

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

BUDENZ JÓZSEF.

HUSZONEGYEDIK KÖTET.

I. FÜZET.

Ára 50 kr.

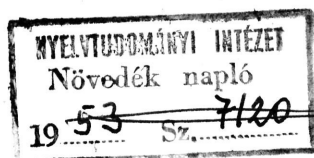
BUDAPEST, 1887.

TARTALOM.

Csuvas nyelvészeti jegyzetek. — <i>Dr. Munkácsi Bernát</i>	1
Egy «epe» jelentésű szó az ugor nyelvekben. — <i>Vasverő Rajmund</i> ...	45
Erza-mordvin népmese	54

Ismertetések és bírálatok.

Suomalais-ugrilaisen Seuran aikakauskirja (Journal de la société finno-ougrienne) I. — <i>Budenz J.</i>	63
Das türkische Sprachmaterial des Codex Cumanicus von <i>Dr. W. Radloff.</i> — <i>Budenz J.</i>	73

Tudnivaló. A *Nyelvtudományi Közlemények* ezentúl 5-íves füzetekben jelennek meg, úgy hogy hat füzet teszi a 30 évnvi kötetet.

Szerk.

Csuvas nyelvészeti jegyzetek.

Kámavidéki tanulmányútam befejeztével, az 1885-ik év őszén történt közelebbi megismerkedésem a csuvas néppel és nyelvével. A szimbirszki csuvas tanítóképző iskolának derék igazgatója I v á n J a k o v l e v i e s J a k o v l e v nyújtott erre nekem kedvező alkalmat, ki Ilminszkij ajánló levelére rendelkezésemre bocsátotta intézetének csuvas nemzetségű növendékeit és tanítóit s kiváló szíves-séggel foglalkozott velem személyesen is, megismertetvén a csuvas nép culturájának emelésére irányzott törekvésekkel, valamint az e célra eszközül szolgáló — mai nap már tekintélyesnek mondható csuvas irodalommal. Tekintettel az utóbbira, úgyszintén azon buzgó tevékenységre, mellyel a csuvas iskola a népszeliem költői alkotásainak egybegyűjtésén fáradozik, fölöslegesnek ítéltem, hogy a magam részéről külön is gyűjtsek szövegeket s inkább arra törekedtem, hogy helyes és biztos olvasási kulcsot szerezzek a már rendelkezésünkre álló s folytonosan gyarapodó csuvas nyelvészeti forrásokhoz. Első foglalkozásom ennél fogva a növendékekkel textusolvasás volt, melynek folyamán csakhamar alkalmam nyílt megismerkedni a csuvas nyelv hangrendszerével s azon tökéletlen eljárással, mellyel ezt a Jakovlev-féle nyomtatványok orthographiája föltüntetni igyekszik. Még zavarosabbnak találtam a hangjelzést Zolotniczki szótárában (Корневой чувашско-русский словарь. Казань. 1875.), úgy hogy föntemlített célomhoz nem maradt más eszköz hátra, mint lehetőleg végig venni az egész csuvas szókincset és magamnak följegyezni minden egyes adatát az elő kiejtés alapján. Szükségesnek mutatkozott ez már csak a hangsúly szempontjából is, mely sehol sincs megjelölve forrásainkban s nem egészen alkalmazkodik ama szoros szabályokhoz, melyekhez a csuvas ábéczés könyvek előszava kötné. Ez

utóbbi munkámban Zolotniczki szótára szolgált vezérfonalúl, melynek összes adatait átvizsgáltam, egybevétvén azokat előbb déli (*anatri*) s aztán éjszaki (*virjal*) kerületekből való növendékek kiejtésével. Ilyen módon tisztába jöhettem a csuvas dialektusok kérdésével is s egyúttal egy kis anyagot gyűjthettem a csuvas szókincs ismeretének gyarapítására. — Mindezekre vonatkozó tapasztalataimat a következőkben kívánom röviden előadni, melyekre mielőtt áttérnék hálás szívvel kell megemlékezniem egy lelkes fiatal tanító nevééről, Pjotr Vaszilies-éről, ki igaz tudományszeretettel segédkezett mellettem szimbirszki tanulmányaim egész idején át.

1. A csuvas nyelv hangrendszere.

A Jakovlev-féle nyomtatványokban a következő betűk jelölik a csuvas magánhangzókat: a, e, y, ŷ, ы, и (a mi átírásunk szerint: a, e, u, ü, i, i) és ä, ё. Hogy az utóbbi két jegynek minő hangbeli értéke van, arról a csuvas ábéczés könyvek előszavai igyekeznek bennünket felvilágosítani, melyekben t. i. azt találjuk, hogy «az ä és ё haaonlóan hangzanak az orosz a és э, vagy o és ө hangokhoz, ha az utóbbiakat gyorsan ejtjük» (ä и ё произносятся похоже на русскія а и э или о и ө, если только послѣднія произносить быстро) s egy másik helyen, hogy a többiekkel ellentétben «rövid magánhangzónak vehetők, mivel futva és határozatlanúl ejtetnek ki» (ä и ё произносятся бѣгло и неопредѣленно — короткія гласныя). E meglehetősen homályos magyarázatok után alig következtethetünk egyébire, mint hogy az ä és ё afféle félig ejtett, elmosódott hangok, minők más nyelvekben a hangsúlyos szótag előtt, vagy után szokták előfordúlni (pl. ném. *tanzen*, *gerade*, fr. *cheval*, héber *svá*). Azonban hogy ebbeli sejtelmünk nem találja el a valót, egyszeriben tisztába hozza egy futó pillantás a nyomtatványok bármely lapjára, mert mindenütt találunk nemcsak hosszú szokat, hanem egész mondatokat csupa ilyen ä, ё hangokból (pl. *эмёр тәрәһһиһе вәрәм*; *хәрлө пекө*; *пәр сөлөкөн хәрөх саплар*. 1875-iki Bukvar, 6. l.), melyekre nézve pedig képtelenség volna föltennünk, hogy valamenynyien félig ejtettek és határozatlanok. Még nagyobb zavarba jövünk kérdésünkre nézve, ha más források megfelelő adatai alapján kere-

sünk útbaigazítást, mert pl. Zolotniczki szótárában az *ä* nak megfelelőeknek *a, o, u, i*, egyszóval az egész mélyhangú sor és *ë*-nek *e, i, ö, ü*, vagyis az egész magashangú sor.*) A «fél- vagy hangtalan» magánhangzók szerencsétlen műszava kísért Regulynál is, melyet Budenz természetesen nem érthet másképen, mint hogy a vele nevezett magánhangzók «félíg kiejtettek, hangsúlytalanok a normalis egyszerű tartalmú önhangzók ellenében» (NyK. II, 192.). Pedig, hogy a különbség köztük egészen más természetű kitűnhetik már az egyes «hangtalan» magánhangzókhoz adott részletesebb magyarázatokból is, melyek szerint pl. «az *ä* a szó végén nem tiszta *e*-nek hangzik: *ädä, twättä* úgy hangzanak mint *áde, twátte*, vagy «*ü* a szó végén nem tiszta *o*-nak hangzik, p. o. *vúdo, súdo*; közepén *ë*-felé hajlik: *südelät, vödäläh* (*vudaläh*), *pëda* (*puda*)», vagy «*ü* a szó közepén *ü* és *i* között áll, p. o. *übinder- és übünder- stb.*»

Mind e zürzavaros körülírások négy sajátságos csuvas magánhangzónak akustikai benyomását akarják meghatározni. A mi nyelvészkedésünk körében ismeretesek már ezek, vannak jegyeink is rájuk, sőt a mennyiben tapasztalatom szerint *e* hangok a kazáni tatárban is előfordúlnak, pontos fonetikai meghatározásukat is készen kapjuk Radloff «Phonetik der nördlichen Turksprachen» művében. E magánhangzók a következők:

1. *ë*; az *i*-hez legközelebb álló nyiltabb hangzó, az *e*-nek mélyhangú mása. Mint Kúnosnak újabban kiadott szövegeiből látjuk, gyakori hangzó az oszmántörökben; ezenkívül ismerjük a votjáknak kazáni dialektusából is. — Ez a Reguly-féle *ë* hang, mely «szó közepén olyan mint a magyar *ö* durván ejtve, p. o. *pëghër, šëpër* (mint söprü)». Ugyancsak ezt jelzi a szóvégi *ä* az ilyenekben, mint: *ädä, twättä*, melyek «úgy hangzanak mint *áde, twátte*». A mondatokban (l. «Reguly csuvas példamondatai»

*) Példák: 1. *ä* = a Zolotniczkinál: *äc* ész Bukvar III. kiad. 13. l. = *ac* Z. | *тырă* isten u. o. = *топа* Z. | *ырă* jó u. o. 125. = *ыра* Z. — 2. *ä* = *o* Z.: *йăмах* mese Máté Ev. 13, 3 = *йомax* | *хăмăт* löga u. o. 11, 29. = *хомыт* | *пăхăш* gondolat u. o. 9, 4 = *шогыш*. — 3. *ä* = *y* Z.: *tăpăx* hosszában u. o. 9, 29 = *тырux* | *tăp-* állani u. o. 1, 24 = *тыр-* | *tănpa* föld u. o. 10, 24 = *тыnpa*. — 4. *ä* = *ы* Z.; *тăн* emlékezet u. o. 9, 25. = *тын* | *кăжăл* abroncs u. o. 27, 29 = *кыжыл* | *пăхăр* sárgaréz u. o. 10, 9 = *пыгр*.

kiadta Budenz: NyK. II.) a szöveg pontosságának rovására elhanyagolja külön megjelölését s a hozzá legközelebb álló *e* és *i* hangok betűit alkalmazza helyette. — A Jakovlev-féle irodalom egész pontosan megkülönbözteti az *ы*-vel jelzett *i* hangot az *ê*-től, melynek *ä* a jegye; de nagy baj, hogy ez az *ä* egyúttal az alább tárgyalandó *o* hangot is jelöli, minélfogva hangbeli értékét csak úgy lehet az egyes adatokban meghatározni, ha más források, különösen Zolotniczki írásmódját vesszük tekintetbe (l. erről alább). — Zol. rendszeren *ы* betűvel írja az *ê* hangot s minthogy ez egyszerűen *i*-t is jelenthet nála, csak úgy írhatunk át egy ily betűs adatát teljes biztossággal, ha sikerült amaz adatnak mását megtalálni az újabb irodalomban, pl. Zol. *пыр* (torok), *тына* (tinó) adatainak átírásai: *pír*, *tína*, egybehangzólag a nyomtatványok *пыр*, *тына* írásával; ellenben *выгът* (idő), *ыйыр* (csődör), *ылттын* (arany), *ыйых* (álom), *ывыл* (fiú) így íródna helyesen: *véçet*, *ejèr*, *ilttèn*, *ijèç*, *iwèl*, a mint a nyomtatványokban is másaik: *вяхат*, *айар*, *ылттан*, *ыйах*, *ывал*. Egyéb módjai az *ê* jelzésének Zolotniczkinél: *a*) *a*, különösen hangsúlyos szótag után (mint Reg. is tette pl. ezekben: *áda*, *tuváttá* = *ádè*, *téváttè*): *áslè* nagy (асла), *árgè* ruhaelő (апра), *állè* ötven (алла), *álè* kéz, *ájlèm* völgy, *kurzàngè* lapú, *vádè* öreg, *párgè* egészséges, *sánè* kabátujj, *jalánzè* hinta, *jándè* kész, *pálè*, *pállè* jel | *írè* jó (ыра), *tírè* gabona (тыра), *çídè* kemény, *píjdè* tetű, *jídè* kutya, *tíllè* tiló | *ódè* sziget (ода), *sólè* tutaj | *údè* széna, *úgè* nyíl, *últtè* hat, *vúdè* fa, *kúndè* hintabölcső, *túbèda*! (тобада) igaz, helyes! *júré* ének; így jelzi Zol. a hangsúlytalan nom. possessoris -*lè* képzőt is: *ájèplè* hibás (айыпла), *júnlè* véres (юнла); v. ö. *йонла* *júplè* elágazó. Ritkán a hangsúlyos szótag előttti *ê* is «a» betűs, pl. *vèrgà*-nyugtalankodni (варга-), *kèşjà* ciznege (кассия). — *b*) *y*, különösen a hangsúlytalan első szótagban: *kèwàdà* köldök (куван), *tèwàn* rokon (туван), *tèwàr* só, *tèwar*-kifogni (lovat), *sèwàr* száj, *sèwà* temető | *kèdàrt*-mutatni (кугарт-), *tèprà* föld, *sèmàç* szecska, *sèmàt-gun* szombat || *sèwèl* vihar (тувыл), *tèwèn*-fúladni (тувын-), *çèwèl* üres (хувыл) | *sèçè* fagyos (út; сугу) | *jèbèldi* hízelgő (йыбудда) || *çèwèş* loncz (хувыш). — *c*) *ь*, pl. *toç-làzè* freiwerberin (тухлачь), *tèbèrçè* quarg (тыбырчь) | *sèbàn* daganat (сыпан). — *d*) *e*: *àçèr*! jertek! (адер), *açà-bèçà* gyermekek (ача-беча).

2. *o*; hangszín tekintetében a magy. *o* és *u* közt álló hang,

körülbelől a hosszú *ó*-nak megfelelő rövidje. Halász Ignác «Lule-és Pite-lappmarki nyelvmutatványaiiban» is előfordúl s innen vettem át a jegyét is. — Regulynál is találunk egy «nem tiszta *o*-nak hangzó» *ü* jegyet; de a kevés példában, melyet rája Budenz, illetőleg maga Reg. idéz, zavar van; ezekből t. i. *vudo, sudo, sudelat* (melyeknek *o, e* hangzója valójában *ü* volna) a mi átírásunkban: *vúdê fa, súdê világos, sudelat világít*; továbbá *puda, pëdu* itt *píjdê* (tetű) s csak *vudalîh, vuttur* hangzanak valóban *o*-val, így: *vodâlîç* köz, *rottor* harmincz. — A Jakovlev-féle irodalom gondosan megkülönbözteti az *o*-t az *u*-tól (*y*), de a közös *ä* jellel viszont az *ê* hanggal zavarja össze, úgy hogy a csuvasúl nem beszélő olvasó magukból a textusokból sohasem igazodhatik el egy ilyen *ä*-nak hangbeli értékére nézve. A nyelvészeti átírásban segítségünkre jöhet Zol. szótára, mely nem jelöli ugyan meg az *o*-t, de más irányban zavarja össze, mint a nyomtatványok. Itt t. i. *o*-t, vagy *y*-t találunk helyette, pl. *olâw* vonó jószág, *ozât* elkisérni (äcar-Mát. Ev. 2, 7), *ozôt* nemzetség, faj = олав, озар-, опот Z. | *ôzo* meleg, *ostâ* mester (äcra Mát. 13, 55), *os* marok (äcъ. u. o. 5, 22) = ужу, уста, усь Z. — s csak nagy ritkán az első szótagban *a*-t (pl. *os* ész = ac Z.; virj. *omêrt-kájék*, anat. *ámbert-k. sas* = амырт-кайык Z.), vagy a második szótagban *ы*-t (pl. *zómêt* lóiga = хамът Mát. 11, 29, *хомыт* Z.; *zôndor* hódprém, *zôrom* korom = хондыр, хурым Z.). Arra nézve tehát, hogy a nyomtatványok *ä*-ját *ê*-nak, vagy *o*-nak ejtsük, illetőleg írjuk-e, a következő szabályok szolgálhatnak irányadóul: *a*) ha az első szótagban Zol. *ы*-t ír vele szemben, bizonyos hogy az *ä* = *ê*; — *b*) ha Zolotn. *o*-t ír, bizonyos, hogy az *ä* = *o*; — *c*) ha Zol. *y*-t ír, akkor a második szótag minőségét kell tekintetbe vennünk, ha ez utóbbi *y, o* (vagy a nyomtatványokban *ä*): bizonyos, hogy a kérdéses *ä* = *o*; ha a második szótagban *a, vagy ы* fordul elő: az *ä* hangzása, tekintettel a föntebb (1. *b*) alatt tárgyalt esetekre, kétes; — *d*) ha a második vagy következő szótagban a nyomtatványok *ä*-ját Zol. *a*-nak írja: bizonyos hogy amaz *ä* = *ê*; — *e*) ha *o*-nak: bizonyos, hogy az *ä* = *o*; — *f*) ha végül *y*-nak, vagy *ы*-nak, akkor az illető *ä*-nak hangzása tekintettel az 1. *b*) és 2. pont alatt adott esetekre kétes.

3. *ê*; a magy. zárt *ê* és *i* között álló hang, körülbelől az *ê*-nek rövidje, mely már Budenz és Halász svéd-lapp közléseiből is ismer-

retes. — Reguly *ĭ*-nek jelzi, mely «a szóközépen ingadozó hang, olyan mint a magy. *é*, csak sebesen» (értsd: röviden!) «éjtve ki». A mondatokban, mint az előbbi különös magánhangzókra, úgy erre sem vet ügyet s hol *i*-nek, hol *e*-nek írja. — A Jakovlev-féle irodalomban *ě* a jegye, melylyel ismét ugyanaz a bajunk van mint az *ä*-val, hogy t. i. még egy másik hangot is kifejezhet, a vele gyakran bár, de mégsem minden esetben váltakozó *ö*-t. Ügyelnünk kell tehát minden egyes *ě* átírásában, hogy minő æquivalenseit találjuk más forrásokban s különösen Zolotniczkinál. Az utóbbi szintén észrevette az *ě* hangzónak sajátosságát, van is külön jegye rá: az orosz *ь*; de nagy kár, hogy ezt a jegyet szerfölött ritkán s csaknem kizárólag a szó végén használja, pl. *энь* én = *ěbe*, *чнь* csibe = *čěbe*, *икь* kettő = *ikkě*, *ничь* kicsiny = *pězěgě*, *кимь* ladik = *kímě*, *түмь* domb = *tűmě* (v. ö. *шаль* sajnos! = *šälě!* *түрь* himzés = *tűrě*); szóközépen: *пть* végződni = *pět*. Rendes módjai az *ě* jelzésének nála: a) az и, pl. *кѣзѣн* (кѣсѣнь Mát. 5, 19.) kicsiny = *кизинь* Z.; *пѣл*- (пѣл. Mát. 1, 29.) tudni = *пиль*- Z.; *тинѣс* (тинѣс Mát. 4, 13) tenger = *тинис* Z. — b) *ы*, pl. *vir. jěksěk*, an. *jűkšűk* féreg = *йыксык* Z.; an. *šěvčň*, *vir. šűbűň* szemölcs = *шыбын* Z.; an. *jělděr* hókorcsolya = *йылдыр* Z.; *jěgěl* legény = *йыгыт* Z.; an. *kěll*, *vir. kěl* csaknem = *кыльть* Z. Ritkán *e* vagy *a* betűs átírásra is akadunk, pl. an. *čěngě* meredek = *чиге* Z.; *índě* most = *инде* Z.; *it-tűgěl?* páros-e v. páratlan? = *ыт-тигель?* Z. | *vir. jěňe*, an. *jűň* hüvely, táská = *ян, йан* Z.; an. *kěsjä*, *kězějä* zseb = *казыя* Z.

4. *ö*, vagy mint *kazáni* votják textusaimban jeleztem *ü*; az *o*-nak megfelelő magashang, mely e szerint hangszín tekintetében az *ö* és *ü* között áll s körülbelül a magy. *ö*-nek megfelelő rövidje. — Reguly észrevette ezt a hangot is, de nem jelzi.*) A Jakovlev-féle irodalom, mint említettük, az *ě*-nek *ě* jegyét alkalmazza rá, mely azon esetekben, midőn Zol. vele szemben *ÿ*-t ír rendszerint *ü*-nek hangzik, de különösen a déli nyelvtérületen esetleg e mellett *ě*-nek is, pl. *vir. pűlűt* felhő, an. *pětěl*: *пўльть* Z.; *vir. pűrňä*, an. *pěrňä* táská: *пўрňä* Z. Csak a *w* előtt tapasztalom általáno-

*) «Az *ü* a szó végén úgy hangzik, mint *ö*: *pűgö*, *šűrö* (*pűgübä*, *šűrübä*, *pűgürä*, *šűrürä*)» NyK. II, 196, Az idézett két szó voltaképen: *pűgű*, *šűrű*.

san az *e* hangzást, midőn Zol. *ÿ-t* ír, pl. *tewä* tevé: тѸвѧ, *šewäk-kiberri* szivárvány: сѸвек-к.; *pewär*, *peär* máj: пѸвѧрь; *kewä* moly: күве; *kewéléž* kovász: күветлех | *tewä*, *tü* (nem *tü*) kötés, csomó: тѸвѧ, *tew-*, *tü-* zúzni: тѸвь-, *šewerét-*, *šürt-* savanyodni: сѸвѸрлѧ — Hibás följegyzések: *кыштѧк* hónaljbetét az ingben = *küštäk*, *кырлѧ*-zajogni = *kürlä-* | *тинпѧ* vész = *tüп*, *силмгѧ* kör = *šülegä* | *пүде* terhes (állat) = *püdü*.

A csuvas magánhangzók táblázatát ezek után a következő módon állíthatjuk össze:

Mélyhangok:	<i>a</i>	—	<i>é</i>	<i>i</i>	<i>o</i>	<i>ö</i>	<i>u</i>
Magashangok:	<i>ä</i>	<i>e</i>	<i>é</i>	<i>i</i>	—	<i>ö</i> (<i>ü</i>)	<i>ü</i>

Megjegyzendők ehhez: *a*) hogy a csuvas *ä* és *e* a magy. nyílt és zárt *e*-vel azonosak. Forrásaink közül csupán Reg. jelöli meg néha az *ä*-t s egy-egy adatban öntudatlanul Zol., midőn t. i. magashangú szóban *a*-t ír, pl. *пaгиль ду!* = *päžel du!* *благослови*; *треньча* lécz, zsindey = *tärenžä* | *ярибѧ* csendesesen = *järibä*; *ярәž* szabad idő = *järžü* (v. ö. még *яю* ár = *jäju*). Általában azt lehet észre venni, hogy az *ä* ott fordul elő, hol a tatárban, vagy más közeli törökségben szintén *ä* vagy *a* hangzik, pl. *kerämät* pogány szent hely = tat. id.; *kelä* retesz = tat. *kelä* (de csuv. *kile* mozsárütő = kirk. *keli*), *šéndērä* ágypolecz = tat. *sündürä*, *päžel* áldás = tat. *bažel*; — hasonlóképen azon magashangú képzőkben és ragokban, melyeknek mélyhangú párja *a* hangzós, pl. loc. *-rä* (*-ra*), abl. *-rän* (*-ran*), com. *-bä* (*-ba*), part. *-žän* (*-žan*), inf. *-äs* (*-as*) stb. — *b*) Az *o* csak az éjszaki nyelvterületen hallható, míg a déliben következetesen *u* áll vele szemközt. Az ilyen «változó»-nak nevezhető *u* mellett vannak még mindkét dialektusban «állandó» *u* hangok is, különösen olyan esetekben, midőn a rokon nyelvek vagy dialektikus mellékalakok tanúsága szerint ezen *u* valamikor hosszú volt, pl. *šu* nyár (v. ö. tat. *žaj*), *šu* zsír (v. ö. tör. *jağ*, csuv. *šew-arni* *масляница*), *sur-* szórni (v. ö. *šewër-* mellékalakját), *përu* borju (v. ö. tat. *bëzaw*), *tura-* morzsolni (v. ö. turk. *togra-*) stb. Az ilyen etymologikus tekintetben fontos *u* hangok biztos fölismerésére nincs módunk eddigi forrásainkból; de alaposan gyaníthatjuk olyan esetekben, midőn Zol. és a nyomtatványok egyformán *y*-t írnak. — *c*) Az *ü* hangot a Jakovlev-féle irodalom következetesen *ÿ*-vel jelöli, mely jegy Zolotniczkinál is előfordul, de mint már fentebb is volt alkalmunk látni, nemcsak

az ü-t jelzi kizárólag, hanem az ü és é hangokat is. Az ü (ill. ü) jelzésének egy másik módja Zol. szótárában a ю, pl. *jüs-* meg-savanyodni = юсь, *jürehžek* azon rúd, melyen a bölcső lóg = юрчик; *jürek* élénk, gyors = юри; *jüdü* eszét veszteni = юдә-; *jüne* olcsó = юнь; v. ö. itt: *üšpül* magtörő holló = юшпюль | *süs* haj = сусь; an. *süm*, vir. *süm* sötét (erdő) = сым | *süt*-lebonyo-lítani = сьть-. Mélyhangú szóban a ю-nak értéke *ju*, mint az oroszban, pl. *julaw* lusta = юлав; *jünčš* hiba = юнчш; *jusman* lepény = юсман; — vagy *jě*, pl. *jěla* szokás = юла; *jüwé* gyakori = ю. — Nem dönthetem el, vajjon pontatlan jelzés, vagy dialektikus eltérés oka a magánhangzók külömbségének a következő adatokban: *šar* mocsár: шор Z.; *šawla-* zajongni: шовла-; *kusžarži* szemöldök: хорш | *šokla* rúd: шокле | vir. *ándž-* (anatriban ismeretlen) átkozódni: ындых- | *šengart-* die nase schnäuzen: шынгырт- || *sik* félelem: шык; *sip* könnyen: сын; *si* tisztelet; réteg: сый | *šěži* egér: шыжы; *toři* pacsirta: туры; *jabčldi* szélmalom (gyermekjáték): ябылдык; *an-gardi* szérű: ангарды; *anctri* déli, alsó: анатры.

A csuvasban előforduló mássalhangzók a következők:

	Gutturales	Dentales	Palatales			Labiales
			I.	II.	III.	
Explosivæ	tenuës:	<i>k</i>	<i>t</i>	—	<i>č</i> <i>č</i>	<i>p</i>
	mediæ:	<i>g</i>	<i>d</i>	—	<i>č</i> <i>ž</i> <i>ž</i>	<i>b</i>
Spirantes	fortes:	<i>χ</i>	<i>s</i>	<i>ž</i> <i>j</i>	<i>š</i> <i>š</i> <i>š</i>	—
	lenes:	<i>γ</i>	<i>z</i>	<i>ž</i>	<i>ž</i> <i>ž</i>	<i>w v</i>
Nasales:		<i>ñ</i>	<i>n</i>	—	<i>ń</i>	<i>m</i>
Liquidæ	<i>l</i> -hangok:	—	<i>l</i>	—	<i>ł</i>	—
	<i>r</i> -hangok:	—	<i>r</i>	—	<i>ř</i>	—

E mássalhangzók kiejtésére és alkalmazására vonatkozólag megjegyzendők a következők:

1. Az «explosivæ mediæ» és «spirantes lenes» rovatokban felhozott mássalhangzók, melyek egy önállóan ejtett szónak csakis közepén *) — két magánhangzó között, vagy liquidával, ill. nasa-

*) Másképp áll a dolog a folyó beszédben, a midőn t. i. az egy mondattani hangsúly alá tartozó összes szók egy szó gyanánt ejtődnek s ennél fogva a külön szók elején vagy végén levő kemény mássalhangzók magánhangzó (ill. liquida v. nasalis)

lissal kapcsolatban — fordulhatnak elő, lényegesen különböznek az európai nyelvek ilyenmű hangjaitól. Kiejtésükben ugyanis oly csekély fokú a «lágý» mássalhangzókat jellemző zöngés (hangszalag-rezgés, stimmton), hogy csaknem a «kemények» benyomását gyakorolják a fülre, minélfogva a Jakovlev féle irodalom tényleg a *к, т, п* stb. betűket használja jelölésükre az alkalmasabbnak látszó *г, д, б* stb. helyett.*) Ugyanily hangokat észlelt *Porkka Volmari* a finnek ingermanlandi dialektusában is, melyeket «Ueber den Ingrischen Dialekt» (Helsingfors. 1885) című művében Hoffory után «reducirte. mediæ» névvel tárgyal (d. h. mediæ bei welchen der stimmton nur auf ein geringes minimum reducirt ist . . . welche also eine mittelstufe zwischen den tonlosen und tönenden consonanten bilden» 28—31. l.).

2. Egyszerű tenuis vagy kemény spirans csak a szó elején, vagy végén hallható, minélfogva az efféle hangjelzések, mint *Zol.* szótárában: *кукыр* mell, *кукык* kakuk, *кырка* pulyka, *сұртан* csuka, *арға* szekrény (ezek helyett: *kógor*, *kukku*, *korkka*, *şordan*, *arža*) hibásak. Szó közepén ilyen mássalhangzó csak nyújtott alakjában fordulhat elő, mely nyújtott alak dialectice esetleg megfelelő egyszerű mediával váltakozhatik, pl. an. *kógor* mell: vir. *kokkor*, an. *ülttën* arany: vir. *ıldëm* (l. több példát a dialektusok tárgyalásánál).

3. A dentalis mássalhangzók csak mélyhangú szóban állhatnak, magashanguban (még *ü* és *ü* szomszédságában is) jésítés alá esnek. De meg kell jegyeznünk, hogy ez a jésítés korántsem olyan minőségű, mint pl. a magyar *ty* és *gy* hangoké (vagy az orosz *дѣло, отецъ* szavaké), hanem sokkal gyengébb, a nyelvnek az ínyhez való tolulása sokkal kevésbé energikus. Forrásaink (kivéve *Regulyt*) nem is jelölik meg a palatalisatiót a magashanguszóban, kivéve néhány adatban az *s* szókezdőnél (pl. *сѣиль* szél

előtt vagy után meglágyúlnak. Bőséges példát nyújt erre az alább közölt textus-mutatvány.

*) Ez eljárásnak pædagogiai czélja az, hogy a növendék ne ejtse egyformán az orosz *г, д, б* stb. hangokat a csuvas mediákkal. Attól nincs mit félni, hogy a csuvas anyanyelvű a csuvas szó közepén álló *к, т, п* betűket *k, t, p* hangokkal ejtse, minthogy ezt még orosz szóban is csak fáradtságos tanulással lehet vele elérteni.

Zol. és Mát. 7, 25; съизим villám Z. сисѣм Mát. 24, 17), a midőn az s-féle hang voltaképen nem *s*, hanem *š* (közéhang *s* és *š* között). Mélyhangu szóban az esetleg előforduló palatalisatio energikus: vir. *idās* kérdezni, *šorla* sarló szavakban a *d* = magy. *gy*, a *s* = or. *sz* (pl. *cēmga*, *cyoda*).

4. A *χ*, *γ*, *ζ* (= *ch* e német szavakban: *ich*, *weich*), *γ̇* (az előbbinek lágya) hangokat a Jakovlev-féle irodalom egyformán *x*-vel jelöli, melyet azonban egész pontosan olvashatunk azon szabály szemmeltartásával, hogy mélyhangú szóban csak *χ*, illetőleg szóközépen *γ*, magashanguban csak *ζ*, illetőleg szóközépen *γ̇* lehet. A *γ*, *γ̇* spiransokat Zol. *r*-vel jelzi, mely azonban a *g*-nek is betűje: *aγal* ingyen = *агадь* Z.; *áγēr* utolsó = *агыр* Z.; ugyanilyenek még nála: *aγēr*- fohászzkodni, *ajuryálēχ* hasszúj, *irγan* (иырган Z.) józan; *uryálēχ* поперечникъ, *urγamaχ* (оргамак Z.) mézeskalácsból készült ló, *kaγal* lusta, *χólγo* (холгу) üres, *julγaw* rest, *čēγēt* sajt, *soγa* eke, *soγan* hagyma. — A *v* és *w* a forrásokban egyformán *v* betűvel íródik, mely a szó elején *v*-nek, közepén és végén (ritka kivétellel, pl. *χēvel* nap) *w*-nek olvasandó. — *č* (= *t*+*š*) és *ž* (vagy mint votják közléseimben *irtam*: *ḋ* = *d*+*š*) a déli nyelvterületen rendes megfelelői az éjszaki *č* és *ž* hangoknak; az orosz források mind a négy mássalhangzót *ч*-nek írják.

Mássalhangzócsoportok voltaképen nem fordulnak elő csuvas szók kezdetén *s* ha Zol. és régibb források ilyeneket írnak: *квак* kék, *кварарзыи* galamb, *хвaт* erő, *хвaль* nap; *кp̄y* vő, *хp̄сь* kereszt; *нсаpa* murmeltier — az fogyatékos hangjelzés, melylyel szemben a Jakovlev-féle irodalomban teljesebb alakokat találunk, mint: *кaвaкapчaн* (Mát. 3, 16; = *kēwagaržan*), *хaвaт* (u. o. 1, 18; = *χēvat*), *хēвeл* (u. o. 2, 1; = *χēvel*), *к̄p̄y* (u. o. 9, 15; = *kēri*), *хēp̄eç* (u. o. 10, 38; = *χēreš*). A szóközépi mássalhangzó-csoportok sem oly sűrűek a valóságban, mint Zol. szótárában látjuk, másképp hangzanak pl. a következők: *секле* kaporcs = *šēgel*, *кoкле* pástétom = *koγel* | *сыхн*-cseppegni = *sēγ'n*, *сoхp*-kiáltani = *šurēr*-, *макpa*- sírni = *magēr*- | *сынн* idegen = *šīnēn*; *тopчкa* szénvonó = *turžēga*. — Magánhangzók kihagyásáról lévén szó, megemlítjük itt, hogy a szó végén is többször hallható magánhangzó olyan adatokban, melyekben azt Zol. szótára nem jelzi, pl. *χázē* olló: *хач* Z.; *χórzē* erősség: *хорсь*; *jūwē* gyakori: *ю*; *tūrē* pej (ló): *top*; *šūdē* világosság: *сyт*; vir. *pēžēgē*, an. *pēčkē* fűrész:

пычык | *pägé* tollkés: нек || *samana* idő: саман. Pedig hogy ezekben a nem jelzett szóvégi magánhangzó etymologiai fontosságú is, bizonyíthatják a megfelelő tatár alakok: *kajëé* olló, *turë* pej, *žaktë* fény, *päke* bicska, *zamana* idő; a magy. *mogyoró* is jobban érthető a föl nem jegyzett *mírë*, mint a följegyzett csonka végű мыыр alakból.

A hangsúly szempontjából a magánhangzókat nehezekre és könnyűekre oszthatjuk; nehezek: *a, i, o, u*; *ä, e, i, ü*; könnyűek: *é, o, é* és *ü*. Az általános szabály ez után a következő: hangsúlyos a szónak legutolsó nehéz szótagja. Azon szókban, melyekben egyáltalában nincsen nehéz magánhangzó, a hangsúly hol az első, hol az utolsó szótagra esik.*) Példák; *kabän* asztag, *kaldà* gyík, *készü* kancza, *sáfüt* óra, *šeržü* veréb, *éröt* nemzetség, *ulbät* úr | *vädë* öreg, *kážék* kanál, *kändër* kender, *kivë* öreg, *kímë* ladik, *ségel* kapocs, *ébé* én, *ülttë* hat, *kürék* fű, *vírës* orosz, *vírën* hely, *pülëm* szoba | *kälëbër* beszélni fogunk, *verändëbër* tanítani fogunk, *kälëttëmër* beszéltünk vala, *jüvërlëž* nehézség || *kógor* mell, *kólož* haszontalan, *kómol* kegyelem, *póros* bors, *vóro* tolvaj, *vórom* hosszú; *kéžël* abroncs, *mëjëž* bajusz, *pégër* sárgaréž, *mëškül* tréfa, *vëžët* idő; *këžën* kicsiny, *čëre* eleven, *čëlber* gyepölő; *mülgü* árnyék, *kürük* bunda, *šürü* gyűrű, *šürüm* gőz, *büz* | *kotkô* hangya, *tožžór* kilencz, *ëžër* csödör, *sëbëržëk* záptojás, *tüdüm* füst, *kümül* ezüst; *ëškë* ivás, *jëgël* legény.

Íme egy kis mutatóvány a Jakovlev-féle s az azt megelőző irodalomból eredeti följegyzésében és pontos nyelvészeti átirásában:

*) Ellentétben áll ez utóbbi tétellel a csuvas ábéczés-könyvek előszavának következő szabálya: «ha valamely szó csupa *ä* és *ë* hangokból áll, akkor mindig az utolsó szótagon van a hangsúly» («ударение всегда бывает на последнем слогѣ, когда все слово состоитъ изъ короткихъ бѣглыхъ слоговъ, то е. когда въ него входятъ звуки *ä* или *ë*»), mely — a mint ide vonatkozó tűzetes nyomozásaim alapján állíthatom — az esetek egy részéből merített észleletnek általánosítása.

1.

Тилё тус.

Елөк пураннă пĕр ватă карĕкпа ватă астарик. Вĕсенĕн анкартийе сырма хĕррĕнĕ пулнă, унта вĕсенĕн арналăх пулнă; вăл арналăхра пĕр ырса тулă ларнă. Вăл вăхăтра пĕр тĕрнапа пĕр тилё тус пулнă. Вĕсем хелле пĕр шăтăк алтнă та, икĕш те çавăлте пураннă. Пурансан, пурансан тилё каланă тĕрнана. «есĕ ман валли çиме тупса илсе кил-ĕ, манăн çийес килет,» тенĕ, Тĕрна карĕкпа астарикĕн тулли арналăхра ларнине пĕлнĕ те, йалан çав тулла тулта пуçланă; вăл тулта, тулта вĕсенĕн туллине суррине анĕх хăварнă. Тĕрна тултнă ĕухне йалан пĕр сұлпа сÿренĕ; тулли шав тăккаланса пынă. Карĕкпа астарик туллине тултнине пĕлнĕ те, вĕсем апа сыхла пуçланă. Сыхласан, сыхласан, астарик ун туллине тĕрна тултнине курнă та, тĕрна тăккаласа сÿренĕ йĕрне апа йĕрлесе кайнă; тĕрнасем пуранакан шăтăк патнех пырса ĕараннă. Астарик алтма ты-

*t i l e - d u s . *)*

ĕlek pürĕnnĕ pĕr vâdĕ garĕkpa vâdĕ ĕstarik. vĕzĕnnĕn an-gar-dĕje ſirma-ĕerrĕnnĕ bâlnĕ, unda vĕzĕnnĕn arbâlĕĕ pŭlnĕ; vĕl arba-lĕĕra pĕr ırza dŭlĕ lârnnĕ. vĕl vĕĕtra pĕr dornaba bĕr dilĕ tus pŭlnĕ. vĕzĕm ĕĕllĕ pĕr ĕĕdĕĕg âltnĕ-da ĩĕĕ-tâ ſawĕldĕ burĕnnĕ. pürĕnzan, burĕnzan, tĕlĕ kalânĕ tŕnana : «ĕĕ man-valli ſimĕ tupsa ilĕ ſil-ĕ, mânĕn ſijĕs kilĕt» tĕnĕ. tŕna kârĕkpa ĕstarikĕn tullĕ arbâlĕĕra lar-nĕnnĕ pĕlĕ-dĕ jalan ſaw tulla tulda buſlânĕ. vĕl tulda dulda vĕzĕnnĕn tullĕnnĕ ſurĕnnĕ anĕĕĕ ĕĕvârnnĕ. tŕna dŭldnnĕ ĕurĕnnĕ jalan pĕr ſulba ſŭrĕnnĕ; tullĕ ſaw tokkalanza pĕnnĕ. kârĕkpa ĕstarik tullĕnnĕ tuldnĕnnĕ bĕlĕ-dĕ, vĕzĕm ſna ſizla buſlânĕ. ſizlazan, ſizlazan, ĕstarik un dul-tĕnnĕ tŕna duldnĕnnĕ kŭrnnĕ-da, tŕna tokkalaza ſŭrĕnnĕ jĕrbĕ ſna jĕr-

*) A mediák és lágy spiransok kiejtésében figyelembe veendő fentebbi észrevételünk (l. 8. l.). Ha a hangsúly az utolsó szótagon van, elhagytam jelzését. — A textus az 1875-iki Bukvárból való.

tännä, vâl târnasem patne алтса җите пуҗласан, tâрна хâраса тилле каланä: «тилë тус, мөн тавар ёнтë, алтса җитет ёске?» тенë. Тилë каланä äна хирес: «иксëмër те вилем пекки тавар,» тенë. äстарик алтса җитсен, tâрнана илнë те, tâрна вилем пекки тунä. Вâl äна җавâркала, җавâркала пâхнä та, ывâтнä йанä. Вâl ывâтса йарсан, tâрна сиксе тәнä да «тâриллëк, тâриллëк!» тесе һуҗса, вёҗсе кайнä. äстарик ун хыҗёнһен хâвалама тытәннä; җав вâхâтра тилли те шâтâкран тухса тарнä. äстарик саступёсене илсе килне кайнä вара.

Тилë инҗех тарса кайман, вâl җул хёрринне пырса ыртâйнä. Сав вâхâтрах вâl җулпалан пёр äстарик пулä тийесе пынä. Вâl äстарик тилле курнä та, ку мана киле пырсан, җёлëк тума йурë халь тесе, äна илсе пулä тийесе пыракан ырҗа йшне йанä. Тилë ырҗине шâтарнä та, тухса йулнä; вâl шâтâкран пуллисем те пур те тâкәнсә пётнë. äстарик килне җитсен арәмë килёнһе вут хутнä теле пулнä. Вâl лашине тавармасарах пёртне кёнë те, манән җөнë җёлëк тумалли тилë пур тесе, җёлëкне пуҗёнһен илсе, камакана ывâтнä йанä. Тухса лашине

läzü kájne ; tornažäm burënagan žëdëk-patüž pirza čärënnë. èstarig altma tîdënnë, vël tornažäm-batüä altsa šidä buslazan, torna çoraza tillä kalänë : «tilë-dus, mën dëwar èndë, altsa šidäd èškü?» ténë. tilë kalänë ona-žirës : «üksëmër-dü vilem-bäkki tëwar!» ténë. èstarik altsa šitšän, tornaana ilnë-dä, torna vilem-bäkki tünë. vël ona šawërgala, žawërgala pëžnë-da, iwëtnë jänë. vël iwëtsa jarzan, torna šikšä tönë-da «tërillek, tërillek!» težü çupsa, vëssä kájne. èstarik un žičëñžän žëwalama tîdënnë ; šaw vëžëtra tilli-dä šëdëkran tuçsa tärnë. èstarik sastubëžänä ilzä kilnä kájne vara.

tilë inžüç tarza kajman, vël šul-žeriniä pirza virdäjne. šaw vëžëtrax vël žulbalan për èstarik püle tîjžüä binë. vël èstarik tillü kurnë-da «ku mana kilä përgan, šëlek tuma jüre çal» težü, ona ilzä püle tîjžüä përgan irža-èšnä jänë. tilë iržiniä šëdärnë-da, tuçsa jülnë. vël šëdëkran pulližäm-dä pur-da toğonza pëtne. èstarik kilnä šitšän ärëmë kilenžü vut žütne tülä bülnë. vël lažiniä tëwarmazëraç, pürtnä

тӑварсан, ырине уҫса пӑхнӑ та, тилли те пулман пуллисем те пӑртте йулман. ӑстарик ҫӗлӗкне кӑмакаран илмешкӗн хӑшпӑл хӑшпӑл пӑртне Һупса кенӗ те, ҫӗлӗкӗн келӗ те йулман, пӗтӗм-пех ҫунса пӗтнӗ. ӑстарик икӗ пӗҫҫине шарт ҫыса ларса, йӑре пуҫланӑ; ҫитменне тата карҫӑкӗ вӑрҫа пуҫланӑ.

Тилли пуллисене пурне те пустарнӑ та, пӑр ҫырманан анса, кула, кула ҫисе вьртнӑ. Ун патне тата пӑр кашкӑр пынӑ: «тилӗ тӑс, мӗн ҫийетӗн, мана пӑрне пар халӗ, тутлӑ-и»? тесе ыйтнӑ. Тилӗ пӑрне панӑ ӑна. Кашкӑр тилле каланӑ: «айхай, тутлӑ пулӗ, тата тепӑрне пар хал?» тенӗ. Тилӗ ӑна хиреҫ каланӑ: «манӑн хама та сахал, есӗ ху кайса тыт,» тенӗ. Кашкӑр каланӑ: «есӗ ӑҫтан тытрӑн, йӗпле тытрӑн, мана каласа кӑтарт хал,» тене. Тилӗ каланӑ ӑна: «ав, унта вакӑ пур, ҫавӑлте хӑрӗне Һик те, лар; кӑшт ларсан, туртса пӑх; шатӑр, шатӑр тусан тата шаларах Һик,» тенӗ. Кашкӑр кайса ларнӑ; ларсан, ларсан туртса пӑхнӑ; шатӑр, шатӑр тунӑ, вӑл тата шаларах Һикнӗ. Вӑл унта лара, лара унӑн хӑри пӑр ҫумне

géhé-dä, «manën séné zelek tumalli tilé bur». tezü, şelekñü puşenzän ilzä, kemagana üwêtné jáné. tuşsa laşinü tewardan, irşinü üşsa péşne-da, tilli-dä bulman, pullişam-dä pört-tü julman. éstarik şelekñü kemagaran ilmäşken çoppol-çoppol (?) pürttü çupsa kéhé-dä, şeleken küle-dä julman. püdümbäş sunza pêtne. éstarig igé büşşinü şart şapsa larza, jerä buşlané; şitmänñü ta-da kârşeke vörza buşlané.

tilli pullişamü purnü-dä puştárné-da, p̄r şirmanan ansa, kulagula žizü vîrtne. un-batnü ta-da b̄r kâşk̄r p̄né: «tilé-dus, meñ žijäd̄en, mana p̄rnü par çalé, tútlé-i?» tezü ijtne. tilé p̄rnü p̄ané ona. kâşk̄r tillü kaláné: «aj-çaj, tútlé búlze, tada d̄ü-berñü par çal!» téné. tilé ona-şiréş kaláné: «mánen-çama-da saçal, éze-çu kajsa tit!» téné. kâşk̄r kaláné: «éze éştan títr̄en, jeplü títr̄en, mana kalasa k̄dart çal!» téné. tilé kaláné ona: «aw, unda váge bur, şaweldä žürenü çik-lä, lar; koşt (?) larzan, turtsa p̄ş; şád̄er-şád̄er duzan ta-da şalarax çik!» téné. kâşk̄r kajsa lárne; larzan, larzan turtsa p̄şne; şád̄er-şád̄er tüne, v̄l tada şalarax çikne. v̄l unda lara lara unen

хыта шанса кайна. Кашкӑр хӑрине туртна. туртна: кӑларас тесе, темӑн нек асапланна та, сапах та кӑларайман. сав вӑхӑтра пӑр майра картлӑ кӑвентене, хӑрах алине пуртӑ тытса, сав вакка шыв ӑсма пына. Кашкӑр ӑна курсан, тата хытӑрах тапалана пуслана, сапах та кӑларайман. Тилӑ кашкӑртан йӑвалана, йӑвалана кулса, пуллисене сисе ыртна. Майра кашкӑра пуртине сапса вӑлернӑ те, ваккине касса, шывне ӑсмасӑрах, кашкӑра илсе, килне сӑтӑрсе кайна. сапла вара тилӑ тус икӑ ӑстарике хур тунӑ та, тата кашкӑра та хур тунӑ.

ʃürü por-ʒumnä ʃidě šenza kájne. káškěr ʒürinü túrtne, túrtne; kɛlaras teʒä, tä-meñ-bük azaplánné-da, šabaʒ-ta kɛlarajman. šaw vɛʒetra pɛr majra kártlɛ ɡewëndübä, ʒoraʒ allinü pürdɛ tıtsa, šaw vakka šiw ošma pıñe. káškěr ɔna kurzan, tada ʒidɛraʒ tabalana bušlánɛ, šabaʒ-ta kɛlarajman. tilɛ kaškɛrdan jɛwalana, jɛwalana kulsa, pulliʒinü šiʒü vırtne. majra kaškɛra purdibü šapsa vɛlärñe-dä, vakkinü kassa, šiwnü ošmazɛraʒ, kaškɛra ilʒä, kilnü šüďürʒä kájne. šapla vara tilɛ-dus iɡe ɛstarikü ʒur dünɛ-da, tada ɡaškɛra-da ʒur dünɛ.

R ó k a k o m a.

Hajdan élt egy öreg ember és egy öreg asszony. Ezeknek a szerűjök egy hegyszakadék szélén volt, ott nekik egy gabonacsűrök volt, abban a gabonacsűrben egy kas búza állott. Abban az időben egy róka s egy daru barátokká lettek. Télire egy odút ástak s mind a ketten itt laktak. Miután sokáig így éltek (tkp. élvén, élvén), szól a róka a daruhoz: «keress és hozz számomra enni valót, [mert] ehethném (nekem enni jön t. i. kedvem)!» A daru tudta, hogy az öregnek és feleségének buzájuk van a csűrben s egyre ezt a buzát kezdte fosztogatni (?). Fosztogatván, fosztogatván az ő buzájukat, csak a felét hagyta [már] meg. Midőn a daru fosztogatott mindig egy úton járt s a buzája . . . elhullogatott. Az öreg és felesége megtudták, hogy fosztogatják buzájukat s figyelni kezdettek reá. Figyelvén, figyelvén az öreg meglátta, hogy a daru fosztogatja az ő buzáját s a járás közben elhullajtott [buzaszem-] nyomon nyomozni kezdte őt. A darvak lakó odvához menvén, meg-

állott. Az öreg ásní kezdett, midőn [már] ásva a darvakhoz kezdett jutni, a daru félelmében [így] szólt a rókához: «róka koma, mit tegyünk most, hiszen már elér [ásva]?!» A róka válaszol: «tegyük magunkat mind a ketten halottaknak!» Az öreg odaért (ásva), megfogta a darut, a daru holtnak tette magát. Amaz forgatva, forgatva megtekintette s eldobta (dobta, eresztette) őt. Amint eldobta, a daru felugrott és «*térüllek, térüllek*» szavával futva elrepült. Az öreg hátulról kergetni kezdte, ez alatt a róka is kibujt az oduból és elfutott. Az öreg fogta az ásóit s azután hazament.

A róka nem futott messzire, ő az út szélire menvén lefeküdt. Ugyancsak abban az időben egy öreg ember ment azon az úton egy hallal megrakott szekérral (halat szállítván). Az az öreg meglátta a rókát s [így] szólván: «jó lesz ez majd nekem, ha haza megyek, sapkát csinálni» — fogta őt s hallal megrakott [szekerének] a kasába dobta. A róka kivájta a kast s kijöven hátra maradt. Abból a lyukból a halak mind a végsőig kihullottak (tkp. kihullván elfogytak). Midőn az öreg hazaérkezett, felesége épen tüzet rakott (tkp. t. rakottnak találta). Ő ki sem fogva lovát bement a házba és így szólván: «egy új sapka készítésére való rókám van!» — levette fejéről sapkáját s a kemenczébe dobta. Midőn kiment kifogta a lovát, fölfedte kasát s belenézett; róka sem volt, hal sem maradt egy sem. Az öreg, hogy sapkáját kivegye kemenczéből, sebtiben a szobába futott, de még hamuja sem maradt meg sapkájának, teljesen elégett (tkp. égve elfogyott). Az öreg két csipőjére csapván leült és sírni kezdett; [s mintha ennyi] nem lett volna elég, még felesége is szidni kezdte.

A róka a halakat mind egybegyűjtötte, [aztán] lemenvén egy hegyszakadékba, nevetgélve ette és lefeküdt. Egy farkas is oda jött hozzá. «Róka koma, mit eszel, adj csak egyet nekem, ízletes-e?» — kérdezte. A róka adott egyet neki. «Ej-haj, ízletes volt, adj csak még egyet!» — szólt a farkas a rókához. «Nekem magamnak is kevés, eredj fogj te magad!» — felelt neki a róka. «Te honnan fogtad, hogyan fogtad, magyarázd el (mondva mutasd) csak nekem!» — szólt a farkas. A róka azt mondotta neki: «jól van, ott egy lék, ott mártsd be a farkadat és ülj; nyugodtan (?) nézz; midőn zajog [valami] annál mélyebbre dugd!» A farkas elment, leült; ülven, ülven, huzamosan nézett; zajgott, ő annál mélyebbre dugta. Mig ő ott üldögélt, a farka keményen oda fagyott a jéghez.

A farkas ránczigálta a farkát, hogy kivehesse; de akármennyit kínlódott is, sehogysem (úgy sem) vehette ki. Ez idő közben egy asszony vizet meríteni jött ehhez a lékhez kampós (bevágásos) vizhordó rúddal s egyik kezében fejszét fogva. A farkas meglátván őt, még keményebben kezdett rugdalózni, de így sem húzhatta ki [a farkát]. A róka a farkastól [háborítlanul] hevergetve, nevetve megette a halakat s lefeküdt. Az asszony fejszéjével rácsapott a farkasra és megölte. Kivágta a léket s a nélkül hogy vizet merített volna, fogta a farkast és haza vonszolta. Lám, így tette csúffá róka koma a két öreget is, meg a farkast is.

2.*)

Ква, ква, кувагалъ!	<i>Kwa, kwa, kěwagal!</i>
Шта каядынъ, кувагалъ?	<i>šta kajáděn, kěwagal?</i>
Хорамала каядымъ.	<i>ɣoramala kajáděm.</i>
Хорамалда минъ тувасъ?	<i>ɣoramalda mēn duwas?</i>
Онда манымъ бива боръ.	<i>onda máněm jěwa bor.</i>
Бива-синьче мискеръ боръ?	<i>jěwa-šínžü mískär bor?</i>
Бива-синьче ситарда боръ.	<i>jěwa-šínžü sémarda bor.</i>
Ситарда-синьче мискеръ боръ?	<i>sémarda-šínžü mískär bor?</i>
Ситарда синьче ырь боръ...	<i>sémarda-šínžü ejěr bor...</i>
Тыдрымъ, ыхрымъ: хошки боръ,	<i>týdrēm, péɣrēm: ɣoški bor.</i>
Утландымъ, кайрымъ ял-тавра,	<i>utlándēm, kájřēm jal-tawra,</i>
Тохресъ ыд-зэмъ вирьмешкынъ,	<i>tóɣrēs jid'zám vėrmášken,</i>
Тохресъ ыд-зэмъ чармапкынъ.	<i>tóɣrēs ɣiržäm čarmášken;</i>
Хирле пить-ле хирь кордымъ,	<i>ɣėrlė bítłė ɣir kórdēm,</i>
Чонымъ хирь-не чобъ-турымъ.	<i>čónēm ɣirnä čop túřēm,</i>
Никама, дерым, ан-кала.	<i>nı-gama, dėrēm, an gala!</i>
Кидемъ, кайрымъ шоръ пюрте,	<i>kídēm, kájřēm, šor' büřdė,</i>
Шора пюртъ-ре шора етель...	<i>šora büřdřä šora źdül,</i>
Шора етель-де шось чашка,	<i>šora źdül'dü šuš čaška,</i>
Шось-чашка-ра шора полъ.	<i>šuš čaškara šora bol;</i>

*) Az itt közölt két dalt Sbojev gyűjtéséből vettem át; l. munkáját alábbi irodalmi jegyzékem 12. száma alatt.

Шора пола тьдмашкынь,	<i>šora bola t̃tmáškēn</i>
Атма-коси керле она.	<i>atma-góžé kírlé ona ;</i>
Атма-кось-не тумашкынь,	<i>atma-gošná tumáškēn</i>
Тимерзь-ывыль керле она.	<i>t̃iméř' -'iwēl kírlé ona ;</i>
Тимерзь-ывыль-не сидерме,	<i>t̃iméř' -'iwēlnā šidārmā</i>
Колачь-ба читнай керле она.	<i>kolážē čitnaj kírlé ona ;</i>
Колачь читнай писерьме,	<i>kolážē čitnaj pišārmā.</i>
Падша-хирь керле она.	<i>pašša-řir' kírlé ona ;</i>
Падша хирь-не вирентме,	<i>pašša-řir'nā verāntmā</i>
Тор-рань сьюмүлхъ (sic!), керле она.	<i>torran šómollēž kírlé ona ;</i>
Падша-хирь-не сяптарма,	<i>pašša-řir'nā šaptarma</i>
Порьзинь пужа керле она.	<i>póřžēn búžé kírlé ona ;</i>
Порьзинь пужа сягтмашкынь (sic!),	<i>póřžēn búžé šǝgmáškēn</i>
Кюмюль иргахъ керле она.	<i>k̃üm̃ül' kírlé ona ;</i>
Кюмюль иргахъ сяпманкынь,	<i>k̃üm̃ül' šapmáškēn</i>
Кюмюль бревне керле она.	<i>k̃üm̃ül' brēvne kírlé ona ;</i>
Кюмюль бревне кюмешкынь,	<i>k̃üm̃ül' brēvne k̃üm̃áškēn</i>
Падша лажи керле она,	<i>pašša laži kírlé ona ;</i>
Падша лаша-не сидерме,	<i>pašša lažánā šidārmā.</i>
Уда-ба сюлю керле она.	<i>udēba šül̃ü kírlé ona.</i>

Kwa, kwa [szól] a kacsá!

Нова мész, kacsá?

çoramal- (Кармалы)-ba megyek.

çoramal-ban mi tenni valód van?

Ottan nekem fészke van.

Fészkeben (-en) mi van?

Fészkeben tojás van.

A tojásban mi van?

A tojásban csődör van.

Megfogtam, megnéztem — hókája van,

ráültem, a falu körül lovagoltam;

kijöttek a kutyák ugatni,

kijöttek a leányok csitítani (t. i. az ebeket).

Egy piros arczú leányt láttam,
 a kedves leányt megcsókoltam,
 «senkinek meg ne mondd!» — szólottam neki.
 Jöttem, mentem egy fehér házba,
 a fehér házban fehér asztal,
 a fehér asztalon bádóg tálcza,
 a bádóg tálczában fehér hal.
 A fehér halat megfogni,
 hálószeget kell ahhoz;
 hálószeget csinálni,
 kovácslegény kell ahhoz;
 kovácslegényt etetni,
 kalács és szitált liszt kell ahhoz;
 kalácsot, szitált lisztet, hogy megsüsse,
 fejedelmi leány kell ahhoz;
 fejedelmi leányt reá megtanítani,
 istennek kegyelme kell ahhoz;
 fejedelmi leányt meglegyinteni,
 bársony ostor kell ahhoz;
 bársony ostort megfogni,
 ezüst kamó kell ahhoz;
 ezüst kamót kalapálni,
 ezüst gerenda kell ahhoz;
 ezüst gerendát elhozni,
 fejedelmi ló kell ahhoz;
 fejedelmi lovat etetni
 széna és zab kell ahhoz.

3.

Конѣ, конѣ, вурман, конѣ, вур- Коš, koš, vurman ; koš vurman!
 манѣ!

Миньма туджахъ кошлатъ ву? meň-ma tođožaχ košlat vu?
 Сиоллень торатъ хожасъ деть. šollën torat xožas det.

Конѣ, конѣ, хумушъ конѣ, ху- Коš, koš, χómoš, koš χómoš!
 мушѣ!

Миньма туджахъ кошлатъ ву? meň-ma tođožaχ košlat vu?
 Сиоллень сыппаларасъ деть. šollën šippalaras det.

Кирь, кирь, халыхъ, кирь халыхъ! *Kir', kir', xálëx ; kir' xálëx !*
 Миньма кирьзеть сявъ халыхъ? *mën-ma kir'zät saw xálëx ?*
 Сиолленегъ чионъ хожасъ деть. *söllëniç çon xožas det.*

Атте баны хор-лажа; *atti bânë xor laža ;*
 Тыдамъ, кюлемъ-день-чохне... *tîdëm, külem dëne-çoxnü*
 Иоманъ-каска болза выртре. *joman-gázëgë bolza vîrtre.*

Атте баны шоръ-ине, *atti bânë şor' inä ;*
 Тыдамъ, сувамъ-день-чохне... *tîdëm, súwëm dëne-çoxnü*
 Хорынъ-каска болза выртре. *xórën-gázëgë bolza vîrtre.*

Атте баны херле сорыхъ, *atti bânë xérle zórëx ;*
 Тыдамъ илемъ сюмне-день-чохне. *tîdëm, îlem şumnä dëne-çoxnü*
 Херле янгаръ болза выртре. *xérle jaŋgar bolza vîrtre.*

Атте баны поръзинъ пизихи; *atti bânë porzën biçiçi ;*
 Тыдамъ, сигамъ-день-чохне... *tîdëm, şîgëm dëne-çoxnü*
 Пожить-чиле болза выртре. *pözët çêle bolza vîrtre.*

Атте баны поръзинъ тодырь. *atti bânë porzën dondir ;*
 Тыдамъ, сигамъ-день-чохне... *tîdëm, şîgëm dëne-çoxnü*
 Вирене-сюльчи болза выртре. *verünä-şulçë bolza vîrtre.*

Zúgó erdő, zúgó erdő!
 Miért zúg az örökösen?
 «Minden évben ágat kell szaporítani!» — szól.

Zúgó nádas, zúgó nádas!
 Miért zúg az örökösen?
 «Minden évben bütyköt kell hajtani!» — szól.

Zajgó nép, zajgó nép!
 Miért zajog ez a nép?
 «Minden évben lelket kell szaporítani!» — szól.

Atyuska adott egy fekete lovat.

Midőn azt gondoltam, megfogom, befogom :
tölgyfa-tőkévé változva feküdt [előttem].

Atyuska adott egy fehér ünőt.

Midőn azt gondoltam, megfogom, megfejem :
nyírfa-tőkévé változva feküdt [előttem].

Atyuska adott egy vörös bárányt.

Midőn azt gondoltam : megfogom, gyapját veszem :
vörös, rothadt fatörzsszé (гнилушка) változva feküdt [előttem].

Atyuska adott egy bársonyövet.

Midőn azt gondoltam, megfogom, felkötöm :
hárshéj-darabbá változva feküdt [előttem].

Atyuska adott egy bársonyruhát.

Midőn azt gondoltam : megfogom, felkötöm :
juharlevéllé változva feküdt [előttem].

2. Csuvas dialektusok.

A csuvas nyelvnek dialektikus elágazásáról megemlékszik már első ismertetője Müller G. F., ki szerint az éjszaki — vaszily-szurszki, kozmodemjanszki és cseboksza-ri kerületekben lakó csuvasok bizonyos apróságokban másképp beszél, mint a Kámától délre lakó nép.*) Az *anatri* (alvidéki) és *virjal* (felvidéki) nyelvjárások területei ezzel körülbelül meg vannak határozva, csupán azt kell még hozzá megjegyeznünk, hogy nyelvészeti szempontból a délre eső jadrini és kurmiši kerületek szintén a «felvidék»-hez tartoznak, míg más részről a cseboksza-ri kerület egy részében a csuvas beszéd inkább az «alvidéké-

*) «Die Tschuwaschen aus den Wasilischen, Kusmademianskischen und Tschebaksarischen gegenden reden in etwas anders, als die so unterhalb der mündung des flusses Kama wohnen, wie wohl dieser unterschied nicht sonderlich gross ist» (330. l.)

hez» szít. Hogy miben térnek el egymástól ezek a dialektusok, arról orthographiai közlésük megbízhatósága szerint tájékoztathatnak bennünket az eddigi irodalmi források is, a mennyiben t. i. ezeket Jakovlev fölléptéig jobbadán virjal-nyelvű, azóta pedig anatri írók szerkesztették. Nem terjeszkedvén ki ez utóbbiakra ezúttal csak személyes tapasztalataimat fogom vázlatosan előadni, melyek szerint a főbb különbségek az anatri és virjal csuvas nyelvjáráások között a következők:

1. Vir. *o* ellenében az an. kivétel nélkül *u*-t ejt, tehát pl. vir. *tóré* isten: an. *túré*, *óde* sziget: an. *úde*, *koběsta* káposzta: an. *kuběsta*, *todar* tatár: an. *tudar*.

2. Vir. *é* hangnak az anatriban igen gyakran *o* felel meg. Példák: *kětra* göndör: an. *kotra*; *šěmga* csomó (клубок): an. *šomga*; *šěmza* orr: an. *šomza*; *šěra*-*'ssí* kulcs: *šora* lakat; *šěra* sírtű (рыццоў): *šora*; *pěřza* borsó; bolha: *porza*; *pěřkka* pulyka: *korkka* | *žěbar*- fölemelkedni: *žobar*; *šěňžak* csontváz (скелет): *šomžak*; *věroman* erdő: *vorman*, *žělat* mausefalk (vogel; мышеловъ): *žolat* || *věřžé* verekedés: *vors*; *port*-*těřsi* fejszefok: *toroš* || *měk* moh: *mok*; *šěl*- kiváltani (испачать, икупить): *šol*- || *něré* bogár: *noro*; *šěně* csont: *šono*; *šěmēr* kerek: *šomor*; *měžěr* pár: *možor*; *šěkkēr* laib (brod): *šogor*; *žěmēl* növényyszár: *žomol*; *šěmēl* könnyű: *šomol*; *kěk-šēm* hasas korsó: *kokšom*; *žěmēs* nád: *žomoš*; *šěněž* liszt: *šonoz*; *pěžěrgan-* nyugtalanzkodni, unatkozni (скупать): *požorgan-* || *pōde* kása: an. *pōdo*; *možmēr* részegség, mámor: an. *možmōr*.

3. Anatri nyelvsajátság a szóvégző «könnnyű» magánhangzó elejtése, mint a következő példák bizonyítják: an. *měj* nyak: vir. *míjē*, *žěj* fenyőszilánk-gyertya: *žějē*, *čěj* tyúk: *čějē*, *ěj* véső: *ějē* | *vors* verekedés: *věřžé*, *žurs* aczél: *žoržé* | *tap* tör, hurok: *tábē*, *oman* féreg: *máne*, *uslan* шерпень: *vuslāngē*, *žona* vendég: *žonāwē* | *jin* hüvely, tok: *jēnē*, *tūn* füstlyuk: *tūnū* || an. *mějēr* mogyoró: vir. *mířē*, *šulēk* seprő: *šolgē*, *těřek* tál: *těřgē*, *ějēr* csődör: *ířē*, *čěřēs* vörös fenyű: *čěřžē*, *žújěj* bánat: *žujjē*; *azámēs* javas asszony: *azámžē*. Ugyanezt tapasztaljuk nehéz szóvégi magánhangzókon a következőkben: an. *ārāk* pálinka: vir. *jārāgū* (v. ö. tat. *arake*), *čěřek* egyház: vir. *čűřgū* (v. ö. церковъ), *kok* kakuk: vir. *kukku*. V. ö. an. *žolat*, vir. *žělat* és Zol. хулада (mausefalk) adatát.

4. Jellemző a virjalra nézve a szóközépi és szóvégi *w* elenyésztetése, mely alkalommal az összevont szótag gyakran *u*, ill.

ü hangszint nyer: an. *süwé* víz: vir. *šu*, an. *éwé* tapló: vir. *vu*, *u*, *péw* természet: *pü*; *šēngraw* csengetyű: *šēngra*, *ujaw-gúné* ünnep: *oja-gon* | *šéwés* bádóg: *šus*, *éwés* nyárfa: *vus*, *us*, *éwés* viasz: *vus*, *úwés* marék: *uzé*, *úwés*la- пахтать мацло (buttern): *usla-*; *téwér* szük: *tur*, *šéwér* gyermek: *šuré*, *šiwér*- aludni: *šur-*; *šúwéx* közel: *šux*, *šéwélzē* levél: *šulzē*, *úwēt*- hajítani: *ut-* (inf. *udas*), *šéw-*: *šéwat* esik az eső: *šuat* || *šúwlēm* harmat: *šúwlēm*, *šúwléx* vétek: *šúléx*; *šúwla-* lélegzeni, *šúwlēs* lélegzet: *sula-*, *súlēs*; *awlan-* házasodni: *alan-*; *aldan-*, *awdan-* kukorékolni: *adan-* || an. *kērewengü* font: vir. *kürengü* (e h. **kēwrengü*); v. ö. an. *šéwrengü* hegyes: *müperc* Zol. | vir. *žarázér* igen, nagyon, szerfölött: *apавазыр* Zol. id.

5. Szókezdő an. *ä*, *e*, *i* magánhangzók elé a vir. *j* járulékmássalhangzót szeret tenni, pl. an. *ärñü* egyébiránt, habár (однако, впрочем, хотя): vir. *järñü*, an. *äräs* ékesség: vir. *järäs*, *ärešmāñ* pók: *järešmäñ*, *ärük* pálinka: *järügä*, *élék* hajdan: *jélék*, *äläk* pletyka; *jälläk*, *igérzē* lepény: *jigérzē*, *éner*- fölhangelni vmely zenei szerszámot: *jéner-*, *epñü* (ну такъ, стало быть Zol.): *jepñü*. De mindkét dialektusban egyformán hangzanak: *ébé*, *ézé* én, te, *ädäm* ember, *ärel* halálangyal. — A következő adatokban Zolotniczki (ki tudvalevőleg jobbadán virjál forrásokból dolgozott) *j* szókezdőt ír, míg az én jadrinszki csuvasaim az illető szót magánhangzós kezdettel ejtették: *is*- úszni: *iiññ*- Zol., *én*- hozzáégni (пригореть): *iiññ-*; vir. *ilén-*, an. *ivén-* kifáradni: *iiwvyn-*, *iržan* józan: *iiwran*. Az ellenkező eset van ebben: jadrinszki *jégért*-kevesbiteni, leönteni: *žrjžr-*.

6. Vir. alakok gyakran abban különböznek az anatrítól, hogy amazokban a szóközépi mássalhangzó nyújtott tenuis, emezekben pedig egyszerű media, pl. vir. *kókkor* mell: an. *kógor*, vir. *šékkēr* laib (brod): an. *šógor*, *kókkēr* görbe: *kúgēr*, *pukkē* hordódugó: *pógo* (NB. hangsúly-külömbőség is van); an. jadrinszki *ágēš* hattyú (ткп. *žor-gajég-ágēš*): *аккыи* Zol. | vir. *šéppēr* zeneszerszám: an. *šébéer*; an. jad. *jédēr* nyújtófa (rollholz): *iiññr* Zol.; an. *žudēr*- fölgombolyítani: *хотраp-* Zol. | an. *tíle* tiló: vir. *tíllē*, an. *šíle* tőgy: vir. *šíllē* (hangsúly-külömbőség is!).

7. A szóképi *j-t* más mássalhangzó előtt a vir. rendszeren elenyészteti, de meghagyja nyomát az illető mássalhangzó jésítésében, pl. an. *ijt-* (inf. *ijdas*), kérdezni: vir. *id-* (inf. *idas*), an. *pajday* elégséges; vir. *paday*, *ajda* no, nosza: *ada* | *ujran* savanyú tej:

urán, majra orosz v. tatár asszony: *mafa, xęjra-* élesíteni: *xıra-, řęjlek* vendégség: *řilek*.

8. A virjali *č, ř* az anatriban következetesen *č, ř*, minélfogva a Jakovlev-féle irodalom bettűi közt az orosz *ч* elő sem fordul.

Az egyes dialektusokra nézve kevésbé jellemzetes hangbeli eltérések közül főlemlítjük itt a következőket:

I. M a g á n h a n g z ó k.

a) Hangrendi váltakozás: vir. *šamza* lágy: an. *šämzä*, an. *pagar* máj: vir. *pëwär, pe'är*, vir. *këž-alna-gon* vízkereszt: an. *këž-ärni-gun*, vir. *jänžek* zacskó: an. *jänžek* | vir. *porňa* újj: an. *pürnä*, an. *torňa* daru: vir. *türnä*, an. *šon* gyapjú: vir. *šin*, vir. *šójem* silurus glanis (hal): an. *šijeh*; an. *loga-* rázni: vir. *lęngä-*, an. *kóbëš* dagadt: vir. *küpsäk*; an. *konžala* és *künžälä*: vir. *këžala* rokka; vir. *puđana* fűrj: an. *püđänä*, vir. *moži* az idősebb nagybátya: an. *mëžä*, *ëmbëžä*, *mën-bëžä* | an. *këmëržak* és *këmëržäk* (bujinszki szó) porczogó, an. *jëpsa* gartenmelisse (маточникъ): vir. *jipsä*; an. *tëš*, *čëš* gyümölesmag: vir. *tüš*; an. *tëren-* botlani: vir. *tirin-*, an. *šin* ember: vir. *šin*.

b) Hangszínbeli váltakozás: a) a labialis *o, u* hangok *č*, illetőleg *i* hangokkal cserélődnek: vir. *somaž* szó: an. *sëmaž*, vir. *po'an* lólégy: an. *pëwan*, vir. *šóžë* rúd: an. *šëžë* | vir. *püzëk* nagy: an. *pížëk*, vir. *jüwë*, *jëwër* nehéz: an. *jüwër*, an. *puđëk* bárány: vir. *piđak*, *jümeš*, *jünëš* hiba: vir. *jëneš*. — β) az *ü, ü* hangok palatalis *é, i* hangokkal cserélődnek: an. *tük* toll: vir. *tëk*, an. *čüm!* megállj, várj!: vir. *čem*; an. *jükšük* féreg: vir. *jékšëk* vir. *pübü* felhő: an. *pëlel*, vir. *šübün* szemölcs (бородавка): an. *šëwëni*, an. *ümbü* fejedelem: vir. *ëmbü* | vir. *nümä* kaláka: an. *nimä*, vir. *žüm* kebel: an. *žëw*.

c) a zártsági fok szerint történő hangváltozások: vir. *ämbërt-kájëk* sas: an. *ömërt-kájëk*; an. *šadërdat-* ropogni: vir. *šëdërdat-*; vir. *jëwëš* fa: an. *jüwëš* | vir. *pogána* кукля: an. *pogani*, vir. *këwagaržan* galamb: an. *këwagaržin*. V. ö. itt a következő adatokat is, melyekben az *i*-féle gyengülés a dimin. -j beolvadásából származtatható: an. *aga*, *akka* néne: vir. *agi*, an. *aba* anya: vir. *abi*, an. *aža* him: vir. *aži*, an. *kukka* anyai részről való rokon: vir. *kukki*, an. *ingä* az idősebbik meny: vir. *ingi*.

d) magánhangzók elisiója: an. *oman* féreg: vir. *máne*, an. *izra* foghagyma: vir. *çera*, an. *jénürzäk* nyeregpárna: vir. *énürzäk* és *nürzäk* | an. *pižíçi* öv: vir. *piški*; *púzet*, *pózet* hárshej, an. *pušt' ússi* lehántott hársfa: vir. *sara* *hošci*.

e) magánhangzók közbeszurása: an. *pécké* fűrész: vir. *péçégé* (hangsúlykülömbőség! v. ö. tat. *pécké*), an. *kécké* farügy: vir. *kéçéga*, an. *šerbet* mézes víz: vir. *šerébet* || (betoldás és elisio:) an. *çéndela*, *çéngla* poloska: vir. *çémétla*, an. *pürülgän* kövi szeder: vir. *pürleçän*.

II. Más sal hangzó k.

a) A szó kezdetén mutatkozó hangváltozások. — an. *k* = vir. *t* (magas önhangzó előtt): an. *kijirik* taraj: vir. *tütrégé*, an. *küçürt* kén: vir. *tüçürt*, an. *kürtä*- zümmögni: vir. *türtä*- | megfordítva an. *t* = vir. *k*: an. *terbej* rend: vir. *kərbä* || an. *m* = vir. *v*: *malda* elől: vir. *valda*, an. *müçértä* hátul: vir. *véçértä* | viszont an. *v* = vir. *m*: an. *vogor* ökör, bika: vir. *mogor* || an. *mimü* velő: vir. *üümä*, an. *mimér*, *üümér* savanyú lisztpép: vir. *üümér*, an. *márgémés*, *nargémés* méreg: vir. *márgémés* || an. *vúbér* boszorkánynyomás: vir. *lóbör* || an. *çišla-* rágni: vir. *kišla-* || an. *korçka* pulyka: vir. *pirçka* || an. *leş-* elvezetni, elkisélni: vir. *ješ-*

b) Szóközépi és szóvégi mássalhangzó-változások. — *k-ç*: vir. *sóndék* láda: an. *sündéç*, vir. *pokra* gyom, gizgaz: an. *puçra*; v. ö. *ándéç*- éhen halni: андык- Zol. | *b-w*: vir. *šübün* szemöles: an. *šewén*, an. *kérebengä* font és *kérewengä*: vir. *körengä* | *g-d*: vir. *jagöldi* szélmalom-játék: an. *jaböldi*, an. *çéngla* és *çéndela* poloska; v. ö. an. *vergeç* fuvó (мѣхи): вирьдичь Zol. | *m-n*: vir. *jéñés* hiba: an. *jümés*, *junés*, an. *çéndela* poloska: vir. *çémétla* | vir. *ilmeñ* hyoseyamus niger: ильбень Zol. | an. *üñeçü* kerület (околица): vir. *üleçä*; v. ö. an. *tüçmä* fonott sövény: vir. *tüçtä* | vir. *çüm* kebel: an. *çew* | an. *üwén-* elfáradni: vir. *iñen-*; v. ö. *awdan* és *aldan* kakas | vir. *šçel* város: шерець Zol.; v. ö. vir. *çaj-bér* mindenki: an. *çar-bér*.

c) Mássalhangzók elveszése — a) a szó kezdeten: vir. *moçi*, an. *méçä*, *mén-béçä* és *ém-béçä* nagybátya; *pémällä* (imádkozó szó): смеллэ Zol. — β) a szó közepén: *ñ* fogyatkozása: vir. *çañga* csóka: an. *çawga*, vir. *büñgä-* rázni: an. *loga-*, an. *ángé-míngé* nem józan, nem tiszta eszű: аны-мине (въ умашествіи) Zol. || *l* enyészése: an. *kell* majdnem (чуть не): vir. *kél*, an. *veldrän* csalán: vir. *vélträn*, an.

keldërmaç hajtósiga (kreisel, кубарь): кытырмаç Zol. | an. *alziš* варьги : ыжы Zol. | vir. *çebartlu* ячменніе калабашки : an. *çebardu* || an. *çelçem* szikra : vir. *çelçem*. — Szótag-összerántások : vir. *vələk* lék : an. *vak, vágē*, vir. *kajulaški* подденки, остатки пици : an. *kajaš*, vir. *jámžek-sól* országút : an. *jamžul* ; v. ö. vir. *pillä!* блигослови ! (= tat. *baçellä!*) : an. *päçel du!* an. *at-kürék* páfrányfű : аттык Zol. ; *çomza jar-* pofon *vágni* : хумзар- Zol.

d) Járulékmássalhangzók mutatkoznak ezekben : an. *omért-* -*kájék* sas : vir. *ámbert-kajék*, амырт-кайик Zol. | an. *janra-* és *jandra-* kolompálni, csillingelni (бренчать).

e) Metathesis esetei : an. *ulma* alma : vir. *omla*, an. *kómrok* fekete hideg szén : vir. *kormok* ; v. ö. vir. *kížén* koporsó, sír (гробъ) : кистень Zol.

3. A csuvas nyelv irodalmi forrásai.

Igen messze, egy másfélezer éves ősmultba nyúlnak vissza a csuvas nyelvnek legrégebb emlékei. Azon kölesönszók t. i. ezek, melyek belőle a magyar nyelvbe jutottak át s itt megőrizték a csuvas nyelv egy oly korának képét, midőn alakjai még sokkal közelebb állottak a köztörökséghez, mint jelenleg. Ugyancsak ilyen, a csuvas nyelv történetére nézve tanulságos emlékeket tartottak fenn a votják és cseremisiz nyelvek is, melyek együttvéve világosan tanuskodnak róla, hogy valamikor messzebbre terjedt a csuvasságnak hatásköre s hogy különösen culturájával mintája lehetett a szomszéd népeknek. Írott emlékek mindemellett nem maradtak fenn e régibb időkből, ha csak nem tekintjük ilyeneknek a Bolgár város környékén fölfedezett 13. századbéli sírkövek kétes olvasású, de hihetőleg csuvas nyelvű (v. ö. *dziati džör* = hét-száz = mai csuvas *šiččē-zör*) feliratait. Az első értesítés, melyből az európai tudós világ némi homályos sejtelmet szerezhett magának a csuvas nyelv minőségéről *Strahlenberg*-től ered. Ő a múlt század második évtizedében utazgatott azon népek közt, melyeknek leírását ismeretes «Das Nord- und Ostliche Theil von Europa u. Asia» (Stockholm. 1730.) című művében adja s nyilván ekkor szerezhette azt a 28 szóból álló csuvas nyelvmutatványt is, melyet munkája mellékletén a «Tabula polyglotta»-ban közöl. Mint *Strahlenberg* több hasonló följegyzését zavarosság és tökélet-

len írásmód jellemzik ezt is, melynek legfeljebb csak nyelvészeti-történeti, de nem egyszersmind nyelvtörténeti szempontból lehet némi érdekessége. Ime álljanak itt ez adatok eredeti orthographiájukban s mellettük rekeszben a mai kiejtés szerint írott alakok: *pärr* (*për, pèrrè*) egy, *ycki* (*ikkè*) kettő, *uitsi* (*vissè*) három, *twata* (*tèwättè*) négy, *belich* (*pülik, püllek*) öt, *olta* (*ólttè, últtè*) hat, *sithy* (*šiccè*) hét, *ssylem* (*sákkèr*) nyolcz, *bokur* (*toççór*) kilencz, *wonn* (*vönnè, vun*) tíz | *sack* (?) *bauch* (csuv. *çírèm* id.), *sokula* (*sogál*) *bart*, *ohra* (*orà*) *fuss*, *kukru* (*kógór, kókkór*) *brust*, *karuhoe* (*kárèndèk* ablaküveg) *fenster*, *köes* (*kuš*) *auge*, *sukru* (*šogór, sékkèr*) *brod*, *koll* (*çol, çul*) *arm*, *suas* (*šèwàr*) *mund*, *alln* (*álè*) *hand*, *giera* (*tèrà*) *herz*, *kuell* (*çèwèl*) *sonne*, *ziurd* (*šurt*) *haus*, *boss* (*puš*) *kopf*, *sumsa* (*šomzà, sènzà*) *nase*, *ssys* (*šús*) *haar*, *kann* (*kon*) *tag*, *kaf-polat* *nacht* (tkp. *kaš polat este van*).

Sokkal világosabb képet nyújt a csuvas nyelvről a mult század közepén Müller G. F., a volga- és kámavidéki népek első alapos ismertetője. «Sammlung Russischer Geschichte» (St. Petersburg. 1732—1764) cz. művének III. kötetében foglalkozik a csuvas nyelvvel, melyről ő je'enti ki teljes határozottsággal először, hogy a törökségnek tagja, valamint azt is, hogy nagyjában véve két, egymástól nem nagyon eltérő dialektusra oszlik (l. fent 21. l. jegyz.). Főtételeinek bizonyítására s hogy némi fogalmat nyújtson a csuvas nyelv természetéről «Vocabularium harmonicum»-ában mintegy 300 adatból álló szójegyzéket közöl és pedig oly orthographiai gondossággal, mely korában meglepő. Nem szólhatunk ugyanilyen elismeréssel kis textusmellékletéről, a miatyánknak csuvas fordításáról, melyet mint első és 1803 ig egyedüli mutatványát a csuvas összefüggő beszédnek ide iktatunk eredeti alakjában: *atei chamerna chosch püllu-sinä! san jat asnátob, killes san schacher, san irek . . . ljäpljä püllu-sinä i sir-sinä, sukru pern bar manä sairèmkon, chwär manä chasjät pern, ljäpljä abir chwäráteber pern chasjät sin-sinä, an ifekai . . . manä Schaitanran (tuw Schaitän manä an possul), san schacher, batir . . . kónni-bach*. Tekintet nélkül a mondattani absurdumokra, a mi átírásunk szerint így igazíthatnók ki e textus szavait: *atli, çamèrna çoš pülüt-sinü, sann (sánèn) jat asládèp, kilüs sann šèfer, sann irek pöldèr, leple pülüt-sinü i sér-sinü, sékkèr píren bar mana . . . kon, çèwar mana . . . píren, leple*

*éber xəwarátpēr píreñ sîn-sînü, tuw Şojtan mana an póstêr, sann şefer, páttêr**

A legközelebbi munka, mely a csuvas nyelv ismeretére újabb anyagot szolgáltatott a Сочинения принадлежаия къ грамматикѣ Чувашскаго языка. («A csuvas nyelv grammatikájára vonatkozó munkálatok») című első grammatika volt. Budenz «Csuvas közlések és tanulmányok» értekezés-sorozata bőven foglalkozik e mű méltatásával, miért is e helyen csupán azon bibliographiai észrevételre szorítkozom, hogy 1775-ben Pétervárott megjelent kiadása nem az első, hanem van egy korábbi is, mely 1769-ben Moszkvában látott napvilágot s melyet a «Göttinger gelehrte Anzeigen» 1770. évfolyama már ismertet is (419. l.). E gazdag nyelvészeti forrás után alig volnának méltók a megemlítésre a Palla s-féle nagy szótár («Linguarum totius orbis Vocabularia comparativa. Petropoli. 1786.») gyarló csuvas adatai, ha azon nyelvészettörténeti jelentőségük nem volna, hogy Gyarmathy és több más európai tudós tanulmányainak tárgyát képezték.

Ezen előzmények után veszi kezdetét a jelen század elején a tulajdonképi csuvas irodalom. Mint Európa csaknem minden népénél, úgy itt is az egyházi szükséglet képezi első kiinduló pontját az irodalom fejlődésének. A csuvasok keresztények voltak már a múlt század közepén, de alig egyébben mint néhány államilag ellenőrzett külsőségben. A keresztény tanok megszilárdulását csak úgy lehetett alaposan remélni náluk, ha sikerül csuvasul értő papokat és tanítókat nevelni s más részről könyveket adni a nép kezébe a vallásos okulás céljából. E feladathoz képest jóformán az egész eddigi csuvas irodalom egyházi és pædagogiai, a társadalmi elemet nem teszi benne több, mint két kalendárium, egy kis értekezés a dögvészről s az ethnographusoknak kisebb-nagyobb terjedelmű följegyzései a népköltészetből. Egy szélesebb körű és magasabb fokú irodalom megteremtését a szibirszki csuvas iskola működésétől várhatjuk, mely ebbeli öntudatos törekvésében egész rendsze-

*) Szószerinti fordítása: atyám, nekünk a ki (vagy) a felhő fölött (tkp. fölé), magasztalom a te nevedet, eljövendő (tkp. eljönni) a te városod, a te akaratom (legyen meg) a mint a felhő fölött azonkép (?) a föld fölött, kenyereket add meg nekem napon, engedd el nekem a mi adósságainkat (?), amint mi elengedjük a mi adósságainkat (?) más embernek, tedd hogy a Sajtan engem ne bántson, tied a város, . . . hős

resen halad, midőn első sorban egy alkalmas irodalmi nyelv kifejlesztését tűzi ki célul a népnyelv kincseinek kiaknázásával.

Az előttem ismeretes csuvas nyomtatványok és nyilvános könyvtárakban őrzött kéziratok a következők: *)

1. Пичиксе катихизисъ, ыгарна чувашъ замъ вали чувашъ чильгибе чиберъ биясь нинъ тюре вырьсь саконъ не и Тора килли юла на да. Хозанда школка замъ ра 1803. сюль да, Ага оихъ ра. («Kis Káté. Fordították a csuvasok számára csuvas nyelven, hogy jól megértsék az igaz orosz törvényt, isten imádságát és szertartását. A kazáni iskolákban az 1803. évben, az eke havában»). Orosz czíme: Сокращенный катихизисъ, переведенный въ пользу чувашъ на чувашской языкъ, для удобнѣйшаго имъ уразумѣнiя Православнаго Христианскаго закона съ присовокупленiемъ нѣкоторыхъ молитвъ, Символа вѣры и десяти словiя. Въ Казанской Академи, 1803. года. Апрель мѣсяца. Mint a csuvas nyelvi hitoktatás legelső irodalmi emlékét Pyminszki újra lenyomatta «Опытъ переложенiя христианскихъ вѣрочительныхъ книгъ на татарскiй и другiе инородческiе языки въ началѣ текущаго столѣтiя» («Keresztény hitoktató könyveknek — tatár és más idegen oroszországi nyelvekre történt lefordítási kísérletei a jelen század elején») című Kázánban 1883-ban megjelent művében (208. l.). Második kiadása is megjelent Moszkvában, 1852-ben (8-r. 58 l.) nem lényeges változtatásokkal. E munka nyelvével tüzetesen foglalkozik Ilyminszki említett munkájában, kifejtvén annak alapján, hogy a fordító csuvas eredetű ember lehetett, még pedig a csuvas nyelvterület éjszaki (*virjal*) részéből.

2. Miatyánk, imádság a szentséges szűzhöz, keresztény Hiszekegy, rövid káté, tízparancsolat, a nyolczadik parancsolat

*) A csuvas irodalomnak itt adott jegyzéke csak 1885-ig, vagyis szimbirszki tartózkodásom idejéig terjed, noha csaknem bizonyos, hogy a csuvas iskola — mely e czélra évenként 600 rubel segítségével részesül — adott ki nyomtatványokat azóta is. Volt is alkalmam egész halom kéziratot (Mózes könyveiből, a prófétákból, zsoltárokból és apostolok leveleiből való részletek fordításait) látni főt. Andrej Petrovics úrnál, a csuvas iskola egyházi vezetőjénél, ki már eddig is több vallásos tartalmú munkával járult a csuvas irodalomhoz. Ugyancsak a közeli évekre helyezte ki látásba Jakovlev a csuvas iskola gazdag népköltési gyűjteményeinek megjelenését is.

magyarázata. — 1803-ból származó kézirat, melyet szintén kinyomatott Plymszki említett munkájában (221. l.).

3. Szent gyónás. — Kézirat 1808-ból. Megjelent u. o. (315 l.)

4. Провѣдь о воспитаніи дѣтей свящ. Алонзова. 1819. — (azaz: «Szónoklat a gyermeknevelésről»). — Csak Sbojev említése után (l. alább idézett műve 163. l.) tudok e munka csuvas fordításáról.

5. A négy evangéliumnak 1820ból való fordítása. (Megvan egy példánya Reguly hagyatéka közt is).

6. Két csuvas népdal a következő ethnographiai műben: «Записки Александры Фуксъ о Чувашахъ и Черемисахъ Казанской губерніи. Казань. 1840. («Fuchs Alexandra följegyzései a kazáni gubernium csuvas- és cseremisiz népségeiről»).

7. Káté és keresztény tanítások. Kézirat Reguly hagyatékában; l. NyK. II. 189.

8. Két csuvas mese. Reguly följegyzése. Megjelent NyK. XVI, 157.

9. Reguly csuvas példamondatai. Összeállította és magyarázta Budenz József; l. NyK. II, 189.

10. Катихизическія бесѣды на Чувашскомъ языкѣ, произнесенныя въ Михайловскомъ храмѣ и Никольскомъ придѣлѣ церкви села Ишакъ священникомъ Василиемъ Громовымъ въ продолженіи 1850. года. («Hitoktató beszédek, melyeket Isák falu egyházaiban csuvas nyelven tartott V. Gr.»). Kézirat a kazáni missionárius társaság könyvtárában. Ismertetik Magnyiczki alább idézendő műve (l. 237. l.) s bővebben «Священникъ Василій Петровичъ Громовъ» című kis értekezése.

11. Чувашскіе разговоры и сказки, составленныя Спиридономъ Михайловымъ, переводчикомъ Чувашскаго языка. Казань. 1853. («Csuvas beszélgetések és mesék. Szerkesztette Sp. Michailov, csuvas tolmács»). Mint Magnyiczki előbb idézett műveiben kimutatja, csak a munka ethnographiai előrsze való Michailovtól, míg a csuvas textusoknak szerzője, ill. gyűjtője a 10. szám alatt fölhozott kézirat írója Vaszilij Gromov.

12. Nyolcz csuvas népdal Sbojev B. A. «Исслѣдованія объ иноподцахъ Казанской губерніи. Казань 1856». («A kazáni gubernium idegen nyelvű népeire vonatkozó nyomozások») című munkájában; l. 149. l.

13. Начатки Христiянскаго ученiя на Чувашскомъ языкѣ. («A keresztény tanítás elemei csuvas nyelven»). Csupán a következő szám alatt idézett munka előszavából van róla tudomásom.

14. Книга хваленiи или Псалтырь на Чувашекiй языкъ переведенная священникомъ Стефаномъ Эллидинымъ. Казань. 1858. («Dicséret könyve, vagy zsoltárok. Csuvas nyelvre fordította Elpidin István»). Ritka könyv, melynek egyetlen hazai példánya birtokomban van. — 8-r. 148 l. ezenkívül előszó és jegyzetek 3. l.

15. Сѣддалык кнеги. Казань. 1867. (Kalendárium).

16. Икке мун праздник чохнэ халыга инсьмэллэ тынландарза Шобашкар уѣздыньчэ Чуваш син Митрофанъ Дмитриевъ каланы сумахэм. 1869. сѣлда. Казань. 1870. («M. Dmitrijev csuvas embernek két beszéde, melyeket az 1869. évben a csebokszári kerületben mondott a népnek hitre való buzdítása céljából»). — 16-r. 10 i.

17. Чуваш кнеги. Казань. 1870. («Csuvas ábécéskönyv») II. kiadás. — Első kiadását nem ismerem.

18. Топра кiлькiлэмэлли сумахэм. Хозанда 1870. («isten imádására való beszédek»). II. kiadás. — 16-r. 40 l. Első kiadását nem ismerem.

19. Тора корныи праздник-синьчэнь сумах. Хозанда. 1871. («Vízkereszt ünnepéről való beszéd»). Szerzője Vaszilij Vasziljev csuvas származású tanító.

20. Христос вилимьрэнъ чирльзэ туны. Хозанда. 1871. («Kr. föltámadása a halálból») Tatárból fordította Vaszilij Vasziljev.

21. Népdalok és közmondások 17 lapnyi terjedelemben Nikolaj Zolotnyiczki következő művében: Замѣтки для ознакомленiя съ чувашскимъ нарѣчiемъ. Выпускъ первый. Отдѣлъ звуковой. Издание Братства Св. Гурiя. Казань. 1871. («A csuvas nyelvvél való megismerkedés céljára írott észrevételek»).

22. Т'ъваш адiзене ёырва вьренмелли кнеге. Казань. 1872. («Olvasókönyv csuvas gyermekek számára»). — A Jakovlev nevéhez fűződő irodalom első terméke, melyben mind a címбől is látható a később divatba jött *ä* és *ÿ* jegyek helyett még az orosz ábécéből vett *ъ* és *ь* szerepelnek.

23. Начальное ученiе Православной Христiянской вѣры на Чувашскомъ языкѣ. Ѓан Тѣн кёнеки. Казань. 1873. («Elemi

tanítás az igazhitű keresztény vallásról csuvas nyelven») 16-r. 58 l. Ehhez egy 6 lapos függelék van csatolva, mely utasításokat tartalmaz a csuvas irodalomban ezután gyakorlatba jött specialis orthographiához.

24. Главные Церковные Праздники Госнодни и Богородичны на чувашскомъ языкѣ. Асла прасниксем. Казань. 1873. («Az Úrnak és a szentséges szűznek fő egyházi ünnepei csuvas nyelven»). — 16-r. 64 l. — L. II. kiadását a 36. sz. alatt.

25. Евангеліе отъ Матѳея на Чувашскомъ языкѣ. Матѳей сырнă Евангеліе. Казань. 1873. («Máté evangelium csuvas nyelven») — 16-r. 111 l. (VIII. lapos) előszóval, melyben a fordítási nehézségekről van szó. Ujra lenyomatott 1879-ben.

26. Букварь для Чувашъ съ присоединеніемъ русской азбуки. Казань. 1873. («Ábéczés könyv a csuvasok számára»). — 16-r. 32 l. Kőnyomat.

27. Ugyanaz nyomtatásban. Ѓаваш кёнеки. Казань 1874. 1874 — 16-r. 32 l.; (VIII lapos) előszava nagyjában azonos a 23. számú műével. — L. II. és III. kiadását 32. és 49. számok alatt.

28. Священная Исторія ветхого завѣта на чувашскомъ языкѣ. Казань. 1874. («Ótestamentomi történetek csuvas nyelven»). — 16-r. 77 l. — L. II. kiadását a 33. s a III-ikat az 52. sz. alatt.

29. Сёлдалыкъ киеги, 1874. Календарь на 1874. годъ на Чувашскомъ языкѣ. Казань. («Kalendárium az 1874. évre csuvas nyelven»). — 16-r. 94 l.

30. Евангеліе отъ Марка и Луки на Чувашскомъ языкѣ. Маркна Лука сырнă Евангеліесем. Казань. 1874. («Márk és Lukács evangelioma csuvas nyelven»). — 16-r. 200 l.

31. Néhány dal és imádság Zolotniczki csuvas gyökérszótárának (Корневой Чувашско-русскій словарь сравненный съ языками и нарѣчїями разныхъ народовъ тюркского, финского и другихъ племень. Казань. 1875.) függelékeiben.

32. Букварь для Чувашъ съ присоединеніемъ Русской азбуки. Ѓаваш кёнеки. Изданіе второе, исправленное и дополненное. Казань. 1875. — A 27. szám alatt idézett munka második javított és bővített kiadása 16-r. 54 l. és X lapnyi előszó. Ujra lenyomatott 1880-ban és 1883-ban. Ujabb kiadása a 49. számú mű.

33. Священная Исторія Ветхаго и Новаго Завета на Чувашскомъ языкѣ, Казань. 1876. — Издание второе, исправленное. («Ó- és újtestamentomi szent történetek csuvas nyelven»). — Az előrészt illeti csupán a «bővített és javított kiadás» felirat a címьben. 16-r. 243 l; VI. l. tartalommutató. Bővített kiadásai a 42. és 52. számúak.

34. Ученіе предъ святымъ крещеніемъ. Переводъ съ русскаго на Чувашскій языкъ. Составилъ Григорій Филипповъ. Казань. 1876. («Tanítás a szent keresztség előtt. Fordítás oroszról csuvasra»). — 16-r. 31 l.

35. Поученіе о поклоненіи Богу на Чувашскомъ языкѣ. Казань. 1876. («Tanítás az istentiszteletről csuvas nyelven»).

36. Главніе Церковные Праздники Господни и Богородичны на Чувашскомъ языкѣ. Аслă ирасниксем. Издание второе исправленное. Казань. 1877. — Második javított kiadása a 24. sz. alatt idézett műnek. 16-r. 66 l. Ujabb kiadása a 43. sz. alatti.

37. Чинъ исповѣданія и како причащати больнаго на Чувашскомъ языкѣ. Казань. 1878. («A gyónás szertartása és hogy mikép kell a beteget megáldoztatni, csuvas nyelven»). — 16-r. 56 l. Ujra lenyomatott 1884-ben.

38. Житія святыхъ первоверховныхъ апостоловъ Петра и Павла и святителя Николая мур-ликійскаго чудотворца на Чувашскомъ языкѣ. Казань. 1879. («Szent Péter és Pál főapostoloknak, valamint Miklós püspöknek, Lykia tartománybeli, Myra városbeli csudatevőnek élete csuvas nyelven megírva»). — 16-r. 43 l. a címlap után egy szentképpel.

39. Пасхальная служба на Чувашскомъ языкѣ. Мун кун келлисемъ. Казань. 1879. («Húsvéti istentisztelet csuvas nyelven»). — 16-r. 26 l. Ujra lenyomatott 1882-ben. Ujabb kiadása az 50. számú.

40. Житіе св. Авраамія мученика болгарскаго. Изложено по чувашски Григоріемъ Филипповымъ. («Sz. Ábrahám bolgár vértanúnak élete»). Megjelent a következő munkában: Ознакомленіе съ фонетикой и формами Чувашскаго языка посредствомъ разбора и перевода оригинальныхъ чувашскихъ статей. Воспитанника Казанскаго частнаго Миссіонерскаго Приюта Александра Ив. Добролюбова. Подъ редакціей Ник. Ив. Золот-

ницкаго. Казань. 1879. 8-р. 60 l. («A csuvas nyelv hangtanával és alakjaival való megismerkedés eredeti textusok elemzése és fordítása útján»). Innen átvettem s tatár nyelvű másával párhuzamba állítva és lefordítva közöltem NyK. XVI. 313. l. — Ugyancsak a Dobrolyubov művében vannak még a következő csuvas nyelvű textusok is (jegyzetekkel): 10 népdal, imádság s részletek a 29. és 18. számok alatt idézett művekből.

41. Евангеліе отъ Иоанна на Чувашскомъ языкѣ. Иоаннъ сырънѣ Евангеліе. Казань. 1880. («János evangélium csuvas nyelven»). — 16-р. 96 l.

42. Csuvas pogány imádságok gazdag gyűjteménye a következő munká: Матеріалы къ объясненію старой Чувашской вѣры. Собраны въ нѣкоторыхъ мѣстностяхъ Казанской губерніи В. Магнитскимъ, членомъ-сотрудникомъ Казанскаго общества Археологіи, Історіи и Этнографіи. Казань, 188 l. («Adalékok az ősi csuvas hitnek megvilágítására»). — 8-р. 267 l.

43. Священная исторія Ветхаго и Новаго Завета. Казань, 1882. — A 33. sz. mű újabb kiadása, mely II. kiadás czímen újra lenyomatott 1883-ban.

44. Главные церковные праздники Господни и Богородичны, съ присоединеніемъ житіи св. первоверховныхъ апостоловъ Петра и Павла и святителя Николая, Мур-ликійскаго чудотворца. Казань. 1882. — A 36. és 38. számú művek együttes kiadása. 8-р. 94 l. és 2 l. tartalommutató.

45. О чумѣ, какъ узнавать эту болѣзнь и что дѣлать для того, чтобы остановить ея распространеніе. Ветеринарнаго врача М. А. Исакова, на чувашскомъ языкѣ. Вылѣх Мурѣ. Казань. 1882. («A marhadögvészről; mint lehet fölismerni ezt a betegséget s mit kell tenni, hogy gátolják. Iszákov baromorvostól csuvas nyelven»). — 8-р. 14 l.

46. Расказы изъ Русской исторіи на Чувашскомъ языкѣ. Выпускъ I-й. Казань. 1882. («Elbeszélések az orosz történetből csuvas nyelven. I. kötet»). — 8-р. 210 l. sajtóhibák jegyzékével és tartalommutatóval.

47. Церковныя службы на Чувашскомъ языкѣ. Ѓиркү кѣллісэм. Казань. 1883. («Egyházi szolgálat csuvas nyelven»). — 8-р. 88 l.

48. Молитвенникъ на Чувашскомъ языкѣ. Казань. 1884.

(«Imádságos könyv csuvas nyelven»). — 16-r. 32 l. Ujra nyomtatott 1884-ben.

49. Букварь для Чувашь съ присоединеніемъ Русской Азбуки. Явашъ кёнеки. Изданіе третіе. Казань 1884. — А 32. számú mű tetemesen bővített és javított kiadása. 16-r. 147 l. Elől a 8 lapnyi előszón kívül 4 lap rajz minta.

50. Часословъ на Чувашскомъ языкѣ. Кёлёсем. Казань. 1884. («Imádságos könyv csuvas nyelven»). — Széles 16-r. 284 l. Ehez IV l. csuvas előszó. Az eddigi csuvas irodalom legterjedelmesebb műve.

51. Пасхальная служба на Чувашскомъ языкѣ. Мун кун кёллисем. Казань. 1855. — А 39. számú mű bővített kiadása. 16-r. 35 l.

52. Священная Исторія Ветхаго и Новаго Завета на Чувашскомъ языкѣ. Третіе изданіе. Казань. 1885. — А 33. számú mű bővített kiadása. 8-r. 175 l.

4. Pótlék Zolotniczky orosz-csuvas szótárához. *)

a g a k ш ы р з и g y ö n g y , k o r a l l (б и с е р ь) . — V. ö. or. ах а т ь , а г а т ь а g а т k ő é s š e r z a g y ö n g y .

at'-kürék páfrányfű (папоротникъ, tkr. «csizma-fű», áde-k.) — V. ö. аттык id. Z.

andъz füladozni, megfúladni akarni (midőn pl. a víz a cigányúton fut le a torokban; захлебнуться).

apteri (an.) ár (шило; e h. áde-béri, at'-péri). — V. ö. аптар id. Z.

*) Rövidítések: M. = Magniczki, ki «Материалы къ объясненію старой чувашской вѣры. Казань, 1881.» című művének utolsó lapján, továbbá «Изъ поѣздки въ село Шуматово, Ярдинскаго уѣзда» értekezésében (az «Извѣстія общества археологій, исторіи и этнографіи при императорскомъ Казанскомъ университетѣ» III. kötetének 179. lapján) közöl Zol. szótárában nem található adalékokat a csuvas szókincshez. — Z. = Zolotniczki, kinek kézirati szótárpótlékát halála után szintén Magniczki adta ki a «Казанскія Губернскія Вѣдомости» 1882. évfolyamának márczius havi 1. számában. Az ezen forrásokból vett adatokat, mivel különösen magánhangzó-jelölésük megbízhatatlan, nem írhatom által eredeti orosz orthographiájukból.

alžěr- (an.): *kuž alžěrat* szemet mereszt (говорится, если у кого нибудь глаза разширяются, разбѣгають на пр. отъ удивленія).

argan- összebonyolódni, összekuszálódni (czérna, spárga stb. — запутаться, о ниткѣ, веревкѣ).

ы р а ш szenvedély; szerelem (страсть, любовь). М. — V. ö. *írat-* fájni.

ēngar-, *ēngard-* megérteni, fölfogni, belátni (постигать, понимать). — V. ö. tat. *añgar-* id.

ít páros számú; ít-tügel? páros-e vagy páratlan? (четь или нечеть?). — ыт-тигель id. Z.

ы н ж ы р т egy betegség neve, mely akkor támad, ha valaki veszedők előtt megy el (название болѣзни, приключающейей отъ прохода мимо сеорящихся). М.

ilma, *ilmat* (vir.), *ilmàs ferde*; kancsi (косый). — V. ö. ылмань kölcsönösen (взаимно, попеременно).

ērēmzay (an.) javas, táltos (знатокъ повѣрїи).

iksü (an.) csuklás (икота). — ыкcu Z.

imzátlé illő, csinos, alkalmas, megfelelő (пристойный, красивый, пригодный).

и р с е z tisztátlan, mocskos ember (перяха, неопрятный) Z.

öldé (vir.) hónalj-betét az ingben (ластовица).

úkrék pányva (арканъ).

uqa arany v. ezüst paszománt (мишура). — V. ö. tat. *uka* id.

ugélza (an.), vir. *ülészü* környék, kerület (околица) — оничэ Z.

у я в élénkség, éberség (бодрствование). М. — *ujaw-gúné* ünper. оя-гон id. Z.

ula-gurak (an.) varjú (ворона).

ulača csikos, sávolt (нестрядинный). — V. ö. tat. *alača* id.

ügét tanítás, oktatás, rábeszélés, utasítás (наставленіе, внушеніе); *ügéllü-* tanítani, rábeszélни, utasítani.

к а к к а ürülék, tisztátlanság (испражнение, нечистота, зло). М.

kagra- ökredezni, felböfogni (рыгать).

kádék 1. csorba, tomra (съ отколотымъ краемъ); — 2. ostoba (глухой).

казян 1. (a jadrinszki kerületben) női szeméremtest (женскій половой органъ). М. — (an.) *kapsá* id. — 2. (a csebokszariban) hát (спина). М.

kéžek turd- (an.) ujjal inteni, fenyegetni (манить пальцемъ)

кышкар eséve; fakéregből készült henger, melyre a fonalat gombolyítják (вьюшка; лубочный, круглый, бездонный коробъ для навивки пряжи; наклеска у телѣги) М.

kéžél (an.) abroncs (обручъ).

k'žanak, k'žangé (a bujinszki kerületben), an. *kéžü, vir. k'žé rüh* (чесотка). — к и з е: короста, парши Z.

kévü nóta, ének (напѣвъ, мотивъ). — V. ö. tat. *kij id.*

kərbü dara (= крупа).

кодын такаас, пуакас (своенравный, упрямый, неуступчивый). М.

kondor (an.) dél (полдень).

кончага rézháromszög, melylyel a mellre való ékességet a fejkendő aljára akasztják (мѣдный треугольникъ = ушко у шүлге-мә для подвѣшиванія его къ сарпану). М.

кубыл kalapalakú (felül kerek, széles karimájú) csecsebecse, melyet a gyöngysorba fűznek (мѣдная блеска, въ видѣ шляпы съ круглой верхушкой и широкими полями; нанизываются на бисеръ). М.

күрэт merészség, vakmerőség (смѣлость, отвага, нахальство); күрэтлэ merész, vakmerő (смѣлый, безбоязненный, дерзкій, нахальный): күрэтлэ вур: дерзкій воръ; первая пы-дарзатуза бориче, кайран күрэтлэх тапратре: онъ прежде действовалъ скрытно, а потомъ началъ открыто (нахально); вуданмазырах күрэтлэх тапрадып: безъ всякаго стыда, а дерзко я начну | күрэтлэ merészkedni, vakmerősködni (дѣйствовать смѣло, дерзко): хальчэнэх пы-даргалыза борндым да, халь инде күрэтлэтсэх тапрадас поле: хотя я до сего самаго времени жилъ скрытничая (иногда), а теперь уже, видно (приводится) начинать нахально. Z.

kürüs-kür szomszédság, az összes szomszédok (сосѣдство).

çajji-majji az, amaz (a népköltészetben; «тотъ» въ поэтическихъ заведеніяхъ). — V. ö. хаги чох, маги чох (пѣсня) въ былое время, въ хорошую пору. Z.

хайман (a jadrinszki kerületben) zseb, zacskó (карманъ) М. — V. ö. jadr. *çaj-bér* mindenki: an. *çar-bér*

хаймала- meggazdagítani (обогащать). М.

х а ч м а к, villaforma eszköz, mellyel a lakodalom után a menyasszonyról a pártakendőt leveszik (розвилки для снятія съ браченной невѣсты фаты, пүргәнчәк). М.

χaldra- meggyöngülни (mint pl. az abroncs a vedren, v. az ember a betegségtől; ослабѣть на пр. кленки у ведра, когда разсохнутся или человекъ отъ болѣзни).

χartlat- orral fűni, horkolni (lőről mondva; фыркать).

х п й м а л у (*χijmálé*) tejföllel és tejással töltött lepényfajta (ватрушка изъ тонкаго сочна прѣснаго тѣста, намазанная смѣсью изъ кислаго молока, пшеничной или полбенной муки и яицъ) — V. ö. *χijma*, an. *χejma* tejföl.

χom- (an.) fölemelni a kart (pl. ütéskor; замахнуться), *χomga jaras* rofon ütni (заушать). — хумзар. id. Z.

χómor: *χurt-χ.* (an.) méh (пчела).

χóldo (an.) (мусыръ).

χor-gajék-ágész (jadr.) hattyú (лебедь).

х у т л а м и lepényfajta (ватрушка съ загнутыми четвероугольникомъ краями). М.

χuskan- elmozdúlni, kimozdúlni (тронуться съ мѣста).

χuzax nőtlen férfi (холостой). — V. ö. tat. *kazak* id.

χupsa lart- bezárni (запирать).

χewérsél sebész (= фелдьшеръ).

χérsort (vir.), an. *χérsut* házörző szellem (домовой).

jágén megközelítőleg, körülbelül (приблизительно). — V. ö. tat. *žakén* és csuv. *šiwéž*, vir. *šux* közel.

jañgar rothadt fatörzs (гнилое дерево).

я н а в а р vonó jószág (csak imádságokban használt szó). — = персид. д ж а н а в а р: одушевленный, животное, отъ д ж а н [тур. тат. ј а н, джаг. тобол. ян, чув. чоң] душа и а в а р, в а р умбующий, одаренный. Слово это у Чувашъ употребляется единственно въ молитвословіяхъ и присловіяхъ во время пашни и относится исключительно къ лошадямъ, какъ животнымъ участвующимъ въ пашнѣ: янаварzene хват пар! лошадямъ силу дай Боже! Z.

jaldérad- ragyogni (блестѣть сильно блеско) | *jèldérad-* fényleni (блестѣть слабѣе) | *jèldérga-* sugározni (pl. az örvendő arczáról mondva),

я р а б а (jadr.) gyöngysorba fűzött rojtoeska (унизанная бисеромъ висточка). М.

jerblut (jadr.) teve (= верблюдъ).

е ж е л ь з е н г е р (a tyetyuši kerületben) vitriol (купоросъ). Z.

й ы х (*jéχ, ýāχ*) nemzetség, törzs (родъ, племя). Z.

jéngél-jángél tuza súrás ballagni (вихлять).

jít'-sümürže (ййт-сьюмүрч) barkócsa, galagonya (rhamnus frangula, крушина). Z. — ткр. «eb-zelnicze».

jídé-bérzé futóka (növény). — ткр. «kutyá-bél».

jedérta- fölemelni (vmely nehéz tárgyat; поднимать тяжелую вещь).

jébbéldi hízelgő (льстивый). — V. ö. й ы б у л д а : шутиливый.

й ы р ы з, р ы з titok (тайна). М.

й и в а rogácsa (melylyel a *soréγ-ori* ünnepség alkalmával az énekeseket megvendéglik. — шарики изъ тѣста; колобки приготовленные для угощенія славельщиковъ во время «Соргоры»). М.

й и р и х zöldség, gyep (зелень). М.

й о с м а н vérrel gyúrt palacsinta-tészta, melyet a gonosz szellemnek nyujtanak áldozatul (замѣненная на крови тонкая лепешка для принесенія въ жертву «киремети»). М.

й о м с ы н н ы megbabonázott, elvarázsolt (навороженный). М.

й о р в а р húsnemű (мясная провизія вообще). Z.

ю л а ш kiváltás, megszabadítás (выкупъ, освобожденіе). М.

— V. ö. tat. *zol-*, csuv. *sul-* megváltani, kiszabadítani.

jüklü kunyhó (хижина).

čábér kakukfű, démutka (богородская трава).

ч а р parancs, rendelet (повелѣніе, указъ, приказъ). М.

čérés húzókötel a lószerszámban (подтяжки у телѣги).

ч е р г е pálinkás pohár (чарка для питья водки). М.

čindér (vir.) rojt, czafrang (бахрома). — V. ö. ч и н д е р ь : узоръ. Z.

ч и н р а у alvilág, mélység, melyben a holtak szellemei laknak (яма, котловина, жилище душъ умершихъ). М.

ч и л а й sok (много). Z.

čoš-, toš- (vir.) kinyújtani, kihúzni (протянуть).

čüprái- morzsolódni, szétmállani (кропиться).

čügén- hullámozni, himbálózni, ingani (волноваться, качаться).

т а я и ч и к támaszték; lakodalmi ajándék, melyet a vőlegény

szülei a fiataloknak adnak (подпора, поддержка; свадебный подарокъ молодымъ въ день брака отъ родителей жениха). — V. ö. tat. *tajan, zah támasz*. M.

т а н д ы к ѳ н с а *ángyélíka-fű* (бѣлоголовики, дягили). M. — V. ö. an. *képsä, vir. panda* íd.

т а р ь egy páлмаalakú növény neve, melynek gyümölcséből szeszes italt készítenek; friss, nedves (пальма; ростеть какъ финикъ и издаетъ изъ себя сокъ, употребляемый какъ хмѣльный напитокъ, называемый «тари»; свѣжій, влажный). M.

téplé, témlé? hogyan? miképen? (не знаю какъ?)

т а т т и *kedvesség, jószág, részvét* (сладость, добро, причастіе). M. — V. ö. *tiwlät, tat. dellät* boldogság.

ténlaw halánték (виски).

télé békó, nyüg (путы).

térgész por (пыль).

tébé maradvány (остатокъ).

tippir szigányút a torokban (сухое горло).

toya csat (пряжка) | *toyal-* csatolni.

toro tiszta (folyadék; — чистая жидкость) | *top-tor gondorla* fényes nappal (среди бѣлаго дни).

т у т р е ш к а egy dülő földnek nyolczada ($\frac{1}{8}$ часть загона — ана — въ Чистопольскомъ уѣздѣ). M.

tulgyér- (an.) horkolni (lóról mondvá; — фыркать).

т ү г е л л е (*tügellé, tégellé*) páratlan, egyedül álló (одиначный, нечетный). M.

«т ү г ү р : зеркало (венг. түкөр, *tükör*)» Z. — *Én csak tügyürt alakot hallottam.*

т ү г ү р с ь nyíl (стрѣлокъ изъ лука). Z. *nyíl*

tüdült, tüttürüt (an.), vir. *tüt kürt*.

т ү м е с к е *domboska* (бугорокъ). M. — V. ö. tat. *tumzak* íd.

tüllä- csomót kötni (завязать узель). — V. ö. *téwé, tü* csomó.

sabaga bojt (кисть).

séx- beszívni, magába szívni (впитывать, всасывать).

séyé: *sul s.* az út tele van fagyos hógöngyökkel (такъ называется дорога, когда снѣгъ сухой и жесткій такъ что сани двигаются трудомъ). — с у г ү : морозно Z.

с ы н г е р ь *erődítés, barrikád* (укрѣпленіе, заваль, баррикада). M.

sēpka böleső (= зыбка).

sēwēs kullancs (клецъ).

sīrēlzan hangya (муравей).

sogo (vir.) fáradt (жадный).

sola (vir.) ablakoldal.

sukmak ösvény, csapás, gyalogút (трона). — V. ö. tat *sukmak* id.

с у д у р (jadr.) fogyatkozás, veszteség, kár (ущербъ). Z.

šaramas meztelen (нагои) | *šáppi-šaramas* teljesen meztelen.

с е х м е т fáradtság, gond, baj, kár (трудъ, забота; боль, вредъ).

šéfer félelem, ijedtség (страхъ); *šéjra* *zobat* ijedtség fogja el.

šébélän-, *šébélä-* fecsegní (болтать).

šewäk lejtős, meredek (отлогий).

šélép selyp.

ši nédegség, lakoma; *taw šiü!* köszönöm a jóltartást! (благодарю за почетъ!)

šiwéžé (jadr.) éles, hegyes (острый).

с ь у т м а х menyország (рай, небо, эдемъ). Z. M.

с ь у з è bojtocska, czafrang (gyöngy nélkül; — висточка безъ бисеру, бахрома). M.

с ь у р а с м а kiengesztelődés; halotti tor (примирение, поминки) | с ь ю р а с ь- kiengesztelődni, kibékülni (мириться) | с ь ю р а з ю béke (миръ). M.

с ь у р э н ь rókaszörü (ló; — рыжий, о лошади). M.

šügä vékony (токий) | *šügäl-* vékonyodni (тонеть).

šüdel asztal (= столъ).

šün- kínálni, megvendégetni (предлагать настойчиво, угощать).

šür-rut paczal (tkp. «száz-rét»; — коровий рубецъ). Z.

šürel- kigözőlögni, elillani (выдыхаться).

šadêrdattar- csikorgatni a fogat.

ш а и viaszból v. kenyérhéjából gyúrt golyócska, melyet a javas szénára kötve alkalmaz a ráolvasásnál; szerencse, siker (шарикъ изъ воска или хлѣбной корки, привязываемый йомзиями на нитку во время ворожбы; счастье, удача). M.

ш а д ы н gonosz szellem, ördög (темная сила, злой духъ, бѣсъ). M.

ш а л а н г а egy kis madár neve (птичка; русское названіе неизвѣстно). M.

ш егерь, ш ү г ү р ь hála, köszönet (благодарение, хвала, слава): шегерь Торра! há! istennek! (слава Богу!). Z.

šegan hecsepecs, a csipkerózsa gyümölcse (шиповникъ).

šenér-kürék útifű (поддорожникъ).

šébélzan giliszta (глиста).

шингорс sárga tollú, vörös övű, verébnagyságú madárka neve (? tengelicz; — название желтенькой птички съ красной пояской, величиною съ воробья). M.

šur'-árém (an.) = *árém* üröm (полынь).

нерётъ (egy halfogó szerszám; вянтиры; рыболовный снарядъ). M.

ниш szúrás (méh-sz.); gyöngeség, nyápiczság a gyermekben (ужаление, уязвление, жало; дѣтская хилость, болѣзнь). M. | *úíšlè* gyöngé, hitvány, nyápicz (слабый, плохой).

némélkà vető háló (= наметка).

raj rész, osztály (часть). — V. ö. tat. per. *raj* id.

надьян nagy fakártus (бадя, большая деревянная чашка). M. — V. ö. tat. *badjan* id.

пыгыт távoli (дальный, отдаленный). M.

пыч, пычах teljesen, tökéletesen (вовсе, совершенно): пыч т ү т т ү м teljesen sötét (совершенно темно). Z.

pédi kullancs (клещъ).

péslak sületlen (lepény, v. kenyér; — плохо испеченный, на пр. хлѣбъ или лепешка).

píržé-bagar-da az állati belső részek (внутренность животного).

пылак ajándék, adomány; áldozat (дары, подарокъ; жертва): «пылак параган: дарствующий — въ молитвенныхъ призываніяхъ (джаг. былак, булак, булак бир-: дарить)» Z.

пырчкан barázda-billegető (motacilla; — трясогузка). Z.

péži szarvas (олень).

pigün- reményleni, bizni (надѣяться).

пилик osztályrész, birtok, földrész (участокъ, область, часть душеваго земельного надѣла). M.

pírēši angyal (ангель). — V. ö. tat. per *pārištā* id.

плем kovászos tésztából készült kalács, mely fölül tejjel v. vízzel kevert kendermag-liszttel van bekenve (ватрушка изъ кислаго тѣста, намазанная толченнымъ коноплянымъ семенемъ, разведеннымъ водой или молокомъ). M.

pondéx- megpenészesedni (заплѣснѣть).

ponáti tanú, bizonyság (свидѣтель) = понятие.

porzállé-çéwa akácza (tkp. «borsós fűzfa»)

• п у kötelek, szalag (завязка, тесьма) Z. — V. ö. tat. *baw* kötél.

pulgan- hullámzani, zavarogni, lázongni (pl. víz v. nép; волноваться [о водѣ, народѣ]). — V. ö. tat. *boljan-* id.

purzuj (an.) agárkutyá.

vakša evet, mókus (бѣлка).

в а р а б ы veréb (= воробей) M.

věj játék, játszás, multság (игра) | *vëlla-* játszani, mulatni (играть).

vëraç régen (давно).

vëzéñ- = *ñzéñ-* szétoldani, leoldani (отвязывать).

в и т р ѣ н ь т у р р ы madárka neve (ptitчка; русское название неизвестно). M.

в и д и н ь- leményleni, bizni (уповать). Z.

в и р ь м е ч е ünnep, melyen a betegségeket kiűzik a házból (праздникъ для изгнанія изъ домовъ болѣзней). M.

в и р ѣ м vízi betegség, sorvadás, daganat (опухоль, чахотка, вередь). M.

virtlä- ingerelni, uszítani (дразнить).

tagaš pirók (снѣгирь).

tajla- rendezni, intézni, végezni (уладить).

м а р д а méhraj (рой пчель). M.

м е с л ѣ т hatalom, akarat, kény (власть, воля). M.

м е р к е м е с sajnálat, részvét, jószívűség; az isten kegyelméhez eljutott — halott; ünnepség a betegségeknek a házból való kiűzésére (состраданіе, сожаленіе, милосердіе; сподобившіяся милосердія Божія — умершія; праздникъ для изгнанія изъ домовъ болѣзней) M.

méñ *duma?* *méñta?* *ta?* minek, mi célból, mit tenni? (зачѣмъ, что дѣлать?)

morka, sar' kušman sárga répa (морковь): — bojtocska, rojt a ruhákon (кисточки нарядовъ).

mondër (vir.) kövér, hizott (жирный).

м о р я н (a kozmodemjanszki kerületben) nyúl (заяць). — V. ö. szer. м е р а н г е Z.

lažaga (an.) mocsár, posvány (болото).

Léger orvos (= лекарь).

lér csendes, nyugodt (тихий, спокойный).

лыба fűzfa galyakból készült kosárka, melyben az evő kanalakat tartják (корзинка из таловых прутьевъ для сохранения столовыхъ ложекъ). М.

М. В.

Egy „epe“ jelentésű szó az ugor nyelvekben.

Az epe név neve az osztyB.-ban Ahlqvist szerint *sip* és *vošrem* vagy *voršrem*. Vologodszki osztyB. szótára csak a *vosrem* szót ismeri. (Castrén déli-osztyák szógyűjteményében az «epe» neve nincs meg.) — Az utóbbinak megfelelő vogul szó: vogB. *vošrem*, L *ošerm*; a vogK. Máté-fordításban (27, 34) ezt találjuk az «epe» nevéül: *vočeram* (a Hunf.-féle kiadásban), *vošeram* (az Ahlqv.-féle recenzióban).

Czélom lesz kimutatni, hogy egyéb ugor nyelvekben is vannak szavak, a melyek a *vošrem*, *vosrem*, *ošerm*, *vočeram*, *vošeram*, *vošrem* szóalakok kezdő részével (*voš*, *oš* v. *oš*, *voč* v. *voče*, *voš* v. *voše*, *vos*) egyeztethetők. S ki fog tűnni, hogy az említett szavak eredetileg «epét» jelentettek, úgy hogy *vošrem* stb.-nek is a kezdő *voš* rész adja meg az «epe» jelentést.*)

De ha az illető szavak már nem jelentenek epét, a mint szavaimból már eddig is következtethető, vajjon mit jelenthetnek hát? Azt kell majd kutatnunk, hogy az «epe» jelentésű szó értelme hogyan módosulhat.

Az epe színe sárga, plántaevő állatokban zöld. Íze keserű. Hatásáról elég lesz annyit mondanunk, hogy a néphit szerint az olyan emberben, a kiből sok az epe, sok a haragos is, azaz: hogy az ilyen ember igen haragos természetű. Az epe

*) Hogy a megmaradó *-rem* (*-erm*) utórész külön szó-e, úgy hogy *vošrem* stb. összetett szó lenne, vagy pedig képzőcsoport-e, pl. deminutiv képzők halmazódása, azt nem akarom itt eldönteni. (Hihetőleg összetett szó: *voš-rem*, s a *rem* e h. *lem* = ug. *lème*, finn *lieme* stb., vagyis *voš-lem* tkp. *voš-lé*, «epe-lé». Szerk.)

termékének pedig ugyancsak a néphit az állati mérget tekintette.¹⁾

Az itt elmondottaknál fogva egy «epe» jelentésű szó tropicus használat folytán leginkább a következő másodjelentéseket vehette fel:

I) színéről: a «sárgá»-nak és «zöld»-nek jelentését;

II) ízéről: a «keserű»-nek jelentését és ebből folyólag a «lelki keserű»-nek vagy «keserűség»-nek jelentését is;

III) azon lelki állapotról, a melyet előidéző: a «harag»-nak jelentését, ide számítva természetesen mindent, a mi ehhez közel áll, a minő például a «bosszúság, gyűlölség» stb., sőt az «irígység» is, úgy hogy ezek a jelentések egészen össze is folynak azokkal, a melyek a «lelki keserű»-ből fejlődhetnek;

IV) termékéről: a «még» jelentését, a mely átmethet a «lelki még»-nek jelentésébe is és minden jelentésbe, a mely ebből keletkezhetik, minélfogva ez a jelentéscsoport a II) és III) alatt adottal összefoly.

De vajjon meg is találhatók-e ezek a jelentésfejlődések a nyelvek történetében? Erről a következő példák tehetnek bizonyosságot:

I) Méreg: latin *fel* «epe», de aztán «még» is. (L. Finály, Lat. szót.) | német *galle* «epe», néha «még» is. Luthernél olvasható: «er wird der ottern galle saugen». (L. Grimm, Deutsch. Wörterb.) — *gallenzahn* a. m. «giftzahn» (Grimm).

II) «Sárga és zöld»: vog. *vošrem* «epe; zöld, sárga» (NyK. IX., szót., 183. és Hunf., Vog. f. és nép. 31).²⁾ — *vošrem-osp* «epeszínű» (Hunf., Vog. f. és n., 31). — [Klaproth vog. szavai közt találhatók: *vozerma* «gramen» (Hunf., Vog. f. és n., 29), és *vosirmašp*, *voserman* «viridis» (H., V. f. és n., 31)] | osztjB. (Ahlqv.) *vošrem* «galle»: *vošrem-žorpa* (gallenfärbig) gelb | észt *sapp* (gen. *sapi*) «galle»; *sappima* «gelb anstreichen, vergolden» | osztják-szamojéd *pad*, *pate*, *pače*, *pač*, *patte* «galle»; *padal*, *patel*, *pačel*, *patai*

¹⁾ L. erre nézve Grimm, Deutsch. Wörterb., *galle* alatt: «man leitete . . . das thiergift aus der *galle* her, es sollte aus dieser fieszen».

²⁾ Idézhető még V. f. és n., 29., a hol ez áll: «*vošerm* zöld».

«grün» | jurák-szamojéd *padea* «galle»; *paderaha* «blau»*) | görög *χόλος* «epe»; *χολόβαφος* «epébe mártott»; *χολοβάφινος* »arany-sárga | orosz *желчь* «galle»; *желчение* «(das) gelben»; *желчина* «gelbes; (die) gilbe; gelbe farbe».

III) «Keserű»: oszjtjB. (Ahlqv.) *vošrem* «galle»: *vošremiň* «bitter, sauer»; — oszjtjB. (Volog.) *vosremiň* «keserű, savanyú»; *vosrema-jita*, *vosremla-ta* «keserűvé válni»; | mordM. *säpä*, E. *sepe*, *šäpe* «epe»: M. *säpi*, E. *sepej*, *šäpev* «epés, keserű» | oszjtják-szamojéd (bajhai nyelvjárás) *pate* «galle»: *pateñeña* «bitter» | latin *fel* «epe»: *felleus* «epés, keserű» | gör. *χολή*, *χολίον* «epe; keserű ital, öröm» | francia *fiel* «galle; (das) bittere, bitterkeit» (Sachs-Villatte, Wörterb.) | ném. *galle* «1. von der galle selber», «3. von gallenbittern dingen» (Grimm); *gällen* «1. gallig, bitter machen, 2. g., b. werden» (u. o.)

IV) «Harag stb.»: *epés természet* «cholericisches temperament» = ingerlékeny természet | magy. *epéskedés* «mérgeskedés, haragoskodás (Czuczor-Fogarassi szótára) | finn *sappeä* — «epéssé lenni; megharagudni, elkeseredni» | gör. *χολή* és *χολίον* «epe; harag, düh, méreg, gyűlölség»; *χολάω* «eszélősködöm; epés vagyok, haragszom»; *χόλιος* «haragos, haragvó»; *χολόεις* «epés, haragos»; *χολόω* «megharagítok, dühbe hozok, haragszom» | lat. *fel* «epe; gyűlölség, ellenségeskedés, keserűség». — *bilis* «epe; harag, bosszúság; bú, szomorúság, komorság; örülség, őrjöngés, düh» | francia *bile* «galle, zorn»; — *fiel* «galle; feindselige gesinnung, feindseligkeit, hass» | orosz *желчь* «galle; jáhzorn» | ném. *galle* «1. von der galle selber; 2. für die gallige stimmung . . , zorn, grimm, erbitterung u. ä.; b) mhd. besonders auch von falschheit, wie sie in neid, bosheit sich offenbart; 3. b) von leid und not; 4. endlich heißen böse, gallige menschen selber galle» (a Grimm-féle szótárból, a hol a *galle* szónak még más átvitteles jelentéseit is találni).

Ezek a példák még sok mással volnának szaporíthatók; de úgy hiszem, elég lesz ennyi is, hogy az említett jelentésváltozások lehetőségéről meggyőződjhessünk.

A vog. oszt. *vošrem*-beli *voš*-val alakilag egyeztethető szók

*) V. ö. oszjtjB. (Ahlqv.) *vosta*, *vosti* «grün; himmelblau; gelb» | mordE. (Wiedemann) *piže* «zöld; kék». (L. Budenz mordv. szótárát.)

találhatók meg az ugor nyelvekben — olyan az «epé»-nek jelentési köréhez tartozó jelentésekkel, a melyek együttvéve határozottan az «epe» concret alapjelentésre utalnak, vagyis a melyek nem olyanok, hogy akár az egyik könnyen keletkezhett a másikkól (pl. «harag» és «méreg», míg ellenben «epe»-re utal ez a kettő: «harag» és «zöld»).

A votjákban: *vož* grün; *vožges* grünlich | *vož zorn*, neid¹⁾; *vožze vajitini* erzürnen, erbittern (szószerint: haragját v. elkeseredését előidézni); *vožani, vožjaskini* beneiden, hassen; sich wundern; alighanem ide való ez is: *voždani* unzufrieden sein || a zürjében megfelel *vež*²⁾ grün, gelb; grünes, wiese; *vežgol, vežgov, vežol, vežov, vežöl, vežöv* grünlich, gelblich; *vežös* grün, grünend | *vež* (neid, eifersucht, eifer, begierde): *vež kutni, v. petködni* beneiden, neidisch sein (szó szerint: irigységet bírni; irigységet mutatni); *v. petködni* begierde erregen, verföhren, verlocken (szószerint: kívánságot előidézni); *v. bostö, v. petö* man ist neidisch, es gelüftet (szósz.: az irigység, kívánság megkap; irigység, kívánság jelentkezik); *v. öktini* eifersüchtig werden (szósz.: féltékenységet gyűjteni); *vež-gīa* stürmisch aufgeregt (szósz. mintegy: haragos hullámú); *vežalni, vežavni* neidisch sein, beneiden, wetteifern, lüsterne sein; *vežögtini* eifern, nacheifern, eifersüchtig sein oder werden. — A «keserű»-vel rokon másodjelentést mutat: *veždög* widrig schmeckend; *v.-jumol* fad süsslich (*jumol* süss, süsslich) [V. ö. ész t *happu sauer, säure*; widerlich, unangenehm; — «s a v a n y ú és k e s e r ű» pedig nem egyszer vannak egy és ugyanazzal a szóval kifejezve: osztjB. (A.) *vošremiň* bitter, sauer | mord. E. *čapamo sauer, bitter, scharf* (von geschmack)] | *viž* gelb, grün; *vižgol, vižgov, vižol, vižov* gelblich | külön említék meg egy kifejezést, a melyben Wiedemann a *viž* szót «epé»-vel fordítja: *sijös vosödö vižön* er vomirt galle (szósz.: öt zölddel v. sárgával hányatja, azaz: ő zöldet v. sárgát hány). Merészség volna ebből az egy kifejezésből arra következtetni, hogy *viž* még most is jelent néha epét. De mindenetre tanulságos példája annak, milyen közel jöhet néha egymáshoz az «epe» meg a «zöld» jelentés.

¹⁾ A «neid» jelentésre nézve v. ö., a mit fentebb a ném. *galle* szóra nézve a Grimm-féle szótárból idéztem.

²⁾ V. ö. zürj. *pet-* = votj. *pot-* kieredni; átvivő alakul tekinthető: *vöz* (v. ö. *töd-* = votj. *tod-* tudni).

A «harag, irigység, féltékenység» jelentésű votj. *vož*, zürj. *vež* szót megtaláljuk Budenz MUGSz.-ában is «*acsarog*» alatt. Természetes, hogy itt csak olyan szók vannak egymással egyeztetve, a melyek «haragot» s hasonlókat jelentenek, t. i. a következők:

Magy. *acsarog*-, grimmig sein (rusnyán mérgelődni): *acsarkod-vor zorn knirschen*; *ergrimmen, grimmig sein*; *zornig anschreien*; — vogP. *ōšt-, uōšt-* zürnen, böse sein | vogK. *oč-* *ergrimmen, sich erzürnen*; *oči zorn*; *očt-, oštel-* zürnen, sich erzürnen; — votj. *vož zorn, neid* | zürj. *vež* (neid, eifersucht) és ezeknek egyes származékai; — finn *viha* ira, odium (és származékok) | észt *viha* zorn, hass, feindschaft; *vihane-*, zornig werden, ergrimmen; — lapp *vašše* odium, inimicitia; *vaššote-* odio habere, odisse.

A zürj.-votj. *vož, vež*, finn *viha* és lapp *vašše* összetartozásán alig lehet kételkedni. Elég jól egyezik ezekkel a vog. *oč* (*oš, őš, uoš*) is, a mely szó már nincs meg ugyan a vog.-ban, de a fentebb említett származékokból kikövetkeztethető. A magy. *acsarog-* és *acsarkod-*ból, természetesen csak *acs-* egyezik a votj. *vož*-val, vog. *oč-* stb.-vel.

Ezekhez azonban Budenz még hozzá adta e mordE. szót: *azar* wütend, böse (*azargado-* wüten, rasen, besessen sein), a melynek a fentebbiekkel való egyezését igen kétségesnek kell tartanom. A jelentés jól egyezik ugyan, de nem úgy az alak. Nem is fektetve különösebb súlyt arra, hogy hiányzik a szókezdő *v*, ámbár a mordvin nyelv nem igen számítható azok közé, a melyek azt könnyen és minden nyom nélkül eltüntetnék, nagyobb fontosságot kell tulajdonítanunk a *z*-nek. Tekintetbe veendő ugyanis, hogy mind a zürj.-votj.-ban (*vož, vež*), mind a vogulban (*oč-, oš-, őš-, uoš-*), mind a lappban (*vašše*), mind a magyarban (*acs-*) coronalis képzésű *p a l a t a l i s* spiranst (*š, ž*) vagy ugyanilyen affricatát találunk (*č*), az *azar*-beli *d e n t a l i s* spirans ellenében. Pedig a mordvin nyelv is palatalis spiranst vagy affricatát szokott mutatni ott, a hol ez a hang a rokon nyelvek tanúsága szerint eredetinek tekinthető: magy. *savanyú* (*s = š*), mordM. *šapama* id., mordE. *čapamo* id., cser *šopo, šapa*, zürj. *šoma*, osztjB. *šumim* id., vogL. *šüum* id.¹⁾ —

*) A finn *happame* «savanyú» kezdő *h*-ja jóformán szintén régibb *š* helyett áll. V. ö. a litván eredetű *hammas* «fog» szót, ebből: *žambas*. (A magy. *savanyú* rokonságát lásd: MUGSzót. 332—334. l.) — [A mordvin

A finn *viha*-nak sem kell régibb *visa* helyett állania (MUGSz., 715. l.), hanem lehet az akár régibb *viša* helyett is.

Az említett egyeztetések végén még ezt olvassuk a MUGSz.-ban: Alapalakúl . . . a m. *acs*- . . . és a vog. *oč*- erősült sziszegő-jét (*č*) tekintve, fölvehető: *v. ns*-; v. ö. finn *ynseä* «unwillig, trotzig.» De ha tekintetbe vesszük 1. hogy a többi felhozott szó mind mélyhangú (kivéve a zürj. *vež* szót, a mely a votj. *vož*-val szemben szintén csak *vož* volt régiben); 2. hogy az említett szavak egyikében sincs a sziszegő előtt nasalis és 3. hogy mindenütt p a l a t a l i s sziszegőt (v. affricatát) találunk és nem d e n t a l i s t, — az *ynseä* szónak a többiekkel való összetartozását több mint kétségesnek kell tartanunk.

Ezek volnának tehát a votj. *vož*-nak Budenznél található megfelelői, a melyek jelentése természetesen mind a «harag»-ra vonatkozik. Közülök egyet-mást ismételve, folytatom az «epe» alapjelentésre visszavihető és vog. oszt. *vos*-val egyező szók kimutatását.

Finn: *viha* (a lapp *vašše* szerint ebből: *viša*):

a) *viha* «harag», gyűlölség, ellenségeskedés, háború; *on vihoissaan* haragszik, dühös; *vihakka* heves, tüzes, eleven (l. még *d.* alatt) | *vihastu*- megharagudni, felindulni, megdühödni | *vihava* haragos, heves, tüzes (l. még *b. c. d.* alatt) | *vihavoitse*- fájni, égetni, sajogni (l. még *d.* alatt) | *vihoitta*- haragítani, keseríteni, ingerelni (l. még *d.* alatt) | *vihollise*- ellenség.

b) *viha* «méreg», mérges anyag (Kal. 9, 242): *käärmeen v. kigyóméreg* (v. ö. Luthernél: *der ottern galle*); *vihat* (plur.) gyűlladás, holt v. hideg fene, üszök (e jelentés legalkalmasabban eredetibb «mérgek v. mérges materiák»-féle jelentésből származtatható) | *vihava* ártalmas (l. még *c. d.* alatt). | Talán ide vonhatók még a következők is: *viholaise*- «hangya» (ismeretes a csipős hangyasavróll); v. ö. *mehe*, nominat. *mehi* nedv, méz és *mehiläise* méh) | *viholaise* 1. hangya, 2. csalán.

c) *vihakka* «éles, keserű» (l. még *a. d.* alatt) | *vihava* éles, keserű, kellemetlen, undorító (l. még *a. b. d.* alatt).

azar egybevetését bizony el kell ejtenem, azon még fontosabb oknál fogva is, hogy e szó idegen eredetűnek mutatkozik = tatár és perzsa *azar* (*āzār*) «afflictio, offensio» (*azar etmek affligere, offendere*). Szerk.]

d) «zöld»: *vihotta-* zöldelleni, tenyészni, virulni (l. még a. alatt) | *vihakka* dúsan tenyésző, virágzó, lombos (l. még a. alatt) *vihanta* viruló, zöldellő; díszes, pompás | *vihanta-*, *vihannoitse-* zöldelleni, virulni, díszleni | *vihava* dúsan tenyésző, virágzó, lombos (l. még a. b. c. alatt) | *vihavoitse-* dúsan tenyészni, zöldelleni, virítani (l. még a. alatt) | *vihoa-* zöldelleni, tenyészni, virítani.

Ide vonhatónak látszik még egy magashangú szócsoporthoz is; mert azonkívül, hogy jelentése a legkisebb nehézséget sem okozza, alakjának kezdő részére nézve is egészen egyezik a már felhozott szavakkal:

viheriä, viherä, vihreä (vehreä) zöld | *vihertü-* zöldelleni, zöldbe játszani | *vihervä* zöldes, zöldbe játszó. — V.ö. *puna, punaise* «vörös, piros» mellett: *punerta-* pirosolni; *punerva, punertava* pirosoló.

A finn nyelv észét dialectusában (Wiedemann szótára szerint): *viha* 1. zorn, hass, feindschaft; 2. gift, krankheitsstoff, starker stoff, schärfe; 3. scharf, bitter, erbittert, zornig | *vihustama* eigensinnig sein. Az észet *viha* 2. alatt felhozott jelentései megerősítenek bennünket abban a nézetben, hogy a finn *viha* szó «méreg» s több efféle concret jelentése nem újabb fejlődés. A finn *viha* stb. szócsoporthoz nézve érdekes még Ahlqvist «Kulturwörter der westfinn. Sprachen» cz. művének következő helye (92 l.): «das im westlichen Finnland gebräuchliche *vihreä* vom stamm *viha*, scharfe flüssigkeit, galle (im Estnischen auch: gift), welches auch für *vihanta* grün (von feldern u. dergl.) und *vihotta* ins grüne schillern, grün scheinen, grünen, zum stammwort dient.» Tehát Ahlqvist is egytővűeknek tartja a *viha* és *vihreä, vihanta, vihoitta-* szavakat, a *viha* szó eredeti jelentéséről nyilván szintén «epé»-t véve; mert másképp nem igen volna érthető az idézett szavak egyeztetése. De feltűnő, hogy ő a *viha* szónak egyik jelentéséről valóban fel is hozza az «epé»-t. A finn szótárak legteljesebbike, a Lönnrot-féle két kötetes finn-svéd szótár, a *viha* szónak «epe» jelentését nem ismeri. Ismerné talán valamely finn nyelvjárás?

Lapp. *vašše odium, inimicitia* | *vaššate.*, *vaššatove-* *tædio capi, fastidire*; *te taste vaššatovab* jam hoc fastidio, hoc me amplius non delectat (jobban szószerint: ettől már undorodom) | *vaššatem tædium, fastidium* | *vaššotatem odium, invidia.* (Lindahl-Öhrling: Lexicon Laponicum). Figyelemre méltó itt az «undorodás» (fasti-

dium, tædium) jelentés, a mely talán az epe ízére való tekintettel keletkezett. (V. ö. zürj. *vezdög* widrig schmeckend | finn *vihava* keserű, undorító, stb.)

A cseremiszből ide vonható: *uzárge* (cserM. *žarga*) «zöld» | *uzarg-*, *uzargem-* zöldülni | *uzart-*, *uzargemd-* zöldíteni. Alaprésze **užo* kifejtethető, tekintve, hogy szintilyen végű szók: *jokšarge* «vörös», *kožarge* hegyes.

A mordvinből ide való talán: mordE. *ožo* «sárgakór», a minek a moksában akár **važa* is megfelelő lehetne. (V. ö. mordE. *oj* = M. *vaj* «vaj, zsír» | E. *ojme* = *vajmü* lélek.) — Hogy a mordM. *pižü*, *piže*, mordE. *piže* «zöld, kék» is összefügg-e az említett szavakkal, nézetem szerint egyelőre nyílt kérdésnek tekintendő; mert látni lehetett, hogy az ugarság legkülönbözőbb nyelvei csak *v* szókezdőt ismernek a tárgyalás alatt levő szócsoporthoz, a mely *v* egyes esetekben már el is tűnt.

És most, miután sorra vettük majdnem az összes ugor nyelveket, visszatérünk az *o s z t j á k*-hoz, a mely még egy ide szolgáló adatot nyújt: osztjB. (Ahl.) *vosta*, *vosti* «grün»; himmelblau; gelb; — *vosta-voz* kupfer | (Vol.) *vosti* zöld, sárga | osztIrt. *vasta* grün. Ez a *vosta*, *vosti* lehet **vos*-nak származéka, úgymint *vir*, *ver* «vér» mellett van: osztB. *virtü*, *virtü*, Irt. *verde* «vörös».

U t ó j e g y z e t.

A vogK. *oč*-igének hitelessége kétséges. Lehet t. i., hogy *očt*-olvasandó helyette. Budenz az *oč*-igének a következő két előfordulási helyét idézi: Máté 2, 16 és 22, 7. Hunfalvynak a Mátéfordításhoz írt szótárában (NyK. IX.) a már említett két helyen kívül még ez van idézve: 2, 3. De megvan az *oč*-ige a Mátéfordításban még a következő helyeken is: 18, 31. 34. 20, 24. — Mind a hat helyen *oč*-igét találunk. De tekintetbe veendő mindenekelőtt, a mit Hunfalvy a NyK. X. kötetében a 203. lapon mond: «A' Mátéfordításában (Wiedemann kiadása szerint) *oces*», haragvék, haragudott» áll (Mát. 2, 3. 16; 22, 7.) Lehet, hogy ott Wiedemann *otštes*-t írt, mit én félreértésből így: *oces* (*očtes* helyett) írtam; a' könyvecské már nincs kezemenél.» (Tudni való, hogy a vogul Mátéfordításnak Wiedemann-féle kiadásában a *č* mindig *tš*-vel van írva.) Tekintetbe veendő továbbá, hogy a vogul Mátéfordításnak Ahlqvist-féle recensiójában az említett hat hely egyikén sincs *oč*-, hanem két

esetben *ošt*- áll helyette (2, 3, 16), négyben meg *ošt*- (18, 31. 34. 20, 24. 22, 7.) Tekintetbe veendő harmadszor, hogy a Márk-fordításban sincs *oč*- ige, hanem mindig *ošt*- vagy *ošt*- (illetőleg ezek származékai). És pedig így van ez mind a Popov-féle eredetiben, mind az Ahlqvist-féle recensióban: a) *ošt*- Mr. 10, 14. 41. 14, 4. b) *oštel*- (Popov), *ošgel*- [recte: *oštel*-] Ahlqvist) durativum az *ošt*-igétől Mr. 2, 5. c) *oštalt*- (Pop.), *oštat*- [minden valószínűség szerint *oštalt*- a helyes] (A.) Mr. 7, 10; *oštaltip* (P.), *oštatip* (A.) злословящій (der verläumder, lästerer). d) *oštipt*- Mr. 3, 21: *tüu oles oštiptam* (A.) онъ вышелъ изъ себя magán kívül, eszén kívül való lett, Károli: eszétől eltávozott (*oštipt*- tehát valószínűleg a. m. «eszét veszi»).

Kérdés, hogy mit tartsunk a Satigin-féle vallási tartalmú fordításukban találha tá *ošeytane* szóról, a mely Hunfalvy szerint (NyK. IX, 206.) «harag»-ot jelent. Ha ez csakugyan az előbb említett szavakkal egybetartozik, az *ošey* kezdő rész talán mindenestül a. m. *oči*, s *ošeyt*- az igen közönséges-t képzővel való denominális igeképzés volna.

VASVERŐ RAJMUND.

Erza-mordvin népmese.

Az újabb időben a Kazáni Missionarius-társaság kiadványaiban közrebocsátott mordvin (főleg erza-mordvin) szövegek közt (lásd NyK. XIX, 73) kétség kívül legérdekesebbek a «*dalok*» és «*mesék*», mint «mutatványok a mordvin népirodalomból», a mint is az 1882 és 1883-ban megjelent két füzetnek a címe hangzik (образцы мордовской народной словесности). Különösen az utóbbiak, a mesék, a melyeknek élénk előadása gyakran a párbeszéd alakjával is él, alkalmasak, hogy az élő népnyelvet híven bemutassák. Megízeltőül közöljük imitt a «Szép Damaj»-ról szóló mesét, melynek tartalma jobbadán összevág a «Csihán királyurfi» című székely mesével (Kriza, Vadrózsák 472, 1.)

M a z i D a m a j.

Érás ajšš mastor langso Mazi Damaj. Mazi Damajeň skal-øj-parieze ulneš. oĵ-parieze kudo p̄rasonzo ašteš. se oĵ-parieňt jarsneme rivež tonadš. Mazi Damaj čarkodš : ojeze a-lamo kadnovi ; kundas vanstneme, ki ojenje jarsamo jaksi.

kuvat a-kuvat vanstneš : saš rivež, kundas ojile jarsamo. son rivezeň kundize. rivež inaldi tenze : «vaj, Mazi Damaj paro-či ! ilamak čavt, ilamak maštne ; mon tent lamo paro tejan». Mazi Damaj meri : «arasš, čavdan ! kodamo paro tejat ton moňen ?» rivež meri : «mon Purgine inazoro pazoi teĵterenze ekšezet čijasa». Mazi Damaj rivezeň apak čavt, istak noldize.

Rivež molš, molš, Purgine inazoro pazien pačkodš. son, Purgine inazoro pazien saš karmaš teĵterenze Mazi Damajeň ekšes čijseme. «vaj Purgine inazoro paz ! moň kučimem Mazi Damaj ton

tejteret čijseme. *Purgine inazoro paz! maksik tejteret Mazi Damajeñ ekšes: sonzo kondamo šupav, vese mastor lango jutak, kosojak a mujat. pakšanzo peškset erva kodamo stadado, pirenze peškset šurodo, kudonzo peškset slugado. Mazi Damaj šupav erva mezde, anšak sajeñ polado, piže vastado avul šupav. vana kodamo son minek!* — *Purgine inazoro paz dumaš-arseš tejterenze marto. «maksxa ino, meri, istamo šupavon ekšes.*

Tejterenze čijamodo mejle rivež meri Purgine inazoro pazien: «vaj Purgine inazoro paz svat! Mazi Damaj sodamot kudanzo lamo ulit; jišmest sinst part istat. Kit sedet kemet, vadřat ulest: ziar do kuva jut Mazi Damaj sodamot, pilg'alonzo mastor lukozdaž zernež zerni, menel gajnež gajni».

rivež mekev kudov murdamodonzon mejle Mazi Damajien meri: «ja, adā nej, Mazi Damaj paro-či, Purgine inazoro pazon tejterenze sajeme molđanok! anšak vana meze: koda Purgine inazoro pazien molđanok, ton čatment, lamo ila kortak; lamo kortamo karmat, přat jomavsak. mon moňs kiset kortamo karman. toňdet jovtan toso: son, meran, pek prevej, lamo kortamo a večki».

Mazi Damajde a-vasolo eras sisem-přamo Kařaz. se sisem-přamo Kařazonit pakšanzo trokska jutamsto karšozost sarazoni stada pongš. rivež sarazoni vaničatneñ kevstni: «te kiñ, meri, sarazoni stadaš?» — «te sarazoni stadaš sisem-přamo Kařazoni», jovtaš tenze vaničatne. — «vaj sarazoni vani! Mazi Damajeñ svadbanzo jutamsto avul ista jovtado; Purgine inazoro paz purgine kevsenze led-tadiž, tolsonzo pultatadiž, varmasonzo kulovonk-kak ponžavsınze. son tejterenze Mazi Damajeñ ekšes maksši. koli ki kevsttadiž: ne kiñ, meri, stadatne? Mazi Damajeñ, jortado tenze. Purgine inazoro paz a tokatadiž». — molšt molšt sin, karšozost pongonošt utkañ stada, macejeñ (digañ) stada, kurkañ, tuvon stada, reveñ stada, skalon stada, alašan (jišmeñ) stada. rivež erva stadañ vaničatnen, sarazoni vaničatnen tonavtož ladso, tonavtinze mereme. — vana pač-kodšt Mazi Damaj marto rivež pokš ved čires. se pokš vedeñt trokska Purgine inazoro paz tejevš vadřa keme sed. sedeñt vajenze keveñ, soňs vese kšniñ. rivež Mazi Damajien meri: «koda sintresinek nej te sedeñt? vana koda tejđanok ino: mon svajtneñ

porémest kundan, ton kundat sornovtnemest šatargavtnemest». rivež porš porš svajtneñ, porinze, Mazi Damaj šatargavtnež šavordinze. seste rivež Mazi Damajeñ ponksonzo panaronzo kajavtož ved melga noldinze. Mazi Damaj štao, ponkstomo panartomo kadovš. Purgine inazoro paznen-gak ista štaposto saš.

koda sašt, rivež Purgine inazoro paznen peñatsamo karmaš : «vajχ, vajχ! meze tejit, Purgine inazoro paz svat! mernin tent: kit sedet valrat kemet ulest; siñ kov-gak a maštovič, beřat. pokš vedeñt troks sed langa jutamsto Mazi Damaj sodamoť kudanzo vese, vese vejkest pes, vajašt! kudatneñ jutamstost kšniñ sedet ež kirđt, londadž. soñs-kak Mazi Damaj sodamoť vajakšnoš, da ujeme son pek kol: vedse langstonzo odužanzo sede kurok kajinze da štao ujež lišš. vaj Purgine inazoro paz svat! Mazi Damaj sodamoť kudanzo paroñ part, bojaron bojarť ulnešt; siñ vezemest vejkeñ pes jišmenek uli-parnek vaješeť. anšak min kavnenek kadovinek: tejeret pek talanov nesak. koso tenze Mazi Damajeñ kořas mirde mujeme! part part ulnešt Mazi Damaj sodamoť jišmenze, sedejak part ulnešt palanzo odužanzo! vaj, svatkiñem, višks čamav tejevtimek moñ esnem Mazi Damaj sodamoť ikele! a jišmet, a tejeret palanzo sonzo melš a-sdan tujit, a tujit?» — rivež tago lamo peñatsaš tenze.

Purgine inazoro pazon tejtereze Mazi Damajien ponksto part ponkst, palado part palat kanneš. Mazi Damaj vejkeñ-gak ese orštak, anšak kavsoce ponkst palat orštaš. son soñs čatmeni, kisenze rivež korti. «araš; meri, Mazi Damaj paro-či istat ponkst palat a oršti; son a ponkst, a palat istat zñardojak ež kanneksne».

Purgine inazoro paz i esenze i Mazi Damaj sodamonzo kise es jišmenze kildinze. jišmenze selmste tolt vergediť, sudo-vařastost kačamo lisi, pilest štereks šterdiť, pilgest petkelks nalkit, pulost judmaks juvodiť; sinst ardomstost mastor zernež zerni, menel gajnež gajni; pilgť aldost tolt piksteriaž jondolks vergediť. sinst ardomstost ortť vergezt tandadež virga orgoliť, kujť molema kisest tajmaskodož engamiť, karšigat menel jožov peľ udalov kekšnit.

Vana Mazi Damajeñ svadřbazo sisem-pramo Kařazon pakřava juťi erva mezeñ stadanzo jutkova. Purgine inazoro paz kozo a neji

stada, kevti: ne kin, meri, stadatne? vaničatne merit: ne stadatne Mazi Damaj paro-čin.

Rivež ikelev vallaž valtamo karmaš, puloz' anšak erva jonov juv juv! juvni; svadbañt vasov udalov kadize. saš son vidste sisem-pramo Kařazñen. «sisem-pramo Kařaz, a sisem-pramo Kařaz! Purgine inazoro paz Mazi Damajeñ ekšes tejterenze makssi; son toñ kudlosot svadba nalkseme purni. a noldasak, Purgine kevsenze ledtanzat, jondol tolsonzo pultatanzat, varmasonzo ponžavttanzat!» sisem-pramo Kařaz rivežñen meri: «moñš ino kov tujan?» — «ton toñš kov tujat? vana, ne sisem kostortne alov kekšt». sisem-pramo Kařazon kardaz kuškasonzo ozornoj sisem kostort načko tumoñ pengenze ulnešt. sisem-pramo Kařaz ne kostortne alost kekšš. rivež meri tenze: «teste Purgine inazoro pazoñ tujemazonzo ila listnek va. lišat, přat jomavšit; son toñ esnet a večki, ledtanzat, pultatanzat! koda iredi son, mest kortamo, mest tejneme ilazo kunda, ton čatment, sirkst ila meřt. ančak sirkstat, jomat!» — «Kostortneñ ledemest pultamost purnazo, mon seste-jak sirkst a meřan. koda pultasamam, kulovom varma melga ilinze ponžavt anšak. mon seste odov relmež od-čoraks velavtan. Mazi Damaj sodamonzo sevsa da tejterenze es ekšezem sajsa, seste už Purgine inazoro pazoñ vijeze tem a sati».

vana rivež Mazi Damaj marto Purgine inazoro pazoñ vese martonzo saž kudatne marto lomañ uli-paroso kavaniť. lamo siñ ista simšt jarsašt. Purgine inazoro paz iredš. rivež Purgine inazoro paz svatonzo marto kardajs jakamo-pakamo lišt. jakašt jakašt, sisem načko tumoñ kostortne vids lotkaž, riveš meřs tenze: «Purgine inazoro paz svat! ton vijevat, vijevat, ne sisem načko tumoñ kostortne a ledeviť, a pultavit tent». — «ledsiñ, pultasiñ!» meri son. rivež valonzo-jak přadomo ež kenert, koda čarr! čarodi, mastorozo zeř-zeř! zeřadi. Purgine inazoro paz set sisem kostortneñ ledinze. mastoroñt zernemanzo marto tusto ravužo kačamo keptuš: jondol-tol set sisem kostortneñ nolsež nolsemest karmaš. sisem-pramo Kařaz akodme-jak ež kenert: jondol-tološ sonzo načko pengtne marto rumštaž rumštize, sevež seviž. rivežke se škane už pejdi, už pejdi. «mejs pejdat, rivež svaza? kežem savtñat. rivež, langsom ila pejdt! Kežem va ili savtne: vese kudonk-čink kulovoks velavtož varma melga ponžavšñi.» rivež

meri: «*da koda, svatkiñem direñem, a pejdems langso! ne pengtne pultamo-ś pultavšt, kulovost tent a ponžavtovit!*» — koda kepeti, koda kepeti blagoj varma jondol-purgine marto! son kulovtneñ tusto peleks kepedež kov-ja sravtinze. rivezeñ sedejeze ojmaś: son sisem-pramo Karazoni veľmemado pek pelneś.

svad'baś nalksevs: kudat-svatt es kudovast sralešt. Mazi Damaj od sajeñ polanzo marto anśak kavnesk kadovšt. saś rivež da meri tenze: «*Mazi Damaj paro-či, a Mazi Damaj paro-či! melezet paro va nej; mon toñ i urvakštiteñ i šupalgavtiteñ! mon kedstet lamo a vešan: eřva samstom anśak mešok sarazt*». Mazi Damaj meri tenze: «*ja paro, paro, rivež paro-či! ažo piř udalov: mon tov kučan tent mešok sarazt*».

zaboroñ troks rivežnen peškse mešok jortšt. rivež mešokoñt ukstemenze-jak ež kenert, tosto tužat kiskat koda kirnavit da grešnoj rivezeñ seske seviž. Mazi Damaj rivežnen mešok sarazoñ tarkas mešok tužat kiskat kučś.

Élt-volt a földön Mazi (szép) Damaj. Mazi Damajnak tehén-vajas kádja volt. Vajas kádja a padlásán (tkp. a ház-tetejében) volt. Azt a vajas-kádat eddegélni rákapott egy róka. Mazi Damaj észrevette, hogy vaja kevés marad; kezdte meglesni, ki jár az ő vaját enni.

Sokáig, nem sokáig leste: jött a róka, kezdett a vajból enni. Ő a rókát megfogta. A róka kéri őt (rimánkodik neki): «*Óh, Mazi Damaj uram! ne üss agyon, ne ölj meg; én neked sok jót fogok tenni.*» Mazi Damaj mond: «*Nem, agyonütlek! mi jót teszel te nekem?*» A róka felel: «*Én Purgine (mennydörgő) úristen leányát megkérem számodra.*» Mazi Damaj a rókát nem ölvén meg, csak úgy eleresztette.

A róka ment, mendegélt, Purgine úristenhez érkezett. Ő Purgine istenhez jöven, kezdte az ő leányát Mazi Damaj számára megkérni. «*Óh Purgine úristen! engem Mazi Damaj küldött a te leányodat megkérni. Purgine úristen! add oda leányodat Mazi Damajhoz. Hozzá fogható gazdag vőlegényt mást nem találsz. Hozzá hasonló gazdagot, járd be az egész földet, sehol sem találsz. Legelői tele vannak mindenféle nyájjal, kertjei tele vannak gabo-*

nával, házai telvék szolgálkkal. Mazi Damaj mindenben gazdag, csak elvett feleségben, kedves hitestársban nem gazdag. Ime milyen ő nekünk!» — Purgine isten tanakodott leányával. «Igen, odaadom őt, úgymond, olyan gazdaghoz.»

Miután leányát megkérte, mond a róka Purgine istennek: «Óh Purgine úristen, nászuram! Mazi Damaj vödnek nagyon sok násznépe van; az ő lovaik jófélék. Utak, hidak erősek, jók legyenek. Mikor valahol átkel vöd Mazi Damaj, lába alatt inogva dö-rög a föld, zengve zeng az ég.»

A róka hazatérése után Mazi Damajnak mondja: «No, gyere most Mazi Damaj uram, Purgine isten leányát elvenni menjünk! Csak nézd mit (mire vigyázz): a miut Purgine istenhez megyünk, te hallgass, sokat ne beszélj; ha sokat fogsz beszélni, fejedet (magadat) elveszted. Én magam helyetted beszélni fogok. Te rólad ott ezt mondom: ő, mondom, nagyon okos, de sokat beszélni nem szeret.

Mazi Damajtól nem messze lakott a hétfejű Karjaz. Midőn a hétfejű Karjaznak szántóföldén keresztül mentek, velök szembe tyúk-nyáj akadt. A róka a tyúk-örzőket kérdezi: «Ez a tyúk-nyáj, úgymond, kié?» — Ez a tyúk-nyáj a hétfejű Karjazé», feleltek neki az örök. — «Óh tyúkörzők! Mazi Damaj lakodalmi népének átmenetelekor ne úgy beszéljete; Purgine úristen mennykövével meglő (agyonüt) benneteket, tűzével (villámával) eléget benneteket, szelével (viharával) hamvatokat is szétszórja. Ő a leányát Mazi Damajhoz adja. Ha valaki kérdez titeket: ezek kinek, úgymond, a nyájai? Mazi Damajéi, feleljetek neki. Purgine úristen (akkor) nem bánt benneteket.» — Mentek, mendegéltek ők, velök szembe kacsanyáj, lúdnyáj, tehényáj, lónyáj akadt; a róka minden nyáj őreit azon módon tanítá beszélni, a mint a tyúkörzőket tanította volt.

Ime Mazi Damaj és a róka egy nagy víz partjához érkeztek. Azon a nagy vizen át Purgina úristen jó erős hidat csináltatott volt. A híd oszlopai kőből, maga egészen vasból való. A róka Mazi Damajnak mondja: «Hogyan romboljuk szét most ezt a hidat? Hát nézd hogyan tesszük: én az oszlopokat rágni kezdem, te rázni, ingatni fogod.» A róka rágott rágicsált, megrágtá az oszlopokat, Mazi Damaj megingatva ledöntötte. Akkor a róka Mazi Damajjal a gatyáját, ingét levetköztetvén, a vizen eleresztette.

Mazi Damaj meztelen, gatyátlan, ingetlen maradt. Purgine úristenhez is úgy meztelenül jött.

Mikor megérkeztek, a róka Purgine istennek panaszkodni kezdett: «Jaj, jaj! mit tettél, Purgine úristen, nászuram! mondtam neked: az utak, hidak jók, erősek legyenek; azok nem érnek semmit, rosszak. A nagy vizen keresztül a hídon átkeléskor Mazi Damaj vödnek egész násznépe egytől egyig elmerült! A násznépek átmenésekor vashidad nem tartott, eltört. Maga a vöd Mazi Damaj is sülyedő-félben volt, de úszni ő nagyon ügyes; a vízben magáról ruháját igen gyorsan leveté s meztelenül úszva kijött (kiúszott). Óh Purgine úristen, nászuram! Vödnek Mazi Damajnak násznépei jelesnél jelesebbek, nemesnél nemesbek (úrias, előkelő) voltak; ők mindannyian egyig (az utolsóig), lovastúl jószágostúl elmerültek. Csak mi ketten maradtunk meg. Leányod ugyanis (tkp. látod) nagyon szerencsés, mert hol találni neki Mazi Damajhoz fogható férjet! Jók, nagyon jók voltak vödnek Mazi Damajnak lovai, annál is jobbak voltak ingei és ruhái! Óh nászocskám, megszegyenítettél (tkp. szégyen-arczúvú tettél) engem Mazi Damaj vöd előtt! Lovaid pedig, meg leányod ingei, nem tudom, kedvére lesznek-e, nem-e?» — A róka még sokat panaszkodott neki.

Purgine isten leánya Mazi Damajnak a legjobb gatyákat s a legjobb ingeket vitte. Mazi Damaj egyet sem ölt magára, csak minden nyolczadik gatyát, inget öltötte föl. Ő maga hallgat, helyette a róka boszél. «Nem! úgy mond, Mazi Damaj uram olyan gatyákat, ingeket nem ölt fel; ő olyan gatyákat, sem oly ingeket soha nem viselt.»

Purgine isten mind maga, mind Mazi Damaj veje számára a maga lovait fogta be. Lovainak szeméből tüzek fénylenek, orlyukaikból füst jó, fülük orsóként pörög (fon), lábuk mozsártöröként tánczol (játszik), farkuk szórólapátként gabonát szór; az ő vágatásuktól a föld dörögve dörg, a menny zengve zeng; lábuk alól tüzek szikrázva (pattogva) villámokúl fénylenek (ezikázva). Az ő vágatásuk elől a medvék, farkasok ijedten az erdőbe szaladnak, a kígyók menőútjokban elbódulva megmerevednek, a héják az égbe, a felhők mögé bújnak.

Ime Mazi Damaj lakodalmi népe a hétfejű Karjaz mezején át, mindenféle nyája közt átmegy. Purgine isten a hol csak

nyáját lát, kérdezi: ezek, úgy mond, kinek a nyájai? Az örök mondják: ezen nyájak Mazi Damaj úréi.

A róka előre elillanva elillanni kezdett, csupán farkát csóválja *juw juw!* mindenfelé; a násznépet messze hátra hagyja. Ő egyenesen a hétfejű Karjazhoz jött. «Hétfejű Karjaz, te hétfejű Karjaz! Purgine isten Mazi Damajhoz adja a leányát; ő a te házadban szándékozik lakodalmat tartani. Ha nem ereszted őt, Purgine menykövével sújt téged, villámával eléget, szelével szét-szór!» A hétfejű Karjaz mondja a rókának: «Hát én magam hová menjek?» — «Te hová mégy? nézd, azon hét farakás alá bújj.» A hétfejű Karjaznak udvara közepén roppant nagy hét rakás nedves (friss, nyers) tölgyfa-hasábja volt. A hétfejű Karjaz azon farakások alá bújt. A róka mondja neki: «Innen Purgine úristen elmenéséig ki ne jöjj ám! Ha kijösz, fejedet veszted; ő téged nem szeret, meglő, eléget! Mikor ő részeg, akármit is kezdjen beszélni, tenni, te hallgass, egy kukkot se szólj. Csak egy kukkot, s veszve vagy!» — «A farakásokat meglőni, elégetni akarja bár, én akkor sem szólok egy kukkot sem. Ha ő engem eléget (is), csak hamvamat szélbe (tkp. szél után, mentében) ne szórja szét. Én akkor újra feléledve fiatal legénnyé változom. Vejét Mazi Damajt megeszem, leányát meg magamhoz veszem. Aztán már Purgine úristen ereje hozzám nem ér.»

Ime a róka Mazi Damajjal és Purgine úristennek vele jött egész népével idegen házban, idegen jószágban vendégeskednek. Sokat ittak, ettek ők úgy. Purgine úristen lerészegedett. A róka Purgine nászurával kimentek (az udvarba) járkalni. Jártak-keltek, a hét nedves tölgyfa-rakás átellenében megállván, a róka így szólt hozzá: «Purgine úristen, nászuram, te Purgine úristen, nászuram! te erős vagy, hatalmas vagy, (de) azt a hét nedves tölgyfa-rakást nem löheted meg, nem égetheted el.» — «Meglövöm, elégetem!» mondja ő. A róka szavát sem ért rá befejezni, mikor *čarr!* ropog (csattan), a föld *zei-zei!* dobog (megrendül). Purgine úristen azt a hét farakást meglötte. A földrengéssel együtt sűrű fekete füst emelkedett; a villám azt a hét farakást nyaldosva nyaldosni kezdte. A hétfejű Karjaz sóhajtani sem ért rá: a villámtűz őt a nedves fákkal együtt emésztve megemészttette, éve megette. A rókácska akkor már nevet, már nevetgél. «Miért uevetsz, róka násznagyom? Megharagítasz (haragom kelted). Róka, rajtam ne ne-

vess! Ugyan meg ne haragíts! egész házatok-táját (tkp. házatok-udvarotok) hamuvá változtatva szélbe széjjel szórom!» A róka mond: «Dehogy, kedves nászocskám, nem nevetek én rajtad. Az a rakásfa elégni elégett, (de) hamvait te szét nem szórhatod!» — Im hogy támad rettentő nagy szél (vihar) villámmal-mennydörgéssel! Ő a hamvakat sűrű felhővé emelve valamerre szerteszt szórta. A róka szíve megnyugodott: ő a hétfejű Karjaz feleledésétől nagyon felt.

A lakodalom végigtartatott (tkp. eljátszódott): a násznépek eloszoltak haza (tkp. házaik szerint = ki-ki a maga házába). Mazi Damaj fiatal feleségével csak ketten maradtak. Jött a róka és mondta neki: «Mazi Damaj uram, te Mazi Damaj uram! Immár kedvedre van minden (tkp. kedvedbe jó im most); én téged megházasítottalak s meggazdagítottalak! Én tőled sokat nem kérek: minden jövésekor csak egy zsák tyúkot.» Mazi Damaj mond: «No jó, jó, róka komám! Menj (csak) a kert alá: én oda küldök neked egy zsák tyúkot.»

A kerítésen át a rókának egy tele zsákot dobtak. A róka a zsákot alighogy kioldotta (tkp. oldani sem ért rá), a mint abból (egyszerre) rőt kutyák ugranak elő és a bűnös rokát nyomban fölfalták. Mazi Damaj a rókának egy zsák tyúk helyett egy zsák rőt kutyát küldött.

Jegyzet. A hangfestő szókat, melyeket a fordításba átvettünk (61. l. *juv juv! éarr! zeř!*) a mordvinban egyszersmind az illető igéknek alapszavai s így mintegy reduplicatio gyanánt szolgálnak! *juv juv! juvni* (csóvál), *éarr! éarodi* (ropog, csattan), *zeř-zeř! zeřadi* (dobog, rendül). Teljesebb alakú reduplicatio gyanánt ugyanazon igétől való gerundium szerepel: *zernež zerni, gajnež gajni* dörögve dörög, zengve zeng.

B. J.

Ismertetések és birálatok.

Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja (Journal de la Société finno-ougrienne) I. Helsingfors 1886.

Finnországban az 1883 év végén egy külön társaság alakult, mely az ugor (finn-ugor) népeknek főleg nyelvészeti, de egyszersmind östörténelmi és ethnographiai szempontból való tanulmányozását tűzte ki célul; neve: Finn-ugor társaság (*Suomalais-ugrilainen seura*). Céljához képest e társaság arra vállalkozott, hogy a jelenlegi ugor népek közt, meg olyan területeken, a hol hajdan ugarság lakott, tudományos kutatásokat tétessen, s így azt az ismeretanyagot, melyet ezen nagyobbbrészt már pusztulófélben levő népekről most még meg lehet szerezni, a tudomány számára biztosítsa és megőrizze. E szerint, a mennyire anyagi ereje is megengedi, kiküld az illető vidékekre egyes kutatókat, határozott, pl. nyelvészeti vagy másirányú föladattal; természetesen közzé is teszi e kiadások eredményeit saját közlönyében, mely egyéb e tárgykörbe tartozó dolgozatokat is befogad.

Látni való, hogy a finnek is nemzeti tudományosságuk érdekében fontos dolognak tekintik a nyelvrokon népek tanulmányát, úgy hogy tüzetesen ennek előmozdítására áldozni is készek.*)

*) Tudnivaló, hogy a Finn-ugor társaság első alaptökéjét adakozásokból szerezte meg, vagy 150 alapító tag egyszerre 40,000 finn márkát (= 20,000 frtot) adván össze, és pedig az alapítók névjegyzékét végignézve, köztük sok olyant is találunk, kinek — úgy vélnök — kisebb gondja is nagyobb lehet az ugor népek tanulmányügyénél: ú. m. kereskedőt, mérnököt, építész, orvost, gyártulajdonost, bankigazgatót, hajóskapitányt, vámgazgatót; nagy számmal vannak professorok, de vannak nagy urak is: két polgármester, senatorok és egyéb előkelő hivatalnokok, főpapok,

A finn-ugor társaságot pedig sehol sem nézhetik szivesebb rokonszenvvel mint itt mi nálunk, — abban az országban, melyben a nemzeti tudomány ugyanazon népek tanulmánya iránt tüzetesen érdeklődik, sőt régibben is újabban is annak előmozdításához is hozzájárult. Hiszen nálunk is van «finn-ugor társaság», habár nem is név szerint; magában foglalja azt a Magyar Tudományos Akadémia, mely az illető teendőket a Nyelvtudományi bizottsága által láttatja el,¹⁾ — s a mely annak idejében Regulynak úttörő ugor-nyelvi nyomozásaihoz adott módot, valamint újabban hasonló nyelvészeti tanulmány-utakra küldött ki fiatal képzett nyelvészeket: a lappokhoz két ízben Dr. Halászt, s a votjákokhoz Dr. Munkácsit, — ki legközelebb megint útra kel a vogulokhoz. Sőt nem csak «finn-ugor», hanem szélesebb altaji társaságot foglal magában a mi Akadémiánk, mert az ugoron kívül egyéb altaji nép- és nyelvcsoporthoz is kiterjesztette a figyelmét: így a keleti törökség kutatása céljából tett közép-ázsiai útjában támogatta Vámbéryt, kazáni-tatár és mongol tanulmányaiban Bálintot, s nem régiben az ő megbízásából látogatott el dr. Munkácsi votják útja alkalmával a csuvasokhoz is, s dr. Kúnos egyre folytatja az oszmán-török nyelvtanulmányt, különösen népköltészeti szövegek összeszerzésén fáradozván. S tudva van, hogy Akadémiánk e mellett mind ezen nyelveket illető ismeret-anyag, valamint a földolgozó munkálatok közlésére tért nyújtott, úgy egyes külön kiadványokban, mint főképen ezen folyóiratban, a Nyelvtudományi Közleményekben.²⁾ De

és az élén ő exc. Finnország gubernatora és az államtitkár. Az alapítókhoz csatlakoztak az első évdíjas tagok (90-en), a kik között egy pékmesternek is ragyog a neve.

¹⁾ Az Akad. Ügyrend a Ny. Bizottságot erre vonatkozólag így utasítja: «A tágabb értelemben vett magyar nyelvtudomány (teszi működése körét), melynek főladata: a magyarral hasonlítottatású altaji nyelveket behatóan tanulmányozni, s a mennyiben lehető, ismereteket előmozdítani; — ez ismereteket tudományosan földolgozni, kiváló tekintettel arra, hogy a magyar nyelv tényeinek földerítésére vagyis tudományos megfajtására szolgáljanak.»

²⁾ A «Vázlatok a m. t. Akadémia félszázados történetéből» cz. füzetben 1881. Hunfalvy P. a «Ny. Közlemények»-ről, mely az ő «Magyar Nyelvészet»-ének folytatója lett, jogosult megalégedettséggel így nyilatkozik: «E tizenhat kötet (a mennyi 1881-ben megvolt) annyi nyelvtudományi anyagot, részben tökéletesen kidolgozott munkát is foglal magában, a meny-

visszatérve a tulajdonképeni «finn-ugor társaság»-hoz, még érdekes egybetalálkozásnak kell a mi részünkről azt a körülményt jeleznünk, hogy ugyanakkor, midőn a társaság meginduló működésének első vállalataképen, Jaakkola magister urat tanulmányútra küldte ki 1884 tavaszán a svéd-lappokhoz, innen is a Nyelvtud. Bizottság megbízásából ugyanoda indult Dr. Halász, sőt egy jó darabig ketten együtt is utaztak és működtek Svédországnak Jemtland tartományában, míg az utóbbi tovább nem ment északra a Lule- és Pite-lappmarki nyelv kutatása végett.

Mielőtt azomban a finn-ugor társaság fentcímzett első «Aikakauskirja»-jának ismertetésébe fognék, czélszerű lesz mindjárt itt a társaságnak további vállalatjairól röviden megemlékezni. Ugyancsak mag. Jaakkola K., ki 1884-ben Jemtlandban a svéd-lapp nyelvet tanulmányozta, még 1885-ben is rándult ki ugyanazon vidékre, hogy még több svéd-lapp szöveget gyűjtson s a nyelvtani anyagot tökéletesbitse. Első és második útjáról való jelentését, finn nyelven, közli az Aikakauskirja. — Az 1885. év nyarán, mint a társaság küldöttje, utazott Dr. Porkka V. Kazánba, s miután itt a cseremisiz nyelv kutatására való előkészületét még kiegészítette, szeptember elején az erdei cseremiszek közé költözött, Unsa faluba (Czarevokoksajszk vidékén), későbben Morki faluba, hol egy cseremisiz tanító segítségével élhetett. Az évi jelentés szerint bő nyelvyagot hozott haza (egyebek között 70 cser. dalt s egy hosszú pogány imádságot), de egészségi állapota még nem engedte meg neki, hogy kutatása eredményeit földolgozza és közzé is tegye.*) — 1886-ban a társaság figyelme megint a lapp-ság felé irányúlt, mely a finneknek úgyis leginkább van kezük

nyiről és milyenről 1848 előtt valóban senki sem álmodhatott minálunk». Azóta e gyűjteményből még négy kötet jelent meg, s most már annyi és oly terjedelmű közlés jelentkezik, hogy a külön kiadás czélszerűbbnek látszik. Így jelentek meg tavál a «Votják népköltészeti hegyományok» Munkácsitól, egy kötetben, s a Halász gyűjtötte Svéd-lapp szövegek III. része már csak külön jelenik meg, mint az «Ugor füzetek» 9-dik száma; Kúnos «Oszmán-török népköltési gyűjtemény»-ének I. kötete szintén tavál jelent meg, s II-ika sajtó alatt van; Munkácsinak kéziratban elkészült votják szótára, mely azomban ez idén még nem kerülhet kiadásra, szintén egy jó kötetet fog tenni.

*) Figyelemre méltó első munkája, egy finn dialektus gondosan ki-dolgozott ismertetése: «Ueber den Ingrischen Dialekt». Hfors 1885.

ügyében; s kiküldte az Enare-lapp dialektus, az Enare (finnesen Inari) tó vidékére mag. Forsmann A. V.-t, kivel együtt ment még a legészakibb finnség tanulmányozása végett, mag. Cannelin K., meg régészeti nyomozás czéljával Stenvick K. A társaság 1886-ki évi jelentése (Uusi Suometar dec. 3. számában) Forsman nyomozó működésének eredményéül fölemlíti, hogy mintegy 100 mesét és elbeszélést, 20 dalt, 200 példabeszédet gyűjtött, melyek alapján az Enare-lapp nyelvet behatóan ismertetni fogja. — 1887-ben magára a finnségre szorítkozott a kutatás, mag. Basilier azt a megbízást kapván, hogy Archangelszk és Holmogori vidékén, a Dvina partján, állítólag lakó karjalai vagy vepsz-féle finnekről biztos tudomást szerezzen. Tüzetes utánjárásának eredménye, hogy ott finnség már csakugyan nincsen, s így a nyomozónak hely- és családnevek, valamint a csüdokról szóló mondák gyűjtésével kellett beérnie.

A finn-ugor társaságnak szabálya tartja, hogy évi közgyűlésén (decz. 2-kán, Castrén születése évfordulóján) a finn-ugor tanulmányok haladásáról évijelentés terjesztessék elé. Ehhez képest az «Aikakauskirja» I. egyszerre két ilyen jelentést hoz, német nyelven (Jahresbericht über die fortschritte der finnisch-ugrischen studien) az 1883—84 meg 1884—85 évekre vonatkozólag, a társaság titkárától, O. Donnertől. E jelentések az illető szakirodalmak termékeiről értesítvén, első sorban finn és magyar nyelvű munkákat és kisebb dolgozatokat is idéznek, kisebb számmal német, orosz és más nyelvűeket. Bele esik ez időszakba pl. Genetz, Az oroszkarjalai és oloneszi finn nyelv ismertetése (Tutkimus Venäjän Karjalan kielestä, és: Aunuksen kielestä; textusok, szótár, nyelvtan); Szinnyei, Finn-magyar szótár; Wiedemann, Grammatik der syrj. Sprache; Friis, Lexicon lapponicum; Porkka, Über den ingrischen dialekt; Winkler, Das Uralaltaische und seine gruppen. Budenz, Ugor alaktan, I.; Setälä, Lauseopillinen tutkimus Satakunnan kansankielestä; Magyar Nyelvőr; Budenz-Album; Virittäjä (a Kotikielen Seura kiadványa); — Ahlqvist, Unter den Wogulen und Ostjaken; Majnov, Mordvan kansan häätäpoja (mordvin nép lakodalmi szokásai, oroszból); id. A mordvin nép jogviszonyai (черкъ юридического быта); Pulszky, A rézkor Magyarországon; Aspelin, Antiquités du nord finn-ougrien; Kuznecov, Archæologiai és ethnogr. tanulmányok (археолого-этногр. этюды)

stb. stb. Természetes, hogy a jelentések annyi munkának csak általánosságban a tartalmára utalnak s a szerint csoportosítják, de a tisztán bibliographiai közlést is szívesen vesszük, csak azt jegyezvén meg, hogy olyan munkákat mellőzni kellene, a melyeknek tisztán csak gyakorlati céljuk van, a nélkül, hogy az illető szakismeret előbbreviteléhez hozzá járulnának (pl. Lengyel és társai, Magyar-olasz szótár; Parmentier, Vocabulaire magyar-français; Jaakkola, Vieraskielisten sanojen kirjoittamisesta; Setälä, Vähäinen suomalainen lukukirja; Goldisiu, Gramatica limbei magyare; Singer, Simplified grammar of the Hungarian language).

Ugor nyelveket illető eredeti szövegközlés kettő van az Aikakauskirjában: «Votják nyelvmutatványok» és «Tustjan czár»-ról szóló mordvin hősi ének. A votják szövegeket gyűjtötte még Aminoff T. G., ki 1878-ban a votjások közt járt (jelesen Ulongurt és Jaksur Bedja falvakban kutatta a votják nyelvet). Aminoff maga az ő votják nyelvtanulmányát még hiányosnak tartván, a szerzett nyelvanyagát még újból revideálni akarta a votjások közt, de betegsége s korán bekövetkezett halála (1881) nem engedte meg neki, hogy szándékát megvalósítsa. Ennél fogva a hagyatékából közzétett szövegek főszerelése valamennyire fogyatékos maradt. Hiányzik jelesen több szokatlan hangjelelésnek magyarázata; pl. fölül pontos *ü*; alul egy kis *a*-vel való *u*; alul pontos *u*; circumflexusos *û*, mely aligha hosszú *ü*, mert ez meg finn írásmód szerint van *uu*-val; *ë* és *e* meg *ê*; az *ö* jóformán az észti hangjel *lés* szerint = *ê* vagy *î*. Itt-ott még íráshiba is maradt vagy az *ir sa* nem volt jól olvasható: 35. l. *d(e)žouõn* ezt tenné «lavitsan alla», a 34. l. *dekçe*, s majd alább *bekçe*, stb. Foglaltatnak pedig e közlésben: 51 meg 36 találós mese, 1 dal, 10 rövid mese Jaksur Bedjából, 94 tal. mese Ulongurt és Vužgurtból, és 11 varázsigé; az utóbbiak, valamint a találós mesék finn fordítással. Alaki fogyatékoságok mellett azomban e szövegek főleg megérthető tartalmuknál fogva bírhatnak beccsel.

A mordvin hősi éneket Majnov V. jegyezte föl, orosz tudós, ki épen a mordvinságnak életviszonyaival sokat foglalkozott (lásd a fent említett munkáit). Elénekelte volt előtte egy mordvin paraszt, Vaszilcsikov Tichon Mamalájben (Penzai gub., Krasznozslobodszk), és pedig, a mint a közlő megjegyzi, bizonyos ájtatos ünnepélyességgel. A közléshez francia fordítás járul, mely tüze-

tesen az eredetihez ragaszkodik. Ez a költői szöveg valóban igen érdekes, mert az utolsó moksa-mordvin fejedelem emlékét örökítette meg, mint az IV. Iván (Rettenetes Iván) előre terjeszkedő hatalma elől egy idegen császár (az énekben Kitaj) oltalma alá menekül, a ki Majnov szerint csak a Kazáni tatár khán lehet. Az éneknek nyelve nyilván moksa-mordvin, noha az eléneklő lakóhelye Erza-földön van (*Erzü-mastir*). Talán ebből is lehet magyarázni, hogy az énekben bajosan érthető helyek vannak, a melyeket utóvégre nyelvi hibáknak kell tartanunk; t. i. abból, hogy a moksa nyelvű éneket egy olyan erzanyelvű ember tanulta el, a ki annak nyelvét nem tökéletesen sajátjává tette s így a hagyományos alakot itt-ott fogyatékosan adhatta csak vissza. Máskülömben e fogyatékoságot a följegyző rovására kellene fognunk. De akár-hogy van a dolog, annyi bizonyos, hogy többhelyt a franczia fordítás értelme sehogy sem jön ki a közölt mordvin szavakból. Csak egyet-kettőt idézek ennek bizonyítására. Így a 11. sorban: *narodon son karmaš šnaminza* «lui le peuple commença qu'il soit glorifié» pedig így csak ezt teheti «a népet ő kezdte dicsérnie (azaz: dicsérni őt)» | 13. sor: *son, vārdü-škaj, maksak šumbra par-ši* «à lui o Haut-Dieu, donne très-bon jour» (*son* mellett nincs meg a dat. jelelése; *šumbra* sc. *ši* «egészség», *par-ši* «jóság») | 23. sor: *ton pāk cebārāt ulht sovsem narodom* «sois très bien avec tout le peuple» (szövegbeli hibának kell lenni: *cebārāt* már ezt teszi «jó vagy», s mégis következik *ulht* «légy»; *narodom* a «népem», de erza alak; az egész biztosan sehogy sem fordítható) | 24. *aš mezevīks af sodat* «rien tu ne sais» (*mezevīks* kell; talán sajtóhiba) | 99. 102. *ton sašindas* «tu es venu» (nagyon különös 2. személyre az -s végű alak, a mely 3. szem.; 144. sor meg szintilyen *jakaš* az 1. szem.-ről) | 46. *aši maštai šavan* «ne pouvaît prendre» (*šavan* mint *n*-végű infinitivus nagyon különös) stb.

Igen sajnálni való, hogy csak ilyen fogyatékos alakú textust nyújthatott a közlés, mert az ének tartalma igen érdekes, s ezt — a corumpált helyek mellett is, meglehetősen mégis kivehetjük. Közlöm itt, a mennyire lehetett, javított fordításban. Csak még meg kell jegyeznem, hogy a hős Tustjan czíme *ocuzar* a fordításban «grand tzar»-val van adva, a mi azt a nézetet tünteti ki, hogy *ocu-zar*-ban az orosz *car* szó volna meg. Voltaképen ez *ocu-azir*-ből való, az *azir* (erza *azoro*) «úr, gazda» szóval, szószerint «nagy

úr» = fejedelem (király v. czár); megfelel az erza *úazoro* (*inezoro*).

A fehér czár Tustján éneke.

A Szura folyó partján — „Koparcz” hegy tetején — lakott a moksa fehér czár, neve Tustjan. Fa palota van, öt emelet. Születésnapja [jött], szerzett a születésnapja miatt ünnepet; gyűjtötte mind a népet össze s kezdett [velük] inni. A nép kezdte őt dicsérni és egészségéért imádkozni: «Neki, fölső Isten, adj egészséget, jószágot! Ő [csak] tíz altint eszik egy évre (azaz: egy-egy embertől vesz, adóba) s nálunk hét évben egyszer van katonaság (értsd: katonaaállítás). Mi igen jól élünk». — A moksa czár most kerthez közeledik (?): igen magas tölgyfa [van ott], a tölgyfán készült méhkas, a méhkasban [van] a méhkas-asszony (méh királyné). . . . szól (a méhasszony): «. . . , minek mulatsz: semmit sem tudsz!» (Felel T.): «De mit kell nekem sírnom?» «Te read támad a moszkvai czár, neve igen haragos (rettenetes) Iván Vaszi-lyevics! Hamar jö bozzád vendégül, hamar vágja le a fejed». — A moksa czár kezdett sírni, ott bojárjai közt könnyörögni, katonái közt kezdett könnyörögni: «Hamar gyülekezzél, moksa népem! Jön a moszkvai czár, neve haragos Iván Vaszi-lyevics; megölnek engem, a moksa czárt». — Gyorsan összegyűjtötte bojárjait, gyorsan össze- gyűjtötte a népét; palotáját a moksa czár üresen hagyta, s elment bojárjaival együtt; elment ő maga az élén, de a népei megmarad- tak; katonáit magával vitte, minden kincsestül, kicsi gyermekeik- kel; de nem bírta magával vinni az oldal-népet (a távolabbi kör- nyékbelit vagy a folyóparti népet?), az megmaradt a hol lakott. Valamennyit nem bírta magával vinni, de a mely népet magával bírt vinni, [azzal] eljutott a fehér úrasszony (királyné) tűzhelyéhez s készített hidat a Runa (Volga?) vizén át. Levágott száraz ruda- kat (gerendákat), rakta a gerendákat a folyón át, s alkotott a Ru- nán át gerenda-hidat; átkelt a Runán a gerendahídon, átkelt nap- nyugat felé. Megtalálta a Vladimiri gubernium királynéját, oda ment a moksa czár s megkérdezte (megkereste), hogy által mehes- sen (az ő országán). S a királyné megizente a czárnak, hogy az ő palotája mellett menjen el, de a palotába be ne jöjjön. Elment mellette (a palota mellett) a moksa czár, s ő (a királyné) nyilat lőtt a czárra, lőtt a jobb kezével. A moksa czár kezdett sírni, pa-

naszkodni: «nagy istenem, tápláló atyám, mily jól éltem, s ma a szerencsétlenség ért engem! a királyné bánt (?) engem». S szól ő bojárjaihoz: «adjátok nyilamat, a hét pud nehézségűt! adjátok kezembe orosz ijamat, ijamat a hetven pud nehézségűt!» A sereg s az ő bojárjai adták neki, neki a kezébe az íját, a hetven pud nehézségű íját s a hét pud nehézségű nyilat. Lőtt a császár jobb térdén, lőtt a királynéra jobb kezével, a királynéra a bántás miatt. Lőtt a palotájába, annak szögletébe, s leszakadt a palota földre. A királyné látta palotája leszakadását, látta s megijedt, megijedt s maga vetette magát, a felső ablakon át, le egy köre, s agyonütődött. Megijedtek mind az emberek (a királyné emberei), oda mentek mind az emberek a moksa császárhoz, ötöt megkérni kezükben kenyérrrel, öt megkérni kezükben sóval. «Mondd meg nekünk idegen ember! honnan jöttél? vajjon hős vagy-e, vagy császár? vajjon jöttél-e földünkbe lakni? a mi királyasszonyunkat megölted, s mi fejedelmünk nélkül maradtunk; noha téged nem akarunk, [mert] királyasszonyunkat megölted, [de] erőd miatt légy császár a mi földünkön, s mi csak reád fogunk hallgatni». — Tustjan, moksa császár, hallgatta s kezdett velük beszélni: «Én jó ember vagyok s ti vagytok jó emberek, de a ti földetek nem akarok császárrá lenni; nekem népem igen sok, nekem földem igen sok; hanem azt akarom tőletek, hogy vezessetek el engem, oda a hol lakók nincsenek». — Neki a bojárjai kezdtek szólni: «Te veled mi elmegyünk, mi velünk téged elviszünk, napkelet vidékére. Amott egy jó császár van, jó császár, kinek neve Kitaj.» «Micsoda császár?» kérdezte Tustjan. «Egy jó császár, a milyen te vagy, az országában szabadság (azaz: szabad, lakatlan föld) igen sok van». Ő szólt a bojárjaihoz: «Járjatok! vigyetek engem e császár elé, a kinek neve Kitaj; én máshova nem megyek». A bojárrok vitték őt magukkal, elvezették a palotán (K. palotáján) át. Midőn bement, Kitajnak, a császárnak adott ő arany tárgyakon sok arany pénzeket, a pénzt a moksa császár Kitajnak rá fektette az asztalra; s Kitaj császárnak lábaihoz borult s sírni kezdett: «Légy Kitaj igen jó! hozzád járultam én moksa császár, fejemet hajtottam előtted Kitaj; végy engem országodba, a hol szabad föld van, hogy népemmel lakjam». Kitaj kezdett vele beszélni, kérdezni: «Micsoda ember vagy?» — «Én jó ember vagyok, a moksa császár, nevem Tustjan». — «De mely vidéken laktál?» «A Szura folyó partján, öreg hegy tetején, a hegy neve

Koparcz». Kitaj szól hozzá: «De hogyan te jó czár, miért jössz én hozzám?» — «Én jövök hozzád szemvízzel (könnyel), testemben betegséggel. Moszkában trónra lépett (?) egy czár, neve az Igenharagos (Rettenetes), igenharagos Iván Vaszilyevics». Kitaj czár őt jobb kézen fogja s háromszor megcsókolja; eléhívta bojárait s így szól: Ez a megsértett moksa czár, vezessétek el jó helyekre, és népének mutassatok szabad helyet». S elvezetik Kitaj országának déli részébe, a tengeren túl, annak hosszában.

Ez ének (*moraf*) tehát egy kis nyoma az epikai költészetnek a mordvinoknál is, míg a többi most ismeretes népköltemények mind lyrai jelleműek vagy balladaszerűek. De ez utóbbiak (az erza *pesni*-gyűjtemény meg Ahlqvist moksa dalai) egyszersmind megmutatják, a mit fentebb megjegyeztünk, hogy a Tustjan éneke valóban igen fogyatékos és hibás nyelvi alakban van följegyezve.

Következik ez után az Aikakauskirjában dr. Heikel, ethnographiai cikke a «mordvin ház» (*kud*)-ról, rajzokkal illusztrálva. Szerzője ebben érdekes mutatványt nyújt a volgai ugor népek (mordvinok, cseremiszek) közt tett ethnographiai tanulmányaiból, melyeket későbbben egy nagyobb munkává dolgozta ki, a mordvin és cseremisz házépítést fejtegetvén, összevetve a finnek és észtek építésmódjával (megjelent 1887. a Suomi XX. kötetében, ezen címmel: «Rakennukset Čeremissillä, Mordvalaisilla, Virolaisilla ja Suomalaisilla», s németül mint a finn-ugor társaság IV. Aikakauskirjája: «Die Gebäude der Čeremissen, Mordwinen, Esten und Finnen»). A nyelvész is talál benne a maga számára: adalékot a mordvin szókincshez, az épületrészek és fölszerelésekre vonatkozó mordvin elnevezésekben.

Megemlítendő még Ahlqvist rövid cikke «Eräistä sekakonsontista Ostjakin kielessä» (egy vegyes-consonansról az osztják nyelvben). Ez azon hangzó, melyet ő külön mellékjegyű *l*-vel ír (a mi átírásunkban *l* és *l*) «melynek elején *t* s végén *l* egybeolvadva hangzik». Ejti a Kondinszktól éjszakra lakó osztjakság a Berezovtól Obdorszkgig való terjedék közepetájáig. Ahlqvist leírja a hangzó ejtése módját, s megjegyzi, hogy Kondinszk táján neki megfelelőleg *t*-t ejtenek (valamint idegen szókbeli *l* helyett is *t*-t, pl. *tuk*; *anet*, *saktat*, *tékar* = or. *лукъ*, *ангелъ*, *закладъ*, *лекаръ*), míg Obdorszknál tiszta *l* hangzik. Némelykor *s*-féle hang hallható benne (*t* helyett), minélfogva az orosz esetleg ilyen szót kölcsönözve,

azt *s*-vel ejti, pl. *sor* (соръ) áradásvíz = osztj. *lör* (tör, lör). A vogul nyelv megfeleltet az oszt. *l*-nek részint *t*, részint *l* hangot, pl. *lonx*: tonka lókörom, *lē*:- te- enni, *jogol*: jout ij | *lou*: lu ló, *lunt*: lunt, *lont* lúd; *hol*: nol, *níl* nyíl; *lal*: tal, *täl* öl. De a magyarban is találja a kétféle megfelelést (*l*, *t*): az utóbbira példái a *tolvaj* (=oszt. *lölmax*) és *köt*- az oszt. *kel* «kötél»-vel szemben. Ámde szó közepén és végén a magyar nyelv különben csak *l*-et mutat azon oszt. *l* ellenében is, mely a finnben is *t* (illetőleg *d*): pl. *tele* = oszt. *tēl*, f. *täyte* (täyde), s így a *kel*, f. *köyte* (köyde) ellenében is csak *kel*-féle m. alak illenék. A *köt*- igének pedig a finnben alkalmas mását találjuk a *kytke*- (lp. *katke*-) «numella ligare» igében, a *várt* m. **kel* helyett pedig megvan változata *tel* a *telek* «strick, schnur» szóban (l. MÜg. Szótár: *köt*- és *telek*). — A finnben meg az oszt. *l*-vel szóközepén *l* és *t* (*d*) áll szemben (új példák: oszt. *kili* sógor = f. *kyty*; *pol*, *pot* fischwehr: f. *pato* gát); de *s* is, különösen szókezdőtől (*syö*-, *sala*, *sula*, *syli*). — Még fejtegetésre vár az a kérdés, hogy ilyen esetekben, hol egy vogul *t* ellenében oszt. *l*, *l* meg finn [és más ugor nyelvbeli] *s* hang mutatkozik, csakugyan melyik tekintendő eredeti hangnak: az explosiv *t*-e vagy a spirans *s*?

A már fent érintett úti és évi jelentéseken kívül az I. Aikauskirja még alkalmas befejezéstül a «finn-ugor népek»-ről hoz egy cikket, mely elágazásukat, jelenlegi lakóhelyeiken való elterjedésüket tárgyalja, és pedig egy színezett ethnographiai térkép kíséretében, egyszersmind jelenlegi lélekszámukat is az elérhető adatok szerint közölven. Az egész nép- és nyelvcsoportot, melyet a finnek «finn-ugor»-nak szoktak nevezni (nálunk csak «ugor», de nem «magyar-ugor» is) Donner két csoportra osztja: I. Finn vagy esüd-volgai-permi csoport, melynek 1. osztálya: nyugati-finn és volgai, t. i. *finn* (és dialectusai: vót, karjalai, vepszá, észt, liv), *lapp*, *mordvin*, *cseremis*; 2. osztálya: *permi*, t. i. *zürjén* és *permi*, *votják*. — II. Ugor csoport: *magyar*, *vogul*, *osztják*. Nem levén most a helye, hogy erről az osztályozásról vitatkozzunk, csak kijegyzem még, hogy mennyire rúg az egyes népek lélekszáma s az összes ugorságé a Donner használt adatok szerint: Finnország nagyfejedelemségnek finn nyelvű lakosa (1880-ban) 1.756,380; karjalai finnség Oroszországban: 192,314; vótok és vepszek 142,689; észtok 746,522; livek 2,541; lappok összesen

29,419; mordvinok (erza 764,500, moksa 384,300) összesen 1.148,800; cseremiszek 259,745; — zürjének 85,432; permiek 67,315; votjákok 276,000; — vogulok 6,558; osztjákok 23,000; magyarok (1880-ki számlálás) 6.445,487. E szerint a balti finnek és lappok = 2.897,071; volgai és permi népek = 1.837,292; ugor csoport = 6.514,945; vagy az egész finn-ugor csoport = 11¹/₄ millió.

B. J.

Das türkische Sprachmaterial des Codex Comanicus. — Nach der Ausgabe des Grafen Kuun (Budapest 1880). Von Dr. W. Radloff. St. Petersburg 1877. (= Mémoires de l'Académie Imp. des sc. de St.-Petersbourg. VII. Série, Tome XXXV, Nro 6.)

Mint egy eltűnt törökfajta népnek egyedüli nyelvemléke a Codex Comanicus nyelvészeti szempontból szerfölött érdekes. Főltéve ugyanis, hogy belőle a kún-török nyelvnek biztos jellemvonásai vehetők ki s ezek még eléggé bő nyelvanyaggal megvilágíthatók, ki lehet egyszersmind e nyelvnek helyét jelölni, melyet az ismeretes török nyelvváltozatok (dialektusok) közt elfoglalt s ezzel együtt a kún néptörzsnek szorosabb hovatartozását meghatározni. De a nyelvészeti tanulság, mely a codexben rejlik, még sem nyerhető egyszerűen összeszedő rendezéssel, hanem előbb még a sok részben tökéletlen és egyenetlen írású följegyzések biztos elv szerint való olvasását kell megállapítani, más szóval: a codexbeli szók és szövegek alaki restituálása kívántatik meg. Igaz, hogy gr. Kuun Géza, ki e codex gondos kiadása által nagy érdemet szerzett magának, már a tanulság kifejtéséhez is módot nyújtott, a mennyiben a kiadáshoz csatolt Prolegomenákban a kún nyelvről alakítani rajzot is ad, s egyik Vocabulariumban a codex török szókinését is összeállította. De ebben megtartotta még a codexbeli alakot, melynek tökéletlen voltáról neki sincs kétsége; a megigazító olvasásra és következetes átírára még nem vállalkozott. Ez voltaképen külön föladat, a melynek megoldásához aligha más bírhatott nagyobb készséggel és ennél fogva később kedvvel mint a fentjelzett tanulmány szerzője dr. Radloff, a híres török nyelvkuató, a ki annyi élő török dialektust közvetlen tapasztalás alapján ismerője s a ki előbbi tanulmányaiban épen a török nyelvek hangalaki viszonyaival behatóan foglalkozott (l. erre vonatkozó munkáját: «Phonetik der nördlichen Türksprachen» 1882).

De hát hogy lehet egy 5—600 éves régi följegyzésnek tökéletlen írásmódját megigazítani, s annak helyes olvasását megállapítani? Bizony sehogy sem lehetne, ha e följegyzés nyelvének nem volnának különben ismeretes másai s e nyelvtársaknak bizonyos részint közös, részint külön-külön hangalaki sajátosságai, a melyek megvoltát azon régi írásban is jogunk van föltételezni. S a jelen esetben még segítségünkre van, hogy a kún nyelvanyag nem irodalmi szokáson alapuló írásmód alkalmazásával van följegyezve (a mely régibb conventióhoz ragaszkodva, a tényleges ejtéstől esetleg eltérő lehet), hanem első följegyzésként jelezik meg, a melyben idegen anyanyelvű, de mívelt emberek saját írásmódjukat a tényleg hallott hangok a mennyire lehetett hű megjelelésére használni iparkodtak. Saját ismeretes írásmódjukból nem telt ugyan ki minden sajátos idegen nyelvhangnak biztos megjelelése, de az ingadozás, melynek ilyenek kifejezésében mutatkoznia kellett, könnyen rávihet bennünket, hogy a török nyelvek hangszerében az illető nehezebb fölfogású hangokra ráismerjünk s azokat a szó-olvasásunkban fölvegyük. Ez alapon ki is fejtette dr. Radloff a kún nyelv hangrendszerét, az egész anyag gondos gyűjtése és összehasonlítása mellett számba véve, hogy a kún följegyzések melyik része mily eredetű (olasz vagy német) leírótól ered, — egy külön előző tanulmányban, mely németül a *Techmer-féle Zeitschriftben* (1884—1885) jelent meg: «*Zur Sprache der Komanen*».

Ebben először is a vocalis-rendszert vizsgálván, constatálja Radloff, hogy az *a, o, u* írására nézve, a többi törökséget tekintve, semmi ingadozás sincs a kún följegyzésekben; azomban a magashangú (ügyn. palatalis) *ö ü* vocalisokra, kivált az olasz följegyzőknél, szintén az *o, u* betűk szolgálnak. E mellett az *o, ö* meg az *u, ü* használata kún szóokban megegyező az altaji, kirgiz, krimi törökséggel, miszerint a kúnban még nem állott be az *o, ö*-nek *u, ü*-vé válása, meg az *u, ü*-nek azon *o, ö*-re hajlása, mely a volgai (kazáni) dialektusban tapasztalható (pl. kún *ot* = alt. kirg. krim. *ot*, de kaz. *ut*; kún *kös*, olv. *köz* = alt. *kös*, kirg. *köz*, kr. *göz*, de kaz. *küz*; — *unut* : = alt. kirg. kr. *unut*-, de kaz. *оңот*-; *cun*, olv. *kün* = alt. kirg. *kün*, kr. *gün*, de kaz. *kön*). Hasonlót tapasztalunk a kún *ä* vocalisra nézve (*e, a*-val írva), a mennyiben annak kaz. *i* felel meg: *sen* te = alt. kr. *sän*, kirg. *sen*, de kaz. *sin*; *bel* derék: alt.

pül, kirg. *bel*, kr. *bäl*, de kaz. *bil*. — Hogy a kétféle, magas- és mélyhangú *i* vocalis, vagyis *i* és *î*, melyet a középázsiai dialektusokon kívül az egész törökség használ, a kúnban is megvolt, abból lehet következtetni, hogy magashangú szókbán arra ingadozás nélkül *i* szolgál (csak ritkán a csak graphicus különbséget tevő *y* is), a mélyhanguakban ellenben, hol *î* kell, tétováz a följegyzés *i* (*y*) és *e* közt: alt. kr. *it* kutya, *bir* egy = kún *it*, *bir*; alt. kr. *kiz* leány, *kis* tél = kún *kiz*, *chex* meg *kis*, *ches*; a kazáni *i* (melyet Bálint *e*-vel ír, Ilminski írásmódját követve) tehát szintén a kúnban még nem mutatkozik. — E szerint a kúnban is megvolt a köztörök 4—4 hangú kettős vocalis-sor: *a o î u*, *ä ö î ü*. Ebből azonban, különös bizonyítás nélkül is, a hangzó-illeszkedés megvolta is következik, melynek egyenes bizonyító nyomai is észrevehetők. De még egyéb a köztörök vocalismust jellemző sajátosságok is megvannak: így az *o*, *ö* vocalis csak az alapszótagban fordul elő; továbbá az alapszótagbeli *o ö u ü* vocalisoknak labialis attractiója (azaz, hogy ezek után úgyn. könnyű, illetőleg szük-ejtésű vocalis a következő szótagban nem *î*, *i*, hanem csak *u*, *ü* lehet) kihat rendszeren két, néha három szótagra, és pedig inkább zártakra mintsem nyitakra. — Diphthongusok fordulnak elő: *au* (írva: *au*, *ao*, *av*, *avu*, *or*, *ow*) és *äu* (írva: *eu*, *öv*, *öw*, *öu*), meg *i*-végűek: *ai*, *ai*, *oi*, *öi*, *ui*. Itt föltetsző, hogy Radloff az *ou*, *ou-t* egészen kizárja, noha a följegyzés írásmódja ilyenekre is utal s ezek legalább az alapszótagban, habár esetleg *au*, *äu*-vel váltokozva, fölveendőknek látszanak. Mert végre a kún nyelvben is lehettek, kisebb eltéréstí dialektusi színezetek, melyek a följegyzésben egymás mellett tükröződnek. Egy esetünk van legalább, melyben az *öü* hangzót határozottan követelünk: *öürän*-tanulni (R. *üürän*), *öu*-vel írva (*öuranirmen* disco, stb.), mely szóban más török dialectusok is *ö-t* mutatnak (oszm. *ögren-*, *öjren-*, kaz. *öjrän-*, jak. *üörän-*); szintígy *säu*-«szeretni» mellett *söü*-fogadható el (többnyire *söv-*, *söu-*, *sov*-nak írva). — Hosszú vocalisokat is jelez Radloff, ezeket: *ā*, *ī*, *ū*, *ü*, de némely eseten, hol az eredeti írás diphthongus-jeggylt élt, a későbbi tanulmányban elejtette: pl. *ül* fiú (írva *oul*, most csak így is olvassa), *buzü* borjú (*busov*, most: *buzau*). Így bátran a *beik*, sőt *beyik*-nek írt szót inkább *beik*-nek olvasnók, mintsem *bik*-nek.

A consonansokra térve át R. ezek rendszerébe a következő-

ket foglalja: *q, k, t, p, s, ś, c (= ts) | γ, g, d, b, z, ź | m, n, ñ, r, ł (l) | w, j*; néha idegen szókban még: *χ (h)* és *f*. E szerint megvolt a kún nyelvben a kétféle gutturalis: hátrabb ejtett *q, γ* és előbbre ejtett *k, g*, mélyhangú és magashangú vocalis előtt; a különbséget a följegyzésben nem tünteti ugyan föl következetesen az írásmód, de egyes jelekből megállapítható, valamint a vocalisjellemről is következik *s* az egész többi törökségben tapasztalható. Az *s* és *ś* megkülönböztetését inkább találjuk a német följegyzők-nél, mintsem az olaszoknál, a miből R. azt sejtí, hogy a codex első részének olasz írója északi Olaszországból való volt, hol maiglan *s* és *ś* között álló hangot ejtenek, miszerint az a török *s* és *ś* megkülönböztetésére nem is volt képes. — Különösen fontos a *c (= ts)* hangnak megállapítása, melyre nézve R. el is tér gr. Kuun olvasásától, ki annak többféle jeleléséből a közönséges török *č (= ts)* hangot veszi ki. Az utóbbi annak szintén előforduló különjegyét (mely «signo Græcorum ε perquam simile») a kiadásban *č*-vel helyettesítette. Radloff pedig először is arra utal, hogy a tör. *ač*- «nyitni» igét az első résznek olasz glossatora *az*-val írta (*azar-men, aztim, azkil* igealakokban) s egyéb tör. *č*-vel való szót is *z*-vel, pl. *zizak (= čiček), ziray (= čiraj)*; pedig neki saját olasz írásmódja szerint a *z* jegy *dz (z)*-féle hangot jelölt, mely *aztim, azkil*-ban keménynek vagyis = *c (ts)* kellett lenni. Továbbá ha az olasz valóban ezt hallotta: *čiček, čiraj*, bizonyosan ezeket nem *z*-vel, hanem *c*-vel írta volna, mely *i* előtt *č*-nek hangzott. Nem is szorult volna az olasz az *e, i* előtt is alkalmazott különjegyre (*ε*-féle), a mellyel *č* helyén írva vannak pl. *čirak, čibin, čeri (čeribasi)*. A német glossatoroknak is megtetszhetett az elétalált *ε*-féle különjegy, mert a saját írásmódjukbeli *cz (= c azaz ts)* jegyet [v. ö. *czam, czege, czurukke = zahm, ziege, zurück*] alkalmatlannak találták; de használják ők is a *z* jegyet (mely német szavaikban is *c* értékű: pl. *holz, zucht, zurukke*): *bizac* kés, *kuzlu stark, izim (= tör. biçak, küçlü, ičim)*. Mind ezekből azt kell következtetni, hogy a kún nyelvben nem *tš*-féle *č*, hanem *ts*-féle *c* volt, a milyen egynémely török dialektusban maig is szokásos; jelesen a tobolszki (irtisi), barabai és csolim tatárok meg az úgyn. *miser-ek* (a Szaratov, Penza, Szimbirszk és Novgorod guberniumokban lakó tatárok) ejtésében. — Egyéb hangalaki momentumok (szókezdő és végző consonansok, több szóközépi consonans érintkezése) vizsgálatából még

csak azt tartom kiemelendőnek, hogy a kún nyelvben a szókezdő *j* mellett már a *ǰ* is kezdett föllépni, mely most a volgai dialektusokban *j* helyett meglehetősen általánossá vált.

A kún-török nyelv hangrendszerének némely sajátosságaira, jelesen a *c* (nem *č*) hang meg a szókezdő *j*-nek megindult assibilatíójára, Radloff azon nézetét állapítja, hogy e nyelv először is a nyugati dialektusok, vagyis az Irtsi vidéki, kirgiz, baskir és volgai dialektusok csapatjához számítandó, de ezek közt megint legközelebb áll a volgaiakhoz, kivált pedig a miser-tatár nyelvhez, a mellyel szinte azonosnak tekinthető, csak hogy némi tekintetben (vocalismusra nézve) annak régiebb alakját tünteti föl.

A fent jelzett újabb munkájában («Türk. Sprachmaterial») kitárja most Radloff a Codex Cumanicusban foglalt szókincset és nyelvszövegeket — az imént ismertetett hangtani tanulmányán alapuló következetes egyöntetű átírásban. Az ő kún szótára («Komanisch-deutsches Wörterverzeichnis») még különösen az által válik becsessé, hogy a kún szók mellé a többi törökséggel való egyezést is följegyzi, kivált a közelebb álló (volgai, kirgiz, altaji s egyéb sziberiai) dialektusokra levén tekintettel, s így a mennyire lehet a kún szókincset igazolja és hitelesíti; hasonlóképen jelzi az idegen eredetű szokat. Magától értetődik, hogy a szóknak a codexben való eléfordulása is, többnyire különböző szóalakok idézésével, ki van mutatva. Miután így az egyöntetű alakban megjelenő kún szókinccsen könnyen áttekinthetünk, egyszersmind érdekes látnunk, mi van benne olyan, a mit egyéb török vagy idegen nyelvekből nem lehet igazolni, legalább még most nem lehet, a minek tehát ilyen igazolását meg keresnünk kell. S itt azon lehetőségre lehet utalni, hogy egyik-másik ilyen szónak mását még a csuvasban fedezzük föl, melynek sokszor igen különösen elváltozott szóalakjai vannak, vagy egyik másik volgai és urali ugor nyelvben, a melyeknek török elemei közt egy-egy elfelejtett török szó menedék-helyet találhatott; vagy végre a magyar nyelvben, melybe ilyen szók főleg csuvas révén át, tehát esetleg tetemes elváltozással jutottak. Ilyen tekintetből ide iktatom Radloff kún szótárából azon szók jegyzékét, a melyek még nincsenek a többi törökségből is ki-mutatva; megjegyezvén, hogy azok többnyire a codexnek egyetlen egy helyén fordulnak elé.

<i>arakli telæ</i> quoddam genus («tele fabriane»)	<i>ürpæk</i> schmuck am kleide [v. ö. <i>oprak</i>]
<i>alabuta</i> dornen?	<i>kaña</i> brett
<i>aşau</i> hülfe?	<i>kāl</i> wild (<i>kaal</i>)
<i>aşru</i> sehr (<i>aşru</i> , de <i>astri</i> is, mely R.-nál külön is áll [<i>astri</i>] «unterhalb»)	<i>kaltak</i> kupplerin
<i>abra-</i> vertheidigen	<i>kaşrau</i> striegel
<i>äjnäk</i> allein	<i>kaşayan</i> reisezelt (?) [kir. <i>kos</i>]
<i>ärü</i> kraft (cod. <i>eruv</i>)	<i>koşurukla-</i> drei füsse der pferde- koppeln
<i>ärdän</i> jungfräulich	<i>kirda</i> strick, tau
<i>älpäk?</i> (cod. «oberik», K. = csag. <i>alpuk</i> «ornament cousu sur le collet d'un vêtement»)	<i>kistrak</i> leopard
<i>äcük</i> (?) träge (cod. <i>ezic</i>)	<i>kustun-</i> seufzen, atmen, ächzen.
<i>äminc</i> ruhe (van <i>änc</i> is)	<i>kuburkuc</i> kochtopf
<i>orbu</i> schleuder	<i>kuma</i> liebhaberin
<i>ockak</i> husten	<i>kärki</i> axt
<i>oprak</i> kleidungsstücke	<i>kärtäk</i> zimmer
<i>ökcüü</i> kün vorgestern	<i>kärtmä</i> birne [m. <i>körtve</i>]
<i>örgüc-</i> weiden (<i>orguzurmen</i>)	<i>käreä</i> schnell(?)
<i>örs</i> ambos (<i>ors</i>)	<i>kärsänü</i> faul
<i>özän</i> widerspenstig	<i>kärmän</i> festung, stadt
<i>öbügä</i> die au	<i>käläpän</i> aussätzig
<i>irıs</i> luchs [or. пысь]	<i>käciktir-</i> verzeihen
<i>isır-</i> schüren (das feuer)	<i>käsänä</i> grabhügel
<i>igärlük</i> neid	<i>kämäc</i> ungesäuert
<i>iñä</i> fein, dünn (<i>ingga</i>)	<i>könän-</i> sich ergötzen
<i>ilim</i> netz, fischgarn	<i>könäsü</i> quecksilber
<i>ipkin</i> violett	<i>köncäk</i> hosen
<i>ujak-</i> untergehen: kün <i>ujaktı</i>	<i>küñir</i> krumm
<i>ürçük</i> grille	<i>küüz</i> stolz, <i>küüzlü</i> adj.
<i>ulam</i> durch, durch vermittlung	<i>kükül</i> unkraut
<i>uturyu</i> hobel	<i>jañlam</i> widerhall
<i>usku</i> v. <i>uşku</i> (?) schabeisen	<i>jazan-</i> zweifeln
<i>üksün-</i> sich erinnern	<i>japarla-</i> zusammenfügen
<i>üğrän-</i> sich abwenden, abscheu haben	<i>järsü</i> (?) unartig, wild (<i>jarsöv</i>)
	<i>järsit-</i> reizen
	<i>jorala-</i> wünschen
	<i>jiltrin</i> glas (v. <i>ciltrin</i>)
	<i>jiküü</i> kirche: l. alább.

<i>juancañ</i> träge	<i>cürän</i> heuhaufen? (K. fortasse
<i>taraya</i> ein graben	« <i>equus subruber</i> »?)
<i>täk täk</i> häufig, <i>sæpe</i>	<i>cinaj</i> gattin, frau
<i>tougue</i> mörser	<i>cinä-</i> sticken (<i>hímezni</i>)
<i>tontarma</i> spange	<i>cükül-</i> umfallen
<i>tombur</i> pauke	<i>saurak</i> schädel
<i>törägi</i> turm (<i>toragi</i>)	<i>saçak</i> kinn (<i>mentum</i>)
<i>tint-</i> (?), <i>tint-</i> herausgehen, ent-	<i>sar</i> geier
springen	<i>särü</i> (<i>särig</i>) zahm
<i>tilta-</i> ausdenken: <i>tiltaçan söz</i>	<i>sincla-</i> betrachten (<i>considerare</i>)
<i>tü</i> hirse (<i>tu, tuuj</i>)	<i>sir-</i> werfen (<i>sirrimen</i>)
<i>tujana</i> öffentlich	<i>sudari</i> zurück
<i>tulkma</i> ein ganzes holz (nicht	<i>bäläi</i> ewig (?)
gespalten)	<i>bigäü</i> ähnlich
<i>tuturçan</i> reis (<i>rizs</i>)	<i>buju</i> pech
<i>tüpkür</i> speien	<i>büsrä</i> billigen.
<i>düläi</i> (?) ewig?	

Egészben véve nem sok a még igazolatlan nyelvényag vagy 100 szó a 2000-ből, a mennyire körülbelül a szótár cikkszámát lehet tenni. Nem vettem föl néhány szót, melyet még könnyen a törökségből igazolni lehet; pl. *janu-* (*jani-*) drohen = kaz. *janu-* (Bal. *janü*), csuv. *jona-* id. | *julü* rettung, erlösung (*julüci* erlöser) = kaz. *jol-* loskaufen, auslösen, csuv. *šul-* id. | *timar* medela = oszm. perzs. *timar* pflege, abwartung (des kranken) | *kista-* zwingen = kaz. *kista-* antreiben. Más esetben gróf Kuun jegyzetei is figyelemre méltók: *sücük* darm (R. idézi: or. сычугъ gefüllter schweinsmagen, magenwurst, K. meg oszm. *sužuk* «wurst», s e szerint a cod. *suzug-*ja inkább *sucuk-*nak olvasandó) | *toçram* bolus: K. csag. *toçra-* in frusta dividere (R. *türam* alatt: kirg. *türa-*; v. ö. oszm. *toçra-*, kaz. *tura-*). — De az igazolásnak fent jelzett mellékforrásaiban is találuk már valamit: *jorala-* «wünschen» igénél eszünkbe jut a mord. *jora-* «wollen» | *kaña* Brett: cser. *onga* (cserM. *çanga*) id. = csuv. *çuma* id. (e h. *çuña*, a minek tat. *kaña* szépen megfelel, v. ö. *çumuš* = *kaniš* nád) | *täk täk* häufig, *sæpe* = csuv. *tek* immer.

Magától értetődik, hogy a cod.-nek egyáltalában nem igazolható szavaira semmit sem lehet építeni. Mert tudni kell, hogy a

cod.-ben, a mint most előttünk van, határozottan alaki hibák vannak, akár eredeti íráshibák azok, akár az írásnak részbeli olvashatatlanságából származók. Ezt most Radloff is tapasztalta, mint azelőtt a kiadó gr. Kuun is. Ezért Radloff csak ?-jeggyel hoz fel némely szót, s itt-ott erősebb javító olvasást enged meg magának, pl. *äsnä- gähnen* (pedig cod. *esvermen*, nem *esnermen*), *ütmäs stumpf* (cod. *unamas*). Másutt meg, a hol nincs igazoló szó segítségére, a codex tökéletlen írásmódja miatt esetleg az olvasás nem állapítható meg biztosan, pl. *ašau hülfe* (cod. *assov*), bár *asau* is lehet, a mint írja is R. 79. l., egy kún szövegben; hogy *sir- «werfen»* valóban mélyhangú szó, erősen nem állítható, mert cod. *sir-rimen* után akár *sir-* is lehet. Sőt az igazolástól is azt kell kívánnunk, hogy teljesen, minden ízivel megfelelő szót nyújthasson, ha csak valamely rendes továbbképzés nem forog fenn az egyik vagy a másik részen; így pl. a cod. *jañlan* «widerhall» szó a kaz. *žañaru* (*jañaru*) által még korántsincs eléggé biztosítva. — Néha a szó-jelentéssel is baj van, a mennyiben a cod. egyes glossái mellett egészen hiányzik a fordítás, a mely esetben egy bármennyire egyező török szónak azon volta még sem állítható. Kivált ha a bizonyos helyen közölt szócsoport fogalomköre sem igazíthat el; vagy pedig a codexnek odavetett értelmező szava magában nem világos; pl. cod. *tovrami* «arkrinn-glich», a miben K. ezt sejtí «eine krume glich». R. tehát kénytelen volt a «klein zerschnitten» fordítás mellé is ?-jegyet vetni. Radloff talán jobban is tette volna, ha az ilyeneket kiválasztva, egy külön jegyzékben adja vala. Szerencsére ezek száma aránylag oly csekély, hogy azon a tanulságon, melyet a teljesen igazolt kún szókból meritünk, semmit sem változtathat.

Szólanom kellene még a codexnek néhány olyan szaváról, a melyekhez, úgy látszik, magyar szónak is van közük (pl. cod. *eruw* : m. *erö*; cod. *jih-ov, gich-öv* : m. *egy-ház*); de ezt most más-korra kell halasztanom.

BUDENZ J.

A M. T. AKADEMIA NYELVÉSZETI KIADÁSAI.

NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK. Kiadja a M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkeszti Hunfalvy Pál, I—XIV. köt.; szerkeszti Budenz József, XV—XX. köt. 1862—1886. Ára kötetenként II—X-ig 1 fjt 50 kr., XI-től fogva 3 fjt.

NYELVEMLÉKTÁR. Régi Magyar Codexek és Nyomtatványok. Kiadja a M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Áron. 1874—86. 8-adrét. I. kötet. Bécsi Codex. Münchener Cod. Közzéteszi: Volf Gy.

II. kötet. Weszprémi C. Peer C. Winkler C. Sándor C. Gyöngyösi C. Thewrewk C. Kriza C. Bod C. Közzéteszi: Volf Gy.

III. kötet. Nagyszombati C. Szent Domonkos C. Virginia C. Közzéteszik: Komáromy L. és Király P.

IV. V. kötet. Érdy C. Közzéteszi Volf Gy.

VI. kötet. Tihanyi C. Kazinczy Codex. Horvát Codex. — VII. kötet. Ehrenfeld Cod. Simor C. Cornides C. Sz. Krisztina élete. Vitkovics C. Lányi C. — VIII. kötet. Sz. Margit élete. Példák könyve. A sz. apostoloknak méltóságáról. Apor C. Kulcsár C. — IX—X. kötet. Érsekújvári C. — XI. kötet. Debreczeni C. Gömör C. — XII. kötet. Döbrentei C. Teleki C. — XIII. kötet. Feszetics Cod. Pozsonyi C. Keszthelyi C. Miskolci töredék. — Közzéteszi Volf Gy.

Ára kötetenként 2 fjt.

RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK. V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Kinyomatta Toldy; a Csesesz-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf Gy. 1888. Ára 6 fjt.

RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA. (Corpus poetarum.) Szerkeszti Szilády Áron. I. kötet: Középkori magyar költői maradványok 1877. II.—V. kötet: XVI. századbeli magyar költők 1880—86. Ára kötetenként 2 fjt.

CODEX CUMANICUS bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum. Jegyzetekkel s glossariumokkal kiadta gr. Kun Géza. 1880. N. 8-rét. Ára 5 fjt.

UGOR FÜZETEK. Adalékok az ugor nyelvek ismeretéhez és összehasonlításához. I. szám. Genetz A. Orosz-lapp nyelvmutatványok. 1879. Ára 60 kr.

II. sz. Zürjén nyelvmutatványok. Közl. Budenz J. s Halász I. 1883. Ára 60 kr.

III. szám. Halász I. Svéd-lapp nyelvtan és olvasmányok 1881. Ára 60 kr.

IV. szám. Máté evangélioma moksa-mordvin nyelven. Tyumenyev fordításából közölte Budenz J. 1881. Ára 60 kr.

V. szám. Munkácsi Bernát. Votják nyelvmutatványok és nyelvtanulmányok I. 1884. Ára 60 kr.

VII. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. I. Lule- és Pite-lappmarki nyelvmutatványok és szótár 1885. Ára 1 fjt 20 kr.

VIII. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. II. Jemtlanli lapp nyelvmutatványok. 1886. Ára 60 kr.

(Különnyomatok a «Nyelvtud. Közlemények»-ből.)

RÉGI MAGYAR NYELVÉSZEK Erdősitől Tsétsiig. (Corpus Grammaticorum linguae Hungaricae veterum.) Kiadta Toldy F. 1866. Ára 2 fjt.

- REGULY ANTAL HAGYOMÁNYAI. A Vogul föld és nép. Kidolgozta Hunfalvy Pál 1864. Ára 2 frt.
- MAGYAR-UGOR ÖSSZEHAONLITÓ SZÓTÁR. Irta Budenz J. 1873—81. Ára 5 frt.
- A MAGYAR IGEIDŐK. Irta Szarvas Gábor 1872 Ára 1 frt.
- A HELYES MAGYARSÁG ELVEI. Irta P. Thewrewk Emil. 1873. Ára 1 frt.
- A MAGYAR NYELVUJÍTÁS óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata. Irta Imre Sándor. 1873. Ára 1 frt.
- KALEVALA. A finneek nemzeti eposza. Fordította Barna Ferd. Ára 1 frt.
- SIMONYI ZS. A magyar kötőszók, egyuttal az összetett mondat elmélete. I. kötet. (A mellérendelő kötőszók.) 1881. Ára 1 frt 20 kr.
II. III. köt. (Az alárendelő kötőszók) 1882—83. Ára 2 frt 40 kr.
- KAZÁNI-TATÁR NYELVTANULMÁNYOK. Irta Sz. Bálint Gábor. I. füzet. Kazáni-tatár szövegek. 1875. II. füzet. Kazáni-tatár szótár 1876. III. füzet. Kazáni-tatár nyelvtan 1877. Egy-egy füzetnek ára . . 1 frt.
- ÉRTEKEZÉSEK A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL. Kiadja a M. T. Akad. Az Á. oszt. rendületéből szerk. Gyulai Pál, osztálytitkár. I—VIII. köt. 1867—1880. Ára 20 frt 20 kr. — IX. köt. (1—12 sz.) 1882. Ára 3 frt 20 kr. — X. köt. (1—13 sz.) 1882. Ára 4 frt. — XI. köt. (1—12. sz.) 1883. Ára 3 frt 70 kr. — XII. köt. (1—12. sz.) 1885. Ára 4 frt 60 kr. — XIII. kötet. (1—12. sz.) 1886—87. Ára 3 frt 40 kr. — XIV. köt. (1—7. sz.) 1887—88. Ára 2 frt
- SZINNYEI JÓZSEF. Finn-magyar szótár 1884. Ára 3 frt.
- AZ UGOR NYELVEK ÖSSZEHAONLITÓ ALAKTANA. Irta Budenz J. Első füzet: Igeképzés. 1884. (Különnyomat a Nyelvt. Közl.-ből.) Ára 1 frt. Második füzet: Névszóképzés. 1887. Ára 80 kr.
- A PHONETIKA ELEMEI, különös tekintettel a magyar nyelvre. Irta Balassa József dr. 1886. Ára 70 kr.
- VOTJÁK NÉPKÖLTÉSZETI HAGYOMÁNYOK. Gyűjtötte és fordította dr. Munkácsi Bernát 1887. Ára 2 frt.
- OSZMAN-TÖRÖK NÉPKÖLTÉSI GYŰJTEMÉNY. I. kötet: *Oszmán-török népmesék*. Gyűjtötte dr. Kúnos Ignác. 1887. Ára 2 frt 30 kr.
- HÁROM KARAGÖZ-JÁTÉK. Török szövegét följegyezte és magyarra fordította dr. Kúnos Ignác. 1886. (Különnyomat a Nyelvtudományi Közlemények. XX. kötetéből.) Ára 1 frt.

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

BUDENZ JÓZSEF.

HUSZONEGYEDIK KÖTET.

II. FÜZET.

Ára 50 kr.

BUDAPEST, 1888.

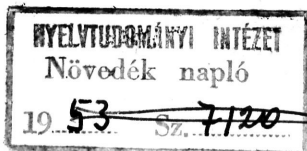

TARTALOM.

Orta-ójunu, török népszinjáték. — Előszó: török szöveg. — <i>Dr. Kúnos Ignác</i>	81
Újabb adalékok a magyar nyelv török elemeihez. II. — <i>Dr. Munkácsi Bernát</i>	115
A magyar hangok képzése. Stomatoskopikus vizsgálódások alapján. — <i>Dr. Balassa József</i>	130

Ismertetések és bírálatok.

J. A. Friis: Lexicon Lupponicum cum interpretatione latina et norvegica — <i>Halász Ignác</i>	145
W. Radloff: Das türkische Sprachmaterial des Codex Cumanicus (II. czikk) — <i>Budenz J.</i>	153

Tudnivaló. *A Nyelvtudományi Közlemények* ezentúl 5-éves füzetekben jelennek meg, úgy hogy hat füzet teszi a 30 évnyi kötetet.

Szerk.

ORTA-OJUNU.

Török népszínháték.

Előszó.

Legelső és egyuttal legelső foka a török színjátszásnak a *Karagöz* játék. Együgyü bohóskodások, tréfás szójátékok, művelt és műveletlen, úr és paraszt közt. Az úr, a világot látott és iskolázott *Hadsejvat efendi*; a paraszt, az együgyüen ravasz *Karagöz*. Mindketten csak élettelen bábok, bőrből készített alakocskák, melyek a *hajaldsi* keze rántásának engedve, esetlen ugrálásaikkal, félszeg kézmozdulataikkal ugyancsak nevetetik a *ramazáni* meg lakodalmi közönségüket, a gyermek és asszony világot. Amolyan vásári bódé *Jancsik*, népvettető komédiák.

De nemcsak e karagözi fokon állapodott meg a török színjátszás. Itt-ott, főleg Drinápoly vidékén, Sztambulban csak nagy ritkán, egy nagy köralakú bódét állít fel egy társaság, kibutorozza belülről deszkapadokkal, szintén köralakban, úgy, hogy csak a közepén marad meg egy nagy üres kör, és keskeny kijárat, mely belőle kivezet. Játék előtt és után a közönség használja, játék közben a színészek. Igen, mert e közepén üresen hagyott helyen, más szóval a színpadon, nem bábok esetlenkednek többé elénk, hanem színészek, valóságos élő személyek mozognak és nem is egyesével, hanem párosával hármasával, néha egy egész sereg. A fal elé akasztott karagözi színpad imé leszállott a porondra, *orta* vagyis középső helyre. Ezért nevezik *orta ojunu*-nak, középhelyi játéknak. Az asszonyt természetesen férfi helyettesíti benne, és a báb (*feradse* meg *csarsaf*) női köntös, az asszonyiassá vékonyított hang, tökéletesen felelteti a közönséggel, hogy nem nő játszik előtte. Őt amugy sem érdekli annyira a sok mellék alak,

mint az *orta ojun* két hőse: *Pesekjár* és *Kavuklu*. Amaz a játék mindenese, a társaság igazgatója, az összes darabok egyik hőse, a kinek ritkán szabad a nézőtérrel hiányoznia, még ha nem is játszik. Ha nincs dolga, lekuporodik a földre vagy leül a közönség közzé, és várja míg rá kerül a sor. A színjátékokban *Toszun efendi* ugyan az ő neve, de a közönség csak a *Pesekjár* nevét ismeri el. E szó «előlmenőt» jelent, mert ő jelenik meg legelőbb, és az összes szereplők sorsát ő határozza meg. Akár a Karagöz játékok *Hadsejvat*-ja. Külömben is többnyire a *Kavuklu*-val, a «nagy süvegű»-vel van dolga, a ki az ő nyugodt ostobaságával és parasztos agyafurtságával sokszor tör borsot az orra alá és sok alkalmat ad neki a színkörben való megjelenésre. Akár a *hajaljátékok Karagöze*. Becsületes nevén őt meg *Hamdi*-nak hívják; a név azomban változhatik, de fejről az óriási nagy süveg, lábáról a sárga papucs, és kezéből a toldott-foldott esernyő sohasem maradhat el. Állandó az öltözete, beszéde módja és viselkedése. A közönség csakis *Kavuklu* néven ismeri, épúgy mint bábbeli testvérét *Karagöz*-nek, a kinek igazi emberneve ki is veszett már a köztudatból. Lévén a *Karagöz* szó inkább becézgető kifejezése «fekete szemű» embereknek vagy állatoknak. Nem is más az *Orta-ojunu Kavuklu*-ja, mind a *hajaljátékoknak* emberré elevenedett *Karagöze*, valamint hogy *Hadsejvat* sem tétet túl magán *Pesekjár*-ral, ha mindjárt bőrből is van kiformalva. A látványosságot, melyet a vászonra vetett árnyék és a bőrbábok mulattató esetlenkedése nyújt, az *orta-ojun*-beli élő alakok tarka-barka ruházkodása, bohókás öltözködése pótolja. Csak a ramazános bódé színezete maradt el valamenynyire.

Az *orta-ojunu* többi alakjai is majdnem ugyanolyanok, mint a karagözbeli báb személyzet. Az *efendi* (úri) nyelv meg az európaizálás képviselőjéül megjelenik a nagy úr, a boszporuszparti nyaralójában hűselő *bej efendi*, továbbá a sokat tudó *hodsza* és részint ezeknek nem népies nyelvébe, részint pedig európaias szokásaikba van alkalma *Kavuklu*-nak belekapaszkodni, és itt is rosszúl járna szegény feje, ha a mindenütt megjelenő *Pesekjár* ki nem rántaná a hinárból. Ime egy eset a mi színdarabunkból. Egy nap *Kavuklu* a *dilendsi vapor*-nak «koldus hajó»-nak nevezett boszporuszi gőzhajóra száll, azon hiszembem, hogy ott koldusoknak és így neki is, pénzt osztnak. Azt persze nem tudta, hogy

koldus hajóknak olyan boszporuszi gőzhajókat neveznek, melyek minden kikötőnél megállanak. Felszáll a hajóra, néz jobbra, néz balra, de bizony még csak öt parát (1 és $\frac{1}{4}$ krajczár) se tudott kinézni senkiből. Ez alatt jön a jegyáruló is, kínálja neki a jegyét és kéri érte a pénzt. Még *Kavuklu*-nak áll feljebb, hogy nem azért jött ő koldusok hajójára, hogy ő osztogasson pénzt, hanem, hogy neki adjanak. Elvégre is a hajóslegények kitették a szűrét és ez alkalommal úgy helybe hagyták szegény *Kavuklu*-t, hogy a kikötő szomszédságában nyaraló *bej* megszánakozott rajta, leküldte érte a hajópénzt és így kéken-zölden bár, szabadra juthatott. A kisázsiai parton volt a kikötő, a hova kijutott, pénz nélkül hogyan kerüljön vissza Sztambulba? Épen ezen gondolkozott, a mint meglát egy szép palotát, tátva nyitva a kapuja, az udvarnak mind a két oldalán kert. Bemegy, a lépcsőfőn azt a márványkövet, a melyről lóra szoktak szállani, cukor készítő táblának nézi; leveti a papucsát, de nem hagyja lent a hogy illik, hanem egymáshoz csapja, a *dsüppe* (köpenyeg) alá dugja és indul a lépcsőn felfelé. Hogyan hagyhatta volna lent a papucsait, beszélte másnap *Pesekjár*-nak, még el is lophatták volna onnan. Felér az emeletre, erről is ajtó arról is ajtó; meglátja az ajtó nyitján a szép fehér porcellán gömböket, cukornak nézi, oda megy és sorra nyalogatja őket. Nem oltotta el vele az éhségét, benyit egy szobába, hát látja, hogy az ablakon át tengert meg hegyet látni, sőt a kikötőt is, a hol oly kegyetlenül elverték. De még egy szép prémes bunda is volt a szegletbeli kereveten, fogja magára veszi és végig nyujtózkozik vele az erkélyben. A mikor jól kipihente magát, felkél, benyit egy másik szobába. Ott ült a ház efendije a szegletfőn, előtte egy szekrényke, a szekrénykén meg játékok; ha nyomta őket, csiling csiling csilingelni kezdtek. «Óh te oktondi — mondja neki másnap *Pesekjár* — az a szekrényke, az efendi író eszköze volt; az a játék meg csengettyű, hogy az inasokat szólítsa elő vele.» *Kavuklu* mind ezt persze nem érte fel ésszel, még csak kezét se csókolta az efendinek, hanem egyenesen hozzá megy, «szelámin alejküm»-öt mond és melléje letelepszik. Egyet ütött az efendi a játékok egyikére, bejön erre egy csinosan öltözödött úr és az efendi egy intésére, szivar-kával kínálja meg *Kavuklu*-t. Egy szép hamutartót is tettek oda elibe, de sajnálta a hamut belerázni, inkább a földre szórta és a mikor kiégett a szivarka, a földre dobta, rátaposott a tüzes végére;

a szép hamutartót meg, észrevétlenül zsebébe csúsztatta. Jött aztán az a csinosan öitözött úr a kávéval. A mint szürcsöli a kávéval és nyalogatja a findzsát, látja, hogy a findzsa alja tiszta ezüst, vagy huszonöt dramnyit nyomhatott, belé azt is a zsebbe. Az efendi ismét egyet ütött a játéokra, két cifra szolga jelent meg erre a szobában; kérdi az efendi, hogy kész-e az étel; kész — feleli a két úr. Feláll erre az efendi, megy egy másik szobába, *Kavuklu* mindenütt nyomában; hát olyan egy asztal van előtte, hogy *Mámud pasá*-nál se különb. Az efendi leül, szembe vele *Kavuklu*. Hozzák az ételt, látja, hogy az efendi egy kés meg villa formájú valamit vesz a kezébe, a villát a húsba döfi, a késsel megvágja, az előtte levő tányérba teszi és kezd az evéshez. *Kavuklu* éhes is volt, efendisen is akart volna enni, veszi a villát és döföli a húsba, veszi a kést, és a mint kezd vele kínlódni, kirepül a húsdarab a villáról és neki egyenesen az efendi arcának. Szája, szeme, arca, feje csupa zsir az efendinek; felugrik nagy mérgesen, a szolgák után kiált, azok ragadják a szegény *Kavuklu*-t és zsirosan mosdatlanul a hogy volt, leröpítik a lépcsőn, és ki az udvaron a kapu elibe. Hogy az ezüst findzsa alját eladta és azon ment vissza Sztambulba, mind elbeszélte másnap az ő hűséges czimborájának *Pesekjár*-nak, a ki neveletlenségéért korholta ugyan, de szánakozott is rajta.

Ép oly kellemtelenségekbe keveredik a mindenféle nemzeti-ségű emberrel, a perzsával, anatóliai türkkal, trapezunt vidéki lázzal, arnauttal, arabbal, mindegyikkel hajba kap, mindegyik nyelven talál kinevetni, kigúnyolni valót. Épen olyan harcokat kell neki is végig küzdenie, mint *Karagöz*-nek; de *Kavuklu* küzdelme még erősebb, észszerűbb a bábénál, mert élő ember küzdi végig és a közönsége is emberebb, mely e küzdelmet végig nézni jött.

És itt az ok, mely a *Karagöz*-től fejlődést mutat az *Orta-ojun*-ig. Ez utóbbinak élő alakjával együtt a tartalomba is több elevenség jött át, a bábocskáknál hamarabban mozoghattak az emberek, és ezáltal gyorsabbodott az előadott játékok cselekvése, egységesedett maga az előadás is. A börbábokat, néha egyszerre tizenötöt is, csak egy ember beszéltette, egy volt az előadás rögtönzője, míg az *Orta-ojunu*-ban a hány játszó annyi rögtönző, külön egyéniség *Pesekjár* és külön ismét *Kavuklu*.

De meg a közönsége sem egy e játékoknak. A *Karagöz*-nek

képekkel kivilágított függöny szinpadán és titokzatosan lebegő árnyékain csak a gyermek meg az asszony világ tudott igazán mulatni. Amaz ramazáni éjjeleken, ez pedig lakodalmi dáridókon. Az *orta-ojunu* ellenben érettebb észnek szól, érettebb a humor, mely neveltet, és érettebb a tárgy, mely az időből is többet követel magának. Innen van, hogy ugyanazt a tárgyat máskép rögtönzi a *hajaldsi*, máskép az *orta-ojun* szintársasága. Amaz gyerek, ez érettebb észnek szól; amabban inkább a látványosság és trágár szójáték meg élcelés, emebben az összefüggőbb és egységesebb cselekvés az, a mi a nézőket le tudja kötni.

Az alább közölt játék a *Büjüjü ojunu* «Varázsló játéka» ép azok között való, melyeket alkalmam volt látni *karagözi* bódében, *orta-ojun*-i szinkörben, sőt egy egészen európaias örmény-török színházban, egy ugynevezett *tiatoro*-ban is. Tán nem lesz érdektelen áttekinteni e tárgy («Varázsló») különböző feldolgozásain, illetőleg rögtönzésein, és ezzel a török színjátszás oly rövid életű történetét kissé megvilágítani. Kezdjük el *Karagöz*-nél.

Egy elbűvölt hírében álló nagy fát mutat a *hajaldsi* vászonképe a függöny-szinpadon és a fiával megjelenő apa el is éneklie fa történetét, hogy mint juthat a halandó nagy bajba, ha e fát érinteni merészli. Egy varázsló lakozik ugyanis rajta és egy bűvös mondással mind azokat magához ragadja, a kik fáját megérintik. Még jóformán ki sem énekelhette magát az apa, és kezdi már *Karagöz* szokott csufolkodásait, hol a dal, hol az apa meg fia és a varázsló ellen. De mialatt az apa onnan úzi, hogy ne lábatlankodjék előttük, a fiu hozzá talál érni a fához; leszáll erre nagy visongva a szörnyeteg varázsló, ragadja és viszi a fiut fel a fa végételenjébe. Siránkozik az apa egyetlen fia elvesztén, megy meg visszajön, és addig jár addig rimánkodik, míg ismét leszáll a bűvös a gyerekekkel és átadja örvendező apjának. Inti a folyvást ott lábatlankodó *Karagöz*-t, hogy ne közeledjék a fához, és sietve hagyja el e megátkozott helyet. *Karagöz*-nek se kell több, egyenesen neki megy a fának és egy pillanat mulva már ott ordít az a bűvös alatt; vele együtt még egy egész rakás ember kerül lépre, a kiket végül *Hadsejvat* bölcsesége old fel a varázs alól.

Az *orta-ojunu*-beli varázsló nem szörnyeteg többé, hanem egy tudós *hodsa*. Tudományából merített hatalmával mozdulatlaná köthet *Jakub* mester mindenkit, a kit csak megérint a varázsbotjá-

val. Ha elmondja mellette ezt a varázsmondást: «*Esztáneke, mesztáneke*, a kilenczedik fejezetből *küllühüm püf*», legott mozdulni sem tud az elvarázsolt, míg fel nem oldja alóla. A mindenkivel kötekedő *Kavuklu* természetesen a hodsába is beleköt, a mire ez büntetésül elbűvöli; és úgy is maradna a nagysüvegű, ha *Pesekjár*, *Kavuklu* felesége meg a cselédje meg nem hajlitanák a szigorú hodsza szívét. Nem csak hogy feloldja a varázs alól, hanem addig könyörög addig rimáncodik hozzá *Kavuklu*, míg a varázsbotját is oda kölesönözi neki. Igéri persze, hogy nem okoz vele bajt senki fiának. Nem is bántana ő senkit, ha az a sok hitelező nem jönne a nyakára. Legelőbb is jön a perzsa *Abbasz* gazda, a sálkereskedő; néhány véggel adott volt el *Kavuklunak*, most a pénzt követeli érte. *Kavuklu* nem akarja az adósságot elismerni, sált ő nem is vett soha; a perzsa fenyegetődzik, *Kavuklu* még jobban, és mármár egyet sújtana rá a felbőszült kereskedő, de im: «*esztáneke, mesztáneke*», és úgy a hogy fenyegetődött, égre emelt ököllel, félig kinyilt ajakkal, úgy válik *Abbasz* gazda mozdulatlaná. Még ki sem pihentette magát a nagy süvegű, és ott a nyakán *Hasszan* gazda, a kisázsiai (*kajszeri*) türk, neki is van követelni valója. Addig csúfolkodik *Kavuklu* a türk parasztos beszédével, és addig adóssága tagadásával, hogy *Hasszán* neki ugrik, de megint az *esztáneke*, és a türk is ott ragad. Követi *Ali* gazda, a trapezunt vidéki láz, a kitől rezet vett; a láz után jön az arnaut *Bajram* gazda, a kitől kenyeret vásárolt; azután az arab *Besir* gazda, a kitől ruhának való szöveteket szedett össze. Valamennyit elvarázsolja a botjával, és a mint szép rendbe összeállította őket, jól eltarkozza valamennyit és mulatozni kezd velük. Veszi elsőnek a perzsát, utána a lázt meg a türköt, velük szembe az arnautot és arabot, és egy hajóslegény személyzetet alakít belőlük. Ő maga feláll egy székre és mintha hajót kormányozna, veszi a sípot a szájába és kezdi kiáltozni: «*Fenerre* megyünk, vigyázz». Emberei mozogni kezdenek, ő utánuk. Kiáltja megint: «stoper» (megállj), a legénység megáll. Majd meg, mintha a hajó útjában csónakok állanak, lekiált: «hé csónakos, vigyázz»; ismét az embereinek: «indulj», megint mozogni kezdenek. Képzeltető *Pesekjár* megbotránkozása, a mint e dolgot meglátja. Szalad a hodsáért, ez kikapja *Kavuklu* kezéből a varázsbotot és «*esztáneke, mesztáneke*», az elvarázsoltak egyet prüsszentenek és magukhoz térnek. A hodsza elmondja

nekik, hogy ki tette velük e dolgot, megfogják a szegény *Kavuklu*-és viszik a rendőrséghez.

Ime az *Orta-ojunu* kerekébb és összefüggőbb meséje. A karagözbeli ördögös varázsló csak torz alakjával, rejtélyes égbe szállásával és trágárságaival keresi és találja a hatást, míg az orta-ojunbeli-előadásban az egyes részeknek egymással való összefüggése, és a mese tanúsága köti le a hallgatók figyelmét. A *Karagöz* összefüggéstelen párbeszédei színi jelenetökké kezdenek átalakulni. De még drámaibb volt az az előadás, melyet egy örmény-török *tiatro*-ban, a galatai európaias török színházban láttam. *Pesekjár*-t egy kapzsi gazdag török helyettesíti, a ki szép leányát nem akarja egy csinos, de vagyontalan fiatal efendinek oda adni. *Kavuklu* helyét e kapzsi szolgája, a ravasz *Memis* pótolja, a ki szintén elcsalja a varázslótól a botot, és nem csak a kapzsi öreget, de magát a hodását is elvarázsolja és addig el se ereszti őket hatalma alól, míg oda nem adják az efendinek a leányt. *Hasszán efendi* a tiatoro igazgatója, és a török színészvilág egyik legderekabb komikusa, a ki minden szindarabban egy szolga szerepet rögtönöz, maga vallotta be, hogy a *Karagöz* és az orta-ojunbeli *Varázsló*-t alakította át európai szinpadképeessé. Csak sajnálni lehet, hogy a török dráma ily fejlődését csak az egy példa mutatja és hogy a *Karagöz* és *Orta-ojun* elfajulásával a modern dráma sem juthatott önálló kifejezésre.

Szövegünket *Mazhar efendi*, az *Oszmánije* nevű népiskola nyelvtanítója segítségével jegyeztem össze. Egy nyári kirándulás alkalmával, a kisázsiai Boszporusz egyik falujában bukkantam véletlenül ily játszó társaságra, és saját jegyzeteimet *Mazhar efendi* tudásával kipótolván, állítottuk össze e darabot. Első és egyetlen feljegyzése a már majdnem kihaltnak mondható *Orta-ojun*-nak. A szöveg szintén a sztambuli török nyelvjárást tükrözi vissza, és úgy átírásával, mint nyelvezetével a «Három *Karagöz*-játék» cz. közlésém mellé sorakozik.

Konstantinápoly, 1888 augusztus havában.

Dr. KÚNOS IGNÁCZ.

Orta-ojun.

— B ü j ü ž ü o j u n u . —

I.

(Čalgě bir hava čalarak en evvel mejdani-temašaja Pešekjar čekar.)

Pešekjar. *Amma benim pehlivanēm.*

Icerden birisi : Bujur benim pehlivanēm.

Peš. *O-da hessab dejil dir.*

Birisi. *Ne dir hessabēn ?*

Peš. *Büjüžü ojununun taklidini aldēm, čal gösterejim ahkjamēnē.*

(*Bir hava čalēnčektan sōra gajet tohaf bir kijafette bašēnda koža bir kavuk, elinde dilimleri envai-rengli bir šemšije ve arkasēnda dahi elinde čanta ile gjuja hizmetkjarē olan bir žüže oldū halda Kavuklu gelir, ve üç beš defa mejdanē dolaštēktan sōra.*)

Peš. *Mašallā efendim, bōjle nereden gelüp nereje gidijorsunuz gözüm nuri ?*

Kavuklu. (*Arkasēnda-ki žüžeje.*) *Šu pis herif sakil-sakil ne bārijor, git bak šuna dilenži-mi-dir ne dir, para-mē istijor ?*

Dšüže. *Galiba dilenži olmalē.*

Peš. *Efendim konuštünuzu annadēm, bendeniz dilenži fēlan dejl-im, unutmušsunuz galiba, bendenize eski ahbabēnēzdan Tosun efendi derler.*

Kav. *Eh peki annadēm, ne demek istijorsunuz ?*

Peš. *Efendim bir šej demek dejil, bōjle dalgēn-dalgēn gelijorsunuz-da onu ve çatērēnēzē sorijorum.*

Kav. *Ha aff edersiniz Tosun efendi, bu gün pek dalgēnlēm var-da birden bire tanijamadēm.*

Peš. *Aman efendim, neden dolaj dalgênlênêz var ?*

Kav. *Aman Tosunžûm, başêma gelen mažeraji nakl etsem-de dinlesen, o zeman anlarsên.*

Peš. *Aman efendim geçmiş olsun, bendenizin-de meraklê ol-dûmu bilirsiniz-a, nakl edin-de bendeniz-de anlajêm.*

Kav. *žanêm, šu bizim jokarê-kê semtte-ki muxtarên evinin bir odasênda kira ile oturdûmuz malumunuz-dur-a !*

Peš. *Evet efendim malum.*

Kav. *Her naslsa, evvelsi sabâ erkenže kalkmêştêm, dêšarê abdeste çêktêm, birde baktêm-ki ev sâbêmêz olažak muxtar efendi gejinmiş kušanmêš sokâ gidijor.*

Peš. *Sôra efendim ?*

Kav. *Aman efendim, ôjle erkenže nereje tešrif edijorsunuz dedim, muxtar efendi aman beni lakêrdêja tutma, dilenži vaporuna gidijorum geç kalêrêm dedi.*

Peš. *Evet.*

Kav. *Tosun halêmêz malum ja, biz-de az sefillik çekmeyoruz.*

Peš. *Evet efendim malum.*

Kav. *Aman ôjle ise dur, ben-de çabužak gejinem-de beraber gidelim dedi, peki dedi, ben-de çabukžene gejinim, beraber bir košu, dilenži vaporuna jetištik, vapura girdik, ben etrafêma bakênmâ basladêm, fakat ôteje gittim süründüm, beriye gittim süründüm, kimse çêkarup beš para veren olmadê. Aman Tosun efendi, benim dilenži vaporuna gidišimin sebebini bilirmisin ?*

Peš. *Hajr efendim, niçün gittiniz bakalêm ?*

Kav. *Fukaralêmêze anlattêktê ja, dilenži vaporunda dilenži-lere para verirler zann ettim-de bir košu onunçün gittimdi, baktêm-ki kimse beš para veren yok.*

Peš. *Vah vah, siz janlêš anlamêšsênêz ; nejse sôra ?*

Kav. *Derken Tosunžûm, elinde bir teneke ile tenekeji vurarak birisi geldi, nereje çêkažaksênêz dedi, ben-de dũšündüm dũšündüm, davlum-baza çêkažam dedim ; hajr ôjle dežil, hangi iskeleje çêkažaksênêz dedi. Biz onunla mohavere etmekte olalêm, vapor Kanlêžja iskelesine janašmêš, son iskele-de orasê imiš, baktêm müšterilerin žümlesi çêktê, biz kaldêk ; bilatžê bilat al-da hajdê sen-de çêk, bura-*

dan başka iskele jok-tur dedi, ben-de ver-de çekajëm dedim, öjle ise para ver-de verejım dedi, ne parasê istijorsun ajol, ben buraja dilenži vaporu deje dilenmê geldim, sen bana ver parajê dedim, sōra bilatžê tajfalara çaber vererek bizi patêr-kütür dajakla tekmejle iskeleje attêlar.

Peş. Aman efendim sōra ? büjükle kazā salmêssênêz.

Kav. Derken Tosunžum, iskeleje çektek, bilat toplajanlar bizi parmaklêktan dēšarê çekarmadêlar, benden bilat istediler ; ben-de vapora ne içün binmiş oldümü anlattêm, param-da olmadēndan bilat alamadēm dedimse-de jakajê kurtaramadêk.

Peş. Aman Hamdižim çekmanên kolajê, sōra nasl japtên ?

Kav. Nasl japažāz ? herifler bizi adeta dövmê başladêlar, bereket versin iskelenin başēnda bir büjükle jalê var, oradan jalēnēn sâbê olan efendi bize ettikleri hakareti görmüş, bize ažēmêš-ta hizmetkjarile vapor parasēnê göndererek bizi oradan kurtardê.

Peş. Oh geçmiş olsun efendim, sōra ?

Kav. Derken Tosunžum, iskeleden çekup oralarda dolasêrken baktêm-ki iki kanadê açêk bir büjükle kapu, içerisi iki tarafê bažçelik uzun bir yol.

Peş. Aman girmejejdin bari.

Kav. Ne sōlijorsun Tosun, sāt sekize gelmiş, āzēma bir çöp parçasê kojmadēm, ažlêktan içim içime geçti ; bu ažlêa dajanamajarak belki hem karnēmê dojururum, hem-de beş on para vapor parasê alêrēm dejerek biz o kapudan içeri girdik.

Peş. Sōra ?

Kav. Sōra efendim, uzun uzun gittim, birde baktêm-ki jüksek bir jerde bir büjükle helvažê mermeri var, bu mermerin üzerinden merdüven ile jokarê çekêlijor.

Peş. A külhani, nasl helvažê mermeri o ?

Kav. Nasl olažak, kožaman büjükle bir helvažê mermeri šte.

Peş. Külhani, ona binek tašê derler, ata binmek içün o her büjükle konaklarda var-dêr.

Kav. Ne olursa olsun, neme lazim ; derken Tosun ajaklarêmda-ki jemenileri bir birine vurup žüppemin altēna aldēm, jokarê çekmā başladēm.

Peš. *Bak bikerre ettin işe, hiç o merdüvenin başında başka konduralar yok-mu idi?*

Kav. *Çok.*

Peš. *Gördün-mü bikerre, ajëb ettin, öjle koltunda pabužlarla jokarë çekëlër-më? nejsë sōra ne japtën?*

Kav. *Jokarë çektëm, baktëm-ki bir büjüük sofa, etrafında on onbeş tane kapu var.*

Peš. *Aman Hamdi, kimseje rast gelmedin-mi?*

Kav. *Jook.*

Peš. *Sōra?*

Kav. *Kapularën hangisini açajëm deje biraz düšündüm, sōra adam nasl olursa olsun dejerek kapunun birini açijordum. — Aman Tosun sana bişej söjleježëm amma sakën kimseje açma.*

Peš. *Aman ne dir o Hamdi? korkarëm bir hezejan ettin.*

Kav. *Tosun, kapunun tokmā gajet bejaz bir šej-di, nane šekeri zann ediüp jalamajëm-më?*

Peš. *Ulan a-külhani, kapu üstünde nane šekeri ne arar?*

Kav. *Ne bilejim ben? her nejsë kapuju açtëm, içeri girdim baktëm kimseler yok, köşe penžeresine dōru gittim, baktëm-ki beni döj-dükleri iskele oradan gözükiyor, penžerenin önünde-de güzel bir kürk var; Tosunžüm dajanamadëm, kürkü arkama giyüp köşe penžeresine bir āla kuruldum.*

Peš. *Aman Hamdi kalk.*

Kav. *Nije?*

Peš. *Nije olažak, ulan koltunda pabužlarla efendinin kürkünü giyüp-te köšede otururken görmüş olsalar, sana bi temiz dajak atar dēšarë kovarlar.*

Kav. *Sahi öjle Tosun, bereket versin gelen giden olmadë.*

Peš. *Derken kuzum Hamdi, sōra ne japtën?*

Kav. *Sōra biraz oturdum, žanëm sēkëldë, kürkü gene jerine brakarak o odadan çektëm, karšēsında-ki odajë açtëm, bide içeri bakajëm-ki efendi köšede oturiyor, galiba jenide sünnet olmuş olmalë-ki önünde bir çekmeže, üstünde bir takëm ojunžaklar var.*

Peš. *Ulan nasl ojunžak onlar? ne vardë çekmeženin üstünde bakajëm?*

Kav. *Ne bilejim ben ? bir takēm bastē gibi çingir-çingir ötijor bir şejler varde.*

Peş. *A küllhani, onlar efendinin jazē takēmē, o öten şej-de hizmetkjar çārmak içün (çengērak) kampana ; nejse sōra ne japtēn ? bari efendinin etejini öptün-mü ?*

Kav. *Jok žanēm, selamin alejküm dejüp ojunžaklarēn tā janēna gittim, oturdum vesselam.*

Peş. *Ulan ajēb ettin in ašā, sōra seni kovarlar Hamdi, hala pabužlarēn koltūnda-mē ? bari bir jere brakajdēn.*

Kav. *Aman Tosun, ne sōjljorsun, nereje brakajēm, ja orada bizim pabužlarē çaldērērsak, zūrtilūmüzü-de anlattēktē ja, sōra oradan jalēn ajak gitmeli.*

Peş. *Ulan kožja jalēda senin pabužlarēnē kim čalažak ? nejse efendi seni görünže ne dedi bakalēm ?*

Kav. *Derken Tosunžūm, efendi o ojunžaklarēn birine vurdū gibi birde baktēm-ki gajet süslü bir efendi geldi, efendi bir işaret etti, o gelen adam bize bir čē'ara jaktē verdi, birde önümūze güzel bir tütün tablasē kojdu, čē'arajē ičtim, külinü içine silkmē ašēdēm, ne dersin külleri bütün jere silktim Tosun.*

Peş. *Ulan ajēb edijorsun, tablaja silk tablaja.*

Kav. *Derken Tosun čē'ara bitti, usulžažēk kečeje bastēm sōndürdüm, tablažē efendi görmeden žebime attēm.*

Peş. *Ulan čēkar, dajak jemen jaklaštē.*

Kav. *Derken Tosun kāve getirdiler, kāveji ičtim finžanē jalar-ken birde zarfa baktēm-ki zarf gömüš, hem-de jirmi beš dirhem-de gelir, hajdē onu-da žebe.*

Peş. *Ah Hamdižīm, japtēn işi gördün-mü ? her jerde öjle kendi kendini kepaze eder čēkarsēn.*

Kav. *Derken Tosunžūm, efendi jine ojunžā vurdu, iki süslü hizmetkjar daha geldiler, jemek hazēr-mē deje sordu, onlar-da hazēr dejinže efendi bujurun dejerek ajā kalktē gidijor, hajdē biz-de arkasēndan, odadan čēktēk, o odanēn janēnda baška bir odaja girdik.*

Peş. *Aman Hamdi, sōra ?*

Kav. *Ičeri girdik, baktēm-ki bir büjūk masanēn üstünde Mā-mud pašanēn mezad malē gibi olmadēk čanak čömlek jok, her nejse*

efendi oturdu, biz-de karşesına oturduk. Çorba geldi, güzelçe jedik o kalktı et geldi, baktım efendi peçak ile çatal bir şey aldı, o çatal şeyi ete batırıp peçak ile kesti, önünde-ki tabā'n içine kojup jemē başladē, biz-de efendije bakarak onun japtē gibi japalēm-da ajēb olmasēn deje çatal peçak aldık, çatalē ete batērdēk.

Peş. Aman Hamdižim ettin işler çok oldu, sakın burada-da bir terbijesizlik japmajıdēn.

Kav. Sorma Tosun sorma, çatalē ete batērdēktē ja, peçakla keselim deje ūraşērken naslsa et çataldan kurtuldū gibi karşēmda oturan efendinin suratēna et kjamilen japēşmaz-mē?

Peş. Gördün-mü Hamdi ettin terbijesizli?

Kav. Efendinin jüzü gözü, üstü başē jā içinde kaldē, aźlēmēzē anlattēktē ja, galiba o hērs ile et kuvvetliže kurtulmuş olmalē-ki efendinin şanē biraz zijadeže janmēş. Derken efendi bire terbijesiz herif, sen nereden geldin, başēma müsallat-mē-sēn dejerek şu pis herifi dēşarē atēn deje bā'rēr bā'rmaz, arkamēzda duran iki uşak elimizi fēlan jēkamadan jālē jālē sille tokat bizi merdüvennen ašā juvarlajarak kapudan dēşarē attēlar.

Peş. Gördün-mü Hamdi, şu ettin işleri bejendin-mi? karnēnē DOJURDUKTAN sōra efendiden beş on gurus-ta dēş kērasē alarak ēēkaj-dēn eji olmaz-mē idi; şindi vapor parasēnē ne japažān bakalēm?

Kav. A Tosun ben-de orasēnē evvelže dūşündüm, ve mutlaka bir kabahat edüp-te dēşarē kovulažā'mē bildim-de kimseden vapor parasē dilenmemek içün o tabla ile zarfē aşērdēm ja; ne hal ise biz dēşarē ēēktēktan sōra, oralarda dolaşarak bir sarraf dükjanēna girdik, gömüş zarf ile tütün tablasēnē ēēkardēk, bu akşam jeježēmiz olmadē içün bunlarē satmā mežbur oldum dejerek jirmi beş guruşa onlarē orada sattēk. Oradan dōru iskeleje geldim, kaçta vapor var deje sordum, bi çejreje kadar gelir dediler, orada bir az dolaştēm, derken vapor geldi, binüp Istambula ēēktēm, eve geldim baktēm-ki ev sādēmēz olan mužtar efendi gelmiş; bire herif madem-ki dilenži vaporunda insana para vermezlermiş, beni niçün sürükledin-de başēmē bu kadar derde ūrattēn dejerek bir temiz gouga ettim, onun içün herif-te evinden bizi ēēkartijor, sözde ev bulup-ta bu gün ēēkažāz. O deminki dūşündümün sebebi bu idi-ki aman Tosun efendije rast

gelsem-de bana güzel użuzŗa bir k ra evi bulsa deje d ş nijordum aman Tosun efendi senin elinin alt nda  jle bir ev mutlaka bulunur, bir odal  iki odal  biŗej, mal im ja, bizim k r  lundan baŗka kimsemiz yok, iki kiŗi nereje olsa s 'a biliriz.

Peŗ. Baŗ  st ne Hamdim, d n boŗalm ŗ ŗurada iki odal  g zel bir evŗez var, bejenirseniz onu size verejim efendim.

Kav. Adam nasl olursa olsun, bir ev olsun-da Tosunŗum.

Peŗ.  jle ise bujurun g sterejim.

(Dejerek mejdan  bir kaŗ defa dolaŗt ktan s ra bir k ŗede etraf na bez sar lm ŗ d rt dejnekten ibaret olarak ev saŗel n bir  erg  g sterir.)

Peŗ. (Kapuŗu g stererek.) Efendim iŗte size bir ev, bujurun i erisine bak n.

Kav. ( erginin bir taraf ndan gir p  b r taraf ndan  kararak.) Vaj efendim ev vaj, babam bu nasl ev? bunun ne alt kat  var ne  st kat , adeta  ingene  ergisine benzer bir ŗej.

Peŗ. Efendim, zann ma g re, siz merd veni bulamajarak  st kata  ekmam ŗs n z, bendeniz  st kata  ekaj m-da bak n. (Dej p eve girer ve  erginin  st nden bakarak.) Vaj Hamdim, sen  st kat  bulamam ŗs n, bak ben buradan Kjadhaneje ge en kaj klar , Fener gazonusunda-ki kalabal klar  hepsini orta kattan g rijorum. (Dejerek d ŗar   kar.)

Kav. (Eve bir daha girerek ve Peŗekjar n  ekt  jere  ekup bakarak.) A babam, buradan jaln z evin kapusunun  n  g z kijor, ondan baŗka bir jer g z kt  jok. Her nejse bunun k ras  kaŗ para? (Dejerek d ŗar   kar.)

Peŗ. Efendim mahije j z elli guruŗ.

Kav. Ben  jle mahije f lan bilmem, g nde birer paradan ajda otuz para, o-da sen jabanŗ  dejl-sin deje, nasl iŗine gelijor-mu?

Peŗ. Herne ise, s ra ben seninle konuŗurum, ŗindilik otur, zefki-sefana bak.

Kav. Kuzum Tosun,  oktan beri t r ll k sebebiile eve gidemedim, onun c n  ol   oŗ  f lan g rd m jok, ejer onlar buralara geleŗek olursa reŗa ederim bana bir malumat ver, fakat bizimkilerden baŗka gel p beni soranlar olursa, sak n evimizi g sterme ha.

Peš. *Aman o ničün Hamdim, insanên ahbabê olmaz-mê?*

Kav. *Tosunžüm, halêmêz malum-dur ja, üc beş seneden berü maledê her bir milletten her esnafa bir hajlê borž ettik, boržlular bir kerre evi öjrenežek olurlarsa artêk günde jüz elli kişije meram annatmalê.*

Peš. *Peki Hamdim, sen otur kejfîne bak, ona-da Allah kerim dir. (Dejüp çekilir Kavuklu kalêr.)*

II.

(Bu aralêk çalgê bir hava çalup arkasênda arab žarijesîle gajet süslü bir karê gelir. Karê iki üc defa mejdanê dolaštêktan sora arkasênda-ki žarjeje bakarak.)

Karê. *A kêz, Allah hepsinin belasênê versin, erkek dejil-mi? bak kožam olažak köpeji arajažâm deje sabâdan berü sokak sokak dolašjoruz, elan bir eser jok, šindi ne japalêm?*

Dšarije. *Vallahi bilmem efendim.*

(Bunlar konuřmaktalar-ken Tosun efendi karšêlarêna çekar.)

Peš. *Mašallâ hanêm kêzêm, bøjle takmêš takêštêrmêš, japmêš jakêštêrmêš nereden gelüp nereje gidijorsunuz, bu ne hal dir bøjle?*

Karê. *Mašallâ Tosun efendi, ajol sorma bizim halêmêzê, ejer bašêma gelenleri nakl edežek olsam, alimallah žarijenize ažêrsênêz.*

Peš. *Aman efendim hajr ola, jine ne dir hanêm kêzêm, bana søjle bakajêm.*

Karê. *Efendim ne olažak, bizim deli herifin aklê malüm ja, ev sâbêmêz mužtar efendile para kazanažâm deje bir gün dilenži vaporuna gider, hiç bir şey japamajarak, bašêna türlü türlü felaketler getirir; bunun üzerine akşam eve gelir, mužtar efendile bir gouga bir güriültü, bundan sora senin evinde oturmajažâm deje çekar gider, ve hajlê zemandan berü eve gelmedê ičün žarijemle beraber bu gün sabâdan berü onu aramâ çektek, işittimize göre bu taraflarda bir ev tutmuş dediler, bununüçün dоруža size geldik, reža ederim Tosun efendi šunun tuttü evi bize gösterin.*

(Bu aralêk Kavuklu evden çekarak ‚a bu ne güzel karê be, dur šuna biraz sulanažêm‘ dejerek Pešekjarên janêna gider.)

Kav. *Tosun bu kim dir, böjle her avanta senin eline-mi düşer ? parmâ'm içinde ha.*

Peş. *Hajdê zehennem ol, şuradan jêkêl evine git otur, öjle her şeje karêşma.*

(*Derse-de Kavuklu dinnemejerek, vaj şekerim sefa geldiniz, böjle nereden teşrif ettiniz? deje bu sefer-de karêja laf atar.*)

Karê. *Hajdê şurdan jêkêl pis herif, sen nerden geldin başe-mêza müsallat oldun, zehennem ol def ol şurdan. (Peşekjara) : Tosun efendi, bu mendar herif kim dir, baksanêz-a, lakêrdê atup durijor.*

Peş. *Hajdê çekil ordan zanêm, evine git. (Derse-de Hamdi kulak asmajarak ve janlarêndan dolaşarak hanêmên arkasênda-ki žarijeje.)*

Kav. *Vah ablažëm, sen-de güzel sin amma hanêmênêz bütün-bütün şeker, kuzum hanêm ablažëm, bak-sana hanêmên bana darêlijor, şuna sôjle-de darêlmasên ne olur. (Demesi üzerine arab ajâ'ndan pabužlarêne çekerek Hamdiye bir kaç tane vurur ve kovalajarak evine kadar kaçêrêr.)*

Karê. *Kuzum Tosun efendi bu müsallat herif kim dir ?*

Peş. *Efendim maşallâ, bu zatê bilmedinize teesüf ettim.*

Karê. *Ah Tosun efendi, ne bilejim ben elin herifini.*

Peş. *Efendim bir insan ehlini tanıyamaz-mê? kožanêz olan Hamdi efendi bu zat dejił-mi ?*

Karê. *Ha evet, benim-de gözüm êsêrdê, ilahi Tosun efendi, halbu-ki dalgênlekla farkêna varamadêm-da şindi çatêrêma gelmê başladê.*

Peş. *Efendim isterseniz câ'rajêm, jahod sizi evine götürejim.*

Karê. *Peki bujurun eve gidelim. (Der eve giderler, kapuju vurarak Hamdi ašâ câ'rêr.)*

Peş. *Hamdim neredesin, azžêk ašâ gel.*

Kav. (*Çerginin üstünden bakarak.*) *Ne o Tosun, ne isteiorsun benden, senin elinden artêk hiç rahat jok-mu ?*

Peş. *Azžêk ašâ gel zanêm, bişej sôjleježëm.*

Kav. (*Dêşarê çekarak.*) *Ne dir o bakalêm, sen her vakit böjle gelüp beni rahatsêz-mê edežeksın ?*

Peš. *Jok žanëm, sana hanëmlarë getirdim köftehor, sana-da hiç ejilik jaranmaz-më?*

Kav. *Aman Tosun, öjle ise azžëk šu tarafa gel, sana gizli bir šej sөjleježëm.*

Peš. *Ne sөjleježëksin bakajëm. (Dejerek azažëk öte tarafa giderler.)*

Kav. *Kuzum Tosun, bu güzel hanëmë bana niçün getirdin? inšallâ bana müsafr edežën; ejer öjle ise Tosunžüm, sevinšimden çëldërdërem, bana bak Tosun, hajdë sөjle-de eve girsinler, hazër evde kimse-de yok; kuzum Tosunžüm, šuna sor-sana, kožasë fëlan yok-mu? ejer joksâ Tosun, nigjâlâ-da alërdëm, hajdë uzatma iši, sөjle-de çabužak eve girsinner. (Dejerek žüppenin eteklerini toplajup sëçramâ başlar.)*

Peš. *Ulan çëldërdën-më Hamdi? sakën išitmesinner, korkarëm sen bunnarë bilemedin.*

Kav. *Aman Tosun, kim bunnar? bilemedim vallâ.*

Peš. *Ulan sizin çožuklar dejl-mi? haj budala herif haj.*

Kav. *Deme Tosun, dëru sөjle, bunnar bizimkiler-mi šindi?*

Peš. *Öjle ja, hala tanijamadën-më?*

Kav. *Haj Allah müstahaklarëne versin, bunlar beni gene nere-den buldular? Tosun bu senin muziplän olmalë.*

Peš. *Gel ulan gel uzatma, bir sät dir, kapunun önünde bekle-tijorsun, ajëb oldu, hajdë git konušun-da al içeri, orada bir birinize derdinizi annatër haspuhal edersiniz.*

Kav. *Hajdë hajdë münasibetsizlik edüp durma, benim için evde jokmuš de-de savmanën kolajëna bak.*

Peš. *Ulan hajdë jürü dejorum sana, budatalën lüzumu yok, on-lar seni görjorlar-da hiç evde yok olur-mu?*

Kav. *Ej sana kim dedi al-da buraja getir deje? elbette šindi-de sen savažân, tohaf šej be, ben onnardan kaçijorum.*

Peš. *Ulan fena-mi ettik, hiç bir adam ajalëne istemez-mi?*

Kav. *Tosun bilmez gibi lakërdë sөjlërsin, ulan šu evi tutalë daha bir akšam ben kendi karnëmë lajikile dujurmadëm, šindi onnarë kim besleježëk, halëmë bilmejormusun Tosun?*

Peş. *Hajdê sen nene lazim, ben orasêñê japarêñ, benimle gel bakajêñ. (Dejerek elinden tutup janlarêna götürür.)*

Peş. *(Karêlara.) Efendim artêk kusuruna bakmajêñ, sizi tanijamamêşlar-da sizin kendi ajalê oldûnuzu anlatênşaja kadar biraz beklettiler.*

Kav. *Maşallâ karêžêñ, sefa geldiniz, hoş geldiniz, aff edersiniz, kabât bende deyl, bu bizim kêl-kujruk herifte-ki önşeden sizin oldûnuzu bana annatmadê.*

Peş. *Başêndan bûjûk halt etmişsin. (Dejerek janlarêndan gider, başka bir tarafta dolışmâ başlar.)*

Karê. *Aferim koşa aferim, ne koçan olasê koşalardan imişsin-ki hajlê vakitten beri eve ūramadên, hunlar aŷ-mê-dêr tok-mudur deje bir kerre arajup taramak jok-mu? adam hiç olmazsa akşamdan akşama bir parça ekmek olsun gönderir, sen burada ev tut otur-da bizi el evlerinde aŷ brak öjle-mi? šte bu sabâ bizi-de evden kovdular, sabâdan beri sokak sokak her bir jeri aradêk seni bulamadêk, en sôra Tosun efendi bilir dejerek geldik, senin burada ev tutup oturdûnu ondan çaber aldêk, sen ne kadar alçak-mêssên, hiç bizi öjle seril sefil brakup-ta buralara kaçmaktan utanmadên-mê? seni alçak köpek seni. (Deje êkêşmâ, hanêñ arkasênda-ki arab dahi, ,seni gidi kör olasê köpek seni, hiç utanmijor-mu bizim hanom efendiji brakup kaçijor' deje ikisi birden Hamdî dövmê başlarlar. — Bu aralêk öteden Peşekjar koşarak gelir.)*

Peş. *Bu ne dir şanêñ, ajêb deyl-mi? her neyse bir şey dir olmuş, artêk ikiniz-de bir birinizin kusuruna bakmajarak, güzel güzel oturun. (Deje bunlarê barêştêrêr, evden içeri sokar; bir az sôra Hamdi evden êküp Tosunun janêna gider.)*

Kav. *Bravo Tosun sana, bu şenabet kaltaklarê benim başêma saldêrdên-da eji halt ettin öjle-mi? az kaldê karêdan dajak-ta jejeşektik.*

Peş. *Ulan işte geldik, aranêzê bulduk ja, jine-mi jaranamadêk?*

Kav. *Görejim seni, gelen borşlulara-da böyle evi göster-de bütün bütün başêmeza derdi satên alalêñ.*

Peş. *Jok jok, sen kejjine bak, bu senin ajalên-da onunçün joksa*

baška gelen olursa ben seni elimden geldî kadar gizlerim Hamdi, sen merak etme.

Kav. *Ha šte kuzum Tosun efendi, sen bilirsin, halimiz malûm ja, uçan kuşa boržumuz var, artêk gelenleri burada öjle adam jok deje tatlêlêkla salê vermeli. (Dejerek tekrar evine gider.)*

III.

(Bir hava çalêndêktan sôra elinde bir dejnek oldû halda büjüžü hoža gelüp mejdanê bir kaç kerre dolaštêktan sôra karšêna Pešekjar çêkar.)

Peš. *Mašallâ efendim, sefa geldiniz xoš geldiniz hoža efendi hazretleri, bøjle nereden gelüp nereje gidijorsunuz efendim.*

Büjüžü. *Vaj Tosun efendi mašallâ, siz-mi siniz? šøjle azžêk dolašmâ çêktêm.*

Peš. *Pek âla efendim, fakat zati-alinizle çoktan beri görüšemedik, öjle-mi olmalê efendim ja, biz sizi sevenlerden-iz, bøjle kêrk jêlda bir görüšmek olur-mu?*

Büj. *Efendim mešgulijet mani olijor, joksâ biz-de dajma zatinizle görüšmê arzu edenlerden-iz.*

Peš. *Allah afijet versin efendim, inšallâ mahdum bej, kerime hanêm falan ejiler dir.*

Büj. *Çok šükür efendim, eji dîrler, ellerinizi öperler.*

Kar. *(Çêkarak Pešekjarên janêna sokulur.) Kuzum Tosun, bu kêlêksêz kijafetsiz herif kim?*

Peš. *Ulan jêkêl šurdan.*

Kav. *Kuzum Tosun, bu kim Allâ seversen, pek merak ettim, hiç bøjle biçimsiz herif görmedimdi.*

Peš. *Aman Hamdi, ona mešhur hoža Jakub efendi derler, o öjle alaj etmê gelmez, hajdê jêkêl git šurdan, joksâ seni ters-mers eder ha.*

Kav. *(Gülerek.) Amma japtên ha, bu pise-de bu kadar ehemmiyet verijorsun, bundan ne olur be, haj budala herif haj, bajâ bøjle suratsêz heriften korkijor.*

Büj. *Tosun efendi, o janênda-ki çoban köpeji kijafetli herif ne šøjlijor sana, galiba ters-mers bišejler jumurtlijor.*

Peş. *Efendim siz onun söjledine bakmajênez, o biraz budalaşa dir.*

Kav. (Gülerek.) *Estafrullā efendim, sizin gibi zatle alaj etmemek bendenizin haddem dejil dir onunçün.*

Büj. *Be herif sen kim-sin, biz konuşijorken başmêza müsallat-mi geldin, a'zêne topla joksâ sana haddêne öjredirim ha.*

Peş. *Aman Hamdim, sana onunla şaka etnê gelmez demedim-mi? hajdê şuradan çekil bari.*

Kav. *Sen karêşma. (Dejerek hoşaja.) Be herif sen kim oljorsun-ki bana haddemê öjredeşên, bişej bile japamazsên. (Dejerek hoşanên üstüne jürür.)*

Büj. *Tosun efendi ben bu herifi fena japaşâm, şindi şuna haddêne bildiri verejim-mi?*

Peş. *Aman efendim ajaklarênezê öpejim, benim gajet sevdim refikim dir, çatêrêm içün bendenize bāşlajên, zira kendisi-de öjle pek aklê erer bojdan dejil dir. (Ondan sōra Hamdî tutarak.) Gel buraja, sana ben ne söjljoruu, ilişme şu herife, sōra seni fena edeşek, ben karêşmam ha.*

Kav. *Brak beni be, bakalêm ne japaşakmêş bana, sen karêşma. (Dejerek hoşanên üstüne gitmekte iken.)*

Peş. *Hajdê var, ne halên varsa gör, artêk ben karêşmam. (Deje brakup bir kenara savuşur.)*

Kav. (Hoşaja.) *Be herif öjle kuru sêkêlêk para etmez, hajdê bakalêm elinden geleni arkana kojma, bakalêm sen beni-mi döversin ben seni-mi? (Dejerek üstüne dōru gider.)*

Büj. (Hiddetlenerek.) *Estaneke mestaneke dokuzunçu babdan küllühüm püf. (Dejerek elinde-ki dejneji Kavuklunun üstüne tuttū gibi Kavuklu gajet tohaf bir vazijette kas-katê dona kalêr, hoşa-da brakup gider.)*

Peş. (Hamdinin janêna gelerek.) *Ej vah gördün-mü a-külhani halênê? şindi ne japmalê, bari evine gidüp çaber verejim. (Dejerek eve gider kapuju çalar, Hamdinin karêşêna): Efendim sizin efendinin boş bo'azlê jüzünden başêna gelenleri gelin-de görün. (Dejerek vukuatê çaber verir. Hamdinin karêşê-da arkasêna arabê alarak*

beraberže Hamdinin janëna giderler, Hamdi o halda görünže bir ālašma bir bārëšma ile.) Ej vah.

Karë. Bizim efendinin başëna gelenlere, šindi biz buna ne japa-lëm, kuzum Tosun efendi, buna ne japarsan gene sen japarsën, bu senin elinde dir, reža ederiz, o adamë buraja cā'rërmësën, ne japarsën, artik gene siz bize merhamet edin-de bunu kurtarën. (Deje Pešekjara jalvarmä başlarlar.)

Peš. Durunuz bakalëm, belki çatërëma riajeten gelir-de bir šej japarëz. (Dejerek hožaja bir žaber gönderir; bir azžek söra büjüžü košarak gelir, Tosun efendi karšësëna cëkarak.) Mašallā efendim sefa geldiniz, eksik olmajënëz, çatërëma riajeten tesrif bujurdunuz.

Büj. Evet bendenizi cā'rtmëšënëz-da onuncün geldim, hajr ola ne dir o bakalëm? (Bu aralëk Pešekjar Hamdinin cözuklarëna bir išaret eder, hepsi birden hoža efendije.)

Karë. Aman efendim bir kabāt dir etmiš, kusuruna bakmajën, ne olursa sizden olur, šu zavallëje kurtarën. (Dejerek jalvarërlar.)

Büj. Cök kabāt etti amma neyse hajdë bu sefer sizin çatërënëz için ben onu kurtarërem. (Dejerek ,estaneke mestaneke dokuzunžu babdan küllühüm püf' dežüp mezkur dejneji Hamdinin üzerine sürdü gibi Hamdi esnejerek acëlmā başlar, ve žümlesi birden ,eksik olma-jën, Allah ömürler versin' dejerek hoža efendinin elini öperler, ka-dënlar eve giderler.)

Peš. (Harđije.) Hajdë sen-de öp hožanën elini, neyse güc halle gene seni kurtardëk.

Kav. Hajdë sen git ben japarëm. (Pešekjar gider hožanën elini öper.) Aman efendim kusurumu aff edersiniz, bir kabāt dir išledim, lakin šindi size bir režam var, o režamë-da kabul bujurunuz. (Deje jalvarmä başlar.)

Büj. Ne dir o bakajëm, çabuk sөjle, kabul olažak bir šej-mi-dir?

Kav. Efendim, bir šej dežil, ihsanënëz olarak šu elinizde-ki dejneji bana vermenizi reža ederim.

Büj. Pekī žanëm amma, sen onu kullanamazsën, her rast gelene bir takëm hakaretler ederek başëmë belaja ūradërsën, olmaz sen-nafile, japamazsën.

Kav. *Hajr efendim, kimseje bir şey japmam, nasl tarif ederse-niz öjleze kullanêrêm, bir kabât ettîmi dujarsanêz o zeman jine dej-neji elinden almâ mühtedir-siniz, hem o vakit bana ne isterseniz apên.*

Büj. *Pekî al verejim, lakin bir kimseje bu dejnekle bir hakaret ettîni dujarsam sôra kendin pişman olursun.*

Kav. *Hajr efendim. (Dejerek elinden dejneji alêr hoža efendi dahi çekar gider ; Hamdi sevinž ile dörü Pešekjarên janêna varup.)*

Kav. *Tosun bak elimde-ki dejneje, hožanên elinden aldêm, seni šindi benim oldûm gibi okujup-ta çarpajêm-mê?*

Peş. *Aman Hamdim, onunla šaka etmê gelmez, hajdê git evi-nde rahat rahat otur ve kimseje sakên bu jolda bir šaka etme.*

Kav. *Gördün ja Tosun, sana anlatmêš oldûm bizim boržtularê sakên eve göndermejesin, sôra hem seni berbad ederim hem onnarê.*

Peş. *Hajr hajr ben kimseji göndermem, sen merak etme.*

Kav. *Estaneke mestaneke . . .*

Peş. *Aman Hamdi šakajê brak, onunla šaka olmaz.*

Kav. *Ulan amma-da korkijor, korkma be šaka japtêm. (Deje-rek evine gider.)*

IV.

(Çalgê bir hava çaldêktan sôra :

Men severem bir puser

fırāxi verir keder,

až o puserin žilvesi

derunimin neš'esi,

až puser važ puser

žan sana kurban puser,

deje ažem šivesîle türkêe bejtler sôjlejerek ve ojnajarak bir Ažem gelüp üç beš defa mejdanê dolašmakta iken Kavuklu evden çekup žüppesini fêlan toplajarak ažemin arkasêna düşer, ve ažemi taklid ederek o-da ojnama başlar.)

Ažem. *(Arkasêna bakarak.) Peski ne tolaširsen benim pe-šimde?*

Kav. *(Ažemin jüzüne bakup gjuja korkmuš gibi hemen arka-*

sēna dōnū verüp, ažem jürümē başlajēnža jine Ažemin peşinde taklid etmē devam eder.)

Ažem. *Peski jēžēl git direm sena, bala ne köpez uşarı dir bu ?*

Kav. *Sana ne be, burasē sokak, benim sana bir zararēm var-mē ? (Dejinže Ažem jürümē, Hamdi jine arka sēra maskaralē'a başlar.)*

Ažem. *Hala köpez uşarı, şimdi deden körünü sikem hā.*

(Bu aralēk Peşekjar gelüp Kavukluja.)

Peş. *Ulan sen onu bilmezsin, o senin anladēn adamlardan dejl-dir, hajdē jēhēl şurdan, öjle her gördüne sataşma. (Dejerek Hamdi savar, Ažeme.) Maşallā haži Abbas-ā, žanēm siz onun kusuruna bakmajēnēz biraz aklē noksanža dir, efendim bōjle güzel güzel bejtler okujarak nereden gelüp nereje gidijorsunuz ?*

Ažem. *Oh maşallā Tosun efendi, özüm seni görende bala çöy zijade şaz olmişam hā, men-de şōjle biraz dolaşam deje çēžtēm amma bilirsen başka bir iş-de vardü başēmēzda-ki çöy çarpaşoğ iş-to hā.*

Peş. *Hajr ola efendim, ne gibi iş dir o ? elimizden gelir bir şeş-se biz-de jardēm edelim.*

Ažem. *Bilirsen özüm mirisine bir zaç top šal satmişam, hala parasunu almamışam, o žebbar herif-te bir tolandiriži adem-dü hā, eski çanelerinden çēžop bu tarafa nazl etmişler, bari bulam şu köpez uşarının evini-de tümen istejem deje dolaşiram, evini buralarda çaber almışam, bala mana bir ejilik idersen şunun evini çaber verirsen.*

Peş. *Ažeb nasl adam-mēş ? şōjle kijafetini falan biraz tarif etseniz.*

Ažem. *Peski çissa bojli, top saçalli bir adem-dü zā, maşında koža bir kavuçi-de var bilirsen, çilişsiz bir herif-du zā, ama bilmi-rem ne işde-dü.*

Peş. *Evet tarifinizi anladēm, evini gösterejim amma žanēm Abbas-ā, o biraz bu günlerde düškünže dir, nafile jine sen bilirsin amma zann edersem sen ondan bu günlerde para alamazsēn.*

Ažem. *žanim Tosun efendi, sen mana çanesini göster-de men aninle hiç olmasa bir danışam görüm. (Peşekjar Hamdinin evini gösterir.) Ažeb evdemi-dü dersen Tosun efendi ?*

Peş. *Evde dir, giderseniz evde bulursunuz.*

Ažem. *Peki Tosun efendi şaz olmişam. (Dejerek gider Hamdinin kapusunu çalar.)*

Kav. *(Çerginin üstünden başenê çekarak.) Kim o, kim sin sen?*

Ažem. *Gel görüm azżik aşarı, özüne bir şey danişam.*

Kav. *Ben gelemem, ne japažaksên, hajdê git-te sōra gel, şindi ben çožü beşije jatêrjorum.*

Ažem. *Gel görüm direm de, men bir şey danişam, sora jine gidirsen.*

Kav. *Dur bakalêm şu sivri külâlê herif ne söljejezek. (Dejerek dêşarê çekup.) Eh sölje bakalêm ballê baba ne istijorsun?*

Ažem. *Peski benim özünde jüz tümen kadar şal parasi kalmışdu, şimdi gelmişem-ki özün mana ani viresen žā.*

Kav. *Janlêş ajol, benim seninle öjle alêş verişim jok. (Dejerek evden içeri girerken ažem jakasêndan tutarak çeker.)*

Ažem. *Peski çara kaçirsen, ver benim alažayimi-de çara istirsen git köpez uşarı, şindi inkar gelirsen?*

Kav. *(Kêzarak.) Bu herifi başêmêza Tosun müsallat etmiş dir. (Dejerek Tosunun janêna gider, Tosuna.) Aferim Tosun, benim sana söljedîmin aksênê japtên dejl-mi? evi gösterdîn gibi gel şu belajê başêmdan def et, joksa dejnejî bilirsîn ja, sōra evvela senin işini bitiririm.*

Peş. *Aman Hamdim, ben göstermedim, kendi başkasêndan çaber almêş-têr, ben karêşmam, neme lazim benim öjle şeyler, var kendin bir çaresine bak-ta savê ver.*

Ažem. *(Hamdinin üzerine dōru gelerek.) Peski hajdi beklirem, ver benim alažayimi-de men gidem, joysa jaman danişirim özüne.*

Kav. *Peski baba, sen burdan güzelligle gidežekmisin, joksa şindi belanê bulursun ha.*

Ažem. *Peski ne pož jije bilirsen, gel görüm bakalim de.*

Kav. *Dur öjle ise. (Dejerek dejnejî çekarup.) Estaneke mesta-neke dokuzunžu baddan küllühüm püf. (Dejerek dejnejî üzerine tutar tutmaz Ažem oldü vazijette kas-katê kalêr.)*

Kav. *Ej peski baba, nasl alažā'nê istermisin? hajdê şindi-de kabadajelêk sat-sana bakajê, hanja beni dövme geljordun, vur-*

sana bakajëm. (Dejerek aŷemin ensesine bir düzüje tokatlarê indirir.)

Peš. (Janlarêna gelerek.) Aman Hamdim, ne japtën, günâ dejl-mi, šindi o hoŷa efendi gelse-de bunu görse ne japarsën ?

Kav. Tosun çok söjlenüp durma, šindi estaneke babêne sana-da okursam, o zeman beni terbiye etmesini öjrenirsin.

Peš. Aman aman kuzum Hamdim, bana dokunma-da ne japarsan jap. (Dejerek janëndan çekilir gider, Hamdi-de sürükleyerek aŷemi bir kenara götürüp diker, kendisi-de evine gider.)

V.

(Çalgê bir hava çalmakta iken

,Fatum ŷamdan baŷijor
 ŷaulara uŷŷur taŷijor
 ej aman aman ej of.
 Bir taŷ attëm aŷaŷa
 bir kuŷ vurdum alaŷa
 ej aman aman ej of,

deje kendi kendine bejt söjlejerek ve ojnajarak Kajserli Hasan-â gelüp mejdanê iki üç defa dolaštê sêrada Hamdi gelüp arkasê sêra dolaŷmâ baŷlar ; Kajserli arkasêna bakarak.)

Kajserli. Ne isteñ hej â, arŷamda dolaŷêñ duruñ.

Kav. (Hiç aldêrmajarak jine arka sêra ojnajarak gider.)

Kaj. Saña dirim hej â, baŷêma müsallat-mê galdiñ, ŷehennem olup gidindik-de.

Kav. Sana ne be, sen eŷek gibi zêrlamana bak.

Kaj. Ulan ba'a baŷ ba'a, saña söjlijon, hajin gopölu gopeŷ, kime zêrladijoñ sen baŷajêñ ?

Kav. Ej hajde sana söjlejorum, ne olmuŷ, sankê beni-mi korkudaŷaksën, meŷe odunu ?

Kaj. Ulan, daha ba'a-mê söjleniyoñ, šindüŷ seni ŷettediñi ha.

Peš. (Bu aralêk gelerek.) Hamdim ne japijorsun, o bir hid-detli adam dir, ona çok sataŷmâ gelmez, öjle ŷejler aŷêb dir, hajde evine git. (Dejerek Kavukluju savar, sôra Hasana.) Vaj Hasan-â

evladēmēz, žanēm siz onun kusuruna bakmajēn, biraz budalaža dir, siz šindi bōjle janēk janēk bejtler sōjlejerek nerden gelūp nereje gidi-jorsunuz ?

Kaj. Hej Tosun ā, ne japaž, ište bōjle türxu-mürxu sōjlejerek hem gōjnūmüzü ejlendururuk, hem-de Tosun efendiji buluruy-ta gafamize gelen müšgūlūmüzü hal ettururuy dejerek jola čēytož, buraže-vūze gadar geldož.

Peš. Hajr ola, ne gibi müšgūlūnuz var bakalēm ?

Kaj. Hej ā, ne gibi müšgūlūmüz olažay, hič sorma-ki, dolan-doružunun birine beš on guruš gaptuduy, ne japažāmē šašordum, o teresiñ-de bu tarafa tašēndužunu žaber aldum-da artuy ženabēna gadar geldim, artož bunuñ bir golajēnē ženabēñ biliñ.

Peš. Azžēk šōjle bir kijafetini falan tarif etseniz, bakalēm nasl adam annašēlērdē ?

Kaj. Hej ā, gēlēğē gijafeti-de bir adama benzer herif dejul emme kaba sažallē, gožaman gavuyžu, teresiñ biri.

Peš. Evet annadēm, fakat bilnem erde-mi dir, šte šu karšē-ki erde oturur, isterseniz bir kerre bakēn.

Kaj. Őmriñ čōž ola Tosun ā, bir kerre bažēn. (Dejerek gider Hamdinin kapusunu čalar.)

Kav. Kim dir o ?

Kaj. A izižiy ašā gel.

Kav. (Jokarēdan bakarak.) Annadēm, kēž Selvinaz, fukara gelmiš, bir parča ekmek ver.

Kaj. bā baž efendi, ben fožara-možara dejul-im, ašā gel-de izižiy gorušelim.

Kav. Al boržlunun birini daha, galiba bu-da alažaklē, bunu-da benim bašēma Tosun saldērmēš-tēr. (Dejerek dēšarē čēkar.) Hajr ola ā, ne istersin bakalēm ?

Kaj. Isteježuřumu bilirsiñ ja, bizim eskuden galan beš on gurušu temizlemeřučin geldim.

Kav. Ben seni tanimajorum hemšeri, neden sana boržum olı-jor, galiba janlēš kapu čaldēn.

Kaj. Ba'a baž ba'a, ben oyle gillugišliři tanēman, gapunuñ oñunde rezaleti tütüdüřün, jožsa paralarē artož bugun vermeli.

Kav. *Oğ çatték gene. (Dejerek Tosunun janëna gidüp.) Aferim Tosun, bu çaber annamaz Kajserlë-de başëma saldërdën dejl-mi, Tosun vallä seni berbad ederim joksä gel şu herifi sen def et.*

Peş. *Hamdim artik sen her geleni benden bilijorsun, ben sana kimseji göndermem demedim-mi, benim neme lazim.*

Kav. *Tosun estaneke mestaneke . . .*

Peş. *Aman Hamdi, kuzum etme Allä seversen, hiç onunla şaka olur-mu? (Bu aralëk.)*

Kaj. *A gozuñu sevduğum, dukkandan alduğum gajfeleri jaylarë pirinçleri unuttuñ-mu, galan şu paralarë ver-de ben gidin ä, joxsa seniñlen gouğaja başlarëz. (Dejerek üzerine dörü giderken.)*

Kav. *Annaşëldë, bu-da beiasëne isteğor, olur verejim baba. (Dejerek estaneke okujup Hasanën üzerine tutar, Hasan-da donar kalër, Kavuklu bunu-da sürüklejerek Ažemin janëna götürür diker, kendisi-De evine gider.)*

VI.

(Çalgë bir laz havasë çaldëktan söra :

*Xamsü kojduñ tavaja
başlarđu ojnamaja,
seni kahpenün kizu-da
girmesun hiç kojnuma.
Këz nerde-sun neredë
tavanda-jum tavanda,
tavanda bulsam senu
tamamlardum ben senu,
Dav dav dav da dav dav dav,*

dejerek ve ojnararak bir laz gelüp mejdanë üç bes defa dolaşmakta iken Peşëğjar karşësëna çëkar.)

Peş. *Vaj maşallä Ali-ä, böyle neşeli neşeli türküler söjlejerek nerden gelüp nereje gidijorsunuz?*

Ali. *(Hepsini bir nefeste olarak.) Maşallä Tosun efendü, pilürsün bu gün Trabzondan geldüm, pir kemü pakor, pir kemü çakor, pir kemü finduk, jolda gelürken aldi pir pora, aldi pir fortuna, ke-*

müleriümüz pattu, piz nasilsa kurtulduk, amma pilürsün, aźudum finduklara, mal mal-da finduk dur, paškasi pir para dur.

Kav. (*Bu aralêk gelüp Pešekjara.*) Kuzum Tosun, bu çenesi kalabalêk herif kim?

Peş. Hajdê sen çekil ordan, nene lazim senin, sen bøjle her gelene müsallat-mê olursun?

Kav. Tosun, bu bir tohaf herif be, söylerken hiç nefes almijor.

Ali. Kuzum Tosun efendü, dinlejesün benü, pilirsün sana niçün geldüm, pilürsün terdüm çok-tur amma hepsünü anlatamam, tur pir parçasunu söylejüm-de tinle kuzum efendü amma pašin agrumasun, ben hepsünü istemem söylejim, jaliniz pir parçasını söylesem sen anlarsun kerusunu-de.

Kav. Ej stoper ulan, ne geveze herif sin, ejer lakêrdêja gömrük alsalar hapê juttun gitti. (*Dejerek elile Lazên a'zênê kopar.*)

Ali. (*Geri çekilerek.*) Aman Tosun efendü, pu adam kim dür, pu ne piçüm adam dür, prakmaz pir parça terdumu söylejim.

Peş. Efendim siz ona bakmajênez, o biraz abdalže dir. (*Hamdije.*) Ulan çekil şurdan, ajêb edijorsun, hajdê jêkêl evine git. (*Dejerek Hamdî savar.*)

Ali. Pilirsün Tosun efendi, sana keldüm-ki pirisine peş on kuruş pakor parasu kapdurdum, pilmem o adam şindi nerede dur, işittum-ki puralarda dur, pilürsen evunu kösteresun bana-da istejum paralar.

Peş. Efendim azjêk simasênê, kijafetini tarif ede bilirmisiniz, bakalêm buralarda öjle adam var-mê?

Laz. Ne sikturur anda kijafet, tandur kadar pir kavuk var-dur başında, söyle pir kirk kirk peş jaşunda, jüzü mēmenetsüz, kendusu-da piçümsüz ölu piçümsüz, işittum-ki sizin ahpapiniz imiş.

Peş. Ha annadēm efendim, šte şu karşê-ki evde oturur, şindi giderseniz kendisi evde dir. (*Der Laz gider kapuju çalar.*)

Kav. (*Çerginin üstünden bakarak.*) Anladēm bu-da alažaklê. (*Dêşarê çêkarak.*) Ne istersin ā, kimi arijorsun?

Ali. Kimi arajažayum, seni ararum, pilürsün ja, ne içün ararum seni, şu eskiden alduğun pakirlarun parasinu isterum senden,

aldun pakirlaru, tamam iki sene oldu, vermedun peş para bile daha, biz sana emniyet ettük ise pöjle-mi japaşağidun bana ?

Kav. Eh dur be anladem, anladem amma benim sana borşum oldü zatêrema gelmiyor, janleş olmalê.

Ati. Hiç-te janleş deñil dür, pakirlari sen aldun penden, tamam aldun-da şimdiden münkir kelirsin ?

Kav. (Kendi kendine.) Bu-da Tosunun işgüzarlê, estaneke-den başka selamet jakasê yok ; (Laza) ajol var git işine, ben senden bakêr-makêr almadem, git verdin adamê bul.

Ali. Nasıl sen almadum, ben öjle münkirlük istemem, pen alurum paralari senden, küzellik ile vereşegin var isa ver-de pen ki-dejim.

Kav. Eh sus sus, çok kalabalên lüzumu yok, dur vereyim. (Dejerek dejneji çêkarup estanekeji okur Laz dona kalêr, ondan sōra Lazê-da Aşem ile Kajserlinin janêna getirüp diker, Peşekjarên janêna gider.) Ejer Tosun, ben bu işleri senin janêna korsam adam deñl-im.

Peş. Niçün Hamdim, gene ne oldu ?

Kav. Ne olaşak, o çenesi düşük herifi-de eve gönderdin deñl-mi ?

Peş. Hajr Hamdim ben göndermedim, kendisi gelmiş-tir, savê ver Hamdim savê ver.

Kav. Savê-ver Hamdim savê-ver, gelde-de gör halênê bak, estaneke . . . onu nasl savdê, inşallâ darêşê senin başêna. (Dejerek eve gider.)

VII.

(Çalgê bir hava çalup :

Tunada çêrpar bezini
 tunada çêrpar bezini,
 kim sarmaz za mori
 bulgar kězênê,
 za mori za za za mori
 severim vallaji
 bulgar kězênê mori,

dejerek bir Arnaud gelir, meydana bir kaç defa dolaştéktan sōra karšēsēna Pešekjar čekarak.)

Peš. Mašallā Bajram efendi, böyle nereden tešrif edijorsunuz ?

Baj. Ha mori vallaji Tosun efendi, teteteübe olsun-ki vermejim bundan sonra bir para veresi.

Peš. Hajr ola, birisine veresije-mi kaptêrdênéz ?

Baj. Xa mori sorma vallaji Tosun efendi, bir pis herifin birisine altê aj kadar more ekmek verdim bibibir para almadêm mori daha.

Peš. žanêm Bajram, hep böyle šejler-de senin bašēna-mê gelir ?

Baj. Xa mori bilmem vallaji Tosun efendi, ne japajêm šindi ? evden-de êcêcêkmêšler bulamam mori keratajê, žaber aldêm mori Tosun efendi, bu tarafa tašênmêšlar.

Kav. (Bu aralêk gelerek Tosun efendiye.) Tosun, nerden bulursun böyle tohaf herifleri be, ulan bu-da bir baška biçim adam, surata bak be, hiç mēmenet var-mê ?

Peš. Ulan gine-mi geldin, sana her zaman böyle šejlere karšēma dejorum, hajdê jêkêl evine git.

Baj. (Hamdinin kijafetini bir süzüp gülerék.) Xa mori kim dir bu tom-tom sakallê kerata ?

Peš. Bajram ā, siz ona bakmajênéz, o biraz divaneže dir.

Kav. Ulan Tosun, her vakit böyle vakitsiz işler japarsên.

Peš. Ne japtêk bakalêm vakitsiz ?

Kav. Ne japažaksên Ramazan gelmeden Bajramê getirmišsin, ulan bu herifte Bajrama benzer bir suret var-mê ?

Baj. (Kêzarak Kavukluja.) Xa mori sen kim sin, Allaji seversen mori, a bebela-mi geldin bababašēma, jêkêl git mori bububuradan.

Peš. (Hamdiye.) Hamdim hajdê evine git, o senin bildin adam-lardan dejil dir. (Dejerek Hamdi savar.)

Baj. Xa mori Tosun efendi, nasl edelim vallaji mori, šu adamên evini bana göster mori, bu bu bu gün olsun beš on guruš koparêrêz mori.

Peš. Peki Bajram ā, işte evi šu karšê-ki ev dir, galiba kendisi-de evde dir.

Baj. Allah razi olsun mori senden. (Dejerek gider kapuju çalar, Hamdi jokardan bakarak içeri girüp ,çožuklar kalkên, gejinin kušanên-da sokā çekên, Bajram geldi' der, çožuklarê ,herif çeldêrdên-mê, hiç Ramazan gelmeden Bajram gelir-mi?' dejerek bir gürültü bir patêrdê Hamdî dêşarê kovarlar.)

Kav. (Dêşarê çekênža.) Hajr ola bakalêm ne istersin, birini-mi soražaksên ?

Baj. Xa mori kimseji sormam mori, anžak seni ararêm-ki bu gün veresin bana beş on giruş.

Kav. (Kendi kendine.) Ulan Tosun, bu-da senin müzevirîlîn dir, nejse seninle-de sōra görüşürüz elbet; (Bajrama) janlêş ajol janlêş, bizim ekmeçimiz başkasê dir, ben seni hiç tanimajorum, hajdê gît-te verdîn adamê ara.

Baj. Xa mori janlêş-mê more, pipipi Allahtan kork mori, bo'azêna jedîn mori ekmeçleri-de şindi tanemazsên beni mori, güzelikle ver paralarê joksa alêrêm vallaji mori senden.

Kav. Hajdê hajdê arnaud âsê, jêkêl şurdan, benim sana boržum-moržum jok, belanê benden bulma, def ol hajdê. (Dejerek içeri girmekte iken Bajram jakasêndan japêşarak dêşarê çeker.)

Baj. Xa mori, demek-ki sen o paralarê vermeježeksin mori, ben-de seni vallaji žeberirim mori. (Dejerek tabanžasêna el attê sêrada.)

Kav. Anladêm, sen-de güzelligile gider boj dejil-sin. (Dejerek estaneke ile onu-da bālar, ve sürüklejerek ötekilerin janêna götürüp diker, ondan sōra evvela Ažeme.) Eh ballê baba nasl-sên bakalêm rahat-mê-sên, nasl beni dövermisin ? (Dejerek bir kaç tokat ona vurur.) Ej šeddedi boklu, sen ne japijorsun ? (Dejerek Kajserlîje-de bir kaç tokat vurur.) Ej taço bakalêm, sen nasl-sên, çamsu baluk, kurban olur-mu ? (Deje bir iki tokat dahi Laza, sōra.) Bajram baba, Ramazan gelmeden geliüp-te tabanža çekermisin ? (Dejerek onun-da ensesine bir kaç tane inüp.) Hajdê şindi rahat rahat oturun. (Dejerek brakup evine gider.)

. VIII.

(Čalgē bir hava čaldēktan sōra :

Ja lelli ja lelli ja lelli

deje arabže bir maval sōjlejerek bir Arab gelüp dolašerken Pešekjar karšēsna čekup.)

Peš. *Mašallā haži Bešir-ā, bōjle güzel güzel arab mavalleri sōjlejerek nerden gelüp nereje gidijorsunuz?*

Beš. *Mašallā Tosun afandī, bu gün hava guzel oldūndan hem biraz gezmek iŝun, hem-de bir iŝimiz var onun iŝun azažik sōjle sokā ŝiktim.*

Peš. *Evet pek güzel efendim, gezmeli ja, fakat iŝiniz bōjle bir ehemmiyetli iŝ-mi?*

Beš. *Žanēm, pek o kadar ehemmiyetli dejiļ, birisine bir iki jüz guruŝluk ŝam kumaŝe kaptērdēk, farasini almak iŝun dun evine gitti ama o evden ŝikmiŝler, ŝindi iŝittim-ki bu tarafa taŝēnmēŝlar, bunu siz bilir dejerek size geldim.*

Peš. *Ažeb nasl adam imiŝ o, biz bile bilirmijiz, sōjle bir ŝekli-ni-meklini tarif ede bilirmisiniz?*

Beš. *Ja žanim, nasl adam olažak, baŝēnda koža bir kavuk, ajažēnda sari fabužlar, kērmēžē žūppe gejer, kara sakallē kissažik bir adam.*

Peš. *Evet efendim annadēm, jeni taŝēndēlar, ŝu karŝē-ki ev, hem kendi-de evde dir, efendim siz oraja gidin, bendeniz-de bir jere gidežektim, varajēm oraja gidejim. (Dejerek Bešir-ā Hamdinin evine, Pešekjar dahi mejdani-temaŝadan hariž bir jere giderler; Bešir-ā Hamdinin kapusunu čalarak.)*

Kav. *(Jokardan bakar.) Kim o, ne isteiorsun?*

Beš. *A žanim, azažik aŝā gel.*

Kav. *(Dēŝarē čēkarak.) Ne dir o haži baba?*

Beš. *Žanim afandim, evden ŝikmiŝsiniz, araja araja güŝ hal ile buldum, nejsē bize bugun beŝ on guruŝ ihsan bujurumusunuz?*

Kav. *Ne parasē haži baba, benim sizle bir alēŝ veriŝim var-mē?*

Beš. *Ja žanim unuttunuz-mu aldēnēž kumaŝlarē?*

Kav. O janlêš babam janlêš, bizim evde kumaš fêlan gijmezler.

Beš. Žanim, ne işün bøjle japar, ben size emnijet etti, siz šimdi inkar etmek-mi istiijor ?

Kav. Jok žanëm jok, bir eji düšün, belki başkasê dir.

Beš. Hajr a žanim, siz aldi, ben sizi artêk tanimaz-mê? iki jüz gurušluk kumaš aldê benden, ne šabuk unuttu.

Kav. Hajdê hajdê, ben o kadar zevzeklikten hazz etmem.

Beš. Ej žanum, ben-de batakžilikten hazz etmem, ne işun inkar eder benim parami ?

Kav. Haži baba, a'zên topla, batakê kim imiš bakajëm ?

Beš. Kim olažak batakši sen ki benim para inkar edijor.

Kav. Hajdê pis fellah, šindi seni ha.

Beš. Voj voj, sen beni, seni utanmaz šapkin, sen farajê vermez amma ben šimdi burada šok kefazelik japar, sōra sen fišman olur.

Kav. (Kendi kendine.) Ulan arab bela be, annašêldê, bununda-ba başa êkêlmajažak, dur bari bunu-da ötekilerin janêna arka-daš edejin. (Dejerek estanekeji okur arabê-da çarpup sürüklejerek ötekilerin janêna götürür. Ondan sōra) Benim hesabëmža artêk boržlu-moržlu kalmadê, dur šindi šunlar ile güzelže bir ejlenejim. (Dejerek ažemi öne, Laz ile Kajserlî arka arkaja olarak Ažemin karšêsêna, Arnaud ile Arabê dahi bunlarên arkasêna dikerek bir vapor hejetine kor ; kendisi-de bunlarên orta jerine bir iskemle kojup üstüne êekar.) Čimalarê alên (Dejerek bir düdük çalup ,Tornistan tornehet' (Deje kumandaja başlar, bunlar-da kumanda ile hepsi birden ejilüp dörülmā başlarlar. Bir iki dakike bøjle geçer stoper kumandasê verir, bunlar dururlar ; ,Jok-mu fenere êekan? de je bā'rêr sōra gene ,čêmalarê alên' de je düdük çalup ,tornistan, tornehet' komandalarêne verir. Onlar jine ejilüp dörülmā başlarlar ,kajêk anadolu gel, varda sandal' de je bā'rêr, bu aralêk Tosun gelir.)

Peš. Ulan ne dir bu japtên işler, ajêb dejl-mi günā dejil-mi, bikerre šu zavallêlarên halêna bak ; (derse-de Hamdi kulak asmajarak ,Balat Ejüpten sōra' de je bā'rêr. Pešekjar kēzarak ,sana o dejneji veren hožaja žaber verejim-de gör gönünü' dejüp gider. Onlar

*hala hareket etmekte ve Hamdî ,varda sandal, şimdi üzerine çeka-
žām‘ de je bā’rmakta iken hoža efendi gelir.*

*Büj. Elan ben sana dejneji bunun için-mi verdim, ptuk utan-
maz, in ašā. (Dejerek Hamdî kolundan tutar ašā indirir ve iterek
kakarak öte tarafa çeküp elinden dejneji alêr, sōra estaneke okujarak
čarpêlanlarêñ üstüne tutar, hepsi eski hallerine gelirler, hoža žüm-
lesine hitaben.) Sizi bu hale getiren šte şu adam dir, gelin tutun-da
šu edebsiz herifi, karakola teslim edelim. (Deje Hamdî gösterir,
onlar dahi Hamdî tutup sürüklejerek döverek tekmelejerek götü-
rürler, bu ojun-da çitam bulur.)*

Újabb adalékok a magyar nyelv török elemeihez.*)

II.

birka «ovis, schaf». — Szorosan egyező mását megtalálta Budenz az orosz быръка, бырка (*birka, birka*) «lamm, junges schaf» meg: «schaffell, lammfell» szóban, melyet Dal szótára kö-zép Oroszország nyelvéből idéz. Hozzátehetjük e felfedezéshez, hogy mind a két nyelvbeli adat egy harmadik közös forrásból, a törökségből való, melyben szókezdő *m-b* hangmegfeleléssel (v. ö. magy. *buga*: esuv. *muga*, mong. *moko* stb. NyK. XX, 469. l.) következő változataira akadunk: kirk. *marka* már valamennyire megnőtt (нѣсколько подросшии) kövér bárány; a belső hordában *marka* névvel jelezik a koraszülött barmokat (недоноски животныхъ): *m. buzau* koraszülött borju, *m. kosi* koraszülött bárány; sőt mondják a holdról is, hogy *m. tugan*, hogyha hamarabb jelenik meg mintsem várták Budag. II, 196. | oszm. *marja* schaf (weiblich) Zenk. — V. ö. kar. *maigak*, kojb. *muigak* hirschkuh || mong. *maral* id.

csatt (*tsattocska* Kisd. Szót. PárP.), *csat* «fibula, schnalle»; eredeti jelentése szerint: «k ö t ő e s z k ö z, k ö t e l é k», a mint kitűnik a következő származékokból: «*csatlás*: öszvefogalás, *csatló*-(szij, -fa): öszvefogaló; régi barátság öszvecsatolt, -k ö t ő t t vele» (Kisd. Szót.) «*csatlás* 1. a felrakott tereh fának lánczczal történni szokott megszorítása; 2. felhércz-csatlás azon keresztbe tett fa, mely a kocsirúd ágasán fekszik s a tengely végéhez két felől vassal van kötve s a melyhez a hámfák is vagnak kapcsolva» (Tjsz.). — azerb. *čatu* kötél, madzag (веревка) Budag. I, 454. | oszm. *čati* eigentlich z u s a m m e n f ü g u n g; der teil eines gewölbes od.

*) Lásd: NyK. XX, 467.

bogens, wo die beiden hälften in einem winkel zusammenstossen; dachstuhl, sparrwerk. Származéka a tör. *cat-* verbinden, Einfügen, anfügen, zusammentroddein (Zenk.) igének. Helyes úton jár tehát Vámbéry, midőn a magy. *csat* szóval az oszm. *cati* «gerendát összekötő deszka» szót hozza párhuzamba (NyK. VIII.).

csincsér manica, bojae; handfessel (PárP.); «nyakkaloda, nyakvas» (Kisd. Szót.). — perzsa, oszm. *zenžēr, zinžēr* kette, *zinžirlä-* in ketten legen, fesseln, anketten (Zenk.) | csuv. *sénžēr*, cser. *šinzar* id. (цѣпъ). Nyilván újabb eredetű, esetleg szláv úton jött oszmanli kölesönszó.

dió. — Már múlt közleményemben (NyK. XX, 472. l.) rámutattam e szó török eredetének egyes nyomaira, hivatkozván különösen a csuv. *šüklü*, tat. *čekläwek*, tobojszki tat. *čitläük* «mogyoró, dió» alakokra, melyekből a *dió*-ra nézve egy mélyhangú s egyszerűbb végzetű **t,kl,, *d,kl,,*-féle mintaképet következtettem. E következtetés helyességét igazolják a következő adatok: mong. *tojulmak* «pfirsich» (a tat. *čekläwek* pontosan megfelelő mélyhangú párja a természetrajzi neveknél általánosan tapasztalható kiefokú, más fajra való átvitel útján keletkezett jelentés-eltéréssel) || oszm. *čagla* mandola (миндаль) Budag. I, 443). (= csuv. *šüklü*) | oszm. csag. *čatlaguč, čatlakuč* (v. ö. alakjára nézve a tobojszki tat. *čitläük* szót), «pisztácsmogyoró, a terpentinfának mogyoró alakú gyümölese» Budag. I, 453. frucht der terebinthe. Zenk. V. ö. oszm. *četlembek* id. (a tobojszki tat. *čitläük* mellett).

gólya ciconia, storch. — burj. *galuñ, galü*, mong. *galaḡun gans* | tung. *galaf gans* || mord. *gula, gulu, kulä, gulä* galamb | zürj. *gulu* id. Vámbéry egy török «*گولان gulan* gólya» szóval egyezteteti (l. a kulturszók lajstromában 664. l.; benn a könyv szövegében 293. l. *gulau* áll, a német kiadásban azonban szintén *gulan*; de ezt a *گولان* adatot sem Zenker, sem Budagov szótáraiban nem találom. Van azonban hozzá közel álló *گولانكا, kölénka* egy khinai tyúkfaj», Vámb. csagataj szótárában. — Megjegyzendő, hogy a *gólyá*-nak egy másik nevét a *czakó*-t szintén mongol eredetűnek bizonyította Budenz (NyK. XX, 152.).

göte «gyék szabású állat» (Kisd. Szót.), «salamander, wasser-molch». — tat. *kältä, k. žilan* gyík (Bál. ящерица. Budag. II, 134.) | csuv. *kalda* id. Egy másik synonym szó a *görvély* szintén török (ill. mongol) eredetű.

hangya, *hangyál* formica, ameise. — E szónak török eredetét tárgyaltam már a Nyr. XI. kötetében (193. l.) egyeztetvén vele a csuv. *χ̣ıntla*, tat. *kandala* «poloska» szókat. Még szorosabban egyező adatok: zürj. *kožul*: *koť-k*. «hangya», permi *kōžil*, votj. *kužili*, *kužili* id. Tudván azt, hogy a zürjén-votják szóközépi és szóvégi *ž, ž, ž* eredetibb *ns, nž* mása szokott lenni (pl. votj. *žažäg* lúd = litv. *žansis*, dim. képzéssel; *kiž* húsz: mord. *komš*; zür. *vožir*, votj. *važer* hauerzahn: vog. *anžer*), a *kužili*, ill. *kožul* (e h. **konžul*) alak magy. *hangyál* leghűbb mintaképének vehető. Eredeti ugor szóul mutatkoznak a «hangya» nevére: lapp *kotka* hangya, cser. *kutko*, *kutko*, zürj. *koť* id. votj. *kuť* légy, mord. *koťkodov* hangya; finn *kusiaise* id. Ezekhez képest a csuv. *koťko* nyilván cseremiszkölcsönszó (l. erre nézve alább a *körte* czikket).

haris wachtelkönig, rallus crex. — csuv. *kárēs* id. (дегравч Zol.). *kareš* (Reg.), *karš* (Visn.) | cser. *karše* (Reg.), *kārš*, *karič* (Zol.). | votj. *kwaži* crex pratensis (корогестель) | mord. M. *kērsi* | tat. *karča* ölyv (ястребъ) Budag. II, 9.; csag. *karča*, *karčan* ein kleiner vogel (Vámb.), eine gattung kleiner schwarzer falken. Zenk. Budag. | tat. *karačaj* bizonyos madár Bálint. | burját *karšaga*, *χarsaga* falke, habicht, csag. tat. *karčiga*, *karčigaj*, kirg. *karšiga* id. (ястребъ, соколъ) Budag. — A csuv. *kareš* szóval egybeveti már Vámb. is a *haris*-t (NyK. VIII.); de Budenznek akkori véleménye szerint «az egy csuvas után, ily szónak török volta nem biztos».

harkály, *horokály* (székely: Tájpsz.) specht, picus. — mongol *χorχoul* fácán | csag. tat. *kirkaul*, *kirgaul* id. (Budag. II, 102.), *kirgawul* fasan, perlhuhn (Zenk.) | tunguz *horōki*, *orokī* auerhahn, *hirukī* eine art haselhuhn (Castr.). Talán összefügg vele: csag. *karkara* «specht» (Vámb.), «ein dem kranich ähnlicher vogel, dessen federn zum kopfputz verwendet werden» (Zenk.) «egy nagy madár neve, strucz (название большой птицы, строусъ) Budag. II, 50.) oly hangbeli viszonylással, mint magy. *hangyál* = tat. *kandala* poloska és magy. *esztergár*, *esztergály* = szl. *sztrugarj*. Egyenesen «harkály» jelentésű kopottabb ugor alakok: zürj. votj. *kir* fekete harkály, picus martius, *vož kir* zöld harkály, picus viridis | cser. *kérge* fekete h. | vogB. *kärr*, *kär* id. (v. ö. még *χoχreñ* id. Reg.).

hernyó, *hirnyó* (Nyr. X, 21.), *hiringó* (u. o. 430.) «eruca,

campe; raupe» (PárP.). — oszm. csag. *karınza* hangya, *karınzıga* id. | azerb. *zarınza* id. (Budag. II, 52.) || kojb. *kumerska*, *kumeska*, kar. *kamerska* | tobolszki tat. *komriska*, kircg. *komirska* | jak. *kimirdayas* id., *kimirit* ein kleines insect. — A magy. *hérnyó* a tör. *karınza*-nak pontos mása a szókezdő *k-h* változással s az első szótag *a*-jának *i*-vé való gyöngítésével (v. ö. *tinó*, *dító*, *csipa* stb.); a *hiringó* e h. való: **hiringyó*, melynek a mai *hirnyó* alakot meg kellett előznie.

hiúz. — Budenznek e szóra vonatkozó fejtegetéséből (NyK. XX, 148.) kimaradt a legfontosabb és legpontosabban egyező adat: csuv. *sülávés* hiúz (Zol. Visn.). Főlemlítendő még a török alakok közül: tat. *seläusen*.

hilinta; *hirinta* (Bihar m. Nyr. IV, 94.), *hirintó* (Nyr. I, 279.) | *hinta*, *hintu* «kötélen való lóbbá» és «melynek mind a két végére ülnek s egy föl, a másik lehintáz» Tjzs. — csuv. Vir. *jalánzê* hilinta (качель) | altaji tat. *kalañda*-hilintázni, himbálózni, ingani (качатся, как маятник) Budag. II, 20. || csuv. An. *kündê*, *kündêk* «hintabölcső» (колыбель, дѣтское ложе, лукошко Zol. — voltaképen a következő alkotmány: egy erős, hajlékony rúdnak az egyik vége a mestergerendához van erősítve, míg a másik szabadon inog; ez utóbbira egy hárshéjból font teknőalakú kosárka van kötéllal felfüggesztve, melybe midőn a gyermeket bele teszik, mindenféle irányban ringás támad, különös ringató személy hozzájárulása nélkül). — A magy. *hilinta* pontos mása a csuv. *jalánzê* szónak, mely eredetibb **kalanda* (v. ö. csuv. *jon* vér: köztör. *kan*, csuv. *yor* hó: köztör. *kar*, *sonat* szárny: tör. *kanat*), **jalándê* helyett való. Jegyezzük meg, hogy az első szótagnak *i* hangzója a *hilinta* szóban csuvasosság; v. ö. *tinó*: csuv. *tina*, tat. *tana*, oszm. *dana*; *dışnó*: csuv. *sisna*, tat. *duñez*; *csikó*: csuv. *tıya*, mong. *daɣa*; *tiló*: csuv. *tılê*, tat. *talkê*; *csihol*-, *csipa*, *ır*-, *ıró*.

kanyaró «himlő, apró csécs» (Kisd. Szót.), *kanyarú* id. (Tjzs.). — kaz. tat. *kızamık* veres himlő, kanyaró | oszm. *kızamık*, *kızamık* röteln, masern, flecken, scharlach (Zenk.). A magy. *kanyaró* tehát e helyett való: **karamó*; v. ö. *kanyarodik* és székely *karamodik*; *terenyed* (Nyr. VI, 135.) = *tenyered*.

karvaly, *karuly*, *karvoly* sperber, falco nisus. — tat. *kırgı* karvaly, falco nisus (Bál.) | csag. *kırgı*, *kırgu* falco apivorus, biefalk (кончикъ, перепелятникъ. Budag. II, 50.), *kırgai* name

eines raubvogels (Vámb.). A magy. *karvaly* után elvárható *l*-es végű ősi alak emlékét megőrizték az ószl. or. *kraguj* accipiter, szl. *kragulj*, szerb *kraguljac*, lengy. *krogulec*, melyek szintén a magy. *karvaly* eredeti török másának átvételei. Miklosich azt véli, hogy a magyarba szláv úton került volna a tárgyalásba levő szó; de ezt egész határozottan megczáfolják az analog hangtani viszonyokat feltüntető szláv szók magyar másai, mint: *eszterga* drehbank: oszl. *strogü* drechslemesser | *kuruglya* ofenkrücke: úszl. *krukla* grallæ | *saráglya*: szerb *šaraglje* | *taraglya*: úszl. *traglje* | *targonca*: tót *tragač*; — melyek azt mutatják, hogy a szláv *kragul'* a magyarban *karaguly*-vá (s nem *karvaly*-vá) változott volna, a mint tényleg meg is van a *Karaguly* mint tulajdonnév. Az alaki és jelentésbeli szempontból szorososan egyező magy. *karvaly* és a mai török *kırği* egybevetésével szemben áll a Vámbéry-féle magy. *karvaly* = tör. *kirkaul* «fácán» egyeztetés is (Magy. Ered. 293. l.); de itt a végzetben levő diphthongus, továbbá a szóközépi *rk* (nem *rg*) hangcsoport sokkal alkalmasabbá teszi a magy. *harkály* egyeztetését (l. fent e cikket).

kígyó, *kilgyó* (Moln. A.), *kégyó*, *kéjő*, *kényó* anguis, serpens, schlange. — Szemben MUGSz. magyarázatával, mely a finn *kaljama* «glatt, schlüpfriß», mord. *kališ* «meztelen, kopasz» szók alapján a magy. *kilgyó*-nak «animal lubricum»-féle etymont és ugor eredetet tulajdonít, számba jövök a következő adatok: mong. *zaliγun* fisch otter; biber | burj. *kaluñ*, *zaluñ*, *kalū* otter | tung. *kulin* schlange, *kalun* otter | mandsu *kajlun* otter || votj. *kij*, *kěj* kígyó | mord. *kuj* id. A magy. *kilgyó* hangtete pontosan megfelel a mong. *zaliγun* (eredetibb: *kaliguñ*), burj. *kaluñ* alakokénak s a jelentésbeli eltérés is csekély s analogiákkal igazolható (v. ö. az idézett adatok ide vonatkozó tanulságain kívül, hogy a németben *otter* vidrát és sikló *kigyó*-t jelent).

kopoltyú, *kopotyú*, *kopotó*, *kopélyó*, *kopütyó* «branchiæ piscis, kiefer, kiemen» (PárP.) «szarunemű lapocskák a hal fejének két oldalában, melyek kinyiladoznak és becsukódnak (CzF.). — anatri csuv. *kémérzak* (*kimírzak* Visnev.), virjal *kémérzák*, kaz. tat. *kémércäk* porczogó (хрящ), *kolak* *kémércäge* fülporczogó (Bál.) | kandakovi tat. *kerbirček* id. (Budag. II, 137.) || oszm. *kemürdek*, *gemürdek*, *gemertek*, *gümürdek* knorpel, *kulak* *kemertegi* der knorpel des ohres (Zenk.). Az alapszó kiválik az oszm. *kemirtlik* knorpel

(Zenk.) | mong. *kübügür* о р р о р с з о г о (хрящъ носовой) és tung. *kamoša* kiemen, kopoltyú szavakból. A magy. *kopoltyú* tehát eredetibb **koboresú* alakból keletkezett és alapjelentése szerint: a halnak fülporczogója». Miklosich egybevetése a cseh, tót *klepeto* «rákolló, krebsscheere» szóval ezután elejthetű.

kökény schlehe, schwarzdorn, prunus spinosa. — Hunfalvy Pál vette tudtommal először észre török eredetét, rámutatván a Petrarca-codex 135. lapján előforduló *kukel* «spina, tövis» (a *kovra* és *tigenek* synonymja) szóra (l. «A Kún v. Petrarca-codex» értekezésének 44. lapját). Ide tartozó egyéb s szorosabban megfelelő adatok: mong. *kügül* schleedorn (терпль) || kirg. *kügen* meggy (вишня), oszm. *gögem* eine art wilde pflaume, schlehe, *güwem* id. Zenk., *güem*, *gügem* дикая слива (Budag. II, 159.); oszm. *köken* erdbeerstaude (Zenk.), *küwen* bocksdorn, tragantstaude | csuv. *kigel* angelica, engelwurz; *kigen* helleborus, nieswurz (чемерица) || permi *kokañ* nieswurz (чемерица). — Az itt idézett török (ill. mongol és tunguz) alakokban mutatkozó szóvégi *l-n-m* és szóközépi *g-w* hangváltozások megmutatják a magy. *gém* «reiher, ardea» szó származásának is az útját. Nézetem szerint ennek másai: votj. *ken*: *ken-dukta* fajdtyúk (tetrao urogallus; *dukta* id.), *kwenäm* gólya (аистъ. Potanin. — V. ö. végzetére nézve: votj. *kenäm* kendermag és zürj. *kön-tuš* id. v. permi *šuröm* kofent, saueres dünnbier, zürj. votj. *sur* bier) | zürj. *kön*: *kön-tar* auerhahn (*tar* birkhuhn, tetrao tetrrix) | permi *kenžak* szarka, häher, garrulus (diminutiv képzés; v. ö. alább cser. *kuvolžo*) || kojb. kar. *kögön* enterich | jak *kögön* id. | csuv. *këwagal* kacsza (утка; v. ö. a hangbeli megfelelésre nézve: csuv. *këwak* kék: tör. *kök*, csuv. *këwagaržin* galamb: tat. *kügärčén*), melynek átvételei: mord. *kawal* kánya, cser. *kuvolžo* nyírfajd, votj. *kočo* szarka | altaji tat. *küñkenük* túzok (драхва, otis tarda) | csag. *kükeñ* bagoly (сова, филинъ) Budag. II, 158. A tör. *kögön* «kacsza» alkalmasan válhatott egy másik vízi madárnak a *gém*-nek nevévé, mely szónak hangtani alakulásához megjegyzendők a következők: 1. szókezdő török *k*-nak, bár rendszeren szintén *k* a megfelelője (pl. *kalpag*, *kan*, *kancsó*, *kantár*, *kapu*, *karó*, *köró*, *kecske*, *kép*, *kék*, *kicsi*, *kín*, *kobak*, *koboz*, *korom*, *köpü*, *kupak*, *kút*, *káka*, *kéve*, *kelengye*, *kökény*, *karvaly*, *kocsány*, *kököröcsin*, *kölcsön*), némely esetben *g* is állhat szemben a magyar alakban, mint: *görény*, *güzü*, *gödény*, *gügyü*,

gölya; 2. szóközépi *g*-nek *w*-vé (ill. *j*-vé) változása és ily módon való teljes elenyészése közönséges tünemény a törökség egyes részeiben (pl. az oszmanliban és különösen a csuvasban) s mutatkozik török-magyar szókön is, mint: magy. *szór*- (gabonát): csuv. *sur*-, *sêwêr*-, oszm. *sawur*- | *gyúr*-: csuv. *úr*-, oszm. *jour*-, *jogur*- | *tyúk*: csuv. *čëž*, oszm. csag. *tauk*, *tawuk*, *taguk* || *bü*- *báj* (*büvös*, *büvöl*): tör. *bögü*, *böjü* | *tör* «háló, hurok»: jak. *dojur* «vogel-schlinge». Hogy ugyanez megtörtént a *kögön* «kacsa» szón is, bizonyosságai a zürj. votj. *ken*, *kön* s a magy. *gém* hosszú hangzója; 3. a szóvégi *n*-*m* váltakozás megtörténhetett a magyar nyelv területén is, de lehetséges, hogy már ilyen *m*-es véggel volt az illető török szó is, mely a magy. *gém*-nek mintaképéül szolgált (v. ö. oszm. *güvem* kökény, kirg. *kügen* | csuv. *šom*, *šon* gyapju: tör. *jon* (*jön*; *joñ*); csuv. *ton*, *tom* agyag; csuv. *šomol* könnyű: tat. *žəñil*; stb.); hiszen van is néhány török-magyar analogia ehhez: *hagyma* = mong. *soñgina*; *gyom* = csuv. *šom*, alt.*joñ* | *darv*- (e h. **darm*-: *darú*): köztör. *torna*, *turna* (burj. *tokorūñ*, mong. *toxorijun*).

körte, *körtvély* (Kurthuelys = Körtvélyes 1093. évbéli oklevélben). — Tudtommal Kuun Géza gr. figyelmeztet először e szónak török eredetére, ki a Petrarka-codex 125. lapján az «*armud ul chertme*» adathoz hozzáveti a magy. *körtve* szót. Egy más idevágó adatot szolgáltat Budagov szótárának következő közlése: «*كورتمة*, *кyртма* дикая груша» (II, 148.), azaz: *kurtma* (melyet, mint írásából következtethetjük, így is ejtenek: *kürtmä*) «vad körte». V. ö. még ezekhez: csag. *kemirte* unreife pfrsiche, Vámb. szót. Az alaki és jelentésbeli egyezés oly szoros az idézett szavak közt, hogy kétség sem férhet egybevetésük helyességéhez; csupán az a feltűnő, hogy a szóvégző *ly*-nek (ebben: *körtvély*) semmi nyoma nem akad a török alakokon. Budenz tanár úr e pontban szíves volt figyelmeztetni a csuvas *kütmel* «*vörös áfonya*, *preiselbeere*, *vaccinium vitis Idæa* (брусника)» szóra, mely csakugyan igen alkalmas volna a magy. *körtvély* végzetének megmagyarázására, ha török eredetét nem tenné kétségessé a votják *kudî-mulî* «fekete áfonya, schwarzbeere, *vaccinium myrtillus* (черника)». Megjegyzendő t. i. itt, hogy az a nagy hatás, melyet a csuvas a szomszédos ugor nyelvekre gyakorolt, korántsem maradt minden visszahatás nélkül, vagyis hogy vannak a csuvasban is ugor elemek, mint pl. csuv. *an!* *ne!*: zürj. votj. *än!* *id.* | csuv. *ávêr* tiefe

stelle in einem flusse (омыть): cser. *agur*, zürj. *ur*, votj. *or* folyómeder | csuv. *vúďěš vízi isten*: cser. *vadiš*, *vodiš* id. (Zol.); v. ö. cser. *vüt*, votj. *vu*, *vü*, zürj. *va* «víz» | *vij* erő: mord. *vij*, *vi*, cser. *vi*, votj. *vi*: *kat-vi*, zürj. *vij*, finn *väke* id. | csuv. *lébē*, *l'übü* pillangó: cser. *lepü*, *love* id. (l. MUGSz. 696. l.) | csuv. *lap* niedrige fläche (низменная равнина, лощина), *laba* niedrig (низменный): votj. *lap*, cser. *lap*, *lap* (Zol.), magy. *lap*, *lapos* (l. MUGSz. 682. l.) | csuv. *panda* ángyélika (дягиль): cser. *panda*, *vondo* «szál, bot», mord. *manda* stock, magy. *nád* (l. MUGSz. 388. l.). — A magy. *körtvély*, *körte* szóval azonos hangalaki fejlődést mutat a *görvély*, *görvény* szó, melynek jelentése: «összvegyült keménység a bőr alatt, többnyire a nyak körül» (Kisd. Szót.), skrofula; de eredetileg mint a szatmárvidéki *göre* szó bizonyítja «vízi borjú» (Ijsz.), azaz: vízi gyík, wassersalamander, *lacerta aquatica* (v. ö. a *gyík* és *rák* szók hasonló átviteleit). Ennek megfelel a keleti altaji nyelvekben: mong. *gürbel* eidechse, burját *gulmer*, *gurbil*, *gulber* id. || kirg. *külbreü* tyúkszem (мозоль) Budag. II, 160 | kaz. *göbörle baka* teknős béka || v. ö. votj. *kwanił* (Wied.), *kwałim* kagylócsiga.

magyal-fa, *malogya* «egy tölgyfának a neme» (Kisd. Szót.), «stecheiche» (Fog.). — tobolszki tat. *mujil* barkócza-galagonya, elsebeerbaum, *prunus padus* (черемуха) Budag. II, 269. || mong. *mojil* wilde kirsche, traubelkirsche, ahlkirsche. A szóközépi *j-gy* változásra analogia: *mogyoró* — csuv. *mějěr*, *mírě* mogyoró.

mogyoró avellana, *damaszкуси m. cordia myxa*, schwarze brustbeere, *varju-m. spiræa filipendula*, roter steinbrech, *földi m. lathyrus tuberosus*, erdnüsse, knollige glattebse, *mogyoró-hagyma allium ascalonicum*, schalotten, eschlauch (PárizP.). — E szónak török eredetét jeleztem már a Nyr. XIII. kötetének 262. lapján, utalván a csuv. *mijěr* «mogyoró» szóra, melyhez képest «a magyar alak török **mijěrík*, **mujuruk*-féle származékot feltételez». E föltett alaknak tényleg meg van nyoma a jadrinszki csuvas *mírě* (e h. *mějěrě*) «mogyoró» változatban, mely a déli *mějěr* ellenében a *mogyoró*-nak végső magánhangzóját is tükrözteti. Tekintve a *mogyoró*-nak a magyarban is mutatkozó különböző használatait azt hiszem egyeztethetők a csuv. *mírě*, *mějěr* szóval: burját *monoso*, *moihon*, *moihon* barkócza-galagonya, *prunus padus*, elsebeerbaum, traubelkirsche; *mañir*, *mañer* steppenlauch | kojb. kar. *mumurt*, *numurt* id. | tung. *mañehuñ* steppenlauch (v. ö. magy. földi m o

gyoró, mogyoró-hagyma), melyeknek közös eredeti alakja: **m₃n̄₃s₃n̄* (= tung. *mañehuñ* s szóközépi *n*, ill. *j*. változással burj. *monoso*, *moihoñ*); a törökségben a szokott *z-r* változással **m₃n̄₃r₃k* (kojb. *mumurt*, *numurt* e h. **munurk*; v. ö. tör. *mijik* és *murt*), ill. **m₃j₃r₃k* (= magy. *mogyoró*, csuv. *mírè*) hangzásúvá alakult.

OCSÚ, *ocsó*, *ucsú* excretum, acus, «gabona alja a mit a majorságnak enni vetnek» (MA.) «gabonatörek» (Kisd. Sz.) «a gabonának lazája, léhája, hitvány, toklászos hulladéka (Tjsz.). — kaz. tat. *walčək* morzsa, törmelék, *pečän-w.* szénamurva (Bálint); отломокъ, обломок; кроха, круица (Budag. II, 106.) | tobolszki tat. *walčək* apró, hitvány (мелкий) Budag. II, 302. | csuv. *vidè* id. Származékai a török *uwal-* «szétdarabolódni, darabokra törni» igének.

ORV, *orr* «fur, furax, dieb» (PP.), *orr-gazda* «receptator furum», *or-marha* «lopott jószág» (RMKT. I, 479.), *or hideg* «tolvajhideg» (Tjsz.), *or-gyilkos* meuchelmörder, *orság* «lopás», *oroz* «lop» (Kisd. Szót.). — csuv. *vóro* tolvaj, rabló | oszm. csag. *ogri*, *ogru* dieb, räuber (Zenk.), воръ, хищникъ (Budag. I, 140) | altaji tat. *ūr* id. | kojb. *ōgor*, kar. *ōro* dieb | jakut *uor-* stehlen, *uorujaz* dieb. Nyilván az *orr* szó lappang a magy. ürügy (e h. orv-ügy, ör v-ügy = titkos ügy) «prætextus, vorwand» (PP.) szónak előrészében is, melyből a jelzett szó kihagyásával önálló örv «szín, ürügy, prætextus» («valaminek örvével, azaz: valami szín alatt» Tjsz.) szó is alakult.

ÖLYÜ, *ölyv* habicht, accipiter. — mong. *eliye*, burj. *eleü*, *ilè*, *ilè* kánya (weihe, falco milvus) || jak. *ülü* id.

PACSIRTA, *pacsérta* lerche, alauda. — altaji tat. *pos-torkoj*, kirg. *boz-torgaj* pacsirta (жаворонокъ) Budag. I, 279. V. ö. köztör. *boz* «szürke» és *torgaj* «pacsirta» (oszm. *dorgaj*, tat. *turraj*, kojb. *torgajaz*, csuv. *tori*). A mai *pacsirta* alakot tehát közvetlenül **pocsirka* előzhette meg (v. ö. *előte*, *cselőte* e h. *előke*, *cselőke* NyrKalaus 63.), mely ismét **posztyirka*, **postyirka* alakok változatának tekinthető (v. ö. *kesztyü*, *kescsü*, *kecscsü*).

sajt käse. — Már Vámbéry ismeri török eredetét (NyK. VIII.); de feltűnő a tőle idézett csuv. *cégit* (чыгыт Zolot.) «sajt» és magy. *sajt* hangbeli megfelelésében, hogy egy mélyhangú török szónak közepén magánhangzók között álló *g*-vel *j* áll szemben a magyarban. Ez ugyan magában véve igen érthető és könnyen föltehető hangváltozás; de a török-magyar kölesönszók közül vett analogiá-

val nem támogatható; v. ö. *bika*: tör. *buga*, *buka* | *káka*: kirg. *koga*, alt. *kogo* || *iker*: tör. *ikiz*, csuv. *jiger* | *ökör*: tör. *ögüz*, *öküz*, csuv. *vığor* | *kökör*: tat. *kügürçen* | *gyökönke* baldrian: tat. *tigünäk* klette | *tükör*: csuv. *tügür* | *buga*: kir. *mug*, *muk*, csuv. *moga*. Megszűnik a magyarázat nehézsége, ha számba vesszük, hogy a szóban forgó csuvas szó correct helyesírással voltaképeu nem *çigüt*, hanem: *çéçét* (l. fönt «Csuvas nyelvészeti jegyzetek» 10. l.; $\dot{c} = t + \dot{s}$), melyet a magyar nyelvvel érintkezett ócsuvasra nézve így kell recontruálnunk: **çázét*, *çözét* (v. ö. mai csuvas *véçét* idő: tör. ar. *vakét*, *péçer* réz: tat. *bakër*, továbbá hogy a magyarban a szóközépi mássalhangzók kiválóan kemények, pl. *bika*, *láka*, *gyékény*, *béka*, *ökör* stb. | *csipa*, *csepü*, *kupak*), vagy **çázét*, *çözét*. Az ebből keletkezett régi magyar **saçt*, **šoçt* alak az újabb nyelvtörténetben igen alkalmasan válhatott *sajt*-tá, a mint az *-oçt* ige-képző is (szabadoht) *-oçt*-vá változott (szabadoçt). — A magy. *sajt* egy újabb fontos adat ama régi tétel megerősítésére, hogy a magyar nyelv török elemei első sorban abból a nyelvből származtak, mely a mai csuvasnak elődje, illetőleg ennek társdialektusa volt. A csuv. *çéçét*-nak t. i. egyéb megfelelői a törökségben: oszm. azerb. *jogurt*, *joçurt* auf besondere weise gesäuerte milch (Zenk.), *квасное кислое молоко* (Budag. II, 377.) | csag. *çugrat* aludt tej (جفرات) *кислое молоко*. u. o. I, 437.) | *koçb. tört* *k ä s e* | jak. *suorat* sauerer milch (v. ö. a csuv. *çéçét* szókezdő mássalhangzójára nézve: csuv. *çerä* szív: tör. *jüräk*, csuv. *çomor* gömbölyü: tör. tör. *jumur*, *jumru*); — mely adatok kétségtelenné teszik, hogy a magy. *sajt* szó kezdete és vége csakis a csuvas alak átvételéből keletkezhetett. A csuvas nyelv történetére nézve is fontos tanulságokat foglal magában a magy. *sajt* szó, melyek közül itt csak azt emelem ki, hogy a hangsuly a *çéçét* szónak másfélezer év előtti alakjában is (a midőn t. i. az első török-magyar nyelvérntkezés történt) az első szótagon volt s nem az utolsón, mint a többi törökségben; mert különben (azaz egy ócsuvas **çözüt*, *çözöt* szóvégen hangsúlyozott alak után a mai magyar hangzás *sahot* volna (v. ö. *csihol*: tör. *çak*; továbbá *árok*, *hurok*, *sereg*, tör. *arık*, *kuruk*, *çerig*), nem pedig *sajt*, mely ellenben jól érthető egy ócsuvas **çözét*, **çöz* alakból. Kitetszik a csuvas hangsulynak ilyenmü természete a magy. *szücs*, *szatócs*, *gyöngy*, *kút* s más hasonló szavakból is, melyekben a szóvégző magánhangzó (v. ö. tör. *-çi* képző, továbbá: *jinçü*

gyöngy, oszm. *kuju kút*) aligha kopott volna le, ha az illető szók átvételének idején hangsúlyos.

seregély, *serege*, *sereglye* sturnus, staar. — Miklosich, illetőleg már Gyarmathy óta szláv eredetűnek tekintik e szót (l. Nyr. IV, 434.), noha az egyetlen adat: úszl. or. *skvorec*, *škvorec* «seregély», melyet e nézet támogatására felhoznak, szemmel láthatólag egyeztetetlen a magyar alakkal. Alkalmasabbnak tartom erre a tör. *şigircik* «seregély» (tat. *şę-črcčik*, kirk. *şirsik*) szónak családjába tartozó következő alakokat: kojb. kar. *sirgei*, *sirhei* knäkenite (anas *querquedula*) || mong. *cörögü* id. | burj. *şirke*, *şarköi*, *şarkui*, *curçui* id. (v. ö. ez alakok s a magy. *seregély* végzeteinek viszonyára nézve: magy. *karvaly* és tör. *kırğı*). Hívebben megőrizték a magy. *seregély* végső mássalhangzóját a következő mélyhangú változatok: kojb. *sorklö* haselhuhn || tung. *corketü* | burj. *corçeru* id. V. ö. még votj. *şala*, zürj. *şöla* id. (tetrao bonasia). Ez utóbbiaknak a magashangú *seregély* olyan mása, mint a szintén magashangú *hölg*y vagy a köztörök *tüllü* «r ó k a» a tung. *sülaki* «f u c h s», mong. *soloŋgo* iltis stb. alakoknak (l. NyK. XX, 149.).

sőreg sterlet, schörgel, accipenser stellatus, *söröge* accipenser serratus (Gyarm.). — Kaz. tat. *süjrik* sterlet (стерлидь. Budag. I, 651.) | kojb. *sāraz*, *sārèç*, *sāriç* sterlet, hausen || mong. *caruçaj* hecht | burj. *surçai*, *surkai*, *curçai* | tung. *curukai*, *čerukai* id. || votj. *çorığ*, *şorég* hal, zürj. *çeri* id. Miklosich tekintettel az or. *sevrijuga* accipenser stellatus szóra a magy. *sőreg*-et a szláv eredetű elemek közé sorozza, de figyelmeztet e mellett a tör. *süjrik*-re is.

süveg, *söveg* (MA.), *sijeg*, *süjeg* (Felső Somogy.) Nyr. X, 190. 477, *süög* (Horpács) u. o. IV, 181. — anatri csuv. *sélék*, (*silik* Reg. *silek* Első gramm. 36.), virj. *éslék* sapka, süveg (шанка мужекая) | cser. *eslek*, *eslok* id. | votj. *izí* id. V. ö. csag. per. *jelek* egy sapka-faj, melyet fejedelmek szoktak viselni (родъ шапки, надѣваемый царями). Budag. II, 364. A hangtani fejlődés a magyar alakban analog a *hijúz*, *dijó*, *csóján* szavakéval, melyekben a *j* (ill. a vele váltakozó *v*: *divó*, *csóvány*) eredetibb *l*, *l* helyett való. Megjegyezhetjük, hogy a *süjeg* és *süveg* társalakok oly régiek lehetnek, mint maga a szó; mert a szóközépi *l-v* váltakozás tapasztalható a csuvasban is, pl. *kivézén* kölcson: mong. *külüsün*, magy *kölcson*; csuv. *şülzé* és *şóvés*, magy. *szücs*; csuv. *awdan*- és *aldan*- kukorékolni stb.

sárkány. — Vámbéry szerint: «a sárkány a perzsa *čarkan* چركان alakból, *čark* چرك sárkány többesszámából lett és a keleti törökben csak *sar*, *šar* sárkány (papirsárkány) szóban maradt meg» (Magy. Ered. 389. l.). Vámb. téved, mert van a keleti törökségben egy a magy. *sárkány* szóval pontosan egyező alak is, melyet Budag. (I, 686.) így közöl: «тип. кр. صارزاغان бумажн. змѣи, иначе: اوچورمه; اوچورمه; صارزاغان اوچورمه, пускать змѣи», azaz: *sazagan* papirsárkány, *sazagan uçurmak* sárkányt eresztteni. Külömben már Vámbéry idézett munkájának megjelenése előtt utalt Kuun Géza gr. a Petrarka-codex kiadásának 128. és 129. lapján 3-szor előforduló kún *sazagan* (saxagan) «dracon» és «serpens» szónak a magy. *sárkány*-nyal való egyezésére s kiemelte e tényt Hunfalvy P. is az utóbb említett műnek ismertetésében (41. l.).

szarka elster, pica. — A cseh, tót *straka*, szerb *svraka*, uszl. *sra*ka «elster» alakok mellett a *szarka* régi, azaz keletről hozott birtoka is lehet a magyar nyelvnek. Erre a véleményre jogosítanak fel a következő adatok: burj. *šāzagai*, *šāsagai*, *šāziga* elster, mong. *ši-yaza-yai* id. | tung. *sāžiga*, *šādiga* id. | kojb. *sāskan*, *sāskēn* id. A magy. *szarka* egy kopott végű **sazaga*-féle alakhoz úgy viszonylik mint magy. *sárkány* a *sazagan*-hoz. — Miklosich a szerb *sarka* «eine art wildente» és rum. *sarče* id. és «das schwarze blasshuhn» szók alapján szláv elemnek itéli a magy. *szárca* «fulica atra, das schwarze blasshuhn, smilax sarsaparilla» szót is; de a szb. *sarka* nyilván a magyarból ment által, míg a *szárca* (és rum. *sarče*) török kölcsönszó. Megfelelői: csag. *sariče* ein kleiner raubvogel, mit gelblichen rücken u. aschgrauem bauche (Vámb.) | azerb. *serčü*, oszm. *serče* sperling (Budag. I, 625.) | csuv. *serzi* id. || cser. *sarsi* id. | votj. *šíz* specht, buntspecht, *čorig-šíz* möve (larus), zürj. *šis* (l. Votják nyelvt. 420. czikk: NyK. XVIII, 122.).

szaru-fa sublaquearia, tegmen (MA.) dachstütze, balken (PP.). — csag. *soruk* a sátornak rúdja v. oszlópa (шесть, столбъ y marpa) Budag. I, 645., *suruk* stock, stange, zeltstange, pfeiler (Zenk.) | kirg. *širik* vastag rúd, mellyel a kunyhó tetejét megtámasztják, hogy a szél el ne vigye Budag. I, 699. | oszm. *širik* stange, spiess, wurfspiess, tragestange, lastträger, ruderstange (Zenk.) | kaz. tat. *širgi* rúd || mong. *širuk* id. || votj. *šuri*, *šuro* rúd, pózna, *šuri-kor* mestergerenda. Igen érthető, hogy a *sátor* és *csárda* szavakkai átjött a törökségből a sátor, vagy akár a nomád érte-

lemben vett votj. *kvala-*, vog. *kvol*-féle «há z» (= sátor v. kunyhó) építéséhez oly szükséges *soruk* is s hogy ennek nevét később, midőn a «há z» civilizáltabb alakot öltött, átvittek egy hozzá közelálló fogalomra. Az, hogy mai napság a szarufát itt-ott «szarv-fának» appercipiálják (v. ö. «há z szarvazat a zsindeleyezetlen szarufák felállítva az épület tetejére» Tjszó.) igen érthető működése a népetymológiának.

szirony «festett, hosszú keskeny bőr; a csűcsök ezzel czi-frázzák a bundát» (Tjsz.), *szírom* membrana colorata, pellis lævigata et colore tincta (MA.), festett síma hártya v. bőr (Kisd. Szót.) pergament (CzF.) — csuv. *sěran* ungegärbte haut, fell (сыроматная кожа) | tat. *soran* csávába való bőr (Bál.), kojb. kar. *sāzen*, *sāsen* papier (nyilván előbb: pergament) || mong. *caγasun* papier, burj. *cāraso*, *sārahañ*, *sārahoñ* || tung. *cārsuñ* papier || votj. *suron* csávába való bőr, kesztyűbőr (*suron-pöz* bőrkesztyű). A magy. *szirony* első szótagjának *i* hangzója csuvas eredetre vall (v. ö. csuv. *sěran*).

szisz-fa, *szűsz-fa* «füzfa» (Baranya megyei tájszó) Tjsz. «vitex, Ábrahám fája» (Pár. P.), weide, weidenbaum (Fog.). — csuv. *šüšä* füzfa (ива) | kojb. *söt* weide, erle | oszm. *sügüt* weide (Zenk.), *söüd* ива, верба (Budag. II, 648.) | jak. *üöt* eine art weide. Íme egy újabb szoros találkozás a magy. és csuvas alakok között, melyek a köztörök szóvégi *d*, *t* ellenében *z*, *s* változást tüntetnek fel (v. ö. a csuvas alakhoz analogiaképen: kar. *bedek*, kojb. *bözük*, köztör. *böjük* magas: csuv. *pízék*). A csuvas alaknak szóvégző magánhangzója újabb továbbképzés, olyforma mint a csuv. *sola* szál, tutaj szóé a magy. *szál*, török *sal* mellett.

szösz «a kendergerebenelésiből kihúzott szálasabb csepű» (Tjsz.); *szösz-csepű* (Pár. P.). — csuv. *šüs* hajszál (волошь), *šüs-čüpkü* szösz-csepű, kender az orsón (кудель) | kaz. tat. *šüs* szösz (Bál.), *žeten süsi* lentszösz (льняная кудель Zol.), куделя, конопля Budag. I, 646. || zürj. P. *söz* faser (волокно): *pış-s*. hanffaser (коноплянное в.). E szerint a MUGSZ. 317. cikke (*szösz* = észt *saske* verwühltes stroh) elejthető; annál is inkább minthogy a *szösz* fogalmi körébe tartozó *csepű*, *kender*, *tiló*, *orsó* szintén török eredetűek.

szűcs, *szöcs* «pellio, pelfifex, kürschner». — Vámbéry szerint a régiek «a mindennapi ruházaton kívül valami pánczélféle

készítésére is használták a bőrt; e pánczél a törökben *saut*, *sagıt*, *seıt*; a kézműves neve pedig, ki e bőrpánczélokat készítette *sautcı*, *seıtcı* volt, a mi a magy. szűcs szóban még felismerhető» (Magy. Ered. 304. l.). Ez egyeztetéssel szemben (melyben épen a legfontosabb *seıt* és *seıtcı* adatok igazolhatatlanok) azt hiszem nem szorúl különös védelemre a következő: magy. *szűcs* = anatri csuv. *śűvés* szabó, ruhaszabó (портной), virjal csuv. *śűzé*, *śűlé* (Zol.), mely szó a csuv. *śélü*-, *śülü*- «varrni» (= tat. *şüjlü*-, ill. *jüjlü*- «varrni», altaji tat. *jölö*- hozzáilleszteni, приклонить, поставить къ чему) igének szabályos nom. agentise. Természetes, hogy a «kaczagányos és kalpagos» ősöknek a szabói nem posztból, hanem állati bőrből varrtak ruhákat s hogy épen ezen minőségben maradt meg a *szűcs*-nek is a jelentése. — Jegyezzük meg, hogy az eddig ismeretes *szél*, *szérü*, *szőlö*, *sajt*, *süveg* (?) adatok mellett a magy. *szűcs* is egy eredeti török *j*-ből fejlődött csuv. *ś* szókezdőt tartott fenn s ennél fogva a magyar-török elemek specia- lis csuvasosságának egy újabb bizonyítéka.

toklyó, *tokló* «esztendős bárány, tavali birka» (Tjsz.). — Török eredetének eddigelé egyetlen felmutatott bizonyítéka a Bianchitól idézett «*tokli* hat hónapos bárány» (NyK. VIII.). Ide tartoznak még: azerb. *toglu* juh (овца) | csag. *toglı*, *toklı* három hónapos bárány (овечка трехмѣсячная) | tobolszki tat. *toklı* juh (mely még nem ellett: овца которая еще не ягнилась) | kirg. *toktu*, *tokta* esztendős juh (овца въ концѣ перваго лѣта) Budag. I, 399. | oszm. *tuklu* lamm, zicklein bis zu einem jahre (Zenk.).

tönkő, *tönk* stipes (Pár. P.) «tőke, czölönk» (Kisd. Szót.). — kaz. tat. *tümgük* «fatuskó, holzklotz» (Bál.). Törökországban állanak ezzel a következő más képzésű alakok: alt. tat. (пень дерева) | jak. *tönürgüs* baumstumpf | kojb. *tokpak* klotz *tökpäs* (e h. **töpkäs*, *tömkäs*; v. ö. tat. *tümgäk*), *tökpäs*, *tökpes*, kar. *töiś* baumstamm || mong. *tögöcek*, burj. *tögösök*, *tugesek*, *tugucul* baumstumpf | tung. *tugucük*. Máskép magyarázza e szót a MUGSz. 241. czikke, mely szerint az a *tö*-nek «kettős -n-k diminutiv képzése» (v. ö. *nyulánk*, *félénk*.).

túró (megtúrozott a tej = összement. Kisd. Szót.). — Már Vámbéry egyezteteti egy csag. *turak* (NyK. VIII.), illetőleg *torak* (Stud.), *turag* (Magy. Ered. 286.) «sajt» (u. o. és 681. l.), «túró» (NyK. VIII.) szóval, melyet Budagov szótárában nem találók.

Egyéb megfelelői: csuv. *tórêç, túrêç* savanyú tej (кислое молоко) || mong. *tarax* zsendicze (gesäuerte milch nach abkochung derselben) | mong. *tosun*, burj. *toso, tohoñ* butter | tung. *tosun, tohun* || jakut *tar* gesäuerte, gekochte milch || cseh, tót *tvaroh*, or. *тварогъ, творогъ*, ném. *quarg*. A magy. *tarh, tarha, taróh, tarhó* ugyane török szónak szláv úton közvetített másai.

üröm, fejér ü. artemisia absinthium, wermut. — tat. *ürēm* üröm (полынь) Budag. I, 32. | csuv. *ürēm* id., *šur'ar'ēm* fehér üröm. Vámbéry egy török *ürün* (a Magy. Ered. német kiadásában *ürven*) «üröm» szóval egyezteteti (296. l.); de igazolható adat csak: oszm. *ören güli* (اورن گولی) *bryonia, vitis alba, переступень* (zaunrübe, stinkrübe) Budag. I, 127, Zenk.

Pótlék. — A csótán szó adataihoz (NyK. XX, 471.) hozzávetendők még: oszm. *sogulžan* giliszta (глисты) Budag. I, 708. || burj. *šorgoldeñ, šorgolžeñ* ameise | mong. *širγolžin* id. || tung. *tergoldi* id. — A *boszorkány* szó alatt felhozott *Albasti* (= álnyomás) képzésére nézve v. ö. még: kaz. tat. *zaktê* fény: *žak-* gyűjtani; *žartê* fél: *žar-* hasítani; *karalti* látomás, visio (привидѣние, призракъ): *kara-* nézni | oszm. *čisintî* gelinder regen, staubregen: *čis-* gelinde regnen, nieseln (Zenk.); *ufantî* stückchen, brocken, krümchen: *ufan-* sich zerbröckeln; *öfürinti* was man wegblasen kann: *öfür-* blasen stb.

Dr. MUNKÁCSI BERNÁT.

A magyar hangok képzése.

Stomatoskopikus vizsgálódások alapján.

I.

Az élő emberi szervezet vizsgálata alkalmával nagy nehézségekbe ütközünk, melyeket gyakran alig tudunk legyőzni. A holttesten is vizsgálhatjuk ugyan az ember szervezetét, csakhogy az ilyen vizsgálódás csupán az egyes szervek elhelyezéséről, nagyságáról és alakjáról tájékoztat, de a mi még fontosabb, működésükről semmi felvilágosítást sem nyújt. Pedig ma már a nyelvtudomány is annyira haladt, hogy nem elégszünk meg az írott nyelv tanulmányozásával, hanem mindig az élő, beszélt nyelvet kell vizsgálódásaink alapjává tenni. S ebből a célból ismernünk kell az emberi szervezet mindazon részét, mely a hangok létrehozására szolgál. Tehát ismernünk kell az ember beszélő szervezetének anatómiáját és physiologiáját.

Ha mi az ember beszélő szervezetét a holt testből kivágott gégen kezdjük tanulmányozni, megismerjük alakját, egyes részeinek egymáshoz való viszonyát, láthatjuk az utat, a melyet a lehellet megtesz, a míg a tüdőből kiindulva, mint kész hang a szabad levegőre jut. A feladat nehezebb része azonban még ekkor nincs megoldva. Ismerjük ugyan a hangot létrehozó hangszalagokat, tudjuk milyen a lágy és a kemény íny, látjuk a nyelvet s bonczolás által megismerhetjük az őt mozgató egyes izmokat is; de arról még mitsem tudunk, hogy hogyan működnek ezek az egyes részek egyik vagy másik hang képzése alkalmával. E nélkül pedig tudásunk nagyon is hiányos. Az emberi ész gondoskodott végre olyan eszközökről, melyeknek segítségével megfigyelhetjük az élő ember beszélő szervezetének működését is. Ezek az eszközök nagyban elősegítették a phonetikai vizsgálódást és segítségükkel ma már

minden egyes hangról pontosan megállapíthatjuk képzésének helyét és módját.

Az első ilyen eszköz a gégetükör (laryngoskop) volt, melynek segítségével egész pontosan megfigyelhetjük a hangszalagok működését beszéd közben, s láthatjuk helyzetüket a zöngékezés alkalmával, susogó beszédnél vagy lélekzet vételekor.¹⁾

A gégetükör segítségével tett megfigyelések alapján osztjuk a hangokat zöngehangok, zöngések és zöngénéküliek csoportjára. Hanem a gége még csak az első műhely, ő csak zöngévé változtatja a pusztá lehelletet s ez a zöngé csak ezután jut az igazi átalakító műhelyekbe. A száj és az orrüreg különböző alakja és működése folytán lesz belőle egy bizonyos hang, melyet minden másiktól világosan megkülönböztethetünk. Az orrüreg vizsgálatára ugyancsak a gégetükör szolgál; ezt, más hajlást adva a tükörnek csak felfelé kell fordítanunk s megfigyelhetjük vele az orrüreget (rhinoskopia). A lágú íny működésének megfigyelésére Czermak tett különböző kísérleteket, melyeket a bécsi tud. akadémia értekezéseiben irt le.²⁾

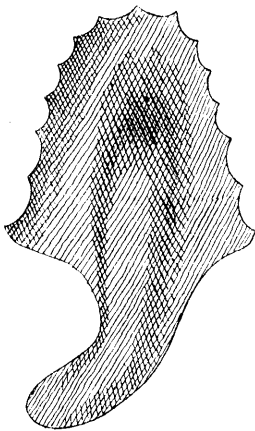
Ezek után az ember beszélő szervezetének már csak egy része volt elzárva a vizsgálat elől, a szájüreg. Azt hinnők, hogy a szájüreg működéséről, mely a beszélő szervezetnek a külvilággal leginkább érintkező része, legkönnyebben szereshetünk tudomást egyszerű beletekintés által. Csakhogy a legtöbb hang képzése alkalmával a szájüreg bezárul s éppen e zárás hozza létre az illető hangot (*p, m, t, s, sz* stb.). Vannak ugyan hangok, melyeknek képzése alkalmával a szájüreg nyílt, tehát ha más valaki képezi a hangot, egyszerű beletekintés, ha magunk képezzük, egy kis kézi tükör használata tökéletesen tájékoztat a képzés módjáról. Ilyen hangok a nyiltabb magánhangzók (*a, á, e*) s egy két mássalhangzó (*k, g, η*). A többi hangoknál nem elégséges az ilyen külső megfigyelés.

¹⁾ A gégetükör használatára nézve I. Czermak, Physiologische Untersuchungen mit Garcia's Kehlkopfspiegel, Wiener Sitzungsber. math. natw. Cl. B. XXIX; u. a., Populäre physiologische Vorträge (III. Stimme und Sprache), Wien, 1869; és u. a., Der Kehlkopfspiegel und seine Verwendung für Physiologie und Medizin. 2. Ausg. Leipzig, 1863.

²⁾ Ueber das Verhalten des weichen Gaumens bei Hervorbringung der reinen Vocale. Wiener Sitzungsber. math. natw. Cl. B. XXIV; és Über reine und nasalirte Vocale, u. o. B. XXVIII.

Sokan talán azt is gondolják, hogy éppen nem nehéz dolog, megfigyelni, mit teszünk szájunkkal, a midőn beszélünk; pedig a mindennapi tapasztalat megtanít rá, hogy a phonetikailag nem gyakorlott ember soha sem tud számot adni az egyes szájrészek működéséről. Az izomérzet hosszú gyakorlása szükséges ahhoz, hogy a nyelv helyzetét, alakját és működését az egyes hangok képzése alkalmával biztosan érezhessük. S erre a pontos izomérzetre szert kell tenni mindenkinek, a ki phonetikával foglalkozni akar, mert csak így lesz képes új, idegen hangok képzését megtanulni, s a megtanultat bármikor pontosan ismételni.

Teljesen az izomérzetben sem lehet megnyugodnunk, mert könnyen tévedhet s nincs módunkban a tévedést helyreigazítani. Tehát kellett oly eszköztől vagy módról gondoskodni, hogy egész biztosan állíthassuk szemünk elé a nyelv működésének módját. Ezt a célt el is érték az amerikai Norman W. Kingsley és F. Techmer, lipcei egyetemi tanár, a kik feltalálták a kutatásnak azt a módját, melynek segítségével maga a nyelv rajzolja le a saját működését s ezt nevezik *stomatopsopiának*.*)

Kingsley mesterséges
szájpadlása.

Kingsley eljárását részletesen le fogom írni a következőkben, úgy a mint magam végeztem megfigyeléseimet, hogy a magyar hangok képzésének stomatoskopikus képeit nyerhessem. Megfigyeléseimről alább fogok beszámolni.

A fogorvosok a hibás szájpadlás kijavítására gyakran használják a vulkanizált kaucsukot. Egy bizonyos viasz masszából készül a száj formája, erről készítik a gipsz mintát, mely a szájpadlásnak hű mása. A gipszmintáról azután könnyű a szájpadlás bármelyik részét vulkanizált kaucsukból elkészíteni. Ilyen módon én is elkészítettem fekete vulkanizált kaucsukból saját szájpadlásom hű mását, s ez szolgált a későbbi megfigyelések alapjául. A mellékelt rajz Kingsley mesterséges szájpadlásának képe, melytől

*) L. Kingsley cikkeit és rajzait, The New-York Med. Journ. July 1879, és Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft,

az enyém csak annyiban tér el, hogy hátsó része nincs annyira kivágva, úgy hogy a szájpaddlás hátulsó részein történő artikulációk is elég jól láthatók rajta.

A ki evvel a mesterséges szájpaddlással kísérletet akar tenni, először hozzá kell szoknia, hogy azt szájában megtűrje; gyakorolnia kell magát abban, hogy ép oly könnyen és természetesen ejtessen ki bármely hangot, ha ez a kaucuk lap benn van a szájában, mintha nem volna ott. Ha ebben a tekintetben teljes könnyűségre és biztosságra tett szert, csak akkor foghat a hangok képzése módjának megfigyeléséhez. Csakhogy ezen kívül még más nehézségek is állanak a vizsgálódás útjába. A mesterséges szájpaddlás elülső része nem fog nehézségeket okozni, csak ott lesz baj, a hol a mozgékony lágú ínyt a szilárd és mozdulatlan kaucuk lap helyettesíti. Ha a rajzon látható nyúlvány lefelé függ, mint az enyémen, ez az állás megfelel a lágú íny helyzetének az orrhangok képzése alkalmával, csakhogy ilyenkor a mozgékony nyelv könnyen beleütközik, lelöki az egész szájpaddlást s meghiúsítja a megfigyelést. Ha ellenben ez a vége egészen folytatása a kemény ínynek, s úgy áll, mint a lágú íny a szilárd szájhangok képzése alkalmával, akkor pedig a lágú íny működését akadályozza. Csakis a megszokás segíthet ezeken a bajokon; tehát az első próbálgatások sikerrelensége ne ijessze el az embert. Kingsley olyan szájpaddlást is csinált, a melynél ez az egész hátsó rész hiányzik; az elül képzett hangokat nagyon jól meg lehet ezen figyelni, a hátul képzettek azonban egyáltalán nem láthatók rajta.

Ha a megfigyeléshez fogok, finom porrá tört krétát leöntök alkohollal s evvel a péppel bekenem a szájpaddlás egész homorú felületét. Az alkohol gyorsan elpárolog s a finom krétaréteg ott marad. Ezután helyére illeszttem a szájpaddlást, pontosan, világosan kiejtem a kérdéses hangot s kiviszem a szájpaddlást. A hol a nedves nyelv érintette a kaucuk lapot, ott leveszi róla a krétát s láthatóvá lesz a fekete felület; ez mutatja a nyelv és a természetes szájpaddlás érintkezésének helyét. Többszöri megfigyelés által egész pontosan megtudhatjuk minden egyes hang kiejtésének helyét és módját. Ilyen módon nyertem a következő oldalon összeállított

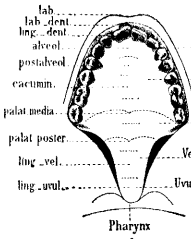
III: 225. — Teclmer az ő eljárása módját leírta Phonetikájában (Leipzig, 1880) és az ő folyóiratának, az Internat. Zeitschriftnek I. és IV. kötetében.

rajzokat, melyek egész pontosan mutatják az egyes magyar hangok képzésének helyét s így ismeretükre sok tekintetben új világot vetnek s a hangképzés módját mindenesetre világosabbá és érthetőbbé teszik.

Techmer más módon végzi ezt a vizsgálódást. Ő eljárását, mely pontosabb ugyan, de nehezebb és fáradtságosabb is, «természetes mód»-nak nevezi, mert a nyelv magán a természetes szájpadráson rajzolja le a hangok képzésének helyét. Ő jó fekete tust használ, melyet főtt keményítővel és gummi arabicummal kever; evvel a péppel befesti a nyelvet s így ejti ki az egyes hangokat. A hol a nyelv a szájpadrást érinti, a fekete tus ott hagyja nyomát s az így létre jövő rajzokat másokon egyszerű beletekintéssel, saját magán pedig gégetükör segítségével figyeli meg.

A stomatoskopikus képek *) megértésére azt kell még megjegyezni, hogy az ott feketével bevont helyek jelölik a nyelv és a szájpadrás érintkezését. Természetes, hogy ez az érintkezés minden egyes hangnál nem egy ponton történik, hanem kisebb nagyobb területre terjeszkedik ki. Hogy hol van tulajdonképpen a képzés főhelye, azt ezekből a rajzokból nem tudhatjuk mindig meg; erre nézve a tapintás, az izomérzet és a tükör használata fog útba igazítani. E rajzok még egy dolgot illetőleg nem tájékoztatnak: hogy a nyelv melyik része érintkezik a szájpadrással. Pedig ez nagyon különbözővé teszi a rajzaikban nagyon is hasonló hangokat (pl. 11 és 12; 8 és 17). Erre nézve ismét főleg az izomérzet fog tájékoztatóul szolgálni.

* Ezen rajzok először Techmer Internationale «Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft» cz. folyóiratának IV. kötetében jelentek meg «Phonetik der ungarischen Sprache» cz. cikkemhez. Az egyes rajzok alatt lévő betűk közül a számoktól balra eső dőlt betűk Techmer fonetikus írásának megfelelő jegyei, a számoktól jobbra eső álló betűk pedig az illető hangoknak szokásos magyar jelölései.

*u ũ*¹ *uú*

*e ē*² *eé*

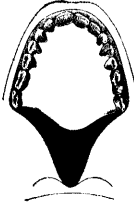
*i ī*³ *íi*

*ö ȫ*⁴ *öö*

*ü ũ*⁵ *üü*

*gk*⁶ *gk*

*gk̄*⁷ *gk*

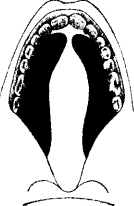
*ɖʈ*⁸ *gy, ty*

*ɳ*⁹ *ny*

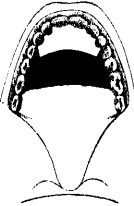
*j*¹⁰ *j*

*zʂ*¹¹ *z, sz*

*ʒʂ*¹² *zʂ, s*

*ʎ*¹³ *ʎ*

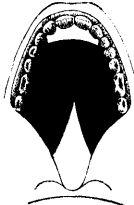
*n*¹⁴ *n*

*dt*¹⁵ *dt*

*ʈʂ*¹⁶ *cz*

*ʎʂ*¹⁷ *cs*

A magyar hangok stomatoskopikus képei.

II.

A következőkben számot adok arról az eredményről, a melyre a magyar nyelv hangjainak stomatoskopikus vizsgálata által jutottam.

1. Magánhangzók.

A magánhangzók képzési helye az egész szájüreg s nem a szájpaddlásnak egyik vagy másik része: a hangot az egész szájüreg alakja módosítja és pedig főleg a nyelv helyváltoztatása által. S a nyelv oly állásokat is foglalhat el, a melyek alkalmával a szájpaddlást érinti, tehát nyerhetünk róla stomatoskopikus képet, a mely sok tekintetben szintén tanulságos.

A magánhangzókat képezve a nyelv felülete mindig domború; a szájpaddlást csakis hátsó részének szélei érinthetik, elülső része és felülete azomban mindig szabadon marad. A magyar nyelv magánhangzói közül én csak ötnek képzése alkalmával nyertem stomatoskopikus képet (l. 1—5. rajz). A nyelv hátuljával s a szájüreg hátsó részében képzett, vagyis a mélyhangú magánhangzók képzése alkalmával az egész nyelv hátrahúzódik, úgy hogy nem érinti a szájpaddlást, csakis a legfelsőbb állással képzett *u*, *ú*-nál jut a nyelv egy kissé a lágy íny széléhez. A nyelv elejével s a szájüreg elülső részében képzett magánhangzók közül csak a nyílt *e* képzése alkalmával nem nyertem stomatoskopikus képet, mert ekkor a nyelv a szájüreg aljára fekszik s szélei csupán az alsó fogsort érintik. A többi magas hangzó képzése alkalmával azomban egész világos képet kaptam, mely tájékoztat bennünket képzésük módját illetőleg. Az *é* alacsonyabban képződik, mint az *í*, tehát a nyelv kisebb részben érintkezik a szájpaddlással, mint emennél; ugyan ezen okból kisebb az *ő* érintkezési helye, mint az *ü*-é.

E képeket vizsgálva sajátságosnak tetszhetik az a jelenség, hogy az egyforma nyelvéállással képzett hangok, mint *é* és *ő* vagy *í* és *ü*, melyeknél csak az ajak állása okozza a különbséget, mégis különböző stomatoskopikus képet adnak. Ennek magyarázatát abban kell keresnünk, hogy az ajakhangzók képzése alkalmával létre jövő ajakzárás (Lippenrundung) az egész szájüreget gömbölyűvé teszi és meghosszabbítja (Mundhöhlenrundung; Sweet *inner rounding*-nak nevezi). A szájüreg ezen belső kigömbölyödése kö-

vetkeztében a nyelv egy kissé lehuzódik, de csupán hátsó részében, a mi csak széleit vonja egy kissé magával, míg a hangot módosító felület változatlan helyzetben marad. Tehát az ajakhangzóknál ugyanazon helyzetben is kevésbé érintkezik a nyelv a szájadplással, mint a nem ajakhangzóknál.

Phonetikámban említettem a magyar magánhangzóknak azt a sajátosságát is, hogy a rövidek széles, a hosszúak szűk ejtéstűek. Ez az ejtés azonban nincs befolyással az illető hangok stomatoskopikus képére; ez a rövid és hosszú hangzóknál teljesen ugyanaz, mert hiszen a szűk hangok képzésénél csakis a nyelv háta változik, míg széle ugyanabban a helyzetben marad. (L. Phonetika elemei, 40. l.)

Techmer összehasonlította az én stomatoskopikus képeimet az övéivel, melyeket a német és francia magánhangzók képzése alkalmával nyert s az észlelt különbségeket közölte velem egy levelében (v. ö. Internat. Zeitschrift IV, 134). Ő a természetes módot használva a német *o* ejtése közben is nyert stomatoskopikus képet, ott a hová az én mesterséges szájadplásom már nem terjed; továbbá szerinte a magyar *é, í, ő, ü* nem képződnek annyira elül, mint a francia nyelv megfelelő hangjai, az *é, í* még annyira elül sem, mint a németben. Viszont, ha Kingsleynek az amerikai angol *e* és *ɛ*-ről közölt rajzaival (Internat. Zeitschrift, III, 231) hasonlítom össze az enyéimet, azt látom, hogy a magyar hangok jóval előrébb képződnek, mint az övéi.

2. Mássalhangzók.

A mássalhangzók egyik fontos osztályozása a képzés helye szerint történt, s erre a képzés helyére, valamint a képzés módjára is igazi világot csakis a stomatoskopikus képek vehetnek. A mássalhangzóknak az az osztályozása, melyet Phonetikámban felállítottam, most némi változást fog szenvedni. Mindenek előtt bővíteni kell a mássalhangzók általános táblázatát az újabb vizsgálódások, különösen Techmeréi szerint. Továbbá némi csekély változást a magyar hangok rendszerén is kell tennünk ép ezen stomatoskopikus vizsgálódásaim alapján. A mássalhangzók általános rendszerére itt nem terjeszkedhetem ki, de a magyar hangok jobb megértése cél-

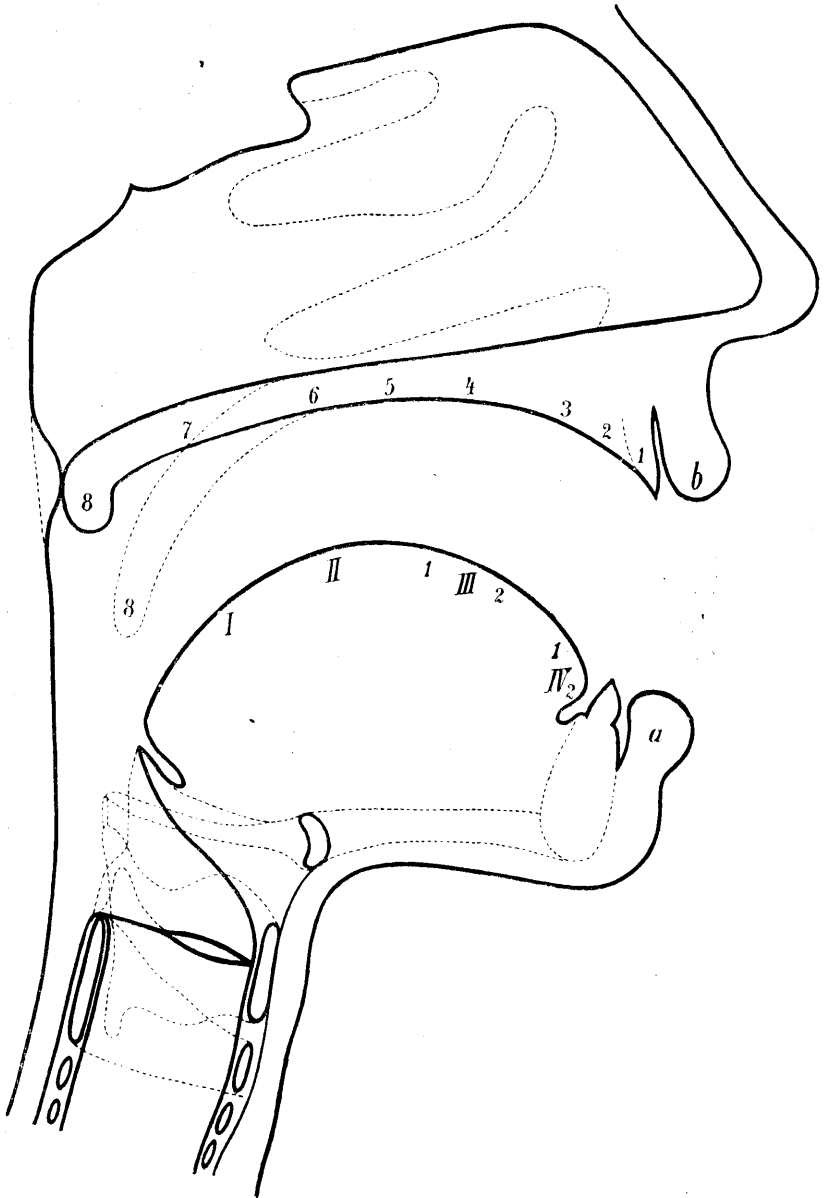
jából szükséges lesz egyetmást az általános osztályozásról is elmondani.

Hogy a mássalhangzók képzése módját az olvasó könnyebben megérthesse, a következő oldalon lévő rajzot szerkesztettem, melynek alapját az emberi beszélő szervezet egyik legfontosabb részének, a szájüregnek Techmer által készített schematikus rajza képezi (v. ö. Zur Veranschaulichung der Lautbildung, 6. l.). Ezen a táblán Techmer magukat az illető hangokat helyezte el, én azonban czélszerűbbnek tartottam, hogy stomatoskopikus vizsgálódásaim alapján osszam a szájüreget olyan egyes részekre, melyek a hangok képzése alkalmával szerepet játszanak.

A nyelv különböző részében érintheti a szájpadlást, s ebből a szempontból négy főrészt jelöltem meg rajta: I, a nyelv hátulja, II, a nyelv közepe, III, a nyelv eleje és IV, a nyelv csúcsa; a két elül eső rész nem ugyanazon a helyen érinti mindig a szájpadlást, tehát ezeknél kisebb részeket is meg kellett különböztetnem (1, 2), úgy hogy a IV₁-vel jelölt részről mondhatjuk, hogy az a nyelv legeleje, a IV₂ pedig igazán a nyelv csúcsa vagy hegye. A nyelvnek két hátrább eső része (I és II) csakis a szájüreg hátsó részében, a két előrébb eső rész (III és IV) pedig csak a szájüreg elülső részében működik. Ez a két elülső rész ugyanazon egy helyen is érintheti a szájpadlást s ilyenkor különbséget szokás tenni a nyelv hátával (elejével, III) s a nyelv csucásával vagy hegyével (IV) képzett hangok között; az előbbit nevezik dorsalis, az utóbbit coronalis képzésnek (v. ö. Phonetika elemei, 29. l.).

Ép így részekre osztottam (1—8) a szájpadlást is, megjelölve a helyeket, a hol a nyelv valamelyik része érinti.*) 1—3, jelöli azokat a helyeket, a melyeken az úgynevezett dentalis hangok képződnek, és pedig: 1. felső fogsor (interdentalis); 2. a foghús (alveolaris); 3. foghús mögötti rész (postalveolaris); ezen túl vannak: 4. a kemény íny közepe, a hol az úgynevezett palatalis (vagy kakuminalis) hangok képződnek; 5. a kemény íny hátsóbb része (palatum medium); 6. a kemény és lágy íny határa (palat. poster.); 7. a lágy íny (velum); 8. az uvula. Ezeken kívül hang képzésére szolgáló helyek még az alsó (a) és a felső ajak (b).

*) A szájpadlásnak ugyan ezen részei a stomatoskopikus rajzok elsején (ú) is meg vannak jelölve.

A szájüreg átmetszete.

A mássalhangzók osztályozását alapíthatjuk vagy a nyelv működésére s ekkor a képzés helyét csak másod sorban vesszük tekintetbe, vagy pedig a képzés helyét vesszük osztályozási alapul s a nyelv működését tekintjük másodrendűnek. Én, hogy a magyarban eddig szokásos osztályozástól s elnevezésektől nagyon el ne térjek ez utóbbi elv szerint osztályozom a magyar nyelv mássalhangzóit, s így jönnek létre, a régi elnevezést használva, a gutturalis (torok), palatalis (íny), dentalis (fog) és labialis (ajak) mássalhangzók. A nyelv különböző működése hozza létre ezen osztályozáson belül a különböző hangsorokat. Ezek a régi elnevezések éppen nem találók, mégis inkább használom őket, semhogy újak behozatala zavart idézzon elő. A fődolog az, hogy a képzés helyével és módjával legyen teljesen tisztában, a ki nyelvészettel foglalkozik.

A gutturalis hangok a magyarban két helyen képződnek, magas hangok mellett előrébb, a mély hangok mellett hátrább, a mint azt a 6. és 7. rajz világosan mutatja, s a mint azt a tükör előtt bárki saját magán is megfigyelheti. A hátsó *k*, *g*, *ŋ* képzése alkalmával a nyelv hátulja oda szorul, a hol a kemény és lágy íny érintkezik (I—6), az elülső *k*_>, *g*_>, *ŋ*_> képzésénél pedig a nyelv közepe szorul a kemény ínyhez valamivel előbbre (II—5). Az illető két rajzon ezen hangok képe sokkal hátrább terjed, mint a mily felületen a nyelv valóban érinti a szájpadrást; ennek az az oka, hogy a mesterséges szájpadrás vége, mint már fentebb is említettem, kissé lefelé hajlik, úgy hogy a nyelv ott is hozzá tapad, a hol a természetes lágy ínyt nem érintené. Én a rajzokon szándékosan nem változtattam semmit, s e tekintetben nem is kellett, mert az ezen hangoknál igazán fontos elülső határ azért tisztán és pontosan látható.

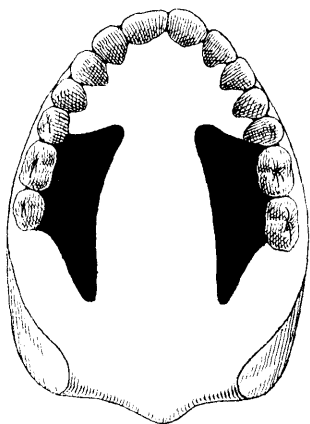
A palatalis hangok közül a nyelv hátával képeztetnek a *gy*, *ty*, *ny* (Phonetikámban használt jelölés szerint *D*, *T*, *N*) és a *j* (l. 8, 9, 10. rajz). A nyelv eleje fölfelé görbül s a szájpadráshoz szorul a közepén, míg a nyelv csúcsa lefelé hajlik s az alsó fogsort érinti (III₁—4). A *gy*, *ty* és *ny* egy és ugyanazon a helyen képződnek és stomatoskopikus képeik között csakis a hátsó behajlás tesz különbséget: a *gy*, *ty*-nél hegyes csúcsban fut össze, míg az *ny*-nél hajlított vonal. Ezt a különbséget talán úgy lehet megmagyarázni, hogy az orrhang képzése alkalmával a lágy íny lefelé hajlik, ezért

szorul ekkor a nyelv hátulsó része is lefelé, hogy helyet hagyjon a lebocsátott lágy ínynek. A *j* képzésénél természetesen nincs elzárva a szájüreg, nyitott csatorna áll a zöngé útjába, melyen végig kell mennie; csakhogy ez a csatorna oly szűk, hogy ott is keletkezik hang. Ha a *j* rajzát összehasonlítjuk az *i*-ével (3. rajz), láthatjuk, hogy e két hang között képzésre nézve csakis az a különbség, hogy a *j*-nél a nyelv magasabban áll, jobban odaszorul a szájpadláshoz, tehát a csatorna szűkebb, a kijövő zöngé surlódik s ezáltal keletkezik a mássalhangzókra nézve jellemző hang a szájban.

A palatalis hangok közé soroztam a *zs*, *s-t* is, mert azt hittem, hogy ugyanazon a helyen képeztetnek, mint a *ty*, *gy*, *ny*; stomatoskopikus vizsgálódásaim azonban kimutatták, hogy e kétféle hangsor nem egy és ugyanazon a helyen képződik, a mennyiben a *zs*, *s* képzési helye valamivel előrébb esik, egészen a foghús mögé (postalveolaris, 3). Azonban szoros határvonalat húzni az íny és a foghangok között teljes lehetetlen, hisz a kemény íny a fogakkal együtt egységes területet alkot s a rajta képzett hangok szétválasztásánál mindenesetre némi önkényt kell használnunk. Tehát a *zs*, *s* hangokat is nevezhetjük ínyhangoknak, mert hisz valóban a kemény íny szolgál képzési helyül s akusztikailag ép úgy, mint a nyelvtörténet szempontjából e kétféle palatalis hangok állanak egymáshoz legközelebb (v. ö. ném. *ich* és *s*, *j* és *zs*, *ty* és *cs*, *gy* és *ds* gyakori váltakozását a legkülömbözőbb nyelvekben).

A *zs*, *s* (*ž*, *š*) hangok képzésére (12. rajz) a nyelv csúcsa szolgál, mely lapjával — nem hegyével — érinti a szájpadlást a foghús mögött (IV₁—3). Ezen a rajzon is világosan látható a nyílt csatorna, mely a folytonos hangok képzésére nézve oly jellemző.

A dentalis hangok között is különbséget teszünk a szerint, hogy a nyelv háta (eleje) vagy csúcsa szolgál-e az illető hang képzésére. A nyelv elejével képezzük a *z*, *sz* (*z*, *s*) hangokat (11. rajz), csakhogy nem ugyanaz a része működik, mint a *gy*, *ty* képzésénél, hanem annál valamivel előbbre eső rész (III₂), s ez a foghúshoz szorul, míg csúcsa lefelé hajlik s az alsó fogsor felső végét érinti (III₂—2). A többi dentalis hangok, melyeket mind a nyelv csúcsával képezünk, sem egészen úgy képeztetnek, mint a hogy azt régebben állítottam. Az *l* (13. rajz) ott képeztetik, a hol a *zs*, *s*, csakhogy

Kingsley *r*-je.

a nyelv hegye szorul egyenesen a foghús mögé (IV₂—3), a nyelv széle nem zárja el a szájüreget, úgy hogy két oldalt szabadon marad a zöngé útja. Valószínűleg ugyanítt képezte az *r* is, úgy hogy a nyelv széle szorul a szájpadláshoz, hegye szabadon áll és rezeg, tehát a szájüreg középső része szolgál a zöngé útjával. Ezen hang stomatoskopikus rajzát nem adhattam; a helyett ide mellékelem az *r*-nek azt a képét, melyet róla az amerikai Kingsley nyert (megj. Internat. Zeitschrift III, 245).

Ez a magyar *r*-től csakis annyiban különbözik, hogy képzési helye a postalveolaris területtől valamivel hátrább esik.

A többi dentalis hangot ugyanítt képezzük, a hol a *z*, *sz*-t, csak hogy a nyelv csúcsa érinti a szájpadlást. Az *n* képzése alkalmával (14. rajz) egyenesen a fogak mögött, a foghúson (alveolaris) zárja el a nyelv hegye és egész széle a szájüreget (IV₂—2). A *d*, *t* hangokat eddig interdentalisoknak neveztem, mert képzésük alkalmával a nyelv a két fogsor közé szorul s ott világosan látható is. E hangok stomatoskopikus rajza (15. rajz) azonban világosan mutatja, hogy nemcsak a fogak között zárjuk el a szájüreget, hanem a nyelv odaszorul az egész foghúsra is, tehát érinti mind az interdentalis, mind az alveolaris területet (IV₂—1+2), és így az osztályozásban nem is kell őket az alveolaris *n*-től külön választani.

Az utolsó két rajz (16, 17) a mássalhangzó diphthongusokra (*cz*, *dz* és *cs*, *ds*) vonatkozik. Természetes, hogy ezek a rajzok nem mutatják a diphthongusnak mind a két részét, hanem csakis első elemét, a néma hangot, míg második részük, a folytonos hang nem más, mint a közönséges *z*, *sz* és *zs*, *s*. Tehát a 16. rajz a nyelv elejével a foghúson (III₂—2) képezett *d*, *t*-t (δ , τ), a 17. rajz pedig a nyelv csúcsával a foghús mögött (IV₁—3) képezett *d*, *t*-t (δ , τ) jelent.

Az ajkahangoknak természetesen nincs stomatoskopikus képük, mert képzésüknél a nyelvnek nincs aktív szerepe. A nyelv ezeknél a hangokál vagy nyugodtan marad, vagy előre fölveszi a

A magyar mássalhangzók táblázata.

				A képzés módja	Zönge nélküli hangok		Zöngés hangok		Zönge hangok		
					néma h.	folytonos h.	néma h.	folytonos h.	orrhangok	l-hangok	r-hangok
Nyelvhangok (linguales)	Törökhangok (gutturales)	a nyelv hátuljával képzettek	palat. poster.	I—6	k		g		[ŋ]		
		a nyelv közepével képzettek	palat. media.	II—5	k v		g v		[ŋ] v		
	Inyhangok (palatales)	a nyelv elejével képzettek (dorsalis)	kakuminalis	III ₁ —4	T		D	j	N		
		a nyelv csucsával képzettek (coronalis)	postalveolaris	IV ₁ —3	(τ) v	š	(ð) v	ž	[N] v		
	Foghangok (dentales)	a nyelv elejével képzettek (dorsalis)	alveolaris	III ₂ —2	(τ) v	s	(ð) v	z	[n] v		
		a nyelv csucsával képzettek (coronalis)	postalveolaris alveolaris	IV ₂ —3 IV ₂ —2 —1+2							l r
Ajakhangok (labiales)	fog és ajak (dentilabialis)		a—1		f		v	[u]			
	két ajak (bilabialis)		a—b		p		b		m		

következő magánhangzó képzésére szolgáló alakját. Csakis az egyesített articulációval képzett angol *w*, *wh*-nál működik a nyelv is.

Ezen stomatoskopikus vizsgálódások alapján újra összeállítottam az előbbi oldalon a magyar mássalhangzók táblázatát. E táblázatban ugyanazt a jelölést használom, mint Phonetikámban, csak a számok helyett alkalmazom a világosabb $>$ $<$ jeleket; $>$ jelenti, hogy az illető hang a szokottnál valamivel előrébb, $<$ pedig, hogy a szokottnál valamivel hátrább képeztetik. A «képzés módja» című rovat számai a szájüregnek fentebb közölt rajzán látható számokra vonatkoznak, s az illető hang képzése alkalmával együttműködő részeket jelölik. Két hang van e táblázatban, a mely Phonetikámban még nem volt megemlítve, az $N_{>}$ és az $n_{<}$; a magyar nyelv ezeket is ejti *zs*, *s*, *ds*, *cs* illetőleg *z*, *sz*, *dz*, *cz* mellett. (L. Phonetik der ung. Sprache. Intern. Zeitschrift, IV, 140). A [] közé tett hangok csakis bizonyos mássalhangzók mellett fordulnak elő, a () közöttiek pedig csakis mint a mássalhangzó diphtongusok részei.

BALASSA JÓZSEF.

Ismertetések és bírálatok.

Lexicon Lapponicum cum interpretatione Latina et Norvegica adiuncta brevi grammaticæ Lapponicæ adumbratione, collegit et elaboravit J. A. Friis professor universitatis regiæ Fredericianæ. Krisztiánia 1885—87. 4°, LIX és 868 lap. — Ára 20 német márka (kapható Bécsben is, C. Gerold könyvkereskedéséből).

Régóta várta már a tudományos világ Friisnek, a krisztiániai tud. egyetemen a lapp és finn nyelvek tanárának, e lapp szótárát. Nála hivatottabb ember alig vállalkozhatott volna a nagy munka megírására. Hiszen Friis egész életét, egész írói munkálkodását úgyszólván egy célra szentelte: a lapp nép nyelvi és ethnographiai viszonyainak ismertetésére. Az első valóban tudományos alapon álló lapp nyelvtant ő írta és adta ki már 1856-ban. E nyelvtanban nemcsak a finmarki főnyelvjárást tárgyalja, hanem kiterjeszkedik a svéd-lappságra is; nemcsak az irodalmi nyelvet ismer-teti, hanem saját kutatása alapján a különböző nyelvjárásokat is igyekszik összefoglalni. Ugyancsak Friis volt az első, a ki a lappoktól lakott egész norvég területet bejárta és figyelmét a lappok költészetére fordítva, mindenütt jegyeztetett, gyűjtött. E fáradozásának eredménye volt a «Lappiske sprogröver (lapp nyelvmutatványok)» szerény cím alatt megjelent gyűjtemény, mely a lapp nép mesevilágát, közmondásait az eredeti nyelven, a különböző nyelvjárási sajátságokat is szem előtt tartva, először mutatja be. A legújabb időkig ez volt az egyetlen közlemény, mely népies szöveget népies nyelven tartalmaz. Ugyancsak Friis volt az, a ki a lappok mythológiáját a különböző szétszórt kézirati és nyomtatásban megjelent följegyzések alapján először foglalta tudományos rendszerbe és tárgyalta áttekinthetően.

A lappok ethnographiai viszonyainak ismertetésében is kiváló szerep jutott neki. Még 1862-ben kiadta Finnmarkról szóló nagy tíz levélből álló ethnographiai térképét, melyen minden legcsekélyebb lappok lakta pont meg van jelölve és 1886-ban jelent meg a Tromsø-Amt-ot ismertető térképe, melyen a lappok költözködésének különböző útjai is föl vannak tüntetve. A lappok szokásait, viseletét, erkölceit, foglalkozását tudományosan több apróbb czikken kívül főleg «En Sommar i Finmarken, Russisk Lapland og Nordkarelen», szépirodalmilag, elbeszélések keretében pedig «Fra Finmarken», «Lajla», «Klosteret i Petschenga» című műveiben ismertette.

Friis mind ezeken kívül az eredeti lapp irodalomnak is szorgalmas munkása. Az újabb időben eredeti finmarki lapp nyelven megjelent munkáknak legnagyobb részét ő írta, illetőleg fordította vagy dolgozta át.

Nagyon természetes, hogy Friistől ily érdemes munkálkodás után egyszersmind jelesen szerkesztett lapp szótárt is várunk. És várakozásunkban, mint előre kijelenthetjük, nem is csalódunk. Mielőtt azonban ismertetéséhez fognánk, tekintsük át röviden a lapp nyelvi szókincs eddigi összegyűjtésének történetét.

A lapp szótárírás a múlt században meglehetősen élénk volt. A Svédországban élő lappok nyelvéről két rendbeli szótár jelent meg, az egyik 1738-ban Pehr Fjellström svéd-lapp, a másik 1780-ban Lindahl és Öhrlingnek az akkori viszonyokhoz mérten kitűnően szerkesztett lapp-svéd-latin, és svéd-lapp szótára. A norvégeknél Leem adta ki két rendbeli szótárát; az egyiket (norvég-lapp) «En lappisk nomenclator» cím alatt 1756-ban, a másik igen érdemes munkáját, nagy lapp-dán-latin szótárát 1776—81-ben. A múlt század óta azomban a lapp szótárírás terén a legújabb időig majdnem semmi sem történt. A svédek, a kik annyira buzgólkodtak és buzgólkodnak lapp nyelven írt szentírásbeli könyvek kiadásán, még mindig megleégesznek Lindahl és Öhrling egy századnál idősebb művével s csak a norvégek érezték szükségét, hogy a lapp nyelvet, melyet Leem munkája elavult helyesírásban és kissé nehézkesen mutat be, az újabb kutatások és irodalmi művek alapján dolgozzák föl. A jelen századbeli finmarki lapp irodalomnak Stockfleth N. W. adott új életet. Számos eredeti lapp nyelven írt könyvet szerkesztett, reformálta a helyesírást, kidol-

gozta finmarki lapp nyelvtanát és működésének betetőzéséül 1852-ben kiadta Norsk-Lappisk ordbog-ját (norvég-lapp szótárát), ezt a kiváló munkát, melynek Friis most megjelent lapp-norvég szótára természetes folytatását képezi. Stockfleth ugyan kidolgozta szótárának ezt a részét is, de ez bekövetkezett halála folytán kéziratban maradt. A mit Stockfleth félben hagyott, azt halála után Friis folytatta. Mint előszavában megjegyzi, húsz évig folyton dolgozott e szótáron, míg végre elhatározta, hogy kiadását tovább nem halasztja.

E szótár mindenesetre a legteljesebb ez eddig megjelentek közt és a felölelt nagy szókincs igen sok új, eddig ismeretlen, érdekes adatot tár elénk. Az eddigi szótárakat nemcsak a szókincs gazdaságával, hanem avval is fölülmúlja, hogy míg a régebbi szótárírók, Stockflethet kivéve, ki már a svéd-lappságra is kiterjeszti figyelmét, csak egy nyelvjárással foglalkoznak, addig Friis lehetőleg az összes lapp nyelvjárások szóanyagát belefoglalja munkája keretébe. Nevezetesen az orosz-lapp az, melyről eddig semmi szótári följegyzésünk sem volt és melyet legelőször Friisnél találunk szótárilag földolgozva. Erre vonatkozólag az anyagot legnagyobb részt saját följegyzéseiből, részben pedig Genetz Arvid Máté evangéliumának fordításából merítette. Hibáztatni való azomban, hogy az Enare-melléki lapp nyelvet sem a szótárban, sem az eléje bocsátott nyelvtanban egyáltalában nem vette tekintetbe, pedig részint Lönnrot, részint Andelin meglehetősen szójegyzéket közöltek belőle és grammatikáját is földolgozták.

Friis munkájának megírásánál kétféle czélt tűzött maga elé. Az egyik, hogy a Finmarkokban lakó papok és tisztviselők, kikre a lapp nyelv megtanulása kötelező, megbízható és lehetőleg kimerítő segédkönyvet nyerjenek benne; a másik, hogy e mű kiadásával az ugor összehasonlító nyelvészetnek tegyen szolgálatot.

Ha az első szempontból bíráljuk a szótárt, minden tekintetben csak dicsérni valót találunk rajta. Ilyen a szókincsnek már említett nagy gazdagsága, az alap- és származék-szók világos és áttekinthető csoportosítása, a jelentések szabatos és gondos fordítása és ugyanazon szó többféle hangalaki változásának föltüntetése. A mellett nem elégszik meg valamely szó jelentésének pusztá fölemlítésével, hanem a legtöbbet példával, mondatok idézésével világítja meg, a melyek valóságos mondattani kincsesbányát ké-

peznek. E mondatok egyttal fontos népnyelvi adalékokul szolgál-
nak, mert részint Friis, részint Stockfleth egyenesen a nép ajkáról
gyűjtötték őket. A lappúl tanuló e szótár segítségével akadálytala-
núl elolvashatja a nyomtatásban megjelent finmarki lapp köny-
veket is, a gyakorlati életben működő pap vagy tisztviselő pedig
kevés kivétellel meg fogja benne találni a szavakat, melyeket
érintkezés alkalmával a lappoktól hall.

E most említett tulajdonságok, a szótárnak az összehasonlító
nyelvészet szempontjából is dicséretes sajátosságai maradnak. Nyel-
vészeti használhatóság szempontjából azomban több lényeges fo-
gyatkozását is tapasztaljuk. Egy olyan nyelvnek a szótári anyagát
mint a lapp nyelv, sok tekintetben másképp kell földolgozni mint
egy gazdag, változatos irodalommal és nagy múlttal rendelkező
népnek a nyelvét. Ez utóbbinál külön választhatjuk és különböző
elvek szerint külön szótárakban tárgyalhatjuk az általános iro-
dalmi, a dialektusokban élő és a régi nyelv szókinését. A lapp
nyelvnél azonban, melynek se számbavehető irodalma, se számba-
vehető múltja nincs, a szótárírónak első sorban az élő nyelvre
kell tekintenie s minthogy a nyelv az ilyen népnél kizárólagosan
dialektusaiban él, a szótárírónak a szókinészet dialektikus változá-
saiban kell bemutatnia, más szóval első sorban tájszótárt kell
adnia. Ennek kell pótolnia a hiányzó nyelvemlékeket, a régi
nyelvet is.

Friisnek minden oly szót, mely a könyvnyelvben megvan, ki
kellott volna külön tüntetnie és utána tennie, hogy a főbb nyelv-
járásokban milyen alakja van; a többi szóknál pedig, melyek a
könyvnyelvben nem fordulnak elő, mindenütt föl kellett volna
említenie, honnan, mely vidékről való a szó és lehetőleg phonetice
azon tájszólás szerint kellett volna leírnia. Igaz, hogy sok helyt
használja a (*dial.*) megjelölést, de evvel csak azon szótat jelöli,
melyeket neki egyes gyűjtői részint néhány finmarki, főleg Varan-
ger-fjordi, részint néhány délibb norvég-lapp dialektusból beküld-
tek. És még ezeknél sem mondja meg nekünk sehol, hogy a
(*dial.*) jelölés alatt melyik nyelvjárást értsük. Pedig tudvalevő
dolog, hogy a lapp nyelvjárások rendkívül különbözők és például
a délibb Norvégiában élő lappok annyira eltérő dialektust hasz-
nálnak az északiaktól, hogy egyik a másikat nem érti meg. A dé-
libb Norvégiában lakók majdnem egészen azon a nyelven beszélnek,

mint az ugyanazon északi szélesség alatt lakó svédországi lappok. Ha Friis a (*dial.*) után oda tette volna e szót Skjærstadfjord (Saltdal, Dunderlandsdal), Hatfjelddal, a honnan pl. Qvigstad küldözte a maga följegyzett szavait, jakkor azt is tudnók, hogy ezt a szót Pite- és Ume-lappmarkban is használják. Ha Friis így jár el szótárának megírásánál, akkor a nyelvészetnek, különösen a lapp nyelvvel foglalkozónak, igen nagy szolgálatot tett volna; mert ily eljárással biztosan megállapíthatnók. miben és mennyire különböznek egymástól a lapp dialektusok hangtanilag és mely dialektusnak melyek a hangtani sajátosságai. Így a mint Friis szótára van, csak egy általános lapp nyelvről kapunk fogalmat. Ha olvassuk a *minnje, oaije, čoaije, nelle, nemma, nerre* szavakat, csak azt tudjuk meg, hogy a *maññe, oairve, čoairve (čoavgye), nala, namma, nadða* szavaknak ilyen alakjuk is van a norvég lappságban, de azt már nem tudjuk meg, a norvég-lappságnak melyik részében találhatók ezen alakok, melyik nyelvjárásnak a sajátosságai. Én véletlenül tudom, hogy ez alakok a hatfjelddali dialectusból valók, a melyek mint a felsorolt példákban látható, egyik jellemző sajátossága, hogy számos alapszóban az *a* tőhangzó *e* v. *i*-vé gyöngül, hogy szó közepén *ivv* átváltozik *jj*-re, *ñ* pedig *ñ*-re. De hogy más is tudhassa, a kinek csak szótárból van a lapp nyelv szókincséről tudomása, elég lett volna, ha Friis a (*dial.*) után egyszerűen megnevezi a vidéket is, melyet jelöl. Ezt pedig könnyen megtehetette volna. A dialektikus jelölés tekintetében még Lindahl és Öhrling múlt századbeli szótára is tökéletesebb, mert ez nagyon sok tájszó mellé, ha mást nem, legalább az *austr.* (= déli) és *boreal.* (= északi) jeleket teszi.

Friis szótárának egyik dicséretes tulajdonsága, hogy a régi nyelvet is figyelembe veszi és igen sok szó után odateszi az *obsoletum* jelzöt. Itt is találunk azonban hiányokat. Nem tudom megítélni, mennyiben használta föl a régibb lapp irodalmat, vajjon kiszedet-e onnan minden szót, a mi ma már nincs használatban, mert nálam e könyvek nincsenek meg. Annyit azonban tudok, hogy Leemnek rendelkezésére levő szótárát nem merítette ki teljesen. Nálam csak Leemnek norvég-lapp (a Porsangerfjord dialektusát tárgyaló) szótára van meg s alig hogy az elején nézegettem egy kissé, már is a következő szók akadtak szemembe melyeket Friisnél nem találtam. Ilyenek: *seuccam* «jeg begaar mig,

saa jeg overvinder faren» (Leem 32. l.); *hiedam* «jeg bespoter» (41. l.); *liebmo* «varm blæsende. Ordet bruges om vind, der i stærk hede om sommeren haver saadan art» (53. l.); *deuggnam* «jeg kændes blød og myg under følelsen. Ordets brug er om dun, uld etc.» (54. l.). — E szók még most is használatban lehetnek a Porsangerfjordi dialektusban. Azonkívül több szó van Leemnél, mely részint eltérő alakjánál, részint jelentésénél fogva érdemelte volna meg a fölvételt. De minthogy ezek dialektikus alakok és erre vonatkozólag már elmondtam nézetemet, fölösleges velük bővebben foglalkoznom.

Friis külömben egyéb forrásokat se használt föl eléggé vagy egyáltalában nem, a melyekhez könnyen hozzáférhetett volna. Az Enare-lappságnak teljes mellőzését már említettük. A svéd-lappságra vonatkozólag megelégszik Lindahl és Öhrling szótárával, pedig az előtte és utána megjelent svéd-lapp könyvekben elég szót találhatott volna, mely az említett szótárban nincs meg, de megérdemelte volna a fölvételt. Csak taláalomra veszek elő egy mult századbeli könyvet Fjellströmnek Grammatica Lapponica-ját (1738) és egy újabb időben (1878) megjelent svéd-lapp könyvet (*C. T. Odhneren appetuskirje aitiglandan supcasi kun* = Odhner C. T. tankönyve a hazai történetről Mörtzel fordításában) és mind kettőben talállok több szót, melyet sem Lindahl, sem Friis szótára nem ismer. Ilyen szók például az előbbiből: *jäc* «scilicet», *bostit* «retrorsum», *gancemist* «pone» stb.; az utóbbiból pedig: *tekkajes* «frisk och stark»; *kersek* (*kerseken éukah*) disznó (malacz); *äljalaka* «annorlunda, máskép» stb. A svéd-lappságra nézve az egyedüli könyv, melyet a Lindahl-féle szótáron kívül fölhasznált, az én Lule lappmarki szógyűjteményem, azonban az ebből merített szókat sem jelöli meg külön a szótárban. Ez pedig nem ártott volna, mert így, a ki a szótárt forgatja, legalább tudná, hogy e szók a Lule lappmarki dialectusban fordulnak elő. Azt sem helyeselhetem, hogy a Lindahl és Öhrling szótárában található svéd eredetű szavakat, melyekre a lappságban eredeti szó is található, a saját szótárából egyszerűen kihagyta, mert külömben nagyon nagy terjedelművé nőtt volna a munkája. Csakhogy e szavakkal úgy vagyunk, hogy nagy nyelvterületeken kizárólag ezeket használják és az eredeti lapp kifejezést nem ismerik. Az egész déli lappság csak *svöret*, *skük* (v. *skoaka*) stb. szavakat ismeri az eredeli *vastadet* (felelni),

vuoute (erdő) helyett. Ha az e fajta svéd-lapp szavakat nem vette föl, a norvég-lapp szavak közé sem lett volna szabad ilyen szavakat fölvennie mint *isa* (jég), *fabel* (mese), *fiskar* (halász), *fruwa* (asszony) stb., a melyekre általános használatú eredeti lapp szavak is élnek.

Friis szótárának egyik elismerésre méltó sajátsága, hogy több magánhangzót ismer mint az eddigiek (*i*, *a* és *ä* közti hang; *ä* magyar *a* felé hajló hang; *ë*, *i* felé hajló *e*) és hogy a magánhangzók hosszúságát és rövidségét is megjelölve találjuk benne. Csak az a kár, hogy itt sem jár el úgy, hogy egészen meg lehettünk vele elégedve. A hosszúságot és rövidséget legnagyobb részt csak ott jelöli, a hol különben értelemzavar támadna; *älmes* «pluviosus»: *älmes* «dulcis»; *bägge* «res tumida»: *bägge* «capistrum quod tarando vectario imponitur»; *ballat* «pertimescere»: *bällat* «timere»: *bället* «fodere»: *bället* «mugire» (præs. s. 1. *ballam*, *bälam*, *bälam*, *bälam*) stb. Másutt is megjelöli, de csak kivételesen, a mint eszébe jut; pedig nem ártott volna az egész munkán végig következetesen megtenni. E tekintetben elismerésre méltó munkásságot fejtett ki J. K. Qvigstad «Beiträge zur vergleichung des verwandten wortvorrates der lappischen und der finnischen sprache» című művében, s művéhez csatolt szójegyzékében, a kinek eljárása Friisnek mind a hosszú és rövid hangok pontos jelölésében, mind a nyelvjárások föltüntetésében például szolgálhattott volna.

A mássalhangzók többeli változása, vagyis a zártabb és nyiltabb alakok mindenütt ki van tüntetve és ha mégis talállok kifogást, e kifogást nem Friis, hanem a norvég fül ellen emelem, mely a *k*, *p*, *t* hangokat nem igen tudja a *g*, *b*, *d* hangoktól megkülömböztetni. Ugy vannak vele mint a németek, hogy a *k*, *p*, *t* hangokat aspiráltan (*kh*, *ph*, *th*) ejtik, a *g*, *b*, *d* hangok jelölésére pedig a mi (vagy a franczia) *k*, *p*, *t* hangjainkat használják. Saját tapasztalásom szerint akár a Lule-lappmarki, akár a karesuandói teljesen finmarki jellemű nyelvjárásnak hangjait vizsgáltam, a tőszótag zárt- és nyiltágánál mindenütt élesen megkülömböztették e kétféle hangot, különösen a *kk*, *pp*, *tt* és *gg*, *bb*, *dd* hosszú mássalhangzókat. A karesuandói *cogguoht* «föföltetni» igének például præs. sing. 1. sz. *mō cōkkuon*; az *addiet* (Lule: *vaddet*) «adni» igéé: *ättan* (Lul. *vattāu*). A *nubbie* «másik» névmás geni-

tivusa mindkét nyelvjárásban *nuppie*. Friisnél az *addet* ige jelen i. 1. sz. *addam*; a *coggat* igéé *coggam*, a *nubbe* pedig változatlanúl marad. Hasonló mássalhangzó-változás több is van a saját tapasztalásom szerint, de minthogy ez dialektusi sajáttság is lehet, ezekkel pedig Friis nem foglalkozik, tehát e helyen én sem érintem. Van azonban a lapp nyelvnek a szótagok ez erősbülésénél és gyöngülésénél olyan sajáttsága is, mely mindenesetre általánosnak látszik, minthogy nemcsak én figyeltem meg a Lule-lappmarki és karesuandói nyelvjárásokban, sőt az egész lappságban, hanem, bár nem egészen pontosan és a kiejtéshez híven, Qvigstad is föltünteteti már említett művében. E sajáttság abban áll, hogy az erősbült alakokban két massalhangzó vagy egy diphthongus után még egy rövid magánbangzó lép föl, melyet én υ jellel jelöltem (*ä, ë, ̃* stb.), Qvigstad pedig ' jellel. Ilyen erősbült tövek pl, Lul. *älëkiet*, kar. *älëkie't*, Qvigst. *äl'gët* (præs. s. 1. Lul. *alhkau*. kar. *alkkan*, Qv. *älgam*) = kezdeni; Lul. *tobötot*, kar. *togödoht*, Qv. *dow'dat* (præs. s. 1. Lul. *toptau*, kar. *toktön*, Qv. *dowdam*) = ismerni Lul., kar. *koajëvuot*, Qv. *goai'vot* (præs. s. 1. Lul. *koaiivuou*, kar. *koaiivun*, Qv. *goaivom*) = ásni stb. E fölsorolt szavakat Friis szótárában így találjuk: *algget* (*algam*), *dobdat* v. *dovddät* (*dovdäm*), *goaivvot* (*goaivam*), tehát, mint láthatjuk, nála az egész lappságot jellemző hangtani tüneménynek nyoma sincs.

A szótárt rövid nyelvtan előzi meg, mely nemcsak a finmarki, hanem a svéd- és orosz-lapp nyelvre is kiterjeszkedik. A hangtant csak érinti, a mondattannal egyáltalában nem foglalkozik és czélja, úgy látszik, csak az alaktan tárgyalása volt. Az alaktant is kiválóan paradigmákban mutatja be és ezekhez fűzi a megjegyzéseit. Mind a mellett ez az egész műnek így is nagyon hasznos és több fontos újabb adatot magában foglaló része. Különösen az orosz-lappot tárgyaló paradigmák és jegyzetek méltók figyelmünkre. Ezeknél ugyan, mint előszavában mondja, fölhasználta az én kis orosz-lapp nyelvtanommat, de azért a saját följegyzése és megfigyelése útján több érdekes új adatot tár elénk. Az *-l* ragos comitativusról, melyet én csak két példában tudtam bemutatni, kimutatja, hogy kiterjedt használatú; a szemelynévmásoknál pedig a teljes duálist fölsorolja, holott én Genetz szövegeiből csak az egy *sonaj* adatot tudtam idézni, mely azomban Friisnek elkerülte a figyelmét. Az igeragozásnál Friis paradigmáiból is megállá-

píthatjuk, hogy a dualisalakok teljesen kihaltak az orosz lappból. Genetz textusai nem ismerik *lie* segédige imperativusát, Friisnél azonban teljesen megtaláljuk. Különös azonban, hogy Friis említést sem tesz a határozatlan többesi alanyra mutató ragozásról, mely egyedül a kólaai lappságban van meg és mely egyik lényeges bizonyíték a lapp nyelvnek a finnel való szorosabb összetartozására. Talán a magyar cím gátolta benne, hogy a nyelvtanom 31. lapján levő fejezetet fölismerje és tárgyalásába fölvegye. — A szóképzés már nem terjeszkedik mind a három fő lapp nyelvre, csak a finmarkit mutatja be.

Ennyi az, a mit a szótár átnézése közben fölemlítésre méltónak találtam. Összefoglalva ítéletünket kimondhatjuk, hogy Friis könyve igen derék és valóban hézagpótló mű, melynek érdeméből a kimutatott hiányok nem vonnak le semmit, hanem a melynek érdemét és értékét rendkívül emelte volna, ha e könnyen elkerülhető hiányok nem fordulnak elő benne.

HALÁSZ IGNÁCZ.

Dr. W. Radloff-nak: «Das türkische Sprachmaterial des Codex Cumanicus» című tanulmánya ismertetését (fent 73—80 ll.) még ki kell egészítenem néhány kún-török szó megbeszélésével, mely a magyar nyelv török elemeinek kutatóját méltán érdekelheti.

Legfontosabb ezek közül a cod.-beli *eruv* «vis», mely a m. erő-vel alakra nézve még jobban látszik megegyezni, mintsem az egyéb török dialektusokból vele egybevetett *erik*, *irik* szó. Radloff az *eruv*-ot *ärü*-nek olvassa, az adott alak alapján. Pedig nagyon föltetsző, hogy az *eruv*-hoz igazoló szót csak *k*-végűt találunk a többi törökségben: ujjg. *ärk*, *ärik*, csag. *ärik*, kirg. *erik*, kaz. *irik*, melyek «kraft, macht» meg «freier, wille»-t jelentenek. A kún nyelv meg korántsem oly nagy ellensége a szóvégi *k*-nak mint a csuvas, pedig még ebben is e szónak *irik* az alakja («freier wille»). Hozzá járul, hogy a cod.-ben különben *ärik* (*ärk*) van «wille, kraft, macht» jelentéssel (innen: *ärkli* «freiwillig», *ärksiz* «wider willen, machtlos»). Ezért azt hiszem, hogy az *eruv* szót a codexnek hibás adatai közé kell számítanunk. Úgyis csak egyetlen egyszer fordul elé (a 142. lapon) s lehetett bár *eruc* az eredeti helyes írása.

A cod. *jihov* (cod. 198. l., 3-dik személyraggal *jihovi*) vagy *gichöv* (138. l. dativusraggal *gichövgä*) «templum» szót Radloff egy helyen *jiküü*-nek veszi, másutt meg a *ciküü* olvasást ajánlja (mely nyilván a *gichöv*-re támaszkodik, a szókezdő *gi* különben = *ži* lévén, úgy hogy hangkeményedés fölvételével kikerülne *ciköv*, *ciküü*). Radloff ugyanis azt sejtí, hogy ez a *ciküü* még teljesebb alakjában *cirküü* volt, = or. *cerkov*, *цѣрковъ*, mely kaz. *čirküü* lett (a csuvasban meg: *čergü*). De látni való, hogy ez az új magyarázat, egyebet számba sem véve, már a szónak hangalakjára nézve többféle nehézségbe ütközik. Mert a szó *jihov* alakban is fordulván elé, a kezdő *gi*-nek *ži*-féle ejtésére annyiban nem támaszkodhatunk, hogy ezt még továbbá *ci*-vé, illetőleg ezt a kún nyelvejtés sajátága szerint *ci*-vé lehetne változtatnunk. Azután meg az *r*-nek mely a csuvas *čergü*-ben is megvan, mindenesetre meg kellett volna maradnia. — Tudva van, hogy a kún *jihov*, *gichöv* szót a magyar *egyház*-val hozták kapcsolatba, mint hasonló összetételt, melynek utórésze *öv* a «domus»-t jelentő tör. *äv*, *öj*-nek felelne meg, előrésze *jih*, *gich* meg épen a m. *egy*-nek, melyről azt tudjuk, hogy «szent» (régí *Eg-li*, *Ig-kü* olv. *egy*- v. *igy-kü*-ben = mai *Hegy-kő*, németül «Heiligen-stein» lásd: gr. Kuun cod. 158. jegyzet; Hunfalvy «A kún v. Petrarka-codex» cz. ért. 42. l. Arról, hogy milyen legyen a két szónak egymáshoz való viszonya, csak Hunfalvy nyilatkozik, ki a m. *egy*, *igy*-et a törökből kerültké nézi, habár a m. nyelv azt nem is kúnoktól kapta, (mert már egy 1093 évbéli oklevélben fordul elé: *Kerek-yghaz*), hanem vagy a besenyőktől, vagy a kozár-csuvasoktól. «A *jih*, *gich*, mondja H., akár 'istenf' jelent, mint a kazáni tatár *ejä*, *ije*, akár 'szentet' mint a magyar *id*, *üd*: a kún *jih-öv*, *gich-öv* jól összevág a m. *yg*- v. *egy-ház*-zal». Ez egybevetés első tekintetre igen plausibilisnak látszik, de még sincs benne számba véve minden megfontolni való. Ugyanis *jihöv*-féle összetételes szót, mint templom v. áldozó háznak elnevezését, ténylegesen meg kellene még egyik-másik török dialektusban találunk, hogy annak már régibb használatos voltát fölvehessük. Azután elnevező összetett szókat a kölcsönvevő nyelvek rendszerint nem szoktak elemezni s szét bontani, habár van is egyik részre saját szavuk (pl. a perzsa *mej-zane*-t a török ugyanígy fogadta el, s nem fordította *mej-ev* «bor-ház»-ra); még föltünőbb meg az volna, hogy a magyar a felében átvett összetett szóból (*egy-ház* = *jih-öv*) az idegen

részt, a mely előtte aligha világosan érthető volt, elvlasztván más összetételre is használta volna (*égy-kü*). Azután csak fönn kell tartanunk az *égy-* vagy *igy-ház*-beli *égy*, *igy*-nek az *idnap*, *idleni*-beli *id*-vel való azonosságát, a melyről azt tudjuk, hogy a «szent» fogalom kifejezője, míg a *jihöv*-bel- török *jih*-nek értelme merőben kétséges. A kaz. *ejü, ije* «úr, isten (?)» szóval való magyarázatnak («isten-háza») az a fő gyengéje, hogy ez a szó nem amúgy «urat» teszen, hanem «valaminek az urát, gazdáját, birtokosát», még akkor is ha bizonyos szellemekre, manókra vonatkozik (kaz. *sü ejäse* víz ura, vízi manó, wassergeist, *aj ejäse* házi nemtő, manó); s ha jelentene is egyenesen «istent», az összetételnek birtokosragosnak kellene lenni (*jih-öv-i, jih-háza*). Úgy látszik hogy a *jihöv* épen csak a kúnok számára készült hittérítői műszó, melyről inkább azt lehetne vélni, hogy neki a magyar «igy-ház» szolgált mintául. — Hogy a kún *jihöv, gichöv* mivoltának valamenynyire biztos nyomába juthassunk, mindenek előtt számba kell vennünk, hogy a codex írásmódja szerint a *jih-*, *gich-* előrészt, úgymint Radloff teszi, *jik*-nek kell olvasnunk; az *öv* (*äv*) «ház» szót igen alkalmas utórészül fogadván el, a *jik*-nek csak oly értelmet tulajdoníthatunk, mely nem kívánja meg az utószónak (*öv*) birtokosragozását. E követelésnek eleget tesz, még pedig alakra nézve is, az altaji-tatár *ijik*, mely «áldozásra jelölt állatot» jelent (животное назначенное на жертву). Talán nem képtelenség azt vélni, hogy a kúnokhoz járt hittérítők a keresztyén «templom» elnevezésére ezt az *ijik* szót használták föl, mely a tatárok pogány «áldozására» vonatkozik, úgy hogy *jik-öv* (e h. *ijik-öv*) szószerint «áldozat-ház». Megemlítem, hogy Zolotniczki (Csuvas szotára 150. l.) észrevette, hogy a tatár *ijik*-vel egyező a csuvas *jirix* v. *jirix*, mely «áldozatul fölakasztott mindenféle apró tárgyakat» jelent, még Szbojev szerint «kis hordót vagy kosarat, melyben az áldozott állatnak csontjait eltették»; de végre «öntött bálványka, házi-istenkép (домашний богъ)» értelem is fűződött hozzá. Még a jakutban is megvan az *ijik* (csuv. *irix*)-nek mása *itik* alakban = «geachtet, verehrt; heilig» (*itik xaja* «der verehrte felsen», name eines felsens in der nähe von Jakutsk: Böhtl.); a minuszinszki tatároknál meg a jó szellemek járnak az *izik*-okon, a nekik «szentelt» lovakon.

A cod.-beli *iesdä* szót (cod. 159. l.) eddigelé a perzsa *jezdan*

(*izdan*)-val egyazonnak vettük, «*deus*» v. «*dominus*» értelemmel. Hiszen annyira világosnak látszott, hogy a *friste iesdä* így olvasva: *friste jezdä*, és igazítva: *feriste-i jezdan*, bár perzszás szókötéssel, szépen megfelel az «*angelus domini*»-nek, a ki Lukács evangélioma szerint a pásztoroknak Krisztus születéséről hírt ad. Ez az *iesdä* tehát adatul szolgált arra, hogy a kúnok a perzsa *jezdan* «*deus*» szót is használták (l. Vámbéry, Magyarok eredete 367. l.) s ez meg némileg azon nézet mellett szólhatott, hogy a magyar *isten* szó a törökség révén (ha nem is épen a kúnoktól) a perzsából került (l. Hunfalvy id. ért. 43. l.). Méltán megkívánhatjuk tehát tudni, hogyan adja Radloff az ő kún szótárában ezt az érdekes *iesdä* «*deus*» szót. Csakhogy azt hiába keressük nála. Pedig mégsem felejtette ki, hanem egészen más értelmet adott neki. Az illető szöveghelyet, hol a *friste iesdä* előfordul, ugyanis így írja át (82. l.): *küldi färistä jazida, ajtti kütüciğä, kim kojlar kütür*, és fordítja így: [es] «*erschien (kam) der engel auf dem feld e und sprach zu den hirten, die die schafe hüteten*». Tehát nem «*deus*», hanem «*in campo*» jelentésű szót lát az *iesdä*-ben, a melyet *jazida*-vá megigazít. De vajjon jól van-e ez így? — Igaz hogy van különben is a codexben egy ilyen «*campust*» jelentő szó *iessse, yax*, és *jaz*-nak írva, a következő helyeken: 191. l. (pag. cod. 139.) *Ave iessening cibugi tayjak bizga sendän bitti, egrimisni ol köndürir* (olv. R. szerint: *Ave, jaziniñ cibiri, tajak bizgä sändän bitti, ägrimizni ol köndürir* = «*Ave, du strauch der ebene, von dir ist für uns der stab gewachsen, der die krummen unter uns grade macht*») | 90. l. *yax* (olv. *jaz*) = *prato* (lat. *pratum*) | 146. l. *jazda*, háromszor, találós mesében, melynek Radloff szerint való magyarázata a gróf Kuuné ellenében helyesnek kell elismernünk: 22. sz. «*In der ebene (jazda) dreht sich (kokettirt) eine junge braut. — Die schilfblume (cod. hamisdasi, találóan igazítva: kamiš baši), mig gr. Kuun így: «æstate (jazda) juvenescit, se flectit*»; — 23. sz. «*In der ebene (jazda) liegt ein fetter klöpfel, d. h. der igel*»; K. «*madidum lacrimis (jazda e h. jaš-da) instrumentum ad pulsandum (quo lintea purgantnr), i. e. palpebræ*»; — 24. sz. «*In der ebene (jazda) liegt ein fetter riemen, d. h. die schlange*»; K. «*acuncula æstate unguentis nitet.*» E szerint megvan *jazi*, illetőleg kopott végű *jaz*, meg úgylátszik a *j* hatásából keletkezett magashangú *äzi, jüz* is (a mint pl. a kazáni-tatárban kezdő *ja*- többször *jä*-nek

hangzik: pl. *jaj* és *jäj* nyár, *jäs* fiatal) = alt. oszm. *jazi* «fläche, ebene, feld»; még kopott *jaz* alakja is megvan a csag. és oszm.-törökben. Cod. 130. van szintén *iesse* «breit», s ez bár ugyanezen *jazi* (*jüzi*) lehet (míg Radloff külön szólul oszm. *jassi*, kaz. *jasti*-val veti egybe); mert az alt. *jazi* nem csak «*μολε*», hanem «*широкий*, (breit, weit)» is. Látni való, hogy alak tekintetében nem lehet az ellen kifogás, hogy a cod. *iesdä* ezt jelenthesse «in campo», s *jazida* helyett álljon. Sőt tán nem is kell egészen a *jazida* alakká igazítani, olvashatjuk bár *jäzidä*, illetőleg *jäzdä*-nek is. Továbbá meg kell jegyezni, hogy «in campo, a mezőn»-féle helyhatározás Lukács-evangeliomának illető helyéből is kiérthető: Luk. 2, 8. et pastores erant in regione illa excubantes (*ἀγροαυλοῦντες*) = «valának pedig pásztorok azon tartományban, kik kin a mezőn hálnak vala és vigyáznak vala éjszakán az ő nyájok mellett. (9) És ime az Úr angyala hozzájok eljöve stb.» de egyszersmind észrevehető, hogy a cod.-beli elbeszélés nem jól tartja meg az evangéliumbeli előadás sorát, vagyis gyarlón van ebből kivonva. A *keldi friste* mellett hiányzik a «hozzájok = pásztorokhoz», az *iesdä* (*jazida*) mellett kellene «valának pásztorok». — Másrészt ha a supponált «angelus domini» értelmet szorosabban szemügyre vesszük, nem igen hihetőknek találjuk, hogy a kún fordítás szerzői ezt akarták volna a *friste iesdä* szókkal kifejezni. Ők meglehettek elégedve, ha a kellő keresztyén terminusokat egy valamely alakban megállapították; a «dominus»-ra pedig különben a török *bej* (*bī*) szóval éltek («dominus deus» = *bī teñri*, a többi fordított szövegekben); vagy ha épen perzsa szóval akartak volna élni, változatosság kedvéért, nyúltak volna a *χuda* szóhoz, melyet a codex (77 l.) föl is jegyzett *ghoda*, *ghuda*-nak írva. A «deus» fogalomra különben kivétel nélkül *tengri* (*täñri*) szó szolgál, s teljességgel nem hihető, hogy a kúnok e mellett még a perzsa *jezdan*-t használták volna; mert tényleg más északi török nyelvekből sem ez, hanem a perzsa *χudaj*, *χuda* szó ismeretes (alt. kojb. soj. *kudaj* «deus»). Végre hogy akkor *jezdan* helyett a cod. csak *jezdä*-t mutatna, még nem igen jelentene valamit; de igen is az, hogy a *friste iesdä* (= «angelus domini») idegen szószerkesztés volna, a melynek más párját a kún szövegekben nem találni. — Mindezeknél fogva most csatlakozunk Radloff abbeli fölfogásához, hogy az *iesdä* szó a. m. *jazida* «in der ebene, auf dem felde», csak azt adván hozzá, hogy ez akár *jäzidä*, *jäzdä*-nek

is olvasható; a mi a fordítást illeti meg nem iparkodnánk a *käldi* (jött) igét a *jäzdä*-vel összeilleszteni (R. «es erschien der engel auf dem felde»), hanem inkább a szöveghely szerkezetét fogymatékossnak tartjuk.

Egyéb szók, melyek a magyar nyelvbe csakugyan mint kölcsönszók jutottak be: cod. 30. 94. *Konessu, chonasuj* «vivum argentum» (quecksilber) = m. *kéneső*; R. *künäsü*-nek olvassa; gr. Kuun idézi hozzá a kaz. *künä-siüi*-t (Bál., *kenä su* Budag.); ha e szerint *su* «aqua» az utórésze, kérdés vajjon a *konessu*-t már teljesen egységes szónak lehet-e olvasni (*künäsü*), vagy pedig *künä-su* kell? Másik kérdés: vajjon a *künä-su* (kaz. *k. siüi* = «*k. vize*») el van-e rontva ebből: *kümüš* «ezüst-víz», vagy más mit jelentett a *künä*? | cod. 125. *chertme*: R. olv. *kärtmä* birne = m. *körtve, körtvély*; egyező szót még Budagov hoz föl: nog. (krimi) *kürtmä* «vad körte». — Lásd e szóról Munkácsit, fent 121. l. Igaza lehet abban hogy a *körtve*, tör. *kärtmä*-hez nincs köze a csuv. *kütmel*-nek, mely «áfonya, preisbeere»-t jelent. De így még nincs megmagyarázva a régi m. *körtvély* alak (*körtvélyes*-ben). Talán egy megvult tör. **kärtmä*-re utal a *körtvély*, úgy mint a kún *bor* mellett van *borla* «weingarten», s ehhez képest eredeti jelentése ez volt «birnengarten, körtvélyes» (v. ö. hogy or. *vinograd* «weinstock, weinbeeren» tkp. *wein-«garten»*: градъ, городъ «bekerített hely, főképen: város»; meg hogy a m. *szőlő* «weintraube, weinstock» és «weingarten») | cod. 135. *kukel*: R. olv. *kükül* «unkrant»; fordítatlan mondatban fordul elé, s a mellette álló synonymumok, valamint a kimutatható egyezés szerint bátran a «spina» jelentés vehető föl. Hunfalvy, Petr. cod. 43. a m. *kökény* «schlehe, schlehdorn» szót veti egybe és megfelelő *kükül* szóalakkal a *küküllő* (ebből: *kükül-jó*, v. ö. *Kökel*-fluss, és szláv «Tirnava») folyónevet magyarázza. Egyéb török egyezést mutatott ki Munkácsi, fent 120. l. | cod. 135. *kovra* (az előbbi *kukel*, meg *tigenek*, *alabota* mellett, fordítás nélkül): R. olv. *küra* «unkraut(?)». Világos, hogy effélel jelent a *kovra*, de fajtája szorosabban meg nem határozható. Radloff egybeveti: kurg. *küraj* (Plm. szerint растение съ полымъ creблемъ, pflanze mit hohlem stengel); Munkácsi. NyK. XVII, 98.: kaz. *kura* hohler pflanzenstengel, csuv. *çura* dürres gras, s egyezteteti vele a m. *kóró*-t («dürrer pflanzenstengel», meg szárazféle növények neveiben: *bogács-kóró* carduus, *katáng-kóró* cicho-

rium) | cod. 135. *alabota* : R. olv. *alabuta* «dornen (?)»; gr. Knun *ala-bota* «*planta rubra*»-t (tkp. *variegata*) sejt ki belőle, s a m. *la-boda* *chenopodium*-ra utal (mely Mikl. szerint = szerb, kisorosz *loboda*); non liquet | cod. 90. *bor* vinum. 89. *borla* vinea: R. az utóbbihoz a krími *borla*, *borlačik* szókat is idézi (nyilván szintén »vinea» jelentéssel) | cod. 90. *čager* vinum: R. olv. *cağır* «wejn», összevetve: tarancsi-tatár *čägır* «branntwein», orosz *čegır* «kaukasi-scher wejn»; gr. Kuun a m. *csigér*, *csiger* «lauer, nachwein, tresterwein»-re utal; e szerint a *čager*-t inkább *cağır*-nek olvasnók.

B. J.

Értesítések.

A cseremisiz nyelvőről nemsokára újabb ismeretet fogunk nyerni két finn nyelvész eredeti nyomozásának és gyűjtésének kiadásával. Ugyanis Dr. Genetz Arvid, ki az 1887-ki jekaterinburgi iparkiallítást látogatván (a hol egyszersmind ethnographiai mutatványokul urali és egyéb ázsiai népek képviselői is láthatók voltak), azután a cseremiszek közt nyelvészeti nyomozást és nyelvanyag-gyűjtést végzett, — tanulmányútjának szép eredményét a Finn-ugor Társaságnak ajánlotta föl kiadás végett. Gyűjtött pedig ő cseremisiz népköltészetfélét: mesét néhány tizével, 100 lyrai verset, 100 találós mesét s néhány tánczverset. Ezenkívül a Márk-evangeliumnak egy részét cseremisizre fordította. Legfontosabb szerzeménye azonban egy meglehetősen teljes szótár és cseremisiz nyelvtan. A F.-Ug. T. ezeket külön kötetben fogja kiadni. (1888. apr. 21. ülésről szóló jelentésből). — Dr. Porkka Volmár-ról, ki még 1885-ben járt a cseremiszek közt (l. fent 65. l.) meg azt a hírt vesszük (F.-Ug. T. 1888. novemberi üléséből), hogy nála készülőfélben van cseremisiz szótár és nyelvtan, a mihez jószámú népköltészeti nyelvmutatványok kiadása fog járulni. Betegsége miatt neki többször felbe kellett szakítani munkáját, de most reményli, hogy munkája kinyomatását már a jövő év elején megkezdheti.

Egy angol úriember különösen a mordvin nyelv iránt érdeklődik s annak kutatását akarja előmozdítani. A *bereromb*y

J. úr ugyanis a helsingforsi «Finn-ugor társaságnak» három éven át 50—50 font st. ajánlott föl azon czélra, hogy a mordvin nyelv szókincse teljesebben összeszereztessek. A társaság ennél fogva e tanulmányútra vállalkozót keresvén, 2000 fmk. (=1000 frt.) úti-segély kifizése mellett pályázatot hirdetett, nyomozandónak jelölvén ki a Nizsninovgorod, Szimbirszk és Penza guberniumokban lakó mordvinságot.

Lapp nyelv. Mag. Jaakkola 1888. nyarán megint járt Jemtlandban, hogy a svéd-lapp nyelvbéli tanulmányát (I. fent 65. l.) kiegészítse és megigazítsa. — Szintén svéd-lappot kutatott a Lule-lappmarkban, Jokkmok egyházkerületében, egy upsalai egyetemi hallgató, Wiklund K. B.

Kalevala. Kolmas helppohintainen, selityksillä ja kuvilla varustettu painos. Helsingissä 1887. — A Kalevalának magyarázatos kiadása, mely szó- és szólásmagyarázatokot ad s így a költeménynek karjalai tájnyelvét a finn nagyközönségnek jobban érthetővé teszi, először 1870-ben jelent meg s másod ízben 1877-ben, ujonnan átnézett és javított magyarázatokkal; a most megjelent harmadik kiadáshoz még érdekes adalékul 17 lapra terjedő kép-gyűjtemény járul, melyből a keleti finn népviseletről meg egyéb a Kalevalában gyakran előforduló népeleti tárgyak alakjáról biztosabb fogalmat nyerünk. — Ára a «helppohintainem (olcsó)» Kalevala-kiadásnak: 3 finn márka (= 1.50 kr.).

Kalevalan toisinnot. (Les variantes du Kalevala). Jälkimmäinen sarja, I. vihko. Helsingissä 1888. — Ez a vállalat meg fogja ismertetni az anyagot is, a melyből Lönnrot a finn népeposzt mint egészét megszerkesztette: a runókat, olyan alakban, a mint a gyűjtők eredetileg följegyezték, s így majd módot nyújt a finn epikus hagyomány mélyebb tanulmányozására. A most megjelent nagy füzettel előbb a II. sorozat (finnországi, ingriai és észti runók) veszi kezdetét.

Kanteletar elikkä Suomen kansan vanhoja lauluja ja virsiä. Kolmas painos. Helsingissä 1887. — A «Kanteletar» («vagyis a finn nép régi dalai és énekei») harmadik kiadása. A gyűjtemény harmadik könyve, mely a balladaszerű runókat foglalja magában, Lönnrotnak újabb, tetemesen bővített kézírata szerint van kiadva. — Ára (kötve): 4 fmk. (= 2 frt.)

A M. T. AKADÉMIA NYELVÉSZETI KIADÁSAI.

NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK. Kiadja a M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkeszti Hunfalvy Pál, I—XIV. köt.; szerkeszti Budenz József, XV—XX. köt. 1862—1886. Ára kötetenként II—X-ig 1 fjt 50 kr., XI-től fogva 3 fjt.

NYELVEMLÉKTÁR. Régi Magyar Codexek és Nyomtatványok. Kiadja a M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkesztik; Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Áron. 1874—86. 8-adrét.

I. kötet. Bécsi Codex. Münchener Cod. Közzéteszi: Volf Gy.

II. kötet. Weszprémi C. Peer C. Winkler C. Sándor C. Gyöngyösi C. Thewrewk C. Kriza C. Bod C. Közzéteszi: Volf Gy.

III. kötet. Nagyszombati C. Szent Dömonkos C. Virginia C. Közzéteszik: Komáromy L. és Király P.

IV. V. kötet. Érdy C. Közzéteszi Volf Gy.

VI. kötet. Tihanyi C. Kazinczy Codex. Horvát Codex. — VII. kötet. Ehrenfeld Cod. Simor C. Cornides C. Sz. Krisztina élete. Vitkovics C. Lányi C. — VIII. kötet. Sz. Margit élete. Példák könyve. A sz. apostoloknak méltóságáról. Apor C. Kulcsár C. — IX—X. kötet. Érsekújvári C. — XI. kötet. Debreczeni C. Gömör C. — XII. kötet. Döbrentei C. Teleki C. — XIII. kötet. Feszetics Cod. Pozsonyi C. Keszthelyi C. Miskolci töredék. — Közzéteszi Volf Gy.

Ára kötetenként 2 fjt.

RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK. V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Kinyomatta Toldy; a Csesz-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf Gy. 1888. Ára 6 fjt.

RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA. (Corpus poetarum.) Szerkeszti Szilády Áron. I. kötet: Középkori magyar költői maradványok 1877. II.—V. kötet: XVI. századbéli magyar költők 1880—86. Ára kötetenként 2 fjt.

CODEX CUMANICUS bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum. Jegyzetekkel s glossariumokkal kiadta gr. Kuun Géza. 1880. N. 8-rét. Ára 5 fjt.

UGOR FÜZETEK. Adalékok az ugor nyelvek ismeretéhez és összehasonlításához. I. szám. Genetz A. Orosz-lapp nyelvmutatványok. 1879. Ára 60 kr.

II. sz. Zürjén nyelvmutatványok. Közl. Budenz J. s Halász I. 1883. Ára 60 kr.

III. szám. Halász I. Svéd-lapp nyelvtan és olvasmányok 1881. Ára 60 kr.

IV. szám. Máté evangélioma moksa-mordvin nyelven. Tyumenyev fordításából közölte Budenz J. 1881. Ára 60 kr.

V. szám. Munkácsi Bernát. Votják nyelvmutatványok és nyelvtanulmányok I. 1884. Ára 60 kr.

VII. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. I. Lule- és Pite-lappmarki nyelvmutatványok és szótár 1885. Ára 1 fjt 20 kr.

VIII. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. II. Jemtilan li lapp nyelvmutatványok. 1886. Ára 60 kr.

(Különnyomatok a *Nyelvtud. Közlemények*-ből.)

RÉGI MAGYAR NYELVÉSZEK Erdősitől Tsétsiig. (Corpus Grammaticorum linguae Hungaricae veterum.) Kiadta Toldy F. 1866. Ára 2 fjt.

- EGULY ANTAL HAGYOMÁNYAI. A Völgö-föld és nép. Kidolgozta Hunfalvy Pál 1864. Ára 2 frt.
- MAGYAR-UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ SZÓTÁR. Irta Budenz J. 1873—81. Ára 5 frt.
- A MÁGYAR IGEIDŐK. Irta Szarvas Gábor 1872. Ára 1 frt.
- A HELYES MAGYARSÁG ELVEI. Irta P. Thewrewk Emil. 1873. Ára 1 frt.
- A MAGYAR NYELVUJÍTÁS óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata. Irta Imre Sándor. 1873. Ára 1 frt.
- KALEVALA. A finnek nemzeti eposza. Fordította Barna Ferd. Ára 1 frt.
- SIMONYI ZS. A magyar kötőszók, egyuttal az összetett mondat elmélete. I. kötet. (A mellérendelő kötőszók.) 1881. Ára 1 frt 20 kr.
II. III. köt. (Az alárendelő kötőszók) 1882—83. Ára 2 frt 40 kr.
- KAZÁNI-TATÁR NYELVTANULMÁNYOK. Irta, Sz. Bálint Gábor. I. füzet. Kazáni-tatár szövegek. 1875. II. füzet. Kazáni-tatár szótár 1876. III. füzet. Kazáni-tatár nyelvtan 1877. Egy-egy füzetnek ára . . . 1 frt.
- ÉRTEKEZÉSEK A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL. Kiadja a M. T. Akad. Az I. oszt. rendeletéből szerk. Gyulai Pál, osztálytitkár. I—VIII. köt. 1867—1880. Ára 20 frt 20 kr. — IX. köt. (1—12 sz.) 1882. Ára 3 frt 20 kr. — X. köt. (1—13 sz.) 1882. Ára 4 frt. — XI. köt. (1—12. sz.) 1883. Ára 3 frt 70 kr. — XII. köt. (1—12. sz.) 1885. Ára 4 frt 60 kr. — XIII. kötet. (1—12. sz.) 1886—87. Ára 3 frt 40 kr. — XIV. köt. (1—7. sz.) 1887—88. Ára 2 frt.
- SZINNYEI JÓZSEF. Finn-magyar szótár 1884. Ára 3 frt.
- AZ UGOR NYELVEK ÖSSZEHASONLÍTÓ ALAKTANA. Irta Budenz J. Első füzet: Igeképzés. 1884. (Különnyomat a Nyelvt. Közl.-ből.) Ára 1 frt. Második füzet: Névszóképzés. 1887. Ára 80 kr.
- A PHONETIKA ELEMEL, különös tekintettel a magyar nyelvre. Irta Balassa József dr. 1886. Ára 70 kr.
- VOTJÁK NÉPKÖLTÉSZETI HAGYOMÁNYOK. Gyűjtötte és fordította dr. Munkácsi Bernát 1887. Ára 2 frt.
- OSZMAN-TÖRÖK NÉPKÖLTÉSI GYŰJTEMÉNY. I. kötet: *Oszmán-török népmesék*. Gyűjtötte dr. Kúnos Ignác. 1887. Ára 2 frt 30 kr.
- HÁROM KARAGÖZ-JÁTÉK. Török szövegét följegyezte és magyarra fordította dr. Kúnos Ignác. 1886. (Különnyomat a Nyelvtudományi Közlemények XX. kötetéből.) Ára 1 frt

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

BUDENZ JÓZSEF.

HUSZONEGYEDIK KÖTET.

III. FÜZET.

Ára 50 kr.

BUDAPEST, 1889.

TARTALOM.

Orta ojunu, török népszínhjáték. (Magyar fordítás). — <i>Dr. Kúnos Ignác</i> ...	161
A 3-dik személynévmás az ugor nyelvekben. — <i>Budenz József</i> ...	190

Ismertetések és bírálatok.

Ahqvist, Ág.: Suomen kielen lukusanoista (a finn nyelv számneveiről). — <i>Budenz J.</i> ...	200
Quigstad és Sandberg: Lappische Sprachproben ...	207
<i>Peruchin Miklós</i> : Vázlatok a glazovi votjakok hagyományai és életmódja köréből. (Oroszul.) — <i>Dr. Munkácsi Bernát</i> ...	220
Értesítések ...	240

ORTA-OJUNU.

Török népszínjáték.

— A varázsló. —

I.

(Mialatt a zene egy nótát szól, a néző térre legelőbb is *Pešekjar* lép elő.)

Pešekjar. Óh én vitézem.

Beltűlről valaki: Tessék én vitézem.

Peš. Nem is ez a számítás.

Valaki. Mi hát a számításod?

Peš. A Varázsló: játékának vettem utánzatát, húzd rá, hadd mutassam a czélzatát.

(Miután eljátszottak egy nótát, jön egy roppant furcsa öltözetben a *Kavuklu* (nagy süvegű). Fején jókora nagy süveg, kezében különböző szinekből kirakott esernyő, utána meg mintegy szolgálja kép és táskával a kezében egy *törpe* jön; vagy háromszor ötször körüljárják a néző tért.)

Peš. Mašallā efendim, honnan jön és merre megy ön szemem fénye?

Kav. (A megette levő törpéhez.) Mit ordít az itt ez a szenny ember, menj és nézd, hogy koldus-e vagy miféle, talán pénzt akar?

Törpe. Tán koldusnak kell lennie.

Peš. Efendim, megértettem a beszélgetéseteket, szolgálja (én) koldus vagy mi nem vagyok; talán el is felejtette ön, hogy szolgálja (én) régi barátja Toszun efendi vagyok.

Kav. Szép, most már tudom, nos mit akar mondani?

Peš. Efendim semmi különöset, olyan mélyen elmerülve jár ön, hogy ennek oka meg az egészsége után tudakozodom.

Kav. Bocsósson meg Toszun efendi, ma tulságos a szórakozottságom, hirtelenjébe meg se ismertem.

Peš. Óh efendim, mi az oka e szórakozottságának?

Kav. Óh Toszunkám, ha elbeszelném a fejemre jövő eseményt és ha meghallgatnád, akkor megértenéd.

Peš. Óh efendim, elmúlt légyen; tudja ön, hogy szolgálja (én) mily figyelmes vagyok, beszélje el, hadd tudjam meg én is.

Kav. Lelkem, azt csak tudni fogja, hogy a felső városrészbeli előljárónk házának egyik szobáját bérben bírom.

Peš. Igen is efendim, tudom.

Kav. Hogy, hogy nem, tegnap előtt reggel korán keltem fel; kimegyek a mosakodóba és látom, hogy az előljáró efendi, a ház tulajdonosa felöltözködve felövezkedve menőben van ki az utczára.

Peš. Aztán efendim?

Kav. Azt mondom neki: 'Ugyan efendim, ilyen korán merre méltóztatik menni?' Feleli erre: 'Óh ne fogj most engem szóba, megyek a koldus-gőzhajóra, még el találok késni.'

Peš. Nos?

Kav. Toszun, hisz tudva előtted a mi helyzetünk, bizony nem kevés nyomoruságot szenvedünk.

Peš. Tudom efendim, tudom.

Kav. Mondom neki: 'Óh, ha így van, várj egy kissé, én is hadd öltözködöm fel sebtibe és menjünk együtt.' Azt mondta rá, hogy jól van. Gyorsan felöltözködtem és együttesen egy futás, elérteztünk a koldus-gőzhöz. Beszállottunk a hajóba, kezdtem mindenfelé nézegetni, emerre mentem oda dörgölődtem, amarra mentem oda dörgölődtem, de bizony nem akadt a ki vagy öt parát elővéve ide adta volna. Pedig Toszun efendi, tudod-e hogy mért mentem én voltaképp a koldus-hajóra?

Peš. Nem én efendim, mért is mentél hát?

Kav. A szegénységemet csak megtudtam veled értetni; nos én azt hittem, hogy a koldus-hajón pénzt adnak a koldusoknak és

egy futásban azért mentem oda; pedig hát még csak öt parát se kaptam.

Peš. Óh, óh, bizony tévesen értette meg; no de aztán?

Kav. Aztán Toszunkám, egy ember jött, kezében egy bádóg, azt ütögette egy bádóggal. Kérdi, hogy hol szállok ki (megyek fel), gondolkozom, azt mondom neki, hogy a hajó párkányára megyek fel. Nem úgy érti, mondja erre, hanem hogy melyik kikötőnél szállok ki. Mialatt mi beszélünk, *Kanlidsa* kikötőjéhez ér a hajó, ez volt az utolsó kikötő, ki is szállott az utasok mindegyike, csak én maradtam ott. Jegyet vegyek, és én is kifelé, mondja a jegyszédő, mert más kikötő nincs is. Adj hát, mondok neki, hadd szállok ki. Add a pénzt, feleli erre, adok aztán jegyet. Miféle pénzt akarsz? szólok neki vissza; én erre a koldusok hajójára koldulni jöttem, te adj nekem pénzt. Egyet szól erre a jegyszédő legényeknek és pif-paf veréssel rugással kidobták a kikötőre.

Peš. Óh efendim, hát aztán? bizony nagy bajba jutott.

Kav. Aztán Toszunkám kijutottam a kikötőre, de a jegy-gyűjtők nem akartak a korlából kibocsátani, jegyet kívántak tőlem. Bármennyire mondtam is nekik, hogy miért szállottam én koldus hajóra és hogy pénzem nem lévén nem válthattam jegyet, bizony nem menthettem meg a galléromat.

Peš. Óh Hamdikám, hogy tudtál kijutni, mit csináltál aztán?

Kav. Mit csináltam volna? Azok az emberek úgy szólván ütni kezdtek. Szerencsémre, közel a kikötőhöz egy nagy nyári lakás volt, meglátta a kastély tulajdonosa, a mi csufságot rajtam elkövettek, megsajnálta, szolgálival megküldte a jegypénzt és így kiszabadultam.

Peš. Óh elmúlt légyen efendim, nos aztán?

Kav. Aztán Toszunkám elhagyván a kikötőt a mint arra felé bolyongtam, meglátok egy nagy kaput, nyitva mind a két szárnya, belülről pedig két oldalán kert, hosszú egy út.

Peš. Jaj, bár csak be ne léptél volna.

Kav. Mit beszélsz Toszun, az óra nyolczra járt, a számba még csak egy szemét darabkát se tettem, úgy hogy éhségtől a bensőm is összekavarodott. Nem bírtam az éhségemmel és azon hit-

ben, hogy talán a gyomrom is megtölthetem, meg aztán öt vagy tíz parányi hajjópénzt is kapok, biz én bementem a kapun.

Peš. Hát aztán?

Kav. Aztán efendim, messze messze mentem, egyszerre csak azt látom, hogy egy magas helyen egy nagy czukorkészítő márványkő van, és e márványról lépcső vezet fel.

Peš. Ó te semmiházi, miféle czukorkészítő márvány az?

Kav. Milyen volna? egy jókora nagy márvány la.

Peš. Ó te semmiházi, felszálló kő annak a neve; minden kastélyban van olyan, hogy lóra szálljanak róla.

Kav. Bánom is én akár mi Toszun; aztán a lábaimon levő czipőket egymáshoz csapva köntösöm alá vettem és kezdek felfelé indulni.

Peš. No látod, hogy milyen dolgokat mívelsz, hát nem láttál a lépesőfőnél még más czipőt is?

Kav. Sokat.

Peš. Lásd csak lásd, mily szégyen; járja-e így czipőkkel a hónod alatt felmenni? no de mi történt aztán?

Kav. Felmentem, hát látok egy nagy előtermet, vagy tizenöt ajtó nyílik belőle.

Peš. Ugyan Hamdi nem találkozta ott senkivel?

Kav. Nem én.

Peš. Nos aztán?

Kav. Kissé gondolkoztam, hogy melyik ajtót nyissam ki, aztán így szólva magamban: a hogy lesz úgy lesz, benyitok egy ajtón. Óh Toszun, mondok neked valamit, de jól vigyázz, hogy el ne áruld valakinek.

Peš. Ugyan mi az, Hamdi? attól tartok, hogy valami illetlenséget követtél el.

Kav. Toszun, az ajtó kilincse valami roppant fehér féle volt, én bizony méntaczkornak hittem és megnyalogattam.

Peš. Óh te semmiházi ficzkó, mit keres méntaczkor az ajtón?

Kav. Mit tudom én, elég a hozzá, kinyitottam az ajtót, beléptem és láttam hogy senki sincs ott. Egyenesen a szegletbeli

ablakhoz mentem, hát láttam, hogy a kikötő, a hol engem megverték, onnan látszik, az ablak előtt meg ott egy szép bunda. Toszunkám, nem állhattam ki, magamra vettem a bundát és a szegletbeli ablakban pompásan elhelyezkedtem.

Peš. Ugyan Hamdi kelj fel.

Kav. Miért?

Peš. Hogyan miért? ficzkó, cipőiddel a hónod alatt, az efendi bundájába öltözködve, a szegletfőn elterülve, ha megtalálnak látni, megbotoznak és kikergetnek.

Kav. Csakugyan igaz Toszun, hál' Istennek jövő menő nem akadt.

Peš. Bárányom Hamdi, mit csináltál aztán?

Kav. Egy keveset ültem, de aztán meguntam és a bundát ismét a maga helyén hagyva, kimentem ebből a szobából és benyitok a szemközt levőbe. Bepillantok, hát ott ül az efendi a szegletfőn és bizonyára csak nem rég kellett, hogy körülmetélték legyen, mert előtte egy szekrényke, rajta meg egy rakás játék volt.

Peš. Ficzkó, miféle játék lehetett a, mi volt csak a szekrényen?

Kav. Mit tudom én? olyas valami, hogy mihelyt megnyomta, azonnal csiling-csiling csilingelni kezdett.

Peš. Ó semmiházi, hisz az az efendi íróeszköze, az a szóló valami meg a csengettyű, hogy a szolgálakat hívja vele. No de mit tettél aztán, megcsókoltad legalább az efendi ruhája szélét?

Kav. Nem én lelkem, ,selamin alejküm'-öt mondva, egész a játék mellé mentem, leültem és azzal punktum.

Peš. Ficzkó, csufságot követtél el, jöjj el onnan, kikergetnek aztán Hamdi; cipőd még mindig a hónad alatt? legalább letetted volna valahová.

Kav. Óh Toszun, mit beszélsz, hol hagytam volna? Talán hogy ellopassam a cipőimet. Hisz ismered a szegénységemet, utóbb még meztláb kellett volna elmenni.

Peš. Ficzkó, ugyan ki lopná el cipőidet egy nagy kastélyban? No de mit szólott az efendi, a mint meglátott?

Kav. Hát Toszunkám, alig hogy az efendi egyet ütött azokra a játékokra, látom hogy egy roppant czifra úr jelenik meg. Az

efendi egyet intett, erre az az ember egy szivarkát gyújtott nekünk, elibünk meg szép egy dohánytáblácskát tett. A szivarkát szívom, de sajnáltam a hamuját belé rázni, mit mondasz hozzá, inkább mind a földre szórtam Toszun.

Peš. Ficzko, megint csúfság a mit teszel; a táblába rázd, a táblába.

Kav. Aztán Toszun kiégett a szivarka, módjával ráléptem a szőnyegre, úgy oltottam el; a táblát pedig, a nélkül hogy az efendi látta volna, a zsebembe csusztattam.

Peš. Add elő ficzkó, közeledik az elnászpángoltatásod.

Kav. Aztán Toszun kávét hoztak, megittam a kávét és a mint a findzsát nyalom, ránézek a findsa aljára, hát ezüst, még pedig vagy huszonöt dirhemnyi lehetett; rajta azt is a zsebbe.

Peš. No lásd csak Hamdikám, hogy milyen dolgokat mívelsz? mindenütt csak lealacsonyítod magad.

Kav. Aztán Toszunkám, az efendi megint egyet ütött a játékra, még két cifra szolgálta jött elé. Kész-e az étel? kérdi tőlük, és a mint azok azt mondják hogy kész, tesséket mond az efendi, felkél és megy. Én is rajta utánuk, kimegyünk a szobából és beme gyünk egy másik mellette levő szobába.

Peš. Hát aztán Hamdi?

Kav. Beme gyünk, hát látom hogy tányér meg edény, a mi a Mahmud pasa kótyavetyére került holmijával fel ne érne, nincs is. Az efendi aztán leült, én is szembe vele. Leves jött, szépecskén megettük; azt elvitték, jött hús; látom hogy az efendi egy kés meg villa formájú valamit vesz elé, azt a villa félet a húsba döfi, a késsel elvágja, és az előtte levő tányérba téve enni kezdi. Én is az efendit nézem, és gondolva hogy mi is úgy tegyünk a hogy ő tesz, meg hogy szégyent ne valljak, veszem a kést meg a villát, és be a villát a húsba.

Peš. No Hamdikám, a mit eddig tettél, is sok lett, vigyázz, hogy itt is valami neveletlenséget el ne kövess.

Kav. Ne kérdezd Toszun, ne kérdezd, a villát még csak bedöf-tem a húsba, hanem a mint kinlódom hogy a késsel el is vágjam,

hogy hogy nem, kiszabadul a hús a villából, hát nem átrepül az egész hús a velem szembe ülő efendi arcába?

Peš. No lásd csak Hamdi, milyen neveletlenséget követtél el?

Kav. Az efendinek az arca, szeme, feje mindene csupa zsír lett. Azt már mondtam hogy milyen éhes voltam, lehet hogy e sietőség miatt is olyan erővel szabadult el a hús, hogy az efendi lelke nagyon is felbőszült rá. Kezdi is azonnal: „erre arra neveletlen embere, honnan kerültél elé bajnak a fejemre“, és alig hogy kiáltja, hogy dobjátok ki ezt a szenny embert, a mellettünk álló két szolga, a nélkül hogy megmosakodhattam volna, csupa zsirosan, pofon meg ököl, legurulva a lépesőről, kidobtak az ajtón.

Peš. No lásd csak Hamdi, hát ínyedre vannak-e ezek a dolgok, a miket elkövéttél? Nem jobb lett volna-e, ha jóllakott gyomorral az efenditől még vagy öt-tíz garas fogbért is kaptál volna és úgy jöttél volna ki? Honnan veszed majd most elő a hajópénzt?

Kav. Óh Toszun, arról már én jó előre gondoskodtam. Azt is tudtam, bogy mulbatatlanul valami mulasztás miatt fognak valahonnan kikergetni; hisz azért csentem el a táblát meg a findzsa alját is, hogy senkitől se kelljen hajópénzt koldulnom. Nos, a hogy onnan kikerültem, még egyet járva kelve, egy pénzváltó üzletébe mentem be, elővettem az ezüst alját és a dohánytáblát és azt mondván, hogy kénytelen vagyok ezeket eladni, mert nincs estére mit ennünk, eladtam huszonöt garasért. Onnan egyenesen a kikötőhöz jöttem, kérdem hány órakor indul a hajó, azt mondták egy negyed óra múlva; még egy kis ideig járkáltam, és a mint megérkezett a hajó, beszállottam és Sztambulig jöttem. Haza jövök, hát látom hogy házi urunk az előljáró efendi már megjött. „No te hitvány — kezdem el a veszekedést — ha már csakugyan nem adnak a koldus-hajón az embernek pénzt, miért noszogattál rá és miért jutattad a fejemed ennyi bajba? Erre kihajt bennünket a házából és abba maradtunk hogy most lakás után nézek, és még ma kiköltöz ködünk; e miatt gondolkoztam úgy el az imént és ép az járt a fejemben, hogy vajha Toszun efendivel találkoznom, és nekem egy szép olesócska házat találna. Ugyan Toszun efendi, a te kezéd ügyében bizonyára lesz egy ilyen ház, egyszobás kétszobás valami, hiszen

tudod hogy a vakházinál (feleségemnél) más senkim sincs, ketten meg akárhol is elférünk.

Peš. Szivesen Hamdim, épen tegnap ürült meg itt egy két-szobás szép házacska, ha megszereted azt odaadhatom.

Kav. Már a milyen olyan, csak ház legyen Toszunkám.

Peš. No hát tessék, hadd mutassam meg.

(Erre körüljárják néhányszor a nézőtért és mutat neki a szegletben egy ház számba menő, négy czölöpből álló és köröskörül vászonnal bevont sátrat.)

Peš. (A kapura mutat.) Efendim, ime egy ház, tessék nézze meg belülről is.

Kav. (A sátor egy oldalán bemegy, a másik oldalán kijön.) Jaj efendim ház, jaj, miféle ház ez apó? Ennek se földszíne, se emelete, valósággal cigánysátorhoz hasonló valami.

Peš. Efendim, azt hiszem hogy nem találva a lépcsőre, nem is mentél az emeletre; hadd menjek csak én fel és lásd. (Ezzel bemegy a házba és kinéz a sátor felett.) Óh Hamdim, nem találad meg az emeletet, nézd én látom innen a Kjádhánébe menő csónakokat, a Fener kávéházában levő sokaságot mind mind. (Ezzel ismét kijön.)

Kav. (Még egyszer bemegy a házba. Felmegy oda a hová Pešekjar ment, és kinéz.) Óh apó, hisz innen csak a ház ajtó eleje látszik, nem mutatkozik egyéb semmi. No de hány para ennek a bére? (Ezzel ismét kijön.)

Peš. Efendim, egy hónapra százötven garas.

Kav. Én hónapot mit nem ismerek, mindennap egy-egy para, jut egy hónapra harmincz para; ezt is csak azért, mert nem vagy idegen, nos beleegyezel-e?

Peš. No majd beszélék aztán veled, egyelőre telepedj le, láss a jóléted után.

Kav. Bárányom Toszun, a nyomoruságunk miatt már régóta hogy nem mehettem haza, és azért a családomat se láthattam, ha erre találának jönni, kérlek add tudtomra; de ha más valaki jön és tudakozódik utánam, valahogy meg ne mutasd a házunkat.

Peš. Ugyan miért Hamdim, hát nem akad az embernek barátja is?

Kav. Toszunkám, hisz ismered a helyzetünket, vagy három-öt esztendő óta a városrészünkbeli minden nemzetiségnél, minden mesterembernél jókora adósságunk van; ha a hitelezők megtudják egyszer a házat, akkor mindennap vagy százötven emberrel kell majd a dolgot megértetni.

Peš. Nagyon jó, Hamdim, te csak maradj és kedved után láss, Allah kegyes. (Ezzel kimegy, *Kavuklu* ott marad.)

II.

(E közben megszólal a zene és egy arab szolganő kíséretében egy roppant cifra asszony jön. Az asszony vagy kétszer háromszor körüljárja a néző tért, aztán az arab szolgájára néz.)

Asszony. Ó lány, hogy Allah mind pusztítaná el, avagy nem férfi ez is? lásd ezt a kutya férjemet reggel óta utczáról utczára bolyongva keresem, és eddig még csak nyoma sincs, most mi tévők legyünk?

Arab. Allahra mondom, nem tudom asszonyom. (Mialatt ezek beszélgetnek Toszun efendi jön velük szembe).

Peš. Mašallā asszony lányom, emilyen cifrán felcziczomázva, módosan neki öltözködve, honnan jöve merre tart, mit jelent ez állapot?

Assz. Mašallā Toszun efendi, ember ne is kérdezd a bajomat. Ha elbeszelném a mi fejemet érte, az egy Allah tudja, sajnálkoznál rabszolgáladon (rajtam).

Peš. Óh efendim, üdvre váljék, mi az már megint asszony lányom, mondd csak el.

Assz. Mi volna, hisz ismered ennek a mi bolond emberünknek az esztét. Egy nap a házi urunkkal, az előljáró efendivel, megy a koldus gőzhajóra hogy majd ő pénzt keres, de hogy nem csinált semmit és még a fejére is különféle bajokat hozott, este haza jön, és veszekedés czivakodás az előljáró efendivel. Aztán elmegy, hogy ő nem lakik többé a házában és mivel már jó ideje, hogy nem jött haza, a szolgálómmal együtt a mai nap egész reggel óta keressük;

hallottuk, hogy erre a környékre jött házat bérelni, ezért is egyenesen hozzád jöttünk Toszun efendi és kérlek mutasd meg a kibérelte házat.

(Ez alatt kijön *Kavuklu* a házból és e szókkal; «óh be szép asszony ez, várj csak hadd dörgölözöm egy kissé hozzá», — *Pešekjár* közelébe megy.)

Kav. Ki ez Toszun, minden falat csak a te kezébe jut? ide csak az én ujjom közé.

Peš. Menj a pokolba, pusztulj innen haza, ne elegyedj minden dologba.

(*Kavuklu* oda se hallgat, hanem e szókkal: «óh czukrom, Isten hozott, honnan méltóztatott ide?» fogadja az asszonyt).

Assz. Pusztulj innen szenny ember, honnan jöttél elő bajnak a fejemre, menj a pokolba, pusztulj innen. (*Pešekjár*hoz) Toszun efendi, ki ez a gyalázatos ember, nézd csak, még szót mer hozánk intézui.

Peš. Húzódj innen-lelkem, menj csak a házádba.

(*Hamdi* rá se hallgat, hanem körülöttük ólálkodva az asszony mellett álló arab szolgálnak ezeket mondja:)

Kav. Óh hugocskám, te is szép vagy, hanem az asszonyod csupa czukor; bárányom hugocskám, nézd csak haragszik rám az asszonyod; mondd neki, hogy soh'se nehezteljen rám. (Erre az arab huzza a lábáról a papucsot, *Hamdira* egynehányat ráhúz és bekergeti a házába).

Assz. Bárányom Toszun efendi, ki ez az erőszakoskodó ember?

Peš. *Mašallā* efendim, sajnálom hogy ezt az embert nem ismeri meg.

Assz. Óh Toszun efendi, honnan ismerjem én a más emberét?

Peš. Mintha bizony nem kellene egy embernek a saját családját ismerni. Hisz ez az ember *Hamdi* efendi, a férjed.

Assz. Az ám igaz, elnézte a szemem, *Alláhra* Toszun efendi, nagy elmerültségemben nem ismertem fel, most kezdett csak eszembe jutni.

Peš. Ha akarja ide hívom, vagy pedig a házába vezetem.

Assz. Jól van, tessék, menjünk. (Ezzel a ház elé mennek, zörgetik az ajtót és Hamdit leszólítják).

Peš. Merre vagy Hamdim? jöjj le egy kissé.

Kav. (A sátor tetejéről néz le) Mi az Toszun, mit akarsz tőlem? Soh'se leszek én már békével tőled?

Peš. Jöjj elé egy kissé lelkem, valami mondani valóm van.

Kav. (Kijön) Mi az hát, te ezután már mindig így fogod a nyugalmamat zavarni?

Peš. Nem a lelkem, asszonyokat hoztam neked te rossz csont; a jóságot már fel se veszed?

Kav. Ugyan Toszun, jöjj csak egy kissé erre az oldalra, négy szemközt (titkon) akarnék valamit mondani.

Peš. Mit akarsz mondani? (Ezzel a túlsó oldalra mennek egy kissé).

Kav. Báránym Toszun, mért hoztad nekem ezt a szép asszonyt? reméllem elhelyezed nálam vendégnek; ha ez igaz Toszunkám, örömömben megbolondulok. Nézd csak Toszun, szólj nekik hogy jöjjenek be a házba, senki sincs benne; báránym Tosunkám kérdeznéd tán tőlük, hogy izé ura van-é, hogy ha nincs Toszun, én elveszem, rajta csak szaporán, mondd nekik, hogy menjenek gyorsan a házba. (Ezzel a köntöse széleit össze fogva ugrándozni kezd).

Peš. Ficzko Hamdi megbolondultál, vigyázz valahogy meg ne hallják; attól felek, hogy nem ismerted fel ezeket.

Kav. Ugyan Toszun, kik ezek, Alláhra mondom, hogy nem ismerem őket.

Peš. Ficzko, hisz ez a saját családod, hej őrtílt ember hej.

Kav. Ne mondd Toszun, igazat szólj, az enyéim volnának ezek csakugyan?

Peš. Persze hogy azok, még mindig nem ismerted fel?

Kav. Hej Alláh pusztítsa el őket, hogy találtak ezek ide? Toszun ez bizonyára a te műved volt.

Peš. Jer ficzko, ne nyujtsd a dolgot; már egy órája hogy az ajtó előtt váratod őket, szégyen gyalázat; menj beszélj vele és hívd be; ott aztán elbeszélhetitek egymásnak a bajotokat.

Kav. No csak ne nagyon alkalmatlankodj, mondd hogy nem vagyok otthon és találj módot a menekülésre.

Peš. Ficzkó azt mondom hogy előre, örültségeidre nincs szükség; hogy mondhatom hogy nem vagy otthon, a mikor látnak?

Kav. Ki mondta neked, hogy ide hozd őket? most neked kell hogy megments tőlük; be furcsa, hisz én ép előlük futok.

Peš. Talán rosszul cselekedtem? ki hallott olyat, hogy egy ember ne akarja feleségét?

Kav. Toszun úgy beszélsz, mintha semmit se tudnál. Mióta ezt a házat kibéreltem, jóformán még egyszer se lakhattam jól, hát még azokat ki tartsa el? Nem ismered állapotomat Toszun?

Peš. Na csak ne bánd azt, majd teszek én arról is, jer csak most velem. (Ezzel kézen fogva hozzájuk vezeti).

Peš. (Az asszonyoknak) Ne nézze ezúttal a hibáját, nem ismerte fel és míg meg tudtam vele értetni, hogy a saját felesége van itt, megvárakoztatta egy kissé.

Kav. Mašallā asszonykám, Isten hozott, Isten hozott, bocsáss meg nem én vagyok a hibás, hanem ez a szőr-fark ember, hogy nem mondta meg mindjárt, hogy te voltál az.

Peš. A fejednél nagyobb bakot löttél. (Ezzel elmegy melőlük és másutt kezd ögyelegni).

Assz. No derék férjem uram, derék; micsoda elszáradni való férj vagy te, hogy jó idő óta még csak haza se néztél és azt se kérdezted, hogy éhesek-e jóllaktak-e? Más ember egyik estétől a másikig egy darab kenyeret küld legalább haza, te meg itt házat béreلسz, bele költözködöl, engem meg a más házában éhesen hagysz, úgy-e? Reggel még ki is kergettek a házból, és azóta utczáról utczára, nincs is már hely, a hol ne kerestünk volna; ide jöttünk Toszun efendihez, hogy ő talán tudja és ő tőle hallottuk meg, hogy itt béreltél házat. Micsoda aljas ember vagy te, hogy nem szégyeltél bennünket nyomoruságban oda hagyni és előlünk ide menekülni, ebatta aljas kutyája. (Kezdi ránczizgálni, az arab is utána: «ebatta vakulni való kutyája, nem szégyelli magát az asszonyt így elhagyni», és ezzel mind a kettő egyszerre ütni kezdi Hamdit. E közben túl felől fut elő Pešekjár).

Peš. Mi ez lelkem, nem szégyen ez? Úgyis megtörtént dolog; egymás hibájára ne nézzetek, hanem szépecskén legyetek el. (Ezzel kibékíti és be tolja őket a házba. Rövid idő múlva Hamdi kijön a házból és Toszun mellé megy).

Kav. Derék Toszun, no te ugyan megtetted hogy e fertelmes csatkosokat a fejemre zudítottad; kicsibe múlt, hogy a feleségem meg nem vert.

Peš. Ficzkó, hiszen megtaláltuk már a módját, ezzel se váltunk be?

Kav. No meglátom, ha majd az előkerülő hitelezőknek is így mutatod meg a házat, akkor a fejemre akár egészen össze vásárolhatom a bajt.

Peš. Nem nem, te csak a kedved után láss, ez a feleséged, azért; de ha más valaki jön, rejtelek előlük, a hogy tudlak, ne gondolj vele.

Kav. Már ez más bárányom Toszun. Hiszen ismered a helyzetemet, hogy még a repülő madárnak is tartozom. A jövőket ezután csak olyan édesgetve bocsásd el innen, hogy olyan ember itt nincs is. (Ezzel ismét bemegy a házába).

III.

(Miután egy nótát elhúzott a zene, kezében egy bot jön a varázsló mester és egy néhányszor körül kerülve a néző tért Pešekjar jön elébe).

Peš. Mašallā efendim, üdv hogy jött ön, boldogság hogy jött ön hodsza efendi ő nagysága, honnan jöve merre méltóztatik efendim?

Var. Óh Toszun efendi mašallā, ön é az? egy kicsit járkálni jöttem.

Peš. Nagyon szép, efendim, hanem magas személyével már rég nem találkozhattam, rendén van ez így efendim? mi az önt szeretők közzül valók vagyunk, járja-é így negyven esztendőben egyszeri találkozás?

Var. Efendim, elfoglaltatásom az akadály, más különben mi is az ön személyével találkozni kívánók közzül valók vagyunk.

Peš. Allah egészséget adjon efendim, reméllem hogy fia ura meg kisasszony lánya jól vannak.

Var. Sok köszönet efendim, jól vannak, az ön kezeit csókolják.

Kav. (Előlép és Pešekjar mellé furakodik) Bárányom Toszun, ki ez az alaktalan arcztalan ember?

Peš. Ficzkó, pusztulj innen.

Kav. Bárányom Toszun, ugyan ki ez ha Istent szereted, nagy a kíváncsiságom, soh'se láttam még ilyen formátlan embert.

Peš. Ugyan Hamdi, ez az a híres Jakub hodsza efendi; avval nem lehet ám így gunyolódni, pusztulj csak innen el, különben még elvarázsol.

Kav. (Nevet.) Te ugyan megtetted, olyan nagy fontosságot adsz ennek a czédának? mi telnék ki ebből, hej örült ember hej, egy ilyen arcztalan embertől is megijed.

Var. Toszun efendi, mit beszél ott melletted az a juhászkutya arczú ember, talán bűvös-bájós dolgokon kotlik?

Peš. Efendim, ne is vegye számba a mit ez mond, egy kissé eszelős.

Kav. (Nevet.) Isten mentsen efendim, mind csak onnan van, hogy egy olyan egyénnel mint ön, nem merészelek tréfálgatni.

Var. Ki vagy te ember, hogy beszélgetésünk közben bajnak jössz a fejünkre? befogd a szád, különben majd megtanítalak hogy hol a tisztesség határa.

Peš. Ugyan Hamdim, nem megmondtam, hogy avval nem lehet ám tréfálozni; pusztulj legalább el innen.

Kav. Te ne avatkozz belé. (A hodsának) Hát te miféle vagy hogy még engem tanítani akarsz, mit tehetsz nekem? semmit. (Ezzel megy neki a hodsának).

Var. Toszun efendi, ez az ember még megjárja velem, tudasam-é vele, hogy hol a határ?

Peš. Óh efendim, a lábait csókolom, nagyon kedves társam ő énnekem; az én kedvemért engedje el ezúttal, de meg nem is olyan fajtából való, hogy valamit felérne ésszel. (Aztán Hamdit

meg fogja) Ide jer, mit mondtam én neked? ne bántsđ ezt az embert, mert megjáróđ vele, aztán én nem avatkozom belé.

Kav. Hagyj engem hé, lássuk hát hogy mit tesz velem, te ne avatkozz belé. (Azon van hogy a hodsának neki menjen).

Peš. No hát menj, a mi bajod lesz ám te lásđ, én többé nem avatkozom belé. (Ezzel ott hagyja és oldalvást elmenekül).

Kav. (a hodsához) Hé ember, ilyen száraz szorítgatás nem ér semmit; rajta csak, ne tedd a hátad megé, a mi a kezed ügyéből eshetik, lássuk csak, te versz-é meg engem, vagy én-e téged? (Ezzel neki megy).

Var. (Neki ingerülve) «*Estaneke mestaneke, a kilenczedik fejezetből küllühüm püf*». (Erre alighogy a kezében levő botot Kavuklu felé tartja, Kavuklu egy nagyon különös állásban merőst megmerevedik, a hodsá ott hagyja és elmegy).

Peš. (Hamdihoz jön) Óh jaj, látod-é gaz fizkő, hogy mire jutottál, mi tévő legyek most? megyek a házába, hírt adok leg-alább. (Ezzel a házhoz megy és zörgeti ez ajtót, Hamdi feleségéhez:) Efendim, jöjjön és nézze hogy szószátyárkodásáért mi érte a férjét. (Erre elmondja a történeteket. Hamdi felesége meg utána az arab szolgálov, együtt Hamdihoz mennek és a mint abban az állapotban meglátják, nagy siránkozva és sikongatva:) Oh jaj.

Assz. Mi érte a mi efendink fejét, mit tegyünk most vele? Báránjom Toszun efendi, a mit evvel tehetsz, csak te fogod tenni, ez a te kezedben van; kérünk hívd ide azt az embert, vagy tégy valamit, könyörölj ismét rajtunk és mentsd meg ezt. (Ezzel Pešekjához könyörögni kezdenek).

Peš. Várjatok csak, hát ha tisztelettel eszembe jut és tehetünk vele valamit. (Ezzel hírt ad a hodsának, kis vártatva jön a varázsló nagy futva, Toszun efendi elibe megy). Mašallā efendim, űāv hogy jött ön, hijával ne legyen, tisztelettel eszembe jutott ön.

Var. Igen, szolgádat (engem) hívtál, azért jöttem, űdvöt hozó legyen, mi a baj? (E közben Pešekjar egyet int Hamdi népének, és azok egyszerre kezdenek a hodsához könyörögni).

Assz. Óh efendim, vétséget követett el, nézze el neki; a mi

tehető csak ön fogja meg tenni, szabadítsa meg ezt a szerencsétlent. (Rimánkodnak neki).

Var. Sokat vétett az igaz, hanem ezuttal a ti kedvetekért megszabadítom. (Ezzel elkezd: «*estaneke mestaneke*, a kilencez-dik fejezetből *küllühüm püf*»); aztán az említett botot Hamdihoz érinti, a mire Kavuklu ásitozva magához kezd térni, és valamennyien mondják a hodsának: «Hijjával ne legyen ön, Allah hosszú életet adjon»; kezét csókolnak neki, az asszonyok bemennek a házba.)

Peš. (Hamdihoz) Csókolj csak te is kezét a hodsá efendinek, nagy nehezen csak megszabadítottunk.

Kav. Te csak menj, én majd megteszem. (Pešekjár elmegy, ő a hodsának kezét csókol). Óh efendim, bocsássá meg a vétséget, hiba a mit elkövettem. Egy kérésem volna most önhöz, méltóztatnék e kérésemet elfogadni. (Elkezd neki rimánkodni).

Var. Nos mi az, szólj gyorsan, hogy elfogadható dolog-e?

Kav. Efendim, kicsinység, arra kérném, hogy jótéteményből adná ide azt a kezében levő botját.

Var. Jól van lelkem, de te nem használhatod, még az én fejemet juttatod bajba, ha majd minden jövő menővel csufoskodni fogsz; hiába nem lehet, nem tehetsz vele semmit.

Kav. Nem efendim, nem csinálok vele senkinek semmit; a hogy megmagyarázza, úgy fogom használni; ha tudomására jön, hogy valami vétséget követtem el, a pálczát ismét elveheti tőlem és tehet velem, a mit akar.

Var. Jó, fogd odaadom; hanem ha megtudom, hogy e bottal valakin elkövetsz valamit, magad bánod aztán meg.

Kav. Nem uram. (Ezzel veszi kezéből a botot, a hodsá efendi elmegy, Hamdi nagy örvendezve Pešekjarhoz megy).

Kav. Toszun, nézd csak ezt a botot itt a kezemben, a hodsától kaptam; elvarázsoljalak most itt vele, a hogy én voltam?

Peš. Óh Hamdim, nem lehet ám tréfálni; menj csak be a házadba és maradj nyugton, valahogy meg ne tréfálj vele valakit.

Kav. Most látod Toszun, az említettem hitelezőket vigyázz

hogy a házamba ne küldd; mert aztán téged is elpusztítalak, azokat is.

Peš. Nem nem, senkit se küldök, ne aggódj.

Kav. «*Estaneke mestaneke . . .*»

Peš. Ugyan Hamdi, hagyd a tréfát, nem lehet avval tréfálni.

Kav. Ugyancsak fél a ficzkó; ne félj hé, csak tréfáltam. (Ezzel bemegey a házba).

IV.

(Miután egyet szól a zene, egy *Perzsa* jön elő, és perzsás kiejtéssel török dalt énekel:

Én szeretek egy fiut,
elválása bút okoz.
Óh e fiu kelleme
a bensőmnnek gyönyöre.
Óh ifjam jaj ifjam,
lelkem neked áldozat,

Mialatt vagy háromszor ötször körül járja a néző tért, Kavuklu kijön a házból, köntöse széleit összefogja és nyomába a perzsának, utánozza és ő is énekelni kezd).

Perzsa. (Háttra néz) Mit járkálsz utánam?

Kav. (Szemébe néz a perzsának és mintha megijedt volna, tőle legott hátra fordul; de mihelyt újra elindul a perzsa, ő is a nyomába és folytatja az utánzást).

Per. Pusztulj mondom neked, miféle kutya szolgálja ez?

Kav. Mi közöd hozzá? Ez itt utcza, ártok-e én neked valamit? (Ezzel a perzsa megint elindul, Hamdi utána és ismét kezdi a csufoskodást).

Per. Hej kutya szolgálja, mindjárt a nagyapád . . .

(Ezalatt jön Pešekjar és mondja Kavuklunak.)

Peš. Ficzkó, te nem is ismered ezt, nem az az ember, a kit te gondolsz; pusztulj csak innen, ne kötekedj mindennel, a mit csak meglátsz. (Ezzel Hamdit elúzi, a perzsával meg elkezd) Mašallā hadsi Abbasz gazda, soh'se törődjék lelkem annak a hibájá-

val, egy kissé hiányos az esze. Efendim ilyen gyönyörű szép dalokat énekelve honnan jön és merre megy?

Per. Óh mašallā Toszun efendi, nagyon örvendek, hogy láthatlak, eljöttem hogy egyet járjak, hanem tudod még egy dolog is van a fejemen, nyűgös egy baj.

Peš. Üdvös legyen efendim, miféle baj? ha olyas dolog, hogy én is tehetek valamit, szívesen segíték benne.

Per. Tudod, néhány vég sált adtam el valakinek, és még nem kaptam meg érte a pénzt. Szédelő egy ember az illető, kiköltözködött a régi házából és erre felé jött; azért járok hogy meg találjam ezt a kutya szolgája házát és a pénzt kérem tőle. Megtudtam, hogy erre felé a háza, jót teszel velem, ha megmutathatod.

Peš. Vajon miféle ember az, nem tudnád így az alakját megmagyarázni?

Per. Kurta termetű, körszakállú egy ember, a fején jó nagy süveg, alaktalan egy legény; de nem tudom, hogy mi a foglalatossága.

Peš. Igen megértettem, megmutatom a házát, de lelkem Abbasz gazda, az mostanában egy kissé szegényke; ez külömben a te dolgozod, de én azt hiszem, hogy nem igen kapsz attól mostanában pénzt.

Per. Lelkem Toszun efendi, te csak mutasd meg a házát, legalább beszéllek vele egyet. (Peš. megmutatja neki Hamdi házát). Vajon oda haza van-é, mit gondolsz Toszun efendi?

Peš. Otthon van; ha elmész, otthon találod.

Per. Nagyon jó, Toszun efendi, igen örültem. (Ezzel megy és zörget Hamdi ajtaján).

Kav. (A sátor tetejéből kidugja a fejét) Ki az, ki vagy?

Per. Jer egy kissé le, hadd lássalak, beszélni valóm van veled.

Kav. Nem mehetek, mit akarsz? menj és később jöjj, most a gyermeket fektetem a bölcsőbe.

Per. Jer le ha mondom, valamit akarok mondani, aztán ismét mehetsz.

Kav. Lássuk, vajon mit fog ez a hegyes sapkájú mondani? (Kimegy). No szólj hát mézes apó, mit akarsz?

Per. Mintegy száz tümenyi sál pénzzel maradtál adósom, eljöttem hogy ide add.

Kav. Tévedés lesz ficzkó, nekem ilyen vásárlásom nem volt veled. (Ezzel be akar menni a házba, de a perzsa galléron ragadja és vissza húzza).

Per. Hova szaladsz, add a tartozásod, aztán mehetsz a merre akarsz kutya szolgája; még elakarnád tagadni?

Kav. (Bosszankodva). Ezt az embert Tosun hozta a nyakamra. (Ezzel Tosunhoz megy). Szép tőled Tosun, ép az ellenkezőjét tetted annak, a mit mondtam úgy-e? Ha már megmutattad neki a házat, rázd le legalább ezt a bajt a fejemről, mert különben tudod a botot, legelőször is a te dolgodat végzem el vele.

Peš. Óh Hamdim, én nem mutattam, másoktól tudta meg, mit törődöm én efféle dolgokkal, én nem avatkozom belé, menj és magad láss utána.

Per. (Egyenesen Hamdinak megy) Rajta csak várom, add a tartozásodat, hadd menjek, különben rosszul jársz.

Kav. Mégy-é innen apó szép szerivel, avagy mindjárt meggyűlik a bajod.

Per. Nos mit tehetsz velem, lássuk hát *no*.

Kav. No hát várj. (Ezzel veszi a botot és elkezd: «*Estaneke mestaneke, a kilenczedik fejezetből küllühüm püf*», és alighogy felé tartja a botot, a perzsa a milyen helyzetben volt, azon mód megmerevedett.)

Kav. Ej apó, akarod-e még a tartozásodat? rajta most legénykedj hát, hisz azért jöttél volna, hogy megverj, üss *no*. (E közben egyre ütögeti a perzsát tarkón).

Peš. (Oda megy melléjük) Ugyan Hamdim, mit tettél, nem véték-e, ha most a hodsa efendi el találna jönni és ezt látná, mit tennél?

Kav. Toszun sokat ne beszélj, mindjárt elolvasom neked is az *estaneke* fejezetét, aztán majd megtudod hogy hogy taníts nevelésre.

Peş. Ugyan ugyan bárányom Hamdi, csinálj a mit akarsz, csak engem ne bánts. (Ezzel elmegy mellőle, Hamdi pedig taszítgatva a perzsát egy oldalra odaállítja, és bemegy a házába).

V.

(Mialatt játszik a zene a *Kajszeribe* való Haszan gazda jön elő és magában dalt dudolgat:

Fatma néz az ablakból,
nadrágra madzagot köt,
ej aman aman ej of.
Követ dobtam a fára,
tarka madarat löttem,
ej aman aman ej of

Miközben vagy kétszer háromszor körüljárja a nézőtért, jön Hamdi és nyomába akaszkodik. A *Kajszeribe* való hátra néz).

Kaj. Mit akarsz hé, hogy egyre utánam jössz.

Kav. (Mit sem törődve vele egyre csak énekelgetve követi).

Kaj. Neked szólok hé, bajnak jöttél a fejemre? a pokolba veled.

Kav. Mi közöd hozzá, te csak számár módra ordítsz tovább.

Kaj. Ide vigyázz ficzkó, néked szólok, kutyaházi kutya, kit ordíttatsz te?

Kav. Neked szólok neked, hát aztán, mintha talán megijesztenél, tölgyfa tuskó.

Kaj. Ficzkó még vissza szólsz, mindjárt

Peş. (Ezalatt jön) Hamdim mit csinálsz, nagyon indulatos ember az, avval nem jó kikötni; de meg szégyen az efféle dolog, rajta csak a házadba. (Ezzel elúzi Kavuklut, Haszanhhoz fordul). Óh magzatunk Haszan gazda, ne nézzen lelkem annak a beszédjére, egy kissé eszelőske; ilyen égetős tüzes dalokat énekelve merről jön hova megy?

Kaj. Ej Tosun gazda, mit tegyek, ilyen dalokat énekelgetve utra keltem, hogy szívemet fel vidítsam, és hogy Toszun efendit is megtaláljam, s neki elmondjam a bajlódásaimat, egész ideig jöttem.

Peš. Üdvös legyen, micsoda bajlódása van?

Kaj. Ej gazda, mi volna? ne is kérd, egy szédelgő húzott be vagy öt tiz garassal, azt se tudom mit tegyek; meghallottam, hogy erre jött az a czéda lakni, és azért egész uraságodig jöttem, hogy találná meg e dolog könnyebb végét.

Peš. Tán megmagyarázhatnád egy kissé a formáját, lássuk milyen ember lehetett?

Kaj. Ej gazda, alakja formája nem is emberéhez hasonló; durva szakállú, nagy süvegű egy czéda.

Peš. Tudom már, de nem tudom hogy otthon van-é, itt a szomszédházban lakik, megnézheti ha akarja.

Kaj. Hosszu életű légy Toszun gazda, hadd nézzem hát. (Ezzel kopogtat Hamdi ajtaján).

Kav. Ki az?

Kaj. Jer le egy kissé.

Kav. (Fentről lenéz). Tudom már; leány Czipruska, koldus jött, adj egy darab kenyeret neki.

Kaj. Ide nézz efendi, nem vagyok én szegény; jöjj le, beszél-gessünk egy kissé.

Kav. Ime még egy hitelező, lehet hogy ennek is tartozom, ezt is Toszun zudította a fejemre. (Ezzel kimegy). Üdvös legyen gazda, mit akarsz?

Kaj. Hisz tudod mi a követelésem, azért jöttem hogy azt a régről maradt öt tiz garast tisztázzuk.

Kav. Nem ismerlek én téged földi, honnan tartoznám neked, talán rossz kapun kopogtattál.

Kaj. Ide nézz hé, én ilyen pajzánkodást nem ismerek el, még ma kell hogy megadd a pénzt.

Kav. Óh ismét megakadtunk. (Ezzel Toszunhoz megy). Szép dolog Toszun, ezt a szó nem értő Kajszerit is te hoztad a fejemre úgy-é? Alláhra mondom Toszun, hogy elpusztítalak ha ezt az embert el nem tudod innen.

Peš. Hamdim, te már minden jövőt tőlem kérsz számon, nem megmondtam, hogy én senkit sem küldök hozzád, mit törődöm én vele.

Kav. Tosun, *estaneke mestaneke*

Peš. Ugyan Hamdi, ne tedd bárányom, ha Alláht szereted, járja-é avval tréfálózni? (E közben)

Kaj. Hogy szerettem a szemed, elfeledted talán a zsírt, a rizst a mit a boltból vettél, add meg a mivel adós maradtál; hadd menjek, különben veszekedéshez kezdünk. (Ezzel egyenesen neki megy).

Kav. Értem, ez is a maga baját akarja, adom hát apó, várj csak. (Ezzel *estanekehét* olvas, a botját Haszännak tartja, a mire ott merevedik. Kavuklu ezt is taszigálva a perzsa mellé viszi, leállítja és bemegy a házába).

VI.

(Miután a zene egy *láz* nótát játszott, jön a *láz* ezt a dalt énekelve:

Halat tettem sütőbe,
játszadózni kezdett el;
szemérmetlen leánya,
ne jöjjön az ölembe.
Merre vagy lány, merre vagy?
a padláson padláson;
ha padláson talállak,
azonnal megcsókollak,
dav dav dav da dav dav dav,

Vagy háromszor ötször körüljárván a nézőtért Pešekjar jön elibe).

Peš. Oh *mašallā Ali* gazda, ilyen csinos ügyes dalokat dalolva honnan jön és merre megy?

Ali. (Az egészet egy lélegzet vétellel) *Masallā Tosun* efendi tudod Trapezuntból jöttem ma, egy hajó réz, egy hajó mogyoró, az uton a hogy jöttünk vihar ért utól bennünket, szélvész ért utól bennünket, a hajónk elsülyedt, mi valahogy megmenekültünk; hanem tudod sajnálom azt a mogyorót, a portéka is csak mogyoró, minden egyéb csak egy parát ér.

Kav. (Ez alatt lejön, Pešekjarhoz). Bárányom Tosun, ez az áll a sokadalom (sok beszédű) ember ki?

Peš. Pusztulj csak innen, mi gondod rá, te minden embernek a bajára akarsz lenni?

Kav. Toszun csodálatos egy legény ez, mialatt szól, lélegzetet se vesz.

Ali. Bárányom Toszun efendi, hallgass meg engem, tudod-e hogy miért jöttem hozzád? sok a bajom, hanem egyszerre nem tudom mind megértetni veled, várj egy részét hadd mondjam el és hallgasd bárányom efendi, de meg ne fájjon a fejed, mindet nem akarom elmondani, ha csak egy részét is mondom, megérted a többijét.

Kav. Sztoper (megállj) ficzkó, de csacska egy legény vagy, ha vámot vennének a beszéden, lenyelted volna már a pirulát. (Ezzel befogja a láz ajkát).

Ali. (Vissza húzódik). Ugyan Toszun efendi, ki ez az ember, miféle fajzat, hogy nem engedi, hogy egy kissé elbeszéljem a bajomat?

Peš. Ügyet se vessen rá efendim, eszelős egy kissé. (Hamdihoz) Ficzkó pusztulj innen, szégyen a mit elkövelsz, pusztulj és menj a házadba. (Ezzel elűzi Hamdit).

Ali. Tudod Tosun efendi, hozzád jöttem, mert egy valaki vagy öt tíz garással húzott be, nem tudod hogy hol van most az az ember; azt hallottam, hogy erre felé van; ha tudod, mutasd meg a házát, hadd követeljem a pénzemet.

Peš. Efendim, megtudná-e magyarázni az arcvonását, az alakját, vajon van-e erre felé olyan ember?

Ali. Mit keres annál alak? kályhányi süveg van a fején, vagy negyven negyvenöt esztendő, arca formátlan, egész maga is esetlen fia esetlen; hallottam hogy az ön barátja.

Peš. Tudom már efendim; itt a szomszéd házban lakik, hogy ha most megy otthon találja.

(Erre megy a láz és kopogtat az ajtón).

Kav. (Kinéz a sátor tetejéből). Értem, ez is hitelező. (Kimegy). Mit akarsz gazda, kit keresel?

Ali. Kit keresnék? téged kereslek, hisz tudod, hogy mért kereslek, a rég vett réz után járó pénzt akarom tőled, a rezet

megvetted, épen két esztendeje lett, még csak öt parát sem adtál, mi bízunk benned és te így cselekedtél velem?

Kav. Állj meg hé, tudom már; tudom ugyan, de nem jut eszembe hogy tartoznám neked, tévedésnek kell lenni.

Ali. Semmi tévedés, te vetted tőlem a rezet, teljesen megvetted, és most eltagadnád?

Kav. (Maga magában). Ez is Toszun mesterkedése, nincs más menekvés mint az *estaneke*. (A lázhoz) Menj a dolgod után ficzkó, én rezet mit nem vettem tőled, menj és keresd azt, a kinek adtál.

Ali. Hogyan, te nem vettél? nem szedetem rá magam, megveszem én rajtad a pénzt, ha szép szerivel adod, úgy add és én megyek.

Kav. Ej hallgass, nincs itt szükség sok zenebonára, várj hadd adom. (Ezzel veszi elő a botot, olvassa az *estanekét* és a láz ott reked. Aztán a lázt is oda viszi a perzsa és a kajszeri ember mellé, onnan Pešekjarhoz megy). Toszun, ember ne legyek, ha melléd teszem le (annyiba hagyom) ezeket a dolgokat.

Peš. Miért Hamdim, mi történt megint?

Kav. Mi történt volna, azt az esett állú embert is a házamba küldted úgy-e?

Peš. Nem Hamdim, én nem küldtem, magától jött, rázd le magadról Hamdim, rázd le.

Kav. Rázd le Hamdim rázd le, jöjj és lásd az állapotját; a hogy öt leráztam az *estanekével*, ha Isten megtart, téged is hasonlókép. (Ezzel haza megy.)

VII.

(Egyet szól a zene, jön az Arnaut és éneklí:

A Dunában mossa vásznát,

a Dunában mossa vásznát;

Ki nem ölel hej legény,

bolgár lányt?

Hej legény, hej hej hej legény,

Istenemre szeretem,

a bolgár lányt, hej legény,

Egynehányszor bejárja a nézőtért és aztán Pešekjar jön elibe.)

Peš. Mašallā Bajram efendi, honnan méltóztatik így?

Baj. Ej legény, Istenemre Toszun efendi, megfofogatod, hogy nem adok ezután egy parát sem hitelbe.

Peš. Üdvös legyen, tán hitelezéssel rántott be valaki?

Baj. Ej legény, ne is kérd, Istenemre Toszun efendi, egy szenny embernek hat hónapon át kenyeret adtam, egy papaparát se kaptam még, legény.

Peš. Lelkem Bajram, minden efféle dolog csak téged ér?

Baj. Ej legény, nem tudom, Istenemre Toszun efendi, mit csináljak most? A házból is kikököltöztek, nem tudom megtalálni a gazembert, azt hallottam Toszun efendi, hogy erre felé költöztek.

Kav. (Jön e közben, Toszunhoz.) Toszun, hol találod te ezeket a különös embereket? ficzkó, ez megint más szabású ember, nézz csak az arczára; van-e e benne jórahalóság?

Peš. Ficzkó, megint előjöttél; mindig mondom neked, hogy ne avatkozz ezekbe a dolgokba, pusztulj és menj a házadba.

Baj. (Hamdi alakjára hunyorít és nevet.) Ej legény, ki ez a tom-tom szakállú gazember?

Peš. Bajram gazda, ne is hederítsen rá, eszelős egy kissé.

Kav. Ficzkó Toszun, te már mindig ilyen idétlen dolgokat cselekszel.

Peš. Miféle idétlen dolgot tettem?

Kav. Hogy mit tettél? még mielőtt a Ramazán jött volna, a Bajramot hoztad; ficzkó, van-e ezen a legényen arcz, mely Bajramhoz hasonlítana?

Baj. (Bosszankodva Kavukluhoz.) Ej legény, ki vagy te, ha Istent szereted legény, bababajnak jöttél a fejemre? pupupusztulj innen legény.

Peš. (Hamdihoz.) Hamdim, rajta csak haza, nem azok közül való ez, a kit te gondoltál. (Ezzel elüzi Hamdit.)

Baj. Ej legény Toszun efendi, mit tegyünk Istenemre, mutasd meg ennek a házát legény, vagy öt-tíz garashoz jutok tán, ha csak ma ma ma is.

Peš. Jó van Bajram gazda, háza itt a szomszédban van, lehet hogy maga is otthon van.

Baj. Allah legyen veled megelégedve legény. (Ezzel megy, zörgeti az ajtót; Hamdi kinéz, aztán ismét bemegy és azt mondja: ,Gyerekek, keljetek fel, öltözködjetek övezkedjetek és sétáljatok ki az utcára, itt a Bajram'. Azok meg nagy zajjal és lármával felelik neki: ,Ember, megbolondultál, Ramazan előtt lehet-e Bajram?' és azzal kikergetik.)

Kav. (A mint kijön.) Üdvöz légy, mit akarsz, valaki után akarsz tudakozódni?

Baj. Ej legény, senki után sem tudakozodom, csak téged kereslek, hogy vagy öt-tíz garast adj ma.

Kav. (Maga magában.) Ficzkó Toszun, ez megint a te műved, no de majd találkozom még teveled. (Bajramhoz.) Tévedés a dolog tévedés, más a mi kenyeresünk, téged nem is ismerlek, menj és keresd, a kinek adtál.

Baj. Ej legény, tévedés-e? Allától féféfélj legény, a torokba etted a kenyereket és most nem ismersz többé legény; add ide a pénzt szép szerivel, különben Istenemre én veszem tőled a pénzt.

Kav. Izibe csak arnautok gazdája, pusztulj innen, én nem tartozom semmivel, a bajodat ne énnálam találd, izibe el innen. (Ezzel be akar menni, de Bajram gallérjába ragad és kihúzza.)

Baj. Ej legény, a pénzt nem adod úgy-e? én meg legény, istenemre megbesztelek. (Ezzel a mint kezét ép a pisztolyára teszi.)

Kav. Értem, te se azokból való vagy, a kik szép szerivel mennek. (Erre *estane*kével őt is lebüvöli és taszigálva a többiek mellé állítja, elkezdí legelébb is a perzsához.) Ej mézes apó, hogy vagy, békével vagy-e, nos megversz-e még engem? (Nehány nyaklevest ad neki.) No szennyes tűzű, hát te hogy vagy? (A Kajszeribe valónak is ad nehány ütést.) Ej lássuk, hát te mit csinálsz, hogy vagy hálfi? (A lázt is meglegyinti.) No Bajram apró, a Ramazánt megelőzve előjöss és fegyverhez nyúlsz? (Annak a tarkójára is üt nehányat.) No most legyetek békével. (Azzal ott hagyja őket és bemegy a házába.)

VIII.

(Miután egyet szól a zene „Ja lelli, ja lelli, ja lelliz-ve“ egy arab népdallal egy *arab* jön elő és ide-oda járva Pešekjar megy elibe.)

Peš. Mašallā hadsi Bešir gazda, ilyen szépséges arab dalt énekelve honnan jön és merre megy?

Beš. Mašallā Toszun efendi, minthogy ma szép az idő, egyet sétálni jöttem, de meg dolgom is van.

Peš. Nagyon jó efendim, sétálni kell, de a dolga talán valami fontos ügy?

Beš. Lelkem, nem olyan fontos, valaki vagy kétszáz garas áru sziriai posztóval ugrasztott be, tegnap elmentem hozzá a pénzemért, de kiköltözködtek; azt hallottam, hogy erre felé jöttek, eljöttem hogy ön talán tudni fogja.

Peš. Vajon miféle ember, ismerem-e én, megmagyarázhatná egy kissé a külsejét?

Beš. Milyen lenne lelkem, fején egy jókora süveg, a lábán sárga papucs, köntöse veres, fekete szakállú, kurta termetű.

Peš. Tudom már efendim, csak nem rég költözködtek ide, itt ez a szomszédbeli ház, éppen otthon van; csak menjen ön oda efendim, nekem is valahová kellene mennem, én meg arra nézek. (Erre Bešir gazda Hamdi házához, Pešekjar pedig a nézőtérén kívül eső helyre megy. Bešir gazda zörget a Hamdi kapuján.)

Kav. (Fentről kinéz.) Ki az, mit akarsz?

Beš. Lelkem, jer le egy kissé.

Kav. (Kijön.) Mi a baj hadsi apó?

Beš. Lelkem efendim, a lakásából kiköltözködött, hosszas keresés után nagy nehezen megtaláltam, vagy öt-tíz garast méltóztatik-e ma adni?

Kav. Micsoda garast hadsi apó, nem vettem én tőled semmit.

Beš. Lelkem, talán elfelejtette a vásárolt posztót?

Kav. Tévedsz apó tévedsz, mi nálunk posztó-félét nem viselnek.

Beš. Lelkem, mért tesz így, én bíztam önben, és most még el akarná tagadni?

Kav. Nem lelkem nem, gondolkozz csak jól, talán más valaki lesz.

Beš. Nem lelkem, ön vette, nem ismerem-e én önt? kétszáz garas árú posztót vett tőlem, be hamar elfelejtette.

Kav. Rajta csak rajta, nem szeretem az ily sok együgyűskedést.

Beš. Ej lelkem, én se szeretem a szédelgést, miért tagadod el a pénzem?

Kav. Hadsi apó, fogd be a szád, ki az a szédelgő?

Beš. Ki volna más mint te, a ki a pénzem eltagadod.

Kav. Ki innen szenny fellah, mert különben...

Beš. Óh óh, még te akarsz, szemérmetlen gazember, ha nem adod a pénzt, olyan lármát csapok itt, hogy te bánod meg aztán.

Kav. (Maga magában.) Itt az arab baj, értem, ezzel se mehetek semmire, no várj csak, hadd tegyem ezt is a többi mellé társnak. (Ezzel elmondja az *estane*két, az arabot is elvarázsolva a többi mellé tolja.) Az én számításom szerint több hitelezőm nem maradt, hadd mulassak legalább egy kissé velük. (Ezzel veszi a perzsát elsőnek, aztán a lázt meg a kajszeri embert egymás háta megé, utánok az arnautot meg az arabot és egy hajós személyzetet alakít belőlük. Egy széket tesz le aztán közibük és ráül. ,Vegyétek a hurkot' (trombitál), ,tornistan, tornehet' (elkezd a vezényszót, a mire az emberek vezényszóra igazodni mozogni kezdenek. Egy-két percz múlva ,stopert' kiált, megállanak, aztán ismét elkezd: ,Ki száll ki Fenerre?', később megint ,vegyétek a hurkot'. Ismét trombitál és vezényel: ,tornistan, tornehet'. Ismét igazodni mozogni kezdenek, majd elkezd: ,Anadóliai csónak előre, szandal vigyázz. E közben jön Toszun.)

Peš. Ficzkó, mi az a mit itt művelsz, nem szégyelled magad, nem véték-e? nézd csak a szerencsétlenek állapotját.

Kav. (Rá se hederít, kiált.) ,Ejub után Balat'.

Peš. (Bosszankodva.) Hírt adok a hodsának, a ki a botot adta, aztán lásd a napodat.

(Ő elmegy, a többiek egyre mozognak és mialatt Hamdi egyre kiáltozza: 'Szandal vigyázz, mindjárt rád megyek', jön a hodsza.)

Var. Ficzkó, hát ezért adtam én ezt a botot, fuj szemérmetlen ember, szállj le azonnal. (Hamdit karon ragadja, lerántja és ide-oda lökdösve ütve kiveszi kezéből a botot. Elmondja az *estánakét*, az elvarázsoltakhoz érinti a botját, a mire megannyian magukhoz térnek. A hodsza így szól hozzájuk.) Ime itt ez az ember, a ki azt tette veletek, jertek fogjátok meg a hitványt és adjuk át a rendőröknek. (Megfogják Hamdit és ide-oda ránczигálva, ütésekkel és ökleléssel elviszik, a játéknak is vége van.)

A harmadik személynévmás az ugor nyelvekben.

Az ugor nyelvekbeli személyragok, melyek névszó- és igealakokban a birtokos-, meg az alany- és tárgyszemély mutatásával szerepelnek, jórészt nemcsak egy-egy nyelvben többféle különböző alakkal lépnek föl, hanem esetleg az illető személynévmásoktól is igen eltérők (pl. magában a magyarban van az első személyre: *-m*, több. *-muk* [*-unk*] és *-k*, meg többesi ragúl *-uk* a *tudjuk*-féle alakban; 2. szem. *-d*, több. *-tok*, és *-l*, nem tekintve az ind. praesens alakokra szorítókozó *sz-et*; 3. szem. *-ja* és *-a*, több. *-juk* és *-uk*, meg *-n*, több. *-nak*; a mordvinban: 1. *-m*, *-n*, több. *-ma*, *-nk*; 2. *-t*, több. *-ntt*, *-nk* és *-da*, stb. stb.) A ragalakoknak ezen változatossága nagyrészt abból ered, hogy a ragokká vált személynévmás-töknék jellemző kezdőhangzói más hangtani helyzetbe (t. í. szóközépi és szóvégi helyzetbe) jutván, az egyes nyelv hangfejlődése szerint esetleg másképen változtak mint a különálló névmásokban, a melyekben akár egészen változatlanul is megmaradhattak: így pl. az 1. személynek jellemző *m* hangzója (f. *minä*, mord. *mon*, m. *mi* stb.) szóközépén vocalisközi helyzetben *v*-vé vált, a melyre azután *<u* következett, a m. *-j-uk*, vog. oszt. *<ou*, *u* = *<unk* ragban, míg szóvégi helyzetben a finn nyelv szükségképen *n*-vel cserélte föl; vagy a 3. személynévmásnak eredeti kezdő consonansa, mely a legtöbb ugor nyelvben *s*, a vogul és osztjákban pedig *t* és *l*, a m. *ö* (*öv*)-ben már nincs is meg, míg a 3-dik ragban *j* alakban mutatkozik. Másrészt meg a személymutató névmási elemek mellett még általánosan határozó vagy nyomatékosító ragok alkalmazása is tapasztalható, melyek az előbbiekkal érintkezvén egyszersmind változásuk módjára is hatottak, oly annyira, hogy néha egészen ki is szorították. Ilyen nyo-

matékosító mellékrag pl. az *-n*, mely a finn *-nsa*, mord. *-nza* 3. személyrag alakban a *sa* névmási elem előtt világosan életűnik, de a melynek egyszersmind a m. *-d* 2. személyrag köszöni ezen alakját (e h. *-nd* v. ö. finn *kolmande* = m. *harmad*; míg ezen *n* nélkül a régibb *d* rag *l*-vé vált). A személyragok magyarázatához tehát mindenek előtt szükséges, hogy a személymutató névmási elemek eredeti alakját állapítsuk meg, mint a melyből az esetleges egyszerű vagy kombinált hangváltozás megindult. Vagyis: tudnunk kell, mik voltak a személynévmások egyszerű alaptói, a melyeket az ugor nyelvek ragokul alkalmaztak; és pedig különösen: milyen jellemző kezdő consonansaik veendőik föl, minthogy az illeszkedő ragokban a vocalis eredeti minősége úgys háttérbe lép.

A fölvetett kérdésre nézve semmi nehézséget nem okoz az 1. személy névmása, mely az összes ugarságban egyezőleg az *m* kezdőconsonanssal jelentkezik: finn *minä* (ego), cser. *mei*, mord. *mon*, lp. *mon*, zürj. votj. *me*, *mon*, magy. (több.: nos) *mi*, vog. *man* (nos; *äm*, *am* ego), oszt. *ma* ego (*muñ*, *meñ* nos). E szerint *m*, mely kezdőhangzóul különben csak néha *b*-vel és *n*-vel váltakozik, kétségtelenül az ugor 1. szem. névmásnak eredeti alaphangzója.

A 2. szem. névmása az ugarság legnagyobb részében *t*-vel kezdődik: magy. *te* («tu»), cser. *teñ*, mord. *ton*, zürj. votj. *te*, *ton*, lpS. *todn* (lpF. *don* csak későbbi változással, mint általában a *t* kezdetű szókban), finn *sinä* (e h. *tinä*, a több. *te* «vos» szerint); csak a vogul és osztjákban van *n*-vel: *nän*, *neñ* (több. *nan*, *neñ*). Hogy ezen *n* csak a néha mutatkozó explosiva: nasalis csere folytán keletkezett, abból látható, hogy a több. 2. szem. ragban az osztják nyelv még *t*-t is mutat föl (pl. osztB. *manleta* «menték», *manseta* «mentetek»). Ez előtt azt véltem, hogy az explosivának nasalissal való váltakozása egyszersmind amannak eredetibb lágy-ságára (*d* voltára) utal, tekintve, hogy az indogermán nyelvekben, melyek elejétől fogva a tenuis és media-féle kezdőconsonansokat szigorúan megkülönböztetik, csakis *d*: *n* csere tapasztalható, s hogy természeténél fogva a *d* közelebb esik az *n*-hez, mintsem a *t*. De számba veendő, hogy mind a zürjén-votják mind a magyar nyelv, a melyek pedig különben lágy explosivákat (*g*, *d*, *b*) is kezdőhangzókul alkalmaznak, csakis *t*-vel ejtik a 2. szem. névmást, s hogy az expl.: nasalis-csere a mutató névmástökökön is mutatkozik (finn *tä*, *tuo*, több. *nä*, *nuo*; cser. *tudo*, több. *nuno* stb.);

ezek pedig szintén a zürj.-votják és a magyar nyelv tanúsága szerint mégis csak eredeti *t* kezdőconsonanssal vehetők föl (zürj.-votj. *ta* ez, m. *te* ebben: *té-tova*. Ebből tehát a *t*:*n*-csere lehető volta is következik, s nincs okunk, hogy az ugor nyelvek majdnem tökéletes alak-egyezése ellenére, a 2. szem. névmást inkább *d*-vel, s nem *t*-vel vegyük föl. Mert más dolog az, hogy a 2. személyragban esetleg *d*-t találunk, melyet ugyanis első sorban a változott hangtani helyzetnél fogva beállott változásnak (lágnyulásnak) kell tartanunk.

Nehezebb már a 3. személynévmás eredeti kezdőhangzójának meghatározása, a mellyel most tüzetesebben akarok foglalkozni. Nagy változatossággal állnak előttünk az egyes nyelvbeli mostani alakok. Ugyanis kezdő *s*-vel: mord. *son* (ö), lp. *sodn*, *son*; *h*-val: finn *hän*; *t*-vel: vog. *täu*, *ta*, osztIrt. *teu*; *l*-vel (ill. *l*-vel): osztB. *lu*, S. *leuz*; kezdő consonans nélkül: m. *ö*, *ü* (öv-é). A cseremiszbén a tképi személynévmás helyett szolgál mutató névmás *tudo* (több. *nuno*), tkp. «az», de az *-ž* (-*žo*, -*že*) személyrag után ítélve, olyan volt ez valaha mint a mordvinban (*son*): t. i. *šén* (v. ö. *meñ*, *teñ* 1., 2. szem., a mord. *mon*, *ton* ellenében). Szintígy a finnE.-ben is *tema* (fS. *tämä* «ez») szerepel a közönséges finn *hän* helyett. Félre hagytam a zürj.-votj. *sí* (*sija*), *so*-t is, a mely «ö» meg «az», de tkp. mutató névmás, minthogy többesi töje a zürj.-ben még *ni* (*nija*), holott az igazi személynévmások a többesben változatlan kezdőhangzóval mutatkoznak: mord. *sin*, *sin* (ök), lp. *sije*, *si*, f. *he*, vog. *tan*, osztIrt. *teg*, B. *li*, S. *lez*, m. 'ök. Annyi bizonyos, hogy valamennyi ugor nyelvben a mutató névmástól külön vált 3. személynévmás volt, sőt legtöbbször most is van, csak az a kérdés, vajjon valóban azonegy szó (névmástó) jelentkezik-e most többféle alakban, vagy eredetileg több külön szó (névmástó) szolgált a 3. személy mutatására. Eleve is azt várjuk, hogy az egyezőleg meglevő 1. és 2. személynévmások mellett és velük együtt a 3-dik névmás is egyformán állapodott meg, azaz még az ugor alapnyelvben alakult meg egyféle töje. Mert azt is látjuk, hogy az egyes ugor nyelvekben a 3. névmás egészen párhuzamosan alakul, vagyis egyrendbe tartozónak mutatkozik az 1. 2. szem. névmásaival: a vogulban van a *täu*-nek dualisa *tēn*, úgy mint 1., 2. *mēn*, *nēn*; szintígy a lappban dual. 3. *soaj*, úgy mint 1., 2. *moaj*, *toaj*; a mordvinban plur. 3. *sin*, úgy mint

1. 2. *min, tin*, s a finnben 3. *he* úgy mint 1. 2. *me, te*. Meg kell tehát próbálnunk, vajjon igazolható alakegyeztetés útján a meglevő többféleségben az egyféle eredeti alapalak még fölismerhető-e?

Erre biztat is az a körülmény, hogy a meglevő ötféle 3. szem. névmás (*s, h, t, l, ')* mindjárt egész biztossággal csak kétfélére redukálható. A finn *hän* ugyanis egybeesik a mord. *son* (**sön*)-vel, mert tudva van, hogy f. kezdő *h* általában sziszegő spirans (*s*-féle) hang helyébe lépett (v. ö. f. *haara ramus* és *saara: atran saarat lignum aratri bifurcum, hambasa dens* = lit. *žambas*); úgy is még *s* maradt meg, előző *n* oltalma alatt, az *-nsa* szem. ragban. E szerint már három nyelvnek, a finn, lapp és mordvin nyelvnek ugyanazon harmadik névmása volt: *sän* vagy *sön* (magashangú vocalissal, a melynek a mord. *soüde-nzu, soüde-nze* ablat.-alakban még némi nyoma maradt); s ezekhez bizonyosan régibben még két nyelv csatlakozott, elavult 3. személynévmásával: a cseremiszi és a zürjén-votják nyelv, a melyekben ugyanis *s(z, š)*-féle 3. személyrag van. Továbbá pedig nem lehet affelől sem kétség, hogy a vogul *täu* (*tav*) meg az osztIrt. *teu* és osztB. *lu* egymásnak csak hangalaki változatai, melyek e két, amúgy is szorosabb testvéri vagy dialektusi viszonyban álló nyelvnek szabályos hangalaki eltéréseinek felelnek meg. Erről meggyőződhetünk, ha azon szóegyezési eseteket tartjuk szemünk elé, a melyekben a szókezdő vog. *t* szint-olyan osztB. *l* (illetőleg *l̥*) és Irt. *t* felel meg:

<i>täner</i> (<i>tänger</i>) egér	<i>teñer</i>	<i>lenkir</i> (<i>lengir</i>)
<i>tār, tar</i> gyökér	<i>turt</i> (S. <i>łort</i>)	<i>lēr</i>
<i>tē-</i> (<i>taj-</i>) enni	<i>tēv-</i>	<i>lē-</i> (<i>lev-</i>)
<i>tān</i> ín (nervus)	<i>ton</i>	<i>lōn</i>
<i>tol-, tq̄l-</i> olvadni		<i>lola-</i>
<i>tāl</i> öl (klafter)	<i>tet</i> (S. <i>lül̄</i>)	<i>lal</i>
<i>tule</i> ujj	<i>tuj</i>	<i>luj</i>
<i>tōp, tūp, tuop</i> evező lapát	<i>tūp</i> (S. <i>lūp</i>)	<i>lōp</i>
<i>tañ-, tong.</i> akarni	<i>tañ-</i> (S. <i>łañ</i>)	<i>lañg-</i>
<i>tal-</i> hajóra szállni, <i>talt-</i> hajóra tenni		<i>let-, lett-</i>
<i>tērpi</i> orvosság		<i>larbi</i>
<i>tolmaq̄</i> tolvaj	<i>tōtm-</i> (lopni)	<i>lolmaq̄</i>
<i>tū</i> nyár	<i>tuñ</i> (S. <i>lōñ</i>)	<i>luñ</i>
<i>tu-</i> bemenni	<i>tañ-</i> (S. <i>łañ-</i>)	<i>loñ-</i>

<i>tuit hó</i> (nix)	<i>tonť</i> (S. <i>lant</i>)	<i>lońs, loś</i>
<i>tur tó</i>	<i>tōr</i> (S. <i>lār</i>)	<i>lor</i>

Látni való tehát, hogy a vog. *täu* és osztB. *lū* (e h. *leu*, v. ö. Irt. *teu*) egyazon szó; de azt még sem mondhatjuk, hogy egyik a másiknak eredetibb alakja, teszem hogy *leu* a *täu*-ből változott el, mert osztIrt.-ban is *teu* van. Ez utóbbi dialektusnak tanúsága ez esetben nem döntő, minthogy abban akár eredeti *l* is cserélődik föl *t*-vel, pl. *tīt* lélek: osztB. *lil*, de a vogulban is *lil*, m. *lélek*, zürj. *lol*, finn *löylä*; Irt. *tau* ló: B. *lovi*, vog. *lū*, m. *ló*. Egyelőre e kérdést abban hagyván, még azt constatáljuk, hogy az azonos vog. *täu*, oszt. *lu* (*leu*) «ö»-hez maga a magyar *ö*, *ü* névmás is csatlakozik (teljes töje *öve*, *üve*, ebben: *övé* e h. *övéje*) azon hangalaki viszonynál fogva, hogy az egymásnak megfelelő vog. *t*, osztB. *l* kezdőhangzó ellenében a magyar szóalak több esetben minden kezdőconsonans hijával van, vagyis azt elejtette: *täñer*, *lengir* ellenében van m. *egér* | *tār*, *lēr* — m. *ér* | *tē*-, *lē* (*lev*-) — *ev*- enni | *tān*, *lōn* — m. *ín* (*ina*) | *tol*-, *lola*- — m. *olvad*- | *tāl*, *lal* — m. *öl* | *tule*, *luj* — m. *újj*. A másik rendbeli 3. személynévmás tehát három változatú egyazon szó: *täu*, *lu* (**leu*), *ö* (*öve*).

De habár a hármas változatú vog.-oszt.-magy. 3-ik személynévmásnak egyféle eredeti alakját még nem tudjuk is, mégis már fölismerhetjük, hogy ezzel a többi ugor nyelvekbeli *sän* v. *sön* (f. *hän*) névmás egy és ugyanazon szó lehet. Azon szók ugyanis, melyek a vogulban *t*, osztB.-ban *l* kezdőhangzóval vannak s a magyarban ennek hiányát mutatják, a többi ugor nyelvekben az ezekbeli 3-ik személynévmással egyezőleg dentalis spirans-féle (illetőleg a finnben *h*) hangon kezdődnek: *täñer*, *lengir*, *egér* = mord. *šejer*, zürj. votj. *šir*, lp. *süära*; finn *hiire* | *tē*-, *lē*- (*lev*-), *ev*- = mord. *seve*-, finn *syö*-, zürj.-votj. *šoj*-, *si*- | *tān*, *lōn*, *ín* = mord. *san*, cser. *šön*, lp. *suona*, f. *suone* | *tol*-, *lola*-, *olvad*- = mord. *sola*-, cser. *šol*-, zürj.-sil-, lp. *šolkete*-, f. *sulaa*- | *tal*, *lal*, *öl* = mord. *sel*, cser. *šülö*, zürj.-votj. *sil*, *sul*, lp. *salla*, f. *syle* | *tule*, *luj*, *újj* = lp. *čute*, *čuvde*, zürj. *čuń*. Ennek fölvétele tehát, hogy a *säu* v. *sön* 3. személynévmás alapjában (*sü-n*) a vog.-oszt.-magy. *tän* (*tä-v*), oszt. *lu* (**le-u*), m. *ö* (*ö-v*) névmással azon egy szó, megfelel abbéli várákozásunknak, hogy az ugor nyelvek, melyek az 1. és 2. személyre egyazon közös névmástövel bírnak, ugyanilyen egyféle névmástövel látták el a 3-ik személyt is.

Most csak az a kérdés van hátra, hogy melyik az eredetihő alak? — Eddigelé azon nézetet vallottam, hogy azon alakot kell elsőnek tartanunk, a mely dentalis explosiván kezdődik, azaz a vog. *tä-u-t*, s hogy a dentalis explosivából egyrészt az *s*-féle hangot, másrészt az oszt. *l* (illetőleg *l*) hangot lehet mint gyengülést megmagyarázni; az oszt. *lu*-beli *l*-et tekintve egyszersmind az explosivát lágy alakjában vettem volt föl (l. UgSzőtár 845. l.). Igaz, hogy a nyelvek hangváltozásában általában az ejtés könnyítésére való törekvés mutatkozik, s így maga a változás is rendszeren gyengülésképen, az erősebb articulatiójú hangzó lazább ejtésűvé váltával jelentkezik; s így nevezetesen az explosivát csak követni szokta a megfelelő spirans, s nem megfordítva. De meg kell engednünk, hogy néha ezzel ellenkező hajlam, a hangerősbülés, mely az ejtő organumnak nagyobb energiájával jár, érvényesül. Elég közönséges, mint ide számítható jelenség, a zöngés consonansnak zöngétlennel való felváltása (*media: tenuis*), a melynek jeles példáját a germán nyelvekbeli «lautverschiebung» nyújtja s a mely ezen kívül a szóközépi explosivákra nézve, bizonyos föltétel mellett némely finn dialectusban meg a lapp nyelvben tapasztalható (*käde: käte: lp. kietta; luge: luke: lp. lokke: (de: lojam)*). Rít-kább már a spiransnak fölcserelése explosivával, de ennek is tudjuk már példáját, jelesen a dentalis hangsort illetőleg: a görög-attikai $\tau\tau$, mely jóniai és dór $\sigma\sigma$ -nek felel meg, a mely pedig egyszersmind régibbnek van kimutatva ($\varphi\lambda\acute{\alpha}\tau\tau\omega$ — $\varphi\lambda\acute{\alpha}\sigma\sigma\omega$, stb.: lásd ennek fejtegetését Curtius, Gr. Etymol. ⁵ 666. l., hol párhuzamúl még olasz dialektusból van idézve: *tiliba* = lat. *siliqua*); ehhez számítható még $\tau\acute{\epsilon}\lambda\tau\omega\upsilon$ = szkr. *takšan*, meg a *ts*-nek *tt*-vé való assimilatiója, mely a nyugati finnség bizonyos részében közönséges divatú: *itse, katso, metsä* helyett: *itte, katto, mettä*, megjegyezvén, hogy az *itse* a cser. *eške*, mord. *es*, zürj. *ás* tanúsága szerint eredetileg csakugyan spiranssal (*s* hanggal) volt.

Ha ezen, amúgy kivételes hangváltozást, mely szerint a dentalis explosiva (*t*) a spirans után áll be, a 3. személynévmás fent említett ugor alakjaira is lehet alkalmazni, állítván, hogy nem *tä* (a vogul *tä-u*-ben), hanem a mord. lp. finn *sän* v. *sön*-beli *sä* az eredeti alak, alkalmasabban határozhatnók mind a három személynévmás kezdő consonansait, t. i. 1. *m*, 2. *t*, 3. *s* — mintsem a fentjelzett nézetem mellett, mely szerint mind a 2-ik, mind a 3-ik

személynévmástót szinte azonos eredeti alakokkal kellene fölvenni (*tä*, illetőleg *dä*), s e bajon legfeljebb azzal lehetne segíteni, hogy az eredeti, de most szorosabban meg nem határozható vocalisatiót különbözőnek tartanók. Pedig abból, hogy jelenleg valamenynyi ugor nyelvben a 3-dik névmás kezdőconsonansával is érezhetőleg a 2-diktól különbözik, méltán következtetni kell, hogy már eredetileg is volt meg ilyen különbözőség. Minden esetre az ugor 3-dik személynévmás eredeti kezdő consonansának kérdése legalkalmasabban úgy oldható meg, ha elfogadjuk, hogy az ugoroknak amúgy is legnagyobb részében meglevő *s*-féle hangból vált a vog. *t*, és oszt. *l*; a magyar 'öv-ről elesett kezdőconsonans úgy is legkönnyebben *s*-félének vehető föl, tekintve, hogy csak ilyen eshetett el az *epe* szóról, mely nem csak a mord. zürj. finn nyelvekben hangzik *säpä*, *söp*, *sappe*-nak, hanem osztB.-ban is *sip* (v. ö. UgSzót. egész cikket az oszt. *šenk*, vog. *senχ-l*- szókkal).

Hogy a bár kivételes, de mégis lehetséges *s* : *t*-féle hangcsere csakugyan végbe ment a vogulban — mind azon szók kezdetén, melyekben úgy mint a *täu* névmásban a kezdő *t* egyszersmind oszt. *l*, s a finn mord. lp. zürj. cser. nyelvekben *s*-féle (illetőleg *h*) hanggal áll szemben, egyenes bizonyítást nyer abban, hogy egy-két esetben az *s*-ből kiinduló változás (*t* vagy *l*) csak félig ment végbe, azaz vagy az osztjában vagy a vogulban még megmaradt a többi ugorágbeli *s*-féle hang. A fentebbi *t-l-s*'-féle hangcsere példáihoz csatlakozik ugyanis: vog. *tąqs* spanne, spithama = m. 'arasz, de osztB. *sores* (s nem *lores*) | vog. *tągus*, *tüksi* autumnus = m. 'ősz (finn *syksy*, *sügis*, *syys*, mord. *šoks*, cser. *šeže*, lp. *čakča*, votj. *sizil*), de oszt.-ban is még *sugus*, *sūs* | vog. *tąs*-száradni = m. 'asz-aszni = osztB. *sos*- (nem *los*-) || osztB. *lī*, *lįj* pus, sanies (*lįj*-genyedni, rothadni), osztIrt. *tej* = m. *ev* (lp. *sāja* pus, mord. *si*, *sija*), de vogL. is még: *sāj* eiter, eiterung (*sāj*-, *sajt*-eitern) | osztB. *lābit* (*lapt*), S. *lābet* (m. *hét septem*), = vog. *sāt* (e h. *süb-t*, v. ö. vog. *nāt* *etas*, *āt* *crinis* = osztB. *nubit*, *ubit*). Most az is érthető, hogy miért van az osztjában egymás mellett *lumitta saχ* és *summitta saχ* «ruha». Egyuttal megjegyzem, hogy az osztB. *l* csak egy vidéken, Obdorszkban hangzik tiszta *l*-nek a mint mi ejtjük, különben pedig vegyes hangzónak (*l̥* *l̥*), melynek elején dentalis explosiv hangelem, de néha még spiransféle hang is hallható. Ahlqvist leírása szerint: «néha ezen vegyes hangzóban egy kevés az *s* hang-

ból is hallható, a miért is az oroszok ilyennel való szót átvevén azt egyenesen *s*-vel ejtik: or. *copb* áradástó = *lor* (*tör, lör*).» Ilyen vegyes hangzó szépen beválik átmeneti hangnak, mely egyrészt a tiszta *t*-hez (vog. és osztIrt), másrészt az osztB. *l* és végre tiszta *l*-hez segíti át az ejtést.

A 3. személynévmásnak e szerint kezdő *s* hanggal fölvelt eredeti tőalakjából pedig a 3. személyragnak tisztán névmási eleme is megfejtethető, a mint az egyes ugor nyelvekben jelentkezik. Többnyire úgyis épen az *s* hangot találjuk e ragban: mord. *-za* (*-zo, ze*), az intervocalis helyzetben lágyult *z*-vel (*sodaza, sodazo* tudjon ő, *kudozo* háza); cser. *-žo, žö* = *kodožo, poktožo* hajtson; finn *-h-n*, az intervocalis *s*-nek szokott gyengülésével (*h*) *s* úgyis az önálló névmással *hän* egyezőleg; meg csatlakozó *n* segédraggal: mord. *-nza* (*-nzo, -nze*), finn *-nsa*, a mely alakhoz egyszersmind az *n* kiszorultával a lp. *-s*, zürj.-votj. *-s, z* 3. ragalakok is számítandók. De midőn a vogulban és osztjákban a ragnak szintén úgy, mint a 3. névmásban *-t* és *l* a hangzója: vog. *nētü* neje, *poget* fia (vagy *kietitü* küldi őt, *lisle* ette őt), szükséges számba vennünk, hogy egyéb esetben is az *s* : *t* és *l* consonansoknak az illető nyelvekben való váltakozása a szó közepén (illetőleg végén) is tapasztalható. Legjobb példa erre az ugor «*máj*» szó, többféle változataiban: 1. *s*-vel: finn *maksa* (= lp. *muokse*, mord. *maksa*, cser. *mokš* zürj.-votj. *mus*); 2. *t*-vel: vog. *majt, mäjte*, osztIrt. *mūgot*; 3. *l*-vel: osztB. *mugol* (S. *mugol*). V. ö. még: cser. *üpsš*, zürj. *is* odor (szag) = vog. *ät*, osztB. *žbil* (*ēpl*), osztIrt. *žbet* id. — De még más nyelvek teréről is nyerünk igazoló példát, hogy ily helyzetben levő (*t*. i. szóközepi, szóvégi) *s*-féle hang *t*-be meg *l*-be mehet át. A törökségnek legkeletibb tagjában, a jakut nyelvben, az általánosan *s*-vel (illetőleg *z*-vel, *š*- és *ž*-vel) jelentkező 3. személyrag (pl. *ata-si* atyja, alt. *adazi*, csuv. *a-še*; *ihisi* ketteje = csuv. *igeš*; meg az egy. 3. imper. alakban: *bolsun* legyen ő, *alsin* vegyen = alt. *alzin*, *polzun* stb.) — *t*-vel van, pl. *aγa* atya = *aγata* ő atyja, *oγoto* gyermeke: imper.: *t-n* : *sanātın* gondoljon, *siätin* egyék). Ugyancsak a jakutban a több. 1., 2. személyragok, melyek a többi törökségben *z, s* hanggal végződnek (*-miz* vagy *-biz, -niz* vagy *-giz* stb., csak a csuvasban vált *z*-ből *r*: *mır, -ır*) megint *t*-vel lépnek föl: *-bit, -git*: pl. *aγabit, aγaγıt*); pedig hogy itt előbb a jakutban is *s* hang volt, bizonyítják még a jak. önálló személynévmások, melyek a többi

törökséggel egyezőleg *s*-esek: *bisigi* mí, *äsigi* (e h. *säsigi* tí) = kötör. *biz*, *siz*. Hozzájárul még a jakut *-mat* (*-pat* stb.), mint a tagadóított igetőnek nom. præsentis végzete = ktör. *-maz* (*-mas*), míg a megfelelő állítólagos igealak megint a többi törökséggel egyezőleg *r*-en végződik, a mely a *maz*-beli *z*-re utal, mint régibb alakjára. Szintígy a néhány tör. nyelvben használatos *-miš*-féle nom. præteriti hangzik *-mit* (*bit* stb.)-nek a jakutban. Másrészt a szóközépi vagy szóvégi *s*-nek *l*-vé válása mellett is szolgáltató igazoló példát a törökség, a csuvas nyelv mutatván föl számos esetben ilyen *l*-et a ktör. *š*, illetőleg *s* ellenében: pl. *čol* kő, *čil* fog = tör. *taš*, *tiš* (jak. *tas*, *tis*); *pilik* öt = *biš*, *beš* (*biäs*); *otmel* = *altmiš* hatvan stb.; sőt egy ilyen példa a magyarban is akad: a dunántuli *-hol* e h. *-hoz* névutó (pedig *hozzám* stb. szerint a *-hoz* minden bizonynyal az eredetibb alak). Mindezekből világos, hogy a vog.-osztják *t*- és *l*-vel való személyrag csakugyan régibb *s*-féléből válhatott, s koránt sem következik, hogy a vogul-osztják nyelv csak azután alkalmazta a 3. névmást személyragúl, hogy annak kezdő hangzója már *t*-vé és *l*-vé vált. Csak azt kell még megjegyeznünk, hogy a vogul nyelv a ragúl alkalmazott névmásban az *s*-nek mind a kétféle fejlődésének hódol, mert a tárgyias igeragozásban *t* mellett van még *l* is, mint a 3. személy mutatója, míg az osztjában az egyféle *l* uralkodik. Sőt egészen el is tűnik a ragnak consonansa: *piä* e h. *pitä*, a mi azonban ép oly könnyen előző **pizä* s ebből *pihä*) alakból érthető meg; *kvölä* háza: **kvoleä*, *kvolezä*-ből.

Hátra van még a magyar nyelvnek 3. személyragja, mely a névmástöbéli consonanst részint még *-j* alakban tartotta fenn, többire pedig az előző vocalisba olvasztotta vagy pedig nyomtalanúl elvesztette (*tudja*, *tudjuk* stb., *lova* e h. *lovä* = *lovajo*; *lovok* v. *lovuk* e h. *lovo'ok*). Már pedig ezen alakok is szépen megférnek a névmási ragnak eredeti *s* alakjával. Hogy jelesen a *j* alak a magyar hangfejlődésnek megfelelő, egyszeriben a *mäj* (*mäja*) szótó mutatja = vog. *majt*, oszt. *mugol*, finn stb. *maksa* e h. *magasa*; mert látni való, hogy a hosszú *ä*-val való *mä* rész = *maga*, *mugo*, *maj*; a *-ja* pedig = *-sa*, *-l*, *-t*. E szerint a *lovä*, illetőleg *lovajo* alakot előző *lovazo*-ból kell magyaráznunk; megjegyezvén, hogy a vocalisközi *s(z)*-nek gyengült utódja rendszerint *h*, de *j* is — mely úgysis a magyarban *h*-val szeret váltakozni (*fehér*, *fejér*), — a mi mellett még analogiául föl lehet hozni, hogy tájnyelviileg van *ájom* e h.

ásom, vagy oszm.-törökben: *bilmejiz, almajiz* e h. *bilmeziz alma-
ziz*, (s továbbá *bilmezmiiz, almazmiiz*). Úgy látszik, hogy a magyarban
csakugyan az *s(z)*-nek mind a két változása *h* és *j* szerepelt (úgy
mint a vogulban *t* és *l*): mert a rageonsonansnak nyomtalan el-
tűnése legkönnyebben előző *h* fölvételével magyarázható: *lovok* v.
lovuk, ebből: *lovohok, lovők* (= ered. *lovozok*); *tudom*, ebből: *tudo-
hom, tudōm* (= ered. *tudozom*).

BUDENZ JÓZSEF.

Ismertetések és bírálatok.

Suomen kielen lukusanoista — «a finn nyelv számszámneveiről» értekezett a Societas scient. Fennica 1888-ki ünnepi évi gyűlésén Ahlqvist Ág., de nem épen csak a finn számnevekről, hanem az egész ugarság közös számnév-rendszerét/vontatárgyalása körébe. S valóban figyelemre méltó is azon nézet, melyet itt eléad, az egyszerű ugor számnevek terjedelmét vagyis az eredeti ugor számnév-rendszert illetőleg. Tudva van ugyanis, hogy a tízes rendszer az ugor nyelvekben nem látszik ős eredetinek, mert a valóban egyszerű és valamennyi ugor nyelvben egyezően meglevő számnevek azt be nem töltik, a mint ezt nálunk több alkalommal Hunfalvy Pál is fejtegette (pl. Nyelvt. Közl. IX, 15. a «Kondai vogul nyelv» bevezetésében). Ahlqvist is kiemeli és fejtegeti újra az erre vonatkozó okokat: hogy a «tíz»-re már többféle (tehát nem az alapnyelvben megállapodott) számnév van (finn, mordvin: *kymmen, kemen*; lp. *loge, lokke*; cser. *lu, vog. lou*; osztj. *jañ*; zürj.-votj. *das, m. tíz*); hogy a «nyolcz, kilencz» csak összetett szóval jelölvek, melynek előrésze «két, egy» jelentésű, a mi legvilágosabban a finnben és a zürj.-votjákban tűnik szembe; hogy végre egyik «tíz»-szó, zürj.-votj. *das, m. tíz* (meg a finn *yh-deks-än, kah-deks-an*-ból, valamint a cser. *indeks, kandakš*-ből kifejlő *deks*) épen idegen, indogermán nyelvekből kerültnek látszik (szláv *desjat* = lat. *decem*, gör. *δέξα, szkr. daçan*). E jelenségekre eddig azt a nézetet alapították (pl. Hunfalvy is), hogy az ugor nyelvek «nem mindjárt 10-ig számláltak vagyis nem a tízes rendszer szerint, hanem csak 7-ig vagy hetes rendszer szerint számláltak». Ahlqvist azonban most arra figyelmeztet, hogy az egyszerű ugor számnevek bizonyos egyformasággal alakult sora már a «hat»-nál

szakad meg, a mennyiben addig teljes tő alakjában két tagú szók szolgálnak (finn *yhte, kahte, kolme, neljä, viite, kuute*), de a «hét»-re való szó részint 3-tagú (*seitsemä*, nom. *seitsem* = mord. *sisem*, cser. *šim*, zürj.-votj. *sizim*), részint nem teljes egyezésű szó: f. *seitsemä* ellenében: oszt. *tläbet* (dial. szinte *säbet*) és m. *hét*. Hozzá veszi még azt a körülményt, hogy az ugor «hét»-számnevek egyes indogermán nyelvbeliékhöz igen hasonlók: az oszt. *tläbet* (*säbet*) a szkr. *saptan*-hoz; a finn *seitsem* vagy a szerinte fölvehető eredetibb alakja *seittem* a szláv *sedem*-hez (or. седмь, семь), meg a lat. *septem*-hez; végre a m. *hét* a perzsa *hefta, heft* és gör. *ἑπτὰ*-hoz. Ennek alapján azt véli Ahlqvist, hogy az ugor «hét» számnév, hármas alakjában, csakugyan az indogermánságból került (úgy mint a «tíz»-nek egyik alakja: *das, tíz, deks*) meg a «száz»: *sata* stb., *száz*, és pedig mindegyik alakja külön-külön, olyan időben mikor a kölcsönnevő nyelvek már egymástól elváltak volt. A «hét»-számnak különös fontossága volt mint időmérő számnak, mely egy-egy holdváltásnak vagy a természetes hónap negyed-részének napjait olvassa; s Ahlqvist hiszi is, hogy épen az időmérő szám tisztjével, vagyis a «septimana, woche» jelentésével vették át az ugor nyelvek e számnevet az indogermánságból (a vogulban *sät* «septem és septimana», szintígy a m. *hét*; a finnek meg csak a kereszténységgel kapták «septimana» jelentéssel a *viikko* szót a svédektől, meg a keleti finnség és más ugor nyelv a *nedälja* szót az oroszától). Mind ezekben tehát Ahlqvist elég alapot talál azon véleményre, hogy az ős ugorok egyszerű szám-szókkal nem is «hét»-ig, hanem csak «hat»-ig olvastak s ezen «hatos» rendszernek vagyis annak, hogy épen ezen számnál állapotodott meg egyelőre a szám-olvasás, némi külső okát és alapját abban leli, hogy úgy mint indogermán és sémi téren a «hét» szám, a turáni népeknél a «három» bizonyos szentség jellegével bírt, de ezzel a számsor még igen rövid levén, azt épen két annyira terjesztették ki. De megengedi Ahlqvist, hogy később, midőn a «hét»-számnak szentül tisztelése idegen hatás után lábra kapott s maga az elnevező számszó is átvétetett, jó ideig ez volt a számsornak befejezője, míg csak végre nagy nehezen a «tíz»-zel végződő számláló sor el nem fogadtatott.

Meg kell immár vizsgálnunk, vajjon áll-e mind az, a mire Ahlqvist új nézetét alapította s egyszersmind olyan értelemben jelentős-e, hogy az ő következtetéseit igazolhassa.

1. Többféle számnév van a «tíz» re, köztük *das*, *tíz*, *-deks*, a mely némileg indogermán szóhoz hasonlít (szkr. *daṣan*, szláv *des-jati*). Vajjon e hasonlóság valóban oly nagy-e, hogy beválik azonosságnak s csak kölcsönvétel magyarázhatja meg? — Világos, hogy a zürj.-votj. *das*-t nem lehet a szintén ugor *tíz*, *deks*-től külön választani, annál kevésbé nem, mert *das*-nak bátran régibb magashangú alakja vehető föl (**des* : v. ö. zürj.-votj. *ta* «ez» = ug. *tä*, zürj. *vart* = m. *ver*-ni; *va* víz = f. *vede* stb.). A m. *tíz* még hosszú vocaliséval régibb **tejz*-re utal, mely szépen összefér egy *teks* = f. *-deks* szóalakkal. Közös alapalak tehát ugor részen *teks* v. *deks*, s ezzé vált volna az indogermán alakok közül az, mely egyszerűs mind az érintkezési lehetőség tekintetében egyedül jöhet számba, a szláv-litván *desenti*, *dešimti*? Teljességgel nem hihető. Pedig ilyen számnév kölcsönvételének abszolút lehetőségét korántsem tagadjuk, tekintve, hogy pl. a mandsu is, tizesei közé beleiktatta a mongol «harmincz»-at (*gusin*, tung. *gučin*, *gutin* az eredeti *ilañi* mellett: *ilan* «három»); de a kölcsönzés elfogadásához hiányzik itt az első feltétel: az alakok tökéletesb egyezése. Aztán meg az illető ugor nyelvek (a finn, magyar, zürj.-votj., cseremiszi nyelvek a «tíz»-nek elnevezésére úgy sem szorultak idegen szóra; rendelkezésükre volt és tényleg használatba vétetett más szó: f. *kymmen*, cser. *lu*, zürj.-votj. *mis* a 8, 9-ben: *kökjamis*, *ök-mis*, m. *-ncz* e h. *-msz*, = *mis* a *kilencz* és *harmincz*-ban; vagy akár *van*, *ven* a *negyven*, *ötven*, *hatvan* stb.-ben, a mi hihetőleg *kemen*-ből lett: v. ö. vog. *nelimen* e h. *neli-gmen*, *neli-kemen* = *negy-ven*).

2. A háromféle ugor «hét» ú. m. oszt. *tlabet* (*sābet*), f. *seitsem* (*seittem*?), m. *hét* elejétől fogva különböző alakú szók voltak-e, melyek így külön-külön akár kölcsönbe is kerülhettek be az indogermánság egyes nyelveiből, vagy pedig csak az illető ugor nyelvek fejlődése közben nyerték-e a különböző alakot, egy közös alapalakból, mely ha ugyan idegen eredetű, mégis csak egyszer vétetett kölcsön? Itt mindjárt eszünkbe juthat hogy a «száz», melyre az elnevezett számsor megszerzésében mégis csak későbbben került a sor mintsem a «hét»-re, csak egyszeri kölcsönvétel útján nyerte a szavát (*sada* = *šudo*, *šot*, *čote* = m. *száz*, a magyar hangfejlődés határozott nyomával: *d* h. *z*-vel). De vajjon *tlabet*, *seitsem*, *hét* csakugyan egy közös alakra vihetők? — Az oszt. *sābet* (vegyük föl csak ezen úgyis eredetibb alakot oszt.B. *labit*, Irt. *tābet* helyett)

mindenesetre egyazon a vog. *sāt*-val; azaz *sabt*-ból lett *sāt* (v. ö. vog. *āt* *crinis* = oszt. *ubit*, *ngt* *ætas* = *nubit*); egyszersmind régibb magash. alak vehető föl: *sābt*, *sāt*. A m. *hét* (tkp. *hêt*) mint *h*-val kezdődő magash. szó úgyis eredetibb *sêt*-féle alakra utal, s így bizony hozzá illik a vog. **sāt*-hez; ez bizonyosan vált **sābt* (*sāpt*)-ből, a mit bátran a m. **sêt*-re is elfogadhatunk (tekintve a m. hangalaki fejlődés régibb korát, melyben szóközépi explosiv-csoportok elváltoztak, mint pl. *kt* a *kêt*, *kett*-ő-ben). Így csakugyan egynek vesszük az oszt. *sābet* (vog. *sāt*) és m. *hét* számnév-alakokat. De másrészt a finn *seitsemä* vagy bár a végrész elhagyásával *seitse* mégsem egykönnyen a vog. oszt. *sāt*, *sābt* (*sāpt*)-vel egyeztethető, a mint azt még UgSzót. 134. l. megkísértettem. Az Ahlqvist fölvette *seittem* alak csak újabb lehet, mint azon dialektus sajátága, mely az *itse*-t is *itte*-nek ejti; spiransos (*s*-féle) középhanggal való alakot találunk a mordvinban és zürj.-votjában is (*sise*-*m*, *sizi*-*m*), s ilyen tükröz a lapp *čiečča*, *čieča*. S hogy jelesen a mordvinban egy **sebte*, *septe* alakból *sise* válhatott volna, semmi biztos analogiával nem igazolható. E szerint csak az marad hátra, hogy a *seitse* (*sise*, *sizi*, *čieča*) szót különválónak és a vog. oszt. *sāt*, *sābt*-val nem egyezőnek tartjuk. Régibb alakjában jóformán volt még más consonans elem a második *s* hang mellett, a melyből a teljesebb finn *seitse* megmagyarázódik: lehetett az bár **seske* (f. *itse* szerint, mely a cser.-ben *eške*, s a mord.-ban *es*, lp. *ječ*, *ječča*), vagy akár *sense*, *sentse*, illetőleg *señse*, *senkse* (v. ö. finn *seiso* állani = lpK. *čuänd-*, *čoand-*, lpF., *čnožžo-*; finn *neitse* leány, ebből: *neñ-kse*); de az *s*-féle hangnak már benne kellett lennie.

3. Ha e szerint kétféle külön «hét» számnév van az ugor nyelvekben, kérdés vajjon nem lehet-e idegen eredetű az egyik? S ez valóban nagyon hihető, tekintve hogy a **sebte*, **septe*, mint az oszt. vog. *sābet*, *sāt* és m. *hét* alapalakja, lényegben igen szorosan egybetalálkozik az indogermánság megfelelő számnévvel: szkr. *sapta*-n. Közvetetlen kölcsönadónak tarthatjuk azt a nyelvet, mely a «száz»-at is szolgáltatta: azaz valamelyik szláv dialektust, természetesen már olyan korban, midőn a szláv *sede*-*m*-ből magából sem kopott volt még ki a labialis, hanem ennek még *sebde*-*m*, illetőleg a litván *septyni* szerint még *septe*-*m*-féle alakja volt. Megjegyzendő, hogy épen csak azon két ugor főnyelvben, mely a *septe*-féle «hét»-vel él, a vogul-osztjában és a magyarban, van e számnévnek

egyszersmind a «septimana, woche» jelentése, s így hasznát vehetjük Ahlqvist sejtelmének, hogy e számnévnek épen időmérő jelentősége okozta annak átvételét — természetesen a megvolt eredeti ugor számnév mellé (f. *seitse-mä*). És vajjon nem jelentős-e az is, hogy a vogul monda a *sät* szót, midőn napot, éjet olvas vele, mindig utána veti a jelzett szónak? *ete sät, kätel sät*, mintha így mondaná «eine tag-woche, nacht-woche»? Hiszen más számnévvel ez nem történik.

4. Azt vélvén, hogy a f. *seitsem* «hét» a szláv *sedem*-vel egyezik, Ahlqvist látni valólag a finn számnév végtagjára (-*m*, -*mä*) fektetett súlyt. Magában véve ugyan semmi különös nincsen e hosszabb szóalakban, csak úgy nem mint a *sydäme, happame* stb. szók hasonló végű alakjában. De nagyon is lehet, hogy *seitsem* (mord. *sisem*, zürj. *votj.*, *sizim*, cser. *šim*) mint ugor szó csakugyan képzővel alakult (*seitse-mä*), még pedig lehet ezen -*m* képzőnek alkalmasan collectiv értéket tulajdonítani: v. ö. mord. *vese* és *veseme* «mind» (*vesemest* mindnyájuk), meg, hogy az osztj.-*met* sorszámnév-képző (a vogul -*it* ellenében) voltaképen minden számnévet ilyen -*m* képzővel told meg (*vētmet* ötödik = vog. *ütit*). E mellett azonban nem esik latba a lp. *čičča*-nak rövidebb alakja (melyből sorszámnév *čičad*), mert a lpK. *kicčem* még szintén megőrizte az *m*-es szóvéget, de sorszámnév: *kicčant*). V. ö. lpF. *nuovča* «nyelv» mint egy. norm., pedig tője *nuofčama*.

5. A m. *hét* és a vele egyező vog. *sät*, oszt. *säbet* (**sät, säbet, säpt*) idegen eredetére nézve még számba vehető, hogy az e nyelvekből kivesszett eredeti ugor «hét»-nek (= f. *seitsemä*) jóformán még egy kis nyoma maradt meg a régi magyar nyelvben. Ilyent lehet ugyanis fölismerni a rejtélyes *eszten* szóban, mely többnyire mint a mutató névmás határozója a m. «egy hétnyi időközzel» (*eszten ez napon*, pl. ha épen szerda van, azt teszi, hogy «a következő vagy a múlt hét szerdáján»); de a Nyelvtörténeti szótár elég példát hoz föl arra is, hogy mint a *nap* szó közvetlen jelzője egyszerűen «hetet (septem)» jelent: pl. *ezten napyg lakozanak* (demorati diebus septem); *az zent testöt egeez ezten napyg temetetlen hagyaaak*. Ezen *eszten*-re nézve az a nézetem, hogy előrésze *esz* felel meg az eredeti ugor «hét»-nek = f. *seitse-(m)*, mord. *sise-(m)*, a kezdő *s*-hang hijával (úgy mint *epe, ev-* = f. *sappe, syö-*, mord. *säpä, seve-*). Az utórészben *ten* lehet eredetileg «teljességet, egészet» jelentő képző (= e h. *tel* =

vog. *tajl*; v. ö. *ěj-ten-éjjel*; *egyé-ten-ben*), miszerint az *eszten nap* tkp. annyit mondott mint «volle sieben tage».

6. De még az a kérdésünk van, vajjon abból, hogy az ugor nyelvek a «nyolez» és «kilencz» számneveket a «tíz»-nek segítségével alkották, szükségképen következik-e, hogy alapszámsoruk csak hétig terjedt, vagyis hogy a hetes rendszerrel éltek? Következnék bizony, ha a tényleg létező «tizes» rendszerben még az előző hetes rendszernek valami maradványa volna meg; ha jelesen a 8. 9. számoknak a II-dik «hetes»-be illő nevük volna («hét-egy, hét-kettő») vagy ha a 14-nek a szomszéd additionalis számoktól elütő olyan neve volna, a milyen a *tíz* után a *húsz*. Így pedig azt látjuk, hogy az alapszámsor végpontja, a melyre nevükkel a 8 és 9 is mutatnak csakis a «tíz». Csak olyanok az ugor 8 és 9 számnevek, mintha a latinban a *duodeviginti*, *undeviginti* hasonlatosságára **duodedecem*, *undecem* számnevek alakultak volna. S hogy az ősgorok a tizes rendszerre vagyis a tizzel végződő alapszámsorra rájöjjenek, ahhoz bizony idegen hatás nem kellett, a melyet e részben a többi altajiságban sem tapasztalunk: mert e rendszer természetes, az emberi testen a két kéz ujjáiban kínálkozó számláló eszköz alkalmazásán alapszik. Ellenben a hetes rendszer, mely a holdváltozás napszámára mint alapra támaszkodnék, merőben mesterséges volna, mert nem együttesen szemlélhető tárgyakat, hanem egymás után egyenként jelenkező egyeseket olvasna, a milyeneken bajosan lehet a számlálást megtanulni. Midőn valamely nép az első astronomicus észleléseket teszi, akkor hihető, hogy már valamennyire számlálni is tud. Egyébiránt az ugor 8 és 9 számnevek különös alakja legfelebb azt bizonyíthatja, hogy itt már az egyszerű vagyis tüzetes elnevezések alkotására való képesség vagy kedv fogyatkozott meg, s egyszersmind azt, hogy a tüzetes névalkotás előbb a természetes számsornak fontosabb végpontjára fordult. De utólvégre ki tudja, vajjon nem csupán olyan szeszélyből támadt-e már az ugor alapnyelvben a 8 és 9 számfogalmak 10-re utaló elnevezése, mint a milyen minden szükség nélkül a latin *duodeviginti*, *undeviginti*-félekét teremtette? Azaz, hogy eleinte csakugyan megvolt már a 8 és 9-nek is egyszerű tüzetes neve az ugorságban is, úgy mint a többi altajiságban, kivéve a szamojédet, mely meg a 8-at «kétszer négy»-nek mondja, nyilván azon természetes alapon, hogy e számot

ujjakkal legkényelmesebben úgy mutathatjuk, ha a két hüvelyk ujját behúzva két kezünket föltartjuk.

Ámde többféle neve van a «tíz» számfogalomnak az ugor-ságban s ezért nem lehet ez az eredeti számsor végpontja. Erre csak azt jegyzem meg, hogy a «fej»-nek mint testrésznek is van többféle ugor neve: oszt. *oz* | vog. *pank* = m. *fej*, f. *pää* | zürj. *votj. jir, jur* | mord. *p̄ra* | cser. *vuj*, lp. *oajve* — míg a «szem»-nek, a «kéz»-nek csak egy-egy neve van. S ha pl. a török nyelvek anynyira külön nyelvek volnának mint az ugorok s nem inkább dialektusi közelségben állók, jóformán azok is mutatnának többféle «tíz» számnevet. De figyelmet érdemel, hogy az ugor «tíz»-szók mindegyike több nyelvben fordul elé, olyanokban is, melyek nem állanak egymáshoz bizonyos «közelebbégi» viszonyban, pl. a lapp *lokke* még a cser. vog. nyelvekben ; a zürj. *das* még a magyarban meg a finn és cser. «nyolez, kilencz»-ben ; a finn *kymmen*, mord. *kemen* hihetőleg még a vogulban van meg (-*men*, -*pen*: *neli-men* 40, *ätpen* 50) meg a magyarban (-*ven*: *negyven* e h. *negy-men*). Ez pedig arra mutat, hogy e többféle nevek már az ugor alapnyelvben voltak rendelkezésre. Ellenkezőleg megint különbséget találunk közel álló nyelvekben: oszt. *jañ* a vog. *lu, lou* ellenében, pedig az osztják a vogul mellett igazán testvéرنyelv. A többféle «tíz» szám-név tehát a tizes rendszer eredetisége vagy régisége ellen semmit sem bizonyít.

7. Végre Ahlqvistnak «hatos» számrendszerét sem tarthatjuk erősebb alapon nyugvónak mint a «hetest». Végpontjának megállapítása látni valólag igen mesterséges. Még az sem segítene, ha a finn *seitsemä* és a vele egyező mord. és zürj. *votj. alakok* csakugyan kölcsönbe kerültek volna. Az meg, hogy *seitsemä* abban hagyja a *viite*, *kuute*-nak alaki hasonlóságát, épen semmit sem jelenthet. Hiszen a *neljä*, meg a *kolme* sem így hasonló a *viite*, *kuute*-hoz ; míg másképen megint hasonló az *yhte* és *kahte*. Csak azt mutathatja a «hat» számnévnek «öt»-hez hasonló egyszerű és rövid (finnben *kuute*, *viite*) meg az egész ugorországban egyező alakja, hogy az ugorok nem csak «öt»-ig számláltak, csak az egyik kéz ujjait alkalmazván. S ha egyszer az «öt»-ön túl voltak számneveik alkotásával, az elnevezendő számsornak, a természetes számláló eszköz teljes alkalmazása mellett, nem volt más vég- és zárpontja mint a «tíz».

BUDENZ J.

Lappische Sprachproben aufgezeichnet von *J. Qvigstad* und *G. Sandberg*, ins Deutsche übersetzt und mit Anmerkungen versehen von *J. Qvigstad*. — Helsingfors 1888.

A helsingforsi finn-ugor társaság (Suomalais-ugrilainen seura) 1888-ban kiadott évkönyvének legbecsesebb közleménye a czimben említett gyűjtemény, mely a lapp nyelvet egészen új alakban mutatja be. A lappság tizenkét különböző vidékéről kapunk eredeti népnyelvi mutatványokat, melyek nemcsak tartalmilag érdekesek, hanem a közlés módja folytán főleg nyelvészeti szempontból igen becsesek és tanulságosak. A gyűjtők ugyanis számoltak a mai nyelvtudomány követelményeivel és az élő kiejtést lehetőleg híven visszatükröző fonetikai átírást használnak és ez által az egyes dialektusoknak nemcsak alaktani, hanem hangtani különbségeivel is részletesen megismerkedhetünk.

Az egyik gyűjtőt K. J. Qvigstادت régen ismeri már az ugor nyelvészettel foglalkozó közönség, mint a lapp nyelvnek egyik legalaposabb ismerőjét és igen hivatott kutatóját. Nemcsak nyelvészetiileg buvárolja a lappságot, hanem az eredeti lapp nyelven is adott ki egy nyelvi és pædagogiai szempontból egyaránt sikerült lapp ábécés könyvet. A nyelvészet terén föltűnést keltett «Beiträge zur Vergleichung des verwandten Wortvorrates in der Lappischen und der Finnischen Sprache» czimű műve, melyben a lapp és finn nyelv hangtani és szókincsbeli viszonyáról szól. Legnagyobb érdeme azomban, hogy beutazta a norvégiai lappság majdnem egész területét és mindenütt számos eredeti népnyelvi szöveget gyűjtött. A mit Qvigstad a norvég lappság területén, ugyanazt tette *G. Sandberg* a dél Varangerfjordi, Skolte-lapp és Enare melléki lappsággal. Nagy gyűjteményükből 1887-ben norvég fordításban adtak ki közösen szép gyűjteményt, mely mind érdekes, új tartalmánál, mind egyszerű, hamisítatlan előadása módjánál fogva egyaránt érdemes munka. E nagy közös gyűjteményből való azon német fordítással és magyarázó jegyzetekkel ellátott 109 lapra terjedő gyűjtemény, mely a finn-ugor társaság 1888. évkönyvében a fönti czím alatt megjelent. E gyűjteményből csak a 9—17. lapon Enare (*Anar*), Pasvik v. Skolte lappság (*Bacčedeän* v. *Nuörtgíel*) és Délvarangernek Bugö és Jarfjord (*Reisvuodno* és *Ruõde-vuõdna*) vidékéről közölt eredeti lapp nyelvi mutatványok valók *Sandberg* tollából, a többi 31 lapra terjedő eredeti szöveg, a bevezetés, a

hozzá csatolt német fordítás és jegyzetek pedig mind Qvigstad közleményei.

E gyűjtemény több tekintetben érdekes és tanulságos; azért érdemes, hogy egy kicsit bővebben foglalkozzunk vele. A norvégiai lapok nyelvéről eddig csak egyetlen népies gyűjteménnyel rendelkezünk, Friis 1856-ban *Lappiske Spropprøver* cím alatt kiadott eredeti nyelven közölt meseszövegeivel. Ezen becses szövegek alak- és mondattonilag egészen hiven tüntetik föl a népnyelvet, de hangtanilag már nem tárják a különböző dialektusokat úgy elének, hogy az élő kiejtést pontosan megismerhetnők. Friis a népnyelvi szövegeknek különösen magánhangzórendszerét teljesen beleszorítja az úgynevezett *Originalsprog* bilincseibe. A Qvigstad és Sandbergtől közölt mutatványok ellenben teljes világossággal föltárják előttünk a lapp nyelvjárások buja tenyészetében föltűnő hangtani jelenségeket, a melyek első sorban befolyanak a dialektusok alakulására.

A *Lappische Sprachproben* bevezetésében Qvigstad ismerteti mind azon hangokat, melyek a közlendő szövegekben előfordulnak és fonetikailag magyarázza meg e hangok természetét és a kifejezésükre szolgáló jegyek értékét. Kevés kivétellel ismerteti e hangokat már Friis is lapp nyelvtanában, csakhogy a szövegeiben nem jelöli, míg Qvigstadnál a bevezetésül ismertetett hangokat pontosan jelölve találjuk mindenütt. — Mind a mellett Qvigstad jelölése sem elégít ki bennünket teljesen. A fonetikai átírás megköveteli, hogy a leíró minden hangot úgy érzéktítsen meg, hogy az olvasónak semmit se kelljen magától kitalálnia. Pedig több tekintetben ezt kell tennünk a Qvigstad-Sandberg közölte szövegek olvasásánál is; mert nem tudták magukat teljesen emancipálni a könyvnyelvi helyesírástól. Majdnem az összes lappságnak közös sajátága, hogy *k, t, p, c, č* mássalhangzók elé szó közepén rendszeren egy a német *ch*-hoz hasonló erősítő hang járul. Az irodalmi nyelv ilyenkor *k, kk, t, tt, p, pp, c, cc, č, čč* betűket használ, a melyek két magánhangzó közt mindig egy előttük levő aspiratióval hangzanak. Ha a lapp irodalmi nyelv a mi *k, t, p* hangjainkat akarja ez esetben kifejezni, akkor *g, d, b* betűket használ. Qvigstad ezt a jelölést szintén megtartotta s csak annyiban változtatott rajta, hogy ott a hol az irodalmi nyelv nem jelölte meg a *g v. gg, d v. dd, b v. bb* hangoknak *k v. kk, t v. tt, p v. pp*-re való erősbülését, ott ő már külön jeleket használ,

nevezetesen *b, d, g*-t, melyek a magyar *k, t, p* hangoknak felelnek meg. A irodalmi nyelv például az *addet* = adni, *nubbe* = másik szókat minden alakjukban *add-*, *nubb-* tőalakban írja, holott az *addet* pl. a jelen idő 1. szem. *attam-nak*, a *nubbe* a genitívusban *nuppenak* hangzik és ezt Qvigstad ki is tünteti a főt említett jelekkel. Kár, hogy e jeleket nem használja következetesen a kemény hangok jelölésére és *h*-t a *k, t, p, c, č* előtti hehezet kifejezésére, mint a *Kvänangen (Navuönnä)*-ből közlött szövegekben, mert így az, a ki a lapp nyelvvel a helyszínén nem foglalkozott tüzetesen, sohasem tudja biztosan, hogyan ejtse az egyes hangokat, a melyek a legtöbbször ugyanazon beszélőnek ajkán is gyakran változnak. Qvigstadnál az *akka* asszony, *jottat* költözködni, *lokkot* mondani, olvasni, *goátte* ház egyformán vannak írva, holott az előbbi kettő saját tapasztalásom szerint a karesuandói dialektusban az erősbült alakban *ahkka*, *johttalit-nak*, az utóbbi kettő pedig *lohköht*, *koakte-nak* hangzik.

Ezen kívül Qvigstad, a most említett vidékről és a Hatfjelddalból közölt szövegeket kivéve, a magánhangzók hosszúságát és rövidségét sem jelöli pontosan, pedig ez nem csak fonetikailag fontos, hanem néha a szók származására, eredeti alakjára is világot vethet.

Kár, hogy Qvigstad e gyűjteményben nem tette meg ugyanazt, a mit már 1881-ben oly szépen keresztülvitt «Beiträge zur Vergleichung des verwandten Wortvorrates der Lappischen und der Finnischen Sprache» című művében. Ott a lapp magánhangzóknaál háromféle időmértéket jelöl, igaz hogy csak a tőalakban, t. i. rövid (◌) hosszú (◌-) és félig hosszú (◌~) magánhangzókat. Így, a mint a gyűjtemény van, az időmértékre nézve nem tudunk eligazodni, pedig néha ez is fontos hangtani jelenség lehet a lapp dialektusok közti különbség megállapítására nézve. Hogy csak egy-két példát említsék: *sisa* -ba, -be, *nala* -ra, -re, *lusa* -hoz, -hez, *sita'* akarsz stb. azon dialektusokban, a hol erősbülés van, rendesen így hangzanak *sisā*, *nalā*, *lusā* (*lusō*), *sitā'* stb., holott pl. a *maläi* dialektusban *sīsa* v. *sīs*, *nalla*, *lusa* v. *lussa*, még délebben *sī's*, *nille*, *sī't* alakok élnek.

Hiányos még szerintem a szövegekben a diphthongusok és triphthongusok jelölése is, mert hogy csak a karesuandói nyelvjárást említssem, melyből Qvigstad is, én is közöltünk szövegeket, ott is több olyan szóban hallottam én világosan kettős magán-

hangzókat, a hol ő egyszerű hangzót jelöl. No de ennek az is lehet az oka, hogy mind a ketten másoktól jegyezgettük le a szavakat. Minden esetre feltűnő, hogy ott a hol én *eä* és szó végén *uo* diphthongusokat hallottam, nála mindig egyszerű *ä*, *o* hangok találhatók.

Mind ezek azonban csak apróbb és a szövegek leírására vonatkozó kifogások. Egyébként a gyűjteményt minden tekintetben csak dicséret illetheti. Nézzük most sorjában, miféle nyelvjárásokkal ismertetnek bennünket Qvigstad és Sandberg közleményei.

Az első és második számú mese (*Čudä-äigäst* = aus der Tschudenzeit és *Guóbža-čäwdä* = die Bärenhaut) az *Anar* vagyis Enaretó mellekéről való. Sandberg szövegei lényegükben megegyeznek azon lpE. közleményekkel, melyeket Lönnrot, Andelin és Borg tettek közzé. Új nyelvtani alakot nem találtam bennük, legfőlebb új hangokat.

Ilyen újabb hangjelölések *ä* (*a* és *ä* között), *o* (*o* és *u* közt). A egy. sz. nominativusban számos szó véghangzó nélkül jelenik meg, mint *äc* atya, *äig* idő, *javr* tó, *muor* fa *čuolm* csomó, stb., melyek Lönnrotnál és Andelinnál *äcče*, *äige* v. *äigi*, *jävre*, *muora čuolmi* v. *čuolmi* alakban találhatók. Ugyanily kopott alakjuk van e szónak Sandbergnél a genitivusban is, holott az említett gyűjtőknél magánhangzóval végződnek. E tekintetben tehát ezen lpE. dialektus az orosz lappal egyezik meg.

Egyéb hangtani sajátása Sandberg közleményének, hogy szó elején gyakrabban elejt olyan mássalhangzókat, melyek más dialektusokban megvannak, így a *h-t* v. *f-t* az *uämašed* (lpF. *huomašet*, *fuomašet*) «észrevenni», a *j-t* az *äteđ* (lpF. *jättet*) «mondani», a *v-t* az *uäito* (lpF. *vuoitto*) «győzelem» szóban.

A birtokos ragozás az lpE-ban igen megkopott, az egyes, duális és többes számban egészen egyforma 1. -*m*, 2. -*d*, 3. -*s*.

Sandbergnél az egy. 3. sz. ragja más, mint Andelinnál, t. i. *z* (Andelinnál *s*), és így különbözik a többes dual. 3. személyének *s* ragjától.

A postpositiók is sokkal kopottabbak Sandbergnél mint a többi gyűjtőknél: *äl* -*ra*, -*re* (And. Lönr. *ala*), *vuđl*, *vuđlne* «alá, alatt» (And. *vuola*, *vuoln*, Lönr. *vuolla*, *vuöldne*), *düäh* «mögé» (And. *tüöhe*, v. *tüohen*, Lönr. *tuoha*). — A határozók közül csak Sandbergnél találjuk e szót *douü* -szer (*owt douü* = egyszer, einst).

Orosz szók: *šiväti* vadállat, *oppet* ismét.

A *Vilj ja oáb* (Die beiden Geschwister) ez. mese Pasvikból (*Bacčed'än*) való és az úgynevezett *Skolte* lapp nyelv (*Nuortgiel*) bemutatására szolgál. Ez több hang- és alaktani sajátágánál fogva nem egyéb mint a kólai lapp nyelvnek egy dialektusa, bár több sajátága közép nyelvjárásnak tünteti föl az lpE. és lpK. között.

A lpK-ra valló hangtani sajátága, hogy számos szó kezdetén parasitikus *j* fejlődött ki, pl. *j'älled* élni: lpF. *ället*; *j'eret* el: lpF. *erit*; *j'ädnam* föld: lpF. *ädnam*; *j'ädne* anya: lpF. *ädne* stb. Ez a sajátág a lpK. dialektuson kívül még csak a déli-lapp nyelvben fejlődött ki. Egyéb különösebb hangtani sajátágai: 1. hogy a *k* a *t*, *š* mássalhangzók előtt *h*-ra, *j* előtt *t*-re, két magánhangzó között v. *l* után pedig *j*-re változik, pl. *öht*: lpF. *akta* egy; *moht*: lpS. *makte* hogyan, a hogyan; *bihtes*: lpF. *biktas* ruha; *ahš* fejsze: lpF. *akšo* stb. | *kutjes* sokáig (e helyett *kuk'es*, *kukjes*): lpF. *gukkēs*, lpS. *kukh'es* hosszú; *cieltj* = lpF. *cielki* mondott stb. Ide tartozik a *vantjem* «szülő» szó is (lpF. *vanhem*), a hol a *t* eredetibb *k* mellett tanusodik | *aik*: elat. *ajest* «idő»; *maddek*: elat. *maddejest* «törzs»; *caji* «felöltött (ruhát)»: lpF. *cāhket* vestes induere; *alg* (tkp. *älk*) fiú: allat. *aljai*. — 2. Igen sok szóban, a hol a többi lapp dialektusokban *i* van *k* v. *t* előtt, itt *š* hangot találunk, mint *muštled*: lpF. *muittalet*; *luštled*: lpF. *luoitted*. A szövegben csak e két példát találtam, de Qvigstad egyik jegyzetében többet is felsorol. E hangtani sajátágot egyformán megtaláljuk a lpE. és lpK. nyelvben.

Tisztán az lpE-ra emlékeztet bennünket azomban a *Skolte* lappnak az a sajátága, hogy a ragozás egyes alakjaiban a *č* hang *j*-re változik; mint *äč* atya: elat. *äjest*; *gáččed* kérdezni-ből *gajai* kért. E hangtani sajátág a többi eddig közölt lpK. szövegekben nem fordul elő, de rendes tünemény az Enare-lappságban.

Különös alakja van a *Skolte* lappban a lpF. *adlet*, lpS. *vadlet*, lpK. *anted* «adni» igének. Infinitivusi alakját nem ismerem, de imperativusa és praeterituma így van: *oud* adj, *oudij* adott.

A névragozásnál az egy. nominativusban ép oly gyakori a véghangzó nélküli alak mint a lpK-ban, pl. *vilj* férfitestvér, *oáb* leánytestvér, *äč* atya, *aig* idő, *nijd* leány, *alg* fiú stb. (lpF. *viellja*, *oabba*, *ačče*, *aigge*, *nieidda*, lpS. *alke*). Az egyes szám allativusában kétféle alak van. A legtöbb szó ragja *i*-re végződik mint a lpF. és lpS. irodalmi nyelvben, de igen sok esetben *a*, *e*-re is végződik,

mint általánosan a lpK. dialektusban. Ez utóbbi alak az lpE. -an, -en illativusnak elkopása.

A személynévmások dualisa a lpK. lappság legnagyobb részében, mint Genetz textusai bizonyítják, nincs meg, és az igeragozásban valamint a birtokos ragozásnál sincs megkülönböztetve a többes számtól. Friis nagy lapp szótárához függesztett nyelvtenában a névmásoknál a dualist is felsorolja és az igeragozásnál a többes 2. személyben szintén említ dualis alakot. Lehet, hogy Friisnek e tekintetben a ponoji dialektuson kívül a Skolte lapp nyelv is alapúl szolgált, mert itt ugyancsak a személyes névmásoknál és az igeragozás többes 2. személyében megvan a külön dualis. A névmások dualis alakja *moái, doái, soái*, gen. *monnai, donnai, sonnai* stb. Az igeragozás dual. 2. személyében pedig *-vätte, -ppe* a rag.

A postpositiók lativ alakja ép úgy rövidül mint a lpK-ban vagy a lpE-ban. *lus* -hoz, -hez, *ál* -ra, -re, *raj* -ig (lpF. *lusa, ala v. nala, rajjai*).

Az igeragozás, a mint a rövid mutatványból megítélhető, nagyjában megegyez a lpE-val, de több sajátága a lpK-val közös. A Skolte lappban különösen a praet. egyes 3. személyének képzése figyelemre méltó. A 3. személyben ugyanis a *jamij* meghalt, *bodij* jött, *jakij* hitt mellett ilyen alakok is vannak *váldj* vett, *böldj* elégette, *c'eltj* mondta; az *oáinak* «látsz» egyes számú alakkal szemben a praeteritumban *oéin* egy. sz. 2. személyi alakot találunk, tehát az idő és személyképzés valóságos ablauttal van kifejezve. — A *lüt* «lenni» igének következő alakjait találtam a szövegben: praes. sing. 1. *läm*, dual. 1. *lämne*, plur. 3. *läh*, praet. sing. 2. *lédik* (*lidik*), 3. *lij*, *li*, dual. 3. *led* (*lid*), plur. 3. *läin*, imperat. dual. 2. *läppe*; a tagadó igéből pedig *jám* ne mi ketten, *jállle* ne ti ketten dualis-alakokat.

Az orosz nyelvnek e dialektusra tett hatását több orosz szónak, különösen kötőszónak előfordulása mutatja mint *dolt* (ор. только) «csak», *hotj* «ambár» (ор. хотя), *štob* «hogy» (ор. чтобы).

Alapjelleme szerint már lpF. dialektusnak tarthatjuk a Bugöfjord (*Reisvuódno*)-ból *Giewr soj bir* (Die familie «Stark») cím alatt közölt mesét, mely szintén Sandberg gyűjtéséből való. Van azonban e dialektusnak több olyan sajátága, melyek által a lpF. fő nyelvtől meglehetősen eltér. Ilyen sajátága mindenekelőtt,

hogy számos névszó az egyes-számi nominativus-, genitivus- és accusativusban ép úgy elvesztette végmagánhangzóját, mint a tárgyalt Enare és Skolte lapp nyelvjárásokban; pl. *dol* (acc. idem) «tűz»: lpF. *dolla*; *oaiv* (acc. idem) «fej»: lpF. *oaivve*; *muor* (acc. id.) «fa»: lpF. *muorra*; *boádnj* «férj»: lpF. *boadnja* stb. — Szintígy koptak el a végmagánhangzók az eddig tárgyalt dialektusokhoz hasonlóan számos határozó és kötőszó, valamint több névmás mellől, mint *bir* «körül»: lpF. *birra*; *sis* -ba, -be, bele: lpF. *sisa*; *gid* «meg, szorosán»: lpF. *gidda*; *ál* -ra, -re: lpF. *ala*; *dok* oda: lpF. *dokko*; *dob* ott: lpF. *dobbe*; *sag* nagyon: lpF. *sagga*; *gut* «a ki»: lpF. *gutte nub* más, második (*nub nub maññest* egyik a másik után): lpF. *nubbe* stb.

E magánhangzó-elhagyást másutt is szereti e dialektus, t. i. az igeragozásban, nevezetesen a praeteritum többes és kettős számában. A dual. 3. személye így van: *naitleig* «összeházasodtak», *riemaig* «elkezdtek», *oážžoig* «kaptak» (lpF. *naittaleiga*, *riemaiga* stb.); a többes sz. 3. szem.: *fastatedj* feleltek, *bassegöt* el kezdtek sütni, *cēlk* mondtak, *vald* vettek, *čup* vágtak, *vedj* bírtak, sie vermochten, *b^eäs* feljutottak stb. Ez utóbbiakról azonban nem tudom biztosan, nem a jelen idő többes 3. személyének alakjai-e. Hogy a múlté, abból következtetem, hogy a *lit* «lenni» igének a praeteritum többes és kettős számában következő alakjai vannak: *leid* «voltatok» és «voltatok ketten», *leid* «voltak», *läig* «voltak ketten».

A *Ruóvde-vuódna* (Jarford)-ból déli Varangerből közölt *jábmid juóigan* (Der Gesang der Todten) című dal nyelve az előbbivel megegyező dialektust tüntet föl.

Az ezután következő közlemények nyelvét négy csoportba oszthatjuk. Az elsőbe azok tartoznak, melyek a finmarki fő lapp nyelvnek különösen délibb tájbeszédi eltéréseit tüntetik föl; a másodikba azok, melyek a svéd Tornio lappmarki dialektusoknak változatai; a harmadikba, melyek a svéd Lule-lappmarki nyelvjárásokkal rokonok; a negyedik csoportot pedig a norvég Hatfelddalból közölt szövegek képezik, melyek a svéd Ume lappmark stenselei egyházkerületével megegyező nyelvet tárnak elénk. Mind ezek már Qvigstadnak közlései. Ismerkedjünk meg velük rövidesen egyenként.

A koutokäino-i dialektus Norvégia belsejében Koutokäino

(lappúl: *Guów'güidno*) egyházkerületében él és bemutatására három mese szolgál, melyek közül csak az elsőnek van czíme: *Ri'magallasa ja golma Stalo birra* (Rimagalles und die drei Stallos), a másik kettő pedig cím nélkül van közölve. A koutokäinoi nyelvjárás igen közel áll a finmarki fő-nyelvhez és főbb eltérései a következők: 1. lpF. *uo* helyett igen gyakran *ü*-t, a tőnek szóvégző vagy utolsó szótagbéli *o*-ja helyett *o*-t, *e* helyett szó végén vagy pedig ragok és képzők előtt *ë*-t (= *i*) találunk; pl. *ruöktot* vissza (lpF. *ruoktod*), *süökkan* egyházkerület (lpF. *suokkan*), *vuössät*. főzni (lpF. *vuössät*), *vüöstemuš* első (lpF. *vuostemuš*) | *stallo* stalo (lpF. *stallo*), *akko* öregasszony (lpF. *akko*, ellenben: *akka* feleség); *oážžot* kapni (lpF. *oažžot*), *gäikodi* összedöntötte (lpF. *gaikodi*) | *süökkanest* egyházkerületben, -ből (lpF. *suokkanest*), *noái'de* varázsló (lpF. *noaidde*), *loppedi* igért (lpF. *loppedi*).

A mássalhangzóváltozások közül legjellemzőbbek 1. hogy a *t* igen gyakran *h*-ra változik, a hol lpF-ban *-tet*, *-tallat*, *-tuttet*, *-täbme* (*-täm*) stb. végzetek vannak; pl. *šüirehi* es knitterte (lpF. *šüireti*), *čajehi* mutatta (lpF. *čajetet*); *guöðohäm*- legeltetés (lpF. *guodotem*-), *ittuhallat* kísértetet látni és attól láttatni (lpF. *ittuhallat*). 2. Két magánhangzó közt egyszerű *k* is gyakran *h*-ra változik, de én erre csak egy példát találtam a szövegekben: *arvohët* vígan (lpF. *arvok* víg). 3. Az *m*-nek *n*-re változására, a mi igen gyakori a karesuandói dialektusban, szintén csak egy példát találtam: *čelčim* v. *-čim* «kis újj» (lpF. *čelčim*). Egyúttal megemlítem, hogy az *l* hang csak a Koutokäinoból közlött szövegek néhány szavában fordul elő.

A mi egyéb hangtani eltérés mutatkozik a koutokäinoi és lpF. főnyelv közt, az úgy látszik inkább annak tulajdonítható, hogy az elfogadott helyesírás nem jól adja vissza az élő hangokat, különösen pedig a *bb*, *dd*, *gg* (*b*, *d*, *g*) hangoknak *pp*, *tt*, *kk* (*p*, *t*, *k*)-ra változását és a magánhangzós erősbüléseket. Qvigstadnál *šaddat* «lenni» praeterituma *šattai*; *soábbe* «bot» genitivusa *soáppë*, comitativusa *soppin*; *ai'gë* (az én jelölésem szerint így hangzanék: *ajëgi*) «idő» accusativusa *aikë*; *biér'go* (az én jelölésem szerint *biérágo*) «hús» accusativusa *biérko*; *noái'de* (az én jel. sz. volna: *noájëdi*) «varázsló» genit. *noáitë* stb. A könyvnyelvben e szók így vannak jelölve: *šaddat*: *šaddai*; *soábbe*: *soabbe*, *sobbin*; *aigge*: *aige*; *bierggo*: *biergo*; *noaidde*: *noaide*. Egyebütt is igen számos helyen

van Qvigstadnak összes szövegeiben *k*, *t*, *p* (illetőleg *g*, *d*, *b*), a hol az irodalmi nyelv *g*, *d*, *b*-t használ.

A Koutokäinóból közölt három mese közül az utóbbi kettő némileg eltérő nyelvet tüntet föl mint az első; nevezetesen némely név- és igeragozási alakokat máskép találunk bennük jelölve. Az első mesében az egyes sz. locativus ragja a lpF. főnyelvvvel megegyezően *-st*; a pluralis képzője, az igeragozásnál az egyes sz. 2. és a többes sz. 3. személyének ragja *k*, a többes sz. genitivusáé *i*, míg a második és harmadik számú mesékben mind ezek mellett a locativusban *s-t*, a *k*-val végződő esetben és ragokban *t-t* vagy semmi ragot, a többes genitivusban az *i* mellett pedig *-it* ragot is találunk. A praeteritumban ugyanezen mesékben *läi* mellett *li* is előfordul az egyes sz. 3. személyében.

E két mese úgy látszik az egyházkerület délibb vidékéről való, mert e sajtáságok a vele határos karesuandói dialektusban már általánosak.

A *Kistrand* (*Koák-giédde*)-ből közölt mese az északi finmarki nyelvjárást tünteti föl és e szerint még jobban megegyezik az irodalmi nyelvvel mint a koutokäinói. Hangtanilag különösen említésre méltó, hogy itt a lágy *d*, *b*, *g* mássalhangzók, legalább a mint a szövegből meg lehet itélni, nem keményednek *t*, *p*, *k* -ra. A *šáddat* «lenni vmivé», a *vuól'get* «menni» igéknek multja így van: *šáddai*, *vulgi*, holott Koutokäinóban ez alakok így hangzanának: *šattai*, *vulki*. E dialektusban igen sűrűn szerepel egy a magyar *a*-hoz (Qv. *á*-nak, én *q*-nak jelölöm) hasonló hang, mint a föntebbi *šáddai* szóban is és a szótővégző *e* itt is igen gyakran *ë* (= *i*)-re változik. Megemlítendő még az *n*-nek *ú*-re változása a *mánnjel*, *mánnjës* «után» (lpF. *mañeld*, *mañest*) adverbiumok-, illetőleg postpositiókban.

Alaktani sajátosságai közül a szövegben leginkább szembeötlik az accusativus, melyben az *id* (*it*) rag *d* (*t*)-je elesett, pl. *viñq-jurqmqsqi* borivásokat; *loáv'daqi* = ponyvákat, *mqi* miket. A *t* azon kívül az *s* után is rendszeren elmarad a szó végén ép úgy mint a koutokäinói dialektusnál láttuk; pl. *sajes* helyben v. helyből, *borrqmas* ételből, *gos* hol (lpF. *gost*) stb. — Különös többes számi comitativusi alakok a következők: *čalmidqmgum* szemeimmel; *jul-gidqmgum* lábaimmal.

A Kvänangen (*Navuönnä*) fjordi dialektus több a főnyelvtől

eltérő hangtani sajátyságot fejtett ki. A lpF. *a* a legtöbb esetben *ä*-ra, az *e* *i* (*ë*)-re, az *m* mint rag és képző *n*-re, *k* és *t* igen gyakran *h*-ra, a *ð* pedig *r*-re változott; pl. *oktá* egy (lpF. *okta*); *dät* «ez» (lpF. *dat*), *dähkkat* tenni (lpF. *dakkat*) | *bar'në* (én így írnám: *barëni*) «fiú» (lpF. *bärndne*), *bahccët* (= *-cit*) «maradni» (lpF. *bäccet*), *ïret* «el» (lpF. *erit*) | *fer'ten* «ich muss» (lpF. *ferttim*); *län* «vagyok» (lpF. *läm*); *lohppádallan* «igért» (lpF. *loppadallam*) | *čäppäh* «szép» (lpF. *čabbak*); *riëvsähä* «hófajdot» (lpF. *riëvsaka*) | *sihttat* v. *sihttah* «akarni» (lpF. *sittat*); *dät* v. *dah* «az» (lpF. *dat*), *mait* v. *maih* «mit» (lpF. *maid*) | *bori* jött lpF. *bodi*), *sirai* «akart» (lpF. *siðai*). E szóban *göike* «mégis» (lpF. *goit*) viszont a *t* változott *k*-ra. A *j*-nek *ü*-re változására is találtam egy példát: *njāmi* «meghalt» (lpF. *jami*). E dialektusban több szó előtt parasitikus *w* hang is fejlődött. Én csak e két példában találtam *“oái'nan* (én így írnám: *woájënan*) part. praeteriti «látott» (lpF. *oaidnam*) és *“oáǰǰo* «kap». — A *dn* e nyelvjárásban az *ännän* «föld» (lpF. *üdnam*) és *vuönnä* «fjord» (lpF. *vuodna*) tanúsága szerint *nn*-vé vonódik össze. A *kk* (*hkk*) nem *γ*-re, hanem *g*-re gyöngül; pl. *dähkkat*: praet. s. 3. *dägai*. Úgy látszik a *j*-nek *d'* (*dd'*)-re erősbulése is ismeretlen, legalább a *biije* «tesznek» (lpF. *bigje*) és *dajja* «mond» (lpF. *dajja*) ezt bizonyítják. Megemlíthetjük még, hogy a *b*, *d*, *g*, ép oly rendszeresen átváltozik *p*, *t*, *k*-ra mint a koutokäinoi dialektusban.

A nagy Lyngenfjordnak Kåfjordi (Gaivuódna) ágából közölt mesének és egy versnek nyelve nem tüntet föl az eddig tárgyaltaktól igen eltérő sajátyságokat. Mint újabb hangtani tünemény említésre méltó, hogy ott, a hol a lpF. *oa* ikerhangzó *o*-ra szokott rövidülni, ott a Lyngenfjordi nyelvjárásban *üö*-t találunk; pl. *büöðiga* jöttek ketten: lpF. *bodiga*, *büötte* jönnek: lpF. *bottek*; *üöǰǰon* kaptam: lpF. *oǰǰum*; *üöidnen* láttam: lpF. *ojdnim* stb. Egyúttal megemlítjük, hogy a praeter. 1. személyében *i* helyett *e* van és valószínűleg így van a 2. és a többi személyekben is, de erre nem találtam példát. A többes szám allativusában is *-ide* rag van a lpF. *idi* helyett. E nyelvjárásban az *m* rag és képző *n*-re, továbbá a *k* *t*-re változik, mint már eddig több helyt láttuk, az *st* mellől pedig a végső *t* itt is elkopott a locativusban. — Az alaktanból csak az egy *spidnin* allativust emelem ki, melyből láthatjuk, hogy a rendes *i* helyett teljesebb *in* rag is szerepel.

A Lyngenfjord másik két ágából a Storfjord (*Omasvuödna*) és Soerfjord (*Moska-vuödna*)-ból való közlemények nyelve megegyezik hangtanilag az előbbivel, csak az alaktan terén találunk egy-két eltérést; nevezetesen az egyes sz. locativusának ragja nem *s*, hanem *n*, az egyes sz. allativusáé rendszeren *-en*, a többes számé pedig *ide* mellett *iden*-re végződik. Az igeragozásnál a *ba* és *ga* dualis ragok mellett szintén teljesebb *-ban* és *-gan* ragokat találunk. A Soerfjordí dialektusban azon kívül az egyes sz. genitivusában és accusativusában az eredeti *n* (accusativusában *m* helyett) rag is él.

A Balsfjordí (*Baccavuödna*) nyelvjárást valamint a többi ezután következőket Tromsötöl délre beszélük, míg az eddig tárgyaltak Tromsötöl északra élnek. A balsfjordí dialektus nem tüntet föl sok új sajtáságot. A hangtan terén megemlítjük, hogy a második szótagban néha *ö* van a lpF. *q* helyett, ha a megelőző szótag magánhangzója *o* v. *u*, és ugyanezen tünemény már egészen általánossá lesz Karesuandóban; pl. *dowtöi* v. *doktöi* észrevette: lpF. *dovdai*; *borrök* enni: lpF. *borrat*. Mint az utóbbi példából láthatjuk, e dialectusban az infinit. *t*-je *k*-ra, viszont azonban a *k*, mely rendszeren mint rag is megmarad, néha *t*-re változik. A fön-
tebbi *dowtöi*, *doktöi* változatban a lpF. *b* (*tobdot*), lpF. *v*-nek (*dovd-
dat*) *k* (*g*)-re változását látjuk. Mind e sajtáságokat megtaláljuk Karesuandóban is.

Karesuando (*Gārasawvo*)-ból közölt három mese nyelve lényegében megegyezük a Balsfjordból közöltekével. Van azonban sok hang- és alaktani sajtásága, melyekkel a balsfjordí dialektustól tetemesen különbözik, de minthogy ezeket más helyen ismertetem, itt nem foglalkozom velük bővebben.

A Lenviki (*Leñgavī'ka*) nyelvjárást két mese mutatja be. Ez a dialektus is meglehetősen egyezük még lpF. főnyelvel, de több hang-, alak- és különösen szókincsbeli sajtásága folytán jócskán el is üt tőle. A hangtani sajtáságok közül csak azt említem meg, hogy a *kk*, *tt*-nek *γ*, *ö*-re gyöngülése itt már ismeretlen, mert az utóbbi hangok sem itt, sem innen délre mint ragozásbeli tényezők többé nem fordulnak elő. A *γ* helyett *g*-t, *ö* helyett *d*-t találunk. Az eddig általánosan használt *gost* (v. *gos*), *dast* (v. *das*) helyett itt is, mint délebben, *gonne* «hol», *danne* «itt, ott» alakok használatosak. — A névragozásnál a locativus ragja *-n*. A genit. *-n* ragja

csak az *ala-ra* és *alde -n* postpositiók kapcsolatában maradt meg (*muoranala fára muoronalde fán*) és ez átmenetül szolgál a lpS. *nala, nalde* viszonzyszók fejlődésére. E szón: *dan gærregan* «az asszonyt» az accusativus *n* (ered. *m*) ragját is megtaláljuk.

Az Ibestadi (*Ivvarstadek*) dialektus igen közel áll már a Lulelappmarki nyelvhez és igazi átmeneti dialektus az északi lappságtól a középsőhöz. Hangtanilag nem sok választja el az említett dialektustól. Az északibb lappságban oly gyakori *t: h* változás itt is előfordul ugyan, de egymás mellett mind a két hang él: *bäljedes* v. *bäljehés* «siket»; *vuojehët* v. *vuojedet* «hajtani» stb. Megvan a *p*-nek *k*-ra változása mint a karesuandói lappságban: *voktait* hajakat (lpS. *vuoptait*), *loákta* végez (lpS. *loapta*). — Az *š* némely szóban *s*-re változik, mint Karesuandóban, pl. *saddat* «lenni»: lpF. *šaddat*; *ēs* maga: lpF. *eš*. — Több szó elé parasitikus *h* járúl: *hain* = *ain* még; *hollo* sok = *ollo*; *halemus* legmagasabb = *alemus*. — Az első mese tanúsága szerint a *d* is gyakran átváltozik *ž*-re, mint: *miža* = *mida* mi; *leže* = *lede* voltak; *daža* = *daða* mond stb.

A névragozásnál a lpS.-hoz közeledésre mutatnak egyes teljesebb casusragok. A genitivusban és acusativusban a rag nélküli alak mellett itt már általános az *n* esetrag; az inessivusnak és locativusnak ugyan közösen *-n* a ragjuk, de az elativusban *st* (*s*) ragot is találtam. A többes allativusának teljesebb *-iden* ragja van, a többes gen. és acc.-nak pedig egyformán *-it* a végzete. A névmások inkább a lpF.-hez állnak közelebb, az adverbiumok és postpositiók pedig a Lule-lappmarki nyelvhez. Az igeragozásnál az 1. és 2. személyben *m*, *k* a rendes rag mint a lpF.-ban, a többes 3. személyben azonban a *k* végzet gyakran elmarad. Ertérő a lpF. nyelvtől és úgy látszik csakis e dialektus sajátja, hogy a dualis 3. személyének a múltban *-igak* a ragja, holott a lappságban mindenütt *-ka, ga, -kan, gan* ragok szerepelnek e személyben. A múlt idő többes 3. személyének ragja *-n* mint a lpS.-ban. Megemlítjük, hogy e dialektusban a praeter. egyes 2. és többes 3. személyében nem *i-t*, hanem *e-t* találunk, pl. *dakkek* csináltál, *dakken* csináltak. — A segédirag infinitivusa nem *lät* mint a lpF.-ban, hanem *läket* mint a Lule-lappmarkban, melynek optativusául az egyes sz. 2. személyben *liëuk* alakot találtam a lpF. *lifëik* helyett.

A Tysfjord (*Divtas-vuödna*) és Hammerö (*Habmër*)-ből közölt

nyelvmutatványok ugyanazt a nyelvet, vagy legalább ahhoz igen hasonlót tárnak elénk, mint a mely Jokkmokkban uralkodik; a Hatfjelddal (*Arëbö-varëdö*)-ból közölt három elbeszélés pedig a déli lapp nyelv bemutatására szolgál. Minthogy azonban e két dialektust személyesen is tanulmányoztam és bővebben szándékozom róluk írni, tehát e helyen nem foglalkozom velük.

Az egyes Norvégiában élő dialektusok földrajzi elterjedése, Qvigstad szerint, a következő: Az északi lapp főnyelvjárás déli Varangertól az Ofotenfjordig terjed. Ezen a területen a lappok megértik egymást és a finmarki lapp nyelven írt könyveket olvasni tudják. A tulajdonképi lpF. dialektus azonban csak Tromsöig terjed; innen délre az eltérések mind inkább nagyobbodnak és a Lenwiki nyelvjárás szolgál átmenetül az Ibbestadi dialektusba, a melyen a Salangen fjordtól egész az Ofotenfjordig beszélnek. Az ibbestadi dialektus a lappok állítása szerint ugyanaz mint a Jukkasjärvi egyházkerületi Svédországban a Tornio-lappmarkban. Az Ofotenfjord déli oldalán élő nyelvjárás a lappok szerint ugyanaz mint a svéd Gellivare egyházkerületi a Lule-lappmarkban. A most már majdnem kihalt Gulesfjordi és az eredeti Tystfjordi dialektus szolgál átmenetül a tulajdonképi lpS. nyelvbe.

Most a közölt szövegek tartalmi értékéről kellene még egyet-mást elmondanom, de ezt későbbre halasztom. Megelégszem annak konstatálásával, hogy a lappok szellemi életének megvilágítására igen fontos adalékokul szolgálnak és a lappok eszejárása és előadásuk módja hamisítatlanul visszatükröződik bennük.

HALÁSZ IGNÁCZ.

Эскизы преданій и быта инородцевъ Глазовскаго уѣзда. I—III. Составилъ Н. Первухинъ. Вятка. 1888. — Vázlatok a glazovi kerület idegen ajkú lakóinak (a votjákoknak) hagyományai és életmódja köréből. Irta: Pervuchin Miklós. I—III. füzet. Vjatka. 1880.

I.

Az élénk érdeklődés, mely különösen az utóbbi években az Oroszország keleti részeiben lakó ugor és tatár népek ethnographiai tanulmányára irányul, egész kis irodalmat hozott létre e szakban, melynek egyik-másik terméke sok becses anyagot tartalmaz nyelvészeti szempontból is. Az utóbbi tekintetben kiválóan megérdemli figyelmünket Pervuchin, glazovi tanfelügyelőnek a czimben jelzett munkája, mely a vjatkai kormányzóság északkeleti részében lakó votjákok vallásos szertartásait és gondolkozását ismerteti beható tárgyalásban s e mellett egy bő imádsággyűjteményt, továbbá népdalokat, közmondásokat s találós meséket is közöl eredeti nyelven és fordításokkal. Kutatásainak e terén a szerző nem áll minden előmunkálat nélkül. Nem szólván a kevésbé alapos régibb monographiákról (mint pl. a Bechterevé), már a votják népköltészet első érdemes ismertetője, a korán elhunyt Borisz Gavrilov is közöl öt apró pogány imádságot s orosz nyelven bő leírásokat a glazovi kerületben követett vallásos népszokásokról, jelesen Nagyesütörtök napján, az Akajaška nevű tavaszi ünnepen, a nyár- és télközép idején (*vožo dár*), születések lakodalmak és halálozások alkalmával. Az ő leírásait alapúl véve s kiegészítve saját tapasztalataival, úgyszintén az elhunyt finn tudós Aminoff levélbeli közléseivel írta meg Max Buch: «Die Wotjaken. Eine ethnographische Abhandlung. Stuttgart. 1882.» czimű műve legérdekesebb fejezetét, mely a votjákok vallásos szertartásait és mythológiáját szélesebb tudományos alapon méltatja. Sok új anyagot nyújt e tárgyhöz a votják származású G. Verescsagin az orosz földrajzi társaságtól ezüst éremmel kitüntetett «Вотьяки Сосновскаго края» («A szosnovszkai vidék votjákjai») czimű értekezésében (l. e társaság közleményeinek XX. kötetében); továbbá a híres mongoliai utazó G. N. Potanin, ki az 1881. év nyarán tett kirándulást a jelabugai kerület votjákjaihoz s becses ethno-

graphiai és nyelvészeti¹⁾ megfigyeléseit a kazáni archæologiai, történeti és ethnographiai társaság folyóiratában közli (I. a III. köt. «Вотяки Елабужскаго края» című közleményét).

Pervuchin bár nagyjában ismeri ezen előmunkálatokat, ritka esetben hivatkozik rájuk s általában kevésbé törekszik a bennük foglalt adatok rendszeres összeállítására, avagy kritikai méltatására: mint inkább hogy érdekes, népszerű előadásban — mert vázlatai a kormányzóság hivatalos lapjának a Вятския Губернскаго Вѣдомости szépirodalmi mellékletén jelentek meg — saját kutatásának eredményeit ismertesse a glazovi votjákok hitéletére vonatkozólag. E kutatásaiban kiváló segítségére voltak a hatósága alá tartozó votják falvak tanítói, kiket az anyaggyűjtés módjára és tárgyára nézve utasításokkal látott ei s kik közül néhány származására nézve is a votjákok közül való. Egy másik forrása adatainak az illető vidékbeli papság, mely szelíd²⁾ s ellenséges magatartással gyakran szokott beleavatkozni a votjákok pogány vallásos szertartásaiba s ezen alapon némileg tájékozott bennük. Így intézvé az anyaggyűjtés munkáját könnyű szerrel sok adatot halmozhatni ugyan össze; de ez adatok értéke, illetőleg megbízhatósága nem minden esetben kétségtelen; a mennyiben a gyűjtők tudományos erkölse és műveltsége gyakran nem eléggé fejlett arra, hogy valami lelki-

¹⁾ Fontos különösen a botanikai és zoológiai műszók jegyzéke, melyet Potanin votják, cseremis, tatár nyelveken s a jelabugai orosz dialektusban állított össze s melynek jó hasznát vehettem kiadóban levő votják szótárom szerkesztése alkalmával is.

²⁾ Bolezino egyházas falu papjától Joann Nykolajevics Utrobintól hallottam, hogy ő valamint szomszéd paptársai a votják áldozatok alkalmával meg szoktak jelenni kereszttel és szent képpel az áldozó berekben, vagy a szent sátorban s az áldozati tárgyak (kenyér, pálinka, tojás, hús stb.) elé helyezik az említett keresztény symbolumokat. Ez eljárásukkal a pogány szertartásnak szelíd szerrel keresztény színt akarnak adni s egyúttal személyes befolyásukat is érvényre juttatni az egyházon kívüli vallásos cultushoz. Régóta ismeretes fogása a hittérítő papságnak, hogy a régi vallás lerombolása alkalmával megbecsüli és fönntartja azon intézményeket, melyek a vallásos érzés fejlesztésére alkalmasak s hogy pl. a kereszténységnek is nem egy fontos institutiója és felfogása fejlődött ilyen módon pogány alapból.

ismeretbe ütköző cselekedetnek tartanak, ha a megfigyelésükre bizott tényeket nem szigorú tárgyilagossággal, pl. bizonyos gyakorlati érdekek *) vagy kedvelt eszmék szempontjából kiszínezve,

*) Közönséges eset, hogy midőn egy hivatalbeli előjáró alárendeltjeivel végeztet tudományos gyűjtéseket, vagy midőn anyagi jutalom van kilátásban e fáradságért: e gyűjtők a munkaadónak ismert vagy képzelt intentiója szerint alakítják közleményeiket, hogy ezek annál érdekesebbek legyenek s a teljesített szolgálat is nagyobb értékűnek tűnjék fel. Ismeretes, hogy mily gyakran kerülnek be műdalok népdal-gyűjtésekbe a mű nagyobb terjedelmével járó anyagi haszonért, hogy mint változtatnak sorokat, vagy nagyobb részleteket is esztetikai szempontból. Tanulságos tapasztalatom van erre nézve magamnak is votják tanulmányutamból. Kazáni foglalkozásom első heteiben történt, hogy fölkeríttem a hozzájáró Iván Michailov votják tanítónövendéket, hogy jegyezze fel az emlékezetében levő népdalokat s hozza el számomra. Ő megígérte; de midőn pár nap mulva eljött, nem hozott semmit. Én figyelmeztettem ígéretére s legközelebb csakugyan kapok tőle egy kéziratot, melyben pár népdal között a következő is foglaltatik:

Eljött immár a *bédzém*-nal (húsvét),
 az én társaim sétálnak
 kék galamb módjára turbékolva.
 Az én társaimat meglátva
 az én anyácskám bizonyára sírva jár.
 Az én anyácskám miért sír?
 Nem tűrheti keble fájdalmát;
 neki sem égne a szíve,
 de bizony nincs mellette fölnevelt gyermeke.

E dalban mindenelőtt föltűnt, hogy kilenczsoros, míg Gavrilov terjedelmes kazáni votják dalgyűjteményében s a Michailov-féle többi népdalokban is a sorok száma következetesen négy. Közelebbről vizsgálva a tartalmat, azt vettem észre, hogy személyes — Michailovra illő — vonatkozások vannak benne. Eppen húsvét tája volt, a midőn M. szeretett volna hazamenni falujába, legény-és leánytársaival mulatni s anyját viszontlátni; de mindezt nem tehette költséghiány s a közellelvő vizsgák miatt. Gyanúm ébredt, hogy e dal Michailovnak saját gyártmánya. Vallatóra fogtam a dolgot s többféle zavaros feleletek után kiderült, hogy M. restelte be nem váltani ígéretét s miután hamarjába csak pár dalra emlékezett, maga csinált egyet saját viszonyaira. Így került e műdal — mely különben híven eltalálja a népdal hangját — gyűjtéseim közé (l. Votják Népkölt. Hagy. 274. l.)

esetleg tetemesen megváltoztatva közlik. Sajnálattal kell ráutalnom, hogy Pervuchin mythologiai és nyelvészeti közléseiben is mutatkoznak olyan részletek, melyek a kritikai vizsgálat alkalmával ilyen gyanúra adnak okot. Feltűnő pl. hogy az imádságokat bekezdő evocatio, vagyis az istennevek és attributumok elősorolása a fölszólításban Pervuchinnál (néhány külön szempont alá eső imádságot kivéve) mindenütt stereotyp formájú, t. i. állandóan így hangzik: *óstü Inmarü, Kildisünü, Kwazü (čabja, vagy Durga vagy egyéb név) Vorsüdä!* vagy rövidebben: *óstü Inmarü, Kildisünü, Kwazü!* Ezzel szemben az én gyűjteményem imádságai, ugyszintén a Gavrilovéi nagy változatosságot tüntetnek fel, így: *óstü Inmarü; óstü vilis muso badžin Inmarü; vilis jugit todijü, Kildünü, Inä-vuü, Vorsüdä* (Uram Inmar-om; uram, magasban levő kedves, nagy Inmar-om, magasban levő fényes fehérem, Kildün-om, Egem-vizem, Vorsud-om!) | *óstü Inmarü, žec Kurbon-Inmarü, žec Kildün-Inmarü, žec šizim pudo kildis-vordis Inmarü, žec šizim jupuñ Kildis-vordis Inmarü!* (Uram Inmar-om, jó Áldozat-Inmar-om, jó Kildün-Inmar-om, hétféle jó lábas jószágot teremtő-nevelő Inmar-om, hétféle jó gabonafőt teremtő-növesztő Inmar-om!) | *óstü Inmarü, Vorsüdä, budžim Midorü, Kildün-Inmarü!* | *óstü Inmarü, Kozma-Inmarü, badžim Inmarü | ej badžem Iúmarü, ósto Iúmarü, Keldisü-vordisü!* (Votják Népk. Hagyom. 147. 152. 158. 162. 169. ll.) || *bédžem Iúmarü, Keldün-Inmarü, žec Iúmarü, Mu-Keldün, dü-Keldün!* | *ósto Iúmarü, bédžem Inmarü, Keldis-vordis Iúmarü, Amin-Iúmarü* (Gavrilov). A Pervuchin-féle imádságok evocatiójának állandó szabályossága úgy látszik egy igen gyakran kifejezett kedvelt eszme befolyása alatt keletkezett, hogy t. i. analogice a keresztény szentháromsággal a votják Olympusnak is van egy háromas istensége (триада древняго восткаго Олимпа). Az imádságok ezen triashoz intéztetnek, mely mellett az evocatióban fölemlítettik egy kisebb rangú «kedvelt istenségnek» (любимое божество) a Vorsud-nak neve is. *) Ezen felfogás, illetőleg eljárás

*) Érdekesek P. ide tartozó saját nyilatkozatai: «всѣ обществєнныя и большинство частныхъ молитвъ начинаются съ воззваніемъ къ триадѣ и воршудамъ Мы приняли однообразную форму воззванія, именно: *Ostü Inmarü, Kildisünü, Kwazü, vorsüdä* . . . тогда какъ — вѣроятно вельф-

világos bélyegét viseli a papi tendentíanak, melynek ugyanily kifejezését megtaláljuk már az 1847-iki szarapuli votják kátéban, a hol az atyaisten *Inmar* neve mellett a fiúistenre követ-

ствіе за бывчивости — въ нѣкоторыхъ мѣстахъ тѣ-же самыя молитвы читають съ упоминаніемъ только *Inmar*-а и *Kildišin*-а; а въ одномъ мѣстѣ у насъ былъ вариантъ воззванія, въ которомъ кромѣ триады и воршудовъ упоминалась еще какаѣ-то *mumä* (мать) и воззваніе читалось такъ: *ostä Inmarä, Kildišinü mumä, Kwažü, vorsudä* («mind a nyilvános s a magán imádságok nagyobb része a *hármias istenséghez* s a *Vorsudhoz* való felkiáltással kezdődnek *Mi e felkiáltásnak egyforma alakját fogadtuk el, jelesen ezt: ostä Inmarä, Kildišinü, Kwažü, vorsudä*; noha — valószínűleg feledékenységből — némely helyeken ugyanez imádságokat pusztán *Inmar* és *Kildišin* megemlékezésével mondják; sőt egy helyen volt e felkiáltásnak egy variánsa, melyben a hármias istenség és vorsudok nevén kívül még valami *mumä* [anya] volt felemlítve, úgy hogy a felkiáltás így hangzott: *Ostä Inmarä, Kildišinü mumä, Kwažü, Vorsudä*! . . . III. füz. 4. l.). Hogy átalakítások és önkényes javítások egyebek is történtek a textusban, jellemzően bizonyítja a következő is. Az én gyűjteményemben s a Gavrilóvban az istenek felsorolása után az állítmány vagy appositio mindig egyes számban áll, tehát így: «uram *Inmar*-om, jó *Vorsud*-om, jó fölséges *Midor*-om, jó *Kilcin-Inmar*-om stb. a d d (nem: adjátok) jó szerencsédet (*žec šuddä šot*)!»; vagy az áldozat színe-gőze a tiéd legyen (*aslid med luoz*). Pervuchinnál — azon felfogás alapján, hogy az isten attributumok okvetlenül mindannyian külön-külön mythologiai személyekre vonatkoznak — az említett mondatrészek gyakran többesben állanak a rendes egyszám mellett. Ez esetek nyilván a textus idomításai az előzetes felfogáshoz, minők pl. *ostä Inmarä, Kildišinü žec gužändä* *istä milem* jó nyaratókat küldjétek nekünk (низпошлите намъ) III. füz. 7; de pár sorral lejjebb *šot* adj! (nem: *šotä* adjatok!) | *žec životmäš vožmalä* jó marhákat őrizzétek (избавьте) | u. o. 30. | *tau! jurtti di žec u ždäs bittini* köszönet, hogy bevégezni segítettetek munkánkat (вы помогли) 28. | *ti-no Inmarä, Kildišinü, Kwažü, än analtä pinaljosmä!* és ti is, I. K. Kw. ne hagyjátok el fiaimat (и вы . . . не оставьте); de mindjárt nyomban közvetlenül egyes számú állítmányt találunk: *än kušti* (e h. *kušti*) *sojosti* ne ved el őket (не отвпрайтe) 37. l. Néha csak a fordításban látjuk a javítást, pl. *ton-no Inmarä K. Kw. . . . än analtä* и вы . . . не оставьте! 34. l.

kezetesen a *Kıldicin*, *Kıldin* szó használatos, pl. *oskisko odig ostül* | *Kıldin Inmar Jisus Xristosl* hiszek az egy úristenben J. Kr.-ban (во единого господа I. X.) Sar. Azbuka. 139. l. (ellenben az újabb Gavrilov-féle kátéban: *oskisko odik Inmar I. Xristosl*) | *Kıldin-Inmar I. Xristos immis vaškiz* az úr. J. Kr. leszállott az égből Sar. Azb. 142.

A gyűjtők kritikátlan eljárásának érdekes bizonyosságait nyújtják az imádságyűjtemény 25. és 26. számai. Az egyik a leány születése alkalmával való imádság, melyben egyéb jó kívánság mellett ezt olvassuk: *žec starik med šedoz! dišätsküm murt med liktoz kurani* «találjon jó öreget (értsd: férjet)! tanult ember (грамотный жених) jöjjön öt megkérni!» Föl nem tehető, hogy a primitív kultúrfokon álló votják nép, mely általános tapasztalat szerint átkosnak tekinti az új divatú iskoláztatást, ilyesmire gondoljon komoly imádságában. E közlés eredete alig képzelhető más-kép, mint hogy valamely jókedvű votják megtréfálta az öt faggató, vagy jutalommal kecsgetető falusi tanitót — kinek talán minden áron ambíciója volt a tanfelügyelő úr számára megkeríteni a kérészt «leányszületéskor való imádságot» — azt mondván neki körül-belől: «kívánjuk a leánygyermeknek, hogy jól menjen férjhez, hogy (magadfele) tanult, irástudó ember vegye el» stb. Hasonló valószínűtlenség a másik imádságnak, melyet állítólag fiú születésekor mondanak, következő tétele: *bidžim äksejli soldatü minini med jaralod!* légy alkalmas (t. i. az újszülött fiú) a fölséges császár számára katonának (да окажется годень идти въ солдаты)! Ezzel a votják közlő csak loyálisát akarta fitogtatni a hivatalos hatalom képviselője előtt. A katonai szolgálat még a legfejlettebb nép felfogásában is a kényszer és szenvedés állapota s nem gondolható, hogy éppen a votják — kinek kora házassága miatt a legtöbb esetben feleségétől és gyermekeitől kell elválnia a katonaságba való lépéskor — éppen ő lelkesüljön ez állapot iránt annyira, hogy a fiúgyermeknek már születése alkalmával azon könyörögjön istenenek, hogy fia beváljon katonának. Egészen más érzésről tanúskodik az én gyűjteményemnek egyik imádsága, hol a votják azon kéri istenét, hogy «a fölséges császárnak lánczos-szijas ostorától óvj meg, tarts meg Egem-vizem, uram Inmarom!» (Votj. Népkölt. Hagy. 151. l.). Az ilyen tárgyi alapon fölismerhető hamis anyagon kívül, vannak Pervuchin közleményeiben — mint

alább látni fogjuk — olyan részek is, melyek tiszta nyelvészeti alapon esnek a mesterséges alakítás gyanújába; továbbá vannak bevallott textusváltoztatások, melyek állítólag æsthetikai szempontból voltak szükségesek. Mindez azonban kevésbé róható fel a szerző lelkiismeretlenségének*), mint inkább annak, hogy még nem eléggé jártas a tudományos anyaggyűjtés módszerében és gyakorlati fogásaiban. Kellő kritika alkalmazásával azért e fogyatékoságok mellett is igen értékesnek kell jelentenünk munkáját, melyben sok hasznavehető, tanulságos anyagot fog találni az, ki valamikor az ugor népek ősi hitét fogja rendszeres tudományos vizsgálat tárgyává tenni.

A votják mythologia alakjait Pervuchin két főcsoportra osztja: 1) istenségekre, melyek közül az ember iránt jóindulatúak a fentemlített trias s a kisebb rangú *Vorsud*; rosszindulatúak: *Sajtan* s a kisebb hatalmú *Akšan*, *Vožo*, *Kutiš*, *Peri* és *Cer*; 2) félistenekre vagy szellemekre, ilyenek: *Vu-murt* (Víz-ember), *N'uläs-murt* (Erdő-ember), *Lud-murt* (Mező-ember), *Korka-murt* (Ház-ember), *Gondir* id. (tkp. Medve), *Gid'-murt* (Istálló-ember), *Tod'i murt* (Fehér-ember, fürdőház szelleme), *Iskal-pido murt* (Tehénlábu ember), *Paläs-murt* (Erdei echo-ember) és *Uvir* (Lidércz). Nem terjeszkedhetünk ki e folyóiratban e mythologiai alakokra vonatkozó képzetek, mondák és szertartások ismertetésére, melyek Pervuchin első füzetének tárgyai; csupán néhány nyelvészeti, vagy szorosabban modva etymologiai meghatározására akarunk némi megjegyzéseket tenni. Az *Inmar* szóra nézve azt olvassuk, hogy összetétel *in* «hatalom» (область, власть) és *mar* «fény, tisztaság» (свѣтъ, чистота) szókból, miszerint az egésznek eredeti jelentése ez volna: «a fény, világosság, tisztaság ura» (владыка свѣта, ясности, чистоты). Ez állításának egyetlen része sem fogadható el; sem az *in* szónak «hatalom» sem a *mar* «fény» jelentése, sem az összetétel fölvétele nem igazolható. A votják *mar* szó értelme:

*) Vázlatainak előszavában így szól: «Nem ígérhetem közleményeimnek gondos irodalmi kidolgozását, hanem főképp arra fogok törekedni, hogy . . . a bennük nyújtott tudósítások teljesen megbízhatók legyenek» (буду стараться лишь о томъ, чтобы свѣдѣнія сообщаемыя въ нихъ, были вполне достоверны) I. füz. előszó, II.

«mi, ami, valami; mi?; miért?; egyéb, más»; az *in, iin* szóé: «lévegő, ég». Az utóbbinak töje *inm-* (iness. *inmîn*, elat. *inmîs*), tehát *inmar* nem is így tagolandó *in-mar*, hanem legfeljebb így *inm-ar*. Bizonyos, hogy az *Inmar* istennév azonos az *inmar* ég, *m e n n y* szóval, mely jelentés világosan kivehető e példákból is: *ucied in-marü tuboz* fülemiléd az égbe száll. *Votj. Népk. Hagy. 193. dal* | *inmarän-no pilemîn viskin* az ég és felhő közt u. o. 177. l. | *inmar zorü* az ég esőzik | *inmar jugit lucä* az ég világosodik u. o. 67. l. Az *sten* fogalomra egyéb ugor nyelvek is alkalmazzák a «menny» szót, így: zürj. *jen*, vogul-osztják *tårém, törém*, mordvin *šhaj* jelentése «aer, coelum» és «deus». Ugyanezen *inmar* szó mint mythologiai alak kifejezése szerepel a Kalevala *Ilmarinen* hősének nevében, a melyhez fűződő mythosok is kétségtelenné teszik a finn *ilma* (= *votj. in, zürj. jen*) «aer, coelum» szótól való származást. — A *Kildisîn* szót Pervuchin a *kildîni* ige participiuma és az *in* «ég» összetételének magyarázza s minthogy szerinte amaz ige jelentése: «fáradni, gondoskodni» (трудиться, заботиться) a mythologiai név eredeti értelme: «gondoskodó hatalom, gondviselés ura» (власть заботящаяся, владыка промыслитель). Ez ellen mindenelőtt megjegyezzük, hogy a *kildîni* szónak az eddigi irodalom és saját gyűjtéseim egész más jelentését mutatják, ez t. i.: 1. megjelenni, jelentkezni (pl. *tarakan jurtađ isanün kildoz* a csótány házában bajjal jelentkezik. *Votj. Népk. Hagy. 34.*); 2. teremődni, létre jönni, keletkezni (pl. *mužemlän kildämez* a föld teremődése. u. o. 49.); 3. létre hozni, rendelni, intézni; teremteni (*žec ulîni med kildod Inmarü!* intézd, hogy jól élhessek *Inmar-om!* Gavrilov imáds. 5.). *Kildis-in* e szerint «teremő ég» (ismeretes magyar fohászok szólás), mely jelentését igazolják a *votják* imádságok efféle kifejezései is: *žec šizim pudo kildis-vordis Inmarü!* hétfele jó lábas jószágot teremő-fölnevelő *Inmar-om!* | *žec šizim ju-puñ kildis-vordis Inmarü!* hétfele jó gabnafőt teremő felnövesztő I. | *što Inmarü, keldisä-vordisü!* *Votj. Népk. Hagy. 169.* Igen ügyetlenül bánik el Pervuchin a *Kildisîn* mythologiai név attributumos változatainak magyarázatával. Ezek közül ő kettőt ismer, jelesen ezt: *Kildisîn-mu* (recte: *Mu-Kildisîn, Mu-Kilcîn*; csak is ilyen alakban ismerik egyéb forrásaink, mint: Gavrilov imádság. 1. Verescs. 26. Potanin 204, 209, 212.) és *Kildisîn-mumi*, melyekben ő külön-külön mythologiai személyeket lát. *Kildisîn* volna egy

é g b e n lakozó a földet és termékeit gondozó istenség, *Kildisín-mu* egy földben lakozó és azt óvó istenség, *K.-mumi* pedig az elsőnek az anyja. A dolog megvilágítására utalnunk kell arra a tényre, hogy a *Kildisín*-nak megvan pontosan egyező mása a vogul *Kaltés-čkwä*, (déli vog.) *Kältés-č*. mythologiai alakban. A nyelvészet a permi (zürjén-votják) szellemi és gyakorlati élet többféle hatását igazolja a vogulságra *) s hogy e hatás különösen a vogul vallásos életre irányult, történeti bizonyítékokkal is támogatható. A *Kaltés* a permi *Kildis*-in átvétele; v. ö. a hangtani megfelelésre nézve: vog. *pašü!* vagy *pašü qlén!* üdvöz légy! (köszöntés) és osztj. *piža!* üdvöz légy! *viža ula!* id. = zürj. *viža olan?* bist du gesund? (grussformel). A két alakra vonatkozó mythikus képzetekben is megvan az a szoros egyezés, mely közös eredetüket igazolja. A *Kaltés-čkwä*, vagy más nevén *ākw* «anyó» (mint *ātēr* «fejedelem» *χαρ' ἐξοχη*) = *Mir-susné žum* «Világot néző férfi» = *Sārñi ātēr* Aranyfejedelem) a szülő nőknél védőasszonya, mint vogul ethnographiai jegyzéseim egyike mondja: *möt vārmäläl qlnē nē Kaltés čkwän pojksi, pus-ta'il voss qñšawē, mat naknē-sipnē ul voss pati űaurēmā qñšēnē porāt. jiržatnē žatpū jiri' sālī ali, qln nēri, tār pini*: «más állapotban levő nő *Kaltés*-asszonyhoz könyörög, hogy jó egészséggel tartsa meg, valami bajba, veszedelemben ne essék midőn világra hozza gyermekét. A ki áldozhat, áldozatul rénszarvast öl, pénzt köt be (áldozati ajándékul egy kendőbe), kendőt tesz (az áldozati tárgyak közé). A *Kildisín*, *Kilčin* is női alak, ezért neveztetik *Kildisín-mumi*-nak, vagy mint én hallottam *Mu-Kildisín-mumi*-nak (*mumi* = «anya») s hogy szereplése a szülő nőkre is kiterjed bizonyítja a következő szólás: *Kildisín šurās-dorū vetlñi* «a *K.* útjára menni», mi azon szertartásra vonatkozik, midőn az újszülött gyermek anyjához az ismerősök lepényeket s egyéb ételajándékot hordanak (Gavrilov 170. l.). A *Kaltés*-asszony igen nevezetes szerepű a vogul mythológiában; ő az istenek ősanja, *Sārñi-Kworēs*, másképp *Numi-Tārēm* («Arany-égbolt, Magas ég») felesége, vagy egy másik monda szerint leánya a *Sārñi ātēr* egyetlen nőtestvére. Gyakran említették a neve nemcsak a kosmogoniai mondákban és

*) L. erre nézve «Votják Nyelvtanulmányok» 195—197 ll., hol néhány zürjén elemet mutatok ki a vogul-osztják szókinsben. Ez érdekes nyelvi hatás tüzetes méltatása még a jövő feladata.

imádságokban, hanem a gyakorlati életben is; mert ő az élet adója (v. ö. e kifejezést *Kaltés lāwēm ālnē pos* a *K.* mondotta élethatár = az élet ideje) s az emberi boldogság kútfeje. Lelkedéssel magasztalja, mint ilyet «az ég és föld elöntetésének éneke» (*māi' tārmi' sās̄yatilēm ēri'*):

Sārni Kaltés jāj'-āritū
kwonū kwāli, saḡā tāremti :
akw' sūntēp sāt Ās aumēli,
akw' sūntēp sāt sārīs ḡlīli ;
taw saḡānēl ḡtēl pokapi,
taw saḡānēl ēt-pos ḡlīli.
kwol sisūt tūli
sārniin lūptap, sārniin tqwpū ḡālne
sārniin tqwlep, sārniin pānsip
sāt kukkuk ise'it ;
ētū sāt lujre'it,
ḡtēlū sāt lujre'it ;
ētū-kās at ḡāli,
ḡtēlū-kās at ḡāli ;
tīlē lujāse'it : sūpānānl
sāli ālnēl toḡ ta sās̄yate'it,
tūlē lujāse'it : sūpānānl
sārniin ālnēl toḡ ta sās̄yate'it,
mā jānitēl ālnē
sawin nārāp, sawin sājip
ēlēm-ḡlēsakātū ta rēikwēl
añ ti ḡtēl-mas ta ūnlē'it.

Az Arany-Kaltés, az ő (*Sārni ātēr*) testvére kikél a (a házból), hajfonatát szétereszti : egy torkolatú hét Ob-folyam folyamlik, egy torkolatú hét tenger merül föl ; az ő hajfonatából bontakozik ki a (kelő) nap, az ő hajfonatából merül föl a holdvilág. A ház mögött álló aranyos levelű, aranyos ágú nyírfára

aranyos szárnyú, aranyos farkú
 hét kakuk madár száll le;
 hét éjen át énekelnek,
 hét napon át énekelnek;
 éjjeli vigalmuk el nem múlik,
 nappali vigalmuk el nem múlik;
 erre énekelgetnek: szájaik
 tiszta ezüsttel csak úgy ömlengenek;
 arra énekelgetnek: szájaik
 aranyos ezüsttel csak úgy ömlengenek;
 szenvedéssel öltözött (tkp. szenvedéses botosú, szen-
 vedéses subájú)
 emberkéi (t. i. mi) ennek erejével
 élnek (tkp. ülnek) mind e mai napig.

A *Kaltés*-asszony ilyen felfogása mellett igen érthető ha a
 votják imádságokban a megfelelő *Kıldišin*-t ilyen attributumokkal
 találjuk: *Mu-Kıldišin* «föld-teremtő ég», vagy *Mu-Kıldišin-mumi*
 «föld-teremtő ég-anya», vagy *dü-Kıldiün* (Gavrilov imáds.) «gabona
 teremtő ég». Mindezek tehát semmiképpen sem külön mythologiai
 személyek, mint Pervuchin képzeli; sőt látni való, hogy eredetileg
 a *Kıldišin* is csak egy változata, attribútuma az *Inmar*-nak, mely-
 lyel együtt szintén előfordul egy szóban, így: *Kıldiün-Inmar* (Votj.
 Népk. Hagy. imáds. 1. d), 2. a), b); Gavrilov imáds. 1.). Az imád-
 ságok a *Kıldišin*-t még keletkezésének első stadiumában mutatják,
 a midőn t. i. még nem értődik külön mythologiai alaknak, hanem
 ezen kifejezésben: *óstü Inmarü, Kıldišinü!* «uram egem, teremtő
 egem»-nek. Ez magyarázza meg, hogy miért áll az imádságok
 evocatiói után mindig az egyes szám *(óstü Inmarü, Kıldišinü, bad-
 žim Midorü, Voršudü* stb. — *žé šuddü šot*: a d d jő szerencsédet);
 ha ezek a mythologiai nevek mindannyian külön személyek jelzői
 volnának, minden esetre csak a többes szám volna helyén. Az ilyen
 megmerevedett, illetőleg érthetlenné vált attributumokon kívül
 jó számmal találunk olyan, könnyen érthető attributumokat is,
 melyekben senki sem gondolhat külön mythologiai személyeket.
 Volt alkalmam már utalni a *Kıldišin*-nal egyenlő értékű «hétféle
 jó lábas jószágot, hétféle jó gabonafőt t e r e m t ő-fölnevelő (*kıldiś-
 vordis*) *Inmar*-om» és «uram *Inmarom* t e r e m t ő m-fölnevelőm!

(*këldisü-vordisü!*)» szólásokra; épen ilyen attributum-phrasisok: *vilis muso badzin Inmarü, vilis jugit todijü, inü-vuü* «magasban levő kedves nagy *Inmar*-om, magasban levő világos fehérem!» Az összehasonlító mythologiai tudomány egyik alaptétele, hogy mythologiai személyek érthetlenné vált attributumok alapján keletkeznek; az e személyhez fűződő mythosok rendszeren bővebb kifejezései ugyanazon eszmének, melyet a mythikus név jelez. A régi ugor ember eredetileg így fohászkodik boldogsága s léte rejtelmes kútfejéhez: «uram, nagy egem!» (= *óstü Inmarü, badzin Inmarü!*); majd szebben és bővebben kifejezve érzelmeit s egyúttal illőbben magasztalva fenséges gondviselőjét egész sora az attributumoknak kerül az imádságba így: «uram egem, teremtő egem, mindenféle állatot, mindenféle növényt teremtő egem, világosságom, fönttartóm, (*vordisü!*) élet- és táplálék-adóm, (*inü-vuü, kwazü*) esőm, időjárásom, áldozattal kért egem (*Kurbon-Inmarü*)»; vagy a «fönttartó, fölnevelő» eszméjét képesen kifejezve: «oh magas ég, az én atyám» (vog. (*Numi-Tārēm āšem*), «istenem» (= Budenz etymológiája szerint «atyuskám»), «teremtő ég, én a n y á m!» (votj. *Kildisün-numü*). Nagy része ezen attributumoknak elvész, egy másika megmerevedik, állandóvá lesz; a benne alkalmazott képes kifejezés eredeti értelme eltűnik s midőn a fejlődés e fokán a fohászkodó eget, atyát, anyát emleget már magához hasonló személyekkel operál képzelete s keletkezik az «öreg isten» (*badzin Inmar*), a vogul vadászni járó, «hét fogolyhurkot állító férfi *Numi-Tārēm* atyám» (*sät lësiñ zum Numi-T. āšem*), az életadó *Kildisün-anya*, vog. *Kaltés-asszony*, «jó szerencsém ura» (*Vorsüdü*) stb. mythosalak. Mindebből azonban még korántsem következik az a szépen kigondolt theosophia, melyet Pervuchin a votjások tudatára erőszakol, hogy t. i. nekik van egy szentháromságuk, melynek első hypostasa: az ég, *Inmar*; második *Kildisün*, a föld; harmadika a mi a föld és ég között van, az a *er Kwaž*, a mely eszméjének érdekében aztán mindenféle erőszakos magyarázatokhoz folyamodik a mythosok és szertartások tárgyalásában.*)

* Egy helyütt pl. így szól: «Nem régiben a votjások az erdő szélén egy vörös bikát áldoztak, az ő szavaik szerint *Inmar*-nak, de a mi meggyőződésünk (!) szerint *Kwaž*-nak (по ихъ словамъ Инмару, а по нашему убѣждению Квасю.

A *Voršud*, vagy a nyugati votjakok kiejtése szerint *Voššud* votják szótárom meghatározása szerint: «első rangú őrszellem az embernek és házának, kinek székhelyét a *kwa*-sátorban a *voršud-jibo*, vagy *bidžim midor* nevű féloszlopon, illetőleg a mellette levő polczocskán (*žaži, žaži*) képzelik. Itt vannak elhelyezve t. i. az átvitelesen szintén *voršud*-nak nevezett fetisszerű tárgyak: egy kis kéregdoboz fafedővel, benne pénzdarabok, mellette kevés fenyő-lomb s az áldozati csésze a kanállal. A *Voršud* a házi cultusnak legfőbb alakja; csaknem minden ünnepen, minden kiváló családi vagy közéleti eseménynél, pl. születés, halálozás, betegség, nagy vállalat stb. alkalmával mutatnak be neki áldozatokat; miatta különös szentséget nyer a *kwa*-sátor is, melyet a votják az ő házi kápolnájának tekint. A keresztény terminológiában itt ott mint szentlélek, vagy angyal szerepel». E szót Pervuchin, mint előtte Gavrilov (160. l.) és Buch (131. l.) a *vord-*, „fenntartani“ és *šud* „szerencse“ szók összetételének tartja s támaszkodik e tekintetben egy *vordšud* teljesebb alakra. Jelentése volna e szerint «megőrizett szerencse» (счастье охраняемое), vagy «rejtett, titkos szerencse» (таинственное, скрытое, спрятанное счастье). Megjegyezzük itt mindenelőtt, hogy a *vordšud* alak — mely sajnos benne van az én népköltési gyűjteményembe fölvelt Utrobin-féle (apokrypheknek bizonyuló) imádságokban is — tudákos etymologizálásból keletkezett fictio. A glazovi kerület öreg papjai nagy kedvteléssel foglalkoznak különösen votják mythologiai nevek keresztény szellemű bonczolgatásával s afféle komolyan állított anekdotákat, mint hogy *Kildišin* = *kil* ige + *diš* ruha + *in* ég, vagyis = „testet öltött égi ige“ = Krisztus — magamnak is volt alkalmam tőlük hallani. A *vordšud* alak, mely különben már az 1847-iki Márkevangeliumban is megtalálható (pl. 8, 38), a *vordiš šud* = «fönn-tartó szerencse» etymologia alapján keletkezett. Maga ez etymologia

I. 14. l.) Valamely votják azt felelte neki arra a kérdésre, hogy mitől eredt valakinek a betegsége s halála: «a *kwaš*-tól», azaz «rossz időtől», mi annyit jelent pl. hogy az illető meghűlt s tüdőgyuladást kapott. Ezt a jelentéktelen kifejezést P. így magyarázza: *Kwaš*-tól, azaz isten akaratából (отъ квази, т. е. по воли божией) s mindjárt azt a következtetést vonja belőle, hogy a *Kwaš* istenség halált, v. betegséget küldhet az emberre.

sem állja meg a kritika próbakövét, mert egy *vordis' sud*-féle hang-complexus összerántása a szóközépi sziszegőt mindenestre *é, é,* vagy *ž, ž,* alakúvá színezte volna (így: *voréud* vagy *voržud*); s ezenfelül a «fenntartó szerencse» igen ügyetlen kifejezése volna a «szerencse fenntartója» (= *sud-vordis'*) értelemnek, mely a *Vorsud* képzetéhez alkalmasan illenék. Inkább hihető, hogy a *vorsud* szó a *bur-sud* szerencse, áldás' mása, mely előfordul az imádságokban is, mint: *žec' šemjään, žec' pudo-životän ulni-vilni bur-šud dū šot Inmarä!* jó családdal, jó lábas jószággal élni, létezni add áldásodat óh I.! *Votj. Népk. Hagy. im. 3. a). V. ö. žec' ulni-vilni šuddä-burdä šot Inmarä!* u. o. imáds. 2. a) | *šum-potimon suddä-burdä šot Inmarä!* add áldásodat, hogy örvendezhessünk! *Gavrilov* imáds. 2. Figyelembe veendő, hogy a *bur*, jószág, «jó» szónak egyébként is van *vur* alakja e szólásban: *vurä vajni* (Sarap. Azbuka 49, 93, 107, 160, 161, 170, 174) = *burä vajni*, megemlekezni valakiről, emlegetni vkit'; *Inmaräz burä* vagy *vurä vajni*, isten nevét emlegetni, halát adni, imádkozni esküdni'. A szókezdő *b—v* hangváltozás egyéb analogiákkal is igazolható, így: közvotják *vorsal*, bezárni' = kazáni *votj. boržal* | közvotj. *votäs* vadászhaló = kazáni *votj. botos*: *čoňari-b.* pókháló (= *vog. pätes* függő madárháló) || *V. ö. zürj. viža* gesund: *vog. pašü!* osztj. *B. piža!* (köszöntés) | *zürj. votj. viž* böjt: *vog. pišélažti* böjtöl, *csér. pütö* böjt, magyar *böjt* | *zürj. vot. viš-* fájni: *magy. beteg* (l. MÜgsz. 454. l.) | *zürj. verm-*, *votj. vorm-*, *vog. vërm-* könnyen, vermögen: *vog. K. perm-* ertragen, dulden, *magy. bír-* (u. o. 456. l.). — *Aksän* nevű mythologiai alak először Verescsaginnál említődik (27. l.), hol az van mondva róla, hogy «a szürkület istene» (богъ сумерокъ); «neki semmiféle áldozatot nem hoznak, hanem avval kedveskednek, hogy szürkület idején oldalukra feküsznek az emberek; gyakran lehet hallani ezen időben: *žibit ul, aksän-dür!* csitt, itt az *Aksän* ideje!» *Pervuchin* ez adat alapján nyomozott a glazovi *votjások* között is; de noha egyebet nem hallott, minthogy *aksän-dür* annyi mint «szürkület ideje», mégis fölteszi hogy a glazovi *votjások* is ismertek hajdan egy *aksän* nevű istenséget (58. l. I. füz.). Pedig Verescsagin egész adata a föntidézett szólás félreértéséből eredt*); *aksän* a tatár

*) Hasonló félreértés eredményének tartom Verescsagin mythologiai alakjai közt a *Kaldik-Mumi-t*, a kiről ezt olvassuk

azšam, akšam «abend, die zeit des abendgebetes nach sonnenuntergang» átvétele; tehát ama szólás csak ennyit jelent: «csitt, itt az esti szürkület ideje», amikor tatár szokás szerint — s ilyen sok ment át a votjákba — nem dolgoznak, hanem az *azšam-namazi-t*, azaz esti imádságot mondják. — *Vožo* Pervuchin szerint azon istenség neve, kit a nyári és téli napfordulat idején, a *vožo-dir*-ben határozatlan számú napokon át azzal tisztelnek, hogy nagyobb zajt nem csapnak, nem énekelnek, folyóvízben nem fürödnek, nem mosnak, égő szenet el nem taposnak stb. (I. füz. 59. l.). Származik a *vož* «zöld» szótól, minthogy ugyanekkor zöld a természet (u. o. 58. l.). Ugyane véleményen van Gavrilov is (159. l.); pedig ő megemlíti, hogy tél közepén (decz. 25—jan. 6.) is van *vožo-dir*. E vélemény már csak azért sem helyes, mivel «zöld idő» az *o* végképző nélkül, egyszerűen *vož dir*-nak hangzanék. Rájutunk talán a magyarázat helyes útjára, ha a *vožo*-nak teljesebb *in-vožo* alakját vesszük számba. Erről Verescsaginnál következő magyarázatot találunk (26. l.): «a déli idő istene; ő csak délben uralkodik, még pedig junius 20-ikától július 20-ikáig. Neki semmilyen áldozatot nem hoznak, csak a déli csendre való ügyelettel tisztelik. Ő nem szereti, ha dél idején fűvet, virágot szakítanak, földet ásnak, vagy a nap elé fekete tárgyat pl. üstöt, bográcsot visznek». Kitetszik mindezekből, hogy a *vožo-dir*, vagy *in-vožo-dir* olyan idő, melyben az ég (*in*) délben és a nyári meg téli napfordulatokban van. A *vožo* tőjéül e szerint alkalmasan vehető fel a *vož* «folyóknak, vagy utaknak elágazása, illetőleg találkozás» szó (*šurüs-vož* útelágazás, válaszut; *šur-vož* folyóágazás, torkolat), úgy hogy *in-vožo-dir* «azon

(27. l.): «a votják nők védő istenasszonya; neki áldozatot nem hoznak, hanem csak a következő szavakkal fordulnak hozzá: *ä, Kaldik-Mumi!* Ez annyit jelent, hogy az illető votják nő az ő védelmébe ajánlja magát». Semmiféle más forrásból egy ilyen mythikus személy léte nem igazolható s igen kéri Verescs. előadásából is, hogy csak az idézett szólás alapján következtet reája. Pedig e szólásban — számba véve hogy kétségbeesett, védelmet kereső nő mondja — egész alkalmasan a *kaltak* «óh, jaj» szót láthatjuk; v. ö. *ä kaltak, kaltak!* óh jaj-jaj! (Votj. Népk. Hagy. 62. l.) | *Kiloz kaltak, važkäm joz-kalikä!* itt marad, óh jaj, korácsaim serege, melylyel eddig társalogtam. U. o. dal. 2. Tehát «*ä, kaltak mumi!* óh-jaj, mama!» mondhatta valamely kesergő votják nő.

idő, melyben az ég útjai összetalálkoznak, illetőleg elválnak»; ez a napfordulat és dél ideje. Ha a votjások — pl. a napcultusnak hagyományaképen — ezt az időt megszentelik is, még nem következik egy *vožo*, vagy *in-vožo* nevű mythologiai személy létezése. A *vožo* istenség épen olyan fictiója a mythologia-csinálóknak, mint az *Akšan*, *kaldik-mumi* s több más, melyekre ezúttal nem terjeszkedünk ki.

A «Vázlatok» második füzeté a vallásos szertartások és ünnepek leírásával foglalkozik. Nyelvészeti félreértésekből eredő merész következtetések és magyarázatok helylyel közzel itt is tartítják az előadásnak különben dicséretes tárgyilagosságát. Ilyennek köszöni létét pl. a votják hierarchia is, melyre nézve azt olvassuk (16. l.), hogy felső fokán áll az *abiz*; ezt követi a *vošás*, kinek protojijerej-féle rangja van; a harmadik fok a *kuriškiš*, vagy *pop*; végül a legalsó fok a csupán gonosz szellemeknek áldozó *kujaskiš*. A határos szarapuli kerületben én úgy tapasztaltam a dolgot, hogy minden szent helynek külön öre, azaz áldozója van (*ulíš*, kit a vidék *tuno*-jainak s áldozóinak választása szentesít); van e szerint: *gurt-kwa-ulíš* a falubeli áldozó helynek, a votják szent sátorának öre és papja (v. ö. Max Buch könyve 126. l.), *budžin-kwa-ulíš* a mezőn vagy erdőben felállított nagyobb szent sátor öre és papja és *lud-ulíš*, vagy *badžin-lud-ulíš* az áldozó liget öre és papja (v. ö. u. o. 128. l.). Pervuchin papi rangfokozatát *tisztán* nyelvészeti tényekre alapítja, arra t. i. hogy vannak *kuriškiš*, *vošaskiš* és *kujaskiš* kifejezések. Ámde a két első csak synonym szó: *kuriškiš* «könyörögni, imádkozni» a *kur-* «kérni» ige frequentatívuma, *vošaskiš* «könyörögni, imádkozni (istenhez)» a *voš* «áldozat; imádság» denominális képzése; e tényekből magukból még nem következhetik, hogy a votjások különbséget ismernek a *kuriškiš* és *vošaskiš* között. A *kujaskiš* épenséggel nem papi hivatal. Alapszava *kujal-* «hányni, elhányni, szórni», melynek frequentatív *kujask-* továbbképzéséből származik: *kujaskon* «engesztelő áldozat» (étel, ital, rongy, összekötött lábú baromfi, apró pénz stb.) a gonosz szellemeknek (l. Verescsagin 27. és Gavrilov 27.). *Kujaskiš* «áldozatvető» tehát bármely közönséges ember, ki a gonosz szellem vélt lakó helyére valami ajándéktárgyat dob. Az *abiz* merőben új, máshonnan nem igazolható adat a votják szókinszben. Pervuchin szerint így a legtöbb jóst és áldozót nevezik s megjegyzi, hogy

e tatár eredetű szó megvan az oroszban is «tatár pap, samán» értelemben. Hogy mért éppen ez az *abiz* a legmagasabb s a *vošaskiš* mért a következő rangfok a votják hierarchiában: azt egészen sajátzerű módszerrel avval okolja, hogy az elsőről kevesebb adatot sikerült kapnia, mint a másodikról s emerről ismét kevesebbet mint a *kuriskis*-ről; tehát úgy kell lenni, hogy a kiről kevesebb a hír, az ritkább, főbb személy.¹⁾

Az ünnepek sorát Pervuchin a szántást megelőző *akajaška* (kazáni *akaška*) nevű nagy tavaszi ünneppel kezdi, melynek bő votják nyelvű leírása megvan az én gyűjtésemben is (l. Votják Népk. Hagy. 169—176. ll.). E szóra P. azt jegyzi meg, hogy a tatárból származik, mely nézet azomban semmiképen sem igazolható. Nyomra vezet e tekintetben az ünnepnek egyik szarapuli elnevezése, t. i. *gäri-sül* «eke-lakoma» (l. Buch 157. Verescsagin 32. l.), melynek csuvas fordítása *aga-jaška* (*aga*²⁾ «eke», *jaška* leves; lakoma). Volt alkalmam a csuvas nyelvnek egyéb hatásait is kimutatni a votjában (l. Votj. Nyelvtanúlm. 170. l.) s a megnyiben a csuvasok ősi hitére és szertartásaira vonatkozólag becses forrásgyűjtemények állanak rendelkezésünkre:³⁾ constatálható az

¹⁾ L. II. füz. 16. l.: «То обстоятельство, что объ абызъ болѣе трудно собрать указанія, нежели о восясь; а о послѣднемъ болѣе трудно, нежели о курыськись: по нашему мнѣнію, должна характеризовать іерархическое положеніе каждаго изъ этихъ лицъ на лѣстницѣ древне-вотскаго жречества. абызъ стоявшій на вершинѣ ея, долженъ былъ и часть первымъ подъ разищею силою христіанства; затѣмъ исчезъ восясь; а потомъ и курыськись долженъ былъ спрятаться подъ маску по-а.

²⁾ Megjegyzendő, hogy e szó akár *aka*-nak is írható volna; mivel a csuvas mediák voltaképpen félmediák, azaz csaknem a kemény mássalhangzók benyomását gyakorolják a fülre (l. erre nézve bővebben NyKözl. XXI, 9.). V. ö. magy. *eke* «pflug», hol a csuv. *aga* szintén eredetibb néma mássalhangzóval jelentkezik.

³⁾ A legfontosabb ezek közül Vladimir Magnyiczkij műve: «Матеріалы къ объясненію старой чувашской вѣры. Казань. 1881.» (Adatok az őcsuvas hit megvilágítására). Értékes anyagot tartalmaznak e tekintetben Nikolaj Zolotnyiczkij «Корневой чувашско-русскій словарь. Казань. 1875.» művének függeléke; továbbá Nikifor Kamenszkij pap «Современные

is, hogy a csuvasok (vagy esetleg valamely kiveszett vele egynyelvű nép) vallásos életének is nagy befolyása volt a volgavidéki ugor népekre. — A *guž-dor* ünnep nevét P. így értelmezi: «hótisztás, olyan hely melyen a hó előbb olvadt szét mint másutt» (проталина, место на котором раньше других таял снег); helyes meghatározása: «gyep, pázsit» (зелень); v. ö. pl. *vož guž-dor* zöld gyep (Gavr. dal 169.) | *guž-dor keltini* parlagon hagyni a földet (оставить полосу на полях на несколько годовъ, не пользуясь ею, чтобы поправилаась) | *azbarü guž-dor žuzantäm kar!* tedd, hogy udvaromat föl ne verhesse a gyep! (Votj. Népk. Hagy. imáds. 2. b.). — Tájékoztatóul a votják ünnepek (*juon, sur-juon* «ivás, sörivás» = *ünnep*) természetére s fontosabb szertartásaikra nézve álljon itt elnevezéseiknek jegyzéke, melyet a P. közlöttes votják kalendárium, az eddigi források adatai és saját kutatásaim alapján szerkesztettem össze:

A) Tavaszi ünnepek:

1. *dođi-kušton nunal* (Sar.), *düđ-kušton-něnal* (Kaz.) «szánhagyó nap» gyümölcsoltó boldogasszony tájékán. (Votj. Népk. Hagy. 9. 1.)

2. *šort-tuj* (Glaz.), *šort-miškon* (Sar.) «mating-lakoma» a belügzött fonal-matingok kimosása a patakban s az avval egybekötött lakomázás, illetöleg ünnepség. Verescsagin 29. Pervuchin II. 110.

3. *kušuj-něnal* (Kaz.) félelmetes nap, melynek éjszakáján boszorkányok járnak. Votj. Népk. Hagy. 29. 1.

4. *šor-voš karon arüa* (Sar.) «ágimádságot tevő vasárnap», *puči arüa* (Mal.) «barka-vasárnap», *puči-muščo* (Kaz.) «barka-füzdö» = virágvasárnap.

5. *velkoj četverik* (Sar. Glaz.) áldozó csütörtök. Pervuchin II. 112—118. II.

6. *budžin nunal juon* (Sar.), *budžim nunal* (Mal.), *bidžim nunal* (Glaz.) «nagy (fölséges) nap» = husvét. Pervuchin 118. Verescs. 40.

остатки языческихъ обрядовъ и религиозныхъ вѣрованій у чувашъ. Казань. 1879.» (A pogány szertartások s vallásos hit jelenkori maradványai a csuvasoknál) című értekezése is.

7. *akajaška* (Glaz.), *akaška-đuon* (Kaz.) «eke-lakoma», *tulis sur* (Mal. Sar.) «tavaszi sörivás». Egyes napjai: *kižni poton* (Sar.) «vetni menés», *kidés potton* «vető mag kivitele» (a mezőre), *kidés-đuon id.*, *gêrêne poton* (Kaz.) «szántani menés», *güri-potton* (Glaz.) «eke kivitele» | *žajäg-šed* (Kaz.) «lúd lakoma» | *jo-kelan* (Glaz.) «a jég elkísérése» | *güri-séktan* (Glaz.) «eke-vendégelés» | *guž-dor* (Glaz.), *guž-dor-šid-poston* (Sar.), *guž-dor-žuk-püšton* (Kaz.) «gyep-lakoma főzés». A szántást-vetést megelőző nagy tavaszi ünnep. Gavrilov 157. Verescsagin 30. Votj. Népk. Hagy. 169. Pervuchin 29—58. ll.

8. *tulis kišton karon* (Sar.) «tavaszi halott áldozat», *kišton-nal* (Kaz.). Gavril. 184. Buch 145. Verescs. 38. Perv. 119.

9. *budžin vos* (Sar.) «nagy áldozat», *đu-kurbon* (Kaz.) «gabona-áldozat». Két napos ünnep tavasszal a vetés kikeltekor, melyen tulok-, juh-, lúd- stb. áldozatokat hoznak a szántóföldön. Buch 157. Perv. 58—65. ll.

B) Nyári ünnepek:

10. *kvar-sur* (Sar.) «levélünnep (sörivás)», *lis-sur* (Mal.) «túlevél-ünnep», *kvar-vošon* (Mal.) «levél-imádkozás», *gužüm-đuon* (Kaz.) «nyári ünnep», *bulda* (Jel.), *gür-ber* (Glaz.) «eke utó». A szántást befejező, illetőleg az aratást megelőző nagy ünnep, melyen többrendű áldozatokat hoznak, a házakat föllombozzák s a lakodalmat (*šuan*) tartják. Gavril. 164. Verescs. 38. Votj. Népk. Hagy. Előszó VIII. Potanin 204. Perv. 65, 68.

11. *mužem-šimašnik* «föld-névnep», *gudiri-šimašnik* «mennydörgés-névnep», *šulis-murt-šimašnik* «erdei istenség névnepje» (Glaz.). Perv. 67, 68, 93. ll.

12. *poči gür-ber* «kis gür-ber ünnep» (Glaz.) a szénakaszálás befejeztével, melyen főképp a *Vu-murt*-nak (víz-ember) nyújtnak áldozatot. Gavril. 104. l. Perv. 77.

13. *vil-juon*, *vil-karon*, *vil ar* (Sar. Mal.) újév ünnepe a rozsaratás kezdetén, melyen zsenge kalászokat visznek a szent sátorba és megemlékeznek a halottakról. Buch 160. Votj. Népk. Hagy. 9, 162. — Perv. szerint *vil žuk* «új árpadara» (Glaz.) őszi ünnep az első árpakévek cséplése alkalmával. 82. l.

14. *muš-tubon juon* (Sar. Jel.) «méhmászó ünnep», *muš-voz-*

masli kurbon (Glaz.) «áldozat a méhőrzőnek». A mézszüretnek két napos ünnepe. Perv. 95. l.

C) Őszi ünnepek:

15. *sizil-juon* (Sar.), *sizil-đuon* (Kaz.) «őszi ünnep», *sizil-kurbon* (Glaz.) «őszi áldozat» az őszi vetés bevégezése alkalmával tartott nagy ünnep. Perv. 78. l.

16. *sizil kišton-nunal* (Sar. Glaz.). Őszi halotti ünnep. Perv. 124. lap.

17. *pukro-nunal* (Sar. Mal.) = Покровъ. Nagy boldogasszony napja.

18. *Nuläs-murtli kurbon* (Glaz.) «áldozat az erdei istenségnek». Perv. 97. l.

19. *Vu-murtli kurbon* (Glaz.) «áldozat a vízi istenségnek». Perv. 101. l.

20. *val-nimanüik* (Glaz.) «ló-névnap». Perv. 101. l.

21. *Mikajlo-nunal* (Sar.), *Nikola-nenal* (Kaz.) Szent Miklós napja.

D) Téli ünnepek:

22. *nardugan* (Kaz.) téli ünnep (karácsony előtt), melyen az ifjúság álarczos mulatságokat tart s éjfél után a mezőre megy hallgatkozni, a hallott neszből jósolván a jövőre.

23. *im-ušton* (Mal.), *um-išton* (Sar.) «szájnnyitó» = karácsony, a midőn az emberek szája a hosszú bőjt után a hústra megnyílik (v. ö. a magyar *húsvét* ünnep-elnevezést. — Más neve *tol-sur* «tél-ünnep». Verescsagin 39.

24. *jo-vilä sulton* (Sar.), *đji-vëlä poton* (Kaz.), *jo-vilin silon* (Glaz.) «a jég fölött álló ünnep», a midőn az egész falu népessége kimegy a folyó jegére s ott léket vágva áldozat mellett imádkozik a vízi istenségnek. Votj. Népk. Hagy. 21. Perv. 104. l.

25. *voj-där* (Sar.), *voj-maslenča*, *voj-arüa* (Glaz.) «vaj-idő» farsang utolsó hete, a mikor még szabad zsíros, vajjas ételeket enni. Verescs. 40. Perv. 107.

26. *kutäs-tuj* (Glaz.) «cséplakoma». A cséplés befejezte alkalmával tartott ünnep. Perv. 87.

Értesítések.

Suomalaisia Kansansatuja. I. Osa: Eläinsatuja. Hels. 1886 (Finn népmesék: I. Állatmesék). A finn népmesék első kiadása (1852—66) óta folytatott mesegyűjtés gazdag eredménye arra bírta a finn irod. társaságot, hogy a finn mesekincsét új rendezéssel és az eredeti feljegyzések hívebb megtartásával adja ki. E munkával Krohn K.-t bízta meg, ki a finneknél a «népmese-tudomány» tüzetes művelője. — Ára 3½ finn márka (= 1.75 kr.)

Suomi. Kirjoituksia isänmaallisista. aineista. Kolmas jakso I. osa. Hels. 1888. — A «Suomi» folyóiratnak immár harmadik folyamának első része. Sok beces nyelvészeti közleményeket is találunk, kivált a második folyamannak 20 kötetében, jelesen finn nyelvjárásokra vonatkozó tanulmányokat. — A fentjelzett legújabb kötet főtartalmát Krohn K.-nak tanulmánya «a finn népmesékről» teszi. Ára 3 fmk. (= 1.50 kr.)

Finn-német szótár. *Suomalais-saksalainen Sanakirja*. Fin-nisch-deutsches Wörterbuch von *Karl Ervast*. Tavastehus, 1888. A munka 790 8-r. lapra terjed s szótári berendezése takarékos voltánál fogva annyira teljesnek látszik, hogy finn-magyar szótárunk mellett is jó szolgálatot tehet. — Kiadta a finn irod. társaság; ára (kötve) 15 fmk. (= 7.50 kr.) — Van finn-latin szótár is (*Suomalais latinainen sanakirja*), *Geitlin J. G.*-től, Hels. 1883. Ez főleg ugyan iskolai használatra készült, de e mellett szemmel tartja azon czélt is, hogy a finn nyelv tanulmánya közben segédkönyvvül szolgálhasson. Ára fmk 9.50 (= 4.75 kr.)

Több rendbeli munka jelent meg a cseremiszi nyelvről. Először is *Dr. Genetz Arvid*-től cseremiszi tanulmányainak (I. fent 159. l.) I. része: *Ost-tscheremissische Sprachstudien*. I. Sprachproben mit deutscher Uebersetzung. (S.-Ugr. Seuran Aikakauskirja VII. Hfors, 1889.) A 80 lapra terjedő cser. szövegek: mesék, találós mesék, ráolvasások, pogány imádság, dalok. — *Dr. Weske Mihály*tól, orosz nyelven egy füzet: *Nyomozások a cseremiszi nyelv dialektusairól* (Изслѣдованія о нарѣчійхъ черемисскаго языка. — Kázán, 1889.) Főképen a cseremiszi nyelvjárások földrajzi meghatározásával s hangtani sajátágaikkal foglalkozik. — *Smirnov I. N.*-től: *A cseremiszek*, történeti és ethnographiai rajzolat (И. Н. Смирновъ: Черемисы. Историко-этнографическій очеркъ. — Kázán 1889.) — Mind a három munkát még tüzetesen ismertetni fogjuk.

A M. T. AKADÉMIA NYELVÉSZETI KIADÁSAI.

NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK. Kiadja a M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkeszti Hunfalvy Pál, I—XIV. köt.; szerkeszti Budenz József, XV—XX. köt. 1862—1886. Ára kötetenként II—X-ig 1 ft 50 kr., XI-től fogva 3 ft.

NYELVEMLEKTÁR. Régi Magyar Codexek és Nyomtatványok. Kiadja a M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Áron. 1874—86. 8-adrét.

I. kötet. Bécsi Codex. Münchener Cod. Közzéteszi: Volf Gy.

II. kötet. Weszprémi C. Peer C. Winkler C. Sándor C. Gyöngyösi C. Thewrewk C. Kriza C. Bod C. Közzéteszi: Volf Gy.

III. kötet. Nagyszombati C. Szent Domonkos C. Virginia C. Közzéteszik: Komáromy L. és Király P.

IV. V. kötet. Érdy C. Közzéteszi Volf Gy.

VI. kötet. Tihanyi C. Kazinczy Codex. Horvát Codex. — VII. kötet. Ehrenfeld Cod. Simor C. Cornides C. Sz. Krisztina élete. Vitkovics C. Lányi C. — VIII. kötet. Sz. Margit élete. Példák könyve. A sz. apostoloknak méltóságáról. Apor C. Kulesár C. — IX—X. kötet. Érsekújvári C. — XI. kötet. Debreczeni C. Gömör C. — XII. kötet. Döbrentei C. Teleki C. — XIII. kötet. Feszetics Cod. Pozsonyi C. Keszthelyi C. Miskolci töredék. — Közzéteszi Volf Gy.

Ára kötetenként 2 ft.

RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK. V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Kinyomatta Toldy; a Csesesz-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf Gy. 1888. Ára 6 ft.

RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA. (Corpus poetarum.) Szerkeszti Szilády Áron. I. kötet: Középkori magyar költői maradványok 1877. II.—V. kötet: XVI. századbeli magyar költők 1880—86. Ára kötetenként 2 ft.

CODEx CUMANICUS bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum. Jegyzetekkel s glossariumokkal kiadta Kun Géza. 1880. N. 8-rét. Ára 5 ft.

UGOR FÜZETEK. Adalékok az ugor nyelvek ismeretéhez és összehasonlításához. I. szám. Genetz A. Orosz-lapp nyelvmutatványok. 1879. Ára 60 kr.

II. sz. Zürjén nyelvmutatványok. Közl. Budenz J. s Halász I. 1883. Ára 60 kr.

III. szám. Halász I. Svéd-lapp nyelvtan és olvasmányok 1881. Ára 60 kr.

IV. szám. Máté evangélioma moksa-mordvin nyelven. Tyumenyev fordításából közölte Budenz J. 1881. Ára 60 kr.

V. szám. Munkácsi Bernát. Votják nyelvmutatványok és nyelvtanulmányok I. 1884. Ára 60 kr.

VII. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. I. Lule- és Pite-lappmarki nyelvmutatványok és szótár 1885. Ára 1 ft 20 kr.

VIII. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. II. Jemtlandi lapp nyelvmutatványok. 1886. Ára 60 kr.

(Különnyomatok a «Nyelvtud. Közlemények»-ből.)

RÉGI MAGYAR NYELVÉSZEK Erdősitől Tsétsüig. (Corpus Grammaticorum linguae Hungaricae veterum.) Kiadta Toldy F. 1866. Ára 2 ft.

- REGULY ANTAL HAGYOMÁNYAI. A Vogul föld és nép. Kidolgozta Hunfalvy Pál 1864. Ára 2 frt.
- MAGYAR-UGOR ÖSSZEHAONLITÓ SZÓTÁR. Irta Budenz J. 1873—81. Ára 5 frt.
- A MAGYAR IGEIDŐK. Irta Szarvas Gábor 1872. Ára 1 frt.
- A HELYES MAGYARSÁG ELVEI. Irta P. Thewrewk Emil. 1873. Ára 1 frt.
- A MAGYAR NYELVUJITÁS óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata. Irta Imre Sándor. 1873. Ára 1 frt.
- KALEVALA. A finnek nemzeti eposza. Fordította Barna Ferd. Ára 1 frt.
- SIMONYI ZS. A magyar kötőszók, egyuttal az összetett mondat elmélete. I. kötet. (A mellérendelő kötőszók.) 1881. Ára 1 frt 20 kr.
II. III. köt. (Az alárendelő kötőszók) 1882—83. Ára 2 frt 40 kr.
- KAZÁNI-TATÁR NYELVTANULMÁNYOK. Irta Sz. Bálint Gábor. I. füzet. Kazáni-tatár szövegek. 1875. II. füzet. Kazáni-tatár szótár 1876. III. füzet. Kazáni-tatár nyelvtan 1877. Egy-egy füzetnek ára . . 1 frt.
- ÉRTEKEZÉSEK A NYELV- ÉS SZEPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL. Kiadja a M. T. Akad. Az I. oszt. rendeletéből szerk. Gyulai Pál, osztálytitkár. I—VIII. köt. 1867—1880. Ára 20 frt 20 kr. — IX. köt. (1—12 sz.) 1882. Ára 3 frt 20 kr. — X. köt. (1—13 sz.) 1882. Ára 4 frt. — XI. köt. (1—12. sz.) 1883. Ára 3 frt 70 kr. — XII. köt. (1—12. sz.) 1885. Ára 4 frt 60 kr. — XIII. kötet. (1—12. sz.) 1886—87. Ára 3 frt 40 kr. — XIV. köt. (1—7. sz.) 1887—88. Ára 2 frt.
- SZINNYEI JÓZSEF. Finu-magyar szótár 1884. Ára 3 frt.
- AZ UGOR NYELVEK ÖSSZEHAONLITÓ ALAKTANA. Irta Budenz J. Első füzet: Igeképzés. 1884. (Különnyomat a Nyelvt. Közl.-ből.) Ára 1 frt. Második füzet: Névszóképzés. 1887. Ára 80 kr.
- A PHONETIKA ELEMEL, különös tekintettel a magyar nyelvre. Irta Balassa József dr. 1886. Ára 70 kr.
- VOTJÁK NÉPKÖLTÉSZETI HAGYOMÁNYOK. Gyűjtötte és fordította dr. Munkácsi Bernát 1887. Ára 2 frt.
- OSZMAN-TÖRÖK NÉPKÖLTÉSI GYŰJTEMÉNY. I. kötet: *Oszmán-török népmesék*. Gyűjtötte dr. Kúnos Ignác. 1887. Ára 2 frt 30 kr.
- HÁROM KARAGÖZ-JÁTÉK. Török szövegét följegyezte és magyarra fordította dr. Kúnos Ignác. 1886. (Különnyomat a Nyelvtudományi Közlemények XX. kötetéből.) Ára 1 frt.

37

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

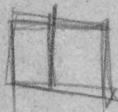
KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

BUDENZ JÓZSEF.

HUSZONEGYEDIK KÖTET.

IV. FÜZET.

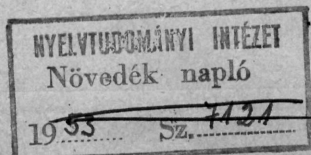
Ára 50 kr.

BUDAPEST, 1889.

Tartalom

TARTALOM.

A liv nép és nyelve. — <i>Setälä Emil</i>	241
Liv nyelvmutatvány. — <i>Setälä Emil</i>	265
Rövid mongol nyelvtan. — Mongol nyelvmutatvány (szójegyzékkel). — <i>Budenz József</i>	274

A lív nép és nyelve.

Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1889. május 6-án tartott ülésében.

Az 1888-ik év szeptember 4-én kezdém a finn tudományegyetem ösztöndíjával tanulmányi útamat, mely egész évre volt határozva és melynek czélja volt, hogy a finn nyelv dialektusairól átnézetet szerezzek és bizonyos időt Magyarországon töltssek. Utazásom mindenekelőtt a lívekhez, e kihalófélben lévő néphez irányult, s csatlakozott hozzám egy fiatal finn egyetemi hallgató, Wallin Wäinö, a ki főkép ethnographiai szempontból kívánt a lívekkel megismerkedni.

Revalon át Rigába érkezvén, itt néhány napig kelle várunk úti alkalomra, s ezt az időt arra használtam, hogy további útam felől tájékozódjam, s egyszersmind a lett nyelv hangtani viszonyairól előleges felvilágosítást szerezzek. Már itt is nyílt alkalomam a lív nyelvre vonatkozó nyomozásaimat megkezdhetni egy lív születésű kereskedő, Dietrichsohn D. úrral. Ő szíves készséggel jött segítségemre, és nyelvi képzettségénél fogva segítségének jó hasznát is vettem. Dietrichsohn úr, a ki Rigában meglehetősen vagonra tett szert, büszke az ő lív születésére és az által őrizi meg anyanyelvében való jártasságát, hogy otthon anyjával mindennap livül beszél. Rigából kellett hajón Kurland nyugati partjára Windau városába mennünk, a honnan meg kocsin utaztunk tovább, mintegy 45 kilométernyire keleti, majd északi irányban, míg végre szept. 14-én elértük a lív vidéket Piza faluban.

Miután így a lívekhez jutottunk, legyen szabad őket már most közelebről bemutatnom.

Nevük, a lív szó említésekor, önkénytelenül Livlandra gondolunk; ott azonban hiába keresnénk líveket, mert ők jelenleg csak Kurland északi partja mentén laknak. Ha Kurland legészakibb csúcsát, Domesnäst, a hol egy lív falu van, vesszük kiinduló ponttól és nyugat felé tartunk, innen 50 kilométernyire több lív falut találunk. A legnyugatibb Lúzs, nem messze Lyserorttól, a hol a kurlandi part nyugatról délnek fordul. Az ettől a falutól körülbelül 5 kilométernyire eső Piza falu volt első állomásunk. Ha pedig Domesnästől dél felé indulunk, le a rigai öböl partja hosszában, akkor 12 kilométernyi távolságban találjuk a legutolsó lív falut, Mustanumot. Ez már félig lett falu, míg nyugaton Lúzs élesen határolja a lív lakosságot.

Ez mind az, a mi a régi lív területből fennmaradt.

A lettektől széles erdő- és mocsáröv választja el őket. Falvaik száma mindössze 12.

És hát Livlandban? Már 1631-ben a svéd *Bureus A.* «*Orbis arctici imprimisque Sueciæ nova et accurata descriptio*» (Wittebergæ) című művében a lívlandi nyelvekről beszélve, úgy említi a lív nyelvet, mint a mely már legnagyobbbésztt kiveszett és csak néhány faluban maradt fenn.¹⁾ 1828-ban Jannau a lívlandi lívek számát 460-ra becsüli; majd húsz évvel később (1846) Sjögren András János csak 22 lívet talál a Salis folyó torkolatánál Neusalis uradalomban; 1858-ban pedig ezek közül Wiedeman tudósítása szerint már csak 8 volt életben. E szerint feltehető, hogy ma már Livlandban egyetlen egy lív sem létezik. Egy tudósítás szerint, melyet Windauban kaptam, volna még néhány öreg lív Haynaschban, Pernau városa mellett. Tudósítóm hat házat nevezett meg, a hol szerinte lívek laknak. Hogy mennyiben élő nyelvük nekik még a lív, azt nem deríthettem ki.²⁾

Kurland partvidékén a statisztikai adatok nem mutatnak ilyen elszomorító képet. Itt 1843-ban a Popen-uradalombeli három nyugati falunak 655 lív lakosa volt. A következő, Wiedemanntól való jelentés 1858-ból azt mondja, hogy az említett faluk lív

¹⁾ «— in mediterraneis livonum linguam, quæ jam maxima parte exolevit ac in quibusdam saltem pagis remanet.»

²⁾ Mint legújabbban Schläu C. dr. salisi lelkész útján értesülök az utolsó ember, a ki ott még livül beszélt, már 1868-ban meghalt.

lakosai 790-en vannak. A magam szerezte adatok szerint azon falvak lívjeinek létszámát az 1881-iki népszámlálás 928-ra teszi, tavaly pedig ez a szám már 956 volt (489 férfi és 467 nő), tehát a férfiak száma nagyobb, mint a nőké! A popeni lívek száma e szerint nem egészen félszáz (45) év alatt majdnem felével szaporodott; a növekedés 300-at tesz. A keleti, vagyis Dondangen-uradalombeli lívek létszáma egy 1845-iki tudósítás szerint 1397; Sjögren pedig 1852-ben 1600-ra teszi e számot. Tavaly októberben kapott tudósításaim pedig azt vallják, hogy a Dondangen-uradalmi lívek száma jelenleg 973 férfi és 1000 nő. Az egész lív nép tehát a mult ősszel, az érintett hivatalos adatok szerint 2939 lelket számlált. Ha ehhez hozzávesszük még a szülőhelyüktől távol, Windauban és a tengeren tartózkodókat, lesz az összes lélekszám körülbelül 3000. Sjögren 1852-ben ezt az összes számot 2394-re teszi, a szaporulat tehát 35 év óta több mint 600. És ha igaz, a mit Jannau 1828-ból jelent, hogy akkor a kurlandi lívek mindössze 1600-an voltak, akkor létszámbeli gyarapodásuk 60 év óta majdnem kétszeres.

Ebből, a mit fentebb előadtam, kitetszik, hogy a lívek területe az előtt nagyobb volt, mint ma. Mikor a németek behatoltak a Balti tenger melléki országokba, az ismert akkori krónika-író, Lett Henrik szerint, a lívek birtokában volt Lívland partvidéke a Dűna és a Koivajoki (lívlandi Aa) folyók torkolatánál, északra egészen a Salis folyóig. Úgy látszik, lakásuk az ország belső részéig is kiterjedt vala, különösen a folyók partján. A mi pedig Kurlandot illeti, biztosan tudjuk, hogy területük a rigai öböl partja mentén valamivel délebbre nyult le, mint ma, de semmi történeti bizonyítékunk nincs, hogy az ország belsejében is laktak volna. Érdeklődéssel várhatjuk dr. Bielenstein lelkésznek a kurlandi helynevekről készülő munkáját, a mely valószínűleg világot fog vetni erre a kérdésre.

A lívek lassankint folyó lettesedéséből visszakövetkeztettek a történet előtti időkre. Az volt a történetírók általános véleménye, hogy a lívek és a velük közel rokon kurok valának Lív- és Kurland őslakói, hogy a lettek mint hódítók törtek rájuk s a finn fajbéli lakosokat kiszorították és magukba olvasztották.

Ennek ellenében egy finn tudós *Yrjö-Koskinen* egészen ellenkező nézettel lépett föl ily című munkájában: «Sur l'antiquité

des Lives en Livonie» (Acta Societatis Scientiarum Fennicae VIII. 2.) Ő arra utal, hogy a lívek helyzete, a mennyiben a tenger és a folyók partjain, a legjobb és kizárólagos közlekedő vonalak mellett laktak, míg a lettek lakóhelye az ország belsejében, az erdőségek között volt, minden egyébire mutat inkább, mintsem arra, hogy a lívek hódított és a lettek hódító nép voltak volna. Ezen kívül Lett Henrik határozottan azt mondja krónikájában, hogy a lívek a letteket elnyomták.*) Egészen helyesnek látszik Yrjö-Koskinen ama föltevése, hogy a lívek ide a 8-dik század elején jöttek s a letteket itt találták, és mint a hódító frankoknál és normannoknál történt, úgy jártak a lívek is: a legyőzött nép között lakván, elkezdték lassankint annak nyelvét megtanulni és vele összeolvadni.

Hadd említsem itt meg, hogy a «lív» név maguk a lívek előtt idegen; de így ismerik őket (lib, livo) a történeti források, mióta említést tesznek róluk. A szónak etymológiája nem biztos; a «liva» (= homok) szóval megkísértett magyarázata nagyon is kétséges. A kurlandi lívek maguk keleten «kalā'mi'ed» (halászok), nyugaton «rāndalist» (partiak, partlakók) névvel nevezik magukat.

Mielőtt saját tapasztalataim előadásához fognék, legyen szabad a lívekre vonatkozó előbbi nyomozásokat megérintenem.

A lív nyelvből való legrégebbi mutatóanyagok 1767—69 években keltek. Ugyanis akkor Schlözer kezdeményére némely lív- és kurlandi papok egyes adatokat szolgáltattak a lívekről és mellé valamicske nyelvmutatóanyag is. 1839-ben pedig Jürgensohn szeminariumi igazgató, született észtl, járt a lívlandi lívek között, de tanulmányából semmi egyebet nem közölt, mint egyes általánosságokat az észtl tudós társaság értekezéseiben. Szintén 1839-ben Kruse Fr. archæologiai tanulmány-útján a líveket is meglátogatta és 1846-ban megjelent művében («Urgeschichte des ehstnischen Volksstammes) lív szójegyzéket és hozzá mutatóanyagúl a Miatyánkot és Szt. János evangéliuma néhány versét közli; de mindegyiket annyi hibával, hogy majdnem hasznavehetetlen. Ugyanazon évben

*) At illi (Lethgalli) — — ut pote — a Livonibus semper oppressi etc. Script. rer. Liv. I. p. 118. — Erant enim Letthi ante fidem susceptam humiles et despecti, et multas injurias sustinentes a Livonibus et Estonibus. (Script. rer. Liv. I. p. 126.).

tette közzé *Hillner W.* popeni pap a lívekről szóló leírását, mely azonban csupán a néprajzi viszonyokra szorítkozik. («Die Liven an der Nordküste von Kurland.» Bulletin historico-philologique de l'Académie de St.-Petersbourg. T. III.).

Ez minden, a mit 1846-ig tettek, mikor a lívekre vonatkozólag először történt tüzetesebb nyomozás. Akkor látogatott el a kurlandi és livlandi lívekhez *Sjögren András János* finn születésű tudós, a szent-pétervári akadémia tagja. Úti társa *Pezold* festő művész vala, kinek feladata volt, népviseleteket és arczokat festeni. Hat évvel később, 1852-ben, *Sjögren* ismét utat tett a lívek közé az anyag kiegészítése végett, és három hónapig főképpen a szókincset vizsgálta. Útja eredményeiből azonban csak néprajzi észleleteit és némi kevés népnyelvi adatot tehetett közzé a szent-pétervári tud. akadémia «Bulletin»-jeiben. A halál utolérte, mielőtt ideje lett volna gazdag népnyelvi gyűjtéseit rendezni és kiadni. A szent-pétervári akadémia ekkor a munka kiadását *Wiedemann*-ra bízta, ki abban az időben még revali gymn. tanár volt, de kit csakhamar azután meghívtak *Sjögren* helyére az akadémiába. *Wiedemann* kidolgozott a *Sjögren* lív anyaggyűjtése alapján egy lív nyelvtant és szótárt, és már 1857-ben bejelentette az akadémiának, hogy a mű nyomtatásra készen áll. De *Wiedemann* látta, mily nehézségekkel jár ily mű elkészítése a nélkül, hogy a nyelvet hallotta volna. Ezért, mielőtt műve megjelent, oda utazott a kurlandi lívekhez és huzamosabb ideig tartózkodott köztük. Még ma is, 30 év múlva, emlegetik a lív nép öregei *Sjögren* és *Wiedemann* látogatását náluk.

Sjögren és *Wiedemann* nyomozásának eredményeit az a mű foglalja magában, melyet az utóbbi 1861-ben közzétett. Ennek tartalmát néprajzi és történeti bevezetés, továbbá lív nyelvtan, nyelvmutatványok és lív-német, meg német-lív szótár teszik, összesen körülbelül ezer nagy 4-drét lapon. Minthogy az egész a *Wiedemann* lelkiismeretességével van kidolgozva, érthető, hogy ezt a művet a maga nemében befejező munkának tekintették. Sajnos azonban, hogy ma már a nyelvészt még sem elégítheti ki. Legelőször is maga a rendszer, az a 32 declinatio és 12 conjugatio, mind a kettő külön alosztályokkal, melyekben a máshová nem illő szók találnak helyet, n. ryon bonyolódott és nem-történeti. Ennek eredménye az, hogy tetemes fáradság nélkül lehetlen belőle a lív nyelv

természetéről fogalmat nyerni, annál kevésbé, mert fonetikai oldala nagyon hiányos, és sok a nyelvtörténetre nézve fontos adat egészen kikerülte a szerző figyelmét. Ez a hangalakot illető gánacs egyszersmind a nyelvmutatványokra is illik. Ezenkívül a nyelvmutatványok nagyrésze csak fordítás. Köztük található néhány fejezet az Új-testamentomból és a Miatyánk különböző dialektusok szerint, továbbá Dávidnak több zsoltára és Máté evangéliumának jó része pizai dialektusban. «Szépirodalmi» része az a néhány lettből fordított mese és elbeszélés, melyeknek mindegyikéhez egy-egy üdvös tanúság van fűzve. Az eredeti lív szöveg a műben sokkal soványabb; vannak benne egyes külön mondatok, közmondások, rejtvények, daltörödékek stb. eredeti lív szöveggel, de aránylag kis terjedelemben. Sjögren és Wiedemann úgy jutottak a nyelvmutatványokhoz, hogy írástudó lívekkel iratták maguknak és azokat azután Wiedemann átnézte s a helyesírás szempontjából kijavította. Természetes, hogy ily úton eredeti szövegekre valami bőven nem igen tehettek szert.

Wiedemann útjával kapcsolatban említhetők az ő kezdeményezésével és felülvizsgálatával megjelent evangéliumi fordítások. Ugyanis 1863-ban jelentek meg lív nyelven Máté evangéliumának fordításai pizai dialektusban *Prinz Jánostól* az öreg tanítótól, és fiaitól, keleti dialektusban pedig *Pollmann* tanítótól. Kiadását *Louis Lucien Bonaparte* herceg eszközölte, ki, mint ismeretes, az Új-testamentomnak egyes részeit több finn-ugor nyelven kiadta. Mint a herceg egyéb kiadványai, ezek is Londonban jelentek meg és csak 250 példányban. Ugyanaz a Máté evangéliuma még egyszer látott napvilágot 1880-ban, a britt biblia-társaság kiadásában Szt.-Pétervárott. Helyes-írására nézve ez a kiadás eltér az előbb érintettektől, a mennyiben — hogy a lívek könnyebben olvashassák — a lett orthographiát követi; de máskülömben csak átírata a Pollmann-féle fordításnak, tekintettel a másik fordításra is.

Az említett Máté-evangélium fordítások és a fentebb érintett nyelvmutatványok voltak eddigelé mindaz, a mi lív nyelven megjelent.

Hogy befejezzem a lívekre vonatkozó előbbi tanulmányok ismertetését, megemlítem még *Waldhauer F. dr.* anthropologiai tanulmány-útját, melynek eredményeit ő doktori értekezésében közli. («Zur Anthropologie der Liven.» Dorpat 1879.) Itt

egyebek közt 100 egyénre vonatkozólag a testméretek is vannak közölve.

1888 tavaszán alkalma volt Thomsen Vilmos kitűnő dán tudósnek Kopenhágában egy lív hajóslegénytől pár óra alatt érdekes adatokat nyerni.

Az utolsó tanulmányút a lívekhez az volt, melyet én a múlt ősszel Wallin úrral Kurlandban tettem. Ott időzésünk két hónapnál tovább tartott és három főállomást érintett: Piza, Iraj, Kuolka (németül: Pisen, Klein-Irben, Domesnäs v. Kolken) falukat, a hol én a lív szókincset és nyelvtant vizsgáltam és mindketten nyelvmutatványokat gyűjtöttünk, jelesen körülbelül 80—90 mesét, azon kívül közmondásokat, találós meséket, dalokat stb. Utitársam házakat és ethnographiai tárgyakat is rajzolt.

Legyen szabad ezek után a lívek külső élete s belvilága ismertetésére áttérnem.

Legelsőbben is egy pár szót a lívek lakta földnek minőségéről.

A kurlandi part geológiai viszonyai nagyon sajátosak. A víz mentén ugyanis külön partöv húzódik, mely mereven elüt a belvidék jellegétől. Ez a partvidék lágy homokföld, melyben sem agyag, sem egyetlen darab kő nincs. A partöv helyenként kiszélesedik körülbelül hét kilométernyire is, másutt keskenyebb, nem is egészen két kilométer. A belvidék, képződését tekintve, ettől egészen eltérő; van benne agyag is, kő is. Ha kezünkbe vesszük Kurland térképét s a folyók irányát nézzük, azt látjuk, hogy mindegyik a belvidékről indulva egyenes vonalban halad a tenger felé, de mihelyt a tenger közelébe jön, hirtelen fordulattal jobbra, keletnek kanyarodik. A legkisebb patakokon is észre lehet venni, hogy mielőtt a tengerbe ömlenek, a parttal egyenközü irányt vesznek kelet, vagy északkelet felé. Ez természetesen a földrétegek irányától függ. Míg a folyók a belvidéken haladnak, egyenes irányt követnek, mihelyt azonban a partvidéket elérik, egyenközűekké válnak a parttal, mert a parti homokrétegek a part irányában terjednek el. A legnagyobb szelek természetesen a nyílt nyugot felől jönnek, magukkal hozva a tengerfenék homokját, és ugyanezek

irányítják ama rétegeket nyugatról keletre, vagy délnyugatról északkeletre. A vízár közvetlen közelében a szüntelenül mozgó víz a homokot megkötí és símává teszi, úgy, hogy ott olyan séta esik, mint az aszfaltos utcán. Gyakran járnak is a livek, ha a tenger nem nagyon csapkod, kocsival a part hosszában, hol a szilárd, sima út munka nélkül kész. Bizonyára jobb az, mint az erdei út, mely puha és egyúttal döcögös, mert a fák gyökerei keresztül-kasúl szelik.

Legközelebb a síma, homokos parthoz egész sor homokhalom van, arra völgy következik, és ezután megint új, az előbbivel egyenközű homokhát. Ezek a partirányú homokhátak (lívül *kāngar*) egy darabig még az ország belseje felé is folytatódnak, köztük pedig ismét partirányú, olykor mérföldnyi széles mocsárövek (lívül *vigā'*) vannak, melyekben a víz mindig megmarad. Eme *kāngarok* választják el a liveket a lettektől, és ezen körülménynek köszönhető nyelvük és nemzetiségük fennmaradása a mai napig.

Már a mondottakból következik, hogy a föld itt általában véve nem hegyes. Csupán a földből kiemelkedő homokhátak szakítják meg a felszín lapályosságát. A dondangeni vidéken hegy is van, de nem közelébb a parthoz, mint 8—10 kilométernyire. Itt vannak az ú. n. «Kék hegyek», a melyek ezen a tájon arról ismeretesek, hogy széles kilátást nyújtanak.

Ilyen az a földterület, melyen a livek élnek. A lív ember azomban a maga-lakta földnek nem tulajdonosa. Legfeljebb bérülő, vagy zsellér. Az összes lív falvak két nagy uradalom területén vannak. Három nyugati falu: Lúzs, Piza és Ira (Luschen, Pisen, Gross-Irben) Popen uradalomhoz tartoznak, a keleten levő falvak pedig Dondangen báróság területéhez. Mind a két uradalom fölér egy egy kisebb fejedelemséggel. Popen területe ugyanis 12, Dondangené pedig 17 négyszög mérföld az ottani mérték szerint, és pedig a Balti-tenger melléki országokban 7 orosz verszitet számítanak egy mérföldre. A dondangeni báró, a mint mondják, a «kék hegyek fejedelmének» («fürst von den blauen bergen») nevezi magát az említett hegyekről, melyek uradalmában vannak.

Mint a többi Balti-tenger melléki országok parasztjai, úgy a livek is jobbágyok valának. Személyes szabadságukat visszakapták 1817-ben, Kurland egység lakosaival együtt; de nem adták vissza

nekik ugyanekkor földbirtokukat, melyet személyes szabadságukkal együtt vettek volt el tőlük. A földbirtok után folyvást buzgón kíváncsoznak is; szüntelen él bennük a remény, hogy egyszer majd maguk lesznek azon homokhalmok uraivá. Különösen azok, a kik orosz hitre tértek, reménylik, hogy ezért az érdemükért földet fognak kapni. Mikor falvaikba érkeztünk, mindig megujult köztük az a hír, hogy a császár parancsából jöttünk az ő állapotukat megvizsgálni és nekik földet osztani.

A bérleti szerződések itt közönségesen 12 évre szólnak. Az évi bérlet mintegy 80 és 50, sőt 50 és 30 rubel közt váltakozik; egy lív telken (lívül *kārand*, ottani németiséggel *gesinde*) 4—10, olykor 15 *vakāmā* föld van (ném. Loofstelle, körülb. = 30 ár).

Az előtt robotnapokat is kellett szolgálniok az uradalomnak, sokszor a legjobb halászó időben, de most már a robot szerencsére el van tiltva. A pénzfizetésen kívül kötelesek a bérlők utakat is csinálni, részt venni a templom, iskola és papilak fenntartásában, fával ellátni az iskolát és paplakot stb. Tűzifát hordani az erdőből, bizonyos kijelölt helyről, meg van engedve a gazdáknak, de más lakosok kénytelenek az uradalomtól vásárolni. Épületfát egyáltalában pénzen kell venniök Dondangen területén. Természetesen a szerződések úgy vannak kötve, hogy minden előny a birtokos javára, minden kötelezettség a bérlőre esik, s ez elűzésnek van kitéve, ha csak egyetlen kötelezettségét elmulasztja, vagy ha az uraság meg talál halni.

Abból a rajzból, a melyet imént a lív földről nyújtottam, megérthető, hogy itt a földművelésnek vajmi kevés hasznot hajtónak kell lennie. Földjeiket a lívek tengeri hinárral trágyázzák, melyet a habok vetnek a partra. Legnagyobb részt a nyári gabnafajokat művelik: árpát, zabot és nyári rozsot. A mire saját természetük pótlásául szükségük van, többnyire Ösel szigetéről hozzák. A tengeri szelektől a homokhátak közt levő földeket gyakran a futóhomokkal való eltemetés veszélye fenyegeti, ezért őket kerítéssel kell védeni és a kerítést folyvást emelni, a szerint, a mint a földet körülvevő homoksáncz emelkedik. Minthogy földjük homokos, a burgonya rendesen jól megterem.

De a lív ember igazi termőföldje a tenger.

«*Juokšə lāja, ai'ə lāja,*

Āb uo kändidi m'ä'd m'ē'rs!

*Las kazā'gād māmi'ē mqs,
Kus māmiēz a'ddərst mürdab!*

Magyarúl: Fuss te hajó, siess hajó,
Tengerünkben nincs fató,
Az a földlakók földjén nő,
Hol az ekét tőri a föld lakó!

Így dalol a lív anya, midőn fiának bölcsőjét ringatja. A tengeren, csónakon, vagy hajón ringatódzás a legkedvesebb dolog a lív emberre nézve.

Mikor a tenger nyugodt, minden munkabíró ember hálóval a halászathoz lát. Leggyakoribb zsákmányuk a felszeg-űszó és a héring, a mely nekik általános mellék-ételük és egyúttal kereskedelmi czikkük. Sokszor vannak a parton kereskedők, többnyire zsidók, a halra várakozva. Gyakran járnak maguk a lívek is meg-rakodva hallal és máskülönben is adás-vevés végett Rigában és Szt.-Pétervárott, sőt elvitorláznak Finn-, Svéd- és Poroszországba is. Derék, bátor hajósok ezek a «halászberek». Minthogy az utóbbi időben a halfogás rosszúl ment, — minek okául a túlságosan finom hálókat mondják, — mind többen csaptak fel hajós legényeknek, úgyhogy pl. Domesnäs vagy Kuolka faluban alig maradt tiz lív legénynél több odahaza.

A méhészetet előbb nagyban űzhatték, de most már hanyatlóban van. Gyakran látni üresen álló méhes oszlopokat; ilyenekül a végükön lefűrészelt fatörzseket használnak, melyeknek közepe ki van vájva. A marhatartást a lívek nagyon kis mértékben űzik. Dondangen területén leginkább kecskéket tartanak, de ezek az állatok a popeni uradalomtól szigorúan ki vannak tiltva. A kertészet természetesen nem szolgál külön keresetforrássúl; de kis konyhakertek mégis találkoznak, melyekben murek, czékla, káposzta, nagy tök (melyet ők *gur'ki*-nak neveznek), azonkívül némely bogyós cserje, vagy almafa tenyészik.

Minthogy a lívek fő életmódjának jövedelmezősége évről-évre apad, ennek következtében vagyonságuk egyáltalában meglehetősen csekély. Vannak köztük módosabbak is, a kik vállalkozó hajlamukkal tisztességes vagyonságra tettek szert, hajók és tutajok tulajdonosai stb. A kereskedést és a tengeri járatokat a lív ember kedvteléssel űzi, de a testi munkára nehézkes. Hozzájárul még, hogy

minden templomnak szomszédságában koresma van, a hol sört és pálinkát mérnek, ünnepeken is mindjárt az isteni tisztelet után, és a hol sokszor a hétfők és különösen a téli napok is eltelnek; s így érthető, hogy sok házba a szükség is beköszönt.

A lív házak általában falukká csoportosulnak. De mégis nem mindenütt vannak a lakások együtt, hanem néhány faluban meg lehetőszen szétszórtak. Azon kívül egyes falvak közt különálló házak is találhatók. A lív faluk mint a tenger partján épültek, legtöbbször azonban a parti dombsorok mögé, úgy hogy ezek a falut egészen elfödik a part mentében haladó elől. Csak a csónakokból, melyek a parton a kikötőkben állnak és a hálókából, melyek a száritó fákon függenek, lehet következtetni, hogy abban az irányban falu van. A nagyobb falvak húsz házat is számlálnak, a kisebbek csupán négyet-ötöt.

A lívek lakóházai nem valami fényesek. Épület-alapjuk nincs. Az első gerendák szolgálják alap gyanánt. Kőhöz jutni ott, a mit már fentebb megemlítettem, nehéz is. A tető keskeny deszkákból áll; újabb épületeken zsindeyes tetőket is látni. A lakóház körül vannak a melléképületek és rendesen valami kis kert. Betekintve a ház pitvarába, legelőször is a «kályha-elő»-t (lívül *ajje'ddli*) látjuk, a hol a kemence szája van, a hol főznek, kenyeret sütnek és a honnan a szobát fűtik. A kályha benyúlik a falakon keresztül a szobába s ott meglehetősen nagy helyet foglal el, de a fűtés mindig kívülről történik. Ha benyitunk a szoba ajtón, kissé magasabb embernek vigyáznia kell, hogy bele ne üsse a fejét ha nem is a boltozatban, de a tető-gerendákba, oly alacsonyak rendszerint a szobák. Vacsoratájt lépve a lív szobába, a ház népét több asztal mellett falatozva találjuk. Az asztalon kívül a butorzatot székek és ágyak teszik, főképen az utóbbiak elég számmal. De sűrű is a lív szoba lakossága. Egy lív szobában átlag tíz embernél több lakik és a háznép mindig több családból áll. A ház gyakran három, néha öt szobát is foglal magában, mind egyenlően népest; üresen álló vendégszobákat, milyenek a legszegényebb finn ember házában is vannak, itt hiába keresnének. Nagyobb építkezéseket az uraság egyáltalában nem enged meg. Nem is csoda, hogy a lív embernek nincs különösebb kedve az építkezésre; mert hisz annak majdnem biztos következménye a bérösszeg felrugtatása lenne, s azonkívül az épületek végre is csak az uraságra maradnának. Az épületek

közül említhetők a hálótartó kunyhók, melyek a partra vannak építve s a pajták, melyek nyáron a leányok lakó- és hálóhelyiségei s menyegzők alkalmával a menyasszony szobái. Majdnem minden lív lakás mellett fürdőház is van, mert a gőzfürdőt a lívek úgy mint a finneek is, nagyon szeretik és hetenkint egyszer élnek vele.

A lívek ruházatáról semmi különöst nem lehet mondani. A nemzeti viselet köztük már majdnem teljesen kiment a divatból. Lábbelijük nyáron a sajtáságos, ú. n. *pastā'l*, mely egy darab bőrből áll és csupán az ujjakat fedi be. Azonkívül használnak fűzfahéjból font papucs-forma czipóket is. Nehány öreg asszony őrizi még «hármass fejkötőjét» (lívül: *k^olmkabā'l müts*), melyet az előtt a férjes nők ünnepnapokon viseltek. Gyéren látható még egy pár asszonyon a «*güngaserk*» is; ez rövid fekete szoknya, melynek alsó szélén három-négy széles, piros csík van. Egy-két asszony még az ú. n. «*kīrtan*»-nal, vagyis fehér hosszú és keskeny váll-takaróval jelenik meg a templomban.

Testalkatukra nézve a lívek többnyire természetesek. Találunk köztük olyan szálasakat is, a kikre csaknem öles embernek is úgy kell fölnéznie.

A gyermekek közt gyakoribb a szőke, a felnőttek közt kevésbé. Csinos arczokat nem egyszer lehet látni, különösen a «szép» nemben. Táncz közben mind a két nem ügyességet és bizonyos kecseséget is mutat. Egyáltalában a lívek jobb tánczosok hírében állanak, mint az idomtalan lettek.

A lív embert lelki jelleménél fogva bátornak, elhatározottnak, szemérmesnek, nyereségvágyónak, haragban engesztelhetetlennek írják le. Általában véve a lívek jó tehetségű emberek; határozottan azt tartják róluk, hogy természeti adományaikra nézve felülmúlják a letteket. Az ivásra és tönkrement hajók kifosztására való hajlam természetük árnyoldalaként említendő.

A mi az egyéni tapasztalataimat illeti, nekem nincs okom róluk jónál egyebet mondani. Engem és társamat mindig barátságosan fogadtak útunkon.

Vallásukra nézve a lívek nagyrészt lutheránusok. Már 600 évvel ez előtt a német lovagrend tüzzel-vassal térítette őket a keresztyénségre s a németek által az evangélikus vallás is elterjedt köztük.

A popeni uradalom területén lakó s a pizai fiókegyház alá

tartozó lívek lelki gondozását az angermüdei lelkész teljesíti, a ki minden ötödik-hatodik vasárnap prédikál náluk; máskor a kántor tart nekik istentiszteletet. A dondangeni lutheránus lívek mind az iraji egyházközség és a domesnäsi fiókegyház kötelékébe tartoznak. Az iraji templomban a pap minden második, a domesnäsiben pedig minden negyedik vasárnap prédikál. De újabb idő óta vannak nem lutheránus lívek is. Már néhány évtized óta találkoznak köztük baptisták is, s ezeknek Íra faluban külön imaházuk is van. Az orosz hitre való áttérés nagy számmal fordult elő abban az időben, mikor az orosz propaganda itt is lábrakapott; a popeni uradalomban csak 20—30 eset történt ugyan, de a dondangeniben néhány száz a lívek között is. Az áttérés jutalmául, a mint mondják, mindenféle földi javakkal kecsegtették őket, a nélkül azonban, hogy az ígéreteket beváltották volna. Most már akadnak ugyan olyanok, a kik ennél fogva régi vallásukra vissza óhajtanának térni, de ezt meg az orosz törvény nem engedi meg. Az orosz hittiek papja Domesnäsben lakik, a hol ennek a felekezetnek templomául egy régi, arra a célra berendezett korona-épület szolgál.

A keresztyén hit azonban nem bírta egészen legyőzni a babonát, melyről a lívek már régi tudósítások szerint is híresek valának. Még ma is sokféle babonás szokásokat követnek, a melyek az év nevezetesebb napjaihoz vannak kötve. Mindazonáltal az utolsó években a babona mindinkább szűnt, főkép a fiatalok közt, a kik iskolába jártak. Az iskoláztatás kényszere itt is három éven át a téli időszakra terjed. Külömben a lívek már előbb sem voltak teljesen tudatlanok; iskoláik régen vannak, és a lutheránus papok a nép művelődésére gondot fordítottak, úgy hogy bizonyosan nem találni lívet, ki olvasni ne tudna. S az olvasni tudás itt többet jelent mint másutt; mert itt idegen nyelven kell olvasni, a melynek rendkívül rossz a helyesírása. A lív nyelv sohasem volt az egyház és iskola nyelve. A mit a lívek tanulnak, lettül tanulják. Papjaik és tanítóik egy szót sem tudnak lívül. Az egyetlen lív könyv, a mely kezükön valaha megfordult, a britt biblia-társaság kiadta Máté evangeliuma, melyet ez a társaság terjesztett el köztük. De használata ennek sem valami sűrű, mert egyrészt a lívek az ő lett nyelvű iskoláikban nem szerezhetik meg saját nyelvük olvasásának gyakorlatát, és másfelől a könyv lett helyesírása kevésbé illik a lív nyelvre, a minthogy az már a lett nyelvben is rossz. Mind

a mellett többeknél hallottam, hogy Máté evangéliumát jól olvasák, sőt becses kincsnek tartják, ez lévén az egyedüli könyv, melyet anyanyelvükön nyomtatva láttak. Kár, hogy a könyv terjesztése az utóbbi időkben rossz kézben volt. A Piza falubeli tanítónak padlásán egész rakás hever ebből a könyvből és nincs gondja rá, hogy az emberek között kiossza; mert hiszen, úgymond, nem tudják elolvasni.

Az egyház és iskola útján, valamint a lettekkel való érintkezés folytán tehát minden lív már gyermekkorában megtanult lettül. A lív nyelv rendesen az első, mellyel élnek; de vannak a szülők közt, kik gyermekeikkel lettül beszélnek, hogy jókor megismertessék őket az egyházi és iskolai nyelvvel. Így történik ez kivált oly családokban, a hol a szülők egyike lett. Vegyes házasság azomban az utolsó évekig nagyon gyéren fordult elő.

Az a sűrű érintkezés, mely a lívek és az átellenben lévő Ösel sziget észt lakosai közt folyt, eszközlé, hogy majdnem minden lív férfi ért észtül, sőt némileg beszél is. Természetes, hogy ez rájuk nézve nem oly nehéz, mint a lett nyelv megtanulása, de azért külön gyakorlat nélkül nem értik meg egymást a lív és az észt. Az orosz nyelvet értők száma nagyon csekély; s az oktatás, melyet iskolás korukban e részben kapnak, úgy látszik, nem nagyon beható.

Ily körülmények közt feltehető volna, hogy lív nemzeti öntudatról egyáltalában szó sem lehet. Habár meg kell vallani, hogy az a többségnél csakugyan gyöngé, mindazonáltal nem hiányzik teljesen. A parti ember általában véve külömbnek szereti magát tartani a «földlakó»-nál — így nevezi a lettet — és kétségtelen, hogy fölül is múlja őt bátorságban, tapasztalatban, nyelvtudásban, egy szóval szellemi képesség dolgában. Sok lív ember fejezte ki megütközését azon, hogy nyelvét a lettek «ló-nyelv»-nek csúfolják. Gyakran hallottam őket szomorúan nyilatkozni a felett, hogy a lív nyelv oly kevéssé van művelve, s kértek engem, igyekezzem arra, hogy a lív legyen az iskolai oktatás nyelve. Mikor hozzájuk érkeztünk, nagy örömet keltett közöttük az az álhír, mintha a mi czélunk volna egyházi és iskolai könyvek előkészítése lívek számára. Egy lív nő igen rosszkedvüleg mondta nekem, hogy a tanító megtiltotta gyermekeinek egymás közt a lív nyelv használatát, pedig hozzátette, a lív gyermekekre nézve is «jēmā' kēl um' amā' ar-

māz» — az anyanyelv a legkedvesebb. Olyanok is találkoznak köztük, kik a lív nyelvnek és népnek fennmaradásában bíznak és beszédjükben is kerülnek a lett kölesönszavakat.

A lív népélet szellemi nyilvánulásának módjai, a lív nyelv és «folklore» ily viszonyok közt természetesen nem maradhattak meg tisztán, de mind a mellett — sőt egyrészt épen azért — a nyomozó számára külön érdekekkel bírnak.

A lív nyelv, mint ismeretes, a finn nyelv legközelebbi rokoni közé tartozik. Csupán attól függ, hogy mit értünk a «dialektus» meg a «nyelv» szókon, hogy kívánjuk-e a lívet a köz-finn nyelv dialektusának nevezni, a mely esetben egyéb dialektusok az észet, a vepsz, a vót, a szuomi stb.; vagy pedig külön nyelvnek, midőn azt az említett más nyelvekkel testvérnek és velük szorosabb egységben állónak kell tekintenünk. A mi helyzetét a köz-finn egyéb tagjai csoportjában illeti, kiemelendő, hogy nem egy pontban az észet nyelvvel áll közös alapon. Még a földrajzilag oly távol eső vepsz nyelv is számos feltűnő egyezést mutat a lív nyelvvel, így pl. az ú. n. mássalhangzó-gyengülés egyikben sincs meg. De hogy ezek a hasonlóságok szorosabb egységre mutatnak-e, vagy parallel fejlődés eredményei, biztossággal nem mondható. Legalkalmasabban tehetjük a lív nyelvet az észet és a vepsz közé.

A köz-finn nyelv összes dialektusai közül a lív az, mely leginkább eltávozott a köz-finn alapnyelvtől. Változások a vokális-musban, az *o* és *e* diftongizálása, az *i* okozta hangemelkedés (umlaut) és jésítés, a *h* elveszése, a hangsúlytalan szótag magánhangzójának gyengítése és másfelől a magánhangzók megnyújtása bizonyos, a mennyiség és hangsúly viszonyától függő törvények szerint: mind e jelensége a külön fejlődésnek már magában is elég volna a nyelv alakjának megváltoztatására. De hozzájárulván ehhez még az analogia nagy szerepe s a lett nyelv hatalmas befolyása is, könnyen belátható, hogy a finn ember teljességgel nem értheti meg a lív nyelvet.

Egyéb iránt a végbement változások következtében az «agglutináló nyelv» nevezet legkevésbé sem illik a lív nyelvre. Az olyan példák, mint nom. *lāpš* (finn *lapsi*), gen. *laps* (finn *lapsen*);

nom. *kēl* (finn *kieli*), gen. *kiēl*; nom. *Uēstā'*, part. pl. *lešti*; nom. *puola* (finn *polve-*), part. sing. *polla* (finn *polvea*), melyekben a *tő* és *rag* egymástól elválaszthatatlanok, mutatják, hogy itt nem agglutináló nyelvvél vagy «rossz mozaikkal» van dolgunk.

Sjögren és Wiedemann munkájában két kurlandi liv dialektus van ismertetve, t. i. a keleti és nyugati. Jellemző különbségük a mély szókbéli szuomi-finn *e* megfelelőinek eltérő fejlődése; míg ugyanis ennek a nyugatiban *ü* felel meg, a keletiben *i*, az az orosz *и*-féle hang, melyet Wiedemann helytelenül ír le. (Pl. szuomi-finn *vesa* sarjadék, nyugatliv *vüza'*, keletliv *viä'*.)

Egy másik jellemző vonás a keleti nyelvjárásra nézve az eredeti hosszú *ā*-nak labializálása (*ā*-ra változása), míg ugyanitt a később megnyújtott *a* mint *ā* lép föl; pl. szuomi finn *mā*, keleti liv *mā* föld, szuomi-finn *jalka*, keleti liv *jālga*. A nyugatiban pedig mind a két *ā* egy kissé labializálódva van (*mā*, *jālga*). Egyéb különbségek is vannak a kiejtésben, alakban és szókinésben, de azok egyáltalában nem jelentékenyek. Meg kell azonban különböztetni még egy harmadik, közvetítő dialektust, az *irait*, mely a mélyhangú *e* fejlődését tekintve a keletihez, az *a* alakulását tekintve pedig a nyugatihoz csatlakozik, melyhez egyéb iránt alak- és szókinésbeli tekinteteknél fogva is közelebb áll.

Ha mindent fel akarnék sorolni, a mi a liv nyelv hangfejlődésében és analogia-képzésében nyelvészeti szempontból érdekes, egész liv grammatikát kellene előadnom. Ezzel azonban nem akarok a t. hallgatóságnak terhére lenni, hanem szorítokozom csupán egyes körülményekre, melyek némely általános kérdések tekintetében a nyelv természetének, fejlődésének és kihalásának jelenségeit megvilágítják.

Kérdés tárgya volt, miképen hatják át a hangtörvények a nyelvet, vajjon általában egyszerre történik-e ez meg, vagy föl kell tenni, hogy bizonyos keveredési idő van a réginek és újnak érvényesülése között. Erre a liv nyelv meglehetősen biztos feleletet ad.

A liv nyelvben épen most folyik az a változás, mely egészen el fogja pusztítani az *ü* és *ö* labializált palatalis magánhangzókat. Az öregebbeknél még tisztán hallani az *ü* és *ö* hangzókat, habár jóval gyengébb labializálással ejtik, mint a megfelelő mély *u* és *o* vokálisokat. A középkorúak az *ü* és *ö* helyett sajtáságos, rendkívül gyengén labializált vokálisokat ejtenek, melyek a szokatlan

fülre nézve csupán *i-* vagy *e-*nek hangzanak. A fiatalabbaknál pedig ezek helyett már tiszta *i* és *e* hangzókat hallani.

Más pontok is vannak, melyekben az öregebbek nyelve régibb fokon áll, mint a fiatalabbaké. Így pl. észrevehető, hogy a fiatalabbak a hosszú \bar{a} hangzót erősebben labializálják, mint az öregebbek.

Nyilvánvaló tehát, hogy a változás nem terjed ki egyszerre az egész területre, hanem lassankint megy végbe a különböző életkorokon át.

Érdekes a hangtörvények terjedését nemcsak az életkor, hanem a földrajzi terület szempontjából is követni. Az *ü-* és *ö-*nek említett *i* és *e* irányú változása a lív nyelv egész területén, mind a három nyelvjárásban van meg; de igen érdekes, hogy annál magasabb korban mutatkozik, minél közelebb megyünk kelet felé. A legnyugatibb nyelvjárás területén csak az egészen fiataloknál lehet az *ü* és *ö* helyett *i* és *e* hangzót hallani; minél keletebbre jövünk, annál öregebbeknél. Domesnäsben már a legöregebbek sem ejtenek mást, mint alig észrevehetően labializált *ü-t*, *ö-t*. Hasonlóképen nagyobbodik az eredeti \bar{a} labializálása, minél keletebbre megyünk, úgy hogy Domesnäsben a fiatalabbak szájában már nagyon közel jár az *o*-hoz, míg ellenben a nyugati részen a pizai öregek közt az *a* labializálása még nagyon csekély.

Látni való tehát, hogy a hangváltozások általán véve keletről indultak ki, a hol már az öregebbeknél a változott hangokat halljuk, és úgy terjedtek nyugat felé. A keleti dialektus területe nagyobb is, mint a nyugatié; mert az utóbbit csak két faluban beszélik, Pizában és Lúzsban. Ellenkezőleg, némely szóalakok, úgy látszik, nyugatról kaladtak kelet felé. Így például mind a két keleti nyelvjárás hangtörvényei szerint való alak *i'bbi* (= ló) a nyugati szerint *ü'bbi*; de az utóbbi, mely hangtörvényileg csak a két legnyugatibb falu területére tartozik, annyira általános lett, hogy az *i'bbi* alak már csakis a legkeletibb faluban hallható.

Úgy látszik, általában az a hangtörvények menete, hogy egyrészt a fiatalabbak különböző módon reprodukálják ama hangokat, melyeket az öregektől hallanak; és másrészt, hogy a hangtani sajátságok átmennek egyik dialektus területéről a másikra, a hol arra a feltételek megvannak. Ugyanezt az eltérést a fiatalabbak és öregebbek beszédje közt, a hangbeli sajátságoknak

ezt a bizonyos irányú elterjedését másutt is észleltem, a hol alkal-
mam volt az élő népnyelvet hallani. De sehohsem tűnt ez ki oly
világosan, sehol sem volt ez a különbség egyes, ugyanazon falu-
beli egyének beszédében annyira feltűnő, mint a liveknél. És ennek
bizonyára külső oka is van, mely a hangváltozás menetét sietteti,
az a körülmény, hogy minden lív ember anyanyelvén kívül lettül
is beszél.

Talán nem részesült eddigelé mindig kellő figyelemben az a
körülmény, hogy hasonló hangtani sajátságok sokszor előfordul-
nak ugyanazon a földrajzi területen oly nyelvekben, melyek égé-
szen különböző nyelvcsoportokba tartoznak. Világos, hogy ennek
a jelenségnek magyarázatát nem lehet éghajlati hatásokban
keresni, hanem az ilyen sajátságok közvetítői a kétnyelvű embe-
rek; mert megjegyzendő, hogy a több nyelvet beszélők legua-
gyobb része mindegyik nyelvben csak egy és ugyanazon foneti-
kával él.

A mi a lív nyelvet illeti, biztosra vehető, hogy az *ü* és *ö*
hangok *i* és *e* irányú változása a lett nyelv befolyásának eredmé-
nye, minthogy a lett nyelvben ezek a hangzók nincsenek meg, s a
lett ember, ha németül beszél is, *ü* és *ö* helyett *i*-t és *e*-t mond.
A lett nyelv valószínűleg siettette ennek a hangtörvénynek érvé-
nyesülését, úgy hogy ez már egy generációban végbemehetett.

De van a lív nyelvnek egy másik hangtani sajátsága is, mely
a nyelvtörténet szempontjából még sokkal fontosabb, t. i. a hang-
ejtés kétfélesége; t. az *e l e r e d ő* és a *m e g a k a d ó* ejtés (német
műszóval: geschliffener und gestossener ton) megkülönböztetése,
a melyet Sjögren és Wideman éppenséggel nem hallottak. Annak,
ki nem beszél olyan nyelvet, a melyben ez a különbség megvan,
csaknem lehetetlen is azt észrevennie, mert közönséges fülre nézve
majdnem azonos a benyomás, akár egyfolytában történik a zöngé-
képződése, akár pedig, mint a megakadó ejtésű hangoknál, záród-
nak a hangszalagok rezgés közben. A megakadó hang a lív nyelv-
ben részint egy eredeti *h* nyomaképpen, részint pedig más, szabá-
lyokkal pontosan meghatározható esetekben lép föl, és nem magya-
rázható egyébnek, mint egy másféle, korábbi hangsúly-nem
tükrözőjének.

Nagyon érdekesek eme sajátság földrajzi elterjedésének
viszonyai. Legelőször a lett nyelvben találjuk, hol egy régibb, a

litván nyelvben még most is meglevő hangsúly-nemet képvisel és valószínűleg a lett nyelv útján jutott a lív nyelvbe is. De még ezzel nincs vége; dívik a kurlandi német dialektusban, s észrevehető minden művelt született kurlandinak német beszédjében is, amely különben hochdeutsch. A plattdeutsch nyelv sajátása ebben a tekintetben még nincsen kellőképp földerítve, de bizonyos hogy ott is, ha nem is ugyanazon, de mindenesetre hasonló hangsúlyviszony áll fenn. Nörrenberg Konstantin «Studien zu den niederrheinischen Mundarten» című munkájában látom, hogy legalább az alsó-Rajna vidéki plattdeutsch dialektusban a hangsúly és megnyiség viszonyaira vonatkozó szabályok feltűnő hasonlatosságot mutatnak a lív nyelvbeliekhez. Hozzájárul még ezekhez a dán nyelv, a hol egész biztosan ugyanez a hangejtési különbség uralkodik, és a hol az régiebb, a svéd nyelvben még meglevő magassági hangsúlyviszonynak felel meg. Így tehát e hangtani sajátásnak területe közép-Európának egész éjszaki része a félszigetekkel együtt.

Eddig olyan hangmódosulásokról szóltunk, melyeket a két nyelv közti érintkezés idéz elő. De a lív nyelvben az idegen nyelvnek oly óriási hatását észleljük, melynek következménye az, hogy az idegen anyag a nyelvet lassankint egészen előzönlí és a nyelvnek kihalását okozza.

A nyelvanyagnak az a része, a mely legkönnyebben megy át kölcsönkép egyik nyelvből a másikba, a szókincs. Kivéve azon kevés számú al-német szót, melyek közvetlenül jutottak a lívbe, mindazok a szók, melyeket a lív nyelv az ő külön életében kölcsön vett, kizárólag a lettből, vagy lett közvetítés útján kerültek a lív nyelvbe. Ha meggondoljuk, hogy a lívek már évszázadok óta érintkeznek a lettekkél, hogy egyházi, iskolai, irodalmi nyelvük mindig a lett volt, és hogy minden lív ember lettül is beszél: könnyen megfogható, hogy a lív szókincs az életnek minden ágát illető lett szóanyaggal van tele. Mondhatjuk, hogy körülbelül fele a lív szókészletnek lett eredetű.

A szókincs után bizonyára a szólásmódok és mondattani sajátások találják leghamarább az utat egyik nyelvből a másikba, és pedig szintén a két nyelvet beszélők közvetítésével. Rendkívül nagy a lett nyelv hatása a lív nyelv mondatszerkezetére. Találunk már például lett præpositiókat is a lív casusok támogatói gyanánt,

igy pl. *pa* translativussal együtt (*pa ibi'zaks* lóul, lóvá e helyett: *ibi'zaks*), ezen kívül lett kötőszókat (pl. *un*=és, *bet*=de stb.)

Legutolsó sorban fogad el idegen anyagot az alaktan. De van az alaktannak egy része, mely a többinél vendégszeretőbb, t. a szóalkotás összetétel és képzők által.

A köz-finn nyelvben eredetileg nem voltak összetett igék. Minthogy a liv nyelv egész sereg lett praefixumos igét vett kölcsön, melyekben az igekötőnek külön funkcióját érezték, elkezdtek azokat eredeti igékkel is összekötni, és most már minden liv ige kaphat egy *nu'o*, *pi'e*, *ai's* vagy más ilyen lett igekötőt, a mely az értelem módosítására szolgál.

S ugyanazon a módon, mint a praefixumok kölcsönvétele, történik a képzőké is. A mint egyszer bizonyos számú szót kölcsön vesznek, a melyekben az idegen képzők jelentését érzik, a képzőt analogia útján az eredeti tőkhöz is hozzáragasztják. Nem szólva olyan suffixumokról, mint *nikä'* (lettül=*neeks*) pl. *kruognikä'* koresmáros, *Pizä'nikä'*, Piza-lakó, mely majdnem összetételi szórésznek érzik, már olyan képzők is, mint a lett *igs*, hozzájárulnak a liv tőkhöz, pl. *āndig* adakozó (*āndab* adok). Tulajdonképi ragok átvétele általában nem lehetséges. De mégis van a lett nyelvben egy casus, mely a liv alakokat befolyásolta, t. i. a nominativusi alak. A liv nyelvnek már régóta vannak egyrészt saját szavai, másrészt régi kölcsönvételei, melyekben az *s* köz-finn szempontból a tőhöz tartozónak tekintendő, de egyéb casusokban a hangtörvények szerint elvész, úgy hogy a nominativusi *s* csakis a nominativus jellemzőjének tűnik fel. A lett nyelvben pedig az *s* sokszor a nominativus ragja. Ennek a hatása az, hogy *s* vagy *z* olyan esetekben is föllép a nominativusban, mikor eredetileg ott semmi keresete nem volt (pl. *kāinal* v. *kāinalaz* hónal, *ku'dgəz* ontok, szuomi-finn *kude*, tő *kuteke*).

Ellenben nincs rá példa, hogy más idegen ragok, melyek a finn nyelv szempontjából is viszonyítást fejeznek ki, a nyelvbe behatoltak volna.

Némely képzők kölcsönvétele megtörténhetik a kölcsönadó nyelvnek kisebb mérvű befolyása mellett is; de a liv nyelvben a kölcsönvétel oly roppant nagy, hogy benne a lett nyelvnek teljesen elárasztó hatását kell fölismernünk. A hangtani befolyásokról már ezelőtt volt szó, és nézetem szerint az ilyen befolyás előállhat,

habár az idegen anyag behatolása egyébként nem valami felette nagy is; erre csupán a gyermekkoruktól fogva két nyelven beszélők bizonyos száma szükséges, — oly körülmény, melynek arra, hogy szó- és mondattani kölcsönvételek történhessenek, nem kell múlhatatlanul fennforognia.

A lív nyelv tiszta képet nyújt arról, hogyan hal ki valamely nyelv természetes halállal, kényszerítő eszközök nélkül. Lassanként, egymásután feledésbe mennek az eredeti szók és helyükbe lépnek az idegen kölcsönszók. A mondatszerkezet az idegen minta szerint módosul, az idegen hatás kiterjed az alakokra és hangokra is. Ha ez pedig évek során át rendszeresen foly, már nem nagy ugrás kell a nyelvnek tökéletes elfelejtésére, az életből a halálba.

A mily rendkívüli volt a lettség befolyása a lív nyelvre, szintoly hatalmas volt az a lív folklo-re-ra.

A nemzeti élet gyöngülésének egyik jele a népdal elnémulása. Elfelejtve saját dalait, a lív ember lettül dalolja el örömét, bűját. Csaknem az egyedüli hely, hol a lív dal még megmaradt, az, a mely mindenütt kútfeje és végső menedéke a nemzetiségnek: az otthon. Gyermeke bölcsője mellett a lív anya még saját nyelvén dalol. Új csónakról zeng neki, a melyet atyja készít, s melyhez anyja szövö a vitorlát; csónakról, melyen az északi szélle szembe lehet szállni. Vagy az anya-egeret kéri, hogy szerezzen gyermekének álmot, át a szobán, át a benyilón, át a meleg kályhán, a bölcső feje-alja fölött, úgy, hogy a macska meg ne lássa és az anya-egeret meg ne ölje. Elmondja, hogy az orosz kutya, a borzas eb hogyan szerzett a gyermek hugocskájának koszorúkotót, kis öccsének pedig hárfahúrt.

Ilyenfélék ezek a dalok mind, nagyobb költői becs nélkül.

A nyájör az erdőben, mikor unalmas napjának végét várja, így énekel:

*Selgə, selgə pāvīn ārmaz,
Ne ka ivā' vei'ski sēlgib!
Viērə, viērə pāvīn ārmaz,
Ne ka kanā' munā' viērəb!
Lopī'z min'nən lēba jērā'
Lopī'st min'nən vīzəd jērā'.*

Magyarúl: Tisztúlj, tisztúlj, kedves napom,
 Mint a patak vize tisztúl!
 Fordúlj, fordúlj, kedves napom,
 Mint a tyúk tojása fordúl!
 Vége már a kenyerelemek,
 Vége már a czipellömnek.

A fiatal leány az anyját okozza, hogy ő szolgáló, mivel az anyja már a bölcső mellett azt dalolta neki, hogy «alugyál te szolgálgeény menyasszonya». Egy másik meg büszkén mondja, hogy biz' ő nem megy szolgálgeényhez; neki már kiskorában kezében volt a szolgálgeény gyűrűje, de ő most azt a folyóba akarja vetni: «Inkább ragyogjon a folyó fenekén, mint az én ujjamon» — úgymond.

Húsvétkor a hajadonok azt mondják, hogy a farkas, a medve más erdőkbe menjen, jó állatok jöjjenek az ő erdeikbe, kővér halak a saját tengerükbe, soványok más tengerekbe, jó legények az ő falujukba, rosszak a másokéiba.

Legyen elég ez a néhány szó a lív dalok tartalmáról. A mi az alakot illeti, első helyen az említendő, hogy többnyire csak töredékeket kaphatni, jobbára négysorosakat. A versmérték a régiebb dalokban nagyobbrészt négy trochæus, a Kalevala versmértékéhez hasonló. Sokszor minden második sor megrövidül, úgy, hogy az utolsó láb katalektikus, vagyis a sor csak három lábból áll. Olyan szabályszerűség, mint a Kalevalában, itt egyáltalán nem létezik. Kivált az újabb dalokban, melyek nem erre a versmértékre mennek, a mértékalkotás gyakran oly szabad, hogy bajos a mérték alapját kivenni.

Dalokat már csak az öregektől lehet szerezni. A fiatalok vagy éppenséggel nem, vagy rosszul tudják azokat. A pizai öreg Prinz, az én első nyelvmesterem, egy kis műköltészetet is megkísértett lív nyelven. Lefordított rímekben bizonyos dalt Napoleonról, az úgynevezett Kutschkelied-et, mely egy német gúnyíratban több nyelvre fordítva megvan. Azonkívül rimes alakba öltöztetett egy éneket, mely atyjának szerzeménye volt. Ezekben a nyelv egészen jól folyik; a lív nyelv csiszolt alakjai elég jól bele illenek a költői mezbe.

Elbeszélő költészetről ezekben a daltöredékekben természetesen szó sem lehet. Ellenben kaphatók még elég számmal prózai

darabok, mesék, melyeket a lív ember a lett «*passaka*» szóval nevez. Kétségtelen, hogy azok között, melyeket ezen az úton gyűjtöttünk, tetemes nagy a lettektől kapott és lettből fordított darabok száma. A mese egyáltalában egyik néptől a másikhoz vándorló cserecziák, annyival inkább itt, hol ezt a nyelvtudásbeli viszonyok is annyira elősegítik.

Az általános mesetárgyak, melyeket egyéb népeknél ismerünk, itt is feltalálhatók. Itt is szól a mese a három fiútestvéréről, kik közül kettő okosabb, egy pedig ostoba, s az utóbbi mégis feleségül kapja a királykisaszonyt. Úgy szintén beszélnek a királyleányról, kit valaki az ördög kezéből kiszabadít. Ismeretes az a finneknél szintén meglévő mesetárgy is, mely arról a fiúról szól, a kiről születésekor megjósolják, hogy a királynak veje lesz és kit a király az ördöghöz küld tanácsért. El van terjedve az ördögről és szolgájáról szóló mesekör is, mely sok pontban megegyez a rokon tárgyú finn mesékkal, csak hogy itt a szolgát nem «*Matti*»-nak hívják, mint a finneknél, hanem «*Ants*»-nak (= német Hans). Az állatmeséknek nincs valami nagy divatja. Beszélnek állatokká vált emberekről, és még ma is hiszik, hogy vannak állatokká válható emberek. Külömben az állatok az emberekkel együtt lépnek föl cselekvőleg és nekik segílyt nyújtva, de ritkán szerepelnek csupán maguk közt. Nagyon kedvelik azt a mesét, melyben az állatok rablókat üznek ki tanyájukról. Néhány rókaacsínyt is mondottak el nekünk. Ezekben másik szereplőül, kit a róka rászéd, nem mint az északi népeknél a medve, hanem a farkas jelenik meg.

Említsük még curiosum kedvéért, hogy itt is találkozunk avval a széles körben ismert mesével, mely szerint az ördögnek szemét kisütik, juhát megölik, és az ő megvakítója egy juhnak bőrében menekül, ugyanazon mese, melyet az Odysszeiából ismerünk Odysseus- és Polyphemosról és a mely külömben a finneknél és lappoknál is megvan.

Mythologiai tárgyú mesék nem fordulnak elő. Egy mesében *Jumāl* (Isten) és *Pitki* (a villámló) vannak lakodalmi vendégekül meghíva. De általában véve a pogánykori emlékek egészen elmosódtak.

A lív népköltés egyéb termékeiről: közmondásokról, találós mesékről, melyek közt néhány mértékes alakú is van — e helyütt még kevesebbet kell mondanom. Ezeknek gyűjtése, különösen a

közmondásoké, nehezebb is; azért belőlük aránylag kisebb gyűjteménnyel be kellett érünk. Bizonyos, hogy köztük is sok a lettből való; erről azon csekély hasonlítások után is meggyőződttem, melyeket tenni eddig alkalmam volt.

Egy ízben a domesnäsi félsziget partján egy fiatal liv emberrel beszélgettünk arról a keskeny partszegélyről, melyet ő hazájának nevez; arról a csekély számú népről, melynek tagjai közé számítja ő magát; arról a nyelvről, mely neki anyanyelve. Mikor arra került a szó, hogy ezt a nyelvet végromlás fenyegeti, ő lelkesülten mondta: «Nem, a partlakók nyelve nem vész el. Ameddig ez a kuolkai félsziget és ezek a parti halmok — s itt kezével rájuk mutatott — megmaradnak helyükön, addig a liv nyelv is megmarad!»

De mi, tekintetes Akadémia, nem osztozhatunk ebben az optimista felfogásban. A lettségbe való beolvadás, s ezzel a halál, egészen biztosan előttük áll a líveknek. Hogy azután a lettség ott a szláv tenger határán megőrizheti-e a maga nemzetiségét, ez más kérdés. De nekünk kötelességünk, hogy igyekezzünk, amíg nem késő, a tudomány számára megmenteni mind azt, a mi még megmenthető.

Dr. SETÄLÄ EMIL.

Lív nyelvmutatvány.

Az alább következő lív mesét, a mint többi lív anyagomat is, azon a tanulmány-úton jegyeztem föl, a melyet 1888 őszén Kurland lív partján tettem. A nyelvjárás, melyből a mutatvány közölve van, csak egy faluban dívik: *Íra*, németül *Gross-Irben* faluban. A Sjögren-Wiedemann-féle lív grammatika ezt a nyelvjárást, mely mint közvetítő a nyugati és keleti nyelvjárás közt érdekes, nem ismerteti (l. fent 256. l.). Ez a mese tehát az első, a mely ezen a nyelvjáráson jelenik meg.

A mi az itt használt átírást illeti, említendő, hogy a menyire lehetett, azzal az írásmóddal éltem, mely e folyóiratban divatos. Ugyanazon okból az írásmód valamivel 'nagyoltabb', mint a melylyel az anyag végleges közlésekor szándékozom élni.

Az új betűkről a következő megjegyzést tartom szükségesnek. *q*, mindig hosszú (\bar{q}), jelöli a labializált *a*-t (magyar rövid *a*), mely ebben a dialektusban az első szótagnak eredeti hosszú \bar{a} -ját valamint később megnyújtott *a*-ját helyettesíti.

i jelöli azt a hangot, mely úgy képződik, hogy az ajkak visszavonódnak és ugyanekkor a nyelv is visszahúzódik, jóformán ugyanabba az állásba, mint az *u*-nál. Akusztikai benyomása meglehetősen ugyanaz, mint az orosz *и*-é hangsúlyos szótagban. Egészen helytelen Sjögren-Wiedemann leírása, hogy ez a hang *ü* és *ö* között állana.

e és *o* csak mint utolsó componensek *ie*, *uo* (*i^e*, *u^o*, szó kezdetén *je*, *vo*) diphthongusokban fordulnak elő. Mind a kettőnél az ajkak körülbelül ugyanabba az állásba húzódnak vissza, mint az *e*-nél s a nyelv is visszahúzódik jóformán az *o*-nak megfelelő állásba. Az egyetlen különbség az, hogy az *o* hátulsóbb nyelvállással képződik. Legtisztábban lépnek föl ezek a hangok a szó kezdé-

tén (*je, ve* kapcsolatokban), míg *ie, ue* diphthongusokban képződésük tökéletlen, és az előttük álló vocalis színezésükre hatással bír.

ö-vel jelöltem itt az *üö* diphthongusnak utolsó componensét, mely nagyon hasonlít az *e*-hez, de az első labialis componenstől külön színezése van.

ø-vel van jelölve az a hangsúlytalan szótagban előforduló «mixed»-vocalis, a mely meglehetősen úgy hangzik, mint a német *e* ebben a szóban *knabe*.

ü és *ö* ennek a mesének elbeszélőjénél észrevehetőleg labializáltak. A fiatalabbaknál *ü ö* helyett már tiszta *i-t, e-t* hallani.

Reducált *i, u* («*i, u* consonans») mint diphthongusbeli első componens itt kis betűvel a sor fölött van jelölve; mint második componens pedig, a mely esetben sokszor secundaris hangfejlődés következtében nyúlt meg, *i*-vel, *u*-val. Említendő egyébiránt, hogy a reducált *u-t* a legtöbbek dentilabialis articulációval ejtik.

Apostroph-jellel itt egy különös hangejtést jelölök, a melyet megakadó hangejtésnek nevezhetünk (l. fent 258. lapon). A zöngé képződésében való megakadást értünk rajta, mely úgy történik, hogy a hangszalagok rezgés közben záródnak. A megakadás eshetik

1. hosszú magánhangzóra (jelölés: apostroph magánhangzó után), pl. *tü'gød* (finn: *tuhkat*) hamu, *mä'* (finn *maahan*) le, *tubä'* (finn *tupa*) szoba; tkp. *tü'ugød* stb.

2. *ie, ue* diphthongusra a componensek közé (jelölés: apostroph a componensek közt), pl. *ti'edä* (finn *tehdä*) tenni, *tu'ødäb* (finn *tohtii*) mer.

3. *i, u* «consonans»-ra (t. i. *ai, ou* stb. féle diphthongusokban) és *l, r, n, m* liquidákra, ha rövid magánhangzó után következnek (jelölés: apostroph az első «consonans»-betű után), pl. *ai'läb* (finn *ajelee*) siet, *sou'* (finn *savu*) füst, *pim'do* (finn *pimeä*) sötét, part. *kal'lä* (finn *kalaa*) nom. *kalä'* hal; tkp. *ai'üläb, pim'mdä* stb.

4. rövid magánhangzóra, ha a magánhangzó után *g, d, b, z, ž* következik (jelölés: apostroph a magánhangzó után), pl. *ka'gl* (finn *kaula*) nyak, *vo'droz* (finn *ohra*) árpa, *tu'bbä* (finn *tupaa, tupaan*) szobát, szobába, *vi'zzä* (finn «*visaan*») zárva.

A quantitást illetőleg említendő, hogy a megnyújtott magánhangzó a második szótagban valamivel rövidebb, mint az első szótagbeli hosszú vocalis.

Mássalhangzók hosszúságát kettős írással csak két magánhangzó közt jelöltem, de a szótag végén jelöletlenül hagytam. Egyáltalában megjegyzendő, hogy rövid magánhangzó után a szótagvégző consonáns hosszabb, ha a második szótag vocalisa gyöngült (elveszett vagy *a*-vé, *i*-vé változott), pl. *randə* (tkp. *ranndə*, finn *rantaan*), nom. *rānda* (finn *ranta*); part. *mustə* (tkp. *musstə*, finn *mustaa*), nom. *mustā'* (finn *musta*) fekete; hasonl. *villə* (finn *villaa*), nom. *vīla* (finn *villa*) gyapjú, *kan'nə* (finn *kanaa*), nom. *kanā'* (finn *kana*) tyúk.

Aigā'list rou'ž «a határi nép» — a mi a tartalmát illeti — ugyanazt a szerepet játssza, mint «*Hölmöläiset*» a finneknel: együgyűség, ostobaság képviselői.

Aigā'list rou'ž ne ā't tu'bbə ürgənəd ti'édə. Siz ne āb uot mit ū'tə lä'bbə tiēnəd, agā' tubā' um' vōnd pim'də. Siz ne ā't nustā'nəd ti'ēsəmi'éd, las ti'ēsəmi'éd sprī'ēžgəd, kui' tu'bbə vālda sāb si'zzəl. Sis ti'ēsəmi'éd ā't kītənəd, laz vītā'g jēgā' ūks ū'd k'ot un laz lākkəd ulzə, las tiēgəd k'ot sū vāldin, siz lā'b vālda k'ot si'zzəl un siz las pangəd vāgi aššə k'ot sū vī'zzə, ku vālda āb lā' ulz, siz laz vīgəd tu'bbə un laz laskəgəd k'ot sū tū'z vāldin, siz lāji tubā' vālda. Agā' iz ne ā't kāndanəd pāva le'b: tubā' kui' vōnd nei' vōnd pim'də. Siz amā' vanā' ti'ēsəmiēz i'ēvan'llən sāina vai'ldə, ku sāl paistən vālda. Sis se kītən, laz ra'dləgəd sūrd ōkud sainə, siz lāji vālda. Un siz ne 't ra'dlənəd un tubā' um' vōnd vālda.

Siz um' vōnd tubā' vāgi külma. Sis ti'ēsəmiēz um' sprī'ēžən, laz mūrtagəd q̄'i. Agā' siz nā't mūrtnəd, tubā' um' vōnd siēgid p'ē-rā'st külma. Siz vanā' ti'ēsəmiēz kītən: v'ēdāgid villiz lānga ümmər q̄'i, siz lem āb lā' ulz. Siz ne ā't v'ēdā'nəd, agā' lem um' lā'nd ulz. Siz vanā' ti'ēsəmiēz kītən, las kūtā'gəd q̄'jə. Siz ne ā't kūtā'nəd, sis tubā' iēnd lemməks.

Siz vanā' ti'ēsəmiēz kītən: «külāgid suolə». Siz ne ā't külanəd nurm pāl suolə. Sis pannəd kuora mā jūr un küldənəd, kas kazā'ji ka suolə. Vanā' ti'ēsəmiēz kītən, ku kazā'ji kül. Sis ka'zzən sūr suolə, agā' selli, ku kādū'dəks āb vīi jūrə akkə. Siz ā't lā'nəd ni'ēməd suolə pāl. Sis ti'ēsəmiēz um' sprī'ēžən: kui' ni'ēməd jērā' sāb? ni ku i'ž lā'b ajā'm, siz bredūb suolə jērā'. Agā' siz ne ā't pannəd

ti'ēsomi'ē sūr rai' pāl istəm un siēn pātəg kädä, un siz nēla miēstə kändanəd tända, las se ajä'g nī'ēməd jērā'.

Siz ne ā't ürgənəd suolə nīto, agā' äb uot vīnəd nu'onūto — nāntən äb uo vond vikā'tə. Siz vanā' ti'ēsomiēz kītən, lassiji plīntaks suolə nurm pāld jērā'. Agā' siz ne ā't lassənəd un ne äb uot nu'olas-sənəd un ne ā't bäs suolə iēnəd. Siz ne ā't tuonəd lūnda q̄'i pāl un kūjastanəd s'ēdā, laz iēg pa suoləks — agā' se um' sul'lən jērā'.

Sis ti'ēsomi'ēd ā't lā'nəd kruogə. Sā'l um' vond ükš šūr runts. Siz ne ā't kü'zzənəd, kui s'ēdā' nutā'ji. Kruognikā' kītən, se volli irəd-izā'nd. Agā' nāntən um' vond vägi jēn' iridi. Vanā' ti'ēsomiēz kü'zzən: kui' jēn' se maksā'b. Kruognikā' kītən: k'olm sadā' ru'blə. Siz vanā' ti'ēsomiēz um' maksən. Agā' ni ne ā't lā'nəd jērā, vitā'nəd runts ka ūniz. Siz vanā' ti'ēsomiēz lā'nd ta'ggiz kü'zzəm, mis se irəd-izā'nd sōji. Kruognikā' kītən: mis āndab, s'ēdā' süöb. Siz vanā' ti'ēsomiēz kītən nānt munt ti'ēsomi'ēdən, ku se sōji rou'stə un luomidi. Ta äb uo nu'okūldən, kui' kruognikā' um' kītən. Siz ne ā't ürgənəd ra'bbə s'ēdā' runtsə. Siz runts um lā'nd katū'ks pāl. Siz ne sūr dālbaks ā't lā'nəd süskā'm — runts ai'lən pidz dalbə nānt eñtsən silmzi un mē' j'ēdsped'i un sis ta'ggiz lā'nd katū'ks pāl. Sis ti'ēsomi'ēd lā'nəd ku'bbə täi'z sprī'ēžəm, kui' tām' tutkā'm sāks, ta ju sōji nānt eñtsəd jērā' tūkkiz. Siz vanā' ti'ēsomiēz kītən: patni tubā'n tul' jūrə, laz runts palā'g jērā'. Sis pannəd tubā' jūr tul' — tubā' ürgən pal'ə, agā' runts ai'lən mē' un t'oiz katū'ks pāl ül'zə. Vanā' ti'ēsomiēz kītən: pangid set sīn täi'z tul' jūrə — nāb kus ta siz lā'b. Runts lā'nd mē' täi'z un k'olmiz katū'ks pāl ül'z. Vanā' ti'ēsomiēz kītən: kütā'ji parā'mist tūkkiz jēlü'd jērā', äb ku runts ēji jēl'ə, siz ju ta sōji nānt jērā'. Siz runts ai'lən mītsə j'ēdsped'i.

Siz nāntən äb uo vond leibə. Siz vanā' ti'ēsomiēz kītən, lē'ji sēm' ü'd kiu', siz jovā'ji jou'di. Siz ne ā't kiērənəd kiu' sūr mä'g pāl ül'z un sis sāl' mä'g allə um' vond sūr jāra. Siz vond sāl'd kiu' mē' lassimist. Siz vanā' ti'ēsomiēz kītən: laz ükš miēz pistā'g eñts pā kiu' silmə, mūta kiu' ai'liji jarrə: siz rištī'ng nēji, kus ta sāji. Siz laskənəd kiu' vāldin — miēz vond kiu' silmas. Sis kiu' lā'nd amā' m'ēkəks neme löd jarrə sil'. Siz ne äb uot nānəd äb miēstə äb kiu'və.

Siz nā't ürgenəd ū'to pūu'və k'o'ddə ti'édə. Ne ā't ti'énəd ū'd kiēla. Siz um' tund s'odā'. Siz ne ā't lā'nəd jarrə s'ēda k'ēllə jērā' glā'bbəm. Siz vanā' ti'ēsamiēz kītən, i'ēdiji lā'ja aigā' pāl tā'd sīn, kus lassiji kiēla si'zzol, sis ti'ēdiji, kus kuožə ta līji.

Siz ne ā't v'ēdā'nəd bālkidi mā'g pāl tūkkiz ū'l'z. Sis te per'ri se um' ai'lən ta'ggiz. Siz ne ā't lassənəd ū'd t'oiz balk ta'ggiz, laz lūk s'ēdā' volšəm. Siz ne ā't vo'dlənəd: āb kumbit āb uo tund ta'ggiz. Siz vanā' ti'ēsamiēz kītən: lassiji vel k'ōlmiz, siz ju ne tullid ta'ggiz. Se ka āb tund. Siz vanā' ti'ēsamiēz kītən: lassigid nānt tūkkiz ta'ggiz, siz ne tullid — agā' mit ūks āb uo tund ta'ggis. Siz lā'nəd ūdstiz ra'dlēm. Jērā'.

Szószerinti Szuomi-finn fordítás.

Rajarahvas — ne ovat tupaa alkaneet tehdä. Silloin he eivät ole yhtään ikkunaa¹ tehneet, mutta tupa on ollut pimeä. Silloin he ovat panneet liikkeelle (tkp. nostaneet) lautamiehet, jotta lautamiehet päättäisivät, kuinka tupaan valo² tulee sisälle. Lautamiehet ovat sanoneet: ottakoon joka ainoa säkin ja lähtekööt ulos, avatkoot säkin suun (tkp. tehkööt säkin suun valloilleen), niin lähtee valo säkin sisälle ja sitten pankoot hyvin nopeasti säkin suun kiinni, että valo ei lähde ulos, sitten viekööt tupaan ja laskekoot säkin suun taas auki, niin tulee muka tupa valoisaksi. Mutta silloin he ovat kantaneet päivän läpi: tupa on ollut niin pimeä kuin on ollutkin. Silloin kaikkein vanhin lautamies on katsellut seinän raosta,³ että siellä on paistanut valo. Silloin hän on sanonut: hakatkoot suuret aukot seinään, niin tulee valoisaksi. Ja niin on tupa ollut valoisa.

Sitten on ollut tupa kovin kylmä. Lautamies on määrännyt että muuraisivat uunin.⁴ Ja he ovat muuranneet, tupa on ollut sittenkin kylmä. Niin vanha lautamies on sanonut: vetäkää villainen lanka ympäri uunin, niin lämmin ei lähde ulos. Niin ne ovat vetäneet, mutta lämmin on lähtenyt ulos. Silloin vanha lautamies on sanonut, että lämmittäisivät uunia. Ne ovat lämmittäneet, niin tupa on tullut lämpöiseksi.

Silloin vanha lautamies on sanonut: «kylväkää suolaa.» Niin he ovat kylväneet peltoon suolaa. Sitten ovat panneet korvan

maahan ja kuullelleet, tokko suola myös kasvaa. Vanha lautamies on sanonut, että kasvaa kyllä. Niin on kasvanut suuri suola, mutta semmoinen, että käsin ei voi siihen tarttua. Silloin ovat lähteneet lehmät suolaan. Lautamies on arvellut, kuinka lehmät pois saa? nyt kun itse lähtee ajamaan, niin lamaa (tkp. kahlaa) suolan maahan. Mutta sitten he ovat panneet lautamiehen suuren rahin päälle istumaan ja hänelle patukan käteen ja sitten neljä miestä kantanut häntä, jotta hän ajaisi lehmät pois.

Sitten he ovat alkaneet suolaa niittää, mutta eivät ole voineet sitä niittää — heillä ei ole ollut vikahdetta. Silloin vanha lautamies on sanonut, että pitää ampua pyssyllä suola pellostä. Ja sitten ne ovat ampuneet eivätkä ole saaneet sitä ammutuksi ja ovat ilman suolaa jääneet. Niin ne ovat tuoneet lunta uunin päälle ja kuivanneet sitä, jotta se muuttuisi suolaksi, mutta se on sulanut pois.

Sitten lautamiehet ovat lähteneet krouviin. Siellä on ollut suuri kolkikissa. He ovat kysyneet, mikä sen nimi on (tkp. kuinka sitä nimittää). Krouvari on sanonut, että se on hiirten-herra.⁵ Mutta näillä on ollut sängen paljo hiiriä. Vanha lautamies on kysynyt: kuinka paljon se maksaa. Krouvari on sanonut: kolme sataa ruplaa. Vanha lautamies on maksanut. Mutta nyt ne ovat lähteneet pois, ottaneet kissan myös mukanaan. Nii nvanha lautamies on lähtenyt takaisin kysymään, mitä se hiirten-herra syöpi. Krouvari on sanonut: mitä antaa, sitä syöpi. Vanha lautamies on sanonut näille muille lautamiehille että se syö ihmisiä ja eläimiä. Hän ei ole kuunnellut, kuinka krouvari on sanonut. Sitten ne ovat alkaneet lyödä kissaa. Kissa on lähtenyt katon päälle. Sitten ne suurella korennolla ovat lähteneet pistämään — kissa hyökännyt pitkien korentoa heidän silmillensä ja alas edelleen⁶ ja sitten takaisin lähtenyt katon päälle. Silloin lautamiehet kokoontuneet taas päättämään kuinka se tuhottaisiin (tkp. kuinka tämän v. tälle loppu saisi), tähän, syöpi heidät tykkänään suuhunsa. Vanha lautamies on sanonut: sytyttää tuvan tuleen (tkp. panee tupaan tulen), jotta kissa palaisi. Sitten ovat sytyttäneet tuvan tuleen — tupaa on alkanut palaa, mutta kissa on rientänyt pois ja toisen katon päälle ylös. Vanha lautamies on sanonut: sytyttäkää vain se taas palamaan (tkp. pankaa vain sinne taas tuli juureen) — saapi nähdä (tkp. näkee), kunne se sitten lähtee. Kissa lähtenyt alas taas ja

kolmannen katon päälle ylös. Vanha lautamies on sanonut: parempi on polttaa tykkänään asunnot,⁷ kuin että kissa jää eloon, silloinhan tämä syöpi heidät suuhunsa. Niin kissa on juossut metsään edelleen.

Sitten näillä ei ole ollut leipää. Vanha lautamies on sanonut: pitää lähteä saamaan yksi kivi, sitten jauhaa jauhoja. He ovat kierittäneet kiven suuren mäen päälle ylös ja niin siellä mäen alla on ollut suuri järvi. Sitten on ollut sieltä kivi alas laskeminen. Vanha lautamies on sanonut: yksi mies pistäköön päänsä kiven silmään, muuten kivi syöksyy järveen: silloin ihminen näkee, kunne se saapi. Sitten ovat laskeneet kiven valloilleen — mies ollut kiven silmässä. Sitten kivi lähtenyt miehineen kaikkineen niinkuin luoti järveen sisälle. Sen jälkeen he eivät ole nähneet ei miestä, ei kiveä.

Sitten he ovat alkaneet kirkkoa tehdä. He ovat tehneet yhden kellon. Sitten on tullut sota. He ovat lähteneet järveen kelloa kätkemään. Vanha lautamies on sanonut: pitää leikata veneen reunaan merkki siihen paikkaan, johon laskee kellon sisälle, sitten tietää, mihin paikkaan se tulee.

Sitten ne ovat vetäneet hirsii mäen päälle tykkänään ylös. Viimeinen se on syössyt takaisin. Silloin he ovat laskeneet toisen hirren, jotta se lähtisi sitä etsimään. He ovat odottaneet: ei kumpikaan ole tullut takaisin. Silloin vanha lautamies on sanonut: laskee vielä kolmannen, sittenpä ne tulevat takaisin. Sekään ei ole tullut. Vanha lautamies on sanonut: laskekaa ne tykkänään takaisin, sitten ne tulevat, mutt'ei yksikään ole tullut takaisin. Sitten ovat lähteneet uudestansa hakkaamaan. Sen pituinen se.

¹ Tkp. = läpeä. ² Tkp. = valkea. ³ Tkp. = vaiheelta. ⁴ Tkp. = ahjon.
⁵ Tkp. = isäntä. ⁶ Tkp. = edespäin. ⁷ Tkp. = elot.

A határi nép házat kezdett építeni. Aztán egy ablakot sem csináltak és a ház sötét volt. Aztán rábírták az esküdteket, hogy mondják ki, hogyan jöhet világ a házba. Az esküdtek azt mondták, fogjon mindenki egy zsákot és menjenek ki, nyissák ki a zsák száját, akkor bemegy a világ a zsákba és aztán nagyon gyorsan tegyék be a zsák száját, hogy a világ ne menjen ki, azután vigyék a házba és megint nyissák ki a zsák száját akkor világos lesz a ház. Hát aztán egész nap hordották: a ház olyan sötét maradt, mint volt.

Akkor a legöregebb esküdt a falnak egy hasadékán át meglátta, hogy ott világ fénylik. Akkor azt mondta, vágjanak a falba nagy lyukakat, akkor világos lesz. És aztán vágtak és a ház világos volt.

Aztán a ház nagyon hideg volt. Az esküdt azt mondta ki, hogy rakjanak egy kályhát. Hát aztán megrakták, a szoba mégis csak hideg volt. Akkor az öreg esküdt mondta: húzzatok gyapjufonalat a kályha körül, akkor nem megy ki a meleg. Aztán húztak, de a meleg kiment. Akkor az öreg esküdt mondta, fűtsenek be a kályhába. Aztán befűtöttek és a ház meleg lett.

Aztán az öreg esküdt mondta: vessetek sót. Azután vetettek sót a földbe. Azután fülüket a földre tették és hallgatóztak, hogy nő-e a só. Az öreg esküdt mondta, hogy nő bizony. Azután nagy só nőtt, de olyan, hogy nem lehetett kézzel hozzá nyúlni. Akkor tehenek mentek a sóra. Az esküdt kimondta: hogyan lehet eltávolítani a teheneket? ha maga megy hajtani, akkor legázolja a sót. Hát akkor az esküdtet egy nagy padra ültették és egy nagy korbácsot adtak a kezébe és azután négy ember vitte őt, hogy hajtsa a teheneket.

Azután kezdtek vágni a sót, de nem tudták levágni — nem volt nekik kaszájuk. Akkor az öreg esküdt azt mondta, hogy puskával kell ellőni a sót a földről. Hát aztán lőttek és nem lőtték meg és só nélkül maradtak. Aztán havat vittek a kályhára és szárították, hogy sóvá legyen — de bizony elolvadt.

Aztán az esküdtek korcsmába mentek. Ott egy nagy kandúr volt. Aztán kérdezték, hogy minek híják őt. A korcsmáros azt mondta, hogy az az egerek ura. Nekik pedig sok egerük volt. Az öreg esküdt kérdezte: mi az ára neki. A korcsmáros azt mondta: háromszáz rubel. Akkor az öreg esküdt megfizette. Hát aztán elmentek a kandúrt is magukkal vitték. Aztán az öreg esküdt visszament megkérdezni, hogy mit eszik az egerek ura. A korcsmáros azt mondta: a mit ad az ember, azt eszik. Akkor az öreg esküdt azt mondta a többi esküdteknek, hogy embereket és állatokat eszik. Ő nem hallotta, hogy mit mondott a korcsmáros. Aztán verni kezdtek a kandúrt. A kandúr a háztetőre ment. Aztán egy nagy doronggal kezdtek szúrni a kandúrt — a kandúr leszaladt a dorong hosszában velük szembe és le a földre s aztán visszament a háztetőre. Aztán az esküdtek megint összeültek határozni, hogy lehetne őt elveszíteni, ő mindnyájukat meg fogja enni. Akkor az öreg esküdt

mondta: föl kell gyújtani a házat, hogy a kandúr égjen el. Aztán fölgyújtották a házat, a ház égni kezdett, de a kandúr lerohant s egy másik háztetőre föl. Az öreg esküdt mondta: gyújtátok meg azt is — meglátjuk, hogy akkor hová fog menni. A kandúr megint lement és föl egy harmadik háztetőre. Az öreg esküdt mondta: jobb lesz a házakat mind leégetni, mint ha a kandúr életben marad, mert akkor őket fogja megenni. Aztán a kandúr elrohant az erdőbe.

Akkor nekik nem volt kenyerek. Aztán az öreg esküdt mondta, el kell menni egy követ keresni, aztán lisztet kell őrölni. Aztán fölhengerítették a követ egy nagy hegy tetejére, a hegy alatt pedig egy nagy tó volt. Aztán le kellett eresztetni a követ. Az öreg esküdt mondta: egy ember dugja be a fejét a kő lyukába, másképp a kő rohan a tóba: akkor meglátja az ember, hová fog menni. Aztán eleresztették a követ — egy ember volt a kő lyukában. Akkor a kő ment emberestül együtt mint a golyó a tóba. Aztán nem látták sem az embert, sem a követ.

Aztán templomot kezdtek építeni. Egy nagy harangot csináltak. Akkor háború lett. Aztán mentek eltenni a harangot egy tóba. Akkor az öreg esküdt mondta, hogy jegyet kell vágni a csónak szélébe azon a helyen, a hol a harangot beeresztik, akkor megtudják, hogy micsoda helyen lesz.

Azután gerendákat húztak föl egészen a hegy tetejére. Akkor az utolsó rohanva dőlt vissza. Aztán egy másik gerendát eresztettek le utána, hogy menjen azt keresni. Aztán vártak, egyik sem jött vissza. Akkor az öreg esküdt mondta: le kell eresztetni még egy harmadikat, akkor majd visszajönnek. Az sem jött. Aztán az öreg esküdt mondta: eresszétek mindannyit vissza, akkor jönnek — de egy sem jött vissza. Aztán mentek újakat vágni. Eddig van.

Dr. SETÄLÄ EMIL.

Rövid mongol nyelvtan.

A mongol nyelvnek mai dialektusai mellett (ú. m. a keleti-mongol: khalkha és csakhar, az északi: burját, meg a nyugati-mongol: kalmuk, dzungari) fönmaradt annak valamennyire régibb alakja, az úgyn. «irodalmi mongol» nyelvben, a XIII. század óta, főképen a buddha-vallás terjedésével keletkezett keleti mongol irodalmi nyelvben. Régibbségének nyelvészeti értéke, mint eleve is föltehető, a sokban teljesebb hangalakban mutatkozik, meg abban, hogy még laza szószerkesztései vannak, melyek az újabb nyelvben egységes alakokká váltak (pl. így fejlődött csak a mostani személyragozás). Minthogy nyelvtudományi szakirodalmunkban eddig csak egyik újabb mongol dialektus van ismertetve (t. i. a burját nyelv Bálint Gábortól, Nyelvt. Közlem. XIII. kötetében), imitt megkísértem a régi (irodalmi) nyelv bemutatását egy rövid nyelvtani vázlattal, mely jobbadán a Schmidt és Kowalewski-féle *) grammatikák alapján készült, meg néhány átírt nyelvmutatvány s a hozzávaló szójegyzék közlésével, — elhárítva egy-szersmind a kezdő tanulmány főnehézséget: az alkalmatlan mongol írás olvasását.

*) I. J. Schmidt: Grammatik der mongolischen Sprache. St.-Petersburg, 1831. — Краткая грамматика монгольского книжного языка, составленная Ошпомъ Ковалевскимъ. (Az irodalmi mongol nyelv rövid grammatikája, szerk. Kowalewski József) Kázán 1835. — Ugyancsak Kowalewskinek nagy mongol szótárában is sok nyelvtani anyag található.

1. §. Nyelvhangok.

Vocalisok: *a, e, i, o, ö, u, ü.*

Consonansok: *k, g, ɣ, ʀ, j, ŋ | c, č, ʒ, ž, š | t, d, s, n | (p), b, (v), m | r, l.*

Jegyzet. Az *o* és *u*, a mongol írásban meg nem különböztetett hangzók olvasására nézve, legalább a mennyiben azok az első szótagon túl fordulnak elé, az irodalmi mongol nyelv ismeretűi, Schmidt és Kowalewski, egymástól valamennyire eltérnek. Így pl. Schmidt a mélyhangú igék infinitivusi végzetét *-ɣo*-nak olvassa, Kow. meg *-ɣu*-nak (a magash. *-kü*-nek megfelelőleg); még élesebb az eltérés *ö* és *ü*-t illetőleg, minthogy K. általában csak *ü*-vel él, még az első szótagban is (pl. *türü*-születni, Sch. *törö*-; *kübegün* fiú: *köbegün*); — de másrészt Schmidt, annál fogva, hogy az *ö* *ü*-nek a mai mongolok ejtésében már egy kicsit meggyengült a magashangúsága (a miért pl. Castrén a burját mongol nyelv leírásában *ü* helyett külön *u* jeggyel él), sokszor épen *u*-val ejti magashangú szóknek bizonyos végzeteit, melyekben K. a mindenestre régibb *ü* hangot még megtartotta (pl. *töröltü* születésű: K. *türültü*; *ögölerün* szólt e h. *-rün*). S az ilyen határozott magashangú *ü*-nek régibb voltát tekintve, azt bátran elfogadjuk átírásunkban, sőt még ott is restituáljuk, hol a végzet (pl. rag) régibb illeszkedésére biztos nyom még rá mutat: pl. a lativas-locativusi *-dur* ragot magash. szó után *-dür*-nek olvassuk, mert kopott *-da* alakjának megvan a *-de* társa, s a mai burjátban csakis ezen kétféle (*-da, -de*) rag-alak használatos.

A *ɣ* és *ʀ* gutt. spiranshangok csak mélyhangú szókban fordulnak elé, mint kezdőhangzók és szóközepén vocalis előtt; magash. szókban van *k, g*; szóközepén consonans előtt meg szóvégén mélyh. szóban is van *k*, mely ezenkívül ilyen szóban *i* előtt is állhat. — Eredetileg azonos hangzók a *c, ʒ* és *č, ž*; az utóbbiak mindig *i* (s néha *u* *ü*) előtt jelennek meg; hasonlóképen *s* és *š*. — Labialis explosiva, jelesen mint kezdő hangzó, csak *b*; a *p* szóközepén, assimilatiónál fogva: *ab-ta-*, *ab-ču* = *apta-*, *apču*; a *v* csak idegen szókban.

2. §. Az önhangzó-illeszkedés (vocal-harmonie) példái:

<i>aγa</i> bátya: <i>aγanar</i> (több.)	<i>degü</i> öcs: <i>degüner</i>
<i>χomsa</i> kevés: <i>χomsaγan</i> (dim.)	<i>jeki</i> nagy: <i>jekeken</i>
<i>urtu</i> hosszú: <i>urtuγan</i>	<i>šine</i> új: <i>šineken</i>
<i>morin</i> ló: <i>moritaj</i> , -tu lovas	<i>tergen</i> szekér: <i>tergetej</i> , -tü
<i>dabusun</i> só: <i>dabusulaju</i> sózni	<i>külüsün</i> bér: <i>külüsülekü</i> bérelni
<i>ala-</i> ölni: <i>alajulju</i> öletni, <i>alalca-</i>	<i>ire-jönni</i> : <i>iregülkü</i> jövetni, <i>irelce</i>
egymást ölni, <i>alaksan</i> ölt	<i>együtt jönni</i> , <i>ireksen</i> jött
<i>bari-</i> fogni: <i>barilja</i> fogás	<i>biči-</i> írni: <i>bičilge</i> írás
<i>γurban</i> három: <i>γurbaγula</i> mind	<i>dürben</i> négy: <i>dürbegüle</i> mind a
a h., <i>γurbadaγar</i> harmadik	négy, <i>dürbedüger</i> negyedik
<i>dotor</i> ben-, be; <i>dotoγor</i> bent,	<i>degere</i> fölé, -on fölül; <i>degegür</i>
belül	rajta, fölszín
<i>χola</i> , <i>χolada</i> távol: <i>χoladaki</i> tá-	<i>emüne</i> előtt: <i>emüneki</i> , <i>emünedeki</i>
voli.	előtt való, elül való.

Mélyhangú szók vocalisai: *a, o, u, i*; magashangú szókban állanak: *e, ö (ü), ü, i*; az illeszkedés tehát csak abban fogyatékos, hogy az *i*-nek nincs mélyhangú párja, s így megfér a határozottan mélyhanguakkal (*a, o, u*) is. Első szótagbeli *i*-vel a szó lehet mély- vagy pedig magashangú: *bidaγu* ostoba, *bitegü* marok; *šina* hegytető, *šine* új; de *i*-vel való egytagú, vagy csak is *i*-vel való többtagú szó általában magashangú: *biči-* írni (*bičikü*), *šimis* gyümölcs: adj. p. *šimistü*; *šil* év: adj. *šiltej*; *ki-*: inf. *kikü* csinálni. Ritkán váltakozik (*i* után) egyazon tőnek mély- és magashangúsága: pl. *minu*, *činu* (a *bi*, *či* «én, te» genitivusa) és *minükej* enyém, *činükej* tiéd. — Megjegyzendő az illeszkedés beállása összevont szóalakban: *dotoraca* e h. *dotorace* «bel-től = -ből».

3. §.

Mint eredeti ikerönhangzók, melyeket a mongol írás is megjelöl, fordulnak elé a szónak minden részében az *i*-végűek: *aj, ej, oj, uj, öj, üj*, pl. *bajγu* maradni, *sejrek* ritka, *χojna* után, *buj* van, *üjle* cselekedet; *alajuj* ölés, *ireküj* jövés, *alabaj* ölt, *irebej* jött, -*taj*, -*tej* (adj. p. képző). Az *u (o)*, *ü*-végűek ritkábban mutatkoznak, s jórészt csak elválasztó consonans, t. i. *γ, g* kiestével keletkeztek (*au* v. *ao* e h. *aγu*; *eü* e h. *egü*), valamint a hosszú voca-

lisok is (pl. \bar{u} e h. *uru*, \bar{o} : *oro*), pl. *χaodasun* (*χaχodasun*) fahéj, hárs; *zeü* és *zegün* tű; *keuket* és *kegüket* gyermekek, *jaunaj* és *jaχunaj* miért; *tör* : *toχor* háló, *törbi* : *toχorbi*-elkezdeni, *cürγa*, *cuχurγa* lakat, *dūla* : *daγula*-dalolni, *mōχaj* rossz, csúnya : *vö. maγu* rossz; *dūra* : *duγura*-utánozni, példát követni (*vö. daγurja*-id.) Ezekben már az újabb mongol dialektusok sajátossága jelentkezik, melyek a szóalaknak illeten összevonását nagy terjedelemben következetesen végrehajtották (pl. *aγola* : kh. *ōla*, burj. *ūla* hegy; *idegen* : kalm. *idān*-, l. Bálint, NyK. XIII, 207.)

4. §.

Szavégi consonansok lehetnek: *k*, *ñ*, *t*, (*d*), *s*, *n*, *b*, *m*, *r*, l. Kowalewski a szavégi explos. dentalist általában *t*-nek olvassa, míg Schmidt több esetben azt *d*-vel írja át (pl. *morit* h. Sch. *morid*, több. nom. *morin*-tól; *-γat*, *-get* gerundium vég: Sch. *-γad*, *-ged*); csak az egy *ed* «jóság, vagyon» van K.-nél *d*-vel. Egyébiránt a szavégi *t*, valamint *k* is lágyulnak hozzájáruló vocalis előtt; K. szerint a *k* még *l* előtt is, pl. *zarlik* : gen. *zarliγun*, acc. *zarligi*, *keuket* gyermekek : acc. *keukedi*, *üjlet*-cselekedni : ger. *üjledün*, *otmenni* : *odoksan*, *cak* : *cagla*-meghatározni, mérni; *kerek* : *keregle*-szükségelni.

5. §. Névszóképzés.

A) Névszótól névszó (nomen denominale).

1. *-χan*, *-ken* képzővel, diminutiv értékkel: *χomsaχan*, *jekeken*, *urtuχan*, *šineken* (1. 2. §.); *sajn* jó, szép : *sajχan*-, *olan* sok : *olaχan*; *keuken* gyermek.

2. *-šik* «diminutiv» értékkel: *jeki* nagy : *jekišik* vmennyire nagy; *maγu* rossz : *maγušik*; *adali* hasonló: *adališik*; *baγašik* kevéske.

3. *-bēi* «dim.» ebben: *sükebēi* kis fejsze (*süke*); — «vmire való (takaró, tok)»: *ketebēi* tűzkőzacskó (*kete* tűzkő); *ulabēi* taplótartó (*ula*); *zeübēi* tűtartó (*zeü*, *zegü*).

4. *-bur*, *-bür*, *-bir* «dim.» : *ulaγabur*, *ulabur*, *ulabir* vöröses, világosvörös (*ulaγan*); *kükebür* kékes (*küke* kék).

5. *-btur* *-btür* «dim.» : *χarabtur* feketés (*χara*), *ulabtur* vöröses, *kükebtür* kékes; meg: *χarabturχan*, *kükebtürken*.

6. *-këin* járul színjelentő szókhoz, a «nöstény»-állat jelzésére (vö. *ülükëin* nöstény): pl. *çarakëin* «nigra» (*ç. iñge* fekete nöstény teve; *çara buçura* fekete him teve); *caçakëin* «alba» (*caçan*).

7. *-tu*, *-tü* és *-taj*, *-tej* (több. *-tan*, *-ten*) «nom. possessoris» («os, es, v. -ü, -ü»): *saçaltu*, *saçaltaj* szakálás (*saçal*); *nidiütü*, *-tej* szemes (*çara n.* fekete szemű), (*nidiün* szem); *amitu*, *-taj* étlettel való, élő (*amin*); *gereltü*, *-tej* fényes, ragyogó (*gerel* fény).

8. *-ki* «nom. possessivum (loci)» (= «-i, -beli»), hely- és időadverbiumokhoz járúl, meg a *-da* (*-ta*) végű locativus-hoz: *-daki*, *-deki* (*-taki*, *-teki*); szintígy *-aj*, *-ej* végű (rendesen nem használt) genitivus-alakhoz: *-ajki*, *-ejki*. Pl. *çolaki* messzevaló, távoli (*çola* távol), *oçraki* közelvaló, közeli (*oçra*); *çamiçaki* honnanvaló, hollevő (*çamiça* hol), *degereki* fölső (*degere* föl), *dumdaki* középső (*dumda* közép); *edügeki* mostani (*edüge*), *uridaki* előbbi (*urida*); *endekei* ittvaló, itteni; *tendeki* ottani (*ende*, *tende*); *noçortaki* tóban levő, tóbeli (*noçor* tó); *gerteki* házbeli, házi; *küldeki* lábönlevő, lábbeli; *çazarajki* helybeli, helyi (*çazar* föld, hely); *kümünejki* emberi v. más emberé, idegen (*kümüñ*). — Teljesebb alakúl eléfordúl *-kin* is, locativus, ablativus-rag előtt): pl. *çazardakin-dur* földönlevőnek, *çazardakin-ece* földön levőtől.

9. *-lik* «nom. possessoris», *küçülik* erős, hatalmas (külömben *küçütü*: *küçün*); *küçülik* illatos (*küçü*); *ceceklük* kért (virágos: *cecek*); *modolük* fából való (*modon*).

10. *-ëi* «nom. operarii» («vmivel foglalkozó»): *çoniçi* juhász (juhász), *şibaruçi* madarász (*şibarun*), *añruçi* vadász (*añ* vad állat), *mekeçi* csaló (*meke* csalás), *çularajçi* tolvaj (*çularaj* lopás, tolvajság), *tergeçi* szekeres, kocsis (*tergen*).

11. *-duçar*, *-düger*, «sorszámnev» képzője: 1. *nigedüger* első (*nigen*, *nige* egy; v. pedig: *añyan* kezdet, *terigün* fej, kezdet); 2. *çoja-duçar* (*çojar* kettő, v. pedig *det* v. *nügüge* másikk, másodikk); 3. *çurbaduçar* (összerántva: *çutaruçar*); 4. *dürbedüger* (v. *dütüger*); 5. *tabuduçar*; 6. *çirruduçar* (*çirruçan* hat); 7. *doloduçar* (*doloçan* hét); 8. *najmaduçar*; 9. *jisüdüger* (*jisün*); 10. *arbaduçar* (*arban*); s a többi.

12. *-çula*, *-güle* «collectiv» számnevek képzője: *çojaçula* mind a kettő (*çojar*), *çurbaçula* mind a három, 4. *dürbegüle*, 5. *tabuçula* stb.

1. Jegyzet. Caritiv («-talan, -telen») képző helyett az

ügej «nem, nincsen» szó szolgál, így: *ecüs ügej* végtelen, *zali ügej* ravaszság nélkül való, őszinte.

2. Jegyzet. Részbeli töismétlés (reduplicatio) fejezi ki mellékneveknél a jelentés nyomatékosságát; előrebocsáttatik a tőnek első szótagja, megtoldva *b*-vel; így: *χab-χara* egészen fekete (*χara*); *ab-adali* egészen hasonló; *šib-šine* ujdонат-új; *sab-sajn* igen jó, pompás; *cab-cačan* igen fehér; *ub-ulačan* igen vörös, vér-vörös. — Még névmás is így nyomatékosítható: *jařuma* «valami» és *jab-jařumā* «csak valami is, akármi is» (pl. *jab-j. üli medekü* épen semmit sem tudó); *ab-ali* «akármely».

B) Igétől névszó (nomen verbale).

1. *-l* «nom. actionis» értékkel: *asařul* kérdés (*asařu-* kérdezni), *türül* születés, *χarial* szidás (*χaria-*), *itegel* hit, bizalom (*itege-* hinni, bízni); *bajasul* öröm, élvezet (*bajas-* örvendeni).

2. *-lγa*, *-lge* «nom. actionis»: *abulγa* vétel, elfogadás (*ab-*), *eskelge-* szabás, metszés (*eske-*); *γarulγa* kimenet, eredet; *γujlγa* kérés, *surulγa* kérdés, *bičilge* irás.

3. *-lta*, *-lte*: *γarulta* kimenet (*γar-*), *χarilta* visszatérés (*χari-*), *sařolta* ülés, ülőhely (*sařo-*); *cubulta* sor (*cubu-* egymásután járni).

4. *-dal*, *-del*: *jabudal* járás (*jabu-*), *ojudal* varrat (naht: *ojo-*); *üküdel* holt test (*ükü-* halni); *bařudal* leszállás (*bařu-*).

5. *-γa*, *-ge* (*-γan*, *-gen*); *χudalduγa* adás-vevés, kereskedés (*χudaldu-*); *čakilγan* villám (*čakil-* villanni); *idegen*, *idege* eledel, étel (*ide-*), *külige* kötel, kötelék (*küli-*), *medege* tudás, hír (*mede-* tudni); *bařlduγan*, *bařlduγa* ütközet, csata (*bařldu-*).

6. *-ši*: *ideši* eledel (*ide-*), *kebtesi* fekvő hely, vaczok, fészek (*kebte-*); különösen a tagadó *ügej*-vel használatos ez alak, nom. actionis értékkel: *bološ* *ügej* a mi nem leszen, lehetetlen (vö. *bol-lol-taj* lehetséges); *itegeši* *ügej* hihetetlen; *küdülüši* *ügej* mozdulatlan (*küdül-*).

7. *-ca*, *-ce* (*-za*, *-ze*): *abuca* vévés, elfogadás; *χolica* vegyíték (*χoli-*); *oloza*, *olza* találás, szerzemény, haszon (*ol-*); *sařoca* ülőhely, ülés (*sařo-*); *ergüce* ajándék, áldozat (*ergü-* fölemelni).

8. *-k*: *bičik* irat, könyv (*biči-* írni); *žiruk* vonás, irás (*žiru-* vonalt húzni, rajzolni); *üčik* szólás, felelet (*üči-*); *tüšik* támasz (*tüši-* támaszkodni).

9. *-gur, -gür* «nom. instrumenti»: *zabçigür* szorító, csiptető, fogó eszköz (*zabçi-*); *çiçigür* árr (çiçi- szűrni); *selbigür* evező lapát (*selbi-*); *cakigür* tűztűtő (*caki-* csiholni); *utuğur* füstölő szer (*utu-*); *çutçurur* keverő (*çutçu-*).

10. *-rul, -gül*: *barigul* fogantyú (*bari-* fogni); *bürkügül* fedél, takaró (*bürkü-*); *dağarul* követő, szolga, tanítvány (*dağa-*); — *ğuli*: *surğaruli* tanítás, iskola (*surğa-* tanítani).

11. *-ñıuj, -ñgüj*: *çuriañıuj* gyűjtés, összefoglalás (*çuria-*); *külicengüj* türelem (*külice-*); *serengüj* éberség, vigyázat (*sere-* ébredni, ébren lenni); *çolicañıuj* keverék (*çolica-*); *-ñgi*: *sohtañgi* részeg (*sohta-* részegedni).

12. *-buri, büri* (*-muri*): *olburi* találás, szerzemény, haszon (*ol-*); *kütülbüri* vezetés (*kütül-*); *küdülbüri, küdülmüri* munka, dolgozás (*küdüil-* mozogni, dolgozni); *şurutburi* utálat (*şurut-*).

13. *-m*: *barim* megfogás (kezzele: *bari-* fogni); *delim* íjhúzásnyi, fél öl (*deli-* íjat húzni, kifeszíteni).

14. *-ma, -me*: *çolima* keverék, vegyíték (*çoli-*); *daruma* el-takart hely (*daru-* elnyomni, takarni); *rajçama* csodálatos, gyönyörű (*rajça-*).

15. *-mal, -mel*: *çolimal* vegyített (*çoli-*); *bajmal* álló (pl. víz: *baj-* maradni); *biçimel* írott, kézirat; *şirumal* rajzolt; *erümel* fölösött (pl. *e. usun* fölösött víz = kút).

16. *-mta, -mte*: *barimta* megfogás; fölfogás (ésszel); *darumta* elnyomás, a mi elnyom (*daru-*).

17. *-mşi*: *itegemşi* hit, hitelesség (*itege-*); *seremşi* vigyázat, óvatosság (*sere-*), *çokimşi ügej* nem illő, *çokimşitu* alkalmas, illendő (*çoki-* illik).

Egyszersmind participialis jellegű képzések:

18. *-kçi* «nom. agentis»: *maktakçi* dicsérő (*makta-*); *ügükçi* adó (*üg-*); *biçikçi* író; *darukçi* legyőző (*çamuçi d. bağatur* mindent legyőző hős).

19. *-çu, -kü* «nom. praesentis, futuri» (egyszersmind infinitivus): *irekü* jövő, jövőendő (pl. *irekü sara* jövő hónap), *oroçu* bemenendő (*o. şil* b. év = jövő év); *açu* (*a-* esse: *açu oron* levő, tartózkodó hely); *ğarçu* (*naran* *ğarçu cak* nap kimenő idő: nap kelte); — *-çuj, -küj* «nom. actionis»: *abçuj* vevés, *oroçuj* bemenet, *jövedelem*; *idekük-ecce* *şikükü* evés-től undorodni).

20. *-ksan, -ksen* «nom. praeteriti»: *boloksan* meglett (*b. ide-*

gen elkészült étel); *ireksen* jött (*ireksen-dür* jött-ben = midőn jött).

21. *-dak, -dek* «nom. frequentativum»: *soktoxadak* részegítő, erős (*soktoxa-*); *keregledek* szükséglő (szükségelni szokott); *umtadak* alvás (*umtadaγun tula* alvás miatt = mert aludni szoktak).

Jegyzet. Jellemző alak a mongol szókinszben a sok *-sun, -sün* végű névszó, a melyeknek azomban csak némelyikét lehet biztosan elemezni, és pedig nom. verbale-nak, pl. *küliesün* kötelék (*küli-* kötni), *bügelžisün* okádás (*bügelži-*); *kügesün* hab, spuma (*küge-* inflari). Egyebek: *arisun* bőr, *dabusun* só, *šilüsün* nyál, *sümesün* eledel, *sünesün* lélek, *balγasun* város, *belbesün* özvegy, *žiyasun* hal, stb.

6. §. Többes-szám.

* A többes-számnak többféle képzése van, melyek azomban nem váltakoznak, hanem külön-külön bizonyos végű (illetőleg eredetű v. képzésű) tökhez járulnak:

1. *-nar, -ner* képző, csak egyes vocalis-végű tökhez ragad: *aγanar* bátyák, *degüner* öcsék, *bakšinar* tanítók.

2. *-s*, szintén vocalis-végűeken fordul elő: *eres* férfiak (*ere*), *emes* nők (*eme*); *üges* szavak (*üge*), *baγas* kicsinyek, fiatalok (*baγa*); e mellett tövégi diphthongus rövidülhet: *moγaj* kigyó: *moγas*, *noγaj* kutya: *noγajs* v. *noγas*; *činoa* farkas: *činos*.

3. *-t*, (mely következő vocalis előtt *d*-vé lágyul; Schmidt-nél általában *-d*); ezt a képzőt az *n*-végű tök veszik föl, a többeli *n* elejtésével: *nojan* úr: *nojat*, *γorin* juh: *γorit*, *morin* ló: *morit*, *γatun* asszony: *γatut*, *γaγan*, *γan* király: *γat*; *keüken* gyermek: *keüket*; — szintén ezt a többtagú *r*-végű tök: *nükür* társ: *nüküt*, *üker* szarvasmarha, ökör: *üket*; *baγatur* hős: *baγatut*, *čitkür* ördög: *čitküt*, *kizaγar* határ: *kizaγat*. Megjegyzendő, hogy az újabb nyelvben sok névszónak vég *n*-je elmaradt, pl. *modo*, *γori* e h. *modon*, *γori*; de ezek mégis megtartják a *t*-féle többest (*modot*, *γorit*). Ezzel nyilván egybetartozik az a jelenség, hogy a *-či* (ill. *-kči*) képzős névszók (nom. operarii, nom. agentis) *t*-féle többessel élnek (*-čit*, *-kčit*), mert e képzőnek még teljesebb *-čin* alakja is mutatkozik (pl. *abači* és *abačin* vadász, *γajrolčin* fölügyelő, kém).

4. *-ut* (*ot*), *-üt* (*öt*), illetőleg Schmidt szerint *-od*, *-öd*, járúl

többes-képzőül egyéb consonanson (jelesen *k, ñ, b, m, l*) végződő tőkhez: *aral* sziget: *aralut, aralot*; *erdem* érdem: *erdemüt, bičik* irás: *bičigüt*; *zobalañ* kín, szenvedés: *zobalañut*. — Egytagú *r*-végű szó: *ger* ház: *gerüt (geröd)*, *γar* kéz: *γarut*; — kivétel: *tüsimel* tisztviselő: *tüsimet*.

5. *-tan, -ten* végűvé lesz a *-tu, -tü* v. *-taj, -tej* képzős névszók (nom. possessoris) többese, pl. *amitu* v. *-taj* étellel bíró: *amitan*; *ebertü* v. *-tej* szarvval való: *eberten*.

6. *-čüt, -čüt*, egyes esetekre szorítókozó képzés: *moñγol* mongol: *moñγolčüt*.

7. *-nuγut (nuγot), -nügüt*, egyes szókhöz járul, melyek szokás szerint másféle többest nem képeznek: *kümün* ember: *kümün-nügüt*, *biraman* brahman: *biraman-nuγut*. — Ez a képző, mely jóformán nem más mint *nükür* «tars» szónak többese (*nüküt*), néha még kész többesi tőhez is áll: pl. *ükit-nügüt* leányok (*ükin*), *urat-nuγut* mesterek. — Egyébként is fordul elé képzőhalmozás: pl. *elčinerüt* követek (*elči*), *üjlesüt* cselekedetek, tettek (*üjle*).

7. §. Névszóragozás.

A rendes névragozást eszközlik a következő casusragok:

1. **Genitivus** számára: *-jin*, vagy rövidítve *-jn*, vocalis-végű tőkhez járul; *-u, ü*, az *n*-végű tőkhez való; *-un, ün* a többi (*k, ñ, t, s, b, m, r, l*) consonans-végűekhez. Megjegyzendő, hogy a tőnek *k, t* végconsonansai lágyulnak *γ, g* és *d*-vé (pl. a *t*-vel többesített tők): pl. *aγa-jin (aγajn)*; *emejin (emejn)*, *abγujin (abγujn)*, *tegrijin (tegrijn)*, *ebečitüjn* | *morin*: *morinu, keüken*: *keukenü*; *burγan*: *burγanu* | *nom*: *nomun, aral*: *aralun, γar*: *γarun, ger*: *gerün*; *ajmak*: *ajmaγun, bičik*: *bičigün*; *morin*, több. *morit*: *mori-dun*; *ger*, több. *gerüt*: *gerüdün*.

2. **Accusativus**: *-ji* vocalis-, és *-i* consonans-végű tőkhez való (vég *k* és *t* lágyulása mellett): *aγaji, emeji, ebečitüji, tegriji* | *morini, keükeni, burγani, nomi, ajmagi, bičigi, gerüdi*.

3. **Lativus-locativus** («dativus»): *-dur, -dür*, vocalis- és a consonansok közül *n, m, l, ñ* végű tőkhez járul; *-tur, -tür* a többi consonanson végződőkhez: *aγa-dur, eme-dür, morin-dur* stb., *bičik-tür*, több. *morit-tur*, több. *keüket-tür*; több. *üges-tür*; *ger-tür* (nem: *-dür*), *γar-tur* (nem: *-dur*). — A ragnak kopott végű alakja:

-*du*, -*dü* (-*tu*, -*tü*) tkp. az újabb nyelvből való; míg a szintén előforduló -*da*, -*de* (-*ta*, -*te*) külön eredetű ragnak látszik, melynek inkább locativus értéke van, tekintve hogy ilyenül szerepel adverbiumokban és propositiókban (l. alább) s benne foglaltatik a — *daki*-féle mellénevekben (5 §. A, 8.). — Rendes használatú azonban még, lativus-locativus értékkel, -*a*, -*e*, de csak consonans- és *i*-diphthongus-végű tőkhez járul: *burzana*, *irgene*; *abxu* venni, *abxuj* vevés: *abxuja* vevésre; vevés végett.

4. Ablativus: -*ece* raggal: *axa-ece*, *morin-ece*, *ger-ece*; mélyhangú tőhez még csak néha illeszkedik, az egész szónak összevonása mellett, pl. *dotoraca* belől, belülről, *čimaca* tőled; szintígy az alanyi birtokosrag hozzájárultával (l. alább): mélyh. -*acagan*, magash. *ecegen*.

5. Instructivus ragja: -*ber*, vocalis-, és -*jer* consonans-végű tőkhez való: *axa-ber*, *xutuŕa-ber* késsel, *üge-ber*; *morin-jer*, *rar-jer*, *kelen-jer* nyelvvel; — néha illeszkedik is: *sajbar* (e h. *sajn-ber*) jól, szerencsésen; *josorar* (e h. *josun-jer*) szokás szerint, módon.

6. Comitativus ragja: -*luŕa*, -*lüge*, pl. *axa-luŕa*, *eme-lüge*, *morin-luŕa*; *usun-luŕa* vízzel (pl. vegyített).

7. A ragtalan tőalak rendszerint nominativus, de gyakran a tárgy (különösen részleges tárgy) kitételére is szolgál.

Át nézet:

Nominativus —; több. tő: -*nar*, -*ner*; -*s* | -*t*; -*ut*, -*üt*; -*nuŕut*, *nügüt* | (egy -*tu*, *tü* v. -*taj*, *tej* ellenében) -*tan*, -*ten*

genitivus -*jin* (-*jn*) | -*u*, -*ü* | -*un*, -*ün*

accusativus -*ji* | -*i*

lativus-locativus -*dur*, -*dür* (-*tur*, -*tür*) | -*da*, -*de* (-*ta*, -*te*) | -*a*, -*e*

ablativus: -*ece*

instructivus: -*ber* | -*jer*

comitativus: -*luŕa*, -*lüge*.

Ezen egyszerű névragozáson kívül van még a legtöbb casus számára egy összetett alak, a melyben ugyanis a casus-viszony jelelése mellett még általános possessiv-rag szerepel, azaz olyan rag, a mely a mondatbeli alany akármelyik személyére, mint birtokosra mutat rá (értéke tehát a lat. «suus», vagy a szláv «svoj», pl. oroszúl *lublu svojevo otca*, *lubiš svojevo otca*, *lubit svojevo otca*, szó szerint: «amo, amas, amat patrem suum»). A közvetlenül a névszótőhöz járuló casus + possessiv ragok ezek:

genitivus: *-juŕan, -jügen*

accusat: *-ben* (voc. után), *-jen* | v. szintén: *-juŕan, -jügen*

lat. locat.: *-daŕan, -degen* (*-taŕan, -tegen*)

instruct.: *-ber-jen* (voc. után), *-jer-jen*

ablativus: *-acaŕan, -ecegen* | *-ece-ben*.

Megjegyzendő, hogy leginkább fordulnak elé az accusativus (a *-ben, -jen* alakban), meg a lat.-locativus. Példák: «ráraktam a szamaramra (*elŕige-degen*), kezemben (*ŕar-taŕan*) tartom | én a fiamat (*kübegün-jen*) küldöm | a fiú az ő atyja (*eŕige-jügen*) házába lépén | a király, hogy a felesége (*ŕatun-juŕan*) szívét fölvidítsa | úr király atyámtól (*eŕige-ece-ben*) parancsolatot vettem.

8. §. Névmások ragozása.

a) Személynévmások: *bi én, ŕi te* | *bide mi, ta ti*.

Nom. <i>bi én</i>	<i>ŕi te</i>	<i>bide mi</i>	<i>ta ti</i>
gen. <i>minu</i>	<i>ŕinu</i>	<i>bidenü, manu</i>	<i>tanu</i>
acc. <i>namaji</i>	<i>ŕimaji</i>	<i>bideni, mani</i>	<i>tani</i>
lat.-loc. <i>nadur, nada</i>	<i>ŕimadur</i>	<i>biden-dür, mandur</i>	<i>tandur</i>
ablat. <i>nada-ece,</i> <i>nadaca</i>	<i>ŕima-ece,</i> <i>ŕimaca</i>	<i>biden-ece, man-ece</i> <i>manaca</i>	<i>tan-ece</i>
instr. <i>nada-ber</i>	<i>ŕima-ber</i>	<i>biden jer, bideber</i>	<i>tan-jer</i>
comit. <i>nama-luŕa</i>	<i>ŕima-luŕa</i>	<i>biden-lüge</i>	<i>tan-luŕa</i>

b) A 3-dik személynévmás helyett szolgálnak a mutató névmások: *ene ez, tere az*, melyek ragozásában szintén sajátosan eltérő tők vannak alapúl.

Nom. <i>ene ez</i> (ö)	<i>tere az</i> (ö)	<i>ede ezek</i> (ök),	<i>tede azok</i> (ök)
gen. <i>egünü</i>	<i>tegünü</i>	<i>edenü</i>	<i>tedenü</i>
acc. <i>egüni</i>	<i>tegüni</i>	<i>edeni</i>	<i>tedeni</i>
lat. loc. <i>egündür</i>	<i>tegündür</i>	<i>edendür</i>	<i>tedendür</i>
ablat. <i>egün-ece</i>	<i>tegün-ece</i>	<i>eden-ece</i>	<i>teden-ece</i>
instr. <i>egün-jer</i> <i>egüber</i>	<i>tegün-jer</i> <i>tegüber</i>	<i>eden-jer</i>	<i>teden-jer</i>

A több. *ede, tede* (illetőleg *eden, teden*) tők mellett használatos meg *-ger*-vel bővült alak: *edeger, tedeger*, rendes ragozással: gen. *edegerün*, acc. *edegeri*, l. loc. *edegertür* stb. — Ugyanily bő-

vebb több. tö: *bügüde* «mind» mellett: *bügüdeger* «mind, valamennyi (omnes, cuncti).

Az «ipse (magam stb.)» kifejezésére szolgáló szók: *beje* tkp. «test» és *über* (über) tkp. «kebel»; rendszeren ragoztatnak, s akármelyik személyre szólhatnak, pl. *beje-degen abzu* magának venni: *bi bejeben* (v. *überün bejeben*) *ügüget* én magamat odaadván, *ei bejeben ügüget* te magadat odaadván; *überün kükenü sün* maga mellének v. saját mellének teje.

c) A kérdő névmások: *ken* «ki» (meg több. *ket* kik), *jaṛun* (*jaṛu*) «mi» rendszeren ragoztatnak, mint egyéb *n*-végű névszók; szintígy: *alin* «mely, melyik».

d) Határozatlan névmások: *ali-ken* valaki; *ali-jaṛun* valami; *jaṛuma* valami, holmi; *nigen* v. *ali-nigen* egy, valamely; *zarim* némely (*zarimut* némelyek); *busu* más (több. *busut*); *eldeb* minden, mindenféle, más-más; *aliba* akármely, minden; *büri* minden; *ken-ken* ki-ki (pl. *ta ken ken tanu medemüj* szószerint: ti ki-ki-tök tudja = mindenki közületek tudja). — Különösen tagadó mondatban a határozatlan névmás kiemelésére szolgálnak a *ču* és *ber* szócskák: *ken-ber* senki, *ali-nigen ču* egy sem, semmiféle, *jaṛun ču* (üej) semmi sincs).

e) Megjegyzendő, hogy a személynévmások genitívusai (*minu*, *manu*, *činu* stb.) főképen mint birtokos jelzők szerepelnek, a birtokosragoknak megfelelőleg; és pedig gyakran a jelzett főnévnek utána vetve: *minu aṛa* v. *aṛa minu* bátyám. De származnak e genitívusoktól magukra álló possessiv névszók: *minükej* az enyém, *činükej* a tiéd, *manuṛaj* miénk, *tanuṛaj* tiétek; *tegünükej* v. *tegünejki* övé (azé), *tedenejki* övék (azoké); vö. fent 5 §. A, 8 *kümünejki*. Pl. «*tere morin kenü buj* az a ló kié»? *minükej* az enyém.

f) Egyéb, névmástól való, tőképzés:

tedüj anyyi, *edüj* ennyi (*edüj-tedüj* körülbelül), *kedüj* mennyi, hány.

tej mü olyan, *ej mü* ilyen, *jambar* milyen.

9. §. Adverbiumok és postpositiók.

Nem tekintve a merőben elemezhetlen szókat, a melyek adv. vagy postp. szerepét viszik (pl. *neñ*, *maši* «igen, nagyon», *tula* «-ért»), még sok olyan szó is található ezen osztályban, mely egy-

szersmind névszól (pl. jelzőül) is használatos (pl. *degegür* «fölszínen, rajt»: *usunu d.* «a víz színén, a vízen» és egysz. «fölszín»; alaptő *dege* ebben: *degekši* fölfelé | *dotona* «bent, belül» és «belső [= meghitt] | *emüne* «elött, elé» és *e. zük* «elő-táj, dél-szak»). Másrészt meg a viszonyragozás halmozása is tapasztalható; jelesen lativus-locativus jellegű alak még ugyanily értékű ragot vagy az abl. *ece* ragot fogadja el (pl. *çojši* és *çojšida* «hátra»; *çola* és *çolada* «messze»: *çola-ece*, *çoladaca* «messziről»). A rendes névragok közül gyakran előfordulnak adv. postp. alakokon a lat.-locativus (-*da* és -*a*), abl. (-*ece*) és instr. (-*jer*) ragok; de még egy külön ragot is találunk, határozott lativus értékkel; -*kši*, -*ši*, (a mellyel a mandsu -*si* vethető össze: *amasi* hátra, *çulesi* előre; NyK. XX, 316).

a) -*da*, -*de* rag: *çinadu-da* tulsó parton, *inakši* és *inakši-da* idáig, eddig; *çinakši* és *çinakši-da* túlra, tovább; *degekši* és *degekšide* fölfelé, *urukši* és *urukši-da* előre, délre; *çojši* és *çojši-da* hátra | *jeké* nagy: *jekede* nagyon, *imak* és *imakta* egyedül; *nasuda* mindig (*nasun* élet-kor); *maši* és *mašida* igen, nagyon; *zarimda* némelykor, néha | *ende* itt (*ene* ez), *tende* ott (*tere*, tb. *tede*).

b) -*kši*, -*ši* rag: *inakši* ide, idáig, eddig (dim. *inakšijan* vmi-vel idébb); v. ö. *inadu* innenső | *çinakši* túlra, tovább (*çinadu* túl, tulsó) | *çojnakši* hátra, ezentúl, jövőbe (*çojna* után) | *çojši* hátra, azután, később (v. ö. *çojtu* hátul való, utolsó) | *degekši* föl, fölfelé (vö. *degedü* fölső) | *dotokši* befelé, be (vö. *dotoçor* bent, belül, titkon) | *dōrakši* lefelé (*dōra* lent, alatt, alá) | *ejši* ide, közelébb (*ene* ez, tb. *ede*; *ejmü* ilyen) | *tejši* oda (*tere* az, tb. *tede*).

c) -*ta*, -*te* raggal, számadverbiumok: *nigente* egyszer, *çojarta* kétszer, *çurbanta* háromszor, *dürbente* 4-szer, *tabunta* 5-szer, *çirçuçanta* 6-szor, *doloçanta* 7-szer, *najmanta* 8-szor, *jisünte* 9-szer, *arbanta* 10-szer, stb. (vagy pedig *udaça* szóval: *nigen u.* egy alkalommal, egyszer, stb.).

d) -*çat*, -*get* raggal, distributív számadverbiumok: *nizeget* egyenként (*nigen*, *nige*); *çošiaçat* kettenként, párosan (*çoš* pár, *çošiala* páronként egyesíteni); *çurbaçat* hármanként, *dürbeget* négyenként, *tabuçat* (*tabun*), *çirçuçat* (*çirçuçan*), *doloçat* (*doloçan*), *najmaçat*, *jisüget*, *arbaçat* tizenként, *zaçuçat* százanként (*zaçuun*); — másképen: *nige-nige* egy-egy, *çojar-çojar* két-két stb.

Megjegyzendő adverbiumok:

a) N é v m á s t ó l v a l ó k: *χamiγa hol, hova; χamiγaši, χajši hova, merre; χamiγa-ece honnan | jakin hogyan; jakiži hogyan, mimódon (= jarun kižü mit-téve) | kežie, kežje mikor, ha, meddig; kežiede valamikor, a meddig csak; — ker hogyan, mint, mivel; kerkižü hogyan, mimódon (= ker-kižü hogyan-téve); — kedünde hányszor (kedüj, kedün mennyi, hány) || tende ott, tendece onnan, ázután; tejši oda; — težie, težje akkor, addig; težiede id. — tejn ügy; tegüncilen ügy, akképen; tegüber az által | ende itt; endece innen, ettől fogva; ejši ide; — ejn így | inakši ide, idáig, eddig; činakši tova, túlra, tovább | edüge most.*

b) T a g a d á s: *ese «nem» (præteritumbeli ige előtt) | üli «nem» (præsens, futurum, infinitivus előtt) | bu «ne» (imperativus, precativus előtt) | bitegej, bitege «ne» (imper. előtt) | ügej «nem» (nom. futuri és præteriti után) | busu «nem» (nom. fut., melléknév után: ariγun b. nem tisztá) | edüj «még nem» (-γa, -ge végü külön igealak után: irege edüj még el nem jött = jövő; ügede boloγa edüj még föl nem lett = még föl nem kelt).*

c) *maγat bizonyosan; mün bizonyosan, ugyan, ugyancsak, épen (m. edüge épen most, m. tere ugyanaz); m. bi ugyancsak én, én magam); mün-kü szintén; lab bizonyosan, valóban; jerü általában; toñ épen, teljesen, teljességgel; uγurada teljesen, egészen; ülemži inkább, jobban; neñ, maši igen, nagyon; ilügü (ilegü, ülügü) szerfölött, igen; — araj, arajγan alig; — -za talán, hihetőleg (buj-za talán, jóformán [van]).*

Postpositiók:

-dur, tur, -dür, -tür (l. fent a névragok közt): *balγasun-dur otγu városba menni; ger-tür haza; usun-dur vízbe (esni); morin-dur lóra (ülni), modon-dur fára (akasztani); γazar-dur a földön (hevert); elžigen-dür adali számárhoz hasonló; — passivum igével: bars-tur idegdebej tigris által megevetett.*

-ece (névrag): *χotan-ece városból, modon-ece fáról; ken-ece sonosbaj kitől hallott; γar-ece bariγu kézen fogni, burγan-ecs ajužu istentől félni, istent félni; ene kümün-ece sajn ez embertől jó = ezen embernél jobb. — Eléfordúl -da, -de raghoz kapcsolva: emedece asaγužu nőtől kérdezni; eke-decegen γaracaγu anyjától elválni.*

-luγa, -lüge (névrag): *namaluγa ucirabaj velem találkozott; dajsun-luγa bajldužu ellenséggel csatázni; morin-luγa adali lóhoz hasonló (v. morin-dur).*

aru mögött; *ayolajn a.* hegy mögött; — *aru-ece* mögöl.

alus «-on által» (*ayolajn a.* hegyen át).

esergü («adversus»): «ellen, ellenébe, szembe» (*naranu e. üzekü* a nap ellen nézni).

emüne «előtt, elé» (*ezenü e.* az úr előtt); *činu nişurun e. ilegemüj* színed elé küldöm).

inadu «-on innen».

činadu «-on túl»: *kizazarun é.* határon túl.

orçin «körül»: *balşasunu o.* város körül, környékén; *şuçin nasunu o.* kümün 30 év körül [való] ember.

urida, writ «előtt» (időbeli határ e.); *mordaxujn writ* elmene-
tel, elindulás előtt; *kürküjn urida* érkezés előtt.

şazaruda, şazauda oldalán, mellett: *şaman ş.* útfélen, út mellett.

şojna «után»: *uñşin baraksanu ş.* végig olvasás után; gen. nélkül: *tejmü boloksan ş.* úgy lett után (= miután úgy lett); — *şojna-ece* «után» (vki után járni, vkit követni).

şoşorundu, şoşorumdu «közepett, között».

şadana «-on kívül, -on fölül; -ből ki»: c. gen. *teğünü ş.* ezen kívül, ezen fölül; *balşasunu ş.* városból ki (hajtani).

şosuşar «szerint»: *oron j.* hely szerint, rang szerint.

şazura «között, folytán, közben (alatt)»: *şarişu ireküj ş.* visszatérés közben; *şoşarun ş.* kettő között (ülni).

şoşorin «körül»: *şerün t.* ház körül, *şil t.* egy év körül (körülbelül egy év).

tos «átellenében, -vel szemközt»: *şerün t.* a háznak átellenében.

tula, tulada «ért, miatt, végett»: *tusajñ t.* haszonért, h. végett; *üzeküjn t. irebej bi* nézés végett jöttem; *biçik üzegülküjn t. irebej bi* levelet mutatni (levél mutatás végett) jöttem.

degere «-on (rajta), -ra»; *çilayunu d.* a kövön (ül); *şiregen d. talbi* az asztalra tedd; *usunu d.* a vizen; — *degerece* «-ról»: *modon d. başubaj* a fáról leszállt; — *degegür* «-on el»: *usunu d.*

dergede «-nál, mellett, előtt; -hoz, mellé»: *minu d.* nálam, hozzám (lakni, elhozni); — *dergedece* «-tól el» (*eçige ekejn d. mordaxu* szüléktől elmenni).

dõra «alatt, alá»: *modonu d.* fa alatt (ülni); *şazarun d. buj* föld alatt van.

ditora «-ben, -be»: *ger d.* bent a házban; a házba (*orobaj* bement); *ditora-ece* -ből (*ger d.* *γarbaj* a házból kiment).

kürtele «-ig» tkp. *kür-* érni igétől, *ger. consec.*, s így lativussal: *γöl-dur k.* a folyóig; a nélkül is: *γöl k. otbaj* a folyóig ment).

10. §. Igeképzés.

A mongol nyelvnek egyszerű, nem elemezhető igetői nagyobb-részt kéttaguak, vocalis végűek, pl. *bari-* fogni, *üze-* látni, *jabu-járni*, *una-* esni, *ala-* ölni, *ire-* jönni. A különböző végvocalisok (*a, e*, meg *i*, meg *u, ü*) jelentősek a külön értelmek kifejezésében: pl. *bara-* végezni: *bari-* fogni; *ire-* jönni: *irü-* betönni, elásni. Ezekhez csatlakoznak a consonans végű egytaguak, a mennyiben esetleg segédhangzóul szintén végvocalist vesznek föl, a mely mindig *u (o), ü*, (nem pedig *a, e* vagy *i*), pl. *bol-γu* lenni: *boloksan*, *bologat*, *γar-* kimenni: *γaruksan*, *kür-* érkezni: *kürüksen*. Háromtagú tők: pl. *asaγu-* kérdezni, *žiγura-* szétdőrsölni; meg: *sonos-* hallani (*sonosuγat*, *sonosuksan*), *emüs-* öltetni, *γubil-* elváltozni. Kevés az egytagú vocalisvégűek száma: *a-* (léltige «esse»): inf. *aγu*, praet. *aksan*, *ger. atala*); *bü-* «esse» (inf. *bükü*); *ki-* csinálni, *ge-* mondani.

Származott igetők:

4) Igétől való igető (verbum deverbale).

1. *-γa, -ge* (vagy kemény consonans után: *-γa, -ke*) képzővel verb. «causativum»: *γarγa-* kivinni (*γar-* kimenni); *kürge-* eljuttatni, elvinni (*kür-* odaérni, eljutni); *bosγa-* emelni, fölépíteni (*bos-* fölkelni, emelkedni); *ajlatγa-* megértetni, jelenteni (*ajlat-*); *türitke-* akadályozni (*türit-* megakadni); *üjletke-* tétetni, dolgoztatni (*üjlet-*); — néha *-lγa, -lge* (kivált *γ, g*-végű igén): *baγulγa-* leeresztetni (*baγu-* leszállani); *ajlγa-, ajulγa-* félelembe hozni (*aj-, aju-* félni); *inielge-* nevetetni (*inie-* nevetni); *uγalγa-* mo-satni (*uγa-*).

2. *-γul, -gül* képzővel, verb. «causativum»: *umtaγul-* altatni (*umta-*), *iregül-* jövetni (*ire-*), *bariγul-* megfogatni, odanyújtani, *idegül-* etetni (*ide-* enni); — *ab-*«venni»-től van *abuγul-* és *abuγul-* vétetni (nehmen lassen).

3. *-ta, -te* képzővel verb. «passivum»: *abta-* sumi (*ab-*), *ügte-dari* (*üg-*), *sonosta-* audiri (*sonos-*).

4. *-gda, -gde (-kda, -kde)* képzővel, verb. «passivum»; e képzés elterjedtebb mint a *-ta*-féle; pl. *alagda*- interfici (*ala*-); *negegde*- *aperiri* (*nege*-); *idegde*- *comedi* (*idr.*); *darugda*- *deprimi*, *devinci* (*daru*-).

5. *-lca, -lce* verb. «reciprocum, cooperativum»: *abulca*- másokkal együtt venni (*ab*-), *maktalca*- egymást dicsérni (*makta*-), *kelelce*- egymás közt beszélni, beszélgetni (*kele*-), *inaglalca*- egymást szeretni (*inagla*-), *üjledülce*- együtt tenni, dolgozni (*üjlet*-).

6. *-ldu, -ldü* (néha *-lda, -lde*); szintén verb. «reciprocum, cooperativum»: *barildu*- egymást fogni, egymásba fogódzani (*bari*-; meg: *barildulca*- birkózni); *üzeldü*- egymást látni, v. nézni (*üze*-).

7. *-ra, -re* képzővel verb. «reflexivum» vagyis inchoativ-reflexiv jellemű intransitivum, rendesen transitív igétől: *ebdere*-eltörni [*-ik*], bomlani, romlani (*ebde*- rontani); *χobzora*- fesleni (v. ö. *χobzoci*-, *χobzol*- lefejtteni, szétfejtteni); *kükire*- fölbátorodni (*kükie*-, *küki*- dicsérni); *delgere*- szétterjedni, -terülni (*delge* teríteni), *tasura*- elszakadni (*tasul*- szakítani); meg amúgyis intrans. igétől: *dabura*- kiáradni, szélen átömleni (*daba*- átmenni); *barura*- lepadni, fogyatkozni, elgyengülni (*baru*- leszállani); *baktara*- és *bakta*- beleférfni; *umtara*- elaludni (tűz: *umta*- aludni).

8. *-la, -le* «frequentativ» értékkel: *cokila*- bökdödni, csipkedni (madár: *coki*- ütni); *cabčila*- darabokra vágni, szétvagdalni (*cabci*-vágni); *mürgüle*- egyre meghajtani magát, homlokát földhöz verni (*mürgü*-).

9. *-ci* «frequentativ» értékkel: *uγuci*- kanállal enni (*uγu*-inni); *dalbaçi*- és *dalbala* szétvágni; *oktoçi*- darabokra vágni, szétvagdálni (*oktol*-); *χobzoci*- szétfejtteni (*χobzol*- id.)

10. *-ca, -ce* «reciprok, reflexiv» értékkel: *mürgüce*- egymást homlokkal ütni, ökleldödni (*mürgü*-); *selgüce*- és *selgü*- kézről kézre menni, *erice*- magában keresni (szót; nem tudni mindjárt rá emlékezni: *eri*- keresni); *χaraca*- és *χarara*- szétmenni, frangi (v. ö. *χarala*- frangere).

B) Névszótól való igetű (verbum denominale).

1. *-la, -le* képzővel, «azt- v. azzal-tevést» jelentű ige; nagyon gyakori képzés; előtte az alapszó vég *n*-je *s*-je kiszorul; pl. *χularajla*- tolvajolni, rabolni (*χularaj* tolvajság), *χazarčila*- kalauzolni (*χazarçi*), *kesegle*- darabolni (*kések*), *keregle*- szükségelni (*kerek*);

morila- lovagolni (*morin* ló), *ecüle-* végezni (*ecüs*); *m, ñ* után, *-na, -ne* képzőalak léphet fél: *kemne-* mérni (*kem* mérték); *teñne-* egyensúlyba hozni (*teñ*); — «azzá válás» jelentésével: *zarala-* feketedni (*zara* fekete).

2. *-da, -de*, szintilyen értékkel: *žilүгәдә-* fékezni, kormányozni (*žilүгә, -ған*); *šigürde-* fésülni (*šigür*); *tegermede-* örteni (*tegerme* malom); *togosuda* porzani (*toғosun*); — «azzá-válás»: *jekede-* nagygyá lenni, nagyobbodni (*jeki*), *baғada-* kisebbedni (*baғa*).

3. *-ra, -re* -vel, «azzá-válást» jelentő ige: *χатағура-* keményedni (*χатару*); *зүгелере-* lágyúlni (*зүгелен* lágy); *χоғосура-* üresedni (*-sun*).

4. *-tха, -tke* -vel «azzá-tevést» jelentő ige: *χоғосутха-* üressé tenni, üriteni (*-sun*); *šinetke-* megújítani (*šine* új).

5. *-šia, -šie* -vel, «annak tartani, mondani»-féle ige: *sajšia-* dicsérni (*sajn* jó, szép); *зүбšie-* helyeselni (*зүб*).

11. §. Igealakok.

Valóságos igeragozást, melyben a bizonyos modus- és tempus-tökhöz járuló végzetek az alany személykülömbőségére vonatkoznak (mint alanymutató személyragok), — csak annyit találunk a mongol nyelvben, hogy néhány esetben csak egy-egy személyre szóló külön alak van (de valóságos személyrag nélkül); rend szerint egyazon igealak lehet 1. vagy 2. vagy 3. személybeli egyes- és többesszámi alanynak az állítmánya. A kifejezett *modus*-külömbözetek ezek: *indicativus*, *imperativus*, *optativus*, *conditionalis*, *potentialis*; háromféle *tempus*: *praesens*, *praeteritum*, *futurum*. E mellett a *participialis* igealakok (nom. verbalék, 5. §., B., 18—20.) mint állítmányszók még a *buj* («vagyok, vagy, van» stb.) létigét vehetik magukhoz, meg a *bü-* és *bol-* létigék bizonyos alakjaival összeszerkeszthetők. Végre a *participialis* nomen verbaléknak bizonyos casusain kívül még külön *gerundiumok* is vannak, melyek közül az egyidejűség *gerundiuma* (*-n* végű) az *a-* létigével (*praes. amuj*) állítmányszóul szerepel.

I. Egységes igealakok.

A) *Indicativus*: 1. *praesens* (szorosabb és általános tempus-értékkel): *-muj, -müj*, mind a három alany személyre szóló

alak; consonansvégű igetökhöz *u* (*o*), *ü*, segédhangzóval járul hozzá: pl. *alamuj* «öl» (meg: «ölk, ölsz; ölnk, öltök, ölnek»); az alanszemély tüzetes kitételével: *bi a.*, *çi a.*, *tere a.*; *bide a.*, *ta a.*, *tede a.*); *iremuj* jön; *γarumuj* (*γaromuj*) kimegy (*γar-*), *kürümuj* oda ér (*kür-*), *ügümuj* ad (*üg*), *üjledümuj* cselekszik, teszen *üjlet-*; — a *-muj*, *-muj* helyett *-mu*, *-mü* is fordul elő; — hozzáragadt kérdő szócskával (*-u*): *-mü*, *-mü* (pl. *ken çidamü ki bir? tede biçimü ök írnak-e?*). — Mint praes. alak megjegyzendő *buj* «van (est)» és *a-* («esse»)-től: *amuj*.

2. Indicativus: praesens frequentativum (általános praesens, mely a cselekvés ismétlődésére is utal): *-dak*, *-dek* névszóalak (fent 5. §. *B.*, 21.); pl. *bi uñsidak* olvasok, szoktam olvasni; *ebetçiti kümün emçiji keregledek* beteg emer orvost szükségel; *bi aγa-ece müñgü abdak* bátyától (bátyámtól) pénzt szoktam venni.

3. Indicativus: I. praeteritum (historicum): *-baj*, *-bej* v. *-ba*, *-be*, minden alanszemélyre szóló alak, mely consonans végű töhöz is segédhangzó nélkül járul: *alabaj* (*alaba*) ölt, *irebej* (*irebe*) jött; *otbaj*, *bosbaj*, *kürbej*, *iregülbej*. — Kérdő szócskával: *-bau* (*-bayu*), *-beü* (*begü*). — E mellett eltérő külön alak csak a 3. alanszemély (egy. több) számára *-run*, *-rün*, pl. *aburun* vett, vettek (*ab-*), *ügülerün* szolt, szoltak.

4. Indicativus: II. praeteritum (tapasztalati bizonyosság értelmével): *-luγa*, *-lüge* (v. *-luγaj*, *-lügej*), pl. *maktaluγa* dicsért, *sonosuluγa* hallott (*sonos-*), *kemelüge* mondott. — Eltérő külön alak csak a 3. személyre: *-žuzuj*, *-žüküj* (v. újabb összerántással *-ži*), pl. *irežüküj* eljött, eljöttek; *γal badaražuzuj* a tűz elterjedt.

5. Indicativus: futurum: *-γu*, *-kü* képzős nomen verbale (fent 5. §.), mind a három személyre; hozzájárulhat a *buj* létige (v. 3. szem. *bolaju*), pl. *bi abγu* veszek, fogok venni; *çi biçikü* fogsz írni; *tere irekü buj* ő el fog jönni, *türükü bolaju* fog születni. — Eltérő külön alakok: egy. 1. személyre *-suγaj*, *-sügej* (v. rövidítve *-su*, *-sü*), pl. *absuγaj* veszek, fogok venni, *bi ügsügej* fogok adni (v. *ügsü*); *γarγasu* kivezetek, ki fogok vezetni | egy. több. 3. személyre *-ju*, *-jü*, pl. *abuju* fog v. fognak venni (*ab-*); *bolaju* lesz, lesznek (*bol-*); *ügülejü* fog v. fognak mondani | több. 1. személyre: *-ja*, *-je*, pl. *bide abuja* veszünk, fogunk venni; *oroja* fogunk bemenni; *biçije* fogunk írni.

B) Imperativus. A csnpa igető egy. 2. személy értékével van: *ab* végy, *ire* jöjj; *bari* fogd, tartsd, *üg* adj; — a több. 2. szem. számára hozzájárúl *-ktun*, *-ktün* (v. átvetve: *-tʒun*, *-tkün*), pl. *abuktun* vegyetek, *irektün* jöjjetek (v. *abutʒun*, *iretkün*). — De az egy. 2. személynek is lehet ezen hosszabb alakja: *-ktaʒuj*, *-ktekij*, pl. *abuktʒuj*, *irektekij*. — A 3. személyre szolgál az optativus.

C) Optativus: *-tuʒaj*, *-tügej*, mind a három személyre való alak: *bi abtuʒaj* vennék, bárha vennék; *bi üzetügej* bárha lát-nám; *iretügej* bár jönne, jöjjön (jönnének, jöjjenek); — *boltuʒaj* «bár lenne, legyen», egyszersmind a nom. futurival szerkesztett optativus-alakot szolgáltat: *irekü boltuʒaj* bár jönne; *bi türüksen ʒazar-jen dakin üzekü boltuʒaj* bárha szülőföldemet ismét meglátnám!

D) Conditionalis (szélesebb értelemben is, mint a mondat alárendelésének alakja): *-basu*, *-besü*, mind a három alany-személyre, pl. *abubasu* ha venne, *ügbesü* ha adna; *tere ejn ücibesü*, *ʒarʒan ʒarlik bolorun* midőn ő így szólt, a király megparancsolta; az alárendelt mondatnak föltételes értelmét kiemeli a mellékelt *ele* szó, mely általánosítást is eszközölhet; megengedő értelmére utal hozzájáruló *ber*: *bi ügbesü ele*, *jaʒun tusa* ha ugyan adnám, mi haszon [lenne]? *eribesü ber nadur ülü ügümüj* habár kértem, nem adja nekem. — Megjegyzendő, hogy a *bü-* létigének ez alakja eltérő: *bügesü*; de *bol-*tól van rendesen: *bolbasu*.

E) Potentialis: egységes alakja, de ritka használatú: *-ʒuzaj*, *-güzej*, pl. *boloʒuzai* «lenne, talán lesz»; a nom. futuri-val: *ei ülü irekü boloʒuzaj* te talán nem akarsz eljönni; *amin-dur cinu ʒör bolʒu boloʒuzaj* életedre nézve meglehet hogy baj lesz. — Eltérő az *a-* létigétől való alak: *aʒiru*, *aʒuru*. — Külömben szerkesztéssel: l. alább.

F) Gerundiumok:

1. *-n*, vagy consonansvégű igetőn *-un*, *-ün* alak egyidejű mellékcselekvés kitételére való, s mint ilyen egyszersmind módhatározó (gerundium praesentis); *alan* ölve, *olon* találva, *negen* nyitva, *üjledün* cselekedve, *abun* véve; *kemen* mondva; pl. *jaʒaraʒulun iregülbej* siettetve jövette; *egüden-fer negen sojorʒabaj* ajtaját nyitva kegyeskedett (= k. megnyitni); *olon ʒadamuj* találva nem bír (= nem bír találni); *ükütken unaxu* ájulva esni (elájulni); — az *a-* «esse» igével: *abun amuj* véve v. vevéssel, *vevés közben van* (= most veszen);

biçin amuj irok; — *üjlet*- «cselekedni, tenni» igével: pl. *çatçun üjledümij* szúr («tut stechen»). — Jegyzet: eltérő alak *bü-* igétől: *bürün*.

2. *-žu, -žü, (-çu, -cü)*, szintilyen gerundium præsentis: *alažu, olžu, negežü, otçu, abçu, deletçü, sonosçu*; pl. *kürçü irekü* érve jönni (= megérkezni), *nisçü otçu* röpülve elmenni (elrepülni), *umtažu kebtekü* alva feküdni (aludni), *kügežü çarçaxu* hajtva kimenetni (= kihajtani).

3. *-çat, -get* előző mellékcselekvés kitételére való alak (gerundium præteriti): *alaçat, ireget, abuçat (ab-), odoçat (ot-), üjledüget*; — pl. *bosuçat çarbaj* fölkelvén (miután fölkel), kiment.

4. *-tala, -tele* határvető mellékcselekvés alakja (ger. consecutivum; = «míg..; az alatt hogy..»): *ügületele* míg szól v. szólt, *ottala* az alatt, hogy megyen v. ment; *tejn atala* míg így van (= ez alatt); *kürtele* míg odaér (= -ig, l. fent 9. §.): *nigen-ece çaxun kürtele* egytől százig. — Jegyzet: *bü-* létigétől van *bügetele*.

5. *-ra, -re*, czélhatározó gerundium: *abura, erire (eri- keresni), üzere*; — pl. *idegen erire otbaj* ételt keresni ment; *degüben üzere irebej* az öccsét meglátni jött; *tede ügüleldere çirçulbaj* összegyűltek, hogy egymással beszéljenek.

6. *-çu, -kü* képzős nom. verbale (fent 5. §.) amúgy ragtalanúl is szolgálhat czélhatározó gerundiumúl (infinitivus); vagy pedig lativus-ragot vesz föl: *çuxa, -küje*: pl. *otçu duratu* elmenni kedvvel bíró (elm. akaró); *uñsiçu çidaçu kümün* olvasni bíró (tudó) ember, *ükükü* v. *üküküje çoriktu* meghalni (halálra) elszánt; *abçuja otbaj* oda ment venni (vevésre, hogy vegyen); — vagy *tula* postpositióval: *idegen erikün tula irebej* ételt keresni (étel-keresés végett) jött.

7. *-çuj-dur, -kúj-dür*, vagyis a *-çu, -kü* nom. verbalénak locativusa, meg *-ksan-dur, -ksen-dür* a nom. præteriti-nek locativusa — időponthatározó mondat alárendelésére való alakok; amaz még folyamatban levő, emez meg végzett cselekvésre vonatkozván: pl. *çuril-jen idežü saçoçuçuj-dur, çarçan asaçurun* midőn a kenyerét egyre eszi (tkp. éve-ülésben), a király kérdezte; *üsüni samlaçuçuj-dur* a haját fésülvén (midőn v. miközben fésüli); .. *kemen ügüleksen-dür* ..mondva midőn szólt; «a fiú magát egy darab fával megszúrva midőn v. miután vért eresztett (*çisun çarçaksan-dur*), a tigris meg a vért fölnyalván, a testén levő húst mind megette».

8. *-ksan-çer, -ksen-çer* v. *-ksaçar, -kseger*, a nomen præteriti

instructivusa, mint okhatározó gerundium: «A tigris azért, hogy igen megéhezett (*maši ülüsüksen-jer*), bizonyosan megeszi a kölykét» | *bi üteliüksen-jer jabun zadamuj* a miatt, hogy megöregedtem, nem bírok járni (*ütel- öregedni*).

II. Szerkesztett igealakok.

A) **Indicativus: 1. praesens**, szorosabb értelemben, mely a cselekvés még folyamatban voltát emeli ki: *-n amuj* (*n-es gerundium* és *a- létige praesense*): *bičün amuj* írok (most írok); *šibaγun nisün amuj* a madár repül (tkp. repülve, v. repülőben van). — E szerkesztésből keletkezett a praesensnek (*-muj*) újabb *-nam*, *-nem* és *na*, *-ne* végű mellékalakja: pl. *jabunam*, *jabuna* megy, jár (megyek stb.); *üzenem*, *üzene* néz.

2. **Indicativus: imperfectum**, illetőleg imperf. frequentativum: *-dak* v. *-dek bülüge* (praes. frequ. és *bü- létigének II. praeteriuma*): *bi üdejn cak-tur umtadak bülüge* délkor alszom vala (szoktam volt alunni).

3. **Indicativus: plusquamperfectum: -ksan** v. *-ksen bülüge*, pl. *bi martaksan bülüge* elfeledtem volt; *morin-jen γudalduksan* b. eladta volt a lovát. — Ez alak azomban potentialis értelemmel is lehet: «eladta volna a lovát, [ha.]».

B) **Conditionalis: praeteritum: -ksan** v. *-ksen bolbasu* (nomen praet., *bol- létigének conditionalisa*): *bi abuksan bolbasu*, *namaji alaksan bülüge* ha vettem volna, engem megölt volna; — **futurum: -γu**, *-kü bügesü* (nom. futuri, *bü- conditionalisa*): *bi ügkü bügesü* ha adnék v. fognék adni.

C) **Potentialis. A praesens (-muj) alakhoz hozzájárúl -za** szócska «lehet, hogy, alkalmasint, jóformán» értelemmel: *bi ükü-müj-za* lehet, hogy meghalok v. meghalnék; *zulzarar-jen idemüj-za* alkalmasint megeszi a kölykét; — a *buj* «van (vagyok) stb.» létigétől: *buj-za* (*buju-za*) «lehet hogy van, jóformán van», adverbiumúl = «talán, alkalmasint», pl. *odoksan buj-za* oda ment alkalmasint; *abγu buj-za* talán venni fogom, talán venném; — szintígy áll *za* praeteritumi alak után: pl. *kübegün maγu bolbaj-za* lehet, hogy a fiú rossz lett (=a fiút baj érte). — Ezenkívül a *bülüge*-vel való szerkesztés is potentialis értelmű: *nadur nigen arγa buj bülüge* nekem egy okos módom volna (szó szerint «van vala»). [ha szavamba bemennél = szavamat fogadnád: *minu üge-dür oroγu bolbasu*];

namaji alaxu bülüge engem megölne (meg fogna ölni); *namaji alaksan bülüge* engem megölt volna.

Paradigmák.

1. A *buj* és *bü-* «esse» igének alakjai.

Ind. præs. <i>buj</i> (<i>buju</i>)	Potent. <i>buj-za, buju-za</i>
I. præt. (3. szem.) <i>bürün</i>	Gerund. præs. <i>bürün</i>
II. præt. <i>bülüge</i>	præt. <i>büget</i>
Cond. <i>bügesü</i>	Ger. consec. <i>bügetele</i>

Infinit. *bükü* (*büküj*): loc. *büküj-dür*.

2. Az *a-* «esse» ige:

Ind. præs. <i>amuj</i> , (<i>amu</i>)	Cond. <i>abasu</i>
I. præt. <i>abaj</i> , <i>aba</i>	Potent. <i>ažiŕu, ažuŕu</i>
II. præt. <i>aluxa</i> (3. <i>ažuŕuj</i>)	Optat. <i>atuŕaj</i>
futur. <i>ažu</i> (3. <i>aju</i> ; tb. 1. <i>aja</i>)	Imper. (tb. 2.) <i>aktun</i> , tb. 1. <i>aja</i>
Gerund. præs. <i>ažu</i> , præt. <i>aŕat</i> , consec. <i>atala</i>	
Infinit. <i>ažu</i> (<i>ažuŕj</i>); nom. agentis <i>akçi</i> , nom. præt. <i>aksan</i>	

3. A *bol-* «feri, esse» ige:

Ind. præs. <i>bolomuj</i>	Cond. <i>bolbasu</i>
I. præt. <i>bolbaj</i> , <i>bolba</i> (3. <i>bolorun</i>)	Opt. <i>boltuŕaj</i>
II. præt. <i>bolaj</i> *	Imper. 2. <i>bol</i> , <i>boloktažuŕj</i> ; tb. 2. <i>boloktun</i>
futur. <i>bolxu</i> (3. <i>boloxu</i> , tb. 1. <i>boloxa</i>)	Gerund. præs. <i>bolon</i> ; <i>bolžu</i> præt. <i>boloxat</i> , consec. <i>boloxat</i>

boloxat

Infinit. *bolxu*; nom. agentis *bolukçi*, nom. præt. *boluksan*

*) Jegyzet. Ez eltérő alaknak (nyilván ebből = *bol-luxaj*) «volt» és «van» a jelentése, mely utóbbi a «lett (ist geworden)»-féléből érthető.

4. *ab-* venni, *ide-* enni.

Ind. præs. <i>abumuj</i> (<i>abun-amuj</i> , <i>abunam</i>)	<i>idemüj</i> (<i>iden amuj</i> , <i>idenem</i>)
II. præs. <i>abdak</i>	<i>idedek</i>
I. præt. <i>abubaj</i> , <i>-ba</i> (3. <i>aburun</i>)	<i>idebej</i> , <i>-be</i> (3. <i>iderün</i>)
II. præt. <i>abuluxa</i> , <i>-luxaj</i> (3. <i>abužuŕuj</i>)	<i>idelüge</i> (3. <i>idežüküj</i>)

imperf. <i>abdak bülüge</i>	<i>idedek bülüge</i>
plusquamperf. <i>abuksan bülüge</i>	<i>ideksen bülüge</i>
futurum <i>abɣu [buj]</i>	<i>idekü [buj]</i>
(egy. 1. <i>absuraj</i> ,	(egy. 1. <i>idesügej</i> ,
több. 1. <i>abuja</i> ,	több. 1. <i>ideje</i>
egy. tb. 3. <i>abuju</i> ,	egy. tb. 3. <i>idejü</i> ,
<i>abɣu boloju</i>)	<i>irekü boloju</i>)
Condit. præ. <i>abubasu</i>	<i>idebesü</i>
præt. <i>abuksan bolbasu</i>	<i>ideksen bolbasu</i>
futur. <i>abɣu bügesü</i>	<i>idekü bügesü</i>
Potent. præ. <i>abumuj-za</i>	<i>idemüj-za</i>
I. præ. <i>abubaj-za</i>	<i>idebej-za</i>
II. præ. <i>abuksan buj-za</i>	<i>ideksen buj-za</i>
futur. <i>abɣu buj-za</i>	<i>idekü buj-za</i>
(<i>abɣu bolozuzaj</i>)	(<i>idekü bolozuzaj</i>)
<i>abɣu bülüge</i>	<i>idekü bülüge</i>
Optat. <i>abtugaj</i>	<i>idetügej</i>
Imperat. egy. 2. <i>ab, abuktaxuj</i>	<i>ide, idekteküj</i>
tb. 2. <i>abuktun, abutɣun</i>	<i>idektün, idetkün</i>
Gerund. præ. <i>abun, abču</i>	<i>iden, idežü</i>
præt. <i>abuɣat</i>	<i>ideget</i>
consec. <i>abtala</i>	<i>idetele</i>
finale <i>abura</i>	<i>idere</i>
Infinitivus <i>abɣu (abɣuj)</i>	<i>idekü (ideküj)</i>
Nom. agentis <i>abukči</i>	<i>idekči</i>
Nom. præ. <i>abuksan</i>	<i>ideksen</i>

12. §. Coniunctiók.

1. *ba* «és»; — *kiget* v. *büget* «és» (tkp. *ki-facere*, *bü-esse* igétől ger. præ.); szintígy fordul elé újabb népnyelvben *bol-lenni*-től: *bolon, bolozat*; — *basa* még, és még, ismét; *basa-ču basa-kü* id.; — *-ču, -kü* «is»; — *žiči* «meg, szintén, még»; — *ɣakca-kü busu* (v. *onca busu*) ... *ɣarin ču* «nem csak...hanem...is»; — *ču busu...ču busu* «sem...sem».

2. *ali...ali* «vagy...vagy»; — *ese bügesü...ese bügesü* «vagy...vagy pedig»; (v. *esebesü...esebesü*).

3. *bolba-ču* «jóllehet (habár)..de»; *ɣarin* «de, hanem»; — *züger* «azomban, pedig».

4. kerbe «ha»; — *kežije, kežje* «ha, mikor» (modus cond. mellett, mely a conjunctiót elhagyhatóvá is teszi); — *ese bügesü* (v. *esebesü*) «ha nem».

13. §. Mondattani sajáttságok.

1. Egyformán viszonyított névszók (főnevek) rendszeren kapcsoló kötőszó nélkül állanak: *tegri kümün* «isten (és) ember»; a viszonyítás ragját meg csak az utolsó fogadja el: *tegri kümünü* (gen.); *olža kündüel nere aldari* (acc.) *bu küse* nyereséget, tiszteletet, nevet és dicsőséget ne kívánj; *žük cak bügede-dür* minden vidéken és időben; — megjegyzendő, hogy a nominativusban való főneveket kapcsoló *kiget* az utolsó főnév előtt áll; ha más casusban vannak, legvégül állhat, maga fogadván el a casusragot: *olan altan müngü erdeni kigedi* (acc.) *ergün baribaj* sok aranyat ezüstöt és drágaságot ajándékoztak. — A többes számot jelelő *-nujut, -nügüt* is egyszere több előző főnévre vonatkozhatik.

2. A genitivus általában csak «gen. possessivus», a «birtokosjelző» kitételére: *žazarun ebesün* a földnek füve, *modonu nabčis* fának levelei. — Participialis nomen verbale-nak csak az alanyértelmű jelzője áll genitivusban, de a tárgyra értendő jelző accusativusban: *modoni oktulukci* fának levágója (a fát levágó), *bičigi bičiksen* a levél írója (a ki a levelet írta) | *ažajn ügüleksen* a mit a bátya mondott (szósz.: bátyának mondottja); *nožajn žaruksan* a kutyától megharapott (pl. *üje tag*).

3. Midőn egész mondatnak névszóivá (akár főnévi, akár melléknévi névszó helyett valóvá) kell válni, az állítmány igéje participialis alakba lép, és pedig ha praesens- v. futurumbeli ige értendő, a *-žu, -kü* (*-žuj, -kúj*)-féle nom. verbale áll állítmányigéül; ha praeteriumbeli ige van, a *-ksan, -ksen*-féle nom. praeteriti. Ilyen névszóalakú mondat állhat alanyúl, meg lehet főnévnek jelzője, a végén levő nom. verbale rag nélkül maradván; de lehet alkalmas transitiv igenek tárgya is, a nomen verbale az accusativusragot vevén föl; lehet végre időpont-határozó meg ok- és célhatározó, midőn is a nom. verbale az illő casusragot vagy postpositiót veszi föl. — Megjegyzendő, hogy a *-dak, -dek* képzős nom. verbale (frequentativum, fent 5. §. B. 21) szintén tehet névszói mondatot, mely a *tula* postpositióval okhatározó. Példák: *žorozan-*

dur daširuraksan minu ünün buj-za hogy erős italhoz hozzászoktam v. hogy e. italnak adtam magamat, igaz lehet; *χōratu setkil bariksan ügej bolaj* hogy ártalmas gondolatot fogtam (fogantottam), az nincs (az nem mondható) || *numu sumuji kereglekü erdem ijat nyilat használó ügyesség (ij és nyil használatában való ügyesség) | Burčan χamiγa бүкү tere зүк* Burčan hol való azon táj = azon táj, a hol B. van | *kebteksen oron-ecegen bosbaj* feküdt helyéről fölkelt = a helyről, a hol feküdt | *bi tegünü (gen.) tere-metü üjlesi üjletküji χoribaj* én neki megfiltottam, hogy ilyen dolgokat miveljen (szó szerint: én ő ilyen dolgokat mivelést megfiltottam) | *kübegüni bars idežü jasun inu cajžu бүкүji ügebej* (szó szerint a fiút a tigris megvevén, a csont fehéredve voltot látták = látták, hogy miközben a tigris a fiút megeszi, a csontja fehérlik (a csupasz csontja kitetszik) | *činu nadur ese ireküji bi kežiede medelüge* hogy te nem fogsz hozzám jönni, én régen tudtam || *ečige eke anu ükin-jen ese oloksan-dur χaširudan amuj* atya anya, hogy leányukat nem találták, bánkodnak | *χazar anu χamuk бүгүдеji težien бүкүjn tulada χamuk amitanu eke ču buj a föld, mert mindeneket táplál (szósz. «táplálva létért») minden élő lényeknek anyja is. (Lásd még a -χuj-dur, -ksan-jer gerundiumokhoz való példákat: fent 294. l.).*

4. A *kemen* (v. *kemežü*) «mondván» gerundium arra szolgál, hogy valakinek nyilatkozatát (parancsát, üzenetét, kérdését) vagy csak gondolatát (pl. óhajtását) tartalmazó mondatot, egyenes beszédbeli alakjában, egy másik mondathoz fűzze vagy beleilleszsze, a melynek a nyilatkozó személy az alanya. Példák: *bu ot kemen kübegün-dür-jen zakibaj* fiamnak parancsoltam, hogy ne menjen oda (szó sz. «ne menj» mondván) | *jaγaražu ire kemen ere-degen ügüle* mondd a férjednek, hogy sietve jöjjön (szó sz. «sietve jöjj mondva, a férjednek szólj») | *bi tere kümün-dür tusalazu boltuγaj kemen küsemüj* óhajtom, hogy ez emberen segíthetnék («bár — segíthetnék» mondván) | *nadur χōra kikü buj-za kemen ajumuj* félek, ne hogy nekem kárt tegyen («nekem talán kárt fog tenni» mondván félek) | *minu ečige ükübej kemen nadur medegülbej* nekem jelentette, hogy az ő atya meghalt («atyám meghalt» mondván n. j.) | *či jambar üjleji ki kemen zarlik bolbasu, bi tejmü üjleji kisügej* a milyen dolgot parancsolod hogy tegyek, én olyan dolgot fogok tenni (a milyen dolgot «tégy» mondván parancsolsz) | *či namaji elžigen čikintü kemen busu kümün-dür ügülekü ügej* nem fogod másnak megmon-

dani, hogy számárfültű vagyok (engem «számárfültű» mondván nem fogod megmondani) | *namaji çarurmakçi kemen buruguşıabaj* engem vádolt, hogy rágalmazó vagyok (engem «rágalmazó [vagy]» mondván vádolt).

5. Alany - mutatató szócskák: *anu, inu, ber*. Ezen szócskák valamelyike áll rendszeren (de nem szükségképen) a mondat-alany után, azt a mondatnak állítmányrészétől választván el: pl. *şibayun anu nisümüj* (v. *nisün amuj*) a madár röpül | *mıçan çisun arisun kiget jasun anu kümünü bejejn kesegüt buj* hús, vér, bőr és csont [*anu*] az emberi testnek részei | *keşik inu ezen-eçe çaromuj* kegyelem az úrtól (fejedelemtől) ered | *bi ber çimalıça kelelcekü buj* én veled beszélni fogok | *bi anu amitan-dur tusalamuj* én az élőlényeken segítek | *çanultaj setkil anu olañ ed açurasun-ece ülemçi degere* elégedett szív (*anu*) sok birtok és jószágnál sokkal feljebb való. — De egy előre bocsátott határozó mondatrészt is követhetik e szócskák, azt a többi mondattól elválasztván, pl. *uçaçan bilik kiget bujan-jer inu kündüel aldar ba cola-dur kürbej* ész, tudomány és erény által (*inu*) tisztelet, hírnév és méltósághoz jutott. (Az itt előre bocsátott mondatrész mintegy logikai alanynak tekinthető: «ész stb. őt tisztelethez juttatta»). Így áll az *anu* akkor is, ha az előző mondatban értendő alany nincs külön kitéve: pl. *bars ber çisuni doliaçat aman-jen negen çidaçat, beje-deki miçan inu baratala idebej* midőn a tigris, a vért fölnyalván, a száját ki bírta nyitni, a testen levő húst (*inu*) végig megette.

Függelék.

Vegyes példamondatok.

1. *busu jara, mergen emçin çasabasu, anamuj; maçu ügejn jara inu okta üli бүтүмүј* egyéb seb, ha bölcs orvos igazítja (gyógyítja), meggyógyul; a rossz szó (rágalmazás) sebje egyáltalában (v. soha) nem készül el (nem gyógyul meg). — 2. *minu ançaraksan tere endekürel ügej bolbau?* a mit észrevettem, az hibátlan (helyes)-e? — 3. *bi çaçanu jasak-ece añgida bolbasu, çaçan maçat alamuj* ha a király törvényétől külön leszek (a k. törvényét megszegem), a király bizonyosan megöl. — 4. *melekejn açu oron anu dalajin iruçara buj* a békának lakóhelye a tenger fenekén van (*iruçar* fenék).

— 5. *ese üzeksen bolbaču, bi sonosuluča* habár nem láttam, [de] én hallottam (*bolbaču* habár).

6. *üündür ačola-dur ese abaribasü, kerkižü unayu ajuli medemüj* ha [az ember] magas hegyre föl nem hág, hogyan ismeri az esés félelmét? — 7. *egüni ken talbibasü, tere kümün abun čidamuj* a ki ezt odatette, az el is bírja venni. — 8. *usun-dur abtaksan anu usun-dur abtaksani čarčažu üli čidamuj* a víztől elragadtatott a víztől elragadtatottat ki nem bírja menteni. — 9. *či meden atala asakču činu jačun bolbaj* holott te tudod, mi lett (mire való) hogy kérdezed? — 10. *saba ču ebdereget sün ču asaran čarču* midőn a fazék is eltört, a tej is ki fog ömleni (*asara-*).

11. *edüejn erdeniji degerme čulajaj buliamuj, erkin ašidajn erdeniji buliaču ügej* a mostanság kincsét rabló és tolvaj ragadja el, de a kiválóbb örökké való kincset el nem ragadhatják. — 12. *nigen ču ačum üli aňgiziramuj* egy lépést sem távozik. — 13. *tere üs-jen sanabasü, edüge jakin amilamuj* ha ő bosszúját gondolja (meg akarja magát bosszulni), most hogyan hagyja [az ember őt] életben? — 14. *arslan ber maši čadun amuražu kebtemüj* az oroszlán igen jól lakva csendesen fekszik. — 15. *ečige ekejn ači üündür tegri-lüge adali kizačalaši ügej* a szülék jótéteménye a magas éggel egyenlően véghetetlen (oly végh. mint a m. ég). — 16. *ažik ügej basa nigen žil bologat, čačan sara-dur kürčü irebej* észrevétlenül megint egy év meglevén (elmúlván), a fehér hónaphoz (= újévhez) jutotunk. — 17. *aksum mori amur ügej, alija kümün žirral ügej* tüzes ló nyugalom nélkül való, szeles ember boldogság nélkül való. — 18. *eme kümünü aman inu mačuj ügejn egür buju* asszony embernek szája rossz szónak fészke. — 19. *aman-čayan erüsdekseni üli kü aldamuj bide* a mit szánkba fogtunk, azt már nem ejtjük el mi (szósz. «a szánk által megfogódottat»). — 20. *šinžilege edüj-ece itegeši ügej* nem hiszen, míg meg nem vizsgálja (szósz. «még nem vizsgált-tól hitetlen»).

21. *ebül zunu ilčal ügej* tél és nyárnak nincs különbsége. *bide čimaluča ilčal ügej* mi köztünk és te közötted (szósz. «mi teveled») különbség nincs. — 22. *bi ber gertür činu irežü čimaji üzesügej*, én a házadba jöven, téged meg akarlak látni. — 23. *čal-luča ojratu-basü čalayu, čoladabasü üli bülitkü* ha közel áll a tűzhez, megégeti magát; ha távolodik, meg nem melegszik. — 24. *činu učačan tügeriksen buju-ža* el ment (eltévedt) talán az eszed? — 25. *čar-*

tur oroksani jakin ururzu a mi kézbe került, hogyan lehet azt eldobni?

26. *zařanu biřirekij setkili bu osulda* a király iránt való tiszteletet ne hanyagold el. — 27. *nigen nigen-ece ulamřilan asařuksařar ecüs-tür kürieni sakikči-da kürbej* úgy hogy egyenként lassan haladva (*ulamřila-*) kérdezte, végre a kert-örhez jutott el. — 28. *edüge tejnü žimis nadur üli oldamuj* most olyan gyümölcs nálam nem található. — 29. *činu üngeji üzekij küsel-jer umdařasumuj* égek a kívánságtól, hogy a te színedet meglássam (szósz. «színedet látó kívánsággal szomjazom»). — 30. *gürügesün urulduñ kücün-žen teñsen nařadamuj* a vad állatok versenyt futva (*uruldu-*) erejüket mérve (próbálva) játszanak.

31. *řatařu žügelen üjles-tür řamtu-ber nükücen jabubaj* kemény és nehéz dolgokban [velünk] együtt társul lévén (*nüküce-*) járt el. — 32. *üjle-ben kedüj üjledükseni üzere otbaj* elment megnézni, hogy mennyire tették meg dolgukat. — 33. *minu ügeji sonos, minu üjletküji bu üjlet* szavamat hallgasd, [de] ne tedd a mit én teszek. — 34. *ünen ügeber türü bariřu, üker tergeber taoliji güjcekü* igaz szóval kormányt tarthatni, ökrös szekérrel a nyulat érhetni utól. — 35. *überün sajn setkil-ece übere busudun ügesün řojna bu dařa* a magad jó szívéen (lelkiismeretén) kívül másoknak szavai után ne indulj.

36. *eme kümün bügesü ber, ere-řügen üři üselebej bi* habár asszony-ember vagyok, [de] férjemet megbosszultam (férjem bosszúját bosszultam). — 37. *modonu üzügüre řibařun egüri řasamuj* a fának csúcsára építi a madár a fészket. — 38. *amtařyan kürüñge-ece üre inu amtařyan ururzu bolaju* édes (kellemes, jó) magról gyümölcs is édes fog teremni. — 39. *nigen bujanu kürüñge sacubasu, üre inu caglaři ügej řaromuj* ha az ember egy erény-magot elvet, számtalan gyümölcs kel ki [belőle]. — 40. *ulusut namančılal-jer-žen kilince-ece tonilyuj řutugi olxu* az emberek bűnbánatuk által büntől való szabadulás boldogságát fogják szerezni.

41. *neñ udayat neñ ünén aldařu boloruzaj kemen emiebej* félt, hogy [a tanítás] mennél több idő-műlván (*uda-*) annál többet fog talán az igazságából veszíteni (szó sz. «nagyon idő-műlván nagyon igazat fog talán veszíteni mondván félt»). — 42. *monřol üsük-tür nemekü kerektej nuřudi nemežü büritken üjletbej* a mongol betűkhez a hozzáadni szükségeseket hozzáadván, kiegészítette [a m. írást]. —

43. egüdüksen bügede inu ebderelün nomtu mün buj minden alkotott (teremtett) dolog a bomlás tulajdonságával van. — 44. ene žirtincü zužir anu usun-dur žajluksan metü ügej bolomuj ez a világ elenyésszik, mintha vízben sót olvasztottak volna. — 45. tañžarik-acayan dababasu, terigün minu minžan añgi žažaražu boltužaj ha az eskümet megszegem (eskümön átlépek), szakadjon a fejem ezer részre!

46. žirasucin idegenü amtan-žer žažurču žirasuni alamuj a halász megöli a halat, őt az eledel ízével megcsalva. — 47. žal tüligdeksen kürüñge-ece küke nabči žamiža žažu tüzzel égetett magból hol fog kelni zöld levél? — 48. čilajuni tülibečü, žajlyu üli boloju a követ égesse bár, nem fogja megolvasztani. — 49. žamižaši ber otyuj-ben üli medemüj nem tudom, ugyan hova fogok menni. — 50. kümün boložat ese surbasu, žarañžuj süni jabužuj-dur adali valamely ember nem tanúl, hasonló a sötét éjben járóhoz.

51. nigen nigen-degen bu žaralalduja kemen tañžariglabaj megesküdtek, hogy egymás ellen nem fognak irigykedni. — 52. ireksen gejcün žarižu, oroksan borozan arilyu az eljött vendégek visszatérnek, a beállott eső kitisztúl (megszűnik). — 53. čirik nigen-ken ber žarižulun ese čidabaj a sereget senki sem bírta visszaverni. — 54. žarlik-žer činu jabusužaj bide žojnakšida ezentúl a te parancsolatod szerint fogunk eljárni. — 55. bide amitu ba ükübesü ber žaj-žuj mindegy (nem fontos, žaj-žuj), ha életben vagyunk vagy meghalunk.

56. žakca šašin-a žojar bakši üli boloju csak egy vallásnak nem lehet két tanítója. — 57. nüküüt-tür jažužani ber üli žujulyamu társainak semmit sem enged kérni. — 58. omužun žorbi-dur erdemün usun üli toktaju a gögösség dombján a jóra valósság vize nem fog megállani. — 59. saba dorokši žazar degere bažajuži üzebej látta, hogy mint száll le az edény a földre. — 60. bajan kümün omuk, bažatur kümün bardam gazdag ember gögös, vitéz ember kérkedő.

61. ere kümünü dotora emegeltü žazažartu morin baktaju férfi emberbe nyerges fékes ló fér bele (= titoktartó). — 62. žamuk ulusi ezelen baraza edüj žažan buju valamennyi népet még nem hódított meg a király. — 63. bužajn žojar toložaj nigen tožon-dur baktajuž ügej két bikafej nem férhet meg egy üstben. — 64. cažazajn kündü bužulya modon bide küžüžün degere bažuba a törvénynek nehéz járma szállt a mi nyakunkra. — 65. üküküj cak-tur nom-

ece busu ken ber üli tusalayuji setkiki gondolni (kell), hogy a halál órájában a valláson kívül senki sem fog segíteni.

66. *süme bolbasu, keşik sañnaksan řazar-tur über-jen bosřaksan anu buju* a mi a templomot illeti, azt ő maga (saját költségén) a [királyi] kegyelem ajándékozta helyen építette föl. — 67. *üsüt inu řotala zügüt-tür butarařu büküji üzebej* látták, hogy a haja mint lobog minden irányban. — 68. *ülü bologdajujn arřaji erikü kerektej* a nem lehetőség módját keresni szükséges. — 69. *kereglebesü bolřu ügej* lehetetlen, hogy vki használja (= használhatatlan). — 70. *minu řuriaksan ed tavarı idegen öimek bolřan barabaj* az én gyűjtött vagyonomat mind ételre és ékességre pazarolta el (szósz.: étellé, ékességgé téve fogyasztotta el).

P ó t l á s.

A gerundiumok-hoz (fent 294. l.). Az *-n* (és *-řu*, *-řü*) végű gerundium praesentis előtt tagadószóul az *ülü* szócska szolgál: *ülü odon* oda nem menve, *ülü ügün* nem adva. De e helyett *-l* képzős nom. verbale a tagadó *ügej* (v. *ügegüje*) szóval is fordul elé: *odol ügej* (v. *ügegüje*) oda nem menve, *abul ügej* nem véve; *udal ügej* nem késve (= mindjárt). Ez alak amúgy csak tagadó nom. verbale, pl. *bolol ügej* nem levő (nem történő, lehetetlen; v. ő. *bolol-taj* lehetséges, és: *boloři ügej* lehetetlen). A ger. praeteriti (*-řat*, *-řet*) előtt tagadószóul az *ese*, úgy mint egyéb praeteritum-féle igealak előtt.

Mongol nyelvmutatványok.

1. *Maha-satva*. (Schmidt, Gramm. 129. 1.)

Ilažu tegüs nükčiksen Buržan anu Širabasun balγasun-daki Ilaγukči γan-kübegünü ceceklík itegel-ügej idegen ügłigetü γotala bajasγulañun küríen-dür saγon abaj. tere cak-tur ilažu tegüs nükčiksen Buržan anu viniad idegen-dür otγuj cak-tur kürükksen-dür γormokči ba nomtu debel emüsüget badir ajaγa barižu Ananda-luγa viniad γujura otbaj. tere cak-tur tere balγasun-daki nigen emegen kümün-dür γojar γulaγajči kübegün bülüge. tere γulaγajčiji edün ezen bariγat, jasaγun nojanu dergede abuγat otču, ügeji inu abuγat küližu alaxuj γazara abču ottala, tere γulaγajčin eke inu ilažu tegüs nükčiksen Buržani γola-ece üzeget, ilažu tegüs nukčiksen Buržan γamiγa бүkü tere zük-tür mürgüget: «aj tegrijn tegri Buržan! jeke nigülesküj setkil-γer minu ene γojar kübegünü amini aburan sojorza» kemen, γola-ece sonosču tedeni ilažu t. n. Buržan jeke nigülesküj setkil-γer ürüsiežu tedeni amini aburaxujn tulada Ananda-dur zarlık bolorun: «Ananda a! či γayan-dur otču ede γojarun amini γujuktaxuj» kemen zarlık boluksan-dur tedüj Ananda odoγat γayan-dur üčibesü, γayan anu Buržanu zarlık-γer tedeni talbibaj. tedeger kümün anu Buržanu ürüsien aburaksan-dur maši bajasču büriün, Buržan γamiγa бүkü tende kürüget, oroj-ber-γen kül-dür mürgüget alaya-ben γamtutγažu Buržana ejn kemen üčibej: «ilažu t. n. Buržan a! jeke nigülesküj-ber manu amini aburaksan Buržan činu ači buju-za. aj tegri kümünü degedü mañlaj! jeke nigülesküj setkil-γer bideni tojn bolγan sojorza» kemen üčiksen-dür ilažu t. n. Buržan «sajn sajn» kemen sajsiγat

saca, sajal üsün inu übesüben unažu tojn boloγat ulabur debeltü bol-baj. tedeger anu maši eiñ bišireltü boloγat, ilažu t. n. Burγan jam-bar-ba nomi üzegüleksen-jer togosun ba kir nuγudi arilyaγat, dajni daruksanu χutuγi olbaj. tere χojar χulayaγaijn eke emegen ber nomi sonosuksan-jer nigente χarin ülü irekcijn χutuγi olbaj.

Tere cak-tur tejmü rajγamšik boloksani Ananda üzežü bürün «tegüncülen ireksen Burγanu erdem tejmü cak-ügej ažuγu» kemen maktaraγat, basa ejn setkirün: «ene eke kübegün γurbaγula ber urida jambar sajn üjle üglödüksen-jer ilažu t. n. Burγan-luγa učiražu jeke gem-ece toniluyat nirvanu χutuγi olžu bürün? nigen beje-dür tusatu ejmü sajn žirγalañudi oloksan maši sajn bolaj» kemen — setkiksen setkili ilažu t. n. Burγan uçažu Ananda-dur ejn kemen zarlık bol-baj: «Ananda a! ene eke kübegün γurbaγula ber bi γaksa-kü edüge aburaksan busu buju-za. erte nükkiksen cak-tur ber edeni aburan tetkiksen bülüge.» Ananda Burγan-dur ejn kemen ücibej: «Burγan a! erte nükkiksen cak-tur ber ene eke kübegün γurbaγulaji kerkižü aburaksan josuni ilažu t. n. Burγan nomlan sojorça» kemen ücibesü, ilažu t. n. Burγan Ananda-dur zarlık bolorun:

«erte toγa tomši-ügej nükkiksen galapun urida anu ene Čambudvip-tur Jeke-terge neretü χaγan bülüge. tere χaγan-dur χariatu miñγan toγatan ücügüken χat buju; γurban kübegün buju. jeke kübegün anu Maha-nada neretü buju, dumdatu kübegün anu Maha-diva neretü buju, otγan kübegün anu Maha-satva neretü bolaj. tere otγan kübegün anu ücüken-ece asaraχuj nigülesküj setkiltü boloγat, χamuk bügüdeji γakca kübegün-dür adalı setkimüj. tere cak-tur tere χaγan anu nojat tüšimet χatut selte ber oj aγolaji rajγara üzen odoγat saγon büküj-dür, γurban kübegün ber ojin ditora rajγara odoksan-dur nigen bars zulzaγalažu maši ülüsün umdagasču zulzaγan-jen idere kürküj üzežü, tedüj otγan kübegün anu χojar aγanar-tur-jen ügülerün: «aj χojar aγa minu! ene ülükcin bars anu ül-ügej boloksan-jer zulzaγan-jen idemüj» kemen ügüleksen-dür χojar aγa inu ügülerün: «ene bars maši ülüsüksen-jer maγat zulzaγan-jen idemüj-za» kemen ügüleksen-dür, basa otγan kübegün anu χojar aγa-daγan ügülerün: «ene barsun ideši jaγun buj?» kemen asaγuksan-dur χojar aγanar anu ügülerün: «aliba šine alaksan nojtan miχa čisun bügesü barsun ideši buju-za»

kemen ügüleksen-dür, basa otɣan kübegün ügülerün: «ken ber überün miɣa çisun-jer egünü amini aburan çidamü?» kemen asaɣuksan-dur ɰoɣar aɣa anu ügülerün: «tejmi maşı berke üjles-jer egünü amini aburaɣuj ken çidamuj?» kemen ügülebesü, tedüj otɣan kübegün inu ejn kemen setkimüj: «bi üni orçılañ-dur orçişu amin bejeben toɣa tomşı-ügej ɰör ɰomsa bolɣaluɣa. zarim-dur inu taçiañgujn tula, zarim-dur anu urınu tula, zarim-dur muñɣaɣun tulada ɣabia tusa ügej bolɣaksan buju-za. nomun tuluda üglige ügkü oron-luɣa uçıraşu bülüge. edüge ɣabia tusa bolɣaɣujn tulada bejeben egün-dür ügsügej» kemen setkişü bürün. tedüj ɣurbaɣula ɣarişu ireküj ɰaɣura otɣan kübegün anu ɰoɣar aɣa-daɣan ejn kemen ügülerün: «ta ɰoɣaɣula uritɣana jabutuɣaj; bi überün nigen üjlejñ tula oj-dur odoɣat kerek-jen bütügeşü üttere ıresügej» kemen ügüleget, tere müñ-jer ülükcin bars ɣamiɣa бүkü tere zük-tür kürüget, barsun emüne kebtexsen-dür bars aman-jen ɰaɣuraşu iden ese çidabaj. tedüj ɣan kübegün anu nigen ɰururɣaj modon-jer bejeben ɣatɣuşu çisun ɣarıksan-dur, bars ber çisuni doliɣat aman-jen negen çidaɣat, beje-deki miɣan inu baratala idebej. üni udaksan-dur ɰoɣar aɣanar inu «degü bidenü udabaj; ɣaɣunu şiltayan bolbaj»? kemen setkiget, mün-kü tere müñ-jer erin ottala ejn setkirün: «degü manu maɣat bejeben ülükcin bars-tur ügküjn tula odoksan buju-za» kemen setkişü tere barsun dergede kürüksen-dür kübegüni bars ideşü jasun inu çajşu бүküj üzeget, bejeben küsere deledün ükütkübej. egüri bolɣat amiduraşu jeke daɣun-jer okılan küsere kürben, basa-kü ükütkübej.

Tere cak-tur eke ɣatun inu ejn zegüdülerün: ɣurban kegürşigene anu ɣotala naɣatçu nisün jabutala, nigen ücükeni inu ɣarcaɣaj bariksani zegüdüleget saca, seriksen-dür maşı ajun emieget ɣayan-dur üçirün: «aj jeke ɣayan ɣaɣoçin üge-dür ,kegürşigene şıbaɣun kübegünü sünesün buj' kemen sonosuluɣa. bi ɣurumaɣa udaksan-dur zegüdüñ-dür minu, ɣurban kegürşigene naɣatçu jabun atala, nigen ücüken kegürşigeneji ɣarcaɣaj abçu odoksani zegüdülebej. maɣat otɣan kübegün maɣu bolbaj-za» kemen ügüleget saca, ɣamuk bügüdeji erire ilegeksen-dür inu ɣurum nigen boloksan-dur ɰoɣar aɣa anu ireget otɣan inu ese ireksen-dür — «Maha-satva ali?» kemen asaɣuksan-dur ɰoɣar aɣa inu ɣaɣun ber ügülen 'adaşu ɣurum aɣat «bars-

tur idegdebej» kemen ügülebesü, tedüj çatun eke anu tejmü maŕu ügesi sonosuŕat saca küsere unan, ükütkübej. ŕurum nigen boloyat delürezü busu ŕamuk nügüt selte bügüdeger kübegünü nirvan boloksan tere oron-dur otbasu, bars inu kübegünü miŕaji cüm idežü eisun inu ŕazar-tur dusužu jasun cajžu büküji üzeget, tedüj çatun eke terigün-ece anu bariŕat, ŕaŕan anu ŕar-ece barižu jeke daŕun-ŕer okilayat ükütkün unabaj. ŕurumaxa ŕarin bosbaj.

Tere Maha-satva kübegün anu tendece üküget saca tegüs bajasŕulañun oron-dur tegrijn kübegün bolon türübej. tere tegrijn kübegün anu «bi jambar sajn üjle üjledüksen-ŕer ende türübej?» kemen setkiŕet tegrissün nidü-ber tabun ŕajayan-dur sinžilen üzebesü, überün üküksen jasun anu nigen ojin dotora ečige eke terigülen ŕamuk nügüt-ŕer kürielegülžü jeke daŕun-ŕer enelün ŕasalŕuji üzeget, tere tegrijn kübegün anu ejn setkirün: «minu tere ečige eke ŕojar anu minu tula maši jeke zobabasu, beje nasun-dur totŕor bolomuj-za. tedenü setkili sergügekün tulada otsuŕaj bi» kemen setkižü tedüj oktaroj-dur bajžu eldeb žüjl sajn üges-ŕer ečige eke ŕojarun setkili sergügebej. ečige eke ŕojar anu oktaroj-dur degeksi üzeget «aj tegri či ken buj? man-dur ŕarlik boloktaŕuj» kemen ügüleksen-dür, tere tegrijn kübegün ügülerün: «bi tanu kübegün Maha-satva neretü buj-za. bi überün bejeben ülükün bars-tur ügüksenü ači-ber tegüs bajasŕulañtu oron-daki tegrijn kübegün bolon türübej. aj ŕaŕan ečige çatun eke minu, ta sonos! zajaŕaksanu ecüs maŕat ebderemüj-za. türükü buj ele bügesü maŕat ükükü buj. nigültü kilince üjletbesü amitan tamu-dur unaju; bujan üjletbesü dededü sajn türül-dür türüjü. ŕerü türükü ba ükükü anu ŕamuk bügüde-dür buj atala, ŕakca-ŕan minu tulada ta bügüdeger maši jekede ülü zobagdažu, bi enemetü sajn türül oloksan-dur ta ber daŕan bajasulcaŕat bujanu žük-tür kičektekij. üd-ügej ŕašijun zobalañ jaŕun kerek» kemen ügüleksen-dür ečige eke ŕojar ügülerün: «aj kübegün, či jeke nigülesküj setkil-ŕer bejeben bars-tur ügüget ŕamuk bügüdegeri nigülesküj buj ele bügesü, edüge bideni tebčiget ügej boloksan-dur bide čimaji sanažu miŕan-ŕen oktaluksan metü zoban atala, aj jeke nigülesükči či mani jaŕunu tula tebčimüj?» tedüj basa tere tegrijn kübegün eldeb sajn üges-ŕer ečige eke terigüten bügüdeji sergügekseen-dür ečige eke anu

üçüken sergüget, doloğan züjl erdenis-jer abdara kişü jasuni anu tere abdara dotora oroşulşu Ʒazar-tur nişuƷat degere inu suburƷan bosƷabaj. tegrijn kübegün ber oron-dur-jen Ʒaribaj, ƷaƷan Ʒatun nügüt selte bügüdeger ordu Ʒarşi-dur-jen irebej.

Ilaşu tegüs nükkiksen BurƷan Ananda-dur ejn kemen Ʒarlik bolorun: «Ananda a! çï tedeni ƷaƷun kemen setkimüj? tere cak tere uçir-taki Jeketerge neretü tere ƷaƷan anu edüge-deki eçige minu Sodadani ƷaƷan bülüge. tere cak tere uçir-taki tere Ʒatun anu Mahamaja Ʒatun bülüge. tere cak tere uçir-taki jeketerge kübegün Mahanada kemebesü Majdari buju. tere cak tere uçir-taki dumdatu kübegün Mahadiva anu kemebesü Vişumitra buju. tere cak tere uçir-taki otƷan kübegün Mahasatva kübegün anu edüge bi buju. tere cak tere uçir-taki barsun zulƷaƷan inu ene ƷoƷar kümün buju-za. bi erte caktur ber edeni totƷor-ece tonişuƷat orçılañun jeketerge zobolañ-ece uşuƷada ƷaƷaƷululuşu.» — tejn kemen Ʒarlik boloksan-dur Ananda ba olan nükküt ber ilaşu tegüs nükkiksen BurƷanu Ʒarligi saşşian bişireget ilede başabaj.

2. Xasar és Belgetej. (Sanañ Secen, ed. Schmidt 72. 1.)

Tendee Xasar Belgetej ƷoƷar nükkücen «ene ezen ber josunügej jasaglan kiñ-ügej küçirgen amuj. Xasarun Ʒabu-ber Belgetejin büke-ber Ʒariatani Ʒamaşalan Ʒataşuşi zügelekebej. edüge tabun üñgetene ezeleküj-dür ba bide ƷoƷar-ece übere ken kücün-jen ügümüj?» kemeşü omarƷan aşuşi ezen aşladuşat «keükedün omuşi eçinегür daruşa» kemen döratu nigen ebügen kümün bolon Ʒubilşu nigen urtukçin numuju Ʒudaldura aşl bitün jabuşuƷ-dur Xasar Belgetej ƷoƷar tos bolşu üzeget «aş ebügen çinu ene numun-jer çicaşulinu şarañşajin numun kiküj-ece busu ƷaƷun kikü?» kemen doromşilabasu, ebüge ügülebej: «ta ƷoƷar zalaşus! üzeküjn urida-ece jakin doromşilamuj? ebügen üzeşü medekü buj-za» kemeksen-dür, elegeşü inieget, Belgetej kübcileşü kücün ese kürbe. ebügen kübcileşü ügbesü Xasar abuşat tataşu ese daşabaj. tendee tere ebüge ber üzen bügetele nigen küke Ʒalşan lausa unuksan cel buşurul ebüge bolon, tere urtukçin numun ba altan toşonalşin kemekü sumun-jer nigen Ʒadajı Ʒaşa Ʒarbuşat: «aş ƷoƷar zalaşus! jeketerge ügüleleküj ber şekede emgüg-

dekü gele. egün anu ebügene ɣartabaj busuru?» kemeget otbaj. — tende tere ɣojar ejn ügüeldürün: «ene ber ütele kümün busu; ezenü nigen ɣubılɣan bolbau» kemeldüget tegün-ece ɣojnakšida emiežü zük-er jabužuxuj.

3. A szamárfülű király. (Siddhi-kür, ed. Jülq, 22. sz.)

Erte urida cak-tur Xara-Kitatin Tajbañ ɣayan-dur nigen kübegün bülüge. tere kübegün inu ɣayanu oron-dur saɣoɣat kümün-dür nigekeken ber ülü üzegülükci bülüge. edür büri ulus-ece nigen saɣan kübegün abcu odoɣat, üsün-jen šigürdegülüget alaxu bülüge. on žil boltala tejn alabasu, nigen edürün ućir-tur nigen emegeni ɣakca kübegün ažiɣu, ɣayanu üsüni šigürdekü tere kübegün-dür kürbesü, eke inu kübegüni alaxu kemežü gemšigüleñtü boloɣat, eke inu kübegün-degen šine ɣubcasuni emüskeget, überün kükenü süni ɣuril-du žiɣuran moncoɣulažu über-tür dürrüžü ügüget: «ɣayanu üsüni šigürdeküj-degen egüni basa basa idežü šigürde. čimaji alaxu ügej buj-za» kemebesü, kübegün inu ɣayanu dergede odoɣat, altan sam-er üsüni samlaɣuj-dur ɣayanu čikin inu elžigenü čikin-dür adali bülüge. tegün-jen kümün-dür ügülekü kemeget, alaxu ućir inu tere bülüge. ɣayanu üsün šigürdeküj-degen ɣuril-jen idežü saɣoɣuj-dur ɣayan asaɣurun: «činu ene ideši jaɣun buj?» kemebesü, «tuttur-yanu ɣuril bülüge» kemebesü, ɣayan anu «nadur ügteküj» kemebe. tedüj nigen kesek ɣuril ɣayan-dur ergübesü, ɣayan anu zoɣoglaɣat: «ünür amtan maši saɣan; ene jaɣun ɣoliksán buj?» kemebesü, kübegün ućirün: «eke minu überün kükenü sün-degen žiɣuražu ügükxen bülüge» kemen üćibesü, ɣayan inu ejn setkirün: «egüni alažu ülü bolomuj. ene bide ɣojar nigen ekejn sün uɣuksan bügetele türül-jen alaxu josu ügejn tula ɣamiɣa bolxu?» «bi čimaji bu alasuɣaj; namaji elžigen čikintü kemen busu kümün-dür ügülekü ügej» kemebesü; «aja ɣayan, bi ken-dür ber ülü ügülemüj.» «tejmü bügesü eke-dür-jen bu ügüle! kerbe kümün-dür ügülebesü, bi čimaji alaxu buj» kemen zakibaj.

Busu ken ber medeksen ügej bülüge. tere kübegün ger-tegen ɣarižu otbaj. tegünü ɣojna šigürdekci kümüni urida josuɣar alabaj.

χamuk bugüdeger «emegenü kübegün-žirjalañtu bülüge» kemen řaj-χaldabaj. χamuk bögüdeger tegün-ece «ker metü bülüge?» kemen asařubasu, eke terigülen bögüde-dür řarun ber ese-kü ügülebej.

Χarānu čikin anu busut-ece ülemži boloksani busu ken-dür esekü ügüleget, dotorā-ben sanaksanu tula tere kübegün jeke χatařu ebečine kürtežü, em kiget tabik terigüteni kerek řarak řaruni ber üjletbesü ber tusa ese boložuřuj. tedüj üküküj-dür kürbesü, nigen otačiji zalažu ireget sudasun-žen bariřulbaj. emči inu ügülerün: «čimadur setkilün ebečín-ece busu ebečín ügej» kemeget; «ene ebečín-dür em tusa ülü boluju. setkil-dür sanaksan-žen aman-ece řarřažu kümün-dür kelebesü, edegekü bülüge.» Xamuk bögüdeger «nige-ču üge buj bügesü, edüge ügüle; üküküj-degen ese ügülekseni χojna kežije ügüleküj?» tere kübegün ‚ügej‘ kemen ese keleget, nigen učir-tur eke inu šimtažu asařubasu, eke-degen «nigen üge buj bülüge. kerbe ügülebesü χarānu řasak bolomuju.» eke inu «tejmü bügesü, kümün ügej aglařa-dur odořat řazar čilāřun kiget modonu nüken-dür ügülebesü, edegemüj». kübegün odořat nigen ořotānājn nüken-dür tošču «manu χarān elžigen čikitej bülüge» kemen olan dabtažu ügülebesü, tendece terügüležü tere kübegün edegebej. tere nüken-deki ořotāna tegüni ügeji sonosurāt dařun řarbasu salkin-luřa nejlēžü χarānu čikin-dür sonostabaj. tedüj «ene ügeji tere kübegün keleksen ažiřu» kemen elči ilegežü tere kübegüni χarānu dergede abču ireget, χarān řarlık bolorun: «bi čimāji kümün-dür bu ügüle kemežü zakiruksan. edüge činu řajarān kürüksen tula tejmü üge ügülebe kü či» kemen asařubasu, kübegün üčirün: «bi über-žen ken-dür ber gerten-dür ügüleksen ügej bülüge» kemebesü, χarān «nigen kümün-dür ügüleksen ažiřu či; tere üges činu nadur sonostaba. ese ügülebesü, nadur kerkižü sonostāřu?» kemebesü, kübegün ügülerün: «ger-tegen χariřat nadur χatařu ebečín kürtežü uruk eligen bögüdeger «řarun buj?» kemen asařubasu, ese ügüleksen bülüge. tedüj üküküj-dür ořratařat nigen otačiji zalažu sudasun-žen bariřulbasu; otačijn ügülekseni delgereñgüje ügüleget ořotānājn nüken-dür keleksen-ece busu kümün-dür keleksen ügej, mařuj ügeji salkin ügüleksen-ece busu ken ügülekü?» tedüj χarān inu: «bi egüni alažu řarun kikü? edüge minu ene elžigen čikin-dür arřalařu arřa čimadur buj buju?» kemebesü, kübegün

üçirün: «aja jeke хаҗан! minu üge-dür oroхu болbasu, nadur nigen арга буј бүлүге.» хаҗан ину «күбегүн, ёи nadur арга-ben үгүле. би sonossурај.» күбегүн үгүлерүн: «aja jeke хаҗан! terigүн-degen nigen malaҗaji kiktekүј. tegүni хојар eteget ёikin-jen daldalaжу ebertü malaҗaji kiжу emүсүget, dergedeki нурут-tur basa tere josуар emүсү хурabasu зokimu» kemen үёibesү, tere үеји зүбsieжу malaҗaj бүгүдегер җајхалдажу мактаҗат бүгүде-dür aldarsібaj. tedүј бүгүдегер хаҗану ёikini elзigeni ёikin-dür adaliji ese medeget, заñ бол-ражу ebertü malaҗaj kemen aldarsібaj. edür manаҗар Тајбаñ хаҗану dergedeki jamutan-dur teјmü malaҗaj буј бүлүге. күбегүн јасаји барикёи түсимел болоҗат, күмүни алажу јосун тендеце bajbaj.

SZÓJEGYZÉK.

- ajl szomszéd; falu («aul»).
- ajlat- ismerni, megérteni, tudni.
- аҗа bátya; család feje, öregje.
- aglаҗа külön hely, magányos hely.
- аҗат: ger. а-жу.
- аҗола hegy.
- ајаҗа csésze.
- ају- félni, ijedni.
- аёи jótétemény, kegy; érdem.
- ажуру, ајиру (mondat végén)
 úgy látszik, jóformán, úgy-e bár.
- atala: ger. а-жу.
- adali hasonló; (casus után):
 mintegy, szinte.
- асауу- kérdezni.
- асара- szánakozni; gondot viselni, fölnevelni, eltartani.
- anu (mondat-metszetet, caesurát, jelző szó, a mondat előrsze után, mely rendszeren az alanyból áll: «alanymutató»).
- ab- venni.
- abura- megmenteni, megóvni, oltalmazni.
- abdara láda.
- aman száј.
- amidura- életben lenni; föléledni, eszméletre térni.
- amin lélek, élet.
- amtan, amta íz (geschmack).
- арилҗа- tisztítani (арил- tisztúlni).
- арҗа okos mód, ügyesség, ravaszság; család.
- арҗала- okos móddal élni, ügyesen segíteni.
- ала- ölni, kivégezni.

alapa tenyér.
aliba akármely, mindenféle (*alín*
 mely, melyik).
altan arany.
alдарši- híressé válni.

ejn így.
ejmü így, ily, ilyen.
eke anya.
egüri soká, rég óta.
ecige atya.
ecine titkon.
ecüs vég, határ, czél.
ezen gazda, tulajdonos, úr.
ezele- uralkodni.
eteget oldal; táj.
ed vagyon, birtok, jószág.
edege- gyógyúlni.
edüge most.
edür nap.
ese nem (præteritum előtt).
enel- szenvedni, kínlódni, bán-
 kodni.
ende itt.
ebečîn, ebetčîn betegség.
eber szarv; sapka füle.
ebertü szarvval való.
ebüge, -gen nagy atya; öreg em-
 ber.
ebdere- széttörni (-ik), bomlani,
 elromlani (*ebde-* törni).
em orvosság, gyógyszer.
emči orvos.
emegen, emege nagyanya, anyóka,
 öreg asszony.
emie- félni, aggódni.
emüs- öltetni, fölölteni.
emüske-, caus. emüs-

emüne előtt.
emgü- szájában tartani, rágni.
eri- keresni.
ergü- fölemelni, fölajánlani, oda-
 nyujtani.
erte, erten korán; régen; régi.
erdem tehetség, képesség, ügyes-
 ség; érdem.
erdeni drágaság, drágakő, kincs.
ele egyáltalában.
elegle- gúnyolni, csúfolni, kine-
 vetni.
eligen máj; rokonság, családbe-
 liek.
elči követ.
elžigen számár.
eldeb különféle, mindenféle.

itegel hit, hitel, bizalom; mene-
 dék, oltalom.
ide- enni, megenni; pass. *idegde-*
idegen étel.
ideši étel, eledel.
inu, l. anu.
inie- nevetni.
ire- jönni.
ila- fölülmúlni, kiválni.
ilaru- fölülmúlni, legyőzni.
ilege- küldeni.
ilede világosan, látnivalólag, va-
 lóban.

oj erdő.
ojrata- közeledni.
okila- sírni, ríni, jajgatni.
oktarçoj ég (cælum).
oktal- lemetszeni, levágni.

- oyotana* sziberiai evet (sciurus striatus).
ot- menni (vhova), indulni.
otači orvos.
otyan utolsó, legfiatalabb.
on év, esztendő.
omarya- dicsekedni.
omuk büszkeség, büszke öntudat.
oro- bemenni; beleegyezni.
oroγul- beeresztetni, betenni, helyezni (*oro-* bemenni.)
oroj csúcs, tető, fejtető.
oron hely, lakóhely; ország; alkalom.
orči- forogni, kerengeni.
orčilañ életforgás, világ (tkp. = szkr. *sansāra*).
ordu palota; tábor.
ol- találni, lelni, elnyerni, megkapni.
olan sok.

uza- érteni, megérteni, sejtteni.
uru- inni.
uruγada egészen, teljesen, tökéletesen.
učir ok, tárgy; alkalom, körülmény, történet.
učira- találkozni vkivel, ráakadni; történni.
uda- késni.
una- esni, leesni.
unu- lóháton menni, lovagolni.
umdayas- szomjazni (*umdayan* ital).
uritšana valamivel előbb, v. előre.

urida azelőtt, régen.
urin szenvedély, harag.
uruk család, rokonság.
urtu hosszú.
urtukčün numun bizonyosféle hosszú ij.
ulabur vöröslő, vörösös, piros, (*ulayan* vörös.)
ulus nép.

üjle tett, cselekedet, dolog, munka.
üjlet- cselekedni, tenni.
ükü- meghalni.
ükütkü- elájulni.
üg- (ö) adni.
üge szó; szólás, beszéd.
ügej bol- semmivé lenni, meg nem lenni.
ügüle- (ö) szólni.
ügüledü- egymáshoz szólni.
üglige (ö) adomány, adakozás, alamizsna.
ünge (ö) szín; külső alak.
üči- (ö) szólni, beszélni, felelni.
ücüken, ücügüken kevés, kicsiny, kiskorú.
üze- látni.
üzegül- mutatni, tanítani.
ütele (ö) közönséges, alrendű.
üttere (ö) hamar, gyorsan, nem sokára.
üid-ügej rossz, ártalmas; hiba, vétek.
üsüin haj.
üini (ö) régóta, nagy ideje; soká (pl. késni).
üünir szag.

- übesüben* (ö) maga, magától, maga erején.
über (ö) maga.
übere (ö) máskép, külön; különvaló, más.
ürüsie- (ö) könyörölni, megszánni.
ül (öl) eledel, eleség.
ülemzi inkább; nagyobb, kiváló.
ülü nem (præs., fut. előtt).
ülüs- (ö) éhezni.
ülükcin (ö) nőstény, czuka.
- keüken* (több. *keüket*) gyermek, gyerek.
kegüržigene gerlicze.
kežije, kežje mikor.
ken ki (kicsoda).
kebte- feküdni, lefeküdni.
keme- mondani.
ker hogy, milyen; *ker metü* hogyan, miképen.
kerek szükség, dolog, ügy.
herkižü hogyan, mi módon.
kerbe ha, hogyha.
ki- csinálni, készíteni, szerezni.
kiget (ger. *ki-*) és, meg.
kiñ rész, osztályrész; bizonyos föld-mérték.
kiñie- törekedni, igyekezni.
kitat Sinaorszag, sinai ember.
kir folt, mocsok, piszok.
kilince bűn, véték.
küke kék, zöld.
küken mell, csecs.
küćirge- erőszakoskodni.
küćün erő, hatalom.
- küser* föld; *küsere* földre, le (pl. esni), földön.
kübegün (ö) fiú.
kübei ideg (iv-ideg).
küćile- ívideget megerősíteni, fölhúzni.
küмін ember.
kür- érni, érkezni.
kürien, kürie bekerített hely, udvar, kert.
küriele- körülvenni, bekeríteni.
kürielegül- (caus.) bekerítettetni, körülvétetni (magát).
kürte- jutni vmihez, megkapni, beleesni.
kürbe- henteregni, fetrengeni.
kül láb.
küli- kötni, megkötni.
- χαγα* szét, ketté (pl. repedni).
χαγαν, χαν király, fejedelem.
χαγαχαγυλ- elválasztani, különíteni (*χαγαца-* elválani).
χαγочин régi, ó, ócska.
χат: több. *хан*.
χатарукемény, erős, szigorú, vad.
χатун (több. *χатут*) asszony, feleség; fejedelemné, királyné.
χатху- szürni.
χада köszikla.
χабиа haszon, java (vkinek).
χабу gyakorlat; ügyesség;
χамарала- oltalmazni, megvédeni.
χамига hol, hová.
χамук minden.
χамтутха- egyesíteni, egybetenni (*χамту* egyben, össze).

- zara* fekete.
zari- visszatérni.
zariatu (több. *-tan*) alattvaló, adózó, hűbéres.
zarcaγaj ölyv, héja.
zarsi palota, trónterem, templom.
zardu- íjjal löni.
zalzan kopasz hely; hóka, csilag (lovon).
zojna után.
zojnakši, zojnakšida azután, ezentúl, jövőre.
zojaγula mind a kettő.
zotala mind, valamennyi.
zomsa kevés; hiány, veszteség.
zör ártalom, kár, gonoszság.
zormokēi előruha.
zola messze, távol.
zoli- keverni, vegyíteni.
zuzurγaj töredék, darab.
zutuk boldogság, áldás; szentség, méltóság, tiszt.
zudaldu- árulni, adni-venni, kereskedni.
zubil- átváltozni, átalakulni, ujjászületni.
zubilyan átváltozás; átváltozott alak.
zucasun ruha, öltözet.
zura- gyűlni, gyülekezni.
zurumaxa, zurum rövid idő, pillanat.
zulaγaj tolvajság, lopás, rablás.
zulaγajēi tolvaj, rabló.
galap (szkr. *kalpa*) korszak.
gem rossz dolog, hiba, bűn; baj.
- gemšigüleñ* bánkodás.
ger ház.
gertü házbeli, családbeli.
gele azt mondja, azt mondják.
γajxa- nézni; bámulni, csodálni.
γajxalda- csodálkozni (együtt).
γajxamsik csuda, csudálatos.
γakca egyedüli, magára való, egymaga; *γakca-kü* egyedül, csupán csak.
γakcaγan csak egy, egyedüli, egyedül, csupán csak.
γazar föld, hely.
γasal- szomorkodni, panaszkodni.
γašiyun keserű, keserves.
γarγa- kieresztteni, kihozni, kihajtani (*γar-* kimenni).
γarta- elmaradni, legyőződni, fölülmúlatni.
γarañγa görényfogó eszköz.
γuju- kérni.
γurban három.
γuril liszt; sütemény (kenyér, pogácsa).
jakin hogyan.
jaγun mi, micsoda.
jada- nem bírni, tehetetlen, erőtlenné lenni.
jasak törvény, törvényes rend, kormány; birság, büntetés.
jasun csont.
jabu- járni, menni (*nisün j.* repdesni).
jamu tisztség.
jamutu tisztviselő.

- jambar* milyen; *j. ba* akármily, akármi, mindenféle.
jeki nagy; *jekede* nagyon.
jerü általában, közönségesen; általános.
josun szokás, rend, mód.
- cak* idő; *cak ügej* idő (mérték) nélkül való, határtalan.
caj- fehéredni; sápadni.
ceceklük kert (virágos kert).
cel sötét (színekkel: *č. küke* sötétkék).
čikin fül.
čič erős, állandó, biztos.
čicačulin vakandok.
čida- bírni (posse).
čisun, *čisu* vér.
čilačun kő.
čüm mind, általában.
- zaki-*, *zakir-* parancsolni, meghagyni.
začura között.
začura- összeszorítani, befogni (száját), zárni.
zajača- megadni, ajándékozni (istenről); teremteni.
zajačan isten rendelése, sors; élet, ujjászületés.
zaň szokás, divat.
zasagla- törvény szerint cselekedni, kormányozni, igazgatni.
zarak: *kerek-zarak* ügyek.
zarim némely.
zarimdur, *zarimda* némelykor, néha.
- zarlik* szó, nyilatkozat (feljebbvalótól), parancs, rendelet; *z. bolžu* szólani, nyilatkozni, kijelenteni.
zala- elhívni (magához).
zalaču ifjú.
zalbari- könyörögni, imádkozni.
zegüdüle- álmodni (*zegüdü*n somnium).
žirura- szétdőrszölni; dagasztani (tésztát).
žiralaň jóllét, boldogság, szerencse (*žirča-* jó módban, boldogul élni).
zoki- illeni, kelleni.
zorogla- enni-inni, étkezni.
zoba- szenvedni, gyötrődni; *zobačda-* id.
zulžara, *-žan* madárfi, kölyök.
zulžarala- kölyközni.
žüjl osztály, nem, fajta.
žük oldal, táj.
žügeletke- lágyítani.
žübsie- helyeselni, jónak találni.
- tačičaňuč* kívánság, testi gyönyör, kéjvágy.
tačiča- vágyani, hevesen szeretni.
tata- húzni, meghúzni.
tabik áldozat.
tabun öt.
tamu pokol.
talhi- helyezni; eleresztteni, elbocsátani.
tejmü olyan, oly, úgy.
tegüs teljes, tökéletes, egész.
tegüncilen azon módon, szintúgy.
tegrü isten, istenség.

tekü- megvédeni, megőrizni, ol-
talmazni.

tedü, tedüj aztán, mindjárt, azon-
nal; annyi.

tende ott.

tendece onnan; aztán.

tebci- elhagyni, eldobni, meg-
vetni.

terigiün fej; kezdet.

terigiuten kezdetűek (= s a többi).

terügüle- kezdeni; *terügülen*
kezdve (= s a többi).

tojn pap (buddhista), szerzetes.

toja szám.

tojosun por.

tojonalžin négyágú fadarab, ke-
reszt; akasztófa.

totzar, totzor akadály, rossz do-
log, baj.

tos átellenben, szemközt.

tos- ráakadni.

tonil- megszabadulni, menekülni.

tonilya- szabadítani, megmen-
teni.

tomši : *toja t. ügej* számíthatat-
lan, számtalan.

tuturya rizs.

tusa haszon, nyereség.

tusatu hasznos.

tula, tulada ért, miatt.

tüšimel (több. *-met*) tisztviselő,
miniszter.

türü- születni.

türül születés, ujjá sz.; nemzet-
ség, rokonság.

dajn ellenség.

daya- követni, kísérni, csatla-

kozni (*dayan bajasulcazu*
együtt örülni).

daya- magára venni, kibírni,
ügyet végezni.

dayun, dayu hang, szó, ének.

dabta- ütögetni, kovácsolni; egyre
ismételni.

daru- nyomni, elnyomni, le-
győzni.

daldala- rejteni, takarni.

degekši föl, fölfelé.

degedü felső, felsőbb; jobb, ma-
gasabb.

degere fölötte, fölébe; -on felül,
-on kívül.

degü öcs.

debel ruha.

dergede mellett, -nál, -hoz.

dergedeki mellette (nála) levő.

delet- vágni, csapni.

deliire- fölcsofúdni, eszméletre
térni.

delgereñgüj terjedelem.

dotor belső, bél; béli.

datora belé, bent; -be, -ben.

dōra alatt, alá; alacsonyosság.

dōratu alul való, alacsony (rendű).

doromži alávaló, megvetett.

doromžila- alázni, megvetni, gya-
lázni.

dolia- nyalni.

dolojan hét.

dumda közép.

dumdatu középső.

dusu- csepegni, szivárogni.

dürü- bedugni, bele mártani.

- sajyan*, dim. *sajn*.
sajšia- helyeselni, helyben-
 hagyni, jóváhagyni, dicsérni.
sajn jó.
sazal szakál.
sazo- ülni, lakni, tartózkodni;
 (segédigéül: egyre, folyto-
 nosan).
saca azonnal, mindjárt.
sana- rágondolni, emlékezni.
sam fésű.
samla- fésűlni.
salkin szél (ventus).
seri- fölébredni, fölérezni.
sergü- fölvidulni.
sergüge- fölvidítani, vigasztalni.
setki- gondolni.
setkil gondolat, gondolkozás,
 elme.
selte együtt, -vel együtt,
šigürde- fésűlni.
šine új, friss.
šinžile- átnézni, vizsgálni.
šibazun madár.
šimta- ügyekezni.
šiltayan ok; történet.
sojorxa- kegyeskedni, méltóz-
 tatni.
sonos- hallani, meghallani; *so-*
nosta- (pass.).
sudasun ütő ér.
suburvan sírdomb, síremlék, py-
 ramis.
sumun nyíl.
sün tej.
sünesün lélek (anima).
- naŕat-* játszani.
nasun életkor (ætas).
nejle- egyesülni, csatlakozni.
nege- nyitni.
neretü nevü (*nere* név).
nigente egyszer, egy ízben.
nigül bűn, véték.
nigüles- kegyelmezni, megszánni.
niŕu- rejtteni, elrejtteni.
nidün, *nidü* szem.
nis- röpülni.
nirvan (szkr.) «nirvāna».
nojtan nedves; friss, nyers.
nojan (tb. *nojat*) fejedelem, úr,
 főnök, parancsnok (*jasazun n.*
 bíró).
nom szent törvény, vallás, tuda-
 mány; *nomtu* valláshoz ttozó
 (*n. debel szer-ruha*).
nomla- tanítani, tudatni, elé-
 adni.
nuŕut, *nügüt* (többes-szám kép-
 zője).
numun, *numu* íj.
nüken, *nüke* lyuk, hasadék; fé-
 szek, vazok.
nüküce- vkivel egyesülni, szövet-
 kezni, barátkozni.
nükür társ (tb. *nüküt*).
nüküi- múltni, elmúltni, kimúltni,
 meghalni.
ba is.
baj- lenni, maradni; elállani,
 megszűnni.
bajaszulañ öröm, örvendezés.
bajas- örvendeni; *bajasulca-*
 együtt örvendeni, örvendezni.

- badir* (szkr. *pâtra*) csésze (ál-
dozó cs., koldus cs.)
- basa* még, és még, ismét (v.
basa-kü).
- bara-* végezni, elfogyasztani; el-
költetni (*baratala* végig).
- bari-* fogni, megfogni, tartani:
jasak b. rendet tartani, igaz-
gatni; — *bariγul*-(caus.).
- bars* tigris.
- balγasun* város.
- beje* test.
- ber* (nyomatekösítő szó; különö-
sen alany-mutató, úgy mint
anu, inu).
- berke* nehéz, bajos.
- bitü-* jární, bolyogni.
- bišire-* tisztelni; hinni, bízni.
- biširel* tisztelet, hit.
- bos-* fölkelni, fölemelkedni.
- bosγa-* emelni, fölépíteni.
- bol-* lenni (fieri).
- bolγa-* tenni (vmivé).
- bolaj* tkp. «vala, volt», de néha
«van» (= *buj*).
- buzurul* szürke, ősz.
- buj* (létige, praes. «van»); 3. szem.
buj és *buju*.
- bujan* jó cselekedet.
- busu* nem (*ariγun b.* nem tiszta,
tiszttálan).
- busuγu* nem-e, nem de?
- busu* (tb. *busut*) más, a többi.
- bü-* (ö) létige: perf. *bülüge*, cond.
bügesü, inf. *bükü*, ger. *bürün*).
- büke* erő.
- bügüde* mind, valamennyi, az
egész; egészen, teljesen.
- bügüdeger* omnes.
- bütüge-* teljesíteni, végezni.
- büri* minden, mindenik (*ediür b.*
mindennap).
- bürün*, l. *bü-*.
- vinia*d (szkr.) kegyes adomány,
alamizsna.
- makta-* dicsérni.
- maγat* valóban, bizonyosan.
- maγu, maγuj* rossz, szerencsétlen.
- mañlaj* homlok, főember, elől-
járó.
- maši* igen, nagyon.
- manaγar:* *ediür m.* mostan, je-
lenleg.
- malajaj* sapka.
- metü* -ként; -féle, -szerű.
- mede-* tudni, ismerni, megismer-
ni; érezni.
- miγan, miγa* hús.
- miñγan* ezer.
- modon* fa.
- moncoγula-* gömbbé, golyóvá csi-
nálni.
- muñγak* esztelenség, tudatlan-
ság.
- mün-kü* ugyanaz.
- mür* nyom, ösvény, út.
- mürgü-* meghajtani magát, le-
borulni.
- lausa* öszvér.

A M. T. AKADÉMIA NYELVÉSZETI KIADÁSAI.

NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK. Kiadja a M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkeszti Hunfalvy Pál, I—XIV. köt.; szerkeszti Budenz József, XV—XX. köt. 1862—1886. Ára kötetenként II—X-ig 1 frt 50 kr., XI-től fogva 3 frt.

NYELVEMLEKTÁR. Régi Magyar Codexek és Nyomtatványok. Kiadja a M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Áron. 1874—86. 8-adrét.

I. kötet. Bécsi Codex. Münchener Cod. Közzéteszi: Volf Gy.

II. kötet. Weszprémi C. Peer C. Winkler C. Sándor C. Gyöngyösi C. Thewrewk C. Kriza C. Bod C. Közzéteszi: Volf Gy.

III. kötet. Nagyszombati C. Szent Dömonkos C. Virginia C. Közzéteszik: Komáromy L. és Király P.

IV. kötet. Érdy C. Közzéteszi Volf Gy.

VI. kötet. Tihanyi C. Kazinczy Codex. Horvát Codex. — VII. kötet. Ehrenfeld Cod. Simor C. Cornides C. Sz. Krisztina élete. Vitkovics C.

Lányi C. — VIII. kötet. Sz. Margit élete. Példák könyve. A sz. apostoloknak méltóságáról. Apor C. Kulcsár C. — IX—X. kötet.

Érsekújvári C. — XI. kötet. Debreczeni C. Gömör C. — XII. kötet.

Döbrentei C. Teleki C. — XIII. kötet. Fesztetics Cod. Pozsonyi C. Keszthelyi C. Miskolczy töredék. — Közzéteszi Volf Gy.

Ára kötetenként 2 frt.

RÉGI MAGYAR NYELVEMLEKÉK. V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Kinyomatta Toldy; a Csemesz-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf Gy. 1888. Ára 6 frt.

RÉGI MAGYAR KÖLTÖK TÁRA. (Corpus poetarum.) Szerkeszti Szilády Áron. I. kötet: Középkori magyar költői maradványok 1877. II.—V. kötet: XVI. századbeli magyar költők 1880—86. Ára kötetenként 2 frt.

CODEx CUMANICUS bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum. Jegyzetekkel s glossariumokkal kiadta gr. Kun Géza. 1880. N. 8-rét. Ára 5 frt.

UGOR FÜZETEK. Adalékok az ugor nyelvek ismeretéhez és összehasonlításához. I. szám. Genetz A. Orosz-lapp nyelvmutatványok. 1879. Ára 60 kr.

II. sz. Zürjén nyelvmutatványok. Közl. Budenz J. s Halász I. 1883. Ára 60 kr.

III. szám. Halász I. Svéd-lapp nyelvtan és olvasmányok 1881. Ára 60 kr.

IV. szám. Máté evangélioma moksa-mordvin nyelven. Tyumenyev fordításából közölte Budenz J. 1881. Ára 60 kr.

V. szám. Munkácsi Bernát. Votják nyelvmutatványok és nyelvtanulmányok I. 1884. Ára 60 kr.

VII. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. I. Lule- és Pite-lappmarki nyelvmutatványok és szótár 1885. Ára 1 frt 20 kr.

VIII. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. II. Jemtlandi lapp nyelvmutatványok. 1886. Ára 60 kr.

(Különnyomatok a «Nyelvtud. Közlemények»-ből.)

RÉGI MAGYAR NYELVÉSZEK Erdősitől Tsétsiig. (Corpus Grammaticorum linguae Hungaricae veterum.) Kiadta Toldy F. 1866. Ára 2 frt.

Leh.
1000

- REGULY ANTAL HAGYOMÁNYAI. A Vogul föld és nép. Kidolgozta Hunfalvy Pál 1864. Ára 2 frt.
- MAGYAR-UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ SZÓTÁR. Irta Budenz J. 1873—81. Ára 5 frt.
- A MAGYAR IGEIDŐK. Irta Szarvas Gábor 1872. Ára 1 frt.
- A HELYES MAGYARSÁG ELVEI. Irta P. Thewrewk Emil. 1873. Ára 1 frt.
- A MAGYAR NYELVUJITÁS óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata. Irta Imre Sándor. 1873. Ára 1 frt.
- KALEVALA. A finnek nemzeti eposza. Fordította Barna Ferd. Ára 1 frt.
- SIMONYI ZS. A magyar kötőszók, egyuttal az összetett mondat elmélete. I. kötet. (A mellérendelő kötőszók.) 1881. Ára 1 frt 20 kr. II. III. kötet. (Az alárendelő kötőszók) 1882—83. Ára 2 frt 40 kr.
- KAZÁNI-TATÁR NYELVTANULMÁNYOK. Irta Sz. Bálint Gábor. I. füzet. Kazáni-tatár szövegek. 1875. II. füzet. Kazáni-tatár szótár 1876. III. füzet. Kazáni-tatár nyelvtan 1877. Egy-egy füzetnek ára . . 1 frt.
- ÉRTEKEZÉSEK A NYELV- ÉS SZEPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL. Kiadja a M. T. Akad. Az I. oszt. rendeletéből szerk. Gyulai Pál, osztálytitkár. I—VIII. köt. 1867—1880. Ára 20 frt 20 kr. — IX. köt. (1—12 sz.) 1882. Ára 3 frt 20 kr. — X. köt. (1—13 sz.) 1882. Ára 4 frt. — XI. köt. (1—12. sz.) 1883. Ára 3 frt 70 kr. — XII. köt. (1—12. sz.) 1885. Ára 4 frt 60 kr. — XIII. kötet. (1—12. sz.) 1886—87. Ára 3 frt 40 kr. — XIV. köt. (1—7. sz.) 1887—88. Ára 2 frt.
- SZINNYEI JÓZSEF. Finn-magyar szótár 1884. Ára 3 frt.
- AZ UGOR NYELVEK ÖSSZEHASONLÍTÓ ALAKTANA. Irta Budenz J. Első füzet: Igeképzés. 1884. (Különnyomat a Nyelvt. Közl.-ből.) Ára 1 frt. Második füzet: Névszóképzés. 1887. Ára 80 kr.
- A PHONETIKA ELEMELI, különös tekintettel a magyar nyelvre. Irta Balassa József dr. 1886. Ára 70 kr.
- VOTJÁK NÉPKÖLTÉSZETI HAGYOMÁNYOK. Gyűjtötte és fordította dr. Munkácsi Bernát 1887. Ára 2 frt.
- OSZMAN-TÖRÖK NÉPKÖLTÉSI GYŰJTEMÉNY. I. kötet: *Oszmán-török népmesék*. Gyűjtötte dr. Kúnos Ignác. 1887. Ára 2 frt 30 kr.
- HÁROM KARAGÖZ-JÁTÉK. Török szövegét följegyezte és magyarra fordította dr. Kúnos Ignác. 1886. (Különnyomat a Nyelvtudományi Közlemények XX. kötetéből.) Ára 1 frt.

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

BUDENZ JÓZSEF.

HUSZONEGYEDIK KÖTET.

V. FÜZET.

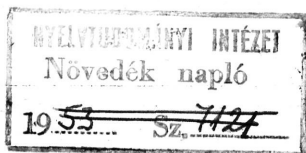
Ára 50 kr.

BUDAPEST, 1890.

TARTALOM.

A vogul nyelvjárások szóragozása: Bevezetés. — I. Éjszaki vogul nyelvjárás. — Éjszaki vogul nyelvmutatványok (fordítással és jegyzetekkel).

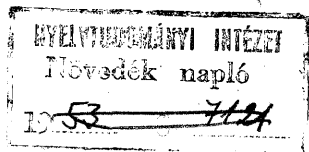
Dr. Munkacsí Bernát 321

V. Magyar 1

A vogul nyelvjárások szórageozása.

A Magyar Tud. Akadémia vogul nyelvészeti tanulmányútam eredményeinek kiadását határozván el, szükségesnek tartom addig is, míg egy részletes vogul grammatika megírására kerülhet a sor, előleges tájékoztatót nyújtani a vogul nyelvjárások ragozására nézve s megkönnyíteni ezzel is gyűjtéseim nyelvészeti használatát. Hat, egymástól határozottan különváló nyelvjáráson beszél a vogul nép, melyeket szorosabb rokonságuk szerint ismét két főbb csoportra osztbatni, ú. m. I. é j s z a k i r a, mely a felső Lozva (*Lūsm*), éjszaki Szoszva (*Jāni' Ta'it*) s mellékfolyói a *Tapēs-jā*, *Sakw-jā* (oroszúl: Szigva, vagy Lyapa), *Mān Ta'it*, *Vōl-jā* (oroszúl: Vogulka), továbbá az Ob (*Ās*) folyam vogul lakosságának a nyelve; — II. délire, melynek ágai: 1. a kiveszés utolsó stadiumában levő közép lozvai nyelvjárás *Tārēz-pōl* (Persina) faluban; — 2. az alsó lozvai, melyet *Pats-pōl* (Gornije), *Nqlēm-pōl* (Arja), *Sint-jā-pōl* (Szindjej), *Tēlēm-tit-pōl* (Raskini), *Jqul-tit-pōl* (Kuzjini) és *Tap-tit-pōl* (Tanjsini) falvakban beszélnek még; — 3. pelimi a Pelimka (*Pqlm*) és Vaglya (*Vōl-jō*) folyók felvidékein; — 4. kondai a Konda folyó (*Khōntiñ*) felvidékén az osztják határtól, *Mut-uš* (osztjákúl: *Mažēt-voš*, oroszúl: Nachracsi) egyházas falutól kezdve; — 5. tavidai a Tavda (*Tāut*) folyó alvidékén a kosuki voloszt következő falvaiban: *Čoumitār-poul* (Csandiri), *Āžēt-poul* (Janjicskova), *Ilpēn-tō-p.* (Sajtanszkaja), *Utēn-khuli-p.* (Kuzajeva), *Sāuluñ-p.* (Jepszejkova), *Šou-jā-poñ-p.* (Piljkina) és *Āli-p.* (Gorodok). Mindezen nyelvjárások közül csak a kondai részesült eddigelé behatóbb grammatikai ismertetésben, jelesen Hunfalvy Pál «A Kondai Vogul Nyelv» című könyvében (NyKözl: IX. és X.), mely a Popov Gergely-féle Máté- és

Márk-evangelium-fordításokon alapszik. Nagy lelkiismerettel dolgozza fel e mű a forrásából meríthető nyelvi anyagot, mely azonban oly fogyatékos, hogy pl. az igeragozás teljes schémája sem vehető ki belőle s e mellett eredeti orosz orthographiájával nem eléggé megbízható alakban közli a nyelvi adatokat. Illik részben ez a megjegyzés ama rövid grammatikai vázlatra is, melyet Reguly hagyományai alapján ugyancsak Hunfalvy Pál közöl «Egy vogul monda» című akadémiai székfoglaló értekezésének bevezetésében (l. Magy. Akad. Értesítő. 1859. IV. sz.). Mert bármily elismeréssel adózunk Reguly kitűnő nyelvészeti tehetsége s úttörő munkái iránt, ki kell jelentenünk elfogulatlanul, hogy igen meglátszik összes följegyzésein a kellő nyelvészeti előkészültség hiánya. Különösen tökéletlen eljárása a vogul hangok jelzése dolgában,¹⁾ melyre nézve hogy csak pár példát említsünk, felhozzuk azt, hogy a *χ* (déli *kh*) és *γ* hangokat igen ritka esetben különbözteti meg a *k*-, illetőleg *g*-től; pedig ilyen alakok, mint: *kum* férfi, *kaŋgi* hág, *kunle* hogyan, *kosä* hosszú, *toko* úgy, *naŋga* föl, *jägü* atyja, *poqgen* mellé (*Väta-kum*) ezek helyett: *χum*, *χāŋγi*, *χumle*, *χasä*, *toχ*, *nāŋγä*, *jäγä*, *päχén* sehol az egész vogulságban nem hallhatók.²⁾ Regulynál gyakran találunk a szó közepén *g*, *b*, *ž*, *z* zöngés mássalhangzókat, mi pedig jóformán az egész vogulságnak, de különösen az éjszaki nyelvjárásnak hangtani alkotásával ellenkezik; így van pl. Regulynál: *mogem* (Vog. Föld és nép 203. l.) magzatom e h. *mokém*, *égva* (144. l.) asszony e h. *ēkwä* | *nobel* -hoz, felé e h. *nūpél* (vagy szigvai nyelven: *numpél*), *šqbiti* készít e h. *šāpiti*, *robiti* dolgozik e h. *rūpiti*, *pubi* bálvány e h. *pupí* | *kāzing* kedves e h. *kāsiŋ*, *kvonziŋ* karmos e h. *kwonsiŋ*, *kinzém* kerések e h. *kinse'im* |

¹⁾ Rövidség kedvéért e munkában a Regulytól származó idézeteket csupán a magam átírásában adom; ott a hol Reg. eredeti följegyzése, vagy magyarázata idéztetik, ez külön idéző jellel («—») van megkülönböztetve.

²⁾ V. ö. Gondattyi «Слѣды язычества у инородцевъ сѣверо-западной Сибири» («A pogányság nyomai Szibéria éjszaki nyugati részének idegen ajkú népeinél. Moszkva. 1888.») művének következő írásmódját: *хумь* «férfi» (15. l.), *хурипъ* «alakú» (21. l.). Ha a Szoszván, vagy Szigván e szók *kum*, *kurip* hangzásuak volnának, mint Reg. közli, az orosz kutató bizonyára így írta volna őket: *кумъ*, *курипъ*.

raž kavicsos part e h. *rās*, *aže* e h. *āsū*. Még határozatlanabb a magánhangzók jelölése; a déli nyelvjárások *o*-je nincs megkülönböztetve az *ü*-től *) (*mām* nép e h. *mōm*, *kāp* ladik e h. *khop*, *vuāt* rövid e h. *vōt*); az oroszban oly közönséges *i* hang az *i*-től (*pi* fiu e h. *pī*, *éri* ének e h. *ērī*, *mail* mell e h. *ma'il*, *lail* láb e h. *la'il*); az *e* hangot jelölheti *o*, *u*, *g*, *a*, *ä*, *e* betű (*vārem*, *vārom* = *vārem* csinált, *māgom*, *māgum* = *māgem* nép, *tāläh* = *talēz* csúcs, *kaqah* = *khqlēz* nép) stb. Tekintettel e körülményekre helyén valónak látszott a még teljesen ismeretlen nyelvjárások mellett a már némileg földolgozott kondai és éjszaki nyelvjárásokat is fölvenni jelen vogul nyelvi tájékoztató keretébe, a mint kiterjeszkedtem az alsó lozvai vogul nyelv ismertetésére is, noha erre A h l q v i s t úti levelei nyomán szintén vannak tudósításaink (l. Schiefner közleményét a Bulletin de la classe des sciences historiques etc. de l'Académie d. sc. de St. Petersbourg. XVI. tom. 1., 2., 4. és 5. számaiban, valamint kivonatát Hunfalvy említett értekezése toldalékában).

Az egyes nyelvjárások vázlataihoz mutatványokat is mellékeltem gyűjtéseimből, maguktól a közlőktől eredő jegyzetekkel s fordításokkal. E mutatványok megválasztásánál szem előtt tartottam a változatosságot, vagyis hogy meg legyenek bennük példái mind a főbb műfajoknak, melyekből saját gyűjtésem s Reguly déli vogul hagyományai állanak. Ez utóbbiak megfejtése egyik főczélja volt vogul nyelvészeti tanulmányútamnak; hogy minő volt tulajdonképpen ez a «megfejtés» munkája, a pelimi nyelvre átírott *Khqis*-éneken mutatom be, összehasonlítás czéljából melléje állítván Regulytól származó eredetijét. Alkalmas erre az éjszaki nyelvre átírt *Kul-ätēr kaj-saw* is, melynek lozvai nyelvű eredetijét Hunfalvy közölte «Vogul föld és nép» művében (166. l.). Ez utóbbinál tanulságos egyszersmind a fordítások egybevetése, melyből látható, hogy Regulynak immár kiadott éjszaki vogul hagyományai is mennyit

*) Csak déli vogul utazásainakvége felé, a pelimi nyelv kutatása alkalmával, jut Reguly e hangok különbségének határozott tudatára. A pelimi szótári adatokban ugyanis többször találjuk az orosz *ѣ* betűt, hol a déli vogul kiejtes *o*-t hallat, pl. *lēt* = *löl* láb, *kēp* = *khōp* hajó, *muēt* = *mot* máj. Az *o* hang — ép úgy mint a pelimiben — gyakori a közép és alsó lozvai nyelvjárásokban is; de Regulynak innen való terjedelmes szótári és textusgyűjtéseiben nincs külön jegy számára.

nyernek világos érthetőség dolgában az újonnan szerzett ismeret-anyagtól.

Az alkalmazott írásjegyek általában ismeretesekek nyelvészeti irodalmunkban; azért csak röviden ismétlem, hogy az *ä* igen nyílt, az *é* igen zárt (*i* felé hajló) *e*-hang; az utóbbinak hosszúja (pl. *e* szóban: *völt* ,arcz') azonos a magyar *é*-vel. Az *o* akusztikai benyomása az *ö* és *e* közötti átmenettel jelezhető, azonos a votják *o*-vel; de nem — mint *e* jegyet rendszeren értik (l. MÜGsz. Előszó. XIV.) — az észtt *ö*-vel, mely utóbbi hátsó nyelv-iny szűkülettel képződik s a mi jelzésünk módja szerint *é*. Az *o* és *ö* a csuvasban, volgai tatárban és kazáni votjákban is észrevett, körülbelől a magyar *ó*, *ö* magánhangzóknak megfelelő rövid hangok (l. bővebben NyKözl. XXI: 4—7. ll.); az *u* vegyes hangzó, mely az *u* és *ü* közötti átmenet hatását teszi a fülre. A *χ*, *γ* torokhangú spiransok mellett előfordulnak *χ̣*, *γ̣* is; amaz a német *ich* mássalhangzója, emez a megfelelő media. A vogul *s* nem a közönséges *s* (magy. *sz*) palatalizált alakja (minő pl. az orosz *сѣтъ* szó kezdőhangja); hanem egy *s* felé hajló hang. A nyelv hegyének a kemény ínnyel való érintkezési pontja mindkettőnél ugyanaz; a különbség közöttük csak az, hogy a *s̄*-nél a nyelv érintkező lapja nagyobb, az *s*-nél csak a nyelvhegy legvége érintkezik. A *w* interlabialis spirans, melyet ezen sajátoságáért Reguly *s* az orosz írók *u*-val is jeleznek, pl. *kuali* kél = *kwāli*, *sau* sok = *saw*. Figyelemre méltó különbségek a vogul nyelv *s* különösen az éjszaki nyelvjárás hangjai között a ' jeggyel jegyzett gégehangok. A szó végén *e* jegy egy *a* *h*-nál erősebb, a *χ*-nál gyengébb hehezetet jelöl; a szóközepén pedig ugyan *e* hangnak mediáját. Ez *a* hang Reguly éjszaki gyűjtéseiben legfeljebb gyér nyomokban *) mutatható ki; pedig igen gyakori *s* hogy mennyire feltűnő, mutatja Gondattyi orosz ethnographiai utazó eljárása, ki azt fölül vesszővel megkülönböztetett *x*-val jelöli s úgy határozza meg, hogy «alig hallhatólag ejtődik» (это *x* произносится чуть слышно); v. ö. pl. Gond. művéből (l. fönt 322. l. jegyz.) a következőket: яныхъ (6. l.) nagy = Reg. *jāni* = corr. *jāni'* | сахъы (15. l.) hajfonat, hajfürt = Reg. *sāu* = corr. *sa'i* | Тахъытъ

*) Ilyen nyomok: *taileg* telire, teli (pl. tölti), *aleg* csaknem, *majdnem*, *mūlagi* körül (pl. forog) ezek helyett: *ta'ilāi'*, *ālāi'*, *mūlāi'* *mowlāi'*.

(21. l.) Szoszva = Reg. *Tait* = corr. *Ta'it* (ellenben: *tajt* ujj) | хурых'ъ (24. l.) zacskó = Reg. *kuri* = corr. *zuri* (ellenben: *zuri* alak, kép) | куалых'ъ (24. l.) kötél = Reg. *kuali* = corr. *kwāli* (ellenben: *kwāli* kél) | войзихъ (u. o.) hímvesző = Reg. *voži* = corr. *voši*. Ugyanilyen nyomok Szorokinnál (Путешествие къ Бору-ламь.*) Казань. 1873.), kinek szógyűjteménye a felső Lozva vidékéről való: китыхъ kettő = Reg. *kitä*, *kiti* = corr. *kitäi* | тарыхъ fenyő = Reg. *täri* = corr. *täri* | морль mell = Reg. *mail* = corr. *ma'il* | ляглъ láb = Reg. *lail* = corr. *la'il*. A Popov-féle kondai evangélium is a *kitäi* 'kettő' szót китагъ nak, a *ta'il* «tele» szót tagle-nak, *a'it* «hinni» szót agt-nak, a dualis *-i*' végzetét *-arh*-nak írja, melyekben a *r* orosz módra *h*-féle hangot jelöl. E gégehangok pontos megjelölése annál fontosabb, minthogy a szó grammatikai bővülésénél erősebb *γ* (illetőleg *γ*) alakban jelentkeznek, pl. *ēri* ének: plur. nom. *ērēt*, *ērūākwē* énekelni; *zuri* zacskó: személyragozva; *zurēm*, *zurēn*, *zurū* (s nem: *zuritā*, a hogyan a *zuri* alak' szó harmadik személyi birtokosalakja hangzik); *pī* fiu: dual. *pīri* két fiú, *pīrēm* két fiam; v. ö. éjsz. vog. *minēim* megyek és kond.-vog. *mēnēm*, vagy *mēnam*. Az összehasonlítás is fontos, etymologikus értékűnek bizonyítja ezen — a folyó beszédben gyakran elmosódó gégehangot, pl. vog. *ma'il* mell = osztS. *maugel*, lp. *miälga* | vog. *va'i* erő = osztS. *vak*, lapp *vākke*, *vike* | éjsz. vog. *Ta'it* Szoszva; v. ö. osztj. *Tañat* Irtsis (vogL. *Tait* Tavda, vogT. *Täut* id.) stb. — Az itten tárgyalt ' jegy mellett, ennek fordítottja ' egyszerű hiányjel, melyet különösen szóvégi magánhangzók elisiója alkalmával szoktam jegyezni, pl. *ēkw' -āñs* férfi és a felesége (v. ö. *ēkwä* asszony), *jūr' -āritä* testvére (e h. *jūrä* *āritä* atyja leánya), *akw' sāli* egy rénszarvas (v. ö. *akwē* egy). A kötőjel hangsúlybeli egybetartozást jelez különösen összetett szók, hátul járó viszony- szók, kötő- és nyomosító szócskák, továbbá kopott végű határozókból alakult előljáró igekötők s megfelelő főszavuk között. Ha három, vagy több szó csatlakozik egy hangsúly-egységbe, a szorosabban összetartozó részek kettős kötőjellel (ε) vannak megkülönböztetve. Megjegyezzük végül, hogy a vogulban általában a szó első tagjára esik a főhangsúly s a harmadikra a mellékhangsúly.

*) Nyelvészeti szempontból ismertette Budenz «Szorokin vogul szójegyzéke» czimen (l. NyKözl. XVI, 470—484. ll.).

Ép úgy mint a magyarban az igeikötő elenyészteti az alapszó hangsúlyát s hasonlóképpen a tagadó és tiltó szócskák is az utánuk következő igéét, vagy igeszzerű névszóét. Ez általános hangsúly-törvénytől csak a tavidai nyelv tér el sok tekintetben, ezért ebben a hangsúlyt minden egyes szón külön jelzem.

I. Éjszaki vogul nyelvjárás.

A) Névszó-ragozás.

1. §. Névszó-tő.

A grammatikai végzetek alapjául szolgáló névszó-tő az éjszaki vogulban rendszeresen változatlan, pl. *kwol* ház, *mā* föld, *sāli* rénszarvas: iness. *kwolté, māt, sālit*, elat. *kwolnēl, mānēl, sālinēl*, birtokragokkal: *kwolēm, mām, sālim* (házam stb.), *kwolä, mātü, sālitü* (háza stb.). Csak bizonyos hangtani feltételek közt tapasztalunk egyes végzetek előtt változott, illetőleg gyengült hangtestű melléktöket; ilyenek:

a) *ɣ* spiranssal végződő tők, melyek e mássalhangzójukat a nominativusban s a kötőhangzó nélkül csatlakozó *-té, -né* és *-nēl* ragok előtt hehezettel ejtett *i-vá* vocalisálják, pl. tő *vaɣ-*: nom. *va'i* erő, lat. *va'inē*; de birtokragokkal: *vaɣēm, vaɣēn, vaɣä* | tő *jäɣ-*: nom. *jä'i* atya, abl. *jä'inēl*; de birtokragokkal: *jäɣēm, jäɣēn, jäɣä* | *sa'i* hajfonat: *saɣēm, saɣä* | *p'i* fiú: *p'iɣēm, p'iɣä* | *lē'i* fark: *lēɣēm, lēɣä*. Ugyanígy alakul a melléktő, ha a *ɣ*-t mássalhangzó előzi meg, pl. tő *ērɣ-*: nom. *ēr'i* ének, lat. *ēr'inē*; birtokragosan: *ērɣēm, ēɣēn, ēɣä* | *kwāli* kötél: plur. *kwāliɣēt*, dual. *kwāliɣ'i* | *jāni* nagy: transl. *jāniɣ'i* | *sāni* tetűserke; birtokragosan: *sāniɣēm, sāniɣēn, sāniɣä* | *āni* ángy: *āniɣēm, āniɣēn, āniɣä*; dat. *āniinē*. Az analogia hatása alatt elvértve kötőhangzóval kapcsolódó rag előtt is fellép efféle melléktő, pl. *va'i* erő: instrum. *va'il*, pl. *manērü'i ti jānit va'il aje'in?* miért iszol ily nagy mennyiségben (nagy erővel)?

b) Többtagú szók utolsó tagjának *a, ä* hangzója a nominativusban s a kötőhangzó nélkül csatlakozó ragok előtt gyakran *e-vé* gyöngül, pl. tő *sētäp-*, *nēpäk-*, *matär-*: nom. *sētēp* czérna, *nēpēk* könyv, *matēr* valami; iness. *nēpēktē* lat. *sētēpnē*; de instrum. *sētäpēl*, *matärel*; birtokragosan: *nēpakēm, nēpakä*.

c) Tövégi mássalhangzó-csoportnak *e*-vel való szétbontása utján is keletkeznek melléktők, pl. *tārem ég, ūlēm álom, muīēm izzadtság, posēm kormány, polēχ takony, ŋqweł hús*: loc. *tāremtē, posēmtē*, lat. *ūlēmne, muīēmne*, elat. *ŋqwełnē*; de instrum. *ūlmēl, polyēl, ŋqwełl*; birtokosragokkal: *muīēmēm, tārēmūw, ŋqwełlānl*. — Az efféléknél, mint: *jūntēp tú, vāŋčēp kalapács, χūntēp lapát* az instrum. *jūtēpl, χūtēpl, vāčpēl* alakokban mutatkozó melléktő elisítő és mássalhangzó-gyengülés utján származott (v. ö. az utóbbira nézve: *tēŋk ék*: lat. *lignē, χāŋčī hág*: *χāχmil hágó, hegyhát, lūis siralom*: *luśśī lūnsīlēm siralommá siratom*). A birtokragozás alakjai ezeknél: *jūntapēm, jūntapā*. — A *lātiŋ* «beszéd, szó» ragos alakjai ugyanily módon: instrum. *lātčēl*, birtokr. *lātčēm, lātčēn, lātčā*; v. ö. plur. nom. *lātčēt*.

2. §. Viszonyragok.

1. Nominativus. — Különös végzet nélkül, de esetleg a tövégnek hangtani megváltozásával képződik (l. 1. §.). A kettes szám *-āč* képzője a nominativusban *-i**), pl. *āmp* eb: dual. nom. *āmpī* (de: *āmpāčēm két kutyám*), *kwol* ház: *kwolī*, *pī* fiú: *pīčī*, *sālī* rén: *sālīčī*, *lūw* (lū) ló: *lūwī*. Megjegyezzük itt alkalmilag, hogy a pluralis képzője *-t*, mássalhangzón végződő szóknál kötőhangzóval (*-ēt*), pl. *āmpēt, kwolēt, pīčēt, ērčēt* (*ērī* ének) | *sālīt, lūt* (lovak), *jāt* (*jā* folyó), *āčkāt* (*āčkā* gazda, öreg). Ezekén kívül van a vogulnak egy viszonyossági dualis (két dolognak egymáshoz való tartozását jelölő) számképzője is, mely az éjszaki nyelvjárásban *-iŋs* alakú, pl. *mēn rqwŋ'-utiŋs* mi ketten rokonok vagyunk (мы двое родны), *tēn ŋūsmiŋs* v. *ŋūpiŋs* ők (ketten) nászszülők (они двое сватовья).

2. Locativus. — Ragja *-tē, -t*, mely kötőhangzó nélkül kapcsolódik a tőhöz, pl. *kwol*: loc. *kwoltē* (de kötőhangzóval: *kwolēt házak*), *vīt* víz: loc. *vittē, tūjt* hó: loc. *tūjtē, pāχ* oldal: *pāčēmt* olda-

*) A páros részekből álló tárgyak neveinél gyakran találkozunk *-ā* végzettel, mely nyilván a dual. *-āč* képzőnek egy másféle hangbeli változata (v. ö. *kitāi* kettő, e mellett *kitī*.) Ilyenek: *vājā* egy pár rénbőr-harisnya (de: *akw' vāj = vājā-pāl fél harisnya*), *nārā*, rénbőr-botos, *pāssā* rénbőr-kezttyű, *χaptā* olló, *josū* hótalp.

lomnál | *mā föld* : loc. *māt*, *jā folyó* : loc. *jāt*. — Használatára való példák : a) superessivusi értelemben : *kwolēm jā-vātat āli* házam a folyó partján van | *mā-žart jāli* a föld felületén jár ; — b) inessivusi értelemben : *žul vittē āli* a hal a vízben él | *āsēm kwoltē unli* atyám a házban ül ; — c) időhatározó értelemben : *ta āremtē jožts* azon időben jött. — d) állapothatározói értelemben : *takkāt āli* magában él (самъ собою живетъ).

3. L a t i v u s. — Ragja *-nē, -n* : *kwolnē, vitnē, tūjtnē, āmpnē | mānē, sālinē*. — Használatára való példák : a) dativus : *ūqweł āmpnē mistā* a húst a kutyának adta | *tawān lāwi* neki szól ; — b) illativus : *vitnē pats* beleesett a vízbe | *kwolnē minēs* bement a házba ; — c) allativus : *jā-vātan jožts* a folyó partjához ért | *jiwnē žāñžēs* a fára hágott | *sunēm jiwnē ta'imats* szánom fába ütközött (мои сани заѣли за дерево) | *žqmēs ēlēm-žqlēsne likmāsēm* jó emberhez jutottam (хорошему человеку попалъ) ; — d) ablativus (főkép szenvedő igékkel) : *ā'ān rātwēs* megveretett az atyjától | *eriñ sormiñ žātelnē žātławēm* lehet, hogy halál napja virrad reám (быть можетъ смертной день будетъ) | *samēm pors-tawrin patwēs* szemembe forgácsdarabka esett (въ мой глазъ сориночка пала) ; — e) terminativus : *vit kit tulā-nak palitnē āntēs* a víz két ujj-izületnyire áradt (на два вершка прибыла вода) || *tūrēm moššākwān vitnē titēlma-tilēm* kendőmet vízbe mártom (nyomogatom) egy kevéssé (свой платокъ маленько въ воду макну) | *taw aržān poterti ō* sokat beszél (онъ лишно говоритъ)

4. E l a t i v u s - a b l a t i v u s. — Ragja *-nēl, āmpnēl | sālinēl, jānēl*. — Használatára való példák : a) elativus : *kwolnēl kwon minēs* kiment a házból | *sāli vōrnēl jūw pōsawē* a rēn haza hajtatik az erdőből ; — b) ablativus : *ānēmnl vāssī' manū nqmt kinse'in?* én tőlem micsoda tanácsot akarsz (keressz) még? *manēr nañ am pajtā-žēmnl votē'in?* mit simogatsz te arczomon (tkp. törölsz arczomról ; что ты гладишь мои щеки?) || *ūmēs pusēn pilētnēl atiññūw* a málna minden bogyónál édesebb | *taw ānēmnl jāni'* ō nagyobb nálam. — c) eredethatározó : *tās mānēl āli* készből (kész helyből) él (изъ готоваго живетъ) ; *šqweł rāktnēl pōš'awē* a tűzhely agyagból rakatik ; — d) okhatározó : *polēm vitnēl sorñžyle'im* fagyos víztől reszketek (отъ холодной воды сдрагиваю).

5. T r a n s l a t i v u s. — Ragja *-i', -āi'* : *kwoli', viti' | sāliji', māi'*. — Használatára való példák : a) translativus : *jāñk viti' jēmts* a jég

vízzé változott | *nañ pul-tauritaɣts, rawi'* minés a kenyér szétmállott, morzsákra ment szét (хлѣбъ измолочся) || *tolmešüi' rəwne ɣum* tolmácságra alkalmas ember (удобный человекъ въ толмачы) || *ti rumam-jot ābne ɣātülēm ɣəñäl lušši' ta lünšilēm, tissi' ta tistilēm* ezen barátommal együtt élt napjaimat valamikor siralommá fogom sírni, gyászszá fogom gyászolni (объ этомъ весельѣ потомъ плакаться буду, кручиниться стану) || *ɣüs tāli' jēmtsem*, vagy *ɣüs tāl naɣpāi' jēmtsem* hús évessé (h. év koruvá) lettem || *jā tit kitɣi' taɣwili* a folyó itt ketté (kettővé) ágazik; — *b*) terminativus: *ɣasüi' jēmtés* soká lett | *kwāli' ɣasüi' tārémtawé* a kötél hosszúra eresztetik; — *c*) módhatározó: *torpənüi' polwäsém* egész a reszketésig megfáztam (до того замерзъ, что дрожжу) | *akwüi' pul-tütsém* egészen átáztam (я весь переморзъ).

6. Instrumentalis-comitativus. — Ragja *-l*, mely mássalhangzón végződő tökhöz kötőhangzóval csatolódik: *kwolél, vitél, āmpél* | *sābil, pērnäl* (keresztel). — Használatára való példák: *a*) instrumentalis: *vās nālél ališlawé* a vadréce nyíllal vadásztatik | *kātél pūɣestü* kézzel fogta; — *b*) módhatározó: *taw tülmaɣel kwon ɣaltémtaɣts* ő lopva kiosont (онъ крадчи на улицу вытнужся, вывернулся) | *ti urél vārāln!* ezen módon csináld! | *aw kēmél, akw' sawitél misaɣä* egyformán, egy mennyiséggel adott mindkettőjüknek (въ одну мѣру далъ обѣимъ) | *lā lātɣet at ɣölē'im* osztják nyelven nem értek (hallok) || *ulä sultmél ne'ili* a tűz szikrázik (szikrával jelentkezik; изъ огня искры летаютъ) | *ñolēm kēlpél šurri* csorog az orromból a vér || *pali' ma'ilél ul ālén!* meztelen mellel ne légy! (пологрудой не будь) | *tārwiññ la'ilél āli* terhes (nehéz lábbal van a nő) | *kakér-patitél tistuɣi* szivéből (keble-fenekével) szomorkodik; — *c*) tárgyhatározó: *am nañén nañél mülēm* én kenyeret adok neked | *nañ ānēm tārél lausāslén* te énnekem kendőt ígértél; — *d*) anyaghatározó: *voṭä vitél ta'intānti* a kártus megtelik vízzel (тучесокъ наполняется водою).

A birtokosragos alakokon bővebb *-tél* rag fejezi ki az instrumentalis viszonyt s átviteleit, pl. *sāɣimtél jol ləpsaɣte'im* subámmal betakarózom (шубою одѣнусь) | *am supéntél tātāpəmnē ta'ile'im* ingemmel a ládámba akadok (я рубахой задѣваю о ящикъ) | *manēr nañ ñelméntél saw raute'in* mit zagyválsz (fecsegsz) annyit nyelveddel? (что ты такъ много болтаешь языкомъ?) | *ti paul-kan palitütél pusén taljāslém* ezt a falu terét hosszában egészen fölmér-

tem öllel | *samäřätel rapši* szemeivel pillog (мигаетъ). — Ez a *-tél* rag minden valószínűség szerint a *ta'il* «teli» szónak mása, mely amúgy is használatos comitativ értelemben a vogulban, pl. *pusén, kwol-ta'il jořtüst* mindnyájan, egész házzal (házastúl, családostúl) jöttek (вся семья пришла) | *pus ūs-ta'il tot ālēs* az egész város, mindnyájan együtt ott voltak | *taw luriñ lūtiñ ta'il jol ujis* ő lovastúl, holmistúl együtt alámerült (совемъ съ лошадыю утонулъ) || *mān-ta'il tit āli* kis kora óta (k. korával együtt) itt van | *mont-ta'il nañēn lāwe'im* régóta mondom neked. Ugy látszik a *ta'il*-nak *tél* alakú összerántása van e szóban is: *jotél* később (pl. *taw jotél jořts* ő később jött), mely az időhatározó *mān-ta'il, mõnt-ta'il* analogiája szerint *jui-ta'il*-nak vehető; v. ö. *jui* utó: *jui-pāl̄t* utórész L. Budenz fejtegetését a magy. *-astúl, -estül* ragra nézve: NyKözl. XVIII, 158.

3. §. Birtokosragozás.

Az éjszakai vogul nyelvnek külön alakjai vannak az egyes, kettős és többes számú birtok és birtokos jelzésére, melyeknek valamint a képzésükkel esetleg járó tőváltozásoknak bemutatására szolgáljanak a következő példák:

a) Egyes számú birtok.

kwol ház *jä'i* atya *ēri'* ének *tätēp* ládika *potēr* beszéd

Egyes számú birtokos.

1. <i>kwolēm</i> házam	<i>jäřēm</i>	<i>ērřēm</i>	<i>tätapēm</i>	<i>potrēm</i>
2. <i>kwolēn</i> házad	<i>jäřēn</i>	<i>ērřēn</i>	<i>tätapēn</i>	<i>potrēn</i>
3. <i>kwolä</i> háza	<i>jäřä</i>	<i>ērřä</i>	<i>tätapä</i>	<i>poträ</i>

Kettős számú birtokos.

1. <i>kwolēmēn</i> kettőnk háza	<i>jäřēmēn</i>	<i>ērřēmēn</i>	<i>tätapēmēn</i>	<i>potrēmēn</i>
2. <i>kwolēn</i> kettőtök	« <i>jäřēn</i>	« <i>ērřēn</i>	« <i>tätapēn</i>	« <i>potrēn</i>
3. <i>kwolēn</i> kettőjük	« <i>jäřēn</i>	« <i>ērřēn</i>	« <i>tätapēn</i>	« <i>potrēn</i>

Többes számú birtokos.

1. <i>kwolūw</i> házunk	<i>jäřūw</i>	<i>ērřūw</i>	<i>tätapūw</i>	<i>potrūw</i>
2. <i>kwolän</i> házatok	<i>jäřän</i>	<i>ērřän</i>	<i>tätapän</i>	<i>poträn</i>
3. <i>kwolänl</i> házuk	<i>jäřänl</i>	<i>ērřänl</i>	<i>tätapänl</i>	<i>potränl</i>

lūw ló luw csont mā föld pērnü kereszt sāli rén-

szarvas.

Egyes számú birtokos.

1. <i>lūm</i>	<i>luwēm</i>	<i>mām</i>	<i>pērnēm</i>	<i>sālim</i>
2. <i>lūn</i>	<i>luwēn</i>	<i>mān</i>	<i>pērnēn</i>	<i>sālin</i>
3. <i>luwä</i>	<i>luwä</i>	<i>mätä</i>	<i>pērnätä</i>	<i>sālitä</i>

Kettős számú birtokos.

1. <i>lūmēn</i>	<i>luwēmēn</i>	<i>māmēn</i>	<i>pērnēmēn</i>	<i>sālimēn</i>
2. <i>luwēn</i>	<i>luwēn</i>	<i>mān</i>	<i>pērnēn</i>	<i>sālijin</i>
3. <i>luwēn</i>	<i>luwēn</i>	<i>mätēn</i>	<i>pērnētēn</i>	<i>sālitēn</i>

Többes számú birtokos.

1. <i>luwūw</i>	<i>luwūw</i>	<i>māūw</i>	<i>pērnūw</i>	<i>sāliūw</i>
2. <i>luwän</i>	<i>luwän</i>	<i>mān</i>	<i>pērnän</i>	<i>sāliän</i>
3. <i>luwänl</i>	<i>luwänl</i>	<i>mänl</i>	<i>pērnänl</i>	<i>sāliänl</i>

b) Kettős számú birtok.

kwoli' két ház *pīri'* két fiú *ērri'* két ének *tātapī'* két ládika

Egyes számú birtokos.

1. <i>kwolärem</i>	két házam	<i>pīrärem</i>	<i>ērrärem</i>	<i>tātapärem</i>
2. <i>kwolären</i>	« házad	<i>pīrären</i>	<i>ērrären</i>	<i>tātapären</i>
3. <i>kwolärä</i>	« háza	<i>pīrärä</i>	<i>ērärä</i>	<i>tātapärä</i>

Kettős számú birtokos.

1. <i>kwoläremēn</i>	kettőnk	$\left\{ \begin{array}{l} \text{2 ház} \\ \text{2 háza} \end{array} \right.$	<i>pīräremēn</i>	<i>ērräremēn</i>	<i>tātapäremēn</i>
2. <i>kwolären</i>	kettőtök		<i>pīrären</i>	stb.	stb.
3. <i>kwolären</i>	kettőjük		<i>pīrären</i>		

Többes számú birtokos.

1. <i>kwolärūw</i>	kettőnk	$\left\{ \begin{array}{l} \text{háza} \\ \text{háza} \end{array} \right.$	<i>pīrärūw</i>	<i>ērärūw</i>	<i>tātapärūw</i>
2. <i>kwolären</i>	kettőtök		<i>pīrären</i>	stb.	stb.
3. <i>kwoläränl</i>	kettőjük		<i>pīräänl</i>		

luwi' 2 ló *tawli'* 2 bőr (sing. *tawel'*) *pēnūi'* 2 kereszt *sālijī'* 2 rén

Egyes számú birtokos.

1. <i>luwärem</i>	<i>tawlärem</i>	1. <i>pēnärem</i>	<i>sāliärem</i>
2. <i>luwären</i>	<i>tawlären</i>	2. <i>pēnären</i>	<i>sāliären</i>
3. <i>luwärä</i>	<i>tawlärä</i>	3. <i>pēnärä</i>	<i>sāliärä</i>
	stb.		stb.

c) Többes számú birtok.

kwolét házak p̄řét fiak ěřét énekek t̄t̄tapét ládikák t̄wlet bőrök

Egyes számú birtokos.

1. <i>kwoläném házaim</i>	<i>p̄řäném ěřäném t̄t̄tapäném t̄wläném</i>
2. <i>kwolänén házaid</i>	<i>p̄řänén ěřänén t̄t̄tapänén t̄wlänen</i>
3. <i>kwolänü házai</i>	<i>p̄řänü ěřänü t̄t̄tapänü t̄wlänü</i>
	stb. stb. stb. stb.

Kettős számú birtokos.

1. <i>kwolänéměn kettőnk</i>	{ házai	<i>p̄řänéměn t̄wlänéměn</i>
2. <i>kwolänén kettőtök</i>		stb. stb.
3. <i>kwolänén kettőjük</i>		

lwét lovak p̄rnüt kereszték s̄lit renek

Többes számú birtokos.

Egyes számú birtokos.

1. <i>kwolänüw házaink</i>	1. <i>luwaném p̄rnäném s̄liäném</i>
2. <i>kwolän házaitok</i>	2. <i>luwanén p̄rnänén s̄liänén</i>
3. <i>kwolänl házaik.</i>	3. <i>luwanü p̄rnänü s̄liänü</i>
	stb. stb. stb.

Megjegyzendők:

1. A dualis -*äj* s a pluralis -*än* birtokképző a folyó beszédben igen gyakran -*aj* és -*an*-nak is hallik (pl. *ěřäném* énekeim, *řulaném* halaim, *samařém* szemeim), amint a rövid *a* és *ü* hangzók egyébként is számos esetben váltakoznak.

2. A *w* spiranssal végződő tők e mássalhangzójukat a birtokragozásban vocalisálják, pl. *lĕkw* sógor, a férj fitestvére (деверь): 1. *lĕkum*, 2. *lĕkun*, 3. *lĕkwü* | *rakw* gallér: 1. *rakum*, 2. *rakun*, 3. *rakwü*. Ezek mellett járatosak az ilyen alakok is: *lĕkwém*, *rakwén*. Az *ĕkwü* „asszony” szó ugyanily módon ragoztatik *ĕkum*, *ĕkun*, *ĕkwatü*, vagy *ĕkwäm*, *ĕkwän*, illetőleg *ĕkwam*, *ĕkwan* alakokban.

3. A *řum* „férfi” szó tője voltaképen: *řumi*, mi kitűnik a következő birtokosragos alakjaiból: *řumim*, *řumin*, *řumitü*; *řumimén*, *řumijn*, *řumitén*; *řumiüw*, *řumiän*, *řumiänl* | *řumiäjém* stb. | *řumiäném* stb.

4. A birtokos személyragokat fölveszik a névutók is, pl. *am tāräm* én mellettem el, *na n̄ tārän*, *taw tārätü* | *mĕn tārämĕn*, *nĕn*

tārēn, tēn tārātēn | man tārāuw, nan tārān, tan tārānl || am nūpélēm én hozzám, felém, nañ nūpélēn, taw nūpélā | mēn nūpélēmēn, nēn nūpélēn stb.

5. A *mā'ēs* 'miatt' szó személyragos alakjai: *am mā'éslēm miattam, nañ mā'éslēn, taw mā'éstü | mēn mā'éslēmēn, nēn mā'éslēn, tēn mā'éstēn | man mā'éslūw stb.* Ugyanígy képződik a *voipi*, hasonlómínőségű szóból (*manū voipi élēm-ꞑꞑlēs ?* micsoda ember ?): *am voi, pilēm, nañ voipilēn, taw voipitā stb.* (pl. *am voipilēm úari' kātēp māū āꞑi* magamféle zsenge kezű kis lányka. Reg. Numel *va'lēm ēri'*).

4. §. Névmások.

a) Személynévmások.

Nominativus: Sing. *am én, nañ te, taw ő*

Dual. *mēn mi ketten, nēn ti ketten, tēn ök ketten*

Plur. *man mi, nan ti, tan ök.*

Accusativus: Sing. *ānēm, nañēn, tawā*

Dual. *mēnēmēn, nēnēn, tētētēn*

Plur. *manšuw, vagy: manūw, nanān, tanānl.*

Dativus: Sing. *ānēm, nañēn, tawān*

vagy *ānēmñē, nañēñē*

Dual. *mēnēmēn, nēnēn, tētētēn*

vagy *mēnēmēñē, nēnēñē, tētētēñē*

Plur. *manāun, nanān vagy nanāññē, tanāññē*

Ablativus: Sing. *ānēmñēl, nañēñēl, tawāñēl*

Dual. *mēnēmēñēl, nēnēñēl, tētētēñēl*

Plur. *manāññēl, nanāññēl, tanāññēl*

A költői nyelvben a *mēn* «mi ketten» névmásnak ilyen alakját is találjuk: *mēꞑi'* (pl. *Māū'tārñē' sꞑꞑꞑatilēm ē.*), hasonlóképen a *man* «mi» névmásnak is van *mā'* alakja (pl. *Tēk-āꞑkū tērñ. ē.*).

Nyomatékosított személynévmások (v. ö. jelentésükre nézve: *sāt uj vorñ ꞑum amki ti āsēm* hét medvét legyőzött férfiú, ime én vagyok, *nañkin joꞑtsēn* egyedül jöttél, *takwitān vistā* maga magának vette, *takkāt jāli* egyedül, magánosan járkal):

Nominativus: Sing. *amki* én magam, *nañki, takwi*

Dual. *mēnki* csak mi ketten, *nēnki, tēnki*

Plur. *manki* csak mi, *nanki, tanki*

vagy

Sing. *amkim, nañkin, takkāt*

Dual. *mēnkimēn, nēnkēn, tēnkītēn*Plur. *mankiūw, nankān, tankānl.*

Accusativus: mint a nominativus személyragos alakja

Dativus: Sing. *amkimnē, nañkinnē, takwitān*vagy *nañkin*Dual. *mēnkimēnnē, nēnkēnnē, tēnkītēnnē*Plur. *mankiūwnē, nankānnē, tankānēlnē*Ablativus: Sing. *amkimnēl, nañkinnēl, takwitānēl* stb.

A még erősebb nyomósítás jelölésére ilyen alakok használatosak: *am amkim* én egymagam, *nañ nankin*, *taw takwi* s viszonyragozva is: *amkim ānēmnē (mistā)* én nekem egyedül (adta), *nañkin nañēnnē* stb.

Az önálló birtoki névmások (enyém, tied stb.) a személynévmások és az *ut* «holmi, valami, mi» szó birtokosragos alakjainak összetételéből keletkeznek, pl. *ti kwol* *χᾱḥḅā kwol?* ez a ház ki háza? (этотъ чий домъ?): *am kwōlēm* az én házam, vagy *am utēm* az enyém, *nañ utēn* a tied, *taw utā* az övé | *am utāyēm* az én két holmim | *nañ utanēn* tiedid stb.

b) Mutató névmások:

ti ez; *ti-ti, añ-ti, ti-nañki* ime ez; *titi-k* (pl. *tāyēm*) ez a (világ); *akw' ti* ugyanaz | *ta* az, *ta-ti, añ-ta, ta-nañki* ime az; *tati-k* (pl. *tāyēm*) a más (világ), *akw' ta* ugyanaz, | *ton* az, amaz: *ton-ārēmt* abban az időben, *ton mañtiñ* azalatt, pedig.

Birtokosraggal: *titim, titin, tititā, titimēn* stb. | *titiāyēm* stb. | *titiānēm* stb. Ugyanígy: *tatim, tatin* stb. s ezenkívül *tajim, tajin* stb. *tajānēm* azjaim, amaz enyéim (pl. *Tēk-ājkā tērn. ē.*). — Minőségmutatók: *tamlē* ilyen, olyan; *ti* *χurip*, *ti-kēm* ilyen, *ta* *χurip*, *ta-kēm* olyan; *akw' tamlē* ugyanolyan.

c) Kérdő és visszamutató névmások: *χᾱḥḅā* ki, a ki; ki? kicsoda, *χᾱ* (Szigva) id. (*χᾱḥḅā tū minī, mujlēptavē* a ki oda megy, megvendégtetik; *χᾱḥḅā joḥts!* ki jött, *χᾱ mētelayti?* ki szegődik bérbe?) | *manēr* mi || *χoti, manā, manēr-sir, manū-sir, matvajpi* minő, kicsoda? (*χoti lᾱḥḅnē minēs?* minő útra ment? *manū vārmēl vāri?* kicsoda dolgot cselekszik? *manū χul toti, akw-mūs māñ* a kicsoda halat hoz, mind apró) || *manēχ, man-sawit, manū-kēm, manēχ-kēm* mennyi, hány? (pl. *manēχ pot vislēn?* hány pudot vettél? *man-sawit joḥtsēt?* hányan jöttek? *tinā manēχ-kēm jēmti?* mennyire rúg az ára?)

d) Határozatlan névmások: *ʒətpä* valaki, *akw' ʒətpä* egy valaki, *nēm-ʒətpä* vagy *nē-mat ʒətpä* senki, *ʒoti ʒətpä* akárki || *matēr* valami, *matēr-sir* *matēr* valami, egy valami (pl. *m. s. m. tot ta vānsiti* valami mozgolódik ott, кто-то такой тамь метлешитя; далеко, видать не ясно) || *akw'-matēr* egy valami, *nē-mätēr* semmi, *matēr-kāsīn* akármi, bármi, *matēr-sir* *mat* valamiféle (pl. *m. s. m. māñ jākwé* valamiféle kis folyócska. *Polēm-talēz uj ē.*) | *kwoss-manēr* bármi, *manēr-sir* *man* minő, micsoda (pl. *m. s. m. jān ālēm* micsoda folyóm volt. u. o. | *mat* bármely (*mat vārmēl vāri*, *akw'-mūs tūl* bármely dolgot cselekszik, egyre rossz) | *akw'-mat* (*ʒum*) valamilyen [ember], *akw'-mat-ērt* egys'er csak, egy valamikor || *tā* némely (*tā ʒum ʒoʒti*, *tā ʒum at* némely ember jön, más nem; *tā ērt* olykor, néha), *təu* (Szigva) némely (*təu mān kētiti* némely helyre küldi) || *mōt* más, *mōt-mōt* egyik-másik, *mōt ʒətpä* más valaki; *mōtēn* másík (pl. *mōt nāñk-nor-ʒiw sirej taktépāli*, *supi' ta jūktawé, ās mōt ēn ʒiw*; *mōt ēn ʒiw ās tūp sirej taktépāli*, *ās mōtēn ʒiw* az egyik vörösfenyő-gerendafát érinti a kard, ime ketté vágatik s ismét másík (gerenda) jő; a másík fát alighogy a kard érinti, ismét másík jő. *Lār-ūs ātērt tērn. ē.*) || *mat-kēm*, *matū-kēm* néhány, valamennyi (pl. *matū-kēm mir mināst* néhány ember elment, несколько людей уѣхали, *mat-kēm totsūw* einiges brachten wir. Reg.)

5. §. Határozók.

a) Helyhatározók.

Névmási többől származottak: *tit* itt, *tot* ott; *tit-ti* ime itt, *tot-ta* ime ott; *akw' tit* ugyanitt, *akw' tot* ugyanott | *tīl* innen, *tūl* onnan, *tīlnēl* ettől fogva (*tīlnēl vāssi' ālīm* ettől fogva nincs több), *akw' tīl* ugyaninnen, *akw' tūl* ugyanonnan | *tí'* ide, *tū* oda, *tīl'ē* ide felé, *tūl'ē* oda felé, *akw' tí'* ugyanide, *akw' tū* ugyanoda, *tīl'ē-tūl'ē* ide-oda || *ʒot* hol, *ʒot-té* valahol (pl. *ʒot-té taw ʒol rošés* ő valahol kesett, онъ гдѣ-нибудь замѣркался), *nēm-ʒot* sehol | *ʒotēl* honnan, *ʒotēl-uit* honnan, merről (*nañ ʒotēl-uit kapalēm ēlēm-ʒqlēs?* te honnan került ember vagy? откуда-ты взялся, откуда-ты приѣзжій человекъ ты?: Regulynál: *ʒotēl-uit ti ʒurip-ut an at ti vāsintāsēm*, *nañ ās ʒotēl-uit visūʒēn?!* én ilyesmit még sohasem láttam, ugyan honnan vetted te őket?! *Vāta-ʒum* 21, 7.), *nēm-ʒotēl* sehonnan | *ʒotā*, *ʒotāl* hová, *ʒotā-mos* meddig, *nēm-ʒotāl* sehová.

Egyéb névszói tövekből valók:

el (*eli-pāl* előrész, *eli aul* elővég): *elēn* a távolban, előtt | *elēl* távolból, messziről (*elēl at kinsawē* messziről nem kerestetik); *elēl-elēl*: *ē. ē. tūjt-lāmēt* szétszórva, egymástól távol hódarabok vannak (гдѣ есть снѣжокъ, гдѣ нѣту) *Kāsmēx vuor jēri. jegyz.* | *elā, elāl* előre, távolra (*elā jāmili* előre megy; *elānūw tqwān!* evezetek előbbre!), *elā-jūw* előre-hátra (*elā-jūw nupḡenti* előre hátra sétál, впередь и назадъ ходитъ, гуляетъ). Igeköltői alakja: *el*, pl. *el-mini* előre megy, *el-tqwentē'im* előre evezek (впередь гребусь), *el-ūnli* továbbra föl, elföl, *ālnēm el-jonḡāslēm* eljátszottam a pénzem. Mint névutó csak az *eli-pāl* összetételben szerepel: *kwol eli-pālt jūw lūli* a ház előtt fa áll, *sāli eli-pālnē minēs* a rēn elé megyen, *sun eli-pālnēl jūw-joḡts* a szán elől vissza jött.

ju (*jui-pāl* hátsó rész, utó, *jui-aul* utóvég, *jui lq̄nḡ* vissza felé való út. *Polēm-talēx uj-ērī'*): *juit* hátul, után, *jūw, jūwlvē* hátra, vissza, *jūil* hátulról. Mint igekötő «vissza» jelentésben gyakori a *jūw*: *jūw-minēs* visszament, *jūw-joḡtēs* visszajött, *ālnā jūw vistā* visszavette a pénzét. Néha a *juit* is szerepel ilyen minőségben, pl. *juit-koilāti* nyomozza, nyomában jár (*Saḡwāsānē ē.*). Névutós alakjai: *jui-pālt* után, *jui-pālnē* utóra, utóljára, *jui-pālnēl* hátulról.

ju: *jūn* benn a házban, *jūw* be, a házba.

kwon (*kwonī-pāl* külrész): *kwon* künn (*kwon āli* künn van), *kwonā, kwonāl* ki, *kwonēl* kívülről. Mint igekötő szerepel a *kwon* (pl. *kwon-mini* kimegy) és *kwonēl* (pl. *kwonēl jq̄nḡilēm* kikerülöm; at *jūw-sajnlēl kwonēl-mowēltāln* öt fa mögől kerföld ki. *Numēl va'ilēm ē.*).

num (*numi-pāl* v. *num-pāl* felső rész, *numi tq̄rēm* felső ég, *numi aul* felső vég): *numēn* fönt, *numēl* felülről, *nq̄nḡ, nq̄nḡāl* föl, fölfelé. Az utóbbi gyakori igekötő is, pl. *nq̄nḡ-ḡānḡi* fölhág, *nq̄nḡ-joḡti* fölérkezik, *sisānl isēltañkwē nq̄nḡi' ḡulḡitaxte'it* hátukat melegíteni fölmerülnek (*Māi'tārmī' sḡsḡatilēm ē.*)

jol (*joli-pāl* alrész, *joli-aul*): *jolēn* alant, *jolā, jolāl* alá, *jolēl* alulról. Igeköltői alakja: *jol*, pl. *jol-va'ili* leszáll, *jol-pati* leesik, *jol-rāti* lever.

al (*ali sup* a folyónak felvidéke, *ali vōt* felszél, *ali sārīs* felső tenger): *alḡā, alḡāl* a folyón fölfelé (*a. tq̄wlē'im* fölfelé evezek, къ верху поребусь), *alēl, alēl-uit* (v. ö. *ḡotēl-uit*) felülről (a folyón), *alēn* a folyó felvidékén.

lu (*lui sup* a folyó alvidéke, *lui vōt* alszél, *lui sārīs* alsó

tenger): *luin* az alvidéken, *luil* az alvidékről, *lāñχü*, *lāñχül* a folyón lefelé (pl. *tqule'im*).

puj (*puji-pāl* a folyótól fölfelé eső vidék, tehát az erdő, hegy; az ágynak a felfelé eső része; a szobának a tűzhelytől távolabb eső része): *pujin* (*taw kwolü pujin āli*, *ātü jā-vātat* az ő háza beljebb van a folyótól, nem a folyóparton), *pujit* id. (*nañ pujit χujēn*, *am nalmit χuje'im* te aludjál belül az ágyban, én szélről fogok aludni), *pujil* (ablat.), *pā*, *pāi'*, *pālē* befelé (a folyótól, ágyszéltől), fölfelé (az üstből, tűzhelyről, pl. *pālē sunse'im*, *pāi' pūχtsēmēn* fölnezek, felkapaszkodunk a partra. *Sakw-sūnt tārēm tērē. ē. — pānūw lakwēn!* húzódjál kissé beljebb az ágyban). Igeköltői alakja: *pā*, pl. *pā-kwālēn* kelj ki a partra! *pūt pā-vojāln!* emeld föl az üstöt a tűzről, *pā-χuni* kanalaz (fölfelé) az üstből.

nalm (*nalmi-pāl* a folyó felé eső vidék, partvidék; az ágy külső széle; a tűzhely közele): *nalmēn*, *nalmīt* (loc.), *nalmēl* (ablat.), *nalwä*, *nalwä!* lefelé a parthoz v. folyóhoz. Igeköltői alakja: *nal*, pl. *nal-wā'ili* leszál a folyóhoz, *pūt nal-ūnttāln!* tedd le az üstöt a tűz fölé.

χasü hosszú: *χasüt* messzi, távol (*paul χasüt āli* a falu messze van), *χasän* távolra (*suji χasän sujti* híre messze hangzik), *χasit* hosszában, mentében (*quw χasit χiulēn* evezz a vízfolyás mentében, по струе бдб).

lapü közel: *lapät* közelben, *lapü*, *lapün* közelre (*lapä räwuñkwē at räwi* közelébe érni nem lehet, нельзя приблизиться).

lakw kör, karika: *lakwä* szét, széllyel. Gyakori mint igekötő pl. *kwolēs lakwä-sāsentawēs* a liszt szétöntetett, *lakwä-mine'it* szétmennek, *lakwä-urtitü* szétosztja, *lakwä-sakwali* szétszakad.

akwē egy: *akw' pāl* félre, egy oldalra (*akw' pāl minēn!* félre innen! takarodj!) | *akwät* együtt (*a. ālē'it* együtt élnek), *akwän* együvé, össze. Az utóbbi mint igekötő is használatos, pl. *vēltä akwän-ñosērmatēstä* összeránczolta homlokát, *akwän-jojtäst* összejöttek, *nañtēn akwän-patsi'* egy gondolatra jöttek (ketten), egyazon akarattuk jött.

sup rész, darab (*jiw-sup* fadarab, *lui sup* a folyó alvidéke, *āli sup* felvidéke): *supi'* keresztül, át; pl. *ti jā supi' tāsēs* ez a folyó keresztül (teljesen) száradt, kiszáradt (*əra pūχka nepesoxla*); *kwāli' supi' jāktēstä* a kötelet ketté vágta, átvágta.

NÉVUTÓ szerepű helyhatározók:

gntsél, ontsél mellett, vminek a tájékán, közelében, pl. *jiw-gntsél tū tülémte'im* a fa mellé állok oda (возлѣ дерева стану) | *vör-ontsél jāmīte'im* az erdő tájékán járok (около лѣсу хожу) | *āsū kātā-ontsél sa'irēpēstū* atya keze közelében vágta el (около руки отца пересѣкъ. *Lār-ūs ātērt tērn. ē.*)

ültte által, keresztül (loc.), *ultā* át, által (lativ.), pl. *mān jākwē-ültte lūpi-sup χuji* a kis folyón keresztül egy fatörzs-darab fekszik (*parne ē.*) | *tūr-ültte tqūimātū* a mint a tavon által evez (*Pupχēn tūr ājkā ē.*). || *jām-ültū jāmsēm* folyómon át mentem (*Polēm-talēχ uj-ē.*). Az *ultū* ablativus-féle jelentésben is előfordúl, pl. *Numi-Tarēm āsēm-ültū rējīn vōt rējin jissēntawēm.* N. T. atyám felől meleg szél heve jó hozzám (*Numēl va'ilēm ē. Anjū-pault*) | *am ūltām joutwēs tōlem* (отъ меня) vétetett meg (Reg.) | *am ūltām lātīn minēs, tot-tē ti sir-ut uj ālī* részemről (отъ меня) üzenet ment, hogy ime ott efféle vad van. (Reg.) — L. *tul-ült* az időhatározók között.

kiwr «belső»: *kiwērt* belül, benn, *kiwērnē* be, *kiwērnēl* belől, pl. *kwol-kiwērt* a házban, *kwol-kiwērnē jūw-totitū* beviszi a házba.

χal «köz»: *χalt* közt, közben, *χalnē* közé, *χalnēl* közöl, pl. *kit jiw-χalt* két fa között, *sāt χum-χalnēl* hét férfi közöl. — L. egyéb alakját és jelentéseit az időhatározók közt.

χūt: *χūtāi'* mögé, pl. *χāsep-pqal χūtāi'* *ānkwūtāsēm* az ágy függöny mögé («hinter den schleier» Reg.) tekintettem. (*Saχwāsānē ē.*); *jiw-χūtāi'* a fa mögé.

jot «együtt, -vel»: *am jotēm* velem, *taw jotū* vele, *nēt-jot* a nőkkel. Regulynál még teljesebb *jurt* alakja is található pl. *am jurtlēm teñkwē ajuñkwē ās at kwale'in?* én velem enni inni nem jösz-e ismét? *Vāta-χum.* 19, 4; *nañ jurtlēn* te veled u. o. 19, 13, *mēn jurtlēmēn* mi kettőnkkel u. o. 19, 15, *χān jurtel* a chánállal u. o. 19, 8, *akw' jurtel* u. o. 19, 16, = *akw' jot* együtt. Ez a *jurt* szó «társ, pajtás» értelemben közkeletű. A *jot* mint igekötő is szerepel, pl. *jot-totitū* magával viszi.

jor «hely» (*ēntēp-jor* öv helye, *kwol-jor* házhely): *am jorēm* én helyettem, *taw jorāt* ő helyette; *purpū uj-jornē patimē* harapós állat helyébe esett (olyan dühös lett, mint egy medve. *Rēs-pāχ-pēltañ-χuj ē.*)

tārū keresztül át, pl. *as-tārū* a lyukon keresztül. Igekötő is lehet, pl. *tārū-mini* keresztül megy, *ti ēri' tārū at ērjililūw* ezt

az éneket teljesen végig nem énekeljük (эту пѣню всю не пропѣваемъ) — L. módhatározó jelentését alább.

tarés: *ti kwolt ma'il-tarés ünle'it* ezek a házak egymás mellett állanak (эти дома рядомъ сидятъ) | *lqu tal qsit kēr-kartā ma'il-tarés tārū ti sa'irēstēn* a tiz öl vastagságú vas sánczot egymás mellett [dolgozva] ime összetörték (рядомъ прорубили ихную десяти-саженную толщины крѣпость. *Lār-ūs ātērt*).

tarm fölé, vminek a tetejébe, *tarmēl* vlni fölött, pl. *akw'-tarm pinā-rēn!* tedd őket egymás fölé! *lūw-tarmēl ünli* lovon ül, *jānk-tarmēl χāl'gi* a jegen csúszkál. *tarm* mint igekötő is használatos, pl. *uj potitā tarm-ünlitū* a medve földbe kapart zsákmányát üli (rajta ül). Regulynál ugyanígy *tarmēl* is, pl. *la'ilēm tarmēl jāmēsētū* lábomra hágott. Közönséges határozó használata van a *tarmēl*-nek az ilyen szólásban: *tarmēlnūw minūst* (vlnely célpontnál) tovább mentek (дальше шли). — L. időhatározó jelentését alább.

torī' ellen, szembe, felé, pl. *nañ χumlē χātēl-lalt v. torī' lūlē'in?* minek állasz a nap felé? *posiñ-torī' voss sunsilēw* «bei licht sollen wir es sehn» Reg. — L. időhatározói használatát alább.

saj «mög»: *sajné*, *sajin* mögé, *sajnel* mögől, *sajit* mögött, pl. *jiw-sajin ūntteuw!* üljünk a fa mögé! *at jiw-sajnel kwonēl mowēltāln!* őt fa mögől kerüld ki! (*Nunēl va'ilēm ē.*)

sis «hát»: *sisi'* hátra, mögé, *sist* hátúl, mögött, *sisnel* hátúlról, mögűl pl. *aw-sisi'ta minimēn* a vízfolyás mögé megyünk (*Sakw-sūnt tārēm tērn. ē.*) | *kwol-sisūt χāl' lūli* a ház mögött nyirfa áll (*Māi' tārmi' sāsχatūlēm ē.*). — L. időhatározó jelentését alább.

nūpēl, a Szigva mellékén *nūmpēl* felé, -hoz, irányában, pl. *am-nūpēlēm lāwi* hozzám szól | *Ta'it nūpēl jālē'im* a Szoszva felé utazom | *taw-nūpēl law ānse'im* neheztelek reá (на его злость есть у меня) || *vāt nūpēl akwē* harmincz felé egy = huszonegy, *nalinēm-nūpēl kitūi'* harminczkettő.

pāχ «oldal»: *pāχēt* mellett, oldalt, *pāχēn* mellé, *pāχnel* mellől, pl. *kwol-pāχāt lūli* háza mellett áll, *āgi-pāχēn mini* a leány mellé megy.

pas: *past* táján, vidékén, *pasné* -ig, *pasnel* tájáról, mellől, *pasēl* -ig, táján, pl. *nār-past* bei dem gebirg (Reg.), *vōr-pāsne mini* az erdőig megy (до лѣсу), *čntēp-χor-pasēl supī' ti sa'irēpētā* az

öv hely tájékán (по поясу) ime ketté vágta (*Lār-ūs ātert tērn. ē.*), *kātēm jiw-taw lāpi pasēl joxti* kezem a fa ágernyőjéig ér.

pāl, *paal* fél, oldal»; *ēli-p.* előrész, *jui-p.* utórész, *numi-p.* felső rész, *joli-p.* alsó rész, *kwoni-p.* külső rész: *ēli-pālt* előtt, *ēli-pālnē* elé, *ēli-pālnēl* elől, pl. *am ēli-pālémt én előtttem, sun ēli-pālnē mini* szán elé megy. Ugyanígy *jui-pālt* után, *joli-pālnēl* alól stb., pl. *nor joli-pālnēl* a gerenda alól.

mūʒél, a Szigva mellékén *mowēl* körül, pl. *sqpām-mowēl žūrēm-šos jānʒāsēm* a sirkerítés körül háromszor jártam (*Numēl va'ilem ē.*). Mint igekötő szerepel az effélékben: *mūʒél-jāmīti* körül járkál (кругомъ ходитъ), *mūʒél-jānʒi* körülforog (кругомъ vorочится). A Reguly jegyzeteiben található *mūlagi* (pl. *ma m.* um die welt herum, *m. jānʒi* «*volkrug vorotitsa*») nyilván a *mowēl* latív képzése: *mowlāi'*.

mos, *mosā* -ig, pl. *paul-mos* a faluig, *man-mosau* mi hozzánkig.

lāl «ellenfél» (*lū pun jāmēs l'al kw ē joxtipēl, sei-nāmpēr vārikānēm* ha mint a lovon a szőr temérdek, annyi jó ellenségeeske jön, mint homok-morzsa, úgy aprítom őket össze. *T'ek-ājkā tērn. ē.*): *lāl't* ellen, pl. *am-lāl'tēm* ellőnen, *māžēm-lāl't mini* a népellen megy. Mint igekötő használatos az effélékben: *lāl't-kwāli* szembe-kél, *lāl't-mini* szembe-megy.

b) I d ő h a t á r o z ó k.

Névmási többől származottak: *tīl* ettől fogva, ezen időtől fogva (pl. *tīl ālnē žātēl člēm-žalēs jisīn tūrēm tēli* ezután az ember korabeli idő áll elő. *Rēs-pāž-pēltān-žui ē.*; *tīl tajēž* ennél később); *titil* ezzel, ezután (*titil kwon-minēs* ezzel kiment); *tī'-mos* eddigelé, ezen ideig (*añ tī'-mos tī'at joxtēlālē'im* eddigelé ide nem jártam, до-селѣ не бывалъ сюда) | *tūl* azután, *tūl-ult* id. (*tūl-ult žatpā at va'i, kit žal pattuwēs* azután nem ismer senkit, megbolondúlt) | *tajēž*, szigvai *taž* később, azután | *tōnt* akkor || *žaman* hol (időh.), némelykor (*žaman kuleite'im, žaman šaj aje'im* hol sétálok, hol teát iszom, тотъ и гуляю, тотъ чай пью) | *žūn* mikor, *at-žūn* soha, *kwoss-žūn* bármikor, *kwoss-žūn ta'il* mindig, bármikor (*kw. ž. t. tož nqmsuñwkē pate'im* mindig úgy fogok gondolkozni, хотъ когда, всегда такъ буду думать), *žūntē, žūntē* amikor; valamikor (pl. *Numi-Tūrēm āšēm žulaz-nol solit žol žūnt pūnsēm* a midőn N. T. atyám

holló orrát derező reggelt nyitott az égen. *Numél va'ilem ē.*; *χūnt ērmīli, nañ vōwāln!* a mikor kell, hívd! Reg.; *am χūnt nārt ālsēm* én valamikor a hegységben laktam. Reg.), *χūnt-ta'il* valamikortól fogva, «seit jeher» (Reg.); *nēm-χūnt* soha || *mōlāl, mōl, mōl-ti* minapában, régen, előbb (*añ mōlāl tit āls* nem régiben itt volt), szigvai *mōlāl ēt = χūrmit ēt* tegnapelőtt, *mōlāl-ta'il, mōl-t.* régtől fogva | *mōlēz* azelőtt, előbb (*mōlēz ālketēn mowinti, janγi* azelőtt való létükben nevet *vala*, játszik *vala*. Reg. *Vāta-χum*, 22, 2.) || *mōnt* régebben, előbb, minapában (*mōnt jim lāñχā χasit mini* minapában idejött útja hosszában megy), *mōnt-ta'il* régtől fogva (*am m-t. lāwe'im nañēn, nañ ānēm at a'ite'in* én régtől fogva mondom neked, te nekem nem hiszel). | *m a t ü - k ē m t āleuw* «einige zeit leben wir hier», *m a t ü - k e m t joχtāls?* mely időben jött? (въ которое время приходилъ?) Reg.

Időt jelentő alapszókból való határozók: *ārt* «idő, kor» (Szigva): *ti jui-ārtāt* ezután | *ārem* «idő»: *ton-āremt* akkor, *ton ārem-kēmt* azon időtájt, *taw joχtēnē āremtē* az ő jöttekor | *rt*: *akw'ērt, akw'-mat-ērt* egyszer, *moš ērt* rövid idő alatt, gyorsan; *tā ērt* néha (*tā ērt ērptilēm, tā-ērt kantle'im* néha szeretlek, néha haragszom); *latiñ ērt* ritkán (*taw l. ē. tī' jālenti* ő ritkán jár ide); *morsiñ ērt* id. Regulynál rendszeren *ērtu* alakot találunk (I. Budenz: *Vāta-χum* közlés. Ny. Közl. XIX, 323. l.) | *jis* idő, kor: *ti jist* ezen korban, mai világban, *pēs jist* hajdan; *jist* régen, hajdan (v. ő. a *jis* specialis «őskor» jelentését pl. e kifejezésben: *jis-χum* régi, ősember, *jis porāt* a hajdankorban, *ērī'-jis* az ének őskora) | *porā* kor = orosz (въ тои) порѣ azon időben: *ta porāt* akkor, *ti porāt* ekkor, ezen időtájt, *taw joχtēnē porāt* az ő jöttekor | *kum* pillanat: *ti kumtē* ebben a pillanatban, *ti kumkwēl (ālā ti joχtāslēm)* ezen pillanatban (majdnem hogy utólértem) | *šqs* idő, óra = orosz часъ: *akw'-ti-šqs* rögtön, ebben a perczen = сейчас || *χol* reggeli idő (subst.): *χoli* reggel (*χoli χañstēm χañstapēm* reggel tanított tanításom. *Numél va'ilem ē.*), *χolit, χolitān* holnap | *ēt* este (subst.): *ēti, ētiān* este, esti időben; *ētālīñ* (olyan képzés mint *toχaliñ* úgy; v. ő. *jolāl, ēlāl* stb.) = *ēti χātlēn'-mos* az est a nappalodásig (Reg. *Vāta-χum* 15, 2), éjen át: *ētālīñ ulēmtal χumlē-mūsēχ āle'im?* hogyan leszek álom nélkül az éjen át? (u. o, 17: 2, 3; 18: 2); *ētā-χātlēlātēl mini* éjjel nappal megy; *ētā jāme'im, χātlēlā jāme'im* éjjel-nappal járok (*Numél va'ilem ē.*); *ēti-pālāi' jēmts* este felé haj-

lott (az idő) | *īti* éjjel; *īti-ḡātēl* éjjel-nappal | *ti ḡātēl* ma, *mōl ḡātēl* tegnap, *ḡātēl-jattē* délben, *ḡātēl-jatnē* délre, *ētīñ-ḡātēl* v. *ētīñ-ḡātēlātēl* jáli éjjel nappal jár, *anīñēn ḡātēlīñēn toḡ ti āli* (mesevég) mind e mai napig úgy él | *ālpēl* korán reggel, *ālpēl-ta'īl* korától fogva (*ālpēl ta'īl akw'-mūs toḡ ti jāme'im ūntēlmattal* kora reggeltől fogva folytonosan így járok leülés nélkül. Reg.; *ālpēlnūw* korábban || *tāl* tél: *tēli*, *tēliān* télen, *tēli-pālāi'* jēmts télire vált az idő | *tūjū* tavasz: *tūjāi'*, *tūjāḡān* tavasszal | *tūw* nyár: *tuji*, *tujūn* nyáron | *takwēs* ősz: *takwsi*, *takwsiān* ősszel | *ti tāl* ez idén, *mōl tāl* tavaly.

Ő n á l i ó, nem származott szóval fejezik ki az időhatározást: *an* most, *an-ti*, *an-maniñ*, *an maliñ* épen most, *an-mōnt* az imént, *anīñēn* (l. az előbbi pontban) | *us*, szígvai *is* még most, mégcsak most; majd, majd csak, pl. *us tēlēm māñ āriřis* csak nem régiben született leányka, *is jāñimēnē māñ nāñk* éppen most növekedő kis veresfenyő; *taw moš ūsi-pēl*, *us minēuw* ha ő egy kissé megjavul (a bajából), akkor megyünk csak; *ti ḡātēl at minē'im*, *ḡolūt us* ma nem megyek, majd csak holnap; *us-ti* (*joḡti*) még csak most (jön); *mōnt manēr minēs*, *an us mini* a minap a mily gyorsan ment, most még inkább megy Reg.; *us-ta* most már, pl. *ḡumīn-pālt us-ta ābne-jāsēm* férjem mellett most már letelepedni kezdtem. *Jurkin-ēkwā ē.* | *iñ* még, *iñ-ēt* még nem, pl. *taw iñ ḡuḡi*, *iñ-ēt kwals nḡñḡ* ő még fekszik, nem kelt még fel. | *vāssi'* tovább, még, pl. *vāssi'* *at kantle'im* nem haragszom tovább.

Helyhatározók képes használata mutatkozik a következő időhatározókban: *tarmēl* «rajt»: *ēt-kwotēlnēl tūp tarmēlnūw minēs* alig ment az idő túl az éjfélnél. *Tōma-ē.* | *ēlā* «előre»: *ēlā ālnē ēlū nḡmt ēl ta višsentimēn* a jövőre való előgondoskodást kezdünk meg (veszünk) immár. *Sakw-sūnt tḡrēm tērn. ē.*; *āriñ pñriñ kwol ēlāl ta nḡmēlmatāslēm* család alapításra gondoltam íme a jövőben. *Jurkin-ēkwā ē.* | *ēlniñ* előbb, pl. *ēlniñ at tastāsēm*, *tūl tastlaytsēm* előbb nem mertem (вперво не смѣлъ), azután neki merészedtem. | *jotēl* később, pl. *j. joḡtēs* később jött, *tīl jotēl* ennél későbbben.

Ilyenek jó részt a következő névutó szerepű időhatározók is:

ālu át, valamely idő lefolyása alatt, pl. *ti ēt ālu* ezen éj alatt, *ti tāl ālu* ezen télen át.

ūltā «át, által»: *ḡum-uj* *at ēt-ūltā jēkwawē* a hím medvét öt.

napig ünneplik meg láneczczal | *tāl-ültä* tot *χuji* a télen át ott fekszik || *χätel-ült joxtäli* minden másodnap jön (каждой другой день придеть). Reg.

kastel: *nañ joxtnen-kastel am akw'-mās taste'im, manēr ātim* a te megjöveteledre én mindent beszerzek a mi csak kell (къ твоему приходу все приготовлю, припасу, чего надо); *sätēr χätel-kastel ās jamēs ulēm isten āldjon örökre!* (tkp. ezer napra továbbra is jó életet!); *sāt-puñk χätel-kastel mis* «bis sonntag gab er es» (Reg.), *tāl-kastel taw-pält āle'im* a télre, télen át nála leszek «на зиму». Reg.; *am ti vārmel-kastel āle'im taw-pält* én ezen dologra vagyok nála, «я за это дѣло у его» Reg.

χalt «közben»: *toχ jāmimēm-χalt mi a la tt* úgy járok, *tēnem-ajnem χalt* étkezésem közben.

tori 'felé': *am la'inēm-tori' taw joxti* a mely időben mondtam, azon jön meg (я въ которое время сказалъ, въ то время онъ и будетъ) | *mēnki akw tori' lakwäsimeñ* mi egyszerre v. egy időben mozdulunk (въ разъ подвинемся).

sajit «mögött»: *au-kit χätel-sajit jelpiñ χätel āls* egy-két nap előtt (за два-три дня) ünnepr volt.

sis «hát»: *lāñχ kismēm-sis mi a la tt* az utat kerestem (пока дорогу искалъ), *nātnätä-sis* úszása közben | *ti-sisä mañtiñ* ezalatt (*Rēs-pāχ-p. χ.*).

nūpél, numpél «felé»: *χatit χätel-numpél āñtiñ uj jamēs jirel ti lūlālawēm* a hatodik napra szarvas állat jó áldozatával állanak előttem. *Muuñ-kēsññ uj ē.*

pasnël: *jolél jänimamēm-pasnël tamliñ vārmel at vāsintāsēm* mióta fölnevekedtem v. fölnevelkedésem óta ilyen dolgot nem láttam (отъ порожденія не видалъ такого дѣла); *nqtem-pasnël* a mióta élek, életemben (pl. nem láttam) | *manä-pasël* «seit wann» Reg.

lapél «-ként»: *χätelä-lapél sätpén āln rūpité'im* naponként hetven pénzt keresek (dolgozom; каждой день семь гривень роблю).

jēmt-ke: *χätelä jēmt-ke* minden nap, *tälä jēmt-ke* minden télen; l. alább 349. l.

e) Mód- és állapothatározók.

Névmási többől képzettek: *toz* úgy, *toz-ti* így; *tozin*, *tozālin* úgy, olyan, v. ilyen módon, olyaténképpen, pl. *naṃse'im*: *ul kāsēlawēm*, *χāpēm χasit jol-χujipāsēm*, *sāsēl lap pantēpaχtsēm*, *úol toz a l i ñ jāχsēm* azt gondoltam vala, vajha észre ne vegyenek; ladikom hosszában lefeküdtem, nyírhéjjal betakaróztam s olyan módon jártam körül a partfokot. *Jurkin-čkwā ē.*; *ta úol tozālin jāñzi*, *vōr-vāta saji' jēnti* az a partfok úgy fordul, hogy az erdő széle [a szél ellen] védelmünkre (tkp. möggé) lesz. *Vāta-χum*. 14, 6. Reguly jegyzetei között «*tokāl*, *tokāle*» alakok is előfordulnak. || *tik* «így»: *vās kāsēlenē χum χarā māt ness vāñzi*, *tik āti ness úori* egy vadkacsát észreévő ember nyílt (fától szabad) helyen csak úgy *vāñzi* (térden mászik) vagy ha így nem (értsd: ha más szóval akarod kifejezni), hát csak úgy *úori* (csúszik). | *ta-kēm* annyira, oly módon, *ti-kēm* ennyire ily módon, *manā-kēm* mennyire, mily módon, pl. *ālā χāli*, *ta-kēm mūwinti* majdnem meghal, annyira nevet; *am manā-kēm pōse'im*, *taw ūs ta-kēm pōsi* a mennyire én hajtok, ő is annyira hajt. *Tāmpūsēm paulin Tārja ē.* || *χum*, *χumlē?* hogyan? pl. *ūs χum!* no még hogyan! no persze! *taw χum χarāsītā?* ő hogyan tudja? (Reg.) | *χum-mūs?* hogyan, miképpen; pl. *ai χum mūs vārilēm?* most hogyan csináljam? *χumlē-mūsēχ id.*, pl. *ūlēmтал χumlē-mūsēχ* (Reg. írása szerint: *mosah*) *ūle'im?* álom nélkül hogyan legyek?! (Reg.) | *χumlē-kāsiñ* (*Vāta-χum* 14, 6), *kwoss-χumlē* akárhogyan || *χotēm* valahogyan, valamikép, pl. *mēnki χotēm akwān voss rumalaχtnuwēmēn* mi ketten barátkoz-nánk meg valahogyan (намъ бы съ тобой какъ-то бы подру-житься), *χotēm-kēpēl ūleuw* valahogyan élünk (кокакъ живемъ); *mōlēχ-χajtēl at āli*: *akw'-mūs χotēm tistimē āli* úgy mint előbb nem él: valamiképpen folytonosan szomorkodik | *χotēm-kāsiñ* akár-hogyan (какъ-нибудь), pl. Reg. *Kaltēs-mājti*, 15.) | *nēm-χotēm* sehogysem, pl. *n. χ.* *at tai* никакъ нельзя. Reg. | *χotēm-mūs*, *χot-mūs* valamiképpen. || *mōtāl*: *ūālā mōtāl vāruñkwē ērēs*, *taw poχ-ri' vāritā* nyílat másképpen kellett volna csinálni, ő gömbölyűre csinálja (Reg.). A *χūñ* «midőn» átvitelesen szintén jelenthet «hogyan»-t, pl. *nañ χuripēn ūūrēm kwosspā kwonsiñ ūj'-ke tēlsēm*: *tas χum pāχutnē pāk-w-pālēt am χūñ tēnūm?* ha én magadfele erős karmú karmos vadnak születtem volna: idegen ember hajigálta

fenyőtoboz-darabokat én hogyan ennék! (*Numél va'ilem ē.*); *mēnki* *χalmēnt manēr at potertimēn kwoss, akw'-mūs ēlēm-χqlésné laurē-pāntuñkwē χūñ?*! mi ketten egymás között a mit csak beszélünk, hogyan kotyogjuk ki másnak mindig?! Ugyanígy a *χotél* «honnan» is; pl. *akw lumšūsēm-pél χotél tauli* ha egyszer belemelegedtem [a munkába], hogyan volna elég; *nan-ke at tārätülän, χotél mine'im?* ha ti nem eresztetek, hogyan menjek? (Reg.)

Egyéb névszókból következő ragokkal alakúlnak módhatározók:

1. *-is*, pl. *tākis* erősen (*t. nēritā* erősen köti), *pēlpis* gyorsan (*p. χajiti* gy. fut) ezektől: *tāk* erős, *pēlp* gyors. Különösen az *-iñ* képzős mellékeveknél gyakori, pl. *tārwtitiñis* nehezen, *tūlsiñis* rosszul, *χaliñis* ritkán, *sujitiñis* hangosan, *aumiñis* fájdalmasan. Ez utóbbiak analogiájára *-iñis* módhatározó végzet jelentkezik esetleg olyan mellékeveknél is, melyeknek *-iñ* képzős alakja nem használatos, pl. *mañsi* vogul: *mañsiñis* vogulúl (*taw m. χāsi* ő tud vogulúl), *mōt* más: *mōtiñis* másképpen. Különös alakja van e ragoknak ezekben: *ūlmiñsiñ* álmosan (*ū. nāñχ saχrāts* álmosan föluggrott), *χātēliñsiñ* nap szerint (*χ. jātñχi* nap szerint fordul, по солнцу воротится). Ezekben az *-iñsiñ* végzet nyilván az *-iñis* összerántásából és *-iñ* képzővel való bővítésből ered, mi mellett megjegyzendő, hogy az *-iñ* ilyen rag után föllépő szerepe más példákön is látható, mint: *ētāliñ, toχaliñ*; v. ö. *toχiñ, tōniñ, mōntiñ, ēlñiñ*. Ugyanígy alakult az *-i* módhatározó raggal (l. alább 5. pont): *sāñsi* «ferdén, oldalvást» mely mellett *sawi* alak is járja, pl. *sāñsi* v. *sawi tawlən!* oldalvást evezz! (на косых гребнях). *jāmés* «jó» szó módhatározó alakja: *jāmésäkw* (pl. *j. χānsälñ!* jól írd!); ez nyilván **jāmésisäkw*-féle alak összerántása. (v. ö. végzetére nézve: *moš, mošsü* kevés | *mošsükwē* kevésé).

2. instrum. *-l*, pl. *man'urél?* minő móddal? (v. ö. *ur* mód) *ti urél* ilyen módon, *ta urél* olyan módon (*man' urél tī joχtāsēn* miként jöttél ide?) | *soχtél* egyenesen (*tū s. minuñkwē ēri* oda egyenesen kell menni; v. ö. *soχt* egyenes) | *χāp pēs jēr él χuji* a ladik oldalvást fekszik, на боку лежит (v. ö. *pēs* csipő, *jēr*, irány, táj) | *ti lātiñ kit lat él āli* ez a szó kétféleképpen ван, это слово на два оборота идет; *jārēn vaj saw lat él jüntχati* a szamojéd botos sokféleképpen varródik, на всякия формы, *χumiti lat él nētā jis* férjeképpen v. férje helyett neje jött (v. ö. *lat* érték, minőség) |

kātāyēn manērāi' ti jūnit v a' il puniñei' kezeid mért oly nagyon (tkp. oly nagy erővel; *va'i* «erő») szőröseks (такъ шибко мохнаты) *ti jūnit v a' il manērāi' vinū aje'in?* ily nagy mértékben minek iszol pálinkát? (заѣмъ такъ шибко пьешь?) | *na m e l potertāsēm* szándékosan, készakarva (нарочно) beszéltem (v. ö. *nam* név) *lā š e l m i n i* lassan megy; v. ö. magy. *l a s s ú* | *kēpēl* «képpen, -ként» (v. ö. magy. *kép*), pl. *zotēm-kēpēl āleuw* valamiképpen (коекакъ) élünk; *mōtēn kēpēl vāri* másképpen csinálja, на другой образъ дѣлаетъ (Reg.); *zātpā-kēpēl zātpā nāñki* mintha valaki látszanék [ott], точно какъ человекъ видно (Reg.) | *kēmēl* módon: *ti kēmēl vāri* ezen módon csinálja (v. ö. *kēm* mód mennyiség); *aw kēmēl mīsaḡā* egyformán ajándékozta meg őket. Pyeneknek látszanak, bár alapszavuk nem világos előttem: *ma n t e l jāmīti* gyalogosan jár (пешкомъ ходитъ) | *aku'-ti jol-ūsmēm p ū s m e l ālsēm* csaknem hogy meghaltam (почти что мертвый былъ); *aku'-ti vitnē patilēm p ū s m e l ālsēm* majdnem, hogy a vízbe estem (почти что, все равно какъ-бы въ воду падалъ). E kifejezések. *vāti ḡ a l joḡti* gyakran jön, *ḡasū ḡal joḡti* ritkán jön, a mennyiben a *ḡal* e helyett valónak látszik: *ḡalēl* szintén e rovatba sorozhatók.

Ugyancsak ezen *-l* raggal alakúlnak a distributiv számnevek, pl. *akwēl* egyenként, *kitḡēl* kettenként (по двумъ), *ḡūrmēl* hármanként (по тремъ), *ūlilāl, atēl, ḡtēl, sātēl, ūollowēl, qntellowēl, lowēl*; *ḡūsel* huszanként, *vātēl, nalimānēl, atpānēl* stb. | *supēl* felenként, részenként, pl. *pusēn aku'-torī totuñkwē at vērmaiwāst, supēl-supēl totwāst* mindet nem birták egyszerre elvinni, részenként vitték el (Reg.) | *sawēl* sokat, nagy számban, pl. *vās-saḡ mēsiñ saw jā sawēl ḡolte'im* mint kacsá béle kanyargós sok folyót nagy számban járok be (fogyasztok). *Polēm-talēḡ uj-ē.*; *kēlp vinū saw ta' il sawēl aje'im* vörös pálinkás sok pohárkát nagy számban iszom. *Mēsi-pauliñ Kātū ē.*

3. *latusus -i'*, pl. *iltti'* hirtelen, rögtön, azonnal, pl. *i. sorēmne* *patēs* hirtelen meghalt, вдругъ померъ (v. ö. *ilt sorēm* gyors halál, скорая смерть) | *kāsi'* v. *ness kāsi'* hiába, ok nélkül (*kās* kedv), pl. *kāsi' ul kantlēn* hiába ne haragudjál | *akuwāi'* folytonosan, egyre, mindig, pl. *ti ūawrēm akuwāi' lūñsi* ez a gyermek egyre sír (*akwēl* egy). Ilyenek látszanak: *rotti'* rögtön (v. *rakwēltaḡts* rögtön megereedt az eső, вдругъ задождало) | *vārmēli'* nagyon, igen (v. *saw* igen sok, v. *lūñsi* igen sír).

4. -n raggal alakúlt módhatározók: *pusèn* egészen, teljesen (*pus* egész), pl. *pusèn ālim* teljességgel nincs, *ti paul māχmanā pusèn χālést* e falu népe teljesen kihalt | *torçén* derekasan, helyesen, kellőleg (*toriā* helyes, tisztességes), pl. *torçén at χaństilèn* nem tanítasz helyesen (хорошенько, ладно не учишь), *nañ sālī manērūi' torçén at χōsilèn?* miért nem hajtod jól a rént? *torçén urkèn!* hazudjál csak derekasan! | *vonšāln, vunšāln* teljesen pusztán, tökéletesen megsemmisítve (*vonšāl* puszta, éppenséggel semmi: *sār vonšāl* вообще нѣтъ ничего), pl. *atpèn χum vunšāln totipimèt* ötven ember tökéletesen elsodortatott (elhordatott, megöletett — 50 человекъ убили, чисто все унесъ). *Lār-ūs ātèrt tērn. è.* || *arçān* fölösen, sokat (*ari'* fölös, *a. potèr* fölös beszéd), pl. *taw arçān potèrti* ő fölötte sokat beszél (онъ лишно говоритъ), *sāñim arçān tayès* anyám fölötte szigorú (моя мать слишкомъ строгая). *Tqmpūsēm pauliñ Annā è.* | *tātèlān* üresen (*tātèl* üres), pl. *ti kwol tātèlān ūnli* ez a ház üresen áll.

5. -i módhatározó rag mutatkozik a következő szókban: *χgni* hanyatt, hátra, pl. *χ. pats* hanyatt esett, *χ. sitçats* hátra-felé hajolt назадъ сгибалось; (alapszavára nézve v. ö. magy. *hanyatt*) | *χami* arczzal lefelé, pl. *χāpā χami-rautsayçtès* felfordult a ladika, *χ. pats* arczra borult (l. alapszavára nézve Budenz MUgsz. *homorú* cikkét) | *jèri* oldalvást (*jèr* irány, oldal), pl. *polwès jèri χuji* a gyertya oldalt áll [a tartóban] | *sawi, sāñsi* ferdén, oldalvást (l. fent 345. l.).

Más végzetekkel jelentkező módhatározók: *jassū* egyenesen, pl. *j. tazènlāln!* egyenesen czélozd (прямо нарови, наметъ)! *j. tū mini* egyenesen oda megy | *sāma, soma* egyenesen, éppen; meredeken, pl. *lāñχ sāma tū mini* az út egyenesen oda megy; *sāma lūliñ-vāta* meredeken emelkedő (крутой) part; *la'il-talyèn soma lūli* a lábaid hegye egyenesen fölfelé áll; *kwolāçtēmèn akw'-soma lūlei'* házaink szemben állanak (другъ противъ дружкы стоятъ); *mōl çātèl soma joçtnè χātèlūw āls* harmadnap éppen kellő napja volt megérkezésünknek (прямо вчера намъ придти надо было) Reg. | *tārā* «át, keresztül» képes; értelemben «behatóan, részletesen», pl. *nañèn tārā χoltlèlèm* részletesen megmutatom neked (подробно, на сквозъ покажу); *tārā potèrti* «er spricht u n a u f h a l t s a m» (Reg.). || *çalèt-çalèt* = *çalāñs'* ritkán, gyéren (ettől: *çal* köz) pl. *taw χ. χ. tī'* *joçtèli* ő ritkán jár ide (рѣдко онъ сюда приходитъ) | *tūlit* = *tūlmayèl* titkon, lopva pl. *tūlmay tūlit lakwçati* a tolvaj lopva búvik

(по тихонько, чтобы не видали), *tūlit mini titkon meg* || *molēç gyorsan* a *molēmlī molēmtaxti* «siet» igékhez viszonyítva olyan képzésűnek látszik, mint *ūnlēç* «ülve» ettől: *ūnl-* «ülni».

Igekötőként szerepelő mód-, illetőleg állapothatározók:

çot-, mely olyformán mint a magyar *meg, el, ki* igekötők a vele kapcsolt ige cselekvésének különös intensivitását, illetőleg bevégzettségét jelöli. Példák: *çulanēm çot-saje'it* halaim elrothadnak, *ēntapēm çot-liūmēs* ővsziam meglazúlt (ослабь), *çorit çot-sulātāst* a virágok elhervadtak (посохли), *ti tār çot-lātçati* ez a kendő megfakul (полияетъ), *ti saw çot-nārmēs* ez a bőr megkopaszodott (гола стала). Az eredeti eltávolodás, elválás-féle jelentés még inkább mutatkozik az effélékben: *kasājēm sipēlānēl çot at sēti* késem nem jön ki (не можно вынуть) a hüvelyéből; *kwāli' çot-ojtitā* a kötelet leoldja, *çurç-asnēl kwolās çot-sulçi* a zsákluyk-ból a liszt kiszoródik, *tūjt çot-tolēs* a hó felolvadt (растаял), *ñaw-rēm sākwnēl çot-çaištawē* a gyermeket elszoktatják (отучатъ) a csecstől, *āçutēs am çot-līlem* a követ eldobom. Megfelelőleg ezen jelentéssel a déli nyelvjárásokban rendszeren *kwān* «ki» igekötőt találunk, hol az éjszaki *çot*-ot alkalmaz, pl. *kwān açiti* leold, *kwān-sēti* kijön, *kwān-nārmi* megkopaszodik, *kwān-tali* elolvad stb. Tekintve a magy. *meg-* igekötőnek *megē, mögē*-ből való fejlődését valószínűnek látszik, hogy a *çot* a vogul *çütäi'* «mögé» névtűtő (l. fönt a helyhatározók közt) kopott alakja, melynek alapjelentését a magy. *hát* «dorsum» világosítja meg (l. MÜgsz. 92. l.).

pal- a magyar «szét-, fel-» igekötőknek felel meg, pl. *çiw pal-çalils* a fa széthasadt (раскололось), *ti sun pal-lāçils* ez a szán szétbomlott (эти сани развалились), *āri pal-vāñçritētā* az ajtónak akasztóját fölnyitotta (крючкомъ отперъ), *tūjt pal-tolēs* a hó fel- v. szétolvadt, *tātēp pal-pūnsitā* fölnyitja a ládikát.

lap- a *pal-* igekötőnek ellentéte «föülről való elzárás, befödés»-féle jelentésű igéknél, pl. *āwi lap-vāñçritētā* az ajtó akasztóját lezárta (крючкомъ заперъ), *ti sulī pulpēl lap-mayilēm* ezt az üveget dugóval bedugom (затычкой заткну), *tātēp lap-pantētā* betette a ládika tetejét, *ulā lap-çariritā* eloltja a tüzet (Reg. Özönvizmonda), *çāt sūntānl ārpil lap ross vārawē* a folyóknak torkolata zárassék el halászó sövénynyel (Reg. Mā çulitēm māçti).

pul' «szét-, össze-» jelentésű «apró darabokra szétoszlást» kifejező igéknél, pl. *ānā pul-sakwalēs* az edény összetört, *ñan pul-*

tavritä a kenyeret szétmorzsolja, *nëpakëm pul-mantëstü* papirosom szétszakította (изорвалъ). Képes alkalmazásban mutatkozik e példákban: *am akwäi' pul-tütsëm* én teljesen átáztam (я весь перемокъ), *pul-turçim āmp* megveszett eb (одурфлая собака).

šam- igekötő a magyar «agyon»-nak felel meg az «agyonver, agyonnyom»-féle igékben, pl. *šam-rätitü* agyonveri, *šam-alitü* agyonöli, *šam-ajtitü* (*lül tērpil*) agyonitatja v. megmérgezi (rossz orvossággal), *šam-polvëcs* (élőkről mondva) megfagyott (замерзъ), *šam-tañértitü* agyonnyomja.

Névu t ő szerepű módhatározók:

zajtël, szígvai *çqjilt* -ként, -képpen, -módon, -gyanánt, pl. *katrä oçsër pot-çajilt püwi* ócska rókabört adóképpen vesz, *am çaj-tëlëm çot lüli?* hol van olyan mint én? *toç ul vārën, ti çajtël vārën*, úgy ne csináld, ekképpen csináld! | *mölëç çajiltël at äli* nem úgy él mint előbb. (Reg. *Väta-çum.* 22).

müs «szerént» pl. *am çañštanëm-müs älën!* az én tanításom szerint élj! (*Numël va'ilem ë.*), *ti-müs sänkwëltavë* így, ilyen módon játszsza a hárfán | *akw'-müs* folytonosan, egyre || *müšëç: üləntal çumlë-müšëç äle'im?* álom nélkül hogyan leszek el? (Reg.). Ez utóbbitól: *müšël: nētä vāri-müšël* «dem verlangen seines weibes gemäss» (Reg.); *tkp.* a mint neje csinálja; *am-müšëlëm* én szerintem (по моему), *kit çāp-müšël kwoläs totwës* két ladik szerrel hozatott a liszt (на двухъ лодкахъ привезъ) Reg. | *matër läwi, müšël läwitü* a mit mond, helyesen mondja (что скажетъ, правильно), *müšël latiñ* helyes, megfelelő szó (настоящее, вѣрное слово), *müšëlä ti* «a rendje, módja ez» (Reg.)

lqpël -onként, pl. *paulä-lqpël, akw' kwolü-lqpël jüli* falunként, házanként jár; *sunü-lqpël kitçël kërëm* szánoként kettő van befogva (Reg.); *sämü-säm-lqpël Tärënnël jör mäjëm ti tärütawës* vidékenként hős népet bocsátott alá T. (Reg.)

Névu t ői szerepűvé vált ezen igei szerkezet is: *jëm-t-ke*, mely e helyett való: *jëmti-ke* «ha lesz, ha jön» s mint a *lqpël* névu t ő «-onként» jelentésben használatos, pl. *ëlëm-çqlësü jëm-t-ke tit älsët* minden (каждой) ember itt volt; *çumit jëm-t-ke akw' sälil alësüw* férfianként (minden férfira számítva) egy rént öltünk (Reg.); *üawrëmä jëm-t-ke mosnë pate'it* akár hány gyermek van, mind betegségbe esik (Reg.). E szerkezetnek eredeti értelme főkép időhatározói használatában tetszik ki világosan, pl. *çätälä jëm-t-ke jöçti* napon-

ként jön, tkp. a mint egy napja lesz, jön; *tälä jëmt-ke tit āli* minden télen itt lakik, tkp. a mint egy tél jön stb. | *akw'-jëmt-ke* folytonosan, egyre, mindig. Reg. egyszerűbb *jëmt* alakját is jegyzi, pl. *au žāttël jëmt minësiw* mindennap elmentünk «каждый день ушли»; *akw' tälä jëmt jālenti* ő telenként megy.

Megemlítjük itt a *ta'il* «teli» szónak némely módhatározó használatát, mint pl. *lilīn-ta'il minësi'* elevenen mentek el | *pus-ta'il āli* egészségben van. Időhatározói (*mān-ta'il* kis kortól fogva) s comitativusi értékére nézve l. példákat fentebb 330. l.

Egyéb különös módhatározó szók és szerkezetek: *saka* nagyon, igen, szerfölött, pl. *taw ānëm saka ěrptitā* ő engemet nagyon szeret, *ti ur saka lūlīn* ez a hegy igen magas | *jelpiñ* id. (tkp. szent, tisztelendő): *jelpiñ molëž minën!* igen gyorsan menj! *ti vinä jelpiñ kort* ez a pálinka igen erős | *pilišmä* id. (tkp. félelmes, rettenetes): *pilišmä žasū jālsëm* igen v. rettenetes messze jártam, *pilišmä-saka āln āiši* rettenetes sok pénze van | *jortal* teljesen, tisztán, tökéletesen (tkp. nyomtalanul) *jortal pusën žālläst* elhaltak egyig valamennyien (до чиста, всё вымерли); *ēti sëri-pos jortal ti žarils* az estfény tökéletesen elaludt (megszűnt). Reg. | *voss superlativus-jelölő*, pl. *taw voss jui-aul žatpā* ő a legutolsó, *voss vāssi' pi'* a legkisebb fiú, *voss aulā* a legvége, *voss jānū'* a legnagyobb | *sār*, *sar* éppenséggel, pl. *sār vonšāl' v. s. ātim* éppenséggel semmi sincs, *sār ālp i žum* éppenséggel megélő ember, szegény e. (кокакъ живеть, бѣдной), *sar ault* legelsőben || *ness* hiában, úgy, amúgy, ingyen: *manërii' jožtsën?* miért jöttél? — *ness* csak úgy, ok nélkül; *sālitā ānëm ness mistā* ingyen adta nekem rénjét; *Numi-Tārem āsā puñkā tārātim ness űnli* N. T. atyja fejét leeresztve csak úgy űl. (Reg. *Mā žulitëm m.*), *ness lis* félrelőtt, elhibázta a célt, *ness žali* minden különös ok nélkül, csak amúgy hal meg | *vonšāl'*, *vunšāl' = vonšāl'n* (l. fentebb): *kamkām't vonšāl' nē-māter žul ātim* a varsámban semmi, semmi hal sincs || *janës* külön, eltérőleg, pl. *am janës minë'im* én külön (pl. uton) megyek, | *pat* csak, egyedül, pl. *pat nañën ěrptilëm* csak tégedet szeretlek.

Az állítás bizonyosságának, illetőleg különböző fokú valószínűségének kifejezésére szolgáló módhatározók: *tël* bizonyára, nyilván, valószínűleg, pl. *pusën tël ti minäst* bizonyára mindnyájan elmentek (видно всё ушли), *umpi vitën tël totwës* a merőkanalat nyilván a vízhez (folyóhoz) vitték | *akw'-ti-pël* úgyis, min-

denesetre, pl. *nañ ānēm akw⁴-ti-pél žūlīlén* te engem úgyis elhagysz v. bizonyosan elh. | *kēmél* körülbelül, pl. *sāli-pos kēmél mināsēm* körülbelül egy rénnyugvót (10 verszetet) mentem | *ālā, ālāi* majdnem, csaknem, pl. *ālā žāli, ta-kēm mūwinti* majd meghal, annyira nevet; *ti jiw ālā sakwali* ez a fa csaknem leroskad; *pūžermatsēm, nañ-tarmél ālāi⁴* patsēm a hogy felfordúltam, majdnem reád estem (Reg.) | *ālā-pél* mintha, csaknem úgy: *kwon ālsēm, ālā-pél ulā nānki* künn voltam, mintha tűz látszanék («такъ покажется, какъ-бы огонь былъ» Reg.) | *jār, jār-pél, jār-mantik* mintha, úgy tetszik, pl. *kukkukét jār āmpét ūtente⁴it* a kakukok mint kutyák (ровно какъ собаки) ugatnak. *Sāt sārj tūlīlēp; ulā jār-pél nānki* mintha tűz látszanék (ровно такъ, огонь видать); *jār-mōnt tit-ti āls* úgy tetszik, itt volt (ровно онъ здѣсь былъ); *jār-mantik ātū taw nē⁴ilēpālēs* mintha nem ő jelent volna meg (ровно не онъ былъ); *jār-mantik āsērēm vitēl sāsīpawāsēm* mintha hideg vízzel öntöttek volna le (Reg.) | *tūp* alig, pl. *tūp jojtēs, ēl-minēs* alighogy megjött, elment; *ēt-kwofél⁴nél tūp tarmēlnūw minēs* alig ment túl (az idő) éjfélnél | *tūp-jēr* csaknem, mintha, pl. *tūp-jēr āmp pūli* csaknem úgy fal (kap az étel után), mint egy kutya (ровно собака хватаетъ) | *ēriñ* talán, lehet, pl. *ēriñ jojti, ēriñ-pél at* talán eljön, talán nem | *ēriñpi* id., pl. *ēriñpi kit žūtēl žuje⁴in, ēriñpi žūrēm žūtēl žuje⁴in* talán két napot fekszel, talán három napot (Reg. *žasilgž-ē.*) | *mat-namiñ, matélé* talán, aligha, pl. *Sojīñ ājkā mat-namiñ* v. *matélé jojti* S. öreg aligha jön (*at jojtunkwē namsitū; jojtuñkwē-ke namsitū, tož lāwi: ēriñ jojti* azt hiszi, hogy nem jön; de ha azt hiszi, hogy jön; így mondja: «ēriñ» jön); *mat-namiñ nañ, ēriñ am!* jó ha te, de hátha én! (хорошо ты, а можетъ быть я!); *mat-namiñ atīñ, ēriñ-ke at atīñ* édes talán? hátha nem édes! (сладко-ли? можетъ-быть нѣтъ) | *vēk* valószínűleg, bizonyára, pl. *pākw tot vēk žāntnūm* ott bizonyára találnék fenyőtobozt. *Polēm-tglēž uj-ē.* Az egyenes «igen» felelet az éjszaki vogulban: *a-á*, pl. *am-jotēm jojtež-ēn-ā?* jössz-e velem? — *a-á, jojte⁴im* igen jövök. Erősgető kifejezések: *ossa!* hogyne, persze, természetesen, pl. *kātēn a⁴imēlti?* fáj a kezed? — *ossa!* hogyne (fájna)! (какъ-же не болить, не-ужь не болить?!) | *ās-žum!* persze! *ās-ti!* id.

A tagadás kifejezője az igei alakok előtt: *at*, pl. *at jojti* nem jön, *at rātawēs* nem veretett meg. A «még nem» kifejezésére ez az *at* a comparativus *-nūw* képzőt veszi fel, pl. *kwoflēn atnūw*

joztsūw még nem jutottunk a közepéig (до половины еще не дошли); — vagy pedig *iñ-ét* alakban az *iñ* «még» határozóhoz csatlakozik, pl. *ti aḡirís iñ-ét taḡtīli* ez a leány még nem serdül (эта дѣвушка не въ полномъ росту еще), *taw iñ-ét joḡti* ő még nem jön. A föltétes szólásban a «ha» jelentésű hátúljáró *-kē, -ke* kötőszó a tagadó szóhoz (*at-ke*); nem pedig, mint rendszeren, az igéhez csatlakozik, pl. *taw lāwi-ke: mine'im*; *at-ke lāwi: at mine'im* ha ő mondja: megyek; ha nem mondja: nem megyek | *āln aḡisé'in?* — *kwoss at-kē-pēl aḡisé'im, nañen manēr!* van pénzed? — ha nincs is, neked mi közöd hozzá!

A «nincsen» kifejezése: *ātim*, pl. *nañ ātim* nincs kenyér, *taw ātim tot* ő nincs ott. A kedveskedő *-kwē* diminutivummal is használatos, pl. *nañ aḡisé'in?* — *atimakwē* van-e kenyered? — nincs édesem. A szigvai nyelvben föllép az *ātim* az *āl-* lenni ige előtt *at* helyett is, pl. *Tomil āsēm sāt uji' jēmtuñkwē akw' ujā ātim āls* T. atyám, hogy hét medve leterítője legyen, még csak egy hiányzott (nem volt). *Tomil-ē. | ēlēm-ḡḡlēs-pīkāncm susmanl ātim ālītālēm* (ott) nem láttak engem emberfiacskáim (tkp. látásuk nem volt). *Mir-susnē-ḡum va'iltēnē ē.* Különös alkalmazása van az *ātim*-nak e szólásban is: *nañ joḡtnēn-kastēl am akw'-mūs taste'im, manēr ātim* a te megjöttödig én mindent elkészíték, akármi legyen v. a mi csak kell (что только надо).

A «nein»-féle egyszerű tagadás szava: *ati, at* (rövid magánhangzóval), pl. *taw jiw-ā?* — *ati* v. *at* ő jön-e? — nem. Ugyane tagadó szó használatos, ha közös alanyú összevont mondatokban az egyiknek állító igéje, a másokban tagadólag ismétlődnek, de el van hallgatva, pl. *tā ḡum joḡtēs, tā āti* (e h. *tā at joḡtēs*) némely ember eljött, némelyik nem (t. i. nem jött) | *vās kāsélénē ḡum ḡarā mān nēs vāñḡi, tik āti, nēs nōri* vadkacsát észreévő ember tágas (fátlan) helyt csak úgy mászik, ha nem így, hát csúszik. Mint a tárgyalásban levő szó érdekes továbbképzése, figyelmet érdemel itt *atiñ-ke*, melynek jelentése kiviláglik a következő párbeszédből: *ti lātiñ ānēm lāwāln, manēr-sir lātiñ?* — *am at lāwē'im, ēsērmā nañen lāwuñkwē.* — *ul ēssēmtēn! manēr ēssēmtañkwē?! — atiñ-ke lāwē'im* mond meg (magyarázd m.) nekem ezt a szót, micsoda szó? — Én nem mondom, szégyen neked mondanom — Ne szégyenkezzél! minek szégyenkezni?! — Nohát (ha nem kell, hát) megmondom (не то, да скажу).

A névszóra vonatkozó tagadás kifejezője: *ātā* pl. *titi pāz-nawrēm, ātā* *zūmitānēl ālnē nawrēm* ez fattyúgyermek (oldalgy.), nem férjétől való gyermek; *am Jāni'-paultē, ātā zāl-paultē āle'im* én Nagyfaluban, nem Közfaluban lakom; *māi āzītū, ātā jānγ-āzītū* a kis leánya, nem a nagy leánya. — *ātū-ātū* «sem-sem», pl. *ātū āln, ātū tēn'-ut at ānsi* sem pénze, sem ennivalója nincs.

A tiltó szó alakja a vogulság nagy részében: *ul*, pl. *tū ul minēn!* oda ne menj! *taw ul voss jiw!* ő ne jöjjön! Ezenkívül használatos ez az *ul* a bizonyosság erősítésére, körülbelül úgy, mint a magy. «hogyne!», pl. *sālit lapāt āle'it!* a rének közel vannak? — *ul lapāt āle'it!* hogyne volnának közel! | *taw kwon āli?* ő künn van? — *kwon ul āli* bizonyára künn van | *Ta'itnē jiwēn?* jössz-e a Szoszvához? *pus-ke ālnūm, ul minnūm!* bizony mennék, ha egészséges volnék! | *taw jāni' zūm!* ő nagy tisztviselő! — *ul, ul!* hogyne, hogyne (volna így)! || *ul-pēl: tot ul-pēl āmp zarti* ott alighanem v. bizonyára kutya ugat.

Ezekén kívül előfordúlnak, mint a tagadás jelzői *nē* és *nēm* a névmásokon és belőlük származott határozókon (pl. *nē-mātēr* semmi, *nēm-zatpā* senki, *nēm-zūi* soha stb.); l. ezekre nézve az illető rovatokat.

Mennyiség határozók. — A collectiv «ketten, hárman»-féle számnevek alakjai: *kītān* ketten, *zūrmēn* hárman, *ūlān* négyen, *atnē* öten, *zatnē* hatan, *sātēn* heten, *ūllqwnē* nyolczan, *qntēllqwnē* kilenczen, *lqwnē* tizen, *zūsnē* huszan, *vātēn*, *nalimānnē*, *atpānnē* stb. | *pusēn* mindnyájan || *sāzū* v. *sāzū-ta'ūl* id., pl. *sāzū-t. kwon-mināst* mindnyájan kimentek a szobából (всѣ вышли изъ избы); *sāzū-mosū sunseslūw* «alle, bis auf alle haben wir sie gesehen» Reg. Megjegyezzük itt, hogy az éjszaki vogulban a bizonytalan collectiv számjelzésnek külön alakja van, így: *sātēz-kēm jozt-sēt* körülbelül heten jöhettek, *kitéz-kēm* mintegy ketten, *zūrmēz-k.*, *ūlēz-k.*, *atēz-k.*, *zatēz-k.* stb. Ez alakok jelzőleg is szerepelnek, pl. *kitéz jānγēp jēmti* körülbelül két hónapja lehet, *zūrmēz-kēm sāt* körülbelül három hét.

A «hányszor» (*manēz-šos*) kérdésre megfelelő határozók *akw'-šos* egyszer, *kīt-š.* kétszer, *zūrēm-š.* háromszor, *sāt-s.* hétszer stb. — A *zoti-šos* «hanyadszor» feleletei: *sar-ault* elsőben, *elōszōr*, *kītīt-šos* másodszer, *zūrmīt-š.*, *ūlīt-š.*, *atīt-š.* stb. *jui ault, voss jui-ault* utóljára, legutóljára | *kītētāi'* másodszorra (pl. *kītētāi' ti vāri* másod-

szorra csinálja meg. *Lār-ūs ātērt tērn. ē.*), *γūrminṭāi* harmadszorra (*γ. ti mini* harmadszorra megy. *Rēs-pāχ-peltañ-χuj ē.*), *nūlintāi* negyedszerre stb.

A distributív számnevek alakulását l. fentebb 346. l.

Egyéb e rovatba tartozó határozók: *ās* még; megint; szintén, is, pl. *ānēm ās majāln, at tauli* adj nekem még, nem elég; *taw ās joχti* ő szintén jön; *mōlēχ tit āls, an ās jiw* minap volt itt s most már megint jön | *tīl āsū* ennél tovább, ehhez még || *iñ* még, pl. *paul iñ jāmēs χasū* a falú még jókora távol van (l. időhatározói használatát és *iñēt* «még nem» összetételét fent 342. és 352. ll.)

d) Okhatározók.

Névmási többől valók: *tōnū* azért, a miatt, a végett, *tōniñ* id. (pl. *tōniñ tēl at ti jis* «úgy látszik azért nem jött» Reg.), *ti-til* ezért (pl. *ti-til saw ti vis* «ezért vett oly sokat»; *saka aumiñ mā'ēs, ti-til χultēs* «weil er sehr krank war, darum blieb er aus» Reg.) | *manērāi*, *manri*? miért? mi miatt? *manēr-mā'ēs*? id. *manēr* mit? minek? mi célból? (pl. *manēr ēssēmṭayte'in*? minek szégyenkezel).

Névu tó szerepű okhatározók:

mā'ēs -ért, miatt, végett, pl. *am mā'ēslēm joχts* én értem jött, *χumitā-mā'ēs tisti* férje miatt búsul.

rē'il miatt, vlminek következtében, pl. *šaxl-rē'il mā sarχi* a mennydörgés következtében a föld reszket (отъ грома земля дрожить) | *asērēm-rē'il jiw-sim pokli* a hideg miatt a fa belseje hasadoz (отъ стужи сердце дерева трещить) | *ēlēm-χalēsakātū ta-rē'ikwēl an-ti χātēl-mos ta ūnlē'it* emberkéi annak (t. i. a Káltés istenasszony kakukjai énekének) erejénél fogva élnek mind e mai napig. *Māi' tūrmi' sāsχatilēm ē.* || *rē'inēl* id., pl. *asērēm-rē'inēl tor-χ'e'im* reszketek a hideg miatt (отъ стужи дрожжу). — V. ö. *rē'i* hő, melegség.

nūwnē miatt, pl. *pūχēlnē-kwoltē puñkēm rē'i-nūwnē jol-tajwēs* a fürdőházban fejem a hőség miatt elkábúlt (въ банѣ жарко было, голова отъ жару огорѣла).

e) Mondatszerkesztő határozók
(kötőszók, nyomatékosítók).

A vogul, mint általában azon rokon nyelvek, melyek eredeti mondatszerkesztésüket hívebben megőrizték, a mondatok kapcsolata helyett igenévi és gerundiumi szerkezetet kedvell, vagy pedig minden összekötő szó nélkül egyszerűen egymás mellé állítja az egymással viszonyban levő mondatokat, pl. *taw nañen ěrptenémā'ēs tī' jǎlenti* ő azért jár ide, mert tégedet szeret (tkp. ő téged szeretés miatt jár ide); *toχ jǎmimātā χǎntestā* amint úgy járt (tkp. úgy járván ő), találta | *nañ totén, solwél totén!* hozz kenyeret és sőt (tkp. hozz kenyeret, hozz sőt); *am vōwē'im: taw at miχ* én kérek, [de] ő nem ad; *toχ ul vārén, ti-mūs vārén!* ne úgy tégy, [hanem] így (tégy)! *am tōnā joχtsēm, nañen matēr lāwuñkwē q̄ñsé'im* én azért jöttem, [mivel] valami mondani valóm van számodra. Csak aránylag kevés határozói, vagy névmási eredetű szó van, mely mondatszerkesztő minőségben alkalmazódik, ilyenek:

q̄s «szintén, megint, még» és «is», pl. *taw q̄s man-jotūw mini* ő is velünk megy. Használódik a magyar «hát» jelentésében is, pl. *χumin q̄s χot q̄li?* hát férjed hol van? v. férjed meg hol van? *ti puš-kāt manēr űnlĕptawē: vinā, man q̄s manēr?* ezen hordóban mi helyeztetik el: pálinka vagy pedig mi? Az *at* tagadó szóval «sem» jelentésű, pl. *taw q̄s at jiw* ő sem jön. A «sem—sem» kifejezése: *ātā—ātā* (l. föntebb).

man, a-man vagy, avagy, akár, pl. *manēr ěri, man tĕn'-ut ěri* *man masnē ulĕm ěri, man q̄ln ěri: am sĕlĕn'-utĕm ti voss tĕ'i, voss q̄ñsí* a mi csak kell, akár étel kell, akár öltöző ruha kell, akár pénz kell: az én szerzeményemet ime hadd egye, hadd bírja! (Reg. *Vāta-χum*) | *taw joχti, a-man at?* jön-e ő, avagy nem?

ta mutató névmás, mint «hát, úgy, akkor» jelentésű kötőszó is szerepel, pl.: *ānĕm mā-küwĕrnē űnttilĕn-ke: ta űnttilĕn; lĕlĕm ālmilĕn-ke: ta ālmilĕn* ha engem a földbe helyezel: hát v. akkor [oda] helyezel; ha lelkem fölemeled: hát fölemeled.

kwoss 1. «a mint», pl. *ĕlā kwoss sunsĕle'im* amint előre nézek, *tū kwoss joχte'im* a mint oda jövök; — 2. «habár, akár» pl. *q̄ln q̄ñsé'in?* — *kwoss at-kĕ-pĕl q̄ñsé'im, nañen manēr?* ! pénzed van? — ha akár nincs is, mi közöd hozzá?! *vōwē'im kwoss, at jiw* habár hívom, nem jön. — 3. «legalább», pl. *titi vārunkwē at tāñje'in,*

kwoss titi vārēn! ezt tenni nem akarod, «legalább ezt tedd» Reg. | *kwoss-pəl habār... is, bār, ugyan, pl. kwoss-pəl vōwitā, at miḡ «bār ugyan kéri, nem adja» Reg. | ti-kwoss, ta-kwoss bārhogyan, pl. ta-kwoss nauvlāslēm, juil at joḡtāslēm bārhogyo űztem, nem értem utól (я сколько не доганивалъ, не могъ достигь). Tāmpūsem paulān Tārja ē.*

ton-maŋtiŋ: taw naḡsi ḡum, ton-maŋtiŋ āḡi ō azt hiszi, hogy férfi, hát pedig leány. Reg.

ērtēm «mintha», pl. taw lāwi, am ērtēm tot at ālsēm ō azt mondja, mintha én nem lettem volna ott («онъ скажетъ будто я тамъ не былъ-бы» Reg.)

Hátúljáró particulák:

-ā? (kérdő szó) -e? vajjon?, pl. *tit ḡujew-ā?* itt alszunk-e? *naŋ jurten mēnki jotmēn jiw-ā?* a te társad velünk jön-e? *jāmāḡ-ā?* járnak-e ōk ketten? Megiegyzendő, hogy névszókhoz is csatlakozik ez az *-ā* felkiáltó szólásban, mi arra mutat, hogy a kérdő *-ā?* indulatszói eredettű, pl. *ḡumiḡ-ā!* hé, férfiak! *jāḡ-ā!* hé, atyus! *nēt-ā!* nők!

-ke «ha, midőn», pl. naŋ-ke mine'in, am aḡ minnūm ha te mész, én is mennék | Ás-tēp, tür-tēp pinuŋkwē-ke, manā jāmēs sānkwēt! ha obi eledelt, tavi eledelt kell beletenni, milyen jó nyír-héjedények! *Lāḡ-ūs ātērt tērn. ē.* — Igei alakokkal való használatát l. alább 370. l.

*-pəl «is» pl. taw-pəl jiw ō is jön, aŋ-pəl vāri most is csinálja | at-pəl «nem is, sem», pl. lakwā mināst, at-pəl ḡāntlāst szétmentek s nem is hadakoztak («ушли въ разномъ и даже не воевали» Reg.); akw' pūl-pəl at tajēpāsēm egy falatott sem ettem, одинъ кусокъ что есть, не съѣлъ | toḡa-pəl «mindamellet, mégis», pl. minuŋkwē at jēmtāls, toḡa-pəl minēs nem akarózott neki menni, mégis ment (Reg.); vārmēl toḡ kwoss āli, am toḡa-pəl at mine'im habār a dolog úgy áll, én mégsem megyek | kwoss-pəl «habār is» l. föntebb. | ēriŋ-pəl talán, lehet... is, pl. ēriŋ joḡti, ēriŋ-pəl at joḡti lehet, hogy jön, lehet is, hogy nem jön (Reg.) | mana-pəl «vagy pedig»; pl. naŋ űoḡsēl ojtāln, mana-pəl ālnēl pināln! «du bezable mit zobel, oder auch mit geld» (Reg.) | jāḡ-pəl mintha» (l. fönt 351. l.). — A *-pəl* használatát igei alakokon l. szintén alább 370. l.*

B) Igeragozás.

A vogul — ép úgy mint a rokon osztják, magyar és mordvin nyelvek — kétféle: a l a n y i és t á r g y i igeragozás-rendszert fejlesztett ki az ige. Amabban a cselekvő alany személye és száma, továbbá a cselekvés módja és ideje van megjelölve a végzetekben: emebben mind e momentumokon kívül a cselekvés tárgyának meghatározottsága és száma is. Az alanyi ragozásban az ige cselekvő és szenvedő volta, a tárgyi ragozásban a tárgy egyes, kettős és többes száma szerint oszlanak meg az alsóbb ragozási rovatok, melyeket elsőben is változatlan tövű példákön mutatunk be.

6. §. Alanyi igeragozás.

I g e t ő k: *min-* menni, *tot-* hozni, vinni.

1. Jelentő mód.

	Cselekvő alak.		Szenvedő alak.	
	Praesens	Praeteritum	Praesens	Praeteritum
Sing. 1.	<i>mine'im</i>	<i>minäsēm, totsēm</i>	<i>totawēm</i>	<i>totwäsēm</i>
2.	<i>mine'in</i>	<i>minäsēn, totsēn</i>	<i>totawēn</i>	<i>totwäsēn</i>
3.	<i>mini</i>	<i>minēs, tots</i>	<i>totawē</i>	<i>totwēs</i>
Dual. 1.	<i>minimēn</i>	<i>minēsēmēn,</i> <i>totsēmēn</i>	<i>totawēmēn</i>	<i>totwēsēmēn</i>
2.	<i>minijin</i>	<i>minēsēn, totsēn</i>	<i>totawēn</i>	<i>totwēsēn</i>
3.	<i>minei'</i>	<i>minēsī', tōtsī'</i>	<i>totawēi'</i>	<i>totwēsī' v. totwēsei'</i>
Plur. 1.	<i>mineuw,</i> <i>minūw,</i>	<i>minēsūw, tōtsūw</i>	<i>totawēuw</i>	<i>totwēsūw</i>
2.	<i>minijin</i>	<i>minēsün, tōtsän</i>	<i>totawän</i>	<i>totwēsän</i>
3.	<i>mine'it</i>	<i>minäsēt, tōtsēt</i>	<i>totawēt</i>	<i>totwäst</i>

2. Föltétes mód.

	Cselekvő alak	Szenvedő alak
Sing. 1.	<i>minnūm v. minnuwēm</i>	<i>totnūwēm</i>
2.	<i>minnūn v. minnuwēn</i>	<i>totnūwēn</i>
3.	<i>minnūw</i>	<i>totnūwē</i>
Dual. 1.	<i>minnuwēmēn</i>	<i>totnūwēmēn</i>
2.	<i>minnuwēn</i>	<i>totnūwēn</i>
3.	<i>minnuwēi'</i>	<i>totnūwēi'</i>

Plur. 1.	<i>minnuwūw</i>	<i>totnūwūw</i>
2.	<i>minnuwän</i>	<i>totnūwän</i>
3.	<i>minnūt v. minnuwét</i>	<i>totnūwét</i>

3. Parancsoló mód.

Cselekvő alak	Szenvedő alak
Sing. 2. <i>minèn!</i>	<i>(voss) totawèn!</i>
3. <i>minü!*</i> v. <i>(voss) mini!</i>	<i>(voss) totawè!</i>
Dual. 2. <i>minèn!</i>	<i>(voss) totawèn!</i>
3. <i>(voss) minei'!</i>	<i>(voss) totawei'!</i>
Plur. 2. <i>minän!</i>	<i>(voss) totawän!</i>
3. <i>minét! v. (voss) mine'it!</i>	<i>(voss) totawét!</i>

7. §. Tárgyas ragozás.

Ige tő: *rät-* verni, ütni.

a) A cselekvés tárgya egyes számú:

(taw āmpā rätitü: ő veri a kutyáját.)

1. Jelentő mód

Praesens	Praeteritum
Sing. 1. <i>rätilēm</i>	<i>rätüslēm</i>
2. <i>rätilēn</i>	<i>rätüslēn</i>
3. <i>rätitü</i>	<i>rätüstü</i>
Dual. 1. <i>rätilēmēn</i>	<i>rätüslēmēn</i>
2. <i>rätilēn</i>	<i>rätüslēn</i>
3. <i>rätitēn</i>	<i>rätüstēn</i>
Plur. 1. <i>rätileuw v. rätilūw</i>	<i>rätüslūw</i>
2. <i>rätilän</i>	<i>rätüslēn</i>
3. <i>rätüänl</i>	<i>rätüsänl</i>

2. Föltétes mód

Sing. 1. <i>rätñülēm</i>
2. <i>rätñülēn</i>
3. <i>rätñütü</i>

3: Parancsoló mód

—
<i>rätälñ!</i>
<i>rätütü v. (voss) rätitü</i>

*) A *voss mini* mellett ritkábban használt alak; íme példái: *naqtēnnē tūl ul ālä!* ne legyen rossz emlékezetednek! (*Saxwāsane-ēri'*) | *q̄ltēn tañypā tañyñ žul tātēl sūmlēž lāžūt, tot ālä!* arany hát-szárnyú hal az üres kamara zugában, ott legyen! (*Vit-sätmil*).

Dual.	1. <i>rātnūlēmēn</i>	—
	2. <i>rātnūlēn</i>	<i>rātēlēn!</i>
	3. <i>rātnūtēn</i>	<i>(voss) rātitēn!</i>
Plur.	1. <i>rātnūleuw</i>	—
	2. <i>rātnūlän</i>	<i>rātēlän!</i>
	3. <i>rātnuwänl</i>	<i>(voss) rātiänl!</i>

b) A cselekvés tárgya kettős számú :

1. Jelentő mód.

	Praesens	Praeteritum
	<i>(taw āmpäyü rātiäyü: ő veri két kutyáját.)</i>	
Sing.	1. <i>rātiäyēm</i>	<i>rātsäyēm</i>
	2. <i>rātiäyēn</i>	<i>rātsäyēn</i>
	3. <i>rātiäyü</i>	<i>rātsäyü</i>
Dual.	1. <i>rātiäyēmēn</i>	<i>rātsäyēmēn</i>
	2. <i>rātiäyēn</i>	<i>rātsäyēn</i>
	3. <i>rātiäyēn</i>	<i>rātsäyēn</i>
Plur.	1. <i>rātiäyüw</i>	<i>rātsäyüw</i>
	2. <i>rātiäyän</i>	<i>rātsäyän</i>
	3. <i>rātiäyänl</i>	<i>rātsäyänl</i>

	2. Föltétes mód	Parancsoló mód
Sing.	1. <i>rātnuwäyēm</i>	—
	2. <i>rātnuwäyēn</i>	<i>rātäyēn! v. rāte'in!</i>
	3. <i>rātnuwäyü</i>	<i>(voss) rātiäyü</i>
Dual.	1. <i>rātnuwäyēmēn</i>	—
	2. <i>rātnuwäyēn</i>	<i>rātäyēn!</i>
	3. <i>rātnuwäyēn</i>	<i>(voss) rātiäyēn!</i>
Plur.	1. <i>rātnuwäyüw</i>	—
	2. <i>rātnuwäyän</i>	<i>rātäyän!</i>
	3. <i>rātnuwäyänl</i>	<i>(voss) rātiäyänl!</i>

c) A cselekvés tárgya többes számú :

(taw āmpänä rātiänü: ő kutyáit veri.)

1. Jelentő mód.

	Praesens	Praeteritum
Sing.	1. <i>rātiänēm</i>	<i>rātsänēm</i>
	2. <i>rātiänēn v. rātiän</i>	<i>rātsänēn v. rātsän</i>
	3. <i>rātiänü</i>	<i>rātsänü</i>

Dual.	1. <i>rātiänemēn</i>	<i>rātsänemēn</i>
	2. <i>rātiänēn</i> v. <i>rātiän</i>	<i>rātsänēn</i> v. <i>rātsän</i>
	3. <i>rātiänēn</i> v. <i>rātiän</i>	<i>rātsänēn</i> v. <i>rātsän</i>
Plur.	1. <i>rātiänūw</i>	<i>rātsänūw</i>
	2. <i>rātiän</i>	<i>rātsän</i>
	3. <i>rātiänl</i>	<i>rātsänl</i>
	2. Föltétes mód	Parancsoló mód.
Sing.	1. <i>rätnuwänem</i>	—
	2. <i>rätnuwänēn</i> v. <i>-nuwän</i>	<i>rätän!</i>
	3. <i>rätnuwänü</i>	(<i>voss</i>) <i>rātiänü!</i>
Dual.	1. <i>rätnuwänemēn</i>	—
	2. <i>rätnuwänēn</i> v. <i>-nuwän</i>	<i>rätän!</i>
	3. <i>rätnuwänēn</i> v. <i>-nuwän</i>	(<i>voss</i>) <i>rātiän!</i>
Plur.	1. <i>rätnuwänūw</i>	—
	2. <i>rätnuwän</i>	<i>rätän!</i>
	3. <i>rätnuwänl</i>	(<i>voss</i>) <i>rātiänl!</i>

A vogul igeragozás itten felsorolt alakjaihoz csatlakoznak mint külön k e d v e s k e d ő, illetőleg precativ mód kifejezői a diminutív *-ris* és *-kwe* (*-ké*) képzőkkel alkotott igeformák. Példák: *jätél rumakēm āsēn, ūāñ at āñsīrisēm* kedves barátom vagy, nincs kenyerem szegénykének | *nalmēt karaplīt xujirisēm* lenn a parton, a hajóban fogok szegényke aludni (*Vāta-χum*) | *minērisēn jūw!* menj kedvesem, haza! (u. o.) || *sa'irēpū tot ta xujilälükwē* fejszéje ott fekszik, a kedves (*χūperi-χū ēri'*) | *nēn manēri' sōptal ujkwē ünlikēn* ti ketten minek ültök kedveseim, mint valami néma állat? (*Polēm-talēχ ājkā tērniñ ērjā*) | *χār-helm pāχwēñ qutā āliñētnē χumlē toχ χajtawākēn?* a kik jávorbika nyelvével egyszélességű kopjával vannak, azoktól hogyan lehet úgy [büntetlenül] körül futkostatnod magadat [medvécském] (*χoli-ēri'*) | *awrēχ pāl-ke χāntikeu rāsē' rātīlīlū* ha meredek partmagaslatot találunk, mi [derék hősök] lapos kavicsparttá veregetjük (*Tēk-ājkā tērñ. ē.*) | *nuj-pitit ti ünlesakēn ime* [édes medve] posztós fészekben ültél (*parnē ē.*) | *pā-jälākēn sar jer föl,* [kérlek] a partra! (*Sakw-sūnt tārēm tērñ. ē.*) || *jāj'-ājāñl kātā-ke qśśū sorkwē tārū pūwilikälēm, kal tūlmay wāñ ūsilakwēl tārū wāntikälēm* húguk kezének gyöngé száracskáját [gyöngéden] átfogom s nöstény borznak apró lépteivel [szépecskén] keresztül vezetem

(u. o.); *sāt ūāl pinēm samiñ tautkēm kātēn voss pattnūkälēm száz nyíl rakta szemes tegezkémet, kezembe ha keríthetném (u. o.) | jgmēs jonī' ti sunsēskülēn szép játékot nézdegéltél [medvécske]; nañ žōlä-kälñ! halld csak!*

Megemlítendő mint az optativusnak a rendestől eltérő kifejezése a praeteritumnak *voss* és *mōnt* «hadd, bár, vajha» szókkal való szerkezete, pl. *Tārēm sātēm jamēs žātēl ēlä voss püssēn, ēlä vōss ūntsēn!* Isten teremtette jó napot bár deritenél (nyitnál) föl [számunkra] a jövőben, bár alkotnál (ülepítenél) számunkra a jövőben! (*Polēm-tārēm kāstulū*) | *man ti pojkenē ūojs-pojkū oss žō-lāslēn!* ezen mi imádkozó nyuszt [-bőr áldozatos] imádságunkat bár meghallgatnád! (*Mir susnē žum kajū Muuñ-kēst*) | *sarūi šērmüt tē' voss pūuāslēn mōnt* bár ide fognád az aranyzabolát (u. o.). Ugyanígy fejezhet ki optativust a praeteritum jelzésére használatos -*ēm* nomen acti birtokragos alakja is (l. alább 8. §.), pl. *āsēnnēl nañ voss pojkilāmēn!* könyörögnéd bár atyádtól! (*Pasēt pupī' kaj-sqw*). Különösen alkalmas e szerkezet az optativus praeteritumának (magy. «irt volna») jelzésére, pl. *jājēm, āñkwēm at-ke sakwätawēs-mōnt* : *añ kwolēnnē ness va'īlēm mōnt* ha apám, anyám nem szidalmaztatott (töretett) volna [tőled], most én [medve] egyszerűen [minden veled való harc nélkül] leszállanék a te házádba (*Tōmīl-ērī*) | *tūr-tēp, Ās-tēp ta'īlāñ sōmjēž žāntsēn* : *ma'īlētēl totāslēn* ; *nañ žūrēm jiw-ūrtēm sajnēl kwonēl voss jāñžāslēn, añ āsēn žañstēm žañs-tapū nañ voss nqmāslēn* ; *añ akw' ūirné, akw' pumnē at lapnūn tavi eledellel, obi eledellel teli erdei kamrát találtál* : te [medve] melleddel elvitted azt; neked három fa-köznyi távolságból (három fa elválasztotta mögéből) kellett volna körüljárnod, atyád tanított tanítását neked akkor eszedben kellett volna tartanod s akkor most egy vesszőág, egy fűszál [lesoványodott, gyöngye testedet] föl nem emelné. (*Sās ūarāñ žum Tārēm-pē' numēl va'īlēm ēr-žū*).

Analog alkotás az itt tárgyalt szerkezettel a költői nyelvben néha előforduló kapcsolata az -s praeteritum- és -nūw optativusképzőknek, pl. *molēž patnē rakw-sam ātēr, tē' voss p a t s ē n u w ē n mōnt* mint gyorsan hulló esőszem, esnél óh ide [egedből], fejedelem! (*Mir-susnē žum kajū Muuñ-kēst*) | *nañ āri-pē' ti āsnēn, nē āsnēn nañ ās manērī' ānēm at lāwē'in?!* *am nañēn mōl kētsēnūlēm* ; *āriñ-pē'žēn tē' tātūñkwē manērī' at taji?!* hogy neked lányod, fiad van, feleséged van, miért nem mondod vala énnekem? én téged rég

elküldtelek volna; lányod, fiad ide hozni mért nem lehetséges?! (Reg. *Vāta-zum*). Ezen alakot Hunfalvy «föltételező múlt»-nak veszi, («Egy vogul monda» 306. l.), de mint az itt idézett első példából kitetszik, vonatkozhatik a vele jelzett óhajtás a jövőre is, amint az előbbi pontban is volt alkalmunk látni, hogy a praeteritum képzővel való szerkezet jelenre, vagy jövőre célzó óhajtást fejez ki. A vogul praeteritum képzőnek ilyen szerepe eredetibb intensív (momentánféle) jelentésén alapszik, a mely oknál fogva esetleg praesens, vagy imperativusi alakokon is föllép, pl. *lunt-la'il lūliñ pasän žān ūntse'in* lúdláb magasságú trónt (asztalt) ülsz meg óh khán! (*Mir s. ž. kajū Muuñ-kēst*); *Numi-Tārēm jāřen pupi' sāt pišentel nañ lūsāln!* *Numi-Tārēm* atyádat bálványka hét fogásoddal álld (értsd: állj előtte fogásaiddal kierőszakolva tőle azt a mit mi kérünk. Reg. *Sarūi-ātēr kaj-saw*); *pānkā tot lautsāln!* piszokját ott mosd le! (v. ö. *lauti, lūti* mos. Reg. *Tārēm-sātmel*) | *la'ilā-ke mēkēs āls* : *kēr la'ilēl tot natāsāln!* ha lába erőtlen volt : told meg azonhelyt vaslábbal (v. ö. *nati, natāsi* *наставитъ. u. o.*); ellenben egy másik változatban: *tot natilūtā* toldja meg azt! Nomen verbale-val való továbbképzésre is alkalmas a praet. -s képzője, pl. *ēri'-jis zum lūsēm jiriñ kantē kāstawēn* hol az ének őskorának embere állott (tkp. ember, állotta), azon az áldozatos téren idéztetel [istenke] (*Vit-jelpiñ sātmiñ Jāni'-pault*) | *ātēm žalnē va'ūsēm āš-pīřē'ān* az emberek közé leszállott atyátokfia (*Sazwāsānē-ēri'*) L. a vogul -s moment. képzőnek egyéb példáit: Budenz, Ugor alaktan 74.

8. §. Igenevek és gerundiumok.

1. Infinitivus. — Végzetei: -*uñkwē* és -*ankwē*, pl. *minuñkwē* menni, *totuñkwē* hozni, *rātuñkwē* verni, | *jāñžtuñkwē* és *jāñžtañkwē* forgatni, *malēšlañkwē* tapogatni, *tolmēšlañkwē* tolmácsolni, *taltañkwē* fölrakni (vlmit száura v. esónakba), *janitlañkwē* magasztalni, *tatlēmtañkwē* kiüresíteni, *patēmtañkwē* löni, *posimtañkwē* füstölni.

Nyilván azonos az infinitivus képzőjével azon -*uñkwē*, -*añkwē* módjelölő, melyet a költői nyelv néha a nyomatekosabb felszólítás kifejezésére használ s az imperativus módjára személyragoz, pl. *molēž patnē rakw-sam ti kwol-sāmnē patuñkwēn!* mint sebesen eső esőszem essél ezen háznak szögletébe [istenke]! (какъ дождь чтобы

приѣхалъ!) *Mir-susné-ɣum sātmiḷä Jäni' pault.* | *āwi jəmés lūw-ńol tot pūnsuñkwä!* a jó ló orra nyissa meg ott az ajtót! (*Tārēm-sātmiḷ.* Reg.). A középlovvai nyelvjárásban ezen alak gyakori a közbeszédben is mint a conjunctivus passivi kifejezése, pl. *saj-mōn untiwen, vuotné ul khajqñkhwa!* ülünk egy félreeső helyre, hogy a széltől ne éressünk! (на тихое мѣсто сядемъ, чтобы погода не хватила!), *ām saj-mōn untēm, vuotné ul khajqñkhēm* én... ülök, hogy... ne éressem, *tāu... unti... ul khajqñkhwä* ő ül... hogy... ne éressék. A tavdai nyelvben is járatos a fölszólítás ilyen kifejezése passiv formában, pl. *uss am āluñgēm!* hadd veressem én! (пускай меня бьютъ), *uss nou āluñgwen!* hadd veressél te! stb. Érthető ezen analogiák után, hogy az éjszaki énekekben található példák között is előfordulnak passiv értelműek, mint: (*lūw*) *vīvīr ālpā ālpēn na'irēl tot sāpituñkwä!* vörös festésű nyereggel szereltesék fel ott a ló! (Reg. *Tārēm-sātmiḷ*) | *ɣul' ɣajtpā sāt lāñɣ urēñ sāt kasāj talɣel, sāɣä tälētankwēt!* a kór futó hét út hét oldalas kés hegyével, mindnyája metszessék! (u. o.) | *nē patné mā-šaylēñ mā ḡlēs-ke* : *jəmés lūw-tāñɣpānēl, tot sastēltañkwä!* ha nőnek estét okozó földhalom volt: jó lópatájútól ott hadd egyengettesék símára! (u. o.) | *kis jāñɣēm sāt tārēm ton jui-pālt jāñɣtānkwēt!* a hét abroncskerék alakra forgó ég azután hadd forgattassék! (u. o.).

2. Participium praesentis. — Rendes képzője: *-nē*, pl. *minnē ɣum* menő ember, *sa'irēnē jiw* levágni való fa | *namā lawēltanē, sujä sujtēltanē* 'Sés-jām, *taw ti ālēm* a neve beszélt, híre hangzó sés folyóm, ime az volt (*Polēm talēɣ nē-uj ēri'*). Concessivus-féle mellékértelemmel lép fel az efféle szólásokban: *nalmēt, karaplīmt ɣujirīšēm, ta lawnē jəmés* lenn a parton a hajómban fogok aludni, azt jónak lehet mondani v. az okos lesz (Reg. *Vāta-ɣum*) | *mōlāl at tārätänē jāɣēm-āñkwēm nañ āsnē āɣinnē manērī'* lautawēs a minap — mit meg nem lehet engednem — apám, anyám miért szidalmaztatott a te szülött leányodtól? (*Tōmül-ēri'*) || *tārätänē kwoss tārätilēm* bocsátani bár bocsátalak (*Numēl va'ilēm ēri'*). Fölvéve a birtokragokat a folyamaatos jelen kifejezésre szolgál, pl. *tēl kwoss sunsi* : *paul nāñknätü* aztán, a mint nézi: hát egy falu látszik (*Ākw-ēri'*) | *rusiñ tīr pinēm nāj tit lūlīlənätü* rojtos kendőt öltött hölgy áll itten (*ɣānt-tārēm tērniñ ē.*) | *ērɣ- aul jāni' saw ta totīlanēm* nagy nyomorúságot viselek el ime, a milyen csak az éneken lehetséges. (*Numēl va'ilēm ē. Anjā-pault*). Ugyanilyen

alakban gyakori szerepe a *nomen actionis* is, pl. *lānχ kisnēm sis* mialatt az utat keresem (út keresésem alatt) | *manau roxtēptanēn mā'ēs* mivel bennünket megijesztettél (tkp. megijesztésem miatt). *Tōmil-ē.*

3. Egy másik, a közbeszédben elavult participium praesentis képző: *-p, -pā*, pl. *Sqrūi-ātēr māt jāχpā χum, kwālpā χātēl saχiñ ātēr!* Arany-fejedelem, a földeket körüljáró férfi, kelő napsugaras fejedelem (Reg. *Sqrūi-ātēr kaj-saw*) | *ti vqχ sirpā siriñ kwol-tarmēl ūn lēp jirēñ mā'īlpā akw sīlēn* ezen vas rúdú rudas házon ülő áldozatos mellű egy magzatocskád (u. o.); *mol urtpā nē-āri* vagyonszító leány asszony (Reg. *Tārēm-sātmil*) | *χul χajtpā lānχ* betegség futó út (u. o.). Az eredeti participialis jelentés világosan kitetszik az efféle vele képzett tárgynevekben is, mint: *jüntēp* tū (*jünt-varrni*), *χāñχeltēp* hágszó, lépcső (*χāñχ- hágni*), *ēntēp* öv (*ēnt-övezni*), *tātēp* ládika (*tāt-, tot- viselni, tartani*), *sa'irēp* fejsze (*sa'ir-vágni*), *tēp* táplálék (*tē- enni*), *χajtpā* híd (*χajt- futni*); — úgyszintén *-ñ* nom. possessoris képzővel való összetételében, minő pl. *ā'sp i ñ χum* jó módú, tehetős ember (естетной человек), innen: *ā'is-* habere. Nomen acti szerepe van pl. ez idézetben: *am ti ēti χañstēm, χoli χañstēm jāmēs χ a ū s t a p ē m jāmēsākw χōntlāln!* ezen este tanított, reggel tanított jó tanításomat hallgasd meg jól! (*Numēl va'īlēm ēri'*).

4. A költői nyelvben gyakran található alakja a participium praesensnek az indicativus praesensének harmadik személye, mely ilyenformán — mint sok más nyelvben — egyszerű igenévnek bizonyul. Példák: *jüntēp p ū χ i, ū r i nāj* tū fogó, tartó hölgy (bók-szólás) | *χansū jākti jāmēs kasāj* hímzés metsző jó kés | *kis jāñχi sāt tārēm* mint abroncskarika forgó hét ég (Reg. *Tārēm-sātmil*) | *χul χajti sāt lāñχ-tqiwip* kór futó hét keresztút (u. o.) | *pī' jonχi jonχēñ kwol vāri, (āri kāsīñ kāsīñ kwol vāri)* fiú-játszó játszó házat csinál, (leánymulató mulató házat csinál) (*Pupχēñ tūr ājkā wj-ē.*) | *kātā pēri, la'ilā pēri jāmēs jonī* keze forgó, lába forgó jó játék (medvedalok).

5. Participium praeteriti. — Rendes képzője *-m (-ēm)* pl. *minēm lānχā* ment útja, *totēm sālītā* hozott rénje. Állítmányi szerepére való példák: *Numi-Tārēm āsēm sorūi saχip jāmēs χātēl ti pūnsēm* N. T. az én atyám aranyugaras szép napot nyitott meg íme (*Sakw-sūnt ājkā tērn. ē.*) | *kātēm sām̄tal ta-porāt ūlmī-*

lém kezem erőtlén volt abban az időben (*χ̄ānt-tārēm tēr. ē.*) | *ta χ̄āntluñkwé patilamēt* most harcolni kezdtek. (u. o.). A birtokosragokkal mint állítmány kifejezheti az alany személyviszonyát is, pl. *nañ ti χ̄ātél at tēmēn* te ma nem ettél | *χ̄otél nēn totmēn sar?* ugyan honnan hoztad nödet (*Sakw-sūnt ājkā tēr. ē.*) | *āsikēm ker ālné χ̄āñrēltēp ti tārūtāmā* atyuskám vasból való hágesót eresztett ime alá (*Muuñ-kēsīñ uj ē.*) | *jārēm tārēmñé χ̄ā j i l ā l m ū* inséges időtől érettünk (i. idő érkezett reánk) *Pasēt-pupī kaj-sq̄w* | *manā tqlīñ ígul tqlñé χ̄ājēmān?* minő kóros hús kórjától vagytok érintve? (u. o.). — A locativus -t raggal gerundiummá alakúl, pl. *manā jarēmñé χ̄ā j ū m ē n t jālē'in?* micsoda inségtől érintetvén jársz? (*Sakw-sūnt ā. tēr. ē.*) | *ūsērīsēmñé joxtmēmēt* a mint ketten beérkeztünk a városunkba. (*χ̄ānt-tārēm tēr. ē.*). Hasonló kifejezés az efféle: *nāñχ s a j k ē l a m ē m-kēm* a midőn felébredtem (*Tārēm-pī' va'iltēné ē.*) | *jū sāltnēm-kēm ur-mis nāj-āñk χ̄ot-mōwēlālēm* a midőn beléptem, a hegyi tündérke elmosolyogta magát. — Kapcsolatban a nom. possessoris -ñ képzővel különös praeteritumi jelentése elhomályosúl s a part. praes. -né képzővel válik egyértékűvé, pl. *māñ nē t o t m i ñ* (v. *totnē*) *χ̄ātél* lakodalom napja (день сватанія) | *ta-w-χal jālmiñ māñ tārñi' χ̄ūñ jēmtmū?* ágak közt járkáló kis istenné mikor lettünk? (*Pasēt pupī' kaj-sq̄wā*) | *jir zoltmiñ jiriñ Sorni* áldozatot fogyasztó áldozatos Arany-fejedelem.

6. A participium praeteriti egy másik képzője -im, mely azonban ilyen értelemben ritkább használatú az előbbinél. Példák: *posimēl m i n l i m ígwēl* füsttel járatott hús (копченое мясо) | *χ̄ot tū j i m mā-lq̄mt* hava olvadt földdarab (безенѣжная полянка) | *akw' kwālīñ nērim sāt jir* egy kötélre kötött hét áldozat-[rén] (*Sakw-sūnt tārēm tēr. ē.*) | *χ̄ot a l i m χ̄um tot alimē* a hol leölt ember ott öletett le (értsd: a hol érte az embert, ott ölte le — *Lq̄pīñ-ūs ājkā kaj-s.*). Mint az előbbi képző állítmányképpen is használatos, pl. *jelpiñ χ̄ālēn-titēn Numi-Tārēm āsēñné j o l t i l m ē n* szent nyírfád tövéhez vagy rendelve N. T. atyádtól (*Polēm tārēm kāsulū*). A létigével kapcsolatosan a praesens passivi («megvan írva») egy mellékformája, pl. *kēr-liñk tākís jol rātīm āli* a vasszeg erősen le van verve (гвоздь крѣпко заколочена).

Nyilván egybetartozó e képzővel az -imé gerundium, mely a birtokragokkal az alany személyviszonyát is kifejezheti, pl. *ti χ̄ūrēm urkēm t i s t i m ē ūnlē'it, l' ū ū s i m ē χ̄ulte'it* ezen három hegyecském

szomorkodva fog állani, sírva fog hátra maradni (*Tampūsem pauliñ Tārja* ̄.) | *sālikānem jui-pālt jāmim ē nārākāḡem paslēseī* rén szarvaskáim után járkálván czipöcskéim elkoptak (u. o.) || *ērḡimütü namel ti namsanū* éneklése közben névvel nevezte őket (*Lār-ūs ātērt tērn-ē*) | *ḡasā nātimūt ḡalt* hosszas hajózása (úszása) közben (*Ākw-ē*) | *toḡ ūnlimätü* a mint úgy ül | *toḡ ḡāntlimanlam nūpēlēm joḡte'it* a mint így hadakoznak én felém jönnek | *ētü sāt, ḡātēlü sāt toḡ jāmimēm, akw'-mat ert ḡōnḡililēm* hét éjjel, hét nappal így járván (én), egyszer csak hallok (*Numel va'ilēm* ̄.) | *jolü vorätimēn porät* midőn lefelé akartál minden áron jönni (u. o.) | *tit amkēm ālimēm saka tāḡšetāsēm* itt egymagam élvén, nagyon megúntam magam. — Állitmányi szerepben is előfordul ez az alak, pl. *ḡot alim ḡum tot alimē* (l. az előbbi pontban) | *am ḡāprišēm kit pālñel pūwimē* az én ladikoeskám két oldalról meg van fogva (*Sakw-sünt tārēm tērn. ̄*)

7. Az ének nyelvében egy -ñ (-iñ, -ēñ) alakú melléknévi ige-név is járja, hol végzett, hol folyó cselekvés értelmével, pl. *sāt jā ḡum-pī tūstēñ ūolü siltēm sāt pārēn* hét folyóvidék férfja állította orra hasított hét csikó (Reg. *Tārēm-sātñil*) | *ḡsmān ḡḡjtēñ kwol jāḡā* párnájára kórral feküdt családatya (u. o.) | *tērn-kēpēl rēḡtēñ suj* a kórszellem ruhaaljának rázkódó (*rēḡti тресеть*, ráz) hangja (u. o.) | *sakwñ vāḡtēñ nāl* a földbuczkára hajított nyíl (*el vāḡti бросить*, hajít) (u. o.) || *ḡār-ñelm pāḡwēñ autü āliñētnē ḡumlē toḡ ḡajtawākēn?* kiknek bikanyelv szélességű kopjájuk van, azok miképpen futkoshatnak téged körül [medvécske]?! (*ḡoli-ē*.) || *ḡuj-ñoḡs sūliñēl voss sūlpāli, kāl-ñoḡs lusiñēl tot luspālā* mint himnyuszt ugrándozik, hadd ugrándozzék; mint nőstény nyuszt kúszva ereszkedik, ereszkedjék ott alá (Reg. *Tārēm-sātñil*).

8. Időhatározó gerundium. — Egyik gyakori alakja a névszói személyragokkal s locat. -t raggal kapcsolatos *kē, -ke* képző, pl. *ñūrēm-uj saḡiñ puñkēm ās jāñḡtāl kēm t: ḡūrēm uj ositī* jēmtmēm réti állat (medve), midőn fürtös fejemet egyszer ismét hátrafordítom: hát három állat vastagnyira nőttem (*Numel va'ilēm* ̄. *Anjā-pault*) | *mōlēḡ nañēn kāsḡēlēkeut* a minapában, midőn téged idéztünk (*Mir-susñe-ḡum kajü Muuñ-kēsḡ*) | *mōlāl nañēn jārmēlēkeut* a minapában midőn reád szorultunk (u. o.) | *kwol-kan sānkēsḡlēkēt* midőn dobogtatja a szobapallót (Reg. *Ēri' suḡtsēn' ańs* ̄.). A locativus -t helyett a «-kor, időben» jelentésű *ert* szó is

járja, pl. *taɣtekēm ert* midőn fonok (когда пряду) | *tɣwlem tɣtkēm ert* midőn szárnyamat hordozom (*Jūtim-sās ātēr-pī' kaj-s.*) || *majluñkwē minkēn ertēn* midőn vendégségbe mesz (Reg. *Vāta ɣum*) | *tumai kinsuñkwē jiken-ertēn* ha tanácsot jöttél kérni (Reg. *Mā ɣulūtēm māj*). A gerundialis *-kē*-nek puszta személyragos példáira is akadunk, mint: *ānēmnel naqt kiskkēn: am vāsī' nañēn ɣumlē lāwilem?!* ha én tőlem tanácsot kérsz: én hogyan mondjam neked még?! (u. o. 18.) | *mōlēɣ ālkētēn mōwinti, jonɣi*: előbbi létükben (dual.) nevetgél vala, játszik vala (Reg. *Vāta-ɣum*).

Az idő, illetőleg állapot igével való meghatározása egyébként a *verbum finitum* alakjaihoz csatlakozó *-pél, -ke* szócskákkal is történhetik, pl. *joli mān joɣteɣēn-pél* ha az alsó földre érkezel (*Numēl va'ilem ē.*) | *tū mineɣēm-pél* ha odamegyek, *mineɣēt-pél* ha mennek | *takwsi-pél, vāi ɣātēl vāri-pél* midőn őszszel (*N. Tārēm*) rövid napokat csinál (medvedalok) | *āsēm joɣtipél* ha atyám megjön | *akw' lum sūsēm-pél, ɣotēl tauli?!* ha már egyszer belemelegedtem [a munkába], hogyan volna elég (hogyan hagynám abba)? | *jol-ke ɣāle'im* ha meghalok | *ānēm mā-kiwērnē ūnttilēn-ke: ta ūnttilēn; lilim ālmilēn-ke: ta ālmilēn* ha engemet a földre helyezel: hát [oda] helyezel; ha főlemeled lelkemet: hát főlemeled.

9. Ritkábban használt gerundiumszerű módhatározók az effélék: *ɣajtēl ɣajti v. totēltaɣti* futván fut v. hordja magát (объгомъ обжитъ v. несетя) | *lūw s ūltēl sūlinti* a ló nagyot szökik (скакомъ скачетъ) | *ɣumim sis-pāl ālnē ta'iliñ ɣūlēl ta ɣūlās-lēm* férjemet egész hátralevő életre való teljes elhagyással elhagytam (*Jurkin-ēkwā ē.*) || *ūnlēɣ ālēn!* maradj ülve! | *ēl ūnlēɣ āli* továbbra is ülve marad (*Pupɣēñ tūr ājkā ē.*). Úgy látszik ez utóbbi alaknak analogiája van a *molēɣ* «gyorsan, sietve» határozóban, mely a *molēmli, molēmtaɣti* «siet» szókkal együtt közös **mol-* igei alapszóból származtatható (v. ö. Budenz MÜgsz. *bolyog* cikkét).

9. §. Változó tövű igék ragozása.

mā- «adni»: ind. praes. *māɣēm, māɣēn, māɣ; māɣmēn, māɣin, māɣi'*; *māɣūw, māɣin, māɣēt* | praet. *misēm, misēn, mis; mismēn, misēn, missi'* etc. | opt. *minūm, minūn, minūw* etc. | imp. *majēn! taw voss māɣ!*; *nēn majēn; nan majān!* || passiv alak: praes. *māwēm, māwē* etc. | praet. *majwāsēm* etc. || Tárnyi ragozás: Egyes tárgy

ind. præs. *mīlēm, mīlĕn, mītī*; *mīlēmĕn, mīlĕn, mītĕn*; *mīlūw, mīlān, mīġānl* | præt. *mislēm, mislĕn, mistū* etc. | opt. *minūlēm, minūlĕn, minūtā* etc. | imp. *majāln!* *nĕn majĕlĕn!* *nan majĕlān!* — Kettős tárgy: ind. præs. *mīġāġēm, mīġāġĕn, mīġāġā* etc. | præt. *misāġēm* etc. | opt. *minuwāġēm* etc. | imp. *majāġĕn!* *nĕn majāġĕn!* *nan majāġān!* — Többestárgy: ind. præs. *mīġānĕm, mīġānĕn, mīġānā* etc. | præt. *misānĕm* etc. | opt. *minuwānĕm* etc. | imp. *majān!* *nĕn majān!* *nan majān!* || infinitivus: *miñkwé*, part. *miné, mim.*

vī- «venni»: ind. præs. *vīġēm, vīġĕn, vīġ*; *vīġmĕn, vīġin, vīġī*; *vīġūw, vīġin, vīġĕt* | præt. *visēm, visĕn, vis*; *vismĕn, visĕn, vissī* | opt. *vinūm, vinūn, vinūw* etc. | imp. *vojĕn!* *nan vojān!* || passiv alak: *vīwĕm, vīwĕn, vīwé* etc. | præt. *vojwāsēm* etc. || Tárgyi ragozás: Egyes tárgy. ind. præs. *vīlēm, vīlĕn, vītā*; *vīlēmĕn, vīlĕn, vītĕn*; *vīlūw, vīlān, vīġānl* | præt. *vislēm* etc. | opt. *vinūlēm* etc. | imp. *vojāln!* *nĕn vojĕlĕn!* *nan vojĕlān!* — Kettős tárgy: ind. præs. *vīġāġēm, vīġāġĕn, vīġāġā* etc. | præt. *visāġēm* etc. | opt. *vinuwāġēm* etc. | imp. *vojāġĕn!* *nĕn vojāġĕn!* *nan vojāġān!* — Többes tárgy ind. præs. *vīġānĕm* etc. | præt. *visānĕm* etc. | opt. *vinuwānĕm* etc. | imp. *vojān!* *nĕn vojān!* || infinitivus: *viñkwé*, part. *viné, vim.*

lī- «vetni, löni»: ind. præs. *līġēm, līġĕn, līġ*; *līġmĕn, līġin, līġī*; *līġūw, līġin, līġĕt* | præt. *lisēm* etc. | opt. *linūm* etc. | imp. *lajĕn!* *nĕn lajĕn!* *nan lajān!* || passiv alak: *līwĕm, līwĕn, līwé* etc. | præt. *lajwāsēm* etc. || Tárgyi ragozás: Egyes tárgy. præs. *līlēm, līlĕn, lītā* etc. | præt. *lislēm* etc. — Kettős tárgy: *līġāġēm* etc. — Többes tárgy: *līġānĕm* etc. (mint a két előbbi ige) || infinit. *liñkwé*, part. *liné, lim.*

tē- «enni»: ind. præs. *tĕġēm, tĕġĕn, tē*; *tĕġmĕn, tĕġin, tĕġī*; *tĕġūw, tĕġin, tĕġĕt* | præt. *tēsēm, tēsĕn, tēs*; dual. 3. sz. *tēssī* etc. | opt. *tĕnūm* etc. | imp. *tajĕn* | *nĕn tajĕn, nan tajān!* || passiv alak: *tĕwĕm, tĕwĕn, tĕwé* etc. | præt. *tajwāsēm* etc. || tárgyiragozás: Egyes tárgy ind. præs. *tēilēm, tēilĕn, tēitā*; *tēilmĕn* etc. præt. *tēslēm* etc. | opt. *tēnūlēm* etc. | imp. *tajāln!* etc. — Kettős tárgy: *tĕġāġēm* etc. — Többes tárgy: *tĕġānĕm* etc. || infinit. *tēñkwé*, part. *tēné, tēm.*

vā- «látni»: ind. præs. *vā'em, vā'ĕn, vā'i*; *vā'emĕn, vā'in, vā'i*; *vā'ūw, vā'in, vā'ĕt* | præt. *vāsēm* etc. | opt. *vānūm* etc. | imp. *vajĕn!* *nan vajān!* || passiv alak: *vāwĕm, vāwĕn, vāwé* etc. | præt. *vajwāsēm* etc. || Tárgyiragozás. Egyes tárgy. præs. *vā'ilēm, vā'ilĕn, vā'itā* etc. | præt. *vāslēm* | imp. *vajāln!* — Kettős tárgy: præs.

vāγārem etc. | imp. *vajāren* etc. — Többes tárgy: præs. *vāγānem* etc. || infinit. *vāñkwé*, part. *vāné*.

jiw- «jönni»: ind. præs. *jiwem* v. *jiwm*, *jiwén* v. *jiun*, *jiw*; *jiwmén*, *jiwén*, *jiwí*; *jiwūw*, *jiwān*, *jiwét* v. *jiut* | præt. *jisém*, *jisén*, *jis*; dual. 3. sz. *jissi* etc. | opt. *jinūm* etc. | imp. *jājen!* *nēn jājen!* *nan jāján* || infinit. *jiñkwé*, part. *jiné*, *jim*.

āl- «lenni» ige ind. præsensének szabályos *āle'im*, *āle'in* alakja az «élni, lakni» jelentésre szorítkozott (*am tit āle'im* én itt élek, itt lakom, *χsü at āle'im* soká nem élek), míg a «vagyok, vagy» kifejezésére egy továbbképzett *ās-* (nyilván e. h. **āls-*) főszolgál, pl. *tit āsém* itt vagyok, *nañ jāmés χum āsén* te jó ember vagy; de 3. személy; *āli*, pl. *taw χot āli?* ő hol van?

Éjszaki vogul nyelvmutatványok.

1.

Ās-kwołl ājkä, Ajäs-tārem tērnin ērγä.

1 *Manä namiñ qter namēm namejawé!*

manä sijiñ qter sijēm sijejawé!

akw' pāl vitēm: vitü χarä, χarä Ās; —

Numi-Sornü ön āsēmne

5 *Ajäs-tārem ājkä tē' joltwäsēm.*

akw' pāl vitēm: jelpiñ vit aumän jelpiñ tür; —

Numi-Sornü ön āsēmne

Ajäs-tārem ājkä tē' sätwäsēm.

ti ūnléné χotäl' ālné sät sām,

10 *ti ūnléné χotäl' ālné sät mā-lqmt,*

pusén am jāremtel ūnle'it;

sawiñ sāχip saw kuñärēm,

pusén am jāremtel ūnle'it.

Manä namiñ qter namēm totawé!

15 *manä sijiñ qter sijēm totawé!*

- akw' pāl vitēm sunsilēm :
 jelpiñ vit aumāñ jelpiñ tūr sunse'im,
 vās nāpmiñ ɣat ɣōñɣelt ūnle'im,
 lunt nāpmiñ sāt ɣōñɣelt ūnle'im.
- 20 akw' pāl vitēm sunsilēm :
 tēpiñ Ās ɣarä vit ūnle'im,
 ɣuliñ Ās ɣarä vit ūnle'im.
 ti ūnlēnē māmt
 sawiñ sāɣip saw ɣumim,
- 25 sawiñ sāɣip saw nēm
 tɣliñ n̄ɣul tɣlnē-ke ɣōjawēt,
 mosiñ lu mosnē-ke ɣōjawēt :
 am pältēm pojksūñkwē joɣte'it.
 ti vitü ɣarä, ɣarä Ās-vātamt,
- 30 nājiñ-ke sāt sām
 pusēn ānēm sunsiānl,
 ātriñ-ke sāt sām
 pusēn ānēm sunsiānl.
 ēti vōwnē jirēm-aul
- 35 ɣolin at joɣtiānl,
 ālpel vōwnē jirēm-aul
 ētin at joɣtiānl.
 akw' kwālɣēn nēɣim sāt jirēl
 tan totile'it,
- 40 akw' kwālɣēn nēɣim ɣat jirēl
 tan totile'it,
 kēmpliñ sāɣi kēmplim pojke'it,
 tajtiñ sāɣi tajtēm pojke'it.
 tērēn-ke ɣulilēs :
- 45 tērēn-kēmplinēl nāñɣ vīɣänēm,
 ɣul-ke ɣulilēs :
 ɣul-kēmplinēl nāñɣ vīɣänēm.
 ɣoti mā la'il-mosnē-ke ɣāɣjñē ɣum,
 ɣoti mā kāt-mosnē-ke ɣāɣjñē ɣum
- 50 am-pältēm pojksūñkwē joɣti-ke nāñɣ vīlēm,

la'il mostal, kät-mostal, pusén tärätilem. —
 möt-möt sāmēt náñrā tārémné ūnlawēt,
 möt-möt sāmēt vāyīñ tārémné ūnlawēt:
 sāt nálpä tērén āśné ħum,

- 55 *ħat nálpä tērén āśné ħum,*
am num-pälēmt nē-mat tquliñ tārém at vā'ém,
am num-pälēmt nē-mat la'iliñ pupi' at vā'ém

* * *

Ponsēm sosi' kitī' sam sunsentālei'-ke :

sāt tūr ūltā sunsei',

- 60 *sāt Ās-mēsi ūltā sunsei' ;*

ħoti ĵer-numpēl tū-ke pattüĵēm :

manēr vārmēl, manēr nak akw'-mūs nāñki.

akw'-mat-ērt toħ susnēm ħaltē ħumlē sunsilēm :

Ās ālēm pālnēl, ħoli pālnēl

- 65 *mīr ta'ilēp ta'iliñ ħāp ta ĵināt nāñki.*

lapä joħtēmā-kēmt

ponsēm sosi' kitī' sam ħumlē sunsilēm :

'Nārēs-nāĵ ēkwā ħānt-ħāpā ti joħtilālēm.

ti ħarū vitēp ħarū Ās-vatan

- 70 *taw āśné ajāñ ħum saw pīĵä*

pāi' ti pūħtāst, pāi' ti kwālsēt ;

ta ĵui-pālt 'Nārēs-nāĵ ēkwā ās pāi' ti ĵāmi.

Aĵäs-tārēm āĵkā, tēp tēné tēpiñ nqmtēm

ħumlē nqmēsi :

- 75 *«ti kem ārt māħum mā'ēs*

manä ĵgūt viñkwē ēri,

manä náł viñkwē ēri ? !

kwon kwāle'im, śaxñil rātiānem» . —

āwiñ kwol āwim kwoni-pālēm

- 80 *kwon kwālsēm, śaxñil rātiānem.*

mötän ĵunite'im : tīlē rāĵāti,

mötän ĵunite'im : tūlē rāĵāti,

vātēm pil ħqĵilt pusén vātsanēm.

- vātēm pīl χqjilt vātmēm jui-pālt
 85 an 'Nārēs-nāj ēkwā tīl ti jgmi.
 'Nārēs-nāj ēkwā χumlē tāwi :
 «Ajūs-tārēm ājkā jgmēsmaxtimēn !
 vāssi' χānti' at lape'im ;
 tajtiñ sāzin tajtēn pojke'im,
 90 kēmpliñ sāzin kēmplin pojke'im :
 ānēm liliñ-ta'il tārātāln !»
 Ajūs-tārēm ājkā tēp tēnē tēpiñ naḡtēm
 χumlē pati, χumlē lāwe'im :
 «am nañēn ēnkajil šāpitilēm,
 95 am nañēn χusēl šāpitilēm ;
 nañ ūnlēnē kwonsiñ lē'in χantal ūsēn,
 nañ ūnlēnē puñkiñ lē'in χantal ūsēn
 'Nārēs-naj ēkwā aku' toχ totawēn.»
- — — — —
 — — — — —

- Sāt tārēm χalāt,
 100 χqt tārēm χalāt
 Numi-Sorū āsēm lāwsēm
 vitū χarū, χarū Ās-pāχēmt
 jelpiñ mā-lqmtēm ēlāl ta ūnlilēm.
 toχ ūnlēnē χalēmt
 105 ēri' totnē ēri'-q̄tēr,
 mōjt totnē mōjt-q̄tēr
 Ajūs-tārēm ājkā toχa-ta-pēl
 ētā sāt, χq̄tēlā sāt
 sāt tūr ūltā kwoss sunse'im,
 110 sāt Ās-mēsi ūltā kwoss sunse'im,
 aku'-mat-ērt ponsēm sosi' kitī' sam
 χumlē sunsilēm : lui aulnēl
 mir ta'ilep ta'iliñ χāp ti jiw.
 vātinū, χašné pasné ālā joχti,
 115 sunsilēm : kwofliñ χāp kwoflāt,

Tĕk-ā́tér, taw ūnlénūt nāñki ;

kēlp oxsér tōrpā χum,

sēmél oxsér tōrpā χum,

taw jīnūt nāñki.

120 *tāltin ūs taltémné joxtémānl-kēm̄t,*
ñālt turpā turiñ rāñχ pusén rāñχmēt.
pāi' ti pūχtāsét, pāi' kwālmānl-kēm̄t
ñālt turpā turiñ rāñχ ās ti rāñχmēt.
tūl-ūlté kaniñ paul kanēm̄t,

125 *kaniñ ūs kanēm̄t,*
matér vārñé sij ti sījtī.
sirej-sisiñ jamés kātél
kwon ti kwālsēm,
ponsēm sosi' kitī' sam

130 *χumlé sunsé'im :*
ai Tĕk-ā́jkā χāp-tāltét lūli.
toχ lūlnātū kantiñ χum kantēm ti joxtēm,
lawiñ χum lawēm ti joxtēm.
sirejim tīlė totipilēm :

135 *ur-pum, vōr-pum χājilt mir raupi,*
sirejim tūlė totipilēm :
ur-pum, vōr-pum χājilt mir raupi.
ai mir χalēmā jui-pālt
Tĕk-ā́jkā-pālt nalu ti jāme'im

140 *nqmsékēm̄t : ti sirejim*
ti Tĕk-ā́jkā tārmél puli' ti sa'irilēm.
nalu-joxtémēm̄t Tĕk-ā́jkā tāwili :
« Ajās-tāgrēm ā́jkā ! am nañén sa'iruñkwé
manū ūgul ā́nsé'im,

145 *manū lu ā́nsé'im ? !*
nañ ās ānēm liliñ-ta'il
oss tārātāslén mōnt !
ñoχs-pojkél pojkilēm,
uj-pojkél pojkilēm,

150 *ānēm ūltā oss tārātāslén mōnt ! »*

- Ajäs-tärém ajkä
 tēp tēnē tēpiñ nqmtēm xumlē nqmēsi :
 taw tīl alkēmt manā nqmtēm soxtēmlī ? !
 ti tārā Tq̄rēmne liliñ-ta'īl oss q̄nśawē !
 155 tūl Tēk-ajkä sāl' jūnī' sālī' ta vislēm.
 Tēk-ajkä ań q̄s xumlē pojksī :
 « Ajäs-tärém ajkä ! am amkim jānitēl
 xotā jū joxtē'im ? »
 Ajäs-tärém ajkä xumlē lāwe'im :
 160 « Tēk ajkä ! nañēn jū totuñkwē
 nē-mat ajāñ xum at q̄nśē'im ;
 nañ oxsēr-xuril jāñxe'in,
 jū tox ti minilēn ! »
 ań Tēk-ajkä sirejū ānēm ti mujlēstā,
 165 taw ta oxsēr-xuril ta minēs.
 ań sirej-numpēl kwoss sunse'im :
 ajāñ xum-pīγānēm posxānl tot lūleit.
 ajāñ xum pīγānēmne xumlē lāwe'im :
 « ti talxiñ sirej sijiñ nāri
 170 jelpiñ vit qumāñ tūrēmne totēlān,
 posxū xot loutēlān ! »
 ań talxiñ sirej sijiñ nāri
 loutuñkwē ta totwēs.
 loutēmā jui-pālt am pāltēm ti totwēs.
 175 ti sunsililēm : tamlē jqmēs
 talxiñ sirej sijiñ nāri q̄lilālēm !
 Ajäs-tärém ajkä ań xumlē lāwe'im :
 « ēlēm-xalēs jisiñ tārēm ūntnātkā jui-pālt,
 ēlēm-xalēs notiñ tārēm ūntnātkā jui-pālt,
 180 ti talxiñ sirej sijiñ nāri
 jir vinē jiriñ puryi' ēl oss ūnti,
 puri vinē puriñ puryi' ēl oss ūnti !
 tox sātmēm jui-pāltē,
 ta mārtēs jārēm tārēm-ke tēli,
 185 ta mārtēs moñsēm tārēm-ke tēli :

zoti mānēl x̄qnt-ke joxti,
kāt-qntēs, la'il-qntēs oss vāri ! »

- Añ ētä sāt jol x̄ujäsēm,
x̄q̄tēl sāt jol x̄ujäsēm ;
190 akw'-mat-ērt n̄q̄ñx̄ sajkéläsēm.
tēp tēnē tēpin nq̄tmēm
akwāi' at soxtēmlī ;
vit ajnē vitiñ nq̄tmēm
akwāi' at soxtēmlī.
- 195 nq̄mse'im : am ti palit x̄ujäsēm,
paulēm ēriñ paul-supi' vār wēs,
ūsēm ēriñ ūs-supi' vār wēs.
ponsēm sosi' kitī' sam
sāt tūr ūltā x̄umlē sunsilāle'im,
200 sāt Ās-mēsi ūltā x̄umlē sunsilāle'im :
akw'-mat ērt sāt x̄āp-ta'il ta jināt nānki ;
x̄q̄t x̄āpēmtē akw'-mūs āniñ ujit lūlē'it,
sātīt x̄āpēmtē x̄ansāñ lū lūli.
x̄qsā jimānl jui-pālt,
205 vāti jimānl jui-pālt,
ti tāltiñ ūs tāltēmnē ti pūxtāst,
añ āniñ ujit pāi' ti totwāsēt ;
añ x̄ansāñ lū ās pāi' ti totwēs.
am āwiñ kwol āwim kit pālnē
- 210 x̄ār ne'ine tāk kwāl̄x̄él
tī' ti nē'iwāst,
uj nē'ine tāk kwāl̄x̄él
tī' ti nē'iwāst.
añ tan q̄śnē ħajt-x̄umiānl
- 215 pēñx̄uñkwē ti ūnttuwēs.
Ajās-tq̄rēm ājkā rē'il ti pināslēm,
ti jisēm, x̄umlē ti lāwe'im :
« sawiñ sāx̄ip saw kuñérakānēm,
kātān tortal pus-ta'il q̄lān,

- 220 *la'ilän tortal pus-ta'il ālän !*
ti jui pält akwän nē'im
χūrēm sāt āntiñ ujin alälän,
ta jui-pält ti χansün luwän alälän !
tül-ültē akw' nurpä sāt put tayätän !
- 225 *sēñkwiñ āni sēñkwä vīγēm,*
posimiñ āni posimä vīγēm.
tül ti χūrēm sāt āntiñ ujim sqwänä
jilpél jänimēm māñ jiw tqwēn nāñχ-tayätän,
ti χansün lū sqwä ās tū nāñχ-tayätälän !
- 230 *Numi-Sorni āsän portiñ sam sunsi,*
Numi-Sorni jāγän pamiñ sam sunsi.
ti jui-pält nan ünlenē nājiñ kwol sāmännē,
nan ünlenē ātriñ kwol sāmännē
Tārēm jot χūrēm pašü minän,
- 235 *Tārēm jot kit pašü minän !»*
- χūrēm sāt āntin uj ti alwēs,*
ta jui-pält ai χansün lū ti alwēs,
tül ültē akw' nurpä sāt püt tayätawēs :
sēñkwiñ āni sēñkwä vislēm,
- 240 *posimiñ āni posimä vislēm.*
tül ti χūrēm sāt āntiñ uj sqwänä
jilpél jänimēm māñ jiw tqwēn nāñχ-tayätawäst,
ti χansün lū sqwä ās tū nāñχ-tayätawēs.
tül nalu ti tālsēt.
- 245 *jelpiñ vit qunē jelpiñ tūr,*
kwotliñ tūr kwotlän joztmanl-kēmt
ñālt turpä turiñ rāñχ ti rāñχsēt :
«Numi-Tārēm āsünē rāñχ-sijū nāñχ oss χolawē,
Numi-Sorni jāγünē rāñχ-sijū nāñχ oss χolawē !»

Az Obközép öregének, *Ajüs*-¹⁾istennek²⁾ hős éneke.

- 1 Minő neves fejedelemnek neveztetik az én nevem!
 Minő híres fejedelemnek híreszteltetik az én hírem!
 Egy felől való vizem: a vize tágas,³⁾ tágas Ob; —
*Numi-Sorú*⁴⁾ fölséges atyámtól
- 5 *Ajüs*-isten öreg ide rendelttettem.
 Más felől való vizem: szent víz folyta⁵⁾ szent tó; —
Numi-Sorú fölséges atyámtól
Ajüs-isten öreg ide igézttettem.
 Ezen elterülő (ülő), mindenfelé levő hét vidék,
- 10 ezen elterülő, mindenfelé levő hét földrész:
 mind az én hatalmammal áll fönn;
 nyomorúságos⁶⁾ subájú sok szegényem (t. i. híveim)
 mind az én hatalmammal áll fönn.

- Minő neves fejedelemkép terjesztetik (vitetik) az én nevem!
- 15 Minő híres fejedelemkép terjesztetik az én hírem!
 Egy felől való vizem [ha] nézem:
 szent víz folyta szent tavat nézek,⁷⁾
 vadréce bukdácsoló hat folyócskát lakom (ülök),
 vadlúd bukdácsoló hét folyócskát lakom.
- 20 Másfelől való vizem [ha] nézem:
 a tápláló Ob tágas vizét lakom,
 a halas Ob tágas vizét lakom.
 Ezen lakó helyemen
 nyomorúságos subájú sok férfiam,
- 25 nyomorúságos subájú sok nőm,
 kóros⁸⁾ hús kórjától ha érintetnek,
 beteg csont betegségétől ha érintetnek,
 én hozzám imádkozni jönnek.
 Ezen vize tágas tágas Obom partján
- 30 istennőcskét⁹⁾ [szolgáló] hét vidék,
 mind engemet tisztel (néz);
 istenkét [szolgáló] hét vidék,
 mind engemet tisztel.
 Este követelt áldozatomat³⁴⁾

- 35 reggelre nem halasztják (juttatják) ¹⁰⁾;
 reggel követelt áldozatomat
 estére nem halasztják.
 Egy kötélre kötött hét ¹¹⁾ áldozatot
 hoznak ők;
- 40 egy kötélre kötött hat áldozatot
 hoznak ők.
 Szárnyas ¹²⁾ subám szárnyát imádják,
 ujjas subám ujját imádják.
 Ha ragadós kór támadott: [öket;
- 45 a ragadós kór ruhaszárnyától ¹³⁾ főlemelem (fölveszem)
 ha emésztő betegség támadott:
 az emésztő betegség ruhaszárnyától főlemelem őket.
 Bármilyen tájék (föld) lábkór érte férfია,
 bármilyen tájék kézkór érte férfია,
- 50 ha én hozzám könyörögni jön: főlemelem;
 lábkór nélkül, kézkór nélkül, egészségesen bocsátom el. —
 Más-más vidékeket [is] hatalmas istenek lakják,
 más-más vidékeket [is] erős istenek lakják:
 [de] én, hét nyilas fegyvert viselő férfiú,
- 55 hat nyilas fegyvert viselő férfiú,
 magam fölött semmi szárnyas istent nem ismerek,
 magam fölött semmi lábas istenkét (bálványt) nem ismerek.

* * *

- Érett ribiszke két szemem, ¹⁴⁾ ha nézdegél:
 hét tavon által néz,
- 60 hét Obkanyarulaton által néz;
 a mely irány felé [szemeimet] oda vetem,
 bármily dolog, bármily vétség, minden látszik.
 Egyszer csak a mint nézdegelek, im hogyan nézem: —
 Az Ob bal feléről, kelet felől
- 65 néppel telidesteli hajó, annak jövetele látszik.
 A mint közelre jő,
 érett ribiszke két szemű im hogyan nézem: —
 'Nārēs fejedelemlölgy ¹⁵⁾ hadi hajója érkezett íme meg.
 Ezen tágas vizű tágas Obpartra
- 70 az ő alattvaló (birtokolta) sok fegyveres szolgál ¹⁶⁾
 íme fölkapaszkodtak, íme följöttek;

s aztán íme 'Nārēs fejedelemlőgy szintén fölfelé lépdél.
Ajäs-isten öreg, táplálékevő táplálékos elmém¹⁷⁾
 ím hogyan elmélkedik: —

- 75 «Ilyen sokaságú nép számára
 minő ijjat kell elővenni,
 minő nyilat kell elővenni?!
 Kimegyek s ököllel verem őket.»
 Ajtós házam ajtajának külfelére
 80 kimentem, ököllel verem őket.
 Az egyiket csapom: erre rogy le,
 a másikat csapom: arra rogy le,
 szedni való bogyóképpen mindnyájukat fölszedem.¹⁸⁾
 Miután szedni való bogyóképpen őket fölszedtem,
 85 íme 'Nārēs fejedelemlőgy lép ezután elő.
 'Nārēs fejedelemlőgy ím hogyan szól:
 «*Ajäs*-isten öreg, béküljünk ki!
 Többé haddá föl nem kerekedem (t. i. én és népem);
 ujjas subád ujjához könyörgöm,
 90 szárnyas subád szárnyához könyörgöm:
 bocsáss el engemet elevenen!»
Ajäs-isten öreg, táplálékevő táplálékos elmémnek
 ím hogyan tetszik,¹⁹⁾ hogyan szólok:
 «Én tégedet szolgáló leánynyal szerellek föl,
 95 én téged szolgalegénynyel szerellek föl; [rosba,
 a magad lakta, karmos evetnek meg nem mászható²⁰⁾ vá-
 a magad lakta, fogas evetnek meg nem mászható városba,
 'Nārēs fejedelemlőgy ekképpen fogsz vitetni!]

Ezután az ének a megbékültek vendégségét s a fejedelemlőgy hazautazását adja elő. Elérkezve a «karmos evetnek meg nem mászható városba» a város úrnőjét vas széken vaslánczokkal huzzák fel emberei a falakra. A tetőre jutva az úrnő lekiált a hajóhoz s üdvözetet küld *Ajäs*-istennek. A hajós nép visszatér, az üdvözetet átadja. *Ajäs*-isten felel: «gyermek! hajótokat, evezőtöket vonszoljátok föl a partra, azután térjete be a házba [pihenőre]!»

Hét ég közében,

100 hat ég közében,

- Numi-Sorú* atyám rendelte
vize tágas tágas Obom partján,
szent földdarabomat most továbbra ülöm.
Ekképpen való ültőmben
105 ének híresztelte ²¹⁾ énekhős,
monda híresztelte mondahős
Ajäs-isten öreg amint ugyancsak úgy [mint előbb]
hét éjjelen át, hét nappalon át,
hét tavon keresztül nézek,
110 hét Obkanyarulaton keresztül nézek,
egyszer csak érett ribiszke két szemű
ím hogyan nézem : [Az Ob] alvidéke felől
íme néppel telidesteli hajó jön.
Közelébb, fölismerhető távolba alig jő,
115 nézem : közepes hajó közepén
Ték-hős, ²²⁾ ő ül ottan, [úgy] látszik ;
vörös rókaprémes ²³⁾ [sapkájú] férfiú,
fekete rókaprémes [sapkájú] férfiú,
az ő jövetele látszik.
120 Réves városom révére a mint megérkeztek,
éles ²⁴⁾ hangú hangos kiáltást kiáltottak mindnyájan.
A partra fölkapaszzkodtak, a mint följöttek,
íme ismét éles hangú hangos kiáltást kiáltottak.
Azután téres falum terén,
125 téres városom terén,
íme, mintha valamit csinálnának, olyan zaj hallik.
Kardlapos jeles kézzel
kimentem most ;
érett ribiszke kétszemű
130 ím hogyan nézem :
hát *Ték*-öreg a hajóréven áll.
Amint úgy áll, haragos férfinak megjött ím a haragom,
dühös férfinak megjött ím a dühöm.
Kardomat erre viszem :
135 mint hegyi fű, mint erdei fű húll a nép ;
kardomat arra viszem :
mint hegyi fű, mint erdei fű húll a nép.
Most, a nép elpusztulása után

- íme *Ték*-öreghez megyek le a partra,
 140 úgy gondolván: ezen kardomat
 ezen *Ték*-öregen apróra fogom törni.
 Midőn leértem *Ték*-öreg szól:
 «*Ajäs*-isten öreg! nekem, számodra vagdalni való
 micsoda húsom van,
 145 micsoda csontom van?!
 Vajha még egyszer elevenen
 te engemet elbocsátanál!
 Nyusztbőr-²⁴)imádsággal imádlak,
 rénből-imádsággal imádlak,
 150 óh bocsáss engem szabadon (tkp. által)!»
Ajäs-isten öreg
 táplálékevő táplálékos elmém ím hogyan elmélkedik:
 «Ha öt ezennel megölöm, ugyan mennyire fog lelkem csilla-
 podni?!
 Hadd tartsa öt meg *Türém* (az isten) továbbra is elevenen!»
 155 Azután *Ték*-öregget rendkívül megsajnálta.²⁶)
Ték-öreg most ím hogyan könyörög ismét: [val)
 «*Ajäs*-isten öreg! én egymagamban (tkp. magam nagyságá-
 hogyan (hová) jutok haza»
Ajäs-isten öreg ím hogyan szólok:
 160 «*Ték*-öreg! nekem, hogy téged haza vigyen,
 semminemű szolgám nincsen;
 te változzál el róka alakjára,
 haza úgy mendegélj!»
 Most *Ték*-öreg kardját nekem ajándékozta,
 165 maga pedig róka alakjában ezzel elment.
 Most a mint a kard felé nézek:
 fegyveres szolgálóm vére²⁷) oda tapadt (ott áll).
 Fegyveres szolgálóimnak ím hogyan szólok:
 «Ezen hegyes kardot, híres szablyát
 170 szent víz folyta tómhöz vigyétek,
 mossátok le ott vérét!»
 Most a hegyes kard, híres szablya
 íme elvitetett, hogy megmossák.
 Miután megmosták, én hozzám hozták.
 175 Im nézdegélem: olyan jeles

hegyes kard, híres szablya volt!
 Ajäs-isten öreg most im hogyan szólok:
 «Az ember korabeli világ beálltával (tkp. ülepedése után),
 az ember idejebeli világ beálltával,
 180 ezen hegyes kard, híres szablya
 véráldozatot fogadó véráldozatos istenkévé változzék,²⁸⁾
 ételáldozatot fogadó ételáldozatos²⁹⁾ istenkévé változzék
 Miután így elbűvöltem,
 ha afféle³⁰⁾ inséges világ áll be (születik),
 185 ha afféle nyomorúságos világ áll bé,
 hogy valamely vidék felől had érkezik:
 kéz-segítséget, láb-segítséget hadd nyujtson (csináljon)!»

Most hét éjjelre lefeküdtem,
 hét nappalra lefeküdtem;
 190 egyszer csak felébredtem.
 Táplálékevő táplálékos elmém
 egyre nem csillapodik;
 vízivó vizes elmém
 egyre nem csillapodik.
 195 Gondolom: én oly hosszú ideig feküdtem, [náltatott),
 lehet, hogy falum [azalatt] faludarabokká romboltatott (csi-
 lehet, hogy városom városdarabokká romboltatott.
 Érett ribiszke két szemű
 hét tón által im hogyan nézdegélek,
 200 hét Obkanyarulaton által im hogyan nézdegélek:
 Ime egyszer csak hét teli hajó jövele látszik;
 hat hajómban egyre csak szarvas állatok állanak,
 hetedik hajómban tarka ló áll.
 Miután hosszú ideig jöttek,
 205 miután rövid ideig jöttek,
 ezen réves városom révéhez kapaszkodtak,
 ama szarvas állatok ime fölhozattak a partra.
 ama tarka ló szintén fölhozattak a partra,
 Az én ajtós házamnak ajtaja két feléhez
 210 rénbikát kötni való erős kötéllel,
 ime ide köttettek;
 szarvas állatot kötni való erős kötéllel

íme ide köttettek.

Most velük levő varázsló emberüket

215 íme varázsolni ültették.

Ajäs-isten öreg lelki ³¹⁾ réülést bocsátottam (tettem) reá,
ezzel eljöttem [közszá] s im miképpen szólok :

«Nyomorúságos subájú sok szegénykém,
kezetekben tökéletesen egészségesek legyetek,

220 lábatokban tökéletesen egészségesek legyetek!

Ezután egybekötött

háromszáz szarvas állatotokat öljétek le ;

azután pedig ezt a tarka lovatokat öljétek le !

Majd azután egy akasztóiives hét üstöt akasszatok [tűz fölé]!

225 Gözölgő (gőzös) edény gőzét veszem,

füstölgő (füstös) edény füstjét veszem.

Azután e háromszáz szarvas állatom bőreit

ujonnan nőtt (fiatal) kis fa ágára akasszatok föl,

ezen tarka ló bőrét szintén oda akasszatok föl!

230 *Numi-Sorüi* atyátok éles ³²⁾ szemmel fogja nézni,

Numi-Sorüi apátok kegyes ³³⁾ szemmel fogja nézni.

Ezután a magatok lakó, istennővel levő házatok szögletébe,

a magatok lakó, istenkével levő házatok szögletébe

menjétek *Tärem*mal (istennel), két üdvözetem [adom],

235 menjétek *Tärem*mal, három üdvözetem [adom].

A háromszáz szarvas állat íme leöletett,

azután ama tarka ló is leöletett ;

azután egy akasztóiives hét üst akasztatott [tűzre] ;

gözölgő edény gőzét vettem,

240 füstölgő edény füstjét vettem.

Azután e háromszáz szarvas állat bőrei

ujonnan nőtt kis fa ágára fölaggatódtak

s e tarka ló bőre is oda akasztódott.

Azután leeredtek a partra.

245 A vízzel folyó szent tó,

közepes tó közepére a mint eljutottak,

íme éles hangú hangos kiáltást kiáltottak :

«*Numi-Tärem* atyánk kiáltásunk hangját hadd hallja meg,

Numi-Sorüi apánk kiáltásunk szavát hadd hallja meg!»

Följegyeztem a szigvamelléki *Muuñ-kēs* faluból való *S ěmē Rotivon Rompanlop* (Родіонъ Семеневъ) közlése után Berjozovban, 1889. márczius 7-ikén.

Jegyzetek. 1. *Sāt xār-sq̄w sariñ ta'il ājkā Ajās-tārēm (lā latxel Asik) jelpiñ mātū Ajās-paul sis-pālt pujin, Ās-vāta lapāt q̄li.* — «A hét rénbika-bőr írhájából készült ruhás öregnek, Ajās-istennek (osztják nyelven: *Asik-nak*) szent helye *Ajās*-falu mögött az erdőben, az *Ob* partja közelében van». Ez a falu (osztjákúl *Ajās-kort*, oroszúl *Ненкинскія юрты*) a kis *Obon* van 22 versztnyire lefelé *Berjozovtól*. A határában álló bálvány a közép *Obvidék* urának képe, ki *Numi-Tārēm* (Felső-Ég) hét fia*) közül való s egyike a leginkább tisztelt, szükség idején leginkább keresett mythologiai személyeknek az éjszaki voguloknál és osztjákoknál. Nagy tetteit és hatalmát dicsőíti ez ének, mely, mint a medvedalokban történik, magának a hősnek ajkára van adva. | 2. Hogy mit jelent a vogul énektudomány ezen műszava «*tērniñ ěri*» arra nézve a következő magyarázatot adja egyik közlőm: *xāntléné jist jōr q̄tért ališlayte'it; jgutél-nālél kaperte'it; mir alawē, jor akw'-kit xum xulti; taw luš-ēr-ū tērniñ ěr-ī lāwawē: tā āsū, tā jū'ī-pī-ā alawē, ta mā'ēs taw lūñsi, luš-sq̄wū ti* — «a hadakozó korban a hős fejedelmek öldösik vala egymást: ijjal, nyállal ügyeskednek vala; a nép megöletik, hős is csak egy-kettő marad meg; az ő siralmának éneke «*tērniñ*» énekeknek mondódik; majd az atyja, majd a bátyja öletik meg, azért sir ő, siralma szava ez» (v. ö. Regulynak hasonló tartalmú jegyzetét: *Hunfalvy «Vogul föld és nép»* 136. l.). Tényleg a *tērniñ ěri* mindenkor valamely szent hely mythologiai hősének nagy tetteit, különösen harczait zengi; azonban korántsem mint valami gyászének (*luš-sq̄w*) az elesettek siratásával, hanem egyedül a hős dicsőítésével. Azért legalkalmasabban «*h ő s i é n e k*»-nek fordíthatjuk, mely

*) *Numi-Tārēm* hét fia egy relatió szerint: 1. *Polēm-tārēm* (*Pelim*-isten). 2. *Tēk-ājkā* (*T.* öreg az *Obon*), 3. *Lūsm-vit jelpiñ q̄tēr* (a *Lozva* vizének szent fejedelme), 4. *Ta'it-kwołl ājkā* (a *Szoszva* középvidékének örege), 5. *Ajās-tārēm*; 6. *Lopmūs-ājkā* (más nevén: *Sakw-sünt tārēm-pī' ājkā* *Szigva*-torkolatbeli istenfi); 7. *Mir-susné-xum* («a világra ügyelő férfi», más nevén *Ēkwā-pī' pīris* «asszonyfi fiúcska», vagy: *Sqrñū q̄tēr* «aranyfejedelem», vagy egyszerűen κατ' ἐξοχήν: *q̄tēr* «fejedelem»)

elnevezés amúgy is megfelel az ilyfajta énekek eposzi hangjának és tartalmának. Egyébként a *tērniñ* szó eredeti értelme szerint «fegyveres», ettől: *tērēn* «fegyver» (pl. *tī sirej ruš vārēm tērēn*; *manši manēr tērēn vāri?! ez a kard orosz csinálta fegyver*; a vogul micsoda fegyvert csinál?!); *tērniñ ēri'* tehát «fegyveres», vagy «hadi ének», synonymja a mellette használatos *χāntlaytnē ēri'* kifejezésnek (v. ö. *χāntlayt-* hadakozni) | 3. *χarä* gyér, ritka; *χarä χulp* ritka szemű háló (рѣдкая мережа); *jiwä χarä mā* olyan hely, hol kevés a fa s a tér tágas, *χarä vit* tágas, téres víz | 4. *Numi-Sorñi* a *Numi-Tārēm* (Felső-Ég) egyik mellékeve; szószerint: «fennt levő aranyos» | 5. *ōn* «*χāriñ lātiñ*; *manši lātχēl: jāñi'*» — «osztják szó; vogulul: *j.*» (nagy). Az ének nyelve gyakran alkalmaz különösen epithetonokban és gondolatismétlések esetén osztják szöveget, midőn megfelelő vogul szók is vannak az illető fogalmakra, pl. a medve neve néhol *ōnle vojle = jāñi' uj* «nagy állat»; alább ezt olvassuk: *talχin sirej, sijiñ nāri* «hegyes kard, híres szablya» (*nāri* osztják szó = vog. *sirej*); a *Pasēt*-istenke idézetében: *manä lāñχāñ uj lāñχ āñsé'im, manä kēlāñ uj kēl āñsé'im* minő hírtvivő állat hírem van, minő üzenetvivő állat üzenetem van (osztják *kēl* = finn *kieli* nyelv = vog. *lāñχēl, potēr* hír, beszéd) | 5. *aumāñ* «folyású» e h. *aumiñ*; a szigvai nyelvben gyakran váltakozik az *-iñ* képző *-āñ*-vel, v. ö. pl. föntt a 4. jegyz. | 6. *sawiñ = saw totnē* «nyomorúságot viselő»; teljesebb alakja ezen epithetonnak: *sawiñ sāχip, sawiñ nārāp ēlēm-χālēs* nyomorúságos subájú, nyomorúságos boeskorú ember | 7. *χūñχalt*, szigvai *χōñχēlt* lassú folyású, füves folyócska; «*posāl voipi pumiñ vit χōñχēlti' lāwau*» (folyóérhez hasonlóan füves víz *χ.*-nak neveztetik); «*akw' jāñēl sāt χūñχalt sūsi* изъ одной рѣчки семь рѣчки разошлись» (egy folyóból hét folyócska ágazik szét); *sāt tūr-patittē sorni vāñsiñ sāt χūñχalt* hét tó tövében arany gyepes hét folyócska. *Mir-susnē-χum sātmiñlā. Ajās-tārēm jelpiñ tūrā pāχāt χōñχaltētē ālē'it* (*Ajās*-isten szent t-iva oldalán folyócskák vannak) | 8. *tal, mos*: «*aum lātiñ*» (kór, nyavalya szava) | 9. *nāj-ātēr = pupi'* «istenke»; *nāj* női bálvány, *ātēr* férfi bálvány | 10. sietnek rögtön teljesíteni a mit tőlük követelek | 11. az áldozatul hozott rének szarvait egy kötélre kötik | 12. *kēmpli* suba, vagy kabát szárnya a ruha aljának előrése (vorderschoss, пола) | 13. a kór személynek van képzelve, mely rátette már ruháját a betegre, hogy elragadja őt; ámde a kegyes istenség még a kór ruhaszárnyából is fölemeli,

megmenti hívét | 14. *kiti' sam* «kettő szem» (t. i. az én két szemem) e h. *kit sam* kivételes költői kifejezés, mely a medveénekekben is található. | 15. 'Nārēs-nāj *ēkwā Kāsēm-pupγ'-ēkwā*; *jelpiñ māti Kāsēm-talēγ-ūstē āli*. — «Nārēs fejedelemlőgy a Kāsēm [folyó] istenasszonykája; szent helye e folyó forrásánál levő városkában van». A Kāsēm (Казымъ) az Obnak keletről jövő mellékfolyója, melynek torkolata Berezovon alúl van. Gondattyi könyvében azt olvassuk, hogy a Kāsēm-fői istenasszony eredetileg Ajās-isten menyasszonya volt; de ez utóbbitől elszökött | 16. *ajāñ γum-pi'* fegyveres szolga apród | 17. értsd: táplálékról gondoskodó elmém. Az istenség mint az ember táplálkozik, vadászik, halászik stb.; v. ö. *Numi-Tārēm* egyik epithetonját: *vōr sāt lēsiñ γum āsēm, ur sāt lēsiñ γum āsem* eredeti hét fajdhurkos férfi, az én atyám; hegyi hét fajdhurkos férfi, az én atyám (*Numel va'ilem ē.*) | 18. *pusēn rātsanēm* «mindnyájukat [agyon] vertem» | 19. *ngmtēm pats* kedvem kerekedett (esett), tetszik nekem | 20. *lē'in nāñγ-ke χāñγ-i, kwonsanā at χanē'it, sγma tūliñ* ha az evet fölkúszik [a városfalra], karmai nem ragadnak meg; igen meredek | 21. v. ö. fentebb *namēm totawē, sijēm totawē* «nevem, hírem vitetik»; *ēr'i āter* «a kit az ének [szárnya] hord, az énekhős» | 22. *Tēk-ājkā Āsnēl kwālnē Tēk-jā qāsi χālp ūsnēl lāñχāl, Tēk-pault* — *Tēk* öregnek Obból kelő (Obba ömlő) *Tēk*-nevű folyója van Berjozovtól aláfelé *Tēk*-faluban (Текинскія юрты). — Ő mint fentebb láttuk, egyike *Numi-Tārēm* fiainak. Nőrablását s ebből eredt kegyetlen háborúit éneklő gyűjteményemnek egy másik hőséneke | 23. *tōr*: *kēntā pāγγū muweltaγi akw'-mus oγsārēl jūntim āli*; *tōri' ti lāwau* — sapkájának oldala köröskörül egyre rókaprémmelel van varva; *tōr*-nak ez neveztetik | 24. *talγiñ turēl, vouta turēl rāñχawē* hegyes hanggal, vékony hanggal kiáltatik | 25. t. i. nyusztbőr-áldozattal kísért imádsággal imádlak. Bőrök, kendők, az áldozati állat szarvai, esetleg koponyája stb. a bálvány szent fájára fölaggatódnak | 26. *tkp. sajnálat nagy sajnálatául vettem = saka sālītāslēm* nagyon megsajnáltam | 27. *posēγ*: *kēlp lātiñ* «vér» | 28. *ti sirej jiriñ pupγ'i' oss jēmti* — ez a kard áldozatos istenkévé változzék; *ēl ūnti* *tkp.* «elüljön»; mert az istenke (*pupγ'i'*) midőn az ígézetre megjelenik, rendesen ül, pl. az áldozattéren felállított nyirfa-ágon | 29. *pūri*: *pupγ'-ēli-pālnē ūntēm tēn'-ut, ajn'-ut* az istenke elé helyezett étel, ital; az áldozattor | 30. *mārt, mōrt* mérték, *mōrtuñkwē* mérni, *mārtēs, mōrtēs*: *ta-m.* annyi; afféle

ti-m. ennyi; efféle, *akw'* *m.* egyforma mennyiségű, *am-mörtsem* olyféle, mint magam, *χᾶn-mörtés puuñ χum ālim* a khánhoz hasonló gazdagember nincs (Reg.) | 31. *rē'i* hőség, hév. — Midőn a samán (*ñajt*) az istenkét varázsszavával idézi, ájulásszerű extasis lepi meg (régii nyelv szerint: lelki réülés), melynek műneve: *tārem-rē'i*, «isten heve»: *ñajt tārem-rē'ine joxtawé, pupi'-rē'ine joxtawé*; — *Numi-Tārem āšem ũltā rē'riñ vōt rē'riñ jissentawém* «N. T. atyám felől meleg szél heve jő hozzám» mondja az istent idéző medve (*Numel va'ilem ē. Anjā-pault*) | 32. *port:* *ti-kvoss tē'i, p. at āñsi*, habár eszik, nem tud jól lakni (щопу, сытности нѣту); *portiñ pūl* szapora falat, melytől jól lehet lakni; *porttal tēp* szaporátlan étel, melyből sokat kell enni, hogy az ember jóllakjék; — *portiñ sam* olyan szem, mely élesen lát, messziről is kivesz mindent: *samēm port at āñsi, χsā mā at nāñki* szememnek nincs meg a kellő élessége, jólátása, távoli hely nem látszik | 33. *pamiñ sam:* *jāmés sam, sūtiñ sam (pupi' lātiñ)* — «jó szem, szerencsés szem (istenke szó)». Az utóbbi meghatározás azt jelenti, hogy a *pamiñ* csak az ének nyelvében, de nem egyszersmind a közéletben használatos. Egy női dalban is előfordul: *tārem-isvėska pamiñ kätel tūle'im* szentgyertyát fogó jeles kézzel állok (menyasszony az oltár előtt); a *pamiñ kätel* itt *jāmés kätel* értelmű (v. ö. fentebb *sirej-sisiñ jāmés kätel*) | 34. A *jirēm-aul* összetételnek utórészében az *aul* «kezdet, vég» szó előttem nem eléggé világos átviteles jelentésben alkalmazódik. Fordítása helyett pár hasonló példát idézek gyűjtéseimből: *χoli vōwné pūrim - aul ētin at ti joxtilem* reggel kért ételáldozatot esteig nem halasztom (*Pupakwé-tülilēp*) | *saw totné saw kūñeranēn sawiñ l'us - aul ēn tūñsawēn, sawiñ poj k - aul ēn poj kawēn* nyomorúságot szenvedő sok szegény embered nyomorúságos siralommal sír rajtad, nyomorúságos imádsággal imádkozik hozzád (*Mirususné-χum sātmiñ Lūsm-jāt*) | *jui aul poj k ũw - aul ti ālēm* utolsó imádságunk ez volt (*Polēm-tārem kástulā*) | *āγi-lili - aulikwē nāñχ voss āltilālnūlén mōnt, p'i - lili - aulikwē, nāñχ voss ālmiñlūlén mōnt!* a leány lelkét vajha fölszatolnád, a fiu lelkét vajha fölemelnéd (a kór ruhaszárnya alól)! (*Pasēt-pupi' kaj-s.*). Úgy látszik mind e példákban az *aul* szónak diminutivszerű, kedvességet kifejező functiója van, mire nézve világos adatunk van a következőben. Egy bohózatban (*Pupakwé-tülilēp*) így szól a játszó alak a közönséghez: *lawiñ nqmēt aul-jer nan ul āñsān! kantiñ nqmēt*

aul-je r nan ul q̄nśän! dühös gondolatotok ne legyen reám, haragos gondolatotok ne legyen reám! Az *gul-je r* (v. ö. *je r* «irány») értelmét ebben így határozza meg a közlő: *m ā n lawiñ nqmtkwē ul q̄nśän!* «kis haragos gondolatkatok ne legyen!», mi mellett megjegyzi, hogy: *ērit q̄lnē lātiñ* «énekekben használt szó». Analog eset ehhez, hogy a *sup* «rész, darab» szónak szintén van diminutív alkalmazása, pl. ebben: *ēri-sup* «kis ének» A következő példákban az *aul*-nak «-féle, -fajta, -beli» jelentése tetszik ki: *am jui-pālém ti jqmēs kwolkēm xoti aul nēriśnē q̄nśawē?* én utánam miféle (mi fajtájú, mi végbeli) nő lesz ez az én szép házacskám (какой бабешкѣ достанется)? *Tq̄mpūsem p̄auliñ Tārja ē.* | *ērγ - aul jāni' saw ta totīlanem* az ének beli (minő csak az énekekben van) nagy nyomorúságot szenvedem el íme (*Numél va'ilém ē. Anjā-pault*) | *an sari pēni jqmēs aul taw pēnγēlti* most igaz varázslatot, jófélélt (melynek meg lesz a hatása) varázsol ő. (u. o.) | *sari sātīl jqmēs aul mōlāl ti sātīslēm* igaz ígérettel, jófajtavál ígéztelek én téged minapában (u. o.) | *am kañśēm lu jqmēs aulēm kañśēs, am kañśēm nqwēl jqmēs aulēm kañśēs* az én száradt csontom, a nekem kedves (t. i. csont), elszáradt; az én száradt húsom, a kedves, elszáradt (u. o.) | *ta'ilā sältēm nēγiñ kwol śultēm śopēr tiniñ je r am śultēptiānēm; ta'ilā sältēm xumiñ kwol śultēm śopēr t i n i ñ a u l am śultēptiānēm* a nőekkel teli szállott házat [bóhóságaimmal úgy mulattatom] hogy bámúlnak reám, mint a mereven elbámult fajd a drága *) (*Pupakwē tūlīlēp*). Az *aul*-nak «-féle, -fajta» jelentése az eredetibb diminutív funkciónak átvitele, minő átvitel közönséges dim. képzőn is kimutatható (l. Budenz «Ugor Alaktan»-ában a dim. névszóképzéshez való bevezetést, 233. l.). Megjegyzendő e mellett, hogy a *jqmēs aul*, *tiniñ aul*, *xoti aul nēriś* kifejezésekben a «kedvesség» momentuma is kiérezhető.

*) A jelzett szó után appositíószerűleg hátravetett *jqmēs*, *tiniñ* jelzőkre nézve v. ö. a következő emphatikus kifejezéseket: *jāγēn tiniñ, āñkwēn tiniñ, xq̄lā-uj!* azt az édes apádat, azt az édes anyádat, te dögállat! | *āmpiriśēm kūñēr!* szegény kutyuskám! | *p̄iriśēm jātēl!* kedves fiacskám! | *āsēm mōjtiñ sēlētā* megboldogult (mondában élő) atyám szerezte.

2.

Kul'-ā'tēr kaj-saq.

I. «Numi-Tārem āsem-pālt luntilāne kātēm-nak luntilawē. sāt-pis kēr-tumanēñ kwol-kiwért āñsawēm. Numi-Tārem āsem māt-sām sāt sām jāñxi, vitēt ʒat sām jāñxi. am ti sāt-pis kēr-tumanēm ūuwēl-tilēm: jūntēp-pup jānit pās silāti. am kul' sāt-pisēmtēl kwonā silāte'im, taw ti kanēñ paul kanā kanitilēm. ʒamēs pāl sāpāk-pālēm jol-ojmati. jol-sunse'im: jolēn ālpā la'ilēñ pupi' la'ilēñ-ke sāt āpēr totawē, namēñ āln, ʒamēs pūri tan vīʒēt. Numi-Tārem āsemne jolä-ke tārätēnūwēm mōnt: namēñ āln, ʒamēs pūri akw' toʒ vīnūm.»

II. Numi-Tārem āsā joʒti. «śiskēt, manēr vāsēn?» — «am vāsēm: jolēn ʒajtāpā la'ilēñ pupi' la'ilēñ-ke sāt āpēr totawē, namēñ āln, ʒamēs pūri vīwē; ānēm jolä-ke tārätēnūlēm mōnt!» — taw lāwi: «ʒqnal ēlēm-ʒqlēs ūntēm nqteñ tārem jēmtmāt: ēlēm-ʒqlēs tēpā sameñ Ūtpi jol ʒumlē tārätilēm?!» — «aʒi, ās-ä! namēñ ālnēl, ʒamēs pūril vāruñkwē patawēm: ēlēm-ʒqlēs ālnē jisēñ tārem ēl sāñkēm-tilēm.»

III. Kantmawē. la'il-pālän pūyēmtim jol sāltēmtitü; lēntēñ sārēs simān pati. — «ānēm-ke ēri' ēlä mini: tī' akw' ʒum ʒujnē jānit sei-nol naritaxti.» akw' ʒum ʒujnē jānit sei-nol naritaxtēs. etü sāt ʒqtēlä sāt tot ʒuji. āln süppä kukkuk ne-ākwä lujʒi: «ʒolit ʒqtēl, ārsēñ ʒqtēl nāj-āñkūw jāʒä kwol-patitän lapnē ārēmtē, ti sārēs lui qulänēl vōt pati; akw' ʒum ʒujnē jānit sei-nol Tāremne ʒajtēmlawē. vōt ʒotāl mini: tülē ujin!»

IV. ʒqsä, man vāti uʒʒi, ti ālmawē. Numi-Tārem āsā-pālt nāñx ālä joʒti; ti sunsitä: tump ta nāñki. manä vāʒä joʒti, manä at joʒti, tü jassä ujuñkwē taw voräts. pā-kwālēs, ʒqmi ʒujēs. āln süppä kukkuk nē-ūpā lujʒi. lāwi: «ʒqsä, man vāti ʒujē'in?! nāñx kwalēn! tarinēl ʒusātānē pōl puñkēn-ʒāñxä sāltamtēn! nūlä sämpä nor-kwol ti ūntēʒati. ti Ās-tumpēn lakwä jāmāln! ʒamēs-pāl sēpēnnē kisʒatēn, akw' nurpā sat āln [ʒāntē'in*]; ti akw' nurpā

*) A [] rekeszben foglalt szavak nincsenek benn Reg. kéziratában, hanem saját magam kiegészítései.

sāt āln pāxwtēn : kēr jgutēñ sāt xum tīl tēle'it, kēr nālēñ sāt xum tīl tēle'it, gulā joxttal ūs ūnti.»

V. *Māt jāxpā Sujñ-ātēr māt jāññāt-mūs jolā sunsi : «man lāwtalūw, gulā wātāl ūs ūntēzats.» — jūw ti sāliti, Kul-ātérné lalt ti kwālāwē ; lāwi : «wāpsākēm ! nqmtēn-ke pati : lāxēñ pāl lāxān pā-ūnttēn !» taw ness ēssēmawēs Kul-ātēr upātél. āri tēné pūri ātim, pī' tēné pūri ātim. — Taw pupi' sāt pišātél takwi ūnléne ūsānēl sāt nārppā āmpēr sāmānēl tī' nūreñtūtā. pī' tēné jgmēs pūri ti joxti, [āri tēné jgmēs pūri ti joxti]. pūri tēwē, pūri ajawē ; Kul-ātēr upātél an ti āli, xqnal ta āli.*

Az Ördögfejedelem¹ (*Kul-ātér*) hymnusa².

I. *Numi-Tārēm* atyámnál izmosodó³ kezem íze izmosodik. Hétszeres vaslakatú házban tartatom⁴. *Numi-Tārēm* atyám földvidékek hét vidékét járja körül, vizeknek hat vidékét járja körül. Én ezt a hétszeres vaslakatom megmozgatom : egy túfoknyi hasadék támad⁵. Én ördögi hét fogásommal [e hasadékon] kipattanok, az ő (t. i. atyám) téres faluja terét tapodom⁶ : [egyszer csak] jobb oldali félciszimám leválik⁷. Lefelé nézek : lenn lévő lábas istenke lábbeli hétféle ügyessége vitetik végbe⁸, [ezért] jeles (neves) pénzt⁹, jó áldozattort¹⁰ vesznek. Hogyha¹¹ *Numi-Tārēm* atyámtól lebocsátatnám : jeles pénzt, jó áldozattort én is ép úgy vennék.

II. *Numi-Tārēm* atyja jön. «Fiacskám¹², mit láttál?» — «Én láttam : lenn futkosó lábas istenke lábbeli hétféle ügyessége vitetik végbe : jeles pénzt, jó áldozattor vétetik [érte] : vajha engem lebocsátanál!» — Amaz szól : «Midőn egykor beáll a kor, melyben az ember megteremtődik s életet fog élni¹³ : emberevő, nagyszemű *Ūtpi-t*¹⁴ (ördögöt) már ugyan hogyan bocsátanék le?!» — «Nem¹⁵, óh atya¹⁶, jeles pénzzel¹⁷, jó áldozattorral fognak megajándékozni (tenni) : [s akkor] az ember életkorának idejét hosszabbá teremtem¹⁸,»

III. Megharagszik (*Numi-Tārēm*). Fél lábánál megfogván aládobja ; [*Kul-ā.*] a tápláló¹⁹ tenger közepébe esik. — [*Kul-ā* a tengerben szól:] «Ha énekem folytatódik²⁰ : egy homok-domb²¹ emelkedik²² ki ide [a vízből], olyan nagyságú, hogy egy férfi rajta elfeküdhetik». — Egy férfi fekvésére alkalmas nagyságú homokdomb emelkedett ki. Hét éjjel hét nappal fekszik ottan. Ezüstszájú

kakuk nénje-asszony²³ éneкли: «holnapi napon, midőn a tüzes²⁴ nap a mi fejedelmi anyánk²⁵, atyja (*Numi-Tārēm*) házának pallójára emelkedik²⁶ (értsd: midőn a nap az ég határszélén megjelenik), ezen tenger alvégéről szél kerekedik; az egy férfi fekvésére alkalmas homokdombot *Tārēm* el fogja önteni²⁷ (hirtelen befutja vizével). A szél a merre megy: arra felé úszszál.»

IV. Hosszú vagy rövid ideig úszik, egyszer csak fölemeltetik [a hullámoktól]. Csaknem *Numi-Tārēm* atyjához²⁸ (értsd: az égbe) jut fel [a hullámok hátán]; hát nézi: íme egy sziget látszik²⁹. Ahogy telik erejéből, ahogy nem: egyenesen oda iparkodik³⁰ úszni. Fölment a partra, hasra³¹ feküdt. Nénje-asszony³², az ezüstszájú kakuk énekel, szól: «soká, vagy rövid ideig fogsz-e még feküdni³³?! Kelj föl! Fenyűből hasított³⁴ forgácsot³⁵ dobj fejedén által! Négy-szögletes³⁶ gerendaház fog majd támadni. Ezen Ob-³⁷ szigeteted járd körül! Keresgélj jobb oldali zsebedben; egy karikára fűzött hét ezüstpénzt³⁸ fogsz találni. Ezt az egy karikára fűzött hét ezüstpénzd hajítsd el: vas íjjas hét férfi fog ebből születni, vas nyilas hét férfi fog ebből születni, vége érhetetlen³⁹ város fog támadni.»

V. A földet körüljáró «Híres-fejedelem⁴⁰», a mint⁴¹ a földet körüljárja alánez, [látja a *Kul-ātēr* varázsoltá várost s így szól:] «a mi rendeletünk nélkül vége láthatatlan város támadt⁴²». Ime be megy⁴³; *Kul-ātēr*-től fogadtatik (szembe megy vele), emez szól: «vöcském, ha tetszik, ülj be a zugbeli⁴⁴ szobarekesz⁴⁵ zugjába!» Ő (a «Híres-fejedelem») csak úgy elszégyelte magát *Kul-ātēr* ipjával⁴⁶. Sem leánynak enni való lakodalmi étel⁴⁷ nincs, sem fiúnak enni való lakodalmi étel nincs. — Ő istenke hét fogásával a maga lakó városából hét ajtótamasztóval⁴⁸ zárt hambárját [egyik] szögleténél fogva ide rántja⁴⁹. Fiúnak enni való lakodalmi étel jön, leánynak enni való lakodalmi étel jön. Lakodalmi ételt esznek, lakodalmi italt isznak; *Kul-ātēr* ipjával most is él s mindörökké fog élni⁵⁰.

E szöveg eredeti alakját Reguly jegyezte föl a Lozva mellékén, melyet fordítással együtt kiadott Hunfalvy «Vogul föld és nép» művében; éjszaki nyelvre átírtam Tatjana Alexejevna Szotyynova magyarázatai alapján *Tārēz-paul*-ban, 1888. december 26-ikán.

Jegyzetek. 1. *Kul-ātēr*, vagy mint a Lozván szintén ejtik *xul-ātēr* a betegségek és halál kútfeje, kit *Numi-Tārēm* az elszaporó-

dott emberi nem pusztítására rendelt le a földre (I. Reg. *Mā xulī-tém mājī*). Nevének alkotó részei: *xul* kór, betegség és *ātēr* fejedelem, istenke.

2. *Kaj* eredetileg indulatszó, körülbelől «hé, hallod» jelentésű, pl. *kaj, xōlilēn? hé, hallod-e? minimēn kaj!* menjünk, hé! *kaj-wēss!* nyugodj-no! Midőn a medvedalokat befejezik, *kajajuj* kiáltással kiáltanak föl az égbe *Numi-Tārem*-hoz. *Kaj-sq̄w*, mint a *sāt*- «isteni szóval rendelni» igéből származó *sātmil* és *sātil* műszavak, istenidézetet jelent, melyet a samán úgy ad elő, hogy minden két-három szó után egy izgatott zúgást tesz; vagy felkiált, hogy az istenség figyelmét az idéző szókra reáirányítsa. Erről a zúgásról, illetőleg felkiáltásról mondják, hogy *ñajt kajji* a samán istent idéz, tkp. izgatott hangokat ad. Alkalmazzák a *kaj-sq̄w* műszót áldozatok alkalmával énekelt himnuszokra is s ilyen a jelen közlemény is, melyről azt írja Reg. «es wird gesungen wenn ihm (dem *Kul-ā.*) geopfert wird, dass er die *kult* (*kul* = *xul* kórterjesztő szellem) nicht auf die menschen lasse». Ellentétben a *Kul-ātēr*-nek egyéb mondákban és énekekben található gyűlöletes és furfangos alakjával: e himnus — mivel éppen kérlelni akarják vele — sympathikus színben tünteti fel az ő egyéniségét és *Numi-Tārem*-mal való küzdelmeit. Fiatalkorában, míg «izmosodó keze ize izmosodik vala» *Numi-T.* atyja hétszeres vaslakatú házban bezárva tartja. Egyszer alkalma nyílik kionszoni fogházából s a mint atyja udvarán, az égbolt felületén járkal: az egyik csizmája, mint ha mély hóba hágott volna, leválik lábáról. Lenéz az égbolton a csizmája alatt támadt nyíláson: látja, hogy *Numi-T.* egyéb fiai, az istenkék (*pup-xēt*) az emberektől mindenféle ajándékokat és lakomákat kapnak. Egész jogos alapon arra kéri most atyját, hogy bocsássa el őt is a földre s részesülhessen szintén az emberek adományáiban. Atyja nem akarja teljesíteni kívánságát; «emberevő, nagyszemű szörnyeteget» — úgy mond — «már ugyan hogyan bocsátanék le az emberekhez!» *Kul-ā.* jóhiszeműleg válaszol: «óh nem, atya, ellenkezőleg: ha az emberek nekem is nyújtanak áldozatokat, én meghosszabbítom életüket». Dühbe jön erre *Numi-T.* s *Kul-ātēr*-t a tengerbe dobja, honnan ez csak úgy menekül, hogy egy fekvő ember nagyságú dombot bűvöl maga számára. *Numi-T.* ezt is előnteti a hullámokkal s *Kul-ā.* nénje-asszony, a kakuk tanácsára egy szigethez úszik, hol várost varázsol elő. A «Világot néző férfi»

(*Mir-susné-γum*), vagy más nevén «Híres fejedelem» (*Sujiñ q̄tēr*) a mint a világot körüljárja, egyszer csak észreveszi a *Kul-ā.* városát. Bemegy oda, hol *Kul-ā.* annyira jól fogadja, hogy minden formáság nélkül felajánlja neki hálórekeszében ülő leányát. Res-telli a «Híres fejedelem» ezt a mindenféle szertartást mellőző hirtelen házasságot; de *Kul-ātēr*-nek nincs miből lakodalmat csapni; mert hiába van a földön, *Numi-T.* rendelése nélkül nem hoz-nak neki áldozatot az emberek. Segít a bajon a vő, ki saját élés-hambárját rántja oda a lakodalmas házhoz s «fiúnak enni való lakodalmi étel jön, leánynak enni való lakodalmi étel jön». A kegyes isten, a «Világot néző férfi» ipjához jönnek most a hívek áldozatukkal, kérvén, hogy *Numi-T.* atyjának tett ígére-téhez képest hosszabbítsa meg ez áldozat jutalmául az ő életüket. Ez röviden foglalva tartalma és célja az itt közölt hymnus-nak; ehhez még csak azt kell előzetesen megjegyeznünk, hogy esakis az első rész — a hol *Kul-ā.* maga beszél magáról — tekint-hető a hymnus valódi hú szövegének; a többiben — a hol *Kul-ātēr*-ről, mint harmadik személyről van szó — maga a közlő saját szavaival s kivonatossan adja elő a hymnusnak tartalmát.

3. *luwēm, űq̄wēm lunt* csontom, húsom erősödik, izmosodik (крѣпляется, заочнѣетъ, крѣпкой станеть); *pori' luntwēs* a fűszár megfásodott, kemény lett (дудка заочнѣла, твердая стала). Reg. így magyarázza e szót: «sont *rostjot*» (ростеть = nő); hogy miért fordítja Hunf. «bilincselt kezem tagja meg van bili ncselve» előttem homályos. Jegyezzük meg, hogy a medve mennyből való leszállásának éneke is ugyane gondolattal kezdődik, pl. a Reg. féle följegyzésben; *Numi-Tq̄rēm āsēm űnlene . . . kwōl-kiwértä jänimēnē kätēm-nak, aj, jänimi* N. T. atyám lakó házában növekedő kezem íze, ej, növekedik (Hunf. Vog. Föld: 200. l.)

4. A medve is *sāt-pis tumaniñ kwōl*-ban őriztetik (pl. u. o. 201. VI.). Reg. *tumānem kwāl* e h. *tumānēñ kv.*; l. alább 44. jegyz.

5. Mint a medve, *Kul-ā.* is föltöri atyja távollétében a hétszeres lakatú ajtót. A *silāti* szó jelentése: «pattan, szökik», pl. *āmp kwonā silātāls* az eb kiszökött, kiosont a házból (собака не примѣтнымъ образомъ выскочилъ на улицу); *pās silāti* щель свѣтитъ, сдѣлается, hasadék világlik (be a *Kul-ā.* lakó házába), tkp. szökik, pattan elő. Reg. az alább következő *silāte'im*-hez ezen fordítást írja: *viskoču* (выскачу, kiszököm). Hunf. a *poqš* (Reg.) szót «árr»-

nak fordítja, nyilván a *pāsiltép*, *pāsilép* «fúró»-ból következtetve.

6. *paul-kanä kanitilem* его улицу торю, tapodom ucczáját. Hunf. közlésében e hely: *käneng paul kähete m; kähitilm*; de Reg. eredeti kéziratában: *kännetem kännitilm*, melyből az első szó az alsó lozvai *kän tér*» szó 3. személyű birtokos alakja az acc.-m raggal, a másik pedig a Reg. szótári jegyzeteiben is megtalálható *käniti* «topéu, treten». Hunf. az éjszaki *χῆnt-* «tekinteni» igének délies alakját látja e szókban s így fordítja e mondatot: «ott téres falut látok; (azt) nézem».

7. *сапогъ прорвется, проскочить, проступится на этотъ свѣтъ*: a csizma leválik (a lábáról), kicsúszik, hibásat lép az égen (úgy hogy az égbolt mint valami gyöngé jégfelület áttörik s egy lék támad rajta, melyen *Kul-ā.* lenézhet a földre). Reg. magyarázata szerint: «durchgetreten den himmel». Jegyezzük meg ismét a medvedallal való párhuzamosságot: *jūw-χultem la'ilä lathätané asä pünsilem*: *joli māxém ünlené sgrñi ālppä jätel mā nāñke'in* hátra maradt lába csuszamlásának nyílását fölnyitom (az égen): az alsó nép lakta arany festésű kedves föld, te látszol (XVI.).

8. *пухѣт* всякія храбрости несутъ, за то они хорошія денежки получаютъ, берутъ: az istenkék mindenféle hősiséget visznek végbe, azért ők jó pénzecskét kapnak. Reg. magyarázata: *mudrosti djelajut* (ügyességeket csinálnak). — *āpēr* ügyesség: *kāt-ā.*, *la'il-ā.* kézbeli, lábbeli ügyesség; *āpēr toti* olyan kifejezés, mint *pāxätur toti* ügyességet, hősiességet «visz, visel», azaz: «tesz, gyakorol». — Hunf.: «alant levő lábas báb lábas hét aper vitetik».

9. *āln* ezüst; pénz. Reg. jegyzete: *prikład.* Így nevezik oroszúl a bálványok mellé fogadalomból helyezett tárgyakat, pl. pénzt, kendőt, bőrt stb. *pupinē namejim (kāsım) tārnē āln nēje'it* az istenkének ajánlott kendőbe pénzt szoktak kötni. — Hunf. a tárgyalásban levő szót «czompó hal»-nak fordítja, de ez utóbbi: *ālén* (Cyprinus tinea). Reg. is megkülönbözteti írásban az *āln*, *āln* «ezüst» és *aln*, *qaln* «cyprinus» szókat.

10. *pūri* áldozati lakoma. Hunf. nyilván a *pur-* «harapni» igére gondolva «falat»-nak fordítja. E szót is Reg. helyesen *pūri*-nak írja; ellenben Hunf. *puri*-nak.

11. Reg. az *ajmāntä* szó fölé ezt jegyzi: *jesli-bi* (hogyha). Alakilag az éjszaki vogulban *an-mönt* felelne meg e szónak; csak-

hogy ez «imént, előbb» jelentésű s mint mondat szerkesztő nem szerepel. Használatos ellenben éppen feltételes mondatokban az ige után vetett egyszerű *mōnt* (l. fönt 361. l.)

12. дитятко миленькое, ты чего видѣлъ? — *siskēt* olyan diminutívféle (kedveskedő) képzése a *sis* ‚magzat, gyermek‘ szónak, mint *pikēt* fiúcska, *apikēt* unokácska ezeknek: *pi*’ fiu, *api*’ unokaöcs, unoka.

13. послѣ, если долговѣчный, человѣческій вѣкъ будетъ: какъ я могу тебя пустить къ низу искутить своего человѣка?! később, midőn hosszú korú lesz az emberi élet: mikép bocsáthatlak le én téged, hogy te elcsábítsd, megrontsd az én emberemet?!

14. *Ūtpi*, vagy *Ūtēp* (pelimi nyelven *Vutēp*) нечистый духъ: gonosz szellem. Reg. szerint «teufel». Rendes jelzői: *samiñ Ū.*, *sūpiñ Ū.* nagyszemű, nagyszájú *Ū.*; vagy: *samiñ Ū.*, *puniñ Ū.* nagyszemű, szőrös *Ū.* Egy szoszvai közlő szerint: это сердечное слово (*simiñ lātiñ*); медвѣдя, когда на его осердятся, называютъ этакъ: ez haragos szó; a medvét nevezik így, midőn reá megharagusznak. Tényleg az *Ūtpi*, a hol énekgyűjtéseimben előfordúl, az embert ölt medvének gyalázó megnevezése (pl. *Tomil-ēri*’, *Khqis jeri*) s látván, hogy a *Kul-ā.* története egyébként is hasonlít a medvéhez, érthetjük, hogy *Numi-T.* bosszúságból őt is így nevezi. Megjegyezzük, hogy egy ilyen medvének más gyalázó megnevezése: *āmp-uj* «kutyaállat», miből az sejthető, hogy *Ūtpi* az *ūt-«ugatni»* igének participiuma, a medvére gyakran alkalmazott *tūjtnē lātiñ*-gal, titkos kifejezéssel.

15. Reg. *qatā* alakjának jobban megfelelné ugyan az éjszaki vogul *ātā*, mint az itten írt *ātī*; ámde amaz a jelen mondat szerkezetbe nem illik alkalmasan (l. fönt 353. l.). Hunf. úgy látszik a magyar *atyá*-ra gondolva az *aqtā* szót a reá nyomban következő *āsā* synonymjának tartja s egy szóval fordítja: «*atya!*»

16. Az *ās-ā* alak utórésze felkiáltó indulatszó («óh, hé!»); ugyanígy van: *sān-ā!* óh anyám! *pīr-ā!* óh fiú! (l. fönt 356. l.)

17. Reg. kéziratában e hely: *nāming qlln jommas purl voarungue pātqum*, melyben a *namiñ qln* a *jāmēs pūri* jelzője volna, ilyféle értelemmel: «jeles pénz jó áldozattal». Ez előttem nem világos, minthogy a *pūri* csak ételnemű, vagy ital lehet (l. fönt 386. l. 29. jegyz.); de az istenségnek ajánlott tárgyak, pl. pénz nem *pūri*, hanem *pupinē nējēm qln*. «*pūril pūrlaxtawē, qln nējawē*» *pūri*-val

lakomát csapnak; de a pénz az istenség számára kendőbe kötetik (ez t. i. nem *pūri*) — magyarázza az átírat közlője. Igen lehetséges, hogy Reg. *qlln* írása *ālnēl* helyett való, hiszen efféle hibák bőviben vannak följegyzéseiben; v. ö. pl. itt is: *juont-pop* e h. *juontep-pop* (I), *Tqrom kajtemlqu* e h. *Tqromne k.* (III.); l. alább a 39. jegyzetet.

18. *нѣтъ, мой отецъ, мнѣ жертву принесуть и я человѣческій вѣкъ долше творю, чтобы больше былъ.* Reg. jegyzete: *po dolše slažu.* Hunf. e fordításában: «*atyá, a híres czompóhal jó adományával szeretnék élni, az ember korbelt nagy földjét ellököm*» — a Reg. *tgrommā-t tqrom mā-re* osztotta el, *tārom*-ot átviteles «nagy» jelentéssel vevén; a *sāñkēmtilēm* (Reg. *sqngomtilm*) szót meg a *sāñxwi, sāñxwasi* «rug» igével hozta kapcsolatba.

19. *lētēñ: tēpēñ lātīñ «tápláló»*; v. ö. osztják *lant, tant* étel, gabona = vog. *tēp*; osztják *lantiñ Ās, xuliñ Ās* = vog. *tēpiñ Ās, xuliñ Ās* tápláló Ob, halas Ob.

20. *ānēm-ke ēri' ēlā mini* Hunf. fordításban: «*ha éneke s i k e r ű l*»; noha Reg. jegyzete: *jesli pesni posle (ill) pajotsa*: ha az ének azután is énekeltetik, vagyis előbbre megy, folytatódik. — Az átírat közlője így magyarázza e helyet: *если моя пѣсня впередъ идетъ (если-бы онъ умеръ тамъ, тогда эта пѣсня не была бы дальше; такъ какъ онъ живъ остался, пѣсня впередъ идетъ)* ha az én éneke előre megy (hogya ő t. i. *Kul'-q.* meghalt volna ott a tengerben, akkor ez az ének nem folytatódna tovább; minthogy a bűvölet következtében továbbra is élve marad, az ének előre megy).

21. *sēi* *песокъ, homok*; *iol* *мышь, földnyelv és kimagasló hegyorom* (v. ö. Vog. Föld. 81. l.); alapértelmében: orr. — A Reg. *sē-nāll* írása alapján gondolhatni bár a *sē'* menzhal (*gadás lota*) szóra is, mint Hunf. teszi («*menzhal-orr sziget támad*»); de hogy itt mégis «*homokdomb*»-ról van szó — mint az átírat közlője magyarázza — bizonyítja a *Mir susnē-xum*-nak egy tőlem följegyzett mondája, melyben elbeszéltek, hogy öt egy óriási madár fölkapta a levegőbe, azután: *xqsā totwēs, man wātī totwēs, sārīsñē totwēs. sārīs sār simēn tārātawēs. Sēmēl uj-sqw raywiñ ta'il masēm q̄tēr. Sorni-Kworēs āsūn taw namēlmati: «ēřēm-ke ēlā mini, mōjtem-ke ēlā mini: am jol jojtnēm ēli-pālt, xum patnē sēi-kan voss xu'lili!» xum patnē jāni' sēi-kan ta xulili, taw sēi-kan tarmēl tū ta pats.* Hosszú, vagy rövid ideig vitetett, a tengerhez vitetett.

A tengernek éppen közepébe bocsátatott. A nyusztprém galléros ruhát öltött istenke-fejedelem *Sorni-Kworés* atyjára gondol: «ha az én énekiem folytatódik, ha az én mondám folytatódik: mielőtt én lejutok, egy férfi esésére való homokterület (azaz: oly nagy homokterület, melyre egy férfi rá eshetik) emelkedjék ki (a tengerből). Egy férfi esésére való nagyságú homokterület emelkedik íme ki; ő ezen homokterületre, oda esett.

22. *nari* пехнетъ къ верху, fölfelé tol; *narítaŕti, narèmtaŕti* fölfelé tolja magát, meredeken kiemelkedik.

23. *ākw* nagynéne, anyóka; *nē-ākum, nē-ūpēm* nénémasszony, *nē-āyi* leányasszony, *nē-sānim* anyámasszony; tehát *kukkuk nē-ākū* nem «nöstény kakuk», mint Hunf. fordítja, hanem: «nénje asszony, a kakuk». A medvedalokban is gyakran találjuk, hogy a medvének inségében *vorāp nē-ūpā* a magtörő holló az ő nénje ad kisegítő tanácsot.

24. *ārés* tűzhely (огнище); *ārés-ñelm* tűzláng (пламя огня); pelimi nyelven *ogrés* tűz, *ogrésiñ, ogrsiñ* tüzes, forró. Reg. az *āršing kgtél* fölé e jegyzetet írja: «*krasni solúško*», piros nap.

25. *āñkw* anya, *nāj* fejedelmi, előkelő asszony; *nāj-āñkūw*, mélyebb tisztelettel fejezi ki ugyanazt, mit a *nē-sāñūw* (l. 23. jegy.). A nap egyéb énekekben is az élők anyjának van nevezve, pl. az alább közölt medveköltő énekekben: *χoli-sēri sa'ipā nāj sāñin kars jiw lāpin ti pats* a reghajnal sugaras fejedelmi asszony a te anyád (= nap) íme a magas fa ágernyőjeig ért már (magasra emelkedett).

26. Hunf. fordításában e hely: «ha a meleg nap tűzének anyja az atya háza fenekét bélepi», melyre maga is megjegyzi, hogy «mit jelentsen ez, bajos elérteni». Különös itt a *lāpne* «bélepi» fordítása; Reg. ezt írta föléje: «*podimitsa*» (fölemelkedik); a «belepni, betakarni» jelentésű hasonló ige: *lēp*.

27. *sēi-ñol Tārēmñe χajtēmlawē* Reg. magyarázata szerint: *zaliot vodoju, (Tārēm)* előnti vízzel (a homokdombot); tkp. *χajtēmlē* hirtelen fut, siklik, pl. *χāp vātan χajtēmlēs* лодка на берегу сбѣжала, скатилась, a ladik a parthoz siklott.

28. «*Numi-Tārēm* atyja» itt eredeti «ég, menny» értelmében mondódik. Ugyanígy szól a medvedal: *Numi-Tārēm āsēm takwsi' ti jēmtēs, pāχwēn sampā samiñ tūjtā ti patūli*. N. T. atyám íme őszszé vált, széles szemű szemes hópelyhe íme hull; vagy másutt: *N. T. āsēm tūjimālēm* N. T. atyám íme kitavaszodott. Egy női dal-

ban fordul elő: *Numi-Tārēm jāikēm postilēmä samēl wräslēm* N. T. atyuskám hajnalodását szemmel (ébren) vártam.

29. Reg. így írja e helyet: *ti sunsitä tumptä nanki*, Hunf. pedig talán a *tä nanki-t tēnki* («ők ketten») névmásnak nézve — így fordítja: «itt ketten nézék a szigetet». Az átírat közlöje szerint: *смотреть: островъ видать.*

30. Reg. kéziratában a déli alak: *värräts* található; míg Hunf. *vorets* éjszaki alakot ír. — E mondat fordítása: *сила хватить, не хватить, туда прямо плыть сильно хотеть.*

31. Reg.-nál: *kāme koiss* s föléje jegyezve: *niz log.* Hunf. fordítása: hanyatt fekszik le. Ámde Reg. szótári jegyzeteiben is megvan: *kāmi kujji* (corr. *χami χuji*) liegt umgekehrt, den rücken aufwärts auf dem bauch. «Hanyatt» éjszaki vogul nyelven *χami*.

32. Hunf. kiadásában e hely: *kukoh né luí*; ámde Reg.-nál: *né-uopte* található Hunf. erre vonatkozólag így ír a jegyzetben: «a kakuk nő ipja». De ki az? mi az? én elhagytam az *uopte* szót. — A dolog abban áll, hogy van az éjszaki vogulban: *ūp* nagynéne és *up* ipa. Reg. jegyzeteiben is van: *ūb* schwiegervater és *ōbe, uoba, uopekva* tante von seite des vaters, ältere schwester, fremdes älteres weib. Más helyen (Vog. Föld. 112.1.) Hunf. is idézi az utóbbi szót.

33. Hunf. így fordítja e helyet: sokáig, nem sokáig *f e k ü d j é l*. Ámde Reg. írásmódjából is meg lehet különböztetni a *præsens* (futurum) és *imperativus* alakokat; *kujén* (ez nála *præs.*); ellenben a reá következő *imperativus* alakok: *nuk kvaln, kiškäten.*

34. *pōl χusāti* щепки отщепнетъ, forgácsot hasít; *mā vātānēl χusmats* земля отъ берегу отстала, въ воду пала; a föld leszakadt, leomlott a vízpartról.

35. *pōl* forgács; Reg. is ezt írja föléje: *šipjo*, mi a vogul-orosz jargonban = щена (forgács). Hogy mily alapon fordítja Hunf. «értelmes»-nek előttem nem világos.

36. Hunf. közlésében e hely: *íülä šempe nor-kuel*, melyben a *šem* szót nyilván déli vog. *šäm* «szem»-nek véve a fordítás így hangzik: négy s z á l ú gerendahajlék. Ámde Reg. a tárgyalásban levő szót *šampä* nak írja, melyben *šam* = éjsz. vog. *sām* szöglet; tehát a helyes fordítás: négyszögletes gerendaház.

37. Reg. e helyen *Aas tump*-ot ír, melyben nyilvánvaló, hogy a nagy betűvel írott szó az ismeretes *As* «Ob» folyónak neve. Hunf. *ás*-t olvas s így fordítja a helyet: «azután . . . a szigetet» (v. ö.

q̄s még, megint). — Ne keltsen megütközést, hogy előbb tenger-ről, most pedig obi szigetről van szó; hiszen az Ob-nak deltája valóságos tenger. Egyebütt is történik említés róla, hogy *Kul-qt̄er* birodalma, a halottak országa a jeges tengerben van.

38. Hunf. fordítása: «hét síma czompóhalat találsz». Honnan ered a *nurpū* szónak «síma» fordítása, nem értem. Reg. e fordítását jegyezte: «zusammengebunden»; de valójában a *nur* karikát jelent, melyre a textus szerint hét ezüstpénz van felfűzve. Karikára fűzött ezüstpénzek nagy divatú kar- és nyakékessegek mindenfelé az éjszak népeinél is. Az átírat közlője így fordítja e helyet: на одной дужкѣ семь денежекъ найдешь.

39. Hunf. Regulynak első följegyzése szerint *aulū johtaln* alakban közli e helyet; de a «-talan» jelentésű vogul *-tal*-nak sehonnan ilyes bővebb alakját nem igazolhatom. Ki is javította maga Reg. első följegyzésének ezen íráshibáját tisztázott második kéziratában. Ezen alapon kell megítélni az alább következő Reg. féle *man lautaln*, *aulū uotaln* följegyzéseket is. Az első e helyett való: *man lautalū*; a második pedig a fönntebbihez hasonló íráshibának gondolható, mely Reg. figyelmét a másolásnál elkerülte.

40. Reg. szerint ez a *Sqrūi-qt̄er* (Arany-fejedelem), kinek egyéb nevei: *Mir-susnē-χum*, *Ēkwä-p̄i' p̄iris* (Asszonyfia fiúcska), vagy egyszerűen: *qt̄er*, illetőleg «neves, híres» jelzővel: *namiñ qt̄er*, *sujñ qt̄er*. Ő *Numi-T.* legkisebb és legkedvesebb fia, kit minden isten fölé helyezett. Szent helye Trojiczkoje egyházfalu fölött van az Obnak egy partfokán.

41. *māt jāñχnät-mūs*: какъ онъ землю обходить; *mūs* tkp. szerént (l. fönt 349. l.); igenevekkal időhatározói jelentésű, pl. *am jālnēm-mūs* mialatt v. a közben, hogy oda járok. Hunf. fordítása «a földön való járás végett»; pedig a «végett» szó Regulynál *māes* (*mā'ēs*), míg itt *muoss* van írva.

42. безъ нашего приказу, позволенія, конца не видать, городъ построился. — Reg. is ilyenformán fordítja: *ne prikazali*. — Hunf. a *man* «mi» szót *mān* «földön» szónak olvassa s fordítása ennek alapján: «a földön meghagyás nélkül» stb.

43. Reg. kéziratában e hely: *Jūte tui*, melyben *jū-tui* «be megy», *te*, ill. *tē* a közelre mutató névmás «íme» jelentésben. Reg. szótári jegyzetei közt is megvan: *tui*, *jū-tui* «bemegy, *polez v izbu*».

Az éjszaki vogulban e szó nem használatos, azért az átiratban a megfelelő jelentésű *sält*, szóval helyettesitem.

44. Reg.-nál e hely: *lahom poal laquèn*, melyben *lahom* e h. való *lāxēn* a következő szó kezdő labialisa miatt. Ugyanígy mondódik: *χārēm-paul* e h. *χārēn p.* (*χārēn* osztják), *Lqpmūs* e h. *Lqpiñ ūs*, *Pāxm-tit paul* e h. *Pāxwēn-t. p.* (*pāxwēn* széles).

45. *pāl*-nak nevezik a vogul jurta nyílt, csupán egy deszkafallal elválasztott, páholyszerű rekeszeit, melyek külön szobáknak felelnek meg. Az ajtó mellett legközelebb van az *āwi-sunt pāl*; az ajtóval szemben levő oldalon a szélső, legvilágosabb és legkényelmesebben berendezett rekesz a *muli-pāl* (hová a vendégeket ültetik); a rekeszekkel épített falak szögellő sarkában van egy szűkebb nyílású, sötét zúgrekesz, ez a *lāx-pāl*. Ide különösen a fiatal asszony, menyasszony vagy a fiatal házaspár telepedik. Midőn tehát *Kul'-q.* arra szólítja föl *Sujiñ-qtért*, hogy üljön be a *lāx-pāl*-ba, neki rövid úton az ott ülő leányát (Reg. megjegyzi: da sass die tochter) nőül adta s őt vejének fogadta. Azért mondja tovább a hymnus: «Ő csak úgy elszégyelte magát *Kul'-q.* ipjával».

46. ему стыдно стало съ *Kul'-q.* тестемъ. — Hunf. «Az hiába szégyenkezék. Kulyaternek, ipa létire (nincsen egy falatja).»

47. *pūri* szóra Reg. ezt írja: свадебное кушанье, lakodalmi étel; szótári jegyzetei közt is: *puri*, *pōri* hochzeitsopfer (l. fönt 10. jegyz.).

48. *nārēp* a vogul éléshambárban zár gyanánt alkalmazott rúd, vagy gerenda melynek egyik vége valahol a falhoz, másika az ajtóhoz feszül. Egy zsineggel, melynek vége valahol az ajtó, vagy fal hézagain át van húzva a *nārēp* fölemelhető v. elborítható kívülről.

49. Онъ (*Sujiñ-qtér*) изъ своего города амбаръ своими хитростями за уголь хватить и сюда доставить къ тестю. — Reg. kéziratának e helyét: *anpoarmä saqamätén ti nírmtit*, melyre rá vannak írva az értelemre nézve eligazító «*ambar*» s «*uglu*» jegyzetek (azaz, hogy «a hambárt szögleténél fogva ide rántja») Hunf. így alakítja: *an poar mä sao mä tén ti nírmtit* s így fordítja: hambár nászáldozati hely, sok evő hely legott támadnak.

50. теперь живеть и до вѣку жить будетъ. — Reg. *ānt qli*, *kunält qli*, Hunf. kiadásában *an tali*, *kunäl tali* s ez utóbbi alapján a fordítás: Kulyater, ipa létire, most elválik, a mikor elválik.

A M. T. AKADÉMIA NYELVÉSZETI KIADÁSAI.

NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK. Kiadja a M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkeszti Hunfalvy Pál, I—XIV. köt.; szerkeszti Budenz József, XV—XX. köt. 1862—1886. Ára kötetenként II—X-ig 1 frt 50 kr., XI-től fogva 3 frt.

NYELVEMLEKTÁR. Régi Magyar Codexek és Nyomtatványok. Kiadja a M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Áron. 1874—86. 8-adrét.

I. kötet. Bécsi Codex. Münchener Cod. Közzéteszi: Volf Gy.

II. kötet. Weszprémi C. Peer C. Winkler C. Sándor C. Gyöngyösi C. Thewrewk C. Kriza C. Bod C. Közzéteszi: Volf Gy.

III. kötet. Nagyszombati C. Szent Domonkos C. Virginia C. Közzéteszik: Komáromy L. és Király P.

IV. V. kötet. Érdy C. Közzéteszi Volf Gy.

VI. kötet. Tihanyi C. Kazinczy Codex. Horvát Codex. — VII. kötet. Ehrenfeld Cod. Simor C. Cornides C. Sz. Krisztina élete. Vitkovics C. Lányi C. — VIII. kötet. Sz. Margit élete. Példák könyve. A sz. apostoloknak méltóságáról. Apor C. Kulcsár C. — IX—X. kötet. Érsekújvári C. — XI. kötet. Debreczeni C. Gömör C. — XII. kötet. Döbrentei C. Teleki C. — XIII. kötet. Fesztetics Cod. Pozsonyi C. Keszthelyi C. Miskolczy töredék. — Közzéteszi Volf Gy.

Ára kötetenként 2 frt.

RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK. V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Kinyomatta Toldy; a Csesesz-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf Gy. 1888. Ára 6 frt.

RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA. (Corpus poetarum.) Szerkeszti Szilády Áron. I. kötet: Középkori magyar költői maradványok 1877. II.—V. kötet: XVI. századbeli magyar költők 1880—86. Ára kötetenként 2 frt.

CODEX CUMANICUS bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum. Jegyzetekkel s glossariumokkal kiadta gr. Kun Géza. 1880. N. 8-rét. Ára 5 frt.

UGOR FÜZETEK. Adalékok az ugor nyelvek ismeretéhez és összehasonlításához. I. szám. Genetz A. Orosz-lapp nyelvmutatványok. 1879. Ára 60 kr.

II. sz. Zürjén nyelvmutatványok. Közl. Budenz J. s Halász I. 1883. Ára 60 kr.

III. szám. Halász I. Svéd-lapp nyelvtan és olvasmányok 1881. Ára 60 kr.

IV. szám. Máté evangélioma moksamordvin nyelven. Tyumenyev fordításából közölte Budenz J. 1881. Ára 60 kr.

V. szám. Munkácsi Bernát. Votják nyelvmutatványok és nyelvtanulmányok I. 1884. Ára 60 kr.

VII. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. I. Lule- és Pite-lappmarki nyelvmutatványok és szótár 1885. Ára 1 frt 20 kr.

VIII. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. II. Jemtanli lapp nyelvmutatványok. 1886. Ára 60 kr.

(Különnyomatok a «Nyelvtud. Közlemények»-ből.)

RÉGI MAGYAR NYELVÉSZEK Erdősitől Tsétsüig. (Corpus Grammaticorum linguae Hungaricae veterum.) Kiadta Toldy F. 1866. Ára 2 frt.

1886

- REGULY ANTAL HAGYOMÁNYAI. A Vogul föld és nép. Kidolgozta Hunfalvy Pál 1864. Ára 2 frt.
- MAGYAR-UGOR ÖSSZEHAONLITÓ SZÓTÁR. Irta Budenz J. 1873—81. Ára 5 frt.
- A MAGYAR IGEIDŐK. Irta Szarvas Gábor 1872. Ára 1 frt.
- A HELYES MAGYARSÁG ELVEI. Irta P. Thewrewk Emil. 1873. Ára 1 frt.
- A MAGYAR NYELVUJITÁS óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata. Irta Imre Sándor. 1873. Ára 1 frt.
- KALEVALA. A finnek nemzeti eposza. Fordította Barna Ferd. Ára 1 frt.
- SIMONYI ZS. A magyar kötőszók, egyuttal az összetett mondat elmélete. I. kötet. (A mellérendelő kötőszók.) 1881. Ára 1 frt 20 kr. II. III. köt. (Az alárendelő kötőszók) 1882—83. Ára 2 frt 40 kr.
- KAZÁNI-TATÁR NYELVTANULMÁNYOK. Irta Sz. Bálint Gábor. I. füzet. Kazáni-tatár szövegek. 1875. II. füzet. Kazáni-tatár szótár 1876. III. füzet. Kazáni-tatár nyelvtan 1877. Egy-egy füzetnek ára . . 1 frt.
- ÉRTEKEZÉSEK A NYELV- ÉS SZEPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL. Kiadja a M. T. Akad. Az I. oszt. rendeletéből szerk. Gyulai Pál, osztálytitkár. I—VIII. köt. 1867—1880. Ára 20 frt 20 kr. — IX. köt. (1—12 sz.) 1882. Ára 3 frt 20 kr. — X. köt. (1—13 sz.) 1882. Ára 4 frt. — XI. köt. (1—12. sz.) 1883. Ára 3 frt 70 kr. — XII. köt. (1—12. sz.) 1885. Ára 4 frt 60 kr. — XIII. kötet. (1—12. sz.) 1886—87. Ára 3 frt 40 kr. — XIV. köt. (1—7. sz.) 1887—88. Ára 2 frt.
- SZINNYEI JÓZSEF. Finn-magyar szótár 1884. Ára 3 frt.
- AZ UGOR NYELVEK ÖSSZEHAONLITÓ ALAKTANA. Irta Budenz J. Első füzet: Igeképzés. 1884. (Különnyomat a Nyelvt. Közl.-ből.) Ára 1 frt. Második füzet: Névszóképzés. 1887. Ára 80 kr.
- A PHONETIKA ELEMELI, különös tekintettel a magyar nyelvre. Irta Balassa József dr. 1886. Ára 70 kr.
- VOTJÁK NÉPKÖLTÉSZEI HAGYOMÁNYOK. Gyűjtötte és fordította dr. Munkácsi Bernát 1887. Ára 2 frt.
- OSZMAN-TÖRÖK NÉPKÖLTÉSI GYŰJTEMÉNY. I. kötet: *Oszmán-török népmesék*. Gyűjtötte dr. Kúnos Ignác. 1887. Ára 2 frt 30 kr.
- HÁROM KARAGÖZ-JÁTEK. Török szövegét följegyezte és magyarra fordította dr. Kúnos Ignác. 1886. (Különnyomat a Nyelvtudományi Közlemények XX. kötetéből.) Ára 1 frt.

Haraszthy
Belen
NYELVTUDOMÁNYI

+

KÖZLEMÉNYEK

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

BUDENZ JÓZSEF.

HUSZONEGYEDIK KÖTET.

VI. FÜZET.

Ára 50 kr.

BUDAPEST, 1890.

TARTALOM.

Hangsúly a magyar nyelvben. — <i>Balassa József</i> 401
A vogul nyelvjárások: Északi vogul nyelvmutatványok. 3—5. (fordítással és jegyzetekkel). — <i>Munkácsi Bernát</i> 435
Szófejtés: m. isten. — <i>Steuer János</i> 456

Ismertetések és bírálatok.

Finmarki-lapp nyelven megjelent könyvek 1882 óta. — <i>Halász Ignác</i> ... 460
Perouchin Miklós: Vázlatok a glazovi votjákok hagyományai és életmódja köréből. — (II. czikk). — <i>Munkácsi B.</i> 463
Weske Mihály: A cseremiszi nyelv dialektusairól. — <i>Munkácsi B.</i> ... 477

Hangsúly a magyar nyelvben.

I. Bevezetés.

Az a határozatlanság, mely egyes nyelvtani műszavakhoz fűződik, gyakran nehezítette és akadályozta a kutatás sikerét. Ha a szó helytelenül fejezi ki a fogalmat, melyet jelölnie kellene, vagy ha a kutatók nem egy értelemben használják, mindig csak zavart szül, mely a kutatás eredménytelenségével jár. A *hangsúly* szó is azok közé tartozik, melynek helytelen használata lehetetlenné tette, hogy a kutatók helyes eredményre jussanak. Milyen a magyar hangsúly? mik a szabályai? mindez oly kérdés, melyre igaz feleletet adni nem lehet, a míg hangsúlyos és hangsúlytalan szótagokról beszélünk, s a míg azt vitatják, vajjon a magyar nyelv hangsúlya szó- vagy mondat-hangsúly-e.

A hangsúly nem egyes szótagok kiváltsága, mely őket a többiek-től megkülönbözteti, hanem minden egyes szótagnak, sőt minden egyes hangnak természetes sajátysága, mely nélkül ki sem ejthető. Hangsúlynak helyesen csakis azt az erőt nevezhetjük, a melyet az egyes hangok és szótagok kiejtésére fordítunk; s ez esetben ki kell törülnünk műszavaink sorából a «hangsúlytalan szótagokat», hisz az ilyesmi nemcsak, hogy a magyar ember beszédében nem hallható, hanem ejtése egyáltalán lehetetlenség.

Beszéd közben hangunk kétféle változáson mehet keresztül. Ha a tüdőből jövő levegőt hangok képzésére akarjuk fordítani, bizonyos erővel kell azt onnan kilöknünk. Minél nagyobb ez az erő, annál erősebben ütközik a kijövő levegő a hangszalagokba, a létre jövő rezgési hullámok annál nagyobbak, s a hang is annál *erősebb*, vagyis annál hallhatóbb. Másrészt a hangszalagok különböző feszültséggel állhatnak a kijövő levegő elé; minél feszültebbek

a hangszalagok, annál több a létrejövő rezgési hullámok száma, s annál *magasabb* a keletkezett hang. Tehát minden egyes szótagonál, melyet kiejtünk, megfigyelhetjük a hang erősségét és zenei magasságát; és természetes, hogy olyan szótagot nem is képzelhetünk, melynek kiejtésére semmi erőt se fordítanánk, s melynek ejtésekor hangunknak semmiféle zenei magassága se volna.

Beszéd közben hangunk erőssége és magassága nem marad egyforma, hanem szótagonként (néha még a szótagon belül is) változik. A hangnak ez a folytonos változása teszi beszédünket kellemessé és érthetővé; e nélkül a beszéd nemcsak a fülnek volna kellemetlen, hanem az érthetőséget is nagyon megnehezítené. Bizonyítja ezt az olyan siketnémák beszéde, a kik megtanulták már egyes hangok képzését, össze is tudják őket fűzni szavakba, de a hang erőssége és magassága alig változik.

Hangunk erősségének és magasságának ezt a folytonos változást nevezük hangsúlynak; és természetes, hogy ilyen értelemben hangsúlytalan szótagokról szó sem lehet. Azt is látjuk, hogy hangunknak kétféle változását jelöljük e szóval, pedig e kettő nem jár mindig együtt. A hang erősségének változásából nem következik, hogy magassága is változik, és viszont. Fontosságuk a beszédben szintén nem egyforma s nem is függenek egymástól; úgy hogy ha a magyar nyelv hangsúlyát részletesen akarjuk vizsgálni, hangunknak e kétféle módosulását el kell egymástól különítenünk, hogy mindeniket külön vizsgáljuk. S nehogy a szó kétértelmű használata újabb zavart okozzon, hangsúlynak csakis általában hangunknak változását beszéd közben fogom nevezni; ha pedig külön szólok a hang erősségéről vagy magasságáról, mindegyiket külön szóval kell jelölnöm. A hang erősségét leghelyesebben *nyomatéknak* nevezhetjük, és evvel szemben külön fogom tárgyalni a hang magasságát.

De nemcsak a hang erősségének és magasságának változása teszi beszédünket kellemessé és érthetővé, hanem kiejtésünknek még egy másik sajátága is, melyre eddig éppen nem fordítottak figyelmet azok, a kik a magyar hangsúlylyal foglalkoztak. Mi ugyanis nem mondjuk el mondandónkat egy huzamban minden megállás nélkül, hanem bizonyos időközökben hosszabb vagy rövidebb szüneteket tartunk. Ezek a szünetek azért is szükségesek, hogy beszélő szervezetünk, főleg a tüdő pihenjen s új erőt szerezzen

a továbbműködésre; másrészt meg beszédünk főleg e szünetek által válik széppé és érthetővé. Ezt az időnkénti pihenést első sorban ugyan szervezetünk követeli meg, a beszélő ember azonban felhasználta a mondat értelmi árnyalatainak kifejezésére, és — a mint látni fogjuk — összefüggésbe hozta a hang erősségének változásával is.

Ha tehát a magyar nyelv hangsúlyával, vagyis hanghordozása módjával behatóan akarunk foglalkozni, nem szabad megelégednünk avval, hogy úgy a hogy megállapítjuk a hangsúlyos és hangsúlytalan (?) szótagok helyét, hanem három kérdést kell teljesen tisztáznunk. Első sorban meg kell állapítanunk, hogyan oszlik beszédünk egyes részekre, és hogy mi összefüggésben van beszédünknek ez a részekre oszlása a kifejezendő értelemmel. Vizsgálunk kell másod sorban, hogy hangunk erőssége (nyomaték) mint változik beszédünknek minden egyes legkisebb részén, s hogyan szolgál a nyomatéknak ez a változása a beszélő céljának kifejezésére. Végre harmadszor, vizsgálunk kell hangunk magasságának változását beszéd közben, a mennyiben ez is a beszélő céljának kifejezésére szolgál.

A nyelvbeli egység a mondat, mint Brassai helyesen kifejtette a magyar mondatról szóló értekezésében (Akad. Értesítő, 1863). A mondat az az egység, melyben egy gondolatunkat teljesen kifejezhetjük; tehát a legnagyobb szünet, a mit beszéd közben tartunk, a mondat végére jut. Itt megállhatunk, beszélő szervezetünk pihen, a tüdő megtelik levegővel a tovább beszélés számára, a nélkül, hogy e szünet az értelem rovására volna. Csak a rossz szavalón esik meg, hogy mondatközben kell megállania, mert elfogyott tüdejében a levegő, s míg újra lélekzetet nem vesz, nem tud tovább beszélni. A kis gyermekek is megesik ez, a ki még nem tud a tüdőben levő levegővel kellőleg gazdálkodni.

A mondaton belül szintén tartunk kisebb szüneteket, melyeknek elhelyezése nemcsak beszélő szerveink pihentetésére, hanem főleg az értelem kitüntetésére szolgál. Pl. ezt a mondatot ejtve: *a szabad életnek is vannak | lánczai | kivált ha | előregszik az ember*, csak három szünetet tartunk, s nem állunk meg minden szó után. Az olyan szót vagy szócsoportot a mondaton belül, melynek ejtése közben nem tartunk szünetet, hanem mint egységes részt mondjuk el, *szólamnak* nevezzük (v. ö. Brassai, Szórend és accentus,

18. l.) Még a szólamon belül is meg kell különböztetnünk egyes kisebb részeket, melyek között ugyan szünetet nem tartunk, hanem melyeknek mindegyikét új lehelletkibocsátással képezzük; ezek a *szótagok*. Tehát mondat, szólam és szótag a beszédnek egyes részei, melyeknek alakulását a későbbiekben részletesen fogom vizsgálni.

A nyomaték, a melylyel az egyes szótagokat kimondjuk, nem egyforma beszéd közben, és különböző nyomatékú szótagokat kell megkülönböztetnünk; azonban, — s ezt újra ki kell emelnem — olyan szótag nem fordul elő beszéd közben, a melyet semmi nyomatékkal se ejtenénk. A nyomaték fokairól a magyarban már szólottam a «Phonetika elemeiben» (100. l.); itt csak az ott elmondottakat ismétlem röviden. A magyar kiejtést vizsgálva a nyomatéknak öt fokát kell megkülönböztetnünk, melyeknek erőssége azonban nem különbözik egymástól annyira, mint pl. a német vagy angol nyelv különbözőképp kiemelt szótagjainak nyomatéka. Az öt különböző erősségű nyomaték elnevezésére a következő szavakat fogom használni: a legerősebben ejtett szótag *erős* nyomatékú; a következő négy fokot számokkal jelölöm, melyek közül legerősebb az *elsőrendű* nyomaték, ezután sorban következve mind gyengébb a *másod-*, *harmad-* és *negyedrendű* nyomaték. Hogyan helyezkedik el beszéd közben a nyomatéknak ez az öt foka, arról később lesz szó.

A hang magasságának változása gyakran szintén az értelem kifejezésére szolgál. Sokszor változik ugyan a beszélő hangjának magassága a nélkül is, hogy az a jelentésnek valami külön módosulását vagy árnyalatát fejezné ki; ilyenkor ez főleg egyéni sajátosság. Gyakran tapasztaljuk ugyanis, hogy egyik ember beszéde kedvesen csengő, behizelgő, míg a másiké unalmasan egyhangú, vagy pedig kiállhatatlanul éneklő; mindez a hang magasságának kellemes vagy kellemetlen változtatásától függ. Tehát minden ember változtatja beszéd közben hangjának magasságát; a míg azonban ez a változás nem szolgál az értelem kifejezésére, nem is tartozik vizsgálódásunk körébe. Itt csak annyiban fogom a hang magasságának változását is vizsgálni, a mennyiben az értelem árnyalatainak kifejezésére szolgál. S a magyar nyelvben a hang magassága nem szolgál annyira különböző értelmi árnyalatok kifejezésére, hogy a magasságnak többféle fokát kellene megkülöm-

böztetünk. A mi czéeljainkra elég lesz, ha csak a hang magasság-beli változásának irányáról szólnunk s megkülönböztetünk *magas* és *mély* hangot, s beszélünk a hang *emelkedéséről* és *ereszkedéséről*.

Nagyon bonyodalmas volna, ha vizsgálódásunkat a nyelvbeli egyéneken, a mondaton kezdenők; sokkal könnyebb és célravezetőbb, ha megfordított sorrendet követünk, s előbb az egyes köveket vizsgáljuk, melyekből beszédünk felépül; azután nézzük, hogyan alakulnak az egyes kövekből az épület egyes részei, s e részekből az egész épület. Tehát kutatni fogom a szótagok, szólamok és a mondat alakulását a magyar beszédben; de nem választhatjuk el ezen részek alakulásától a hang erősségének és magasságának vizsgálatát sem, annyira összefüggenek egymással. És így minden egyes résznek alakulása módjával együtt azt is figyelemmel fogjuk kísérni, hogy hogyan változik az illető részen belül hangunk erőssége és magassága.

II. A szótagok alakulása és hangsúlya.

A szótagok alakulásáról a magyarban részletesen szólottam Phonetikámban (90. s köv. II.) és Phonetik der ung. Sprache cz. cikkemben (Internat. Zeitschrift IV. 150. l.). Itt csak az ott elmondottakat akarom teljesség kedvéért röviden összefoglalni.

Szótagnak nevezzük az egy lehelletkibocsátással képzett hangcsoportot. Minden szótagnak van egy legfontosabb része, a mely köré a többi hang csoportosul. A szótagnak ezt a részét nevezzük *sonans* elemnek, s köréje csoportosul a többi *consonans*. A magyarban a sonans elem mindig a magánhangzó, a mely nélkül magyar szótag nem képzelhető; a köréje sorakozó mássalhangzókkal együtt alakul a szótag.

A mássalhangzók a magánhangzók körül a következő rendben helyezkednek el. A két magánhangzó között álló mássalhangzó mindig a második szótaghoz tartozik, még akkor is, ha ez a mássalhangzó a szó végén áll s utána magánhangzón kezdődő szó következik (*szaba-dé-let*; *a-zá-por*). Tehát a magyarban minden szótag mássalhangzón kezdődik, kivéve ha maga a mondat első hangja magánhangzó, vagy ha két magánhangzó kerül egymás mellé (*össze illenek*; *ha elmegegyek*; *fi-a-im*). Ámbár ez utóbbi eset-

ben is a mindennapi beszédben *j*-t ejtünk a második magánhangzó előtt (*fi-ja-jim, le-jány*).

Ha két magánhangzó között két mássalhangzó van, az egyiket az első, a másikat a másodikhoz ejtjük, még akkor is, ha a két mássalhangzó a szó végén áll s az utánuk következő szó magánhangzóval kezdődik (*kap-tam, at-tam; ir-t ott; vol-t az; vezes-s el*). Két mássalhangzót nem szeret a magyar nyelv sem szótag elején, sem a végén. Az elején magyar szóban elő sem fordul s az idegen szavakban is lehetőleg kerülüli (*király, iskola; goróf*). Ha két magánhangzó közé három mássalhangzó kerül, kettőt ejtünk az első szótag végén, s csak egyet a következőnek elején (*kedv-ből, holt-ra*). Az ilyen szótag azonban ritka, mert ezen úgy segítünk, hogy ejtés közben, ha lehet, a három mássalhangzó egyikét, rendesen a középsőt elhagyjuk: *asz-mon-ta* (azt mondta), *míny-nyá-jan* (mindnyájan), *ker-be* (kertbe) stb.

A magyar nyelv tehát ilyen alakot szeret adni a szótagnak: elül rendesen egy mássalhangzó áll, ezt mindig magánhangzó követi, a mely be is zárhatja a szótagot, de következhetik utána egy, sőt néha két mássalhangzó is.

A hangsúlyról egyes szótagokon belül csak keveset szólhatunk. A nyomaték, a melylyel ejtjük, nem magától az illető szótagtól függ, hanem a helytől, melyet a szólamban vagy a mondatban elfoglal; erről tehát később lesz szó. Azomban magán az egyes szótagon sem maradt a nyomaték mindvégig egészen egyforma. A hang erejének legnagyobb része a magánhangzóra és az őt megelőző mássalhangzóra jut; ezentúl fogy a nyomaték, s a szótagvégző mássalhangzóra már kevesebb jut; még kevesebb jut rá, ha két mássalhangzó van a szótag végén. Tehát a rövid magánhangzóra végződő szótagon egyenletes a nyomaték; a hosszú magánhangzós szótag második felében már ereszkedik egy kissé; a zárt szótag nyomatéka a magánhangzón egyenletes, az utána következő mássalhangzón gyengül (*decrecendo*). A nyomatéknak ilyen eloszlása magyarázza meg, hogy ha a magyarban két mássalhangzó kerül egymás mellé, melyek assimilálódnak, mindig az első, a szótagvégző alkalmazkodik a másodikhoz, a szótagkezdőhöz; másrészt meg, hogy az egymás mellé kerülő 3 mássalhangzó közül rendesen a középső, a szótagvégző vész el.

A hang magassága ritkán változik a szótagon belül, s ha

változik is, ez nem az illető szótag minőségétől, hanem mondatbeli helyétől s az egész mondat értelmétől függ. Erről tehát később lesz szó. A hang változásának iránya magában a szótagban vagy emelkedő vagy ereszkedő.

III. Szólamok alakulása és hangsúlya.

Az olyan szót vagy szócsoportot, melynek ejtése közben szünetet nem tartunk, hanem melyet mint egységes egészet mondunk el, neveztem *szólam*nak. S a szólamok alakulásának vizsgálata rendkívül fontos, mert ettől függ egyrészt a nyomaték eloszlása az egyes szótagokon, másrészt a szólamok alakulásával fejezhetjük csak ki érthetően gondolatunkat. Ugyanazok a szavak még ugyanabban a sorrendben is különféle gondolatot fejezhetnek ki; s a kihez szólunk, csak akkor fogja helyesen érteni gondolatunkat, ha a szavak kellő módon alakulnak szólamokká.

A szavaknak szólamokká alakulása függ első sorban a beszélő céljától. A mint mást és mást akarunk kifejezni, másképp alakítjuk a mondat egyes részeit szólamokká. Természetes azomban, hogy a szólamok alakulása nem függhet a beszélő kényétől vagy szeszélyétől, hanem ha szavait érthetővé akarja tenni, a magyar nyelv törvényei szerint kell a szólamokat alakítania.

Szólamokká csakis a közvetlenül egymás mellett álló szavak alakulhatnak, tehát a szólamok alakulása összefügg a szórend vizsgálatával is. S noha ezúttal főczélom csakis a magyar nyelv hangsúlyozása módjának vizsgálata, ki kell terjeszkednem a szórendre is azon szoros összefüggésnél fogva, mely nyelvünk e két sajátsága között van. Az egyes szavak sorrendje a mondatban függ egyrészt a beszélő céljától, másrészt az illető szavak mondatbeli szerepétől. S most, midőn a szólamok alakulásának részletes vizsgálatát megkezdem, a szavaknak mondatbeli szerepét fogom a vizsgálódás fonalául használni, kutatva, hogy hogy alakulnak szólamokká az egymásra vonatkozó mondatrészek. *)

*) Példáimat nem magam csináltam, hanem majdnem kivétel nélkül Kisfaludy K. «Csalódások» cz. vígjátékából vettem. (A lapszámok a Jeles írók isk. tárában megjelent kiadásra vonatkoznak.) A szólamokat | választja el egymástól, a nagyobb nyomatékkal ejtett szótagokat pedig *dólt* betűvel jelölöm.

1. Alany és állítmány.

Minden mondat két főrésze oszlik, az alanyi és az állítmányi részre; az alanyi részhez tartozik az alanyon kívül a jelző, az állítmányi részhez az állítmányon kívül a határozók (oda értve a tárgyat is) esetleges jelzőikkel. Magát az alanyt gyakran egy két határozó választja el az állítmánytól; ilyenkor természetes, hogy mindegyik külön szólam:

Az asszonyosság | *semmit* sem üzent? 8.

Ez a | *picziny* jószág | *mennyi* galibát okoz. 8.

A | *szerelem* | *sokszor* csak | *buborék*. 9.

Ez a | *kisasszony* | *minden* virágimat | *letépi*. 11.

Külön szólam marad gyakran az alany és állítmány akkor is, ha egymás mellett állanak:

I. A | *szabad* életnek is vannak | *láncai*. 3.

Minthogy téged | *Lidi* | *szeret*. 4.

A | *barátság* | *rádás*. 5.

A | *fű* | *nem* kérő. 5.

Elsülyed a | *szekér*. 5.

Legalább | *bátyám* | *el* lesz foglalva. 8.

Mig édes csalódások | *ringatják*. 40.

Csendes | *minden*. 47.

II. Én | *szeretem*, ha a | *szívek* úgy | *összefonódnak*. 3.

A leány | *jó* | *fürge* | *eszes*. 4.

Én | *szomorú* vagyok. 6.

Én pedig | *el* nem hagylak. 6.

Mi | *haragosan* jöttünk. 7.

Ő | *sejthetné* | *miért*. 38.

Majd én | *kimentelek*. 38.

Az itt elsorolt példák egy részében (I) egyforma nyomatékkal ejtjük az alanyt is, az állítmányt is; ugyanis a beszélő mind a kettőt egyformán fontosnak tartja s mindkettőre egyformán akarja a hallót figyelmeztetni. Ezekben a példákban nemcsak a mondat egyik része újság, hanem az egész mondat, tehát a beszélőnek ki kell emelnie azt is, a miről szól, azt is, a mit róla mond. A többi mondatokban már nem egyforma fontosságú az alany és az állítmány; az alany ezekben nagyobb részt személynév, tehát a kiről szó van, már ismeretes a hallgató előtt is, a kieme-

lendő csak az, hogy mit tesz. Ezekben tehát az állítmány fontosabb az alalnynál, nagyobb nyomatékkal ejtjük s külön szólamot kezdünk vele. Az alany elül áll s szintén külön szólam, csakhogy nem kap oly nyomatékot, mint az állítmány. Az ilyen kevésbé fontos alany állhat az állítmány után is, s akkor már nem külön szólam, hanem egészen egybe ejtjük vele:

Kivált ha | *előregszik az ember.* 3.

Még | *lesz szerencsém.* 42.

Megesik azomban az is, hogy az elül álló alanyt s az utána következő állítmányt egy szólamba ejtjük:

III. Azóta | *én* vagyok itt az | *úr.* 3.

Nem azért mondom, hogy | *én* neveltem. 4.

Mondd, a mit | *én* akarok. 4.

Bátyám értette | *ügy.* 5.

Ha | *te* haragszol | *nem* bánom. 7.

Vendégem érkezett. 9.

A | *részvét* tört ki | *belőlem.* 31.

Én vagyok | *édes* atyám. 48.

Hisz | *maga* hitt ide. 48.

Mindezekben a mondatokban az alany az újságolás tárgya, tehát rajta van a nagyobb nyomaték s az állítmányt, a mely rögtön utána áll, vele egy szólamba ejtjük. Hogy melyik rész a mondatban az újságolás tárgya, arra nézve a tapogató kérdések (Brassai, Szór. és acc. 22. l.) a legjobb útmutatók. Az első mondatokra így kérdezhetünk: ki itt az úr? ki nevelte? ki akarja? stb.

A kérdő mondatban az a mondatrész a legfontosabb, s azt ejtjük legnagyobb nyomatékkal, a melyet kérdezzük:

I. *Hát* az enyém | *jó-e?* 43.

Az *asszony*ság | *egészséges?* 9.

Szállásom | *rendén* van? 9.

II. *Össze*zendültek az *uraságok?* 8.

Mulattatja e *történet?* 31.

Szeret, | *báró* úr? 65.

III. *Ki* tudja | *mit* gondolnak? 4.

Tehát | *leánya* is van? 9.

Mi hozta a | *grófot?* 7.

A szólamok alakulására nézve itt is a kért mondatrész dönt. Ha az alanyt kérdezzük (III), ez kezdi a szólamot s hozzá

tartozik rögtön utána ejtve az állítmány is; viszont, ha az állítmány a kérdés tárgya (II), ezt emeljük ki azzal, hogy szólamot kezd, s a legtöbb esetben utána ugyanabban a szólamban ejtjük az alanyt is. Ha azonban az alanyt is ki akarjuk emelni (I), külön szólamban ejtjük az állítmány előtt, mindkettőt egyforma nyomatékkal.

Az alany és az állítmány elhelyezkedésére nézve tehát a következőket figyelhetjük meg. Három esetet kell megkülönböztetnünk: 1. Ha a beszélő époly fontosnak tartja az alanyt, mint az állítmányt, mindegyiket külön szólamnak ejti, s mindegyik egyforma nyomatékot kap; az alany szólama állhat akár az állítmányé előtt, akár utána. 2. Ha az állítmány az újságolás tárgya, mindenesetre szólamot kezd; az alany állhat akár előtte, akár utána; ha előtte áll, gyengébb nyomatékkal külön szólam marad, ha pedig utána tesszük, egy szólamba tartozik vele. 3. Ha pedig az alany az újságolás tárgya, tehát a beszélő erre akarja a figyelmet felhívni, ez esetben az alany mindig az állítmány előtt áll, nagyobb nyomatékkal ejtjük s szólamot kezd, melybe az állítmány is tartozik.

2. A jelző és jelzett szó.

A jelző a magyarban rendszeren megelőzi a főnevet, melynek jelzésére szolgál; csakis akkor vetjük a főnév után, ha nagyobb figyelmet akarunk rá fordíttatni:

Mátyás az | igazságos. Zrínyi a | költő.

Toldit, az | öreget nézte. Toldi Est. I. é.

Volt még azután is | viadal | akárhány. Toldi Szer. II. é.

Gombok voltak | akkorák rajt | mint egy-egy | pogányfej. Petőfi.

Ekkor mind a főnevet, mind a jelzőt külön szólamnak ejtjük, mindkettőt egyforma nyomatékkal. A mindennapi beszédben a jelzőnek ilyen elhelyezése nem szokásos, költőknél azonban gyakrabban is előfordul (v. ö. Lehr, Toldi, 205. l.).

A főnév előtt álló jelző többféle.

a) Melléknévi jelző.

I. A szabad életnek is vannak | lánczai. 3.

Taval télen | úgy elunatkoztam. 3.

Házi becsület is kell. 3.

Kis lelkem | *nem* csuklott? 4.

Ez a | *vad* ember lenne | *enyém*! 5.

Csak | *nevelt* leányom. 9.

Itt egész | *kis* király. 13.

Jó szive legyen. 43.

A ki csak a | *sült* galambra bámul. 43.

Azt az | *ó* szüzet | *új* ruhában? 44.

II. Az örökös | *dínom-dánom* is | utóbb csak | *bánommá* lesz. 3.

Mit szóljak, édes | *bátyám*? 5.

Ha ez | nem volna pusztá | *föltétel* bátyámtól. 5.

Szeretem, mint kedves | *testvéremet*. 6.

Mit akarsz | te eleven | *szerencsefazék*. 15.

Ugy élénk | mint a *kis* | *angyalok*. 51.

Ő ezt a *kis* | *gödrös* arczomon | *mindjárt* észrevette. 51.

III. *Valóságos* | *angyal*. 4.

Külömben | *távol* | *rokonom*. 9.

Tiszta | *arany*. 37.

Az itt elsorolt példák I. csoportjában a jelző a főnév közelebbi meghatározására szolgál; nem is a főnév az újságolás tárgya, hanem a minősége. Az első mondat azt akarja tudatni, hogy nemcsak a házias életnek, hanem a *szabad* életnek is vannak lánczai. A tapogató kérdések is útba igazíthatnak: Mikor télen unatkozott úgy el? Milyen becsület kell? stb. Ilyenkor a jelző kezdi a szót, rajta van a nagyobb nyomaték, s a főnevet vele egy szólamba ejtjük.

A II. csoportbeli példáknál a főnév az újságolás tárgya, a mire szintén rávezethetnek a tapogató kérdések: Mi lesz utóbb *bánommá*? Mi ez *bátyámtól*? stb. A mondatok egy részében a jelzöt el is hagyhatjuk az értelem lényeges változása nélkül, s ha ott is van, nagyobb nyomaték nélkül ejtjük, s utána a főnév kezdi a szót. Néha egyformán fontosnak tartjuk a jelzöt is, a főnevet is (III); ekkor egyforma nyomatékkal ejtjük mindkettőt, s mindegyik szót kezd.

Tehát a jelző kétféleképp állhat főneve mellett. Ha arra szolgál, hogy a főnév jelentésének körét szűkítse, tehát hogy értelmét megváltoztassa, egy szólamba ejtjük a két szót, élén a jelzővel, s

ilyenkor egészen úgy ejtjük, mint bármely összetett főnevet (v. ö. *kisasszony, gözhajó és öreg úr, száz ember, házi becsület*). Csak ha a főnevet is külön ki akarjuk emelni, kezdünk vele is új szólamot. Ha azonban a jelző nem változtatja meg a főnév értelmét, hanem csakis körülírásul, diszítésül szolgál, külön szólamba ejtjük a két szót, úgy azonban, hogy a jelző az előző szólamhoz fűződik s a főnév nagyobb nyomatókkal új szólamot kezd.

Ez a különbségtétel a kétféle jelzők között nagyon fontos, mert a kifejezés értelme sokszor csakis attól függ, hogy melyik szón van a nagyobb nyomatók, a jelzőn-e, vagy a jelzett szón. A «kész orvos» és «kész | orvos», «kész nyereség» és «kész | nyereség» féle kifejezések közötti különbséget fejtegették már Lehr (Toldi, 48. l.) és Barbarics (Phil. Közl. XII, 282); ez utóbbi u. o. az «egész ember» és «egész | ember» közötti jelentésbeli különbségről is szólt. A tapogató kérdések az ilyen kifejezésekre nézve is útbaigazítanak, hogy mikor hogyan kell a jelzőt nyomósítanunk. Erre a kérdésre: «milyen orvos ő?» a felelet: «kész orvos», erre meg: «mi ő?» «kész | orvos». Vagy pedig: «milyen ember ő?» a felelet: «egész ember», erre meg: mi ő?» «egész | ember»

b) Számnévi jelző.

A reá maradt | fél uradalmat | commasszáltá a | gróffal. 3.

Köröndy tanácsos már | két esztendeje, hogy | meghalt. 4.
Én pedig | száz ember közt is | egyedül | veled vagyok. 5.

Legalább | harmincz esztendőt. 7.

A számnév mindig lényeges jelzője a főnévnek, a mennyiben szám szerint pontosan meghatározza; a tapogató kérdés is mindig a jelzőre irányul (hány?). Az ilyen jelzőt tehát nagyobb nyomatókkal ejtjük, s a főnév vele egy szólamba tartozik. Ha azonban a számnév nem a főnév számának meghatározására szolgál, nem kap nyomatókat, s nem kezdi a szólamot:

Süsd rám azt a két | álomkergetőt. 26.

Ilyen nyomatók nélküli számnév a határozatlan névelő is, mely nem jelöli a főnév számát s nem is ejtjük nagyobb nyomatókkal, hanem mindig a főnevet megelőző szólamhoz fűződik.

Én meg egy | hajszállal sem vagyok jobb | náladnál. 6.

c) Mutató névmás, mint jelző.

- I. *Kellemes* hugát | *ily* embernek | *föl* ne áldozza. 13.
E pontban | *össze*illünk. 16.
Nem hittem, hogy e | *falakat* | *ily* érzéssel lássam | *valaha*. 24.
- II. *Én* | *nem* szenvedhetem azt a | *szivkiáltást*. 6.
Elek nevét e | *fába* vésem. 18.
Rég felmentettelek volna *ily* | *nagylelkűség*től. 22.
Jó leány az a | *Vilma*? 25.
Minő | *erőszakoskodás*! 26.

A mutató névmás is kétféleképp állhat főneve előtt, vagy pontos megjelölésére szolgál, s ez esetben szólamot kezd s nagyobb nyomatékkal ejtjük; vagy pedig a főnév a fontosabb s ez kezdi a szólamot, a jelző pedig a megelőző szólamhoz fűződik. Ilyen nyomaték nélküli névmás a határozott névelő is, melyet soha sem ejtünk nagyobb nyomatékkal s nem is tartozik főnévével egy szólamba.

d) Birtokos jelző.

- I. Ha *Lidi* az | *én* szememmel nézne. 15.
Külömben | *nagysád* parancsolatját teljesítem. 27.
Nem a | *kend* gondja. 28.
Már a | *pórnak* nyelve is | *megakad* bennük. 28.
- II. Az özvegy még férje | *éltekor* | *ismerte* a grófot. 3.
Féltékenység a szerelem | *árnyéka*. 23.
Nagysád | *társalkodója*. 25.
Kiragadom a csábító | *karjából*. 28.

A birtokos jelző is épügy viselkedik a jelzett szó mellett, mint az eddigiek. Ha a birtokos az ujságotás tárgya, ezt ejtjük nagyobb nyomatékkal s a szólam élén áll; ha pedig a birtok a fontosabb, ez kapja a nagyobb nyomatékot, szólamot kezd, s az előtte álló birtokost az előző szólamhoz ejtjük. Ha azonban a birtokos a birtok után áll, mindegyik külön szólamot kezd:

Ellenségi a hideg | *udvariasságnak*. 30.

e) Több jelző egy főnév mellett.

A jelzőnek, mint az eddigiekben láttuk, kétféle szerepe lehet a főnév előtt; vagy igazán a jelzett szó közelebbi meghatározására szolgál s jelentését többé vagy kevésbé megváltoztatja; ilyenkor a jelzőt a szólamban élén nagyobb nyomatékkal ejtjük, s vele egy szólamba tartozik a jelzett szó. Vagy pedig nem változtatja meg a jelzett szónak a halló előtt már ismert jelentését, a beszélő nem is fektet a jelzőre nagy súlyt, inkább diszítésül, vagy beszédnek szabatosága céljából mondja; ilyenkor nem is ejtjük a jelzett szóval egy szólamba, hanem kisebb nyomatékkal az előző szólamhoz csatlakozik.

A jelzőnek ilyen megkülönböztetése nagyon fontos arra nézve, hogy a több jelzővel ellátott szavak helyes ejtésére és helyes megértésére nézve eligazodhassunk.

I. Ily | *szép* és | *jó* leányért. 5.

A *gazdag* redő | *jobb* a | *szegény* | *sima* képnél. 7.

Kend | *durva* | *mogorva* ember. 11.

Előttem egy | *jó* | *tiszta* lélek áll. 11.

II. Mily | *szegény* teremtmény az | *oly* asszony. 18.

Ezt a | *szép* kisasszonyt | ezt a | *jó* kisasszonyt. 21.

Az ember | *legdrágább* kincsével. 23.

Minő | *ronda* beszéd ez már | megint. 27.

Ez a | *bal* foglalatosság lehet az | *oka*. 28.

Csak a | *részvét* tört ki belőlem | *nagysád* | *jó* kedvén. 31.

Váljon meg az *oly* | *ábrándozó* gondolatoktól. 33.

A vendégek | *nagy* része | *bucsut* vett. 60.

III. *Kökény* szemű angyalom. 26.

Mily | *begyesen* ballag | *uj* imádója karján. 29.

Ez | *oly* türelmes szó. 30.

Az | *egész* vidék titka | *nálam* van lerakva. 42.

Ha egy főnév előtt két vagy több jelző áll, háromféleképp ejtethetjük őket. Ha mindegyik jelző melléknév, és mindegyik lényeges, úgy hogy akármelyik állana magában, a főnévvel egybe kellene ejtenünk (*szép leányért, jó leányért*), mindegyik jelző szólamot kezd, mindkettőt egyforma nyomatékkal ejtjük, s a másodikhoz tartozik a főnév. Ha azonban a két egy főnévre vonatkozó jelző

közül csak az egyik melléknév, a másik névmás vagy birtokos jelző, habár mindkettő fontos, nagyobb nyomatékot csak a második, a melléknévi jelző kap; az kezdi a szólamot, s hozzá csatolkozik a főnév, az első jelzőt pedig nagyobb nyomaték nélkül, a megelőző szólamhoz csatoljuk.

Lehetséges végre az is, hogy a főnév előtt álló két jelző közül csak az egyik vonatkozik magára a főnévre, a másik pedig erre a jelzőre; természetes, hogy ekkor mindegyik jelző azon szó előtt áll, a melyikre vonatkozik, nagyobb nyomatékkal azomban csak az első ejtjük, ez kezdi a szólamot, a melybe a másik jelző a főnévvel együtt tartozik.

Nem szólva e három most tárgyalt eset közül az elsőről, midőn mindkét jelző egyformán fontos, látjuk, hogy a jelzők szerepét gondosan meg kell figyelniünk, s a főfigyelmet arra kell fordítaniunk, hogy mindegyik jelző melyik szónak szolgál közelebbi meghatározására, mert mindig evvel ejtjük egy szólamba, mintha egy összetett szó volnának. Két különböző jelző közül rendesen a melléknévi a fontosabb, tehát ez áll a jelzett szó előtt nagyobb nyomatékkal (pl. *szegény teremtmény*); a másik jelző pedig ehhez az egész kifejezéshez tartozik, tehát olyan, mint egy összetett szó jelzője, a nagyobb nyomatékot azomban nem veszi át a jelzőtől, hanem az előző szólamhoz fűződik.

Ha azomban a főnevet megelőző két jelző közül csak az egyik vonatkozik ő rá, a másik pedig ennek a jelzőnek közelebbi meghatározására szolgál, egész másképp ejtjük őket. Az első jelző ilyenkor szorososan a másodikhoz tartozik, ennek az értelmét változtatja, tehát szólamot kezd, s a két jelzőt ejtjük úgy, mint egy összetett szavat (pl. *kökény szemű*). A főnévnek pedig most már csak egy jelzője van, ez az összetett szó, tehát a legnagyobb nyomaték az összetett szó első tagján, vagyis az első jelzőn van.

Mindazáltal nincs igaza Brassainak, midőn hibáztatja az ily kifejezéseket: *furcsa isten teremtése, facsaros istennyila, rövid magyarok története*. Az igaz, hogy szabatosabb a kifejezés, ha a melléknévi jelző a maga főneve előtt áll; itt azonban ez a melléknév nem csak a főnévre, hanem az egész birtokos jelzővel ellátott kifejezésre vonatkozik; *isten teremtése, istennyila, magyarok története* ezekben a kifejezésekben úgy szerepelnek, mint egy-egy összetett szó, s ennek a jelzője a melléknév. Legjobb is volna az ilyen

kifejezéseket egybeírni. E nélkül okozhat ugyan az írásban félreértést, ha maga az értelem biztosan útba nem igazít; de a most említettekben sem fogja az olvasó az első jelzőt a másodikra vonatkoztatni, belátva, hogy az képtelenség. A kiejtés azonban pontosan útba igazít, mert a szólamot az összetett szó első tagja kezdi, a másik jelző pedig kisebb nyomatékkal előzi meg őt:

Furcsa | isten teremtése.

Facsaros | istennyila.

Rövid | magyarok története.

Míg, ha az első jelző a másodikra vonatkoznék, az kezdené a szólamot s az egészet egybe ejtenők; pl:

A | jó isten teremtése.

A | hatalmas isten nyilai.

A | gyászmagyarok története.

A kiejtésben az ily jelzőhalmozás soha sem adhat okot a félreértésre; de ha leírva maga az értelem nem igazíthat biztosan útba, s az egymásra vonatkozó szavakat sem írhatjuk egybe, mindenesetre jobb, ha szabatosabb kifejezést keresünk.

3. Az állítmány és határozói.

Láttuk már fentebb, hogy az állítmány és az alany csak akkor kerülhetnek egy szólamba, ha közöttük határozó nincs. A legtöbb esetben azonban az állítmányt a határozók veszik körül; hisz ezek nem egyebek, mint az állítmány jelzői. A magyarban ezek a határozók nem sorakoznak szoros rendben az állítmány köré, a mint azt később látni fogjuk. Előbb azonban csak arról kell szólanunk, hogy az állítmány mellett álló határozók hogyan alakulnak szólamokká. Meg kell előre jegyeznem, hogy a határozók közé számítom a tárgyat és az igekötőt is, mert a magyarban mind-egyiknek a használata egészen olyan, mint bármely más határozóé.

I. Az állítmány áll a határozó előtt, s az állítmány a fontosabb.

1. Nézz fel | *kis* hugom. 5.

Ajánlom magamat. 25.

Nagysád | *n*cheztel reám. 31.

Én | *szeretem* a | *vig* embert. 33.

Forr már a | *palota*. 35.

- Gyűlöölöm* őt. 38.
Jer az asszonyokhoz. 41.
Tiltsa meg | *nagyságos* asszonyom. 54.
 2. *Irj neki* | olyan summát. 4.
Hagyj békét a | *szívnek*. 6.
Váljon meg az oly | *ábrándozó* gondolatoktól. 33.
Üljön oda a | *lugasba*. 45.
 II. Kiemelt határozó áll az állítmány előtt.

1. *Jól* teszed | *barátom*. 3.
Együtt költöztek a | *városba*. 3.
Soká halasztják a | *menyegzöt*. 4.
Eljő-e hozzám? 4.
Mit mondasz? 5.
Úgy értetted? 5.
 Te | *Lidit* szereted. 6.
 A szép ruha | *többet* nyom az | *embernél*. 16.
 Én | *annyi* hálával tartozom szíves | *szorgalmáért*. 29.
 Nehogy | *itt* leljen | *először*. 29.
 Én éppen az | *ellenkezöt* hiszem. 33.
 Minő | *nyugodtan* nézek az | *életbe*. 35.
 Én | *megiszom* a bort. 43.
 2. Több határozó áll az állítmány előtt.
Meggyógyulsz, ha jószágát | *megismered*. 7.
 Tegnapelőtt | *nagy* mérgesen | *hazajött*. 8.
 Keményen | *összezendültek*. 8.
 Én őt | *forrón* szerettem. 23.
 A | *rám* bizott dolgot | *elvégeztem*. 29.
 Mintha magyarul | *jól* szólna. 39.
 Én azt az embert ma | *úgy* keresem. 42.
 Mindjárt | *elküldöm*. 45.
 Én is derekasan | *visszanyomtam*. 46.
 Azt | *megettesszük*. 55.
 Hogy | *öcsét* könnyebben | *kitudja* belőle. Toldi VIII. é.
 Egy | *jó* darab májat | *ki* lökte elébe. Toldi. IX. é.

Az itt csoportosított példákból könnyen megállapíthatjuk, hogyan helyezkednek el a határozók az állítmány körül.

Két esetet kell megkülönböztetnünk: 1. vagy az állítmány a fontosabb rész, 2. vagy valamelyik határozó. Már az eddigiekből

láttuk, hogy a magyarban a legfontosabb rész mindig szólamot kezd s egybe ejtjük vele azt a mondatrészt, a melyik követi; a mi pedig előtte áll, szintén külön szólam. Ugyanezt látjuk itt is. Ha az állítmány az újságolás tárgya, ez kezdi a szólamot, a határozó utána áll s vele egy szólamba ejtendő; kivéve, ha a beszélő ennek is némi fontosságot tulajdonít. Ez utóbbi esetben a határozó is külön szólam, s gyakran ugyanolyan nyomatékkal kezdjük, mint az állítmányt. Az ilyen határozó állhat mint külön szólam az állítmány előtt is:

A választól | *mentsen föl.* 25.

Most | *ettem* | *ittam.* 47.

Ha a mondatban az alany az újságolás főtárgya, mint már fentebb láttuk, ez áll az állítmány előtt s kezdi a szólamot; a határozók ez esetben is egészen úgy helyezkednek el, mint mikor magán az állítmányon van a főnyomaték:

Azóta | *én* vagyok itt az | *úr.* 3.

Bátyám értette úgy. 5.

Én mondom neked. 6.

A részvét tört ki | *belőlem.* 31.

Vonatkozhatik az így kiemelt állítmányra több határozó is; ekkor azt, a melyik közvetlenül utána áll, vele egy szólamba ejtjük, a másik pedig (esetleg a többi) kisebb nyomatékkal új szólamot kezd.

Ha azonban az újságolás főtárgya nem az állítmány, hanem egyik határozó, ez kezdi a szólamot; rögtön utána következik az állítmány, mely vele mindenesetre egy szólamba tartozik, s ezt a kiemelt szólamot megelőzi vagy követi az alany mint külön szólam. Ha ezen az egyen kívül más határozó is vonatkozik az állítmányra, ezeket kétféleképp helyezhetjük el: vagy követik a kiemelt szólamot, vagy megelőzik. Azt a határozót, a melyiknek legkevesebb fontosságot tulajdonít a beszélő, rögtön az állítmány után s vele egy szólamban ejtjük; a többi határozót úgy helyezzük el, hogy a fontosabbakat az állítmány után külön szólamnak ejtjük, a kevésbé fontosokat pedig az előtte álló szólamhoz csatoljuk. Nyomatékuk szintén fontosságuktól függ; s a nyomatékkal még az állítmány szólama előtt álló határozót is kiemelhetjük, ha szükséges.

Az állítmány előtt nagyobb nyomatékkal, úgy hogy az ő szólamát kezdi, *csakis egy határozó állhat*, és pedig az, a melyiknek a beszélő legnagyobb fontosságot tulajdonít az egész mondat-

ban. Az így kiemelt határozót nagyobb nyomatékkal csakis saját jelzője előzheti meg, s ez át is veszi szólamkezdő szerepét.

Az eddig tapasztaltakból megmagyarázhatjuk azt is, hogy hogyan állhat bizonyos esetekben az igekötős állítmány előtt még más határozó is, a nélkül, hogy az igekötőnek az állítmány mögé kellene kerülnie. Láttuk, hogy az igekötő ép oly határozó, mint bármely másik, tehát elhelyezkedésére nézve is ugyanazok a szabályok állanak. Ha tehát a legjobban kiemelendő fogalmat az igekötő fejezi ki, megmarad az állítmány előtt, ha van is előtte még más határozó (mindjárt *elküldöm*). De ha más határozót akarunk jobban kiemelni, ez kerül az állítmány elé, az igekötőnek el kell hagynia helyét s az állítmány mögé jut (*most küldöm el*). Ugyanez történik akkor is, ha bármi más határozó áll az állítmány előtt (mindjárt | *haza küldöm; most küldtem haza; v. ö. Lehr, Toldi, 273. l.*). Az igekötő helye csak annyiban különbözik más határozókétől, hogy a többi határozó, ha nem a legfontosabb, úgy hogy az állítmány elé kell kerülnie, állhat fontossága szerint, akár előtte akár utána; az igekötő azonban vagy az állítmány előtt áll, ha kiemeljük, vagy, ha nem emeljük ki, csakis közvetlenül utána állhat.

Az igekötő helyére vonatkozó vitákra főleg az adott okot, hogy van néhány határozó, a mely mellett az igekötő legtöbbször nem válik el igéjétől, míg mások mellett mindig elválik. Azonban azt előre is meg kell jegyeznünk, hogy bármely határozó mellett elválhat az igekötő igéjétől, mihelyt a határozót emeljük ki; csak-hogy némely határozót nem igen lehet kiemelni. E kétféle határozó közti különbséget helyes érzéssel fogta fel Arany «Szórend» cz. cikkében (MNyör, II. és bővebben: Hátrahagyott Iratai, II, 356): «Azt vettem észre, hogy az állító mondatok rendszerét (az igekötő nem válik el) követi minden olyan mondat, mely *positív*, a tagadóké (az igekötő elválik), mely *negatív* jelleműnek mondható, úgy hogy e részben ellentétesek: *sokszor — ritkán; leginkább — legkevésbé; is — sem; jobban — nem annyira; könnyen — nehezen; nagyon — kissé; bőven — szűken* stb. a végtelenig.» E határozóknak ilyen magukviseletét könnyen meg is magyarázhatjuk. A pozitív jellemű határozók nem változtatják meg lényegesen az állítmány jelentését, csak magyarázzák; főfontosságú tehát vagy maga az állítmány vagy igekötője, s így csakis ezeken lehet

a főnyomaték. Ellenben a negatív jellemű határozók mindig megváltoztatják az állítmány jelentését, tehát kiváló fontosságuk s rajtuk kell a főnyomatéknak lenni. Pl. ebben a mondatban: *sokszor* | *megszólította*, az ujságolás tárgya az, hogy megszólította. Ha azt kérdenők: *hányszor szólította meg?* a felelet: *sokszor*, vagy egész mondattal: *sokszor szólította meg.**) Ebben a mondatban: *ritkán szólította meg*, az ujságolás tárgya már nem a megszólítás, hanem az, hogy *ritkán*; természetes, hogy ennek kell az állítmány előtt állania. Láthatjuk tehát, hogy az igekötő helye semmi nehézséget sem okoz, ha helyes szempontból vizsgáljuk.

Még az is lehetséges, hogy az igekötő előtt álló határozó kezdi a szótmondatot nagyobb nyomatékkal, s az igekötő mégis helyén marad; de csak az esetben, ha ez a határozó nem az állítmány, hanem az igekötő közelebbi meghatározására szolgál. Pl :

A tömérdek ember az | *üres sátrakat* | *majd* elnyelte |
szemmel. Toldi. IX. é.

A határozóval egészen egy sorsban részesül a tagadó és a tiltó szócska is (*nem, ne*), ha az állítmányra vonatkozik. E két szócskával ugyanis vagy az egész mondatot tagadjuk vagy tiltjuk, vagy csak egyik mondatrészt.

I. Én | *nem* szoktam oly | *mélyen* gondolkodni. 5.

Te | *nem* ismered az | *embert*. 5.

Ő akarja | *ne* szeressük egymást. 6.

Ha | *te* haragszol | *nem* bánom. 7.

Mikor nagysád | *itt* volt | még | *nem* tűnt szembe. 9.

Kend többé | *ne* merészelje így | megtámadni a | *kis-*
asszonyt. 11.

Azzal te | *ne* gondolj! 14.

II. *Nem* azért mondom, hogy | *én* neveltem. 4.

Azokkal | *nem* sokat vesződöm. 13.

Nem a kend gondja. 28.

Nem a kertész | dolgozik ott? 30.

Nem úgy verik a | *czigányt*. 32.

*) A kik kérdés útján akarják megállapítani a kiemelt határozó helyét a mondatban, gyakran felejtik, hogy a magyarban ritkán szoktunk egész mondattal felelni, hanem csakis a kérdést, tehát kiemelt határozót ismételjük magában: *Megteszed?* Meg. — *Elvitted?* El. — *Ráérsz?* Rá. — *Haza ment?* Haza. — *Nem láttad?* Nem.

Ezekből a példákban láthatjuk, hogy, ha a *nem, ne* az egész mondatra, illetőleg az állítmányra vonatkozik, egészen úgy viselkedik, mint bármely más kiemelt határozó. Szólamot kezd, melyben az állítmány követi; a többi határozó is úgy helyezkedik el, mint fentebb láttuk. Ha azonban a *nem, ne* csak valamelyik mondatrészre vonatkozik, úgy viselkedik, mint a kiemelt jelző. Szólamot kezd, melyben rögtön utána következik a jelzett szó, s azután az állítmány. Mindkét esetben a *nem* kiemeli a jelzett mondatrészt, s ez az újságolás tárgya.

Néha a *nem* szócska nem jelent tagadást, hanem csak valamely névszó ellenkezőjét, pl: *tetszés — nem tetszés; törődés — nem törődés* stb. Az így használt *nem* nem is emeli ki az illető mondatrészt, a mely előtt áll:

Barátját korholta a | *szavak* miatt, melyek | *nem* tetszését | *felkeltették*.

Nem reménylett szerencse | *nagyságot* | *itt* látom. 29.

Ha a *nem* ellentétet fejez ki, s szemben áll a *hanem* kötőszóval, őt magát is úgy ejtjük mint a kötőszót (l. alább):

Nem | *kíváncsiság* | *hanem* tiszta | *részvét* szól belőlem. 33.

Meg kell végre emlékeznem a magyar szórend azon különöségéről, hogy ha az állítmányt különösen ki akarjuk emelni, a szólamot másképp alakítjuk, mint rendesen. Ugyanis *nem* magával az igével, hanem az igekötővel, vagy egy határozóval kezdjük a szólamot; ha pedig az állítmány jelentését nagyobb nyomatékkal tagadni vagy tiltani akarjuk, a *nem, ne* szócska kerül a határozó és az állítmány közé (v. ö. Lehr, Toldi, 417. l.):

Kellemes hugát | *ily* embernek | *föl* ne áldozza. 13.

Flánumon | *el* *nem* dölhet. 14.

A *szerelmet* | *ki* *nem* ejtem. 18.

Ha te | *meg* *nem* csalsz. 26.

Ha az | *édes* anyja | *előtte* *nem* volna. Ar. Toldi, IV. é.

De | *ne* legyen nekem az | *Isten* | *Istenem*.

Ha | *boszút* *nem* állok | *érettek* a csehen. Ar. Toldi,

VII. é.

Álljanak itt Arany példái is (l. Hátr. Ir. II, 362):

Elő fokú parancsolás: *Állj* meg! *Vidd* el! *Tudd* meg!

Tiltva: *Ne állj meg! Ne vidd el! Ne tudd meg!*

Másodfokú, erősebb nyomatékkal: *Megállj | hé!*

Elvidd azt az | ostort innen!

Megtudd, hogy | megbánod!

Tiltva: *Meg ne állj*

El ne vidd!

Meg ne tudj semmit!

Ismét más jelentésárnyalatot fejezünk ki, ha a szólamot a *nem* szócskával kezdjük, utána áll az igekötő s azután az állítmány, mind egy szólamba ejtve:

Nem elfért volna az | másutt is?

Nem megparancsolták, hogy | eljöjj?

Nem be van az én | szűröm ujjá | kötve?

Nem le tudom én ezt | írni?

Ezt a különösséget így magyarázza Arany: «a fenforgó példa nem egyszerű kérdés, sőt nem is tagadás, hanem *állítás*, kérdő-tagadás alárczában, s így, mint kedélymozzanatot kifejező, nyomatékosná vált.» (L. Hátr. Ir. II, 361 ; v. ö. Lehr, Toldi, 467. l.)

4. Egyes beszédrészek helye a szólamban.

Mielőtt a szólamok alakulásának vizsgálatát befejeznők, szólnunk kell egynémely fontosabb beszédrész szerepéről a szólamban.

a) A segédige helye.

Segédigének vehetünk minden igét, ha valamely igenévvvel kapcsolatban alkotja az állítmányt:

Én | *nem* szoktam oly | *mélyen* gondolkodni. 5.

Nem kell | feltened. 7.

Legalább | *bátyád* | *el* lesz foglalva. 8.

Tán a | *jávitásokat* méltóztatik | *megszemlélni*. 9.

A *fiatalabb* szomszédok előtt | *dugva* volt nagysád. 24.

Mokány ur | *igen* sokat *akar* | tudni. 25.

Melytől | *sokat* | *el* kell túrni. 33.

Ha | *tetszik* szives tanácsomat | *követni*. 33.

Az | *úgy* szokott lenni. 39.

Szólni kell az | embernek. 45.

Látom | *más* helyre kell mennem. 47.

Az itt felsorolt példákból azt látjuk, hogy ha az állítmányban két ige van, melyek közül az egyik határozott időben áll, a másik pedig igenév, a tulajdonképpeni állítmány mindig a határozott idejű ige. Ez elé kerül, szólamot kezdve, a kiemelt határozó; az igekötő is — ha kiemeljük — elhagyja igéjét s evvel a segédigével olvad egybe. Az igenév pedig ugyanolyan helyzetbe jut, mint bármelyik határozó. Ha kiemeljük, szólamot kezd, s a határozott idejű ige elé áll; ha más mondatrészt emelünk ki, az ige mögé kerül, és pedig rendesen a mondat végére, a hol új szólamot kezd, de nem oly nyomatékkal, mint a kiemelt rész. Ha az igekötőt nem emeljük ki, a maga igeneve elé kerül, s egy szólamnak ejtjük őket.

b) A névmás helye.

A névmások szerepét a szólamokban eddig már elég példában láttuk. Itt csak röviden össze kell foglalnunk az eddig tapasztaltakat.

A főnévi névmások bármelyike állhat a mondatban mint alany vagy mint határozó; mindkét esetben helye a szólamban attól függ, hogy kiemeljük-e vagy nem, a mint azt fentebb láttuk. A *kérdő névmáson* a szólamban mindig nyomaték van, tehát az állítmány előtt áll s szólamot kezd.

A melléknévi névmás mint jelző mindig főneve előtt áll; helye pedig a szólamban szintén fontosságától függ.

c) A kötőszó helye.

A kötőszó sohasem válhatik a mondatban oly fontossá, hogy nagyobb nyomatékot kapjon és szólamot kezdjen. *) Ha a mondat

*) A kötőszók nagyrészt jelentős szavakból váltak szó és mondatviszonyító elemekké, s némelyik még ma is használatos eredeti jelentésében is. Ezeket csakis a nyomaték különbözteti meg a kötőszótól. Néha szintén a nyomaték különböztet meg egyes kötőszót hasonló hangzású szavaktól. — Pl.:

hogy: *Hogy* kinyílt a | *szíve* | *hogy* megoldott | nyelve. (Ar. Toldi, IV. é.)

de: *Azt* mondta, *hogy* | *kinyílt* a *szíve*.

hogyné: *Hát* Miklós ugyan | *hogyné* szánná meg. (Ar. Toldi, VII. é.)

de: *Hogy* | *ne* örült volna | *abból* | *semmi* sincsen. (Ar. Toldi X. é.)

V. ö. még a *szinte* és *szintén* kétféle jelentése közti különbséget. (Lehr, Toldi, 68. l.)

élén áll, gyenge nyomatékmal szólamelőzőnek ejtjük; két mondat között gyakran egészen az előbbi mondat utolsó szólamához fűződik, vagy ha tartunk is előtte rövid szünetet, gyenge nyomatékmal kezdjük, tehát szintén csak szólamelőző.

Fogjunk kezét és | menjünk szét. 5.

Azt | kikérem, ha | feleségem lenne. 5.

De | csintalan szomszéd | kit értett levelében? 20.

Mióta | megismertem | hódoltam neki. 21.

A | féltékeny | dül-fül | de | marad. 23.

De | ne véld ám, hogy ez | boszú legyen. 23.

Beszélj vele, ha | tudsz. 25.

Azok a kötőszók, melyek nem a mondat élén állanak, mindig az előttük álló szólamhoz csatlakoznak:

Nekem pedig | van ám egy. 12.

En pedig | azt hiszem. 23.

Az *is* kötőszó helye a mondatban már sok vitára adott okot. Leghelyesebben Simonyi Zs. tárgyalta (Magy. Kötőszók I. 34 s. köv. II.); s ő nemcsak arról szól, hogy ma hol van az *is* helye a mondatban, hanem tárgyalja használatát a régi nyelvben is. Bennünket ezúttal csakis mai használata érdekel, erre nézve csoportosítok alább néhány példát; ezek s a már eddig elmondottak, könnyen útba fognak igazítani.

«Ha az *is*-nek szórendi szerepét világosan át akarjuk érteni, mindenekelőtt szigorúan meg kell különböztetnünk . . . két esetet: azt t. i., a melyben az *is* a mondatnak csak egyik fogalmát köti össze valamely más fogalommal, és azt, a melyben az egész gondolatot összeköti egy másik mondatnak egész tartalmával.» Ehhez kell függesztenünk, mint harmadik esetet a megengedő *is* használatát (l. Simonyi, i. h.).

I. *Uraságaim is | nemsokára | összekelnek.* 3.

Hogy | magam is | elhüljek bele. 4.

Hát te | hugodra is | alkudni akarsz? 4.

Én is a | szél hátán jártam | házasodni. 7.

Azért is | lármázok. 10.

Szomszédimat is | fölkeresem. 12.

Maga is szinte | félre beszél. 20.

Már csak | találnék valakit | ennek is. 20.

Panaszom is van. 27.

Van | *más* emberem is. 36.

Azt a | *vak* is | észrevette. 42.

II. *Össze* is illenek | ám. 3.

Jobb is lesz. 4.

Azonfelül | *irtam* is már | Luczának. 7.

Mit is mondjak? 11.

Nem is kell nekem olyan | *nyámmogó* dajna. 15.

Ideje is már. 61.

III. *Nem* bánom, ha | *kőből* van is. 14.

Ha | *nem* verem is | *élire* a | pénzt. 24.

Ha az | *igazat* | *megvallom* is. 32.

Ha | *tette* is | csak | *gúnyból* *tette*. 37.

Ha | *szemeim* | *nem* oly *igézők* is. 41.

Ezekből a példákban láthatjuk, hogy az *is* sohasem áll a mondat élén; mindig az előtte álló szóhoz tartozik s evvel ejtjük egy szólamba.

A fogalmakat kapcsoló *is* (I) mindig azon szó mögött áll, a melynek kapcsolására szolgál. Az *is* a kapcsolt fogalom szórendi helyzetét nem változtatja meg, csak annyiban, hogy az a szó, melyet az *is* követ, mindig új szólamot kezd. Állhat ez a szólam az állítmány előtt, vagy akár utána, sőt ejthetünk több szólamot is közte és az állítmány között. Nyomatéka pedig attól függ, hogy milyen fontosságú a kapcsolt fogalom a mondatban. Rendesen kisebb nyomatékú, mint az állítmány szólama, néha azonban, ha a kapcsolt fogalom az újságolás tárgya, ez áll az állítmány szólamának élére:

Majd | *alattomban* | *én* is dolgozom. 20.

A gondolatokat kapcsoló *is*-nek (II) az állítmányi részben van a helye. Láttuk az eddigiekben, hogy ha az állítmány a legfontosabb a mondatban, ezt, mint szólamkezdőt, legnagyobb nyomatékkal ejtjük; ha azonban más mondatrészt emelünk ki, ez áll a legnagyobb nyomatékkal ejtett szólam élén s rögtön utána következik az állítmány. A gondolatokat kapcsoló *is* ebben a legnagyobb nyomatékosabb részben helyezkedik el, és pedig az első szó után. A jelzöt azonban nem választja el a jelzett szótól. Ha tehát az állítmány kezdi a szólamot, ezt követi az *is*; ha az alany vagy valamely határozó áll a szólam élén, az *is* közte és az állítmány között áll.

A megengedő *is*-t (III) Kisfaludy az elsorolt példákban mindig a legjobban kiemelt szólam végére teszi; ebben a szólamban van az állítmány is. A mai nyelv szokás azonban megtűri a megengedő *is*-t ott is, a hol a gondolatokat kapcsoló *is* áll, vagyis az állítmány szólamának első szava után (l. Simonyi i. m. 43. s köv. ll.). Tehát a fentebbi példákat így is mondhatjuk:

Nem bánom én, ha | *kőből* is van.

Ha | *nem* is verem | *élire* a | pénzt.

Ha az | *igazat* | *meg* is vallom.

A *sem*, *se* csakis fogalmakat kapcsol, s ezeken a fogalmakon mindig különös nyomaték van, mert hisz ép ezt a fogalmat tagadjuk; úgy hogy az állítmány elé kerül s szólamot kezd, mint bármely kiemelt határszó:

Apám *se* olvasott | mégis | *tekintetes* úr volt. 13.

Ily | *csekélység* | *szót* *se* érdemel. 13.

A | *hitlenért* egy | *lépést* *se* többé. 23.

Semmit *se* szólok. 27.

Egy | *szót* *se* többet a | *szerelemről*. 34.

Mit *sem* változtat a *sem*-mel kapcsolt fogalom helyzetén, ha a *sem*-et még az *is* követi:

Be *sem* is mutattad | *meg* *sem* ismertteted. (Ar. Toldi, VIII. é.)

Elsuhan | *ellebben* | *le* *sem* is néz | rájuk. (Ar. Toldi Szer. I. é.)

Hamarjában | *el* *sem* is fárad. (Petőfi, Az én pegazusom.)

d) Névutó helye.

A névutó szorosán az előtte álló főnévhez tartozik; természetesen, hogy mindig mellette kell állania s vele egy szólamba tartozik. A névszó helyzetén a mondatban a hozzá tartozó névutó mitsem változtat; állhat a névszó akár a szólam élén, akár belsejében, a névutót mindig úgy ejtjük, mintha vele egy szó volna:

*Plán*umom szerint | *jövő* héten | *kézfogást* tartunk. 4.

Én *meg* | *száz* ember közt is | *egyedül* | *veled* vagyok. 6.

A szólamok hangsúlya.

Az eddigi részletes vizsgálódásból már most láthatjuk, hogyan alakulnak beszéd közben a szavak szólamokká. Láttuk, hogy a

szólamok alakulása teszi beszédünket világossá és érthetővé; természetes tehát, hogy ez alakulásra a beszélő célja van legnagyobb befolyással. A mely szóra a beszélő legnagyobb figyelmet akar fordíttatni, azt az által emeli ki, hogy előtte rövid szünetet tart s magát a szót nagyobb nyomatékkal ejti, vagyis szólamot kezd vele. Egy szólamba az egymás mellett álló s egymásra vonatkozó mondatrészek tartoznak, melyeket az első szótagnak nagyobb nyomatéka kapcsol össze.

Szólam élén állhat az állítmány, alany, s bármely határozó, ha a beszélő figyelmet akar rájuk fordíttatni; továbbá a jelző, ha a jelzett szó értelmének változtatására szolgál. A szólam belsejében állhat az állítmány, ha valamely más mondatrészt akarunk különösen kiemelni; ez esetben mindjárt ezen mondatrész után foglal helyet. Állhat továbbá a szólam belsejében és pedig rendesen az állítmány mögött az alany vagy bármely határozó, ha az állítmányt vagy valamely másik határozót akarunk kiemelni. A jelző is a főnévet megelőző szólam belsejében áll, ha csak díszítésül szolgál. Csakis a szólam belsejében állhat a névutó, egybeejtve főnévvel, továbbá a kötőszók, a melyek mindig az előző szólamhoz csatlakoznak.

A szólamok alakulása nagyon változatos nyelvünkben, a nyomaték eloszlása azomban az egyes szólamokon belül mindig egyforma. Legnagyobb nyomaték jut a szólam első tagjára, s ez lehet *erős* vagy *elsőrendű* nyomaték.

A szólam első tagja rendesen elsőrendű nyomatéket kap; erős nyomaték csak akkor jut rá, ha a beszélő a szólamot különösen ki akarja emelni, s ilyen csakis az állítmány szólama lehet. Néha a külömben egybetartozó szólam oly hosszú, hogy szünet nélkül nem tudjuk kiejteni; ez esetben alkalmas helyen megszakítjuk, rövid pihenőt tartunk s az utána következő részt *másodrendű* nyomatékkal kezdjük. Néha egy-egy szólamot a mondat elején is másodrendű nyomatékkal kezdünk, ha nem akarunk különös súlyt fektetni rá. Az első szótag után a többit mind kisebb nyomatékkal ejtjük, és pedig váltakozva majd *harmad*, majd *negyedrendűvel*.

A másodikra és minden utána következő páros számú helyen álló szótagra negyedrendű, a harmadikra s minden utána

következő páratlan számú helyen álló szótagra *harmadrendű* nyomaték jut.*)

Miután a magyarban erős, első- és másodrendű nyomaték csakis a szó első tagjára juthat, minden szólam új szóval kezdődik; vannak azonban, mint láttuk olyan szavak is (névelő, kötőszó), melyekre a mondatban sohasem jut ilyen nyomaték. Ha tehát ezek állanak a mondat élén, a szólam csak az utánuk következő szóval kezdődik, őket pedig külön mint *szólamelőzőt* ejtjük; nyomatékuk a páratlan számú szótagokon harmad-, a páros számúakon negyedrendű:

Pl.: Aztán | elgyere. A | grófot láttam.

Ilyen szólamelőző rész két mondat között is előfordulhat:

Sok | azt véli | ha | más nyelvet | rosszul beszél | okosabb | mintha | magyarul | jól szólna. 39.

A hang magasságának változása semmi befolyással sincs a szólamok alakulására, tehát erről itt mit sem kell szólanunk.

IV. Mondatok alakulása és hangsúlya.

Az egymás mellé sorozott szólamokból alakul a mondat, és pedig úgy, hogy az egész mondatban minden egyes kiemelendő mondatrész első szótagja határvonal, melylyel új szólam kezdődik. Két ily határvonal közé eső rész egy szólam.

Miután az eddigiek alapján láttuk a szólamok alakulásának módját, láttuk a nyomaték eloszlását az egyes szólamokon belül, a mi arra az eredményre vezetett, hogy az egyes szótagok nyomatéka a szólamon belül mindig egyforma, csakis az első tagon lehet különböző nyomaték; — most ezek alapján azt kell vizsgálnunk: 1. hogy a mondatban mindegyik szólam miféle nyomatékkal kezdődik; 2. hogy milyen sorrendben következnek egymás után ezek a szólamok; végül 3. vizsgálnunk kell a hang magasságának befolyását a mondatok alakulására.

*) A jelölésre nézve meg kell jegyezni, hogy a különböző hangsúlyt különböző betűk jelölik: *erős*, *elsőrendű*, *másodrendű* hangsúly; a harmad és negyedrendűt nem szükséges jelölni. A szólamokat | választja el egymástól, mint eddig; azonban a szólam belsejében másodrendű nyomatékkal kezdődő részt nem fogom elkülöníteni, csakis az első tag nyomatékát jelölöm.

1. Az egyes szólamok nyomatéka a mondatban.

A szólam a mondatban háromféle nyomatékkal kezdődhetik; az első szótagot ejthetjük erős, elsőrendű vagy másodrendű nyomatékkal. Hogy minden egyes szólamra e három közül milyen nyomaték jut, függ az illető részek fontosságától s a beszélő céljától. «Azt a szót (szólamot) hangsúlyozza a mondó — írja Brassai (Szórend és accentus, 21. l.) — a melyekre kiváltképp akar figyelmet fordíttatni a hallóval. Természetes, hogy arra az eszmére hívja fel a halló figyelmét különösen a mondó, a melyet nem tudottnak teszen fel a hallónál, következőleg az azt jelölő szót accentuálja.»

A már eddig nagy számban idézett példák feleslegessé teszik, hogy további vizsgálódásunk számára újakat idézzünk. Az eddig idézettekben láthattuk, hogy egy mondat több szólamból is állhat, és hogy e szólamok közül nemcsak egyet emelünk ki, hisz a mondat több része is ismeretlen lehet a halló előtt. Nyomatékuk pedig mindig attól függ, hogy mily figyelmet akar a beszélő az illető szólam első szavára fordíttatni.

Meg kell jegyeznünk, a mit az eddigiekben is már bő alkalomunk volt tapasztalni, hogy a szólamok alakulására nézve legfontosabb mondatrész az állítmány, és pedig a határozott idejű ige. Főnév vagy melléknév csak akkor állhat az állítmány helyére, ha határozott idejű ige nincs a mondatban (Fiam | *nagyon* jó; bátyám | *katona*). A többi mondatrésznek egészen egyforma szerepe jut a szólamok alakulásában. S ha ezentúl az állítmányról beszélünk, ez mindig csakis a határozott idejű igét jelenti; ezzel ellentétben a mondat mellékrészeinek kell neveznem az alanyt, a határozókat, az állítmányhoz tartozó fő- és melléknevet, igenevet.

Minden olyan mondatrészt, melyre a beszélő a halló figyelmét fel akarja hívni, akár mivel nem tudottnak tartja, vagy ha tudja is, különös figyelmébe akarja ajánlani, szólam elején elsőrendű nyomatékkal ejti. Ilyen elsőrendű nyomaték illeti meg első sorban az állítmányt, mert igen gyakran az ujságolás tárgya. Ha azonban nem magára a cselekvésre akarjuk a hallót figyelmeztetni, hanem annak módjára vagy valamely körülményére, egy más mondatrészt kell kiemelnünk; az így kiemelt mondatrész után, ugyanabban a szólamban áll az állítmány is. Ez a szólam szintén

elsőrendű nyomatékot kap. Ha ezen kívül egyéb mondatrésze is fel akarja a beszélő a halló figyelmét hívni, mivel ezt is ismeretlennek tartja, elsőrendű nyomatékkal kezdi azt a szótalmot is, a melynek élén ez a mondatrész áll.

Az erős hangsúly csak arra való, hogy a mondat egy részére különös figyelmet fordítsunk. Több elsőrendű nyomatékkal bíró szólam közül azt, a melyben az állítmány van, különösen is kiemelheti a beszélő azzal, ha erős nyomatékkal kezdi. Ilyen erős nyomatékot hallunk főleg a parancsoló mondatokban, és az olyanokban, a melyek ellentétet fejeznek ki: *Lidi | szólj!* 5.

Te | sokat látsz | én meg | *semmit.* 5.

Másodrendű nyomatékkal kezdünk minden oly szólamot, vagy oly részt a szólamon belül, melyről a beszélő azt hiszi, hogy a halló előtt már ismeretes, s maga is inkább csak a gondolat teljessége kedvéért mondja el, vagy azért, hogy félreértés ne keletkezzék.

2. A szólamok sorrendje a mondatban.

Az egyes mondatrészek sorrendjéről a szólamon belül, már szólottunk. Minden szólamban elül áll az a szó, a melyet a beszélő legfontosabbnak tart, utána s vele szorosan egybe olvadva következnek a szorosan reá vonatkozó, de ki nem emelt mondatrészek.

A midőn azomban már a mondat alakulását vizsgáljuk, nem beszélhetünk szórendről, mivel nem az egyes szók, hanem a *szólamok rendjét* kell megállapítanunk. A magyarban, — s ezt előre meg kell jegyeznünk — csakis egyféle szórendről beszélhetünk, mivel a jelentő mondat szórendje ugyanolyan, mint a kérdő mondaté. Még külön kiemelő szórendről sem szólhatunk, mert a magyarban minden mondatban kiemelünk valamit, ha mást nem, az állítmányt.

A mondatban a legfontosabb szólam az, a melyben az állítmány is van, mivel ezt az a mondatrész kezdi, a melyet a szóló legfontosabbnak tart; e köré sorakozik a többi szólam. Ez a legfontosabb szólam állhat a mondat élén, s a többi szólam utána következik; állhat azomban előtte is, utána is egy vagy két szólam. A magyarban a szavak sorrendje csakis a szólamokban függ szoros szabálytól; maguknak a szólamoknak rendje sokkal szabadabb,

mivel az egyes szólamok fontosságát a beszélő már nem a helyükkel tünteti ki, hanem az első szótag nyomatékával. Némi rendet mégis láthatunk. Az állítmány szólama elé szoktuk helyezni azt a szólamot, a melyet nem tartunk nagyon fontosnak; utána inkább azokat, a melyeket szintén ki akarunk emelni. Azomban ez sem általános érvényű szabály, mivel elsőrendű nyomatékkal kezdve az állítmány előtt is kiemelhetjük a szólamot. A szólamok helyes elrendezése a beszélő vagy író helyes érzékétől függ, s vizsgálata inkább a stilisztika, mint a nyelvtan körébe vág. A mondat értelmén az mit sem változtat, ha az egyes szólamokat különböző rendbe helyezzük, pl :

Ugyan | okosan tette a *gróf*, hogy | eljött, | legalább | bátyám | el lesz foglalva s | nem vesződik *velünk*. 8.

vagy :

A | *gróf* ugyan | okosan tette, hogy | eljött, | legalább | el lesz foglalva a | bátyám, s *velünk* | nem vesződik.

A jó író mindenesetre arra fog törekedni, hogy az állítmány szólama köré arányosan helyezkedjenek el a többi szólamok, nehogy mindnyájuknak egy oldalra dobása pongyolaságot, nehézséget okozzon.

Az állítmány szólama tehát gyakran három részre osztja a mondatot, ő maga, mint legfontosabb középujt foglal helyet. A mondatnak ezen három részre oszlása megfelel Brassai megkülönböztetésének : inchoativum, mondatzöm, egészítmény. Csak az nem helyes, hogy a mondatzömet tartja hangsúlyos résznek, a másik kettőt pedig hangsúlytalannak. Láttuk, hogy mind az inchoativumban, mind az egészítményben lehetnek fontos kiemelt részek; igaz azonban, hogy a legfontosabb az állítmány szólama, a mondatzöm. De nyomatéka is csak akkor nagyobb a többi szólaménál, ha különös fontosságúnak tartja a szóló, s erős nyomatékkal ejti; különben egészen olyan, mint a többi kiemelt szólamé.

3. A hang magasságának változása a mondatban.

A hang magasságának változását nem kötik szoros szabályok; az egyes érzelmeket, a kifejezendő gondolat árnyalatait, a mit az írás soha vissza nem tükröztethet, a hang különböző magasságával fejezzük ki. Általános tapasztalat, s ez minden nyelvben

úgy van, hogy a magas hang vidámságot, örömet, kellemes meglepetést fejez ki; a mély hang ellenben szomorúságot, fájdalmat. A részletekre itt nem terjeszkedhetem ki, hisz az, hogy hogyan fejezzük ki hangunk magasságának változtatásával a különböző érzelmeket, a jó szavaló, a jó színész titka.

Ezúttal csakis azon esetekről szólhatunk, midőn a hang magasságának módosulása a mondat értelmének jelölésére szolgál. Ez történik a kérdő mondatoknál; ezeket ugyanis a jelentő mondattól nem a szórend, hanem csakis a hang magasságának változása különbözteti meg. Mi a rendes kérdő mondatokat úgy ejtjük, hogy a hang a mondat első tagjától kezdve folyton emelkedik egész a mondat utolsó előtti tagjáig, az utolsón hirtelen esik*):

/ Megint együtt vagytok? 6.

/ Szeretik egymást? 9.

Ha azonban az utolsó szó egytagú, ezen éri el tetőpontját a hangnak emelkedése, s evvel végződik a mondat:

Tehát / leánya is van? 9.

A mely kérdő mondatban kérdő névmás is van, két részre oszlik az emelkedés. Előbb egyenletesen emelkedik a kérdő szón s a hozzá tartozó szólamon végig, a következő szólammal újra ugyanazon hangból kezd emelkedni:

/ Mi baja volt az / öreggel? 11.

/ Miért vonakodik / annyira? 18.

Ha a mondatnak csak egy részét kérdezzük, csupán ezen rész szólamán emelkedik a hang:

Az asszonyság / egészséges? 9.

Szállásom / rendén van? 9.

Te Antal, az asszonyság / semmit se üzent? 8.

Végül meg kell emlékezni a hazánk némely vidékén divó, úgynevezett «éneklő hangsúlyról», mely a nélkül hogy az értelem kifejezésére szolgálna, egyszerűen nyomosításul, magasabb hangon ejti a mondat utolsó szótágját. (Bővebben szólottam erről Nyőr, XIX. k.)

*) A hang magasságbeli változásának irányát az illető rész elé tett / vagy \ jelenti. Az így jelölt részen egyenletesen emelkedik vagy esik a hang; ha csak egyes szótágon történik ez az emelkedés vagy esés, az illető szótag fölé tett < vagy > jelenti.

V. Befejezés.

A hangsúly és szórend vizsgálata a magyarban már nagyon sok vitára adott okot; s hogy a vitakozók eddig megállapodásra nem juthattak, főleg annak tulajdoníthatjuk, hogy nem látták helyesen mi a hangsúly; néha még a szórend és a hangsúly viszonyával sem voltak tisztában. Nem akartam bírálgatni azokat, a kik eddig e tárggyal foglalkoztak, mert az ily bírálgatás sok felesleges szószaporítással jár; célra vezetőbbnek tartottam, ha egész rendszeresen és részletesen tárgyalom a hangsúly szerepét a magyar nyelvben. A hangsúlylyal összefügg a szórend vizsgálata is; ezt azonban nem tárgyaltam egész részletesen, csakis a fő elveket akartam tisztázni; a részletekre nézve sok becses anyagot halmoztak már össze az eddigi kutatók (Brassai, Arany, Simonyi, Joannovics).

Annyit azonban, azt hiszem, ez a dolgozat is világosan bebizonyított, hogy hangsúly és szórend nem állanak okozati összefüggésben, hanem hogy mindkettő egy közös célra szolgál: érthetővé és világossá tenni a halló előtt a beszélő gondolatát. Írásban a szórend (segítségül véve az írásjeleket), beszédben főleg a hangsúly szolgál e cél elérésére.

Összeállítom itt végül azokat a fontosabb tapasztalatokat, melyeket a hangsúlyra és szórendre vonatkozólag ebben a dolgozatban kifejteni igyekeztem:

1. A mondat beszéd közben nem szavakra, hanem szólamokra oszlik.

2. Egy nyelvben sincsenek hangsúlyos és hangsúlytalan szótágok, mert minden szótágot bizonyos súlylyal ejtünk.

3. Meg kell különböztetnünk a hang erősségének és a hang magasságának változását beszéd közben. A hang erősségének változása (nyomatek) összefügg a szólamok alakulásával.

4. Helytelen ez a megkülönböztetés: szóhangsúly és mondathangsúly. A hangsúly változása csakis a mondat jelentésének változtatására szolgál.

5. Minden oly mondatrész, melyre a beszélő figyelmet akar fordíttatni, szólam élére áll, és elsőrendű nyomatékkal kezdjük.

6. Az ilyen mondatrész után következő ki nem emelt részek

vele egy szólamba tartoznak, az előtte állók pedig az előbbi szólamhoz csatlakoznak.

7. Egy mondatban nemcsak egy kiemelt mondatrész lehet, hanem annyi, a hány részt a beszélő a halló előtt ismeretlennek, tehát fontosnak tart; s mindezeket elsőrendű nyomatékkal kezdjük.

8. Legfontosabb szólam a mondatban az, a melyben az állítmány is van. Ez a szólam vagy magával az állítmánnyal kezdődik, vagy bármely más mellékrészszel, a melyre a beszélő különös figyelmet akar fordíttatni.

9. Az állítmány előtt vele egy szólamba ejtve csakis egy mellékrész állhat; a többi mellékrészek fontosságuk szerint előtte és utána helyezkednek el. Fontosságuktól függ a nyomaték is, a melylyel az illető szólamokat kezdjük.

10. Azokat a mondatrészeket, melyekről a beszélő azt hiszi, hogy a halló előtt már ismeretesek, alkalmas helyen valamely szólamhoz csatoljuk, melylyel szoros egységet alkotnak; vagy pedig a mondat elején szólamelőzőnek ejtjük őket.

11. A szók rendje az előbbi három pontban említett körülményektől függ, s az egyes szólamokban nem is változtathatjuk meg a szavak rendjét az értelem változtatása nélkül. Meg kell még említenem, hogy a szorosan egymásra vonatkozó mondatrészek (jelző, jelzett szó), még ha külön szólamba tartoznak is, mindig egymás mellett maradnak.

12. A szólamok rendjét azonban nem kötik szoros szabályok, s az értelem változtatása nélkül is könnyen változtathatjuk a szólamok sorrendjét a mondatban.

BALASSA JÓZSEF.

Éjszaki vogul nyelvmutatványok.

3.

Uj - āńś kēńśéltāńē ɣoli - ēri'

- 1 *Ujukwé, ujukwé kēńsamlén!*
ujukwé, ujukwé vāramlén!
ɣoli-séri sa'ipā nāj-sāńin
kars jiw lāpin ti pats,
5 *talkwé jiw talʒén ti lapés.*
Uj kēńsamlén, uj vāramlén!
mōléɣ, jūwlé ɣultém supét
nań ɣuripén tārémńé kēlém jelpiń uj,
nań ɣuripén ūlém tal ālné jgmés uj,
10 *akw' pāl saɣén Tārémńé sa'ixatés,*
akw' pāl saɣén Kaltésén sa'ixatés :
ań ās qsiń tārpä tāriń ūlém,
sāt sawlüt ɣqsä ūlém
ɣqsä, vāti ɣujilén ? ! —
15 *Uj kēńsamlén, uj vāramlén!*
jāńi' tārém lāńɣä ɣātäls,
jāńi' pupi' lāńɣä ɣātäls.
nań mōléɣ, jāńi' tārém lāńɣä ɣātlāńé-mos,
kars jiw lāpin sāńin lapńé-mos
20 *lunt nqpmiń, vās nqpmiń sāt sājimén,*
titiń sājim-titén, talɣiń sājim talɣén,
pusén ɣoltāńésāń :
ań ās qsiń tārpä tāriń ūlém
ɣāsä, vāti ɣujilén ? !
25 *ɣoli-séri sa'ipā nāj-sāńikén*

nāñχ kwālmä χumlē at va'itēn ? !

Tāřēm kwālnē jāmēs saukēn

ēlāl voss postili ! —

Tāřēm-χāñ jāñi' turkū āliñētne

30 *χumlē toχ χajtawäkēn ? !*

ēlēm=χqlēs-pī' āśné

χār-nēlm pāχwēñ qutū āliñētne

χumlē toχ χajtawäkēn ? !

ēlēm=χqlēs-pī' āśné

85 *χār-pēs jāñi' sa'irēp āliñētne*

χumlē toχ χajtawēñ ? !

ēlēm=χqlēs-pī' āśné

assin-palit χqsä kasāj āliñētne

χumlē toχ χajtawēñ ? !

40 *Uj kēñsamlēn !*

tī tūr-tēp-šunū saw kwolt,

tī Ās-tēp-šunū saw kwolt

uj vāramlēn !

pākwīñ sispä sāt vōrēn

45 *añ ul nqmsälñ !*

piliñ sispä sāt urkēn

añ ul nqmsälñ !

lāmiñ sispä saw rāśēn

añ ul nqmsälñ !

50 *añ ēlēm=χqlēs-pī' ūnlēné*

porsiñ kwoltē χajtawēñ,

āři-kāsiñ, pī'-kāsiñ

šuniñ kwoltē χajtawēñ :

tīlē kēñsamlēn ujukwē, ujukwē !

55 *ur-lqm=uj, vōr-lqm=uj saukāñ*

vāssi' ul nqmesän !

jāñi' tāřēm tārätēm jelpiñ mākēñ

añ ti kätälantēl nortilēñ.

- Ti xum-pi' xütexlané*
 60 *jäni' tärém, jäni' pupi' sältém kwolkén*
uj kēnsamläln, uj vāramläln!
ti tür-tēp, Ās-tēp šuñiñ kwol,
ti vouta järmak šuñiñ kwol,
ti vouta nuj šuñiñ kwol
 65 *uj xätläln!*
ti xätal ālné āri-kās,
ti xätal ālné pi'-kās
pusén sunsäln!
ti vouta järmak šuñiñ ältul,
 70 *ti vouta nuj šuñiñ ältul,*
pusén nañ-jotén voss šuñilawé.
Uj at at etén tauläné jui-pält,
xoli-sēri šāñikén xätläné-mūs,
xoti-Kaltés šāñikén xätläné-mūs
 75 *jäni' tärém-ta'ilél voss mastawén!*
jäni' pupi' ta'ilél voss mastawén!
xätal ālné tür-tēp šuñiñ pūrin
šāñinné voss joxtxati!
xätal ālné Ās-tēp šuñiñ pūrin
 80 *āšénné voss joxtxati!*
kit tärém-xal, kit kworés-xal
num-pālné minné lūñxén pūsne
jäni' tärém-sujil voss sujtawé,
māñ tärém-sujil-voss sujtawé!
 85 *jäni' āln sujin voss xantlawé,*
māñ āln sujin voss xantlawé!
kit pāl ālné tqwliñ tärémne
pusén voss xōlawé!

Az állatöreget¹ (medvét) költő reggeli ének.²

¹ Medvécske (állatocska), medvécske, ébredj föl!

Medvécske, medvécske, serkenj föl!³

A reghajnal-sugaras (hajfonatos)⁴ fejedelmi asszony, a te anyád⁵ (a nap)

- íme a magas fa ágernyőjére ⁶ jutott (esett, magasan áll),
⁵ íme az alacsony fa tetejéig emelkedett. —
 Medve ébredj föl, medve serkenj föl!
 Azelőtt, [életed] hátrahagyott részében,⁷
 magadformájú égbe tetszett ⁸ (rajzolódt) szent állat,
 magadformájú álomtalanul élő jó állat,
¹⁰ egyik fél szemed (hajfonatod) *Tārem*-ra (az égre föl) tekintett⁹
 (fonódott),
 másik fél szemed *Kaltś*-ra (a kelő napra) tekintett:
 most pedig vastag gyökerű gyökeres ¹⁰ álmot,
 hét medveálomnyi ¹¹ hosszú álmot
 rövid, vagy hosszú ideig fogsz-e még feküdni ¹²?! —
¹⁵ Medve ébredj föl, medve serkenj föl!
 A nagy isen útja kivilágosodott ¹³ (nappal lett),
 a nagy *pupi*' ¹⁴ útja kivilágosodott.
 Te azelőtt a nagy isten útjának kivilágosodtáig, [déséig
 anyádnak a (napnak) a magas fa ágernyőjéig való fölemelke-
²⁰ lőd bukdácsoló,¹⁵ récze bukdácsoló hét patakodat,
 torkolatos patakod torkolatát, forrásos patakod forrását,
 mind bejártad: ¹⁶
 most pedig vastag gyökerű gyökeres álmot
 rövid, vagy hosszú ideig fogsz-e még feküdni?!
²⁵ Reghajnal-sugaras fejedelmi asszony anyácskádnak
 fölkeltét hogyan nem látod?! [csillagocskád]
Tārem fölkeltéhez (a fölkelő naphoz) hasonló szép szemecskéd
 ragyogjon csak előre (tekintsen maga elé)! ¹⁷ —
 A hatalmas (isteni) ¹⁸ khán nagy puskájával levők ¹⁹
³⁰ hogyan futkoshatnak melletted úgy [büntetlenül]?!
 Ember fia tulajdonát tevő
 rénbika nyelv szélességű kópjával levők
 hogyan futkoshatnak melletted úgy?! ²⁰
 Ember fia tulajdonát tevő
³⁵ rénbika-czomb nagyságú fejszével levők
 hogyan futkoshatnak melletted úgy?!
 Ember fia tulajdonát tevő
 rőfnyi hosszú késsel levők
 hogyan futkoshatnak melletted úgy?! —
⁴⁰ Medve ébredj föl!

Ezen tói eledel ²¹ boldogságában bővelkedő házban,
ezen obi eledel boldogságában bővelkedő házban
medve serkenj föl!

Czirbolyatobzos hátú hét erdődre

45 most ne gondolj! ²²

Földi bogyós hátú hét hegyecskédre
most ne gondolj!

barkóczabogyós hátú sok kavicspartodra
most ne gondolj!

50 Most ember fia lakó

szemetes házban futkosnak melletted,
leány vigalmával, fiú vigalmával teli,
boldog házban futkosnak melletted:

ide [tekintve] ébredj föl, ²³ medvécske, medvécske!

55 Hegyi szúnyog, erdei szúnyog [okozta] bajaidra
többé ne gondolj!

Nagy istentől alábocsátott szent helyecskédet
terítéd be ím most kacsóiddal. ²⁴

* * *

Ezen házacskádat, melybe férfiak hódolta (hajlongotta)

60 nagy isten, nagy *pupi'* szállott be,
medve, tedd ébredésed, fölserkenésed helyévé!

Ezen tói eledellel, obi eledellel boldog házat,
ezen finom selyemmel boldog házat,
ezen finom posztóval boldog házat,

65 medve tedd nappalra keltednek helyévé!

Ezt a vége érhetetlen ²⁵ leányvigalmat,
ézt a vége érhetetlen fiúvigalmat
nézd meg mind!

Ezen finom selyem boldogságos birtokát, ²⁶

70 ezen finom posztó boldogságos birtokát,
hadd éldelhessük mind veled együtt! ²⁷

Medvét illető öt éjjeled eltelte után ²⁸

a mint reghajnal anyácskád kivilágosodik,
a mint reg-*Kaltés* anyácskád kivilágosodik:

75 nagy isten ruhájával ruháztassál föl, ²⁹

nagy *pupi'* ruhájával ruháztassál föl!

Vége érhetetlen, tói eledelből álló boldog áldozatlakomád
jusson (*Kaltés*) anyádnak! ³⁰

Vége érhetetlen obi eledelből álló boldog áldozatlakomád
⁸⁰ jusson (*Numi-Tārēm*) atyádnak!

Két ég közötti,³¹ két menny közötti,
fölfelé menő úatdnak megnyílása
nagy isten hangjával hangozzék,³²
kis isten hangjával hangozzék!

⁸⁵ Figyeljenek nagy ezüstöd hangjára,
figyeljenek his ezüstöd hangjára!
A két oldalt levő szárnyas istenek
hallják meg ezt mind!

Följegyeztem a felső szoszvai *Nazšēm-Vol* faluból való *Vaszilij Kirilics Nomin* közlése után *Tārēz-paul*-ban 1888, július 17-ikén. A magyarázó jegyzetek Tatjana Alexejevna Szojtinova asszonytól valók.

Jegyzetek. 1. A medve a vogul mythológiának egyik kiváló alakja, *Numi-Tārēm* dédelgetett gyermeke, ki saját erős óhajtaása következtében bocsátatott alá a földre, hol az igazság s különösen az eskü szentségének őrizete teszi hivatását. Mennyből való leszállásának történetét, földi élete boldog napjait és szenvedéseit, istenfiakkal és emberekkel való küzdelmeit és a leterítettése alkalmával rendezett ünnepek szertartásait egy gazdagon kifejlett énekköltészet tárgyalja, melynek egyik mutatványa a jelen ének is. Mint afféle «földi istenke» (*māzhar-tārēm, pupakvé*) hall mindent, s lát mindent akkor is, ha távol van; a vogul beszédet érti (*mañsi lātiñ χōli*) s nem szíveli, ha róla tisztességtelen hangon beszélnek, vagy ha akárcsak fontos ok nélkül emlegetik. «*Takw' ūnlēnē jelpēñ sgrnikvé, akw' jēmt-ke tawān nauyatimēn*: mindig csak őt, a szent aranyoskát piszkálgatjuk — üljön csak ő magában (azaz: ne kívánjon engem is magához)!» kiáltja föl egy ízben Szojtinova, midőn Reguly déli nyelvű medvéenekeinek megfejtésével bajlódttunk s midőn hébe korba magyarázatképpen valami medvetörténetkét beszélt el oroszúl, semmi áron sem volt rábírható, hogy ugyanazt vogulúl adja elő. Ez a félelem, illetőleg tisztelet teszi azt, hogy a vogul a medvére vonatkozólag különös műnyelvet (*uj-lātiñ*) alkotott, melyben minden fogalom a rendestől eltérő szóval, vagy

körülírásokkal s képes kifejezésekkel jelölődik. Így pl. — hogy csak az éjszaki nyelvjárás keretében maradjunk — a medvének elnevezései: erdei öreg (*vört ālné ājkā, puĵin ālné ājkā*), állatöreg (*uj-āñs*), földházas állat (*mā-kwoliñ uj*), istenke (*pupakwé* — így nevezik specialiter a nők), vagy κατ' ἐξοχήν «állat» (*uj*). Szigvai elnevezések: húgocskám (*jiikēm = nē uj*, nősténymedve), öcsikém (*apsikēm = ĵum-uj*, hímedve). Az ének nyelvén: erős állat (*ūūrēm-uj*), vadon állat (*ūnt-uj*), nagy állat (*ōnte vojle*), szent állat (*jelpiñ uj*), nyírhéj-booskoros férfi (*sās nārāñ ĵum*) stb.; ha embert ölt s bosszú hangján szólnak róla: *samiñ Ūtpi* «nagy szemű Ūtpi (ördög)» (l. a *Kul-ātēr kaj-sqw*-hoz csatolt 14. sz. jegyzetet). A mai nyelvérzék szempontjából talán a szigvai *āsĵĵ, osĵax* s a lozvai *tāraw, tārāw* «medve» jelentésű szók volnának ez állat igazi, nem képes kifejezésű nevei; ámde az elsöre nézve v. ö. a középlozvai és pelimi *āsĵĵ* «suba» szót, a második pedig a tavadai *tārēñ* változattal együtt a *tārēm* szóval látszik egybefüggőnek (v. ö. *pupakwé* «istenke» és «medve»). A medvebocs, ha egy éves: *sūsām* (ettől *sūs*-«elágnazni, szétoszlni»); — medvéről mondvá: «sz űlni»), ha két éves: *ĵasū palp squtēr* hosszú füles — (?) Hasonló műszók a medve testrészeire: *āwa* fej | *saw, ĵōs* csillag, *sa'i* hajfonat = medveszem | *āñkwél* levágott fatörzs, fatönk = m. fül | *atējēñ-ut* szagló valami = m. orr. | *norma* (Szig.) állás, polcz = m. ajak | *saji'*, *añsēr* medvefog | *ĵqsuj*, Szig. *kuś* medvenyelv | *pori'* fűszár = m. torok | *ĵum-puñk sajtēlpi* emberfő rothasztó = m. has | *ĵāp* csolnak = m. mell | *pus-ĵiw* üsttartó fa = m. hát | *tari'-pākw* fenyőtoboz, *ētĵēlap* éhező = *simā*, szíve, gyomra | Szosz. *ĵultĵĵĵ* (v. ö. *ĵ. mā* ingovány, *ĵultĵinti, ĵultĵi* inog, reng pl. a föld) = m. tüdő | *ĵulaz* holló = m. máj | *tāp* medveepe (v. ö. tavadai: *tēp* = közvogul *vośrēm* epe, magy. *epe*, finn *sappe* stb.) | *ñoli'* kígyó = m. bél | *vort sol'* kemény fából való nyárs = m. himvessző | *rāinā* a nőstény medve nemirésze | *ĵansāñ pāsū* tarka kesztyű = m. far | *ĵulā* a nyári sátor előkaróira keresztbe fektetett rúd = m. borda | *ūs* város = az előlábak czombja | *saktās* a hátsó lábak czombja | *kātlā, kātlām, kātlāp* előlábak (v. ö. *kāt* kéz) | *polĵēs, sĵpĵek* csizma = hátsó lábak | *pōt-ĵar pattā, pōtrēs pattā* m. talp | *śukēm* cipő, papucs = hátsó m. talp | *ñās* vasmacska = m. karom || *squs* m. vér | *śimi* m. csont | *ulām* ruha = m. hús | *kasāj-lĵñĵ* kés útja = m. hāj | *kūrmak* kiol-

vasztott m. zsír | *sāxi* suba = m. bőr | *sāxi-pun* subaszőr = m. szőr | *zul* m. szar. A medve cselekedeteire vonatkozó különös műszók: *ātīli*, *ātīlayti* nagy lépésekkel ugrik; *āt*, *ātīl* m. ugrás | *tārmati* az emberre «ereszkedik», veti magát | *līlti* «lehell», dühösen ordít | *kurxi* morog | *sāxi punanū ēlāl sāsīpiānū* «előre önti subája szőrét», fölmered a szőre | *portēšli* bagzik | *sūnsi*, *sūsi* szűl | *sōszati* «előmlik», meghal | *ēlēm-χlēs ūnlēnē kwolnē va'īli* az ember lakta házba «leszáll», midőn t. i. leterítik s hazaviszik | *va'iltawē* «leszálltatatik», leterítettetik. Külön elnevezések vannak a medvevadászat alkalmával használt eszközökre is, pl. *nīr-le'ipā* vessző farkú = eb | *sijīn turēp* hangos torkú = puska | *tal'xiīn sol* hegyes nyárs = jégtörő vas, ha medve ellen használják | *mānχw* fok (fejsze -f.) = *sa'irēp* fejsze | *sol* nyárs = kés | *nuriīn ut* akasztó karikás valami = az űst melyben főzik | *kiwriīn ut* üreges valami = a tálteknő, melyből eszik | *sakwalik* szarka = a nagy fakanál, melylyel az űstből húsát kimelik | *voikēn ut*, *vit ajn' ut* fehér valami, vizet ivó valami = a gyaluforgács, mellyel az edényeket letörülük (*ossī'*), midőn a medvehús kerül bele.

2. Midőn a medve fejét s teljes bőrét hazavitték deszkaállást készítenek számára; ezt posztóval, selyemmel, drága bőrökkel megrakják; azután reahelyezik a medvefejet, melynek fülére és szemei elé mindenféle ezüstitárgyat, az istenke (*pupi'*) szent edényeit és csecsebecseit, rakják oda. Azután lehető víg tor következik, mely hím medvénél öt napig, nőténynél négy napig tart szakadatlanul éjjel-nappal. Ezen tor alkalmával játsszák a medvebohózatokat (*tūllēp*) s a medvetánczokat (*uj-jēkw*); ugyancsak ekkor éneklük a medveénekeket is. Ez utóbbiaknak megállapított ritualis sorrendje van. Az első t. i. minden hajnalban, az első napsugarak jelentkezésekor a költő, vagy reggeli ének, melyben a medvét erős álmából költögetik. A második, melyet három személy különös díszruhában, sapkásan s övvel felszerelve hajlongások közben ad elő: a medve mennyből való leszállásának éneke (*numēl va'īlēm ēri'*). A harmadik a medve üldöztetésének, illetőleg a «Világot néző férfiú» nevű istenkétől való eljuttetésének éneke (*Mir susnē-χum va'iltēnē ēri'*). Ezután következnek a többi medveénekbeli műfajok határozatlan rendben. Az utolsó a «tanító» (*uj χaištēnē ēri'*), vagy kikísérő ének (*saχwāsane ēri'*, *parne ēri'*).

3. *vārēmlī, vōrēmlī* az éjszaklozvaiban a medve ébredésének specialis műszava. A szigvaiban emberre is mondják *nāñχ-vārēmlī* fölserken. Alapjelentésére nézve az éjsz. osztják *vorlal-* glänzen, magy. *virrad*, mord. *varhmede-* tagen, hell werden adhatnak tájékoztatást. A 65. sorban synonymja: *χätli* «nappalodik».

4. *χoli-sēri* vagy *χoli-sēri pāñχw* утренняя заря, reggeli hajnal. — *χätel-sa'i* napsugár, tkp. nap-hajfonat. A vogul is, mint a primitív műveltségű ember általában, maga formájú embernek, illetőleg hős férfinak, vagy nőnek (lásd az 5. jegyz.) appercipálja a napot. A napsugarak az ő fürtjei, hajfonatai (az éjszaki vogul és osztják férfi is két hosszú hajfonatot hord); midőn a nap a sűrű fölhek mögül sugárkévét bocsát, ez az ő «k e z e»: *χätel-kät*; tavadai nyelven így beszélnek: *khätel tqkhlg-pqskhq nuñ-mästil* a nap felölti a kucsmáját és kesztyűjét = sugárzik, *khätel ju-khqrqtal* a nap betekint, besüt a (szobába). Azért mondja az ének a «Világot néző férfiú» solaris mythosalakról: *Sqrni-ätēr kwonü kwäli, saçä tārēmti*; *taw saçät χätel tot lüli, taw saçät et-pös tot lüli* az Aranyhős kikél, hajfonatját kibontja; az ő hajfonatján ott áll a nap, az ő hajfonatján ott áll a hold; s ugyanigy a hajnalt, illetőleg kelő napot személyesítő *Kaltēs* istennőről: *Sqrni-Kaltēs kwonü kwäli, saçä tārēmti*; *taw saçänel χätel pokapi, taw saçänel et-pos çulüli* az Arany-Kaltēs kikél, hajfonatát kibontja; az ő hajfonatából kél ki a nap, az ő hajfonatából emelkedik ki a hold (Az ég és föld elöntetésének éneke).

5. Hogy az éneknek e kifejezése: «a reghajnal sugaras (hajfonatos) fejedelmi asszony a te anyád» tényleg a napra vonatkozik, ha egyébként a további tartalomból is ki nem derülne, kétségtelen a *Kul-ätēr* hymnusának következő helyéből: «holnapi napon, midőn a tüzes nap, a mi fejedelmi asszony anyánk (*āršēñ χätel nāj-āñküw*) atyja (*Numi-Tārēm*) házának tetejére (az égre) emelkedik, szél támad». Érdekes jelenség, hogy az éjszaki vogulban és osztjákban a «nap» (sol) jelentésre a közönséges *χätel* szón kívül a *nāj* is járja, mely különben «fejedelmi, előkelő asszony, istennőcske» értelemben ismeretes. Ez t. i. a nap eredeti, mythikus apperceptióján alapuló kifejezés, mely szerint, mint az előbbi idézetekből is látjuk a nap egy szépséges asszony, istenek és emberek ősanja. Ez ének egyik alább következő helyéből (l. 73. és 74. sor) megtudjuk közelebbről, hogy ez a napasszony a *Kaltēs*

asszony, kinek solaris természetét igazolja az előbbi jegyzet idézete is. E női alakon kívül ismer a vogul-osztják mythologia egy férfi solaris alakot is, az énekekben és imádságokban dicsőített «hét világot körüljáró napsugaras (hajfonatos) Arany fejedelmet» (*Sarñi-ätër kaj-squr*), más nevén «Világot néző férfiút» (*Mir-susné-žum*), kinek «hajfonatján ott áll a nap» (l. a 4. jegyz.). A két alak mythikus jelentése úgy látszik eredetileg különbözött; a *Kaltés* t. i. a biborban előmlő, ki nem bontakozott kelő napot, a hajnal t jelentette; az «Aranyfejedelem» (*Sarñi-ätër*) pedig a magasban tündöklő, a sötétségből teljesen kibontakozott napot. Ezért nevezi az ének a napasszonyt «reg-*Kaltés* anyácskának» (*žoli-Kaltés sañikén*), megfelelőleg a parallel «reg hajnal anyácska» kifejezésnek (u. i. 73. és 74. sor); ezért mondják róla, hogy «az ő hajfonatából kél ki a nap (míg az Aranyfejedelemén «ott áll a nap»), az ő hajfonatából emelkedik ki a hold». Kifejezi e különbséget a két mythosalak közt levő geneticus viszony is, t. i. az Arany-fejedelem a *Kaltés*-asszony fia (innen: *Ēkwä-pi' piriš* «Asszonyfi fiúcska» neve is), illetőleg más relatiók szerint: unokája és öccse; ez a mythos nyelvén — mint más népek mythológiájából számos analogiával bizonyíthatni — annyit jelent, hogy a nap utána következik a hajnalnak.*)

6. *läpi* место на деревѣ, откуда сучья пойдуть, az a

*) Úgy sejttem e mythicus felfogás alapján lesz megfejthető a magy. *nap* szó is, mely egy vogul *nāj-pi'* «asszonyfi» (= *Ēkwä-pi'* = nap) összetételnek ép úgy megfelel mint a magy. *nép* szó elemei (l. MÜgsz. *nő*, *né* cikkét) a vogul *nē* nő, *pi'* fi szók *nē-pi'*-féle összetételének. A magy. *nő*, *né* mélyhangú mását amúgy is kimutatta Szinnyei (Nyelvőr XIX.) a magy. *leány* szóban. Az itten jelenkező **naj* (*leány* = **lajány*, **najány*) pontos mása a vogul-osztják *nāj* «nő» szónak, úgy, hogy a magy. *nap* mai hangzásához **najp*, **náp*-féle hangfejlődésen át juthatott, mely utóbbi alak meg is maradt még az őrségi *mináp*, *tennáp* szókban (l. Nyr. Kalauz 38. l.). A napimadás minden éjszaki népek természetes ősvallása s igen érthető, hogy a magy. *nap* szóban is — ép úgy mint a vogul-osztják *nāj* «nap» szóban — mythologiai residuummal van dolgunk. Ha helyes Budenz felvétele, hogy a magy. *isten* «atyácska»-féle eredeti értelmével a *Numi-Türēmā šikēm* «N. T. atyácskám» kifejezésnek mása, úgy a *nap* szó egy második nyoma a magyar és vogul-osztják népek közös mythologiai fölfogásának.

hely a fán, a honnan az ágak kezdődnek; a fa koronájának alsó ágernyője.

7. прежде, назадъ тому время; előbb, a mögöttünk levő időben. — Ugyane kifejezés megvan a lozvai vízi szent (*Lūsm-vit jelpiñ*) imádságában is.

8. *kēli* = *nāñki* látszik, pl. *tot viʒir tār kēli* ott vörös kendő látszik, piroslik (туть красный платокъ краснѣеть) | *χālālpi tārñē kēls* a festék belement (ткп. látszóvá lett) a kendőbe (краска въ платокъ вошла, платокъ подкрасился) | *ta'ülēm nār punñē kēlwēs* ruhám befestődött a zöld fütől (платье мое зазеленилось отъ травы) | *kēlil, kēlālpi* festék (краска). Tehát *tārēmnē kēlēm jelpiñ uj*: égbe rajzolódott szent állat. Ez czélzás a *mā kwolīñ uj sqw* «a földházás állat csillagára», vagyis a medvecsillagzatra, a mint a kis gönczölt nevezik. A «jávorecsillag» (= nagy gönczöl) énekében is azt olvassuk, hogy *pēsüʒä sa'irēm nūlā la'īlčp uj tārēmnē nāñχ ta kēlejis* a czombja levágott négy lábú állat (a jávor) most fölrajzolódott, föltetszett az égbe (*χuritā nāñχ-χanszχatēs* alakja fölíródott).

9. *sa'i* hajfonat = *pupakwē sqwä*, a medve szeme (*tūjtnē lātīñ*, titkos szó). — *sa'izati* = *sunsi*; ткп. «fonódik», pl. *ātēm akwän sa'izatēs* hajam összefonódott (мои волосы вмѣстѣ сплелись). A mondat értelme ez: azelőtt, medvécske nem aludtál így; a reggel ébren talált, a te szemed sugara s a kelő nap sugara összefonódtak: hogy van, hogy most oly mely álomba merültél?!

10. *tār* gyökér; *qsiñ tārpä tārīñ ülēm* (крьпкйи сонъ) a hősi-és medvéénekekben számtalanszor ismétlődő szólás a «mély» álomra, mely mint valami vastag gyökér a fát a földhöz úgy köti le az embert fekvő helyéhez.

11. *saulät*: *ülēm lātīñ, junsenē lātīñ (uj tūjtaχtnē lātīñä ti)* «álmot, szunnyadást jelentő szó (az «állat» — t. i. a medve — elől rejtőző kifejezés ez). — Ritka (csupán medvéénekekben előforduló) s alapértelmére nézve előttem homályos szó. A Világot-ügyelő-férfitől való «leszállíttatás» (leterítettés) énekében van egy másik adata: *akw' pāl āñkwēl-pālkēm χujñē ülēm sāt saulätñē minīlawē*; *akw' pāl āñkwēl-pālkēm χöntelāli* egyik fél füleeskémet fekvő álombeli hét medvéálom (t. i. erős álom) járja; másik fél füleeském [ellenben ébren] hallgatózik.

12. долго-ли коротко-ли будешь спать?! Прежде ты такой

не былъ, зачѣмъ ты теперь такъ долго спишь? soká, vagy keveset fogsz-e még aludni?! Te azelőtt nem voltál ilyen, mit alszol te most olyan soká?

13. день сталъ, nappal lett. — A «nagy isten, nagy *pupi*» kinek útja kivilágosodtáról itt szó van, nyilván a «földek hét vidékét, vizek hat vidéket bejáró» solaris alak: *Numi-Türém*, vagy a vele rokon *Mir-susné-çum Sqrni qter*. Egész közönséges szólás a mythos nyelvén, hogy a nap, mint valami vándorló hős járja be pályáját; jusson csak itt eszünkbe a zoltár (19.) verse: «és ő (a nap) mint vőlegény lép ki menyasszonya sátrából, örül mint egy hős, hogy befutja pályáját.»

14. *pupi* és *türém* synonym fogalmak. Mindkettő vallásos tiszteletben álló mythikus személyt, istenkét jelent; csak hogy míg az utóbbi működése terét főképpen a magasban, az égben képzelek; a *pupi* határozottabb vonású és functiójú földi istenke, kinek bálványképét is faragják. Kifejezik e külömséget a hősi énekekben és imádságokban gyakran található következő epithetonjaik is: *numel minne tqwliñ türém, jolel çajtné la'iliñ pupi* fönnt járó szárnyas istenke, alant futó lábas *pupi*. Hogy itt a «nagy *pupi*» égi útjáról beszél az ének, az csak a parallelismus kedvéért történik, mely megtűri sőt kedvelli némely esetekben az ellenmondást; v. ö. pl. az *Ajäs* isten énekében: «egy kötélre kötött h é t áldozatot hoznak ök, egy kötélre kötött h a t áldozatot hoznak ök» (38. sor); vagy «h é t ég közében, h a t ég közében (u. o. 98. sor).

15. *lū jāñkelmat jol-nqps* a ló belesülyedt a mocsárba (утонула, завязла) | *sajim* = *sas* patak, folyócska (рѣчка).

16. прежде, пока свѣтала, ты всѣ рѣчки, всѣ вершины, всѣ усья, всѣ прохаживалъ; теперь зачѣмъ ты сталъ такъ долго спать? te azelőtt, míg kivilágosodott, mind a folyócskákat — mind az ő forrástájékukat, mind az ő torkolatukat, mind bejártad, mind elvégezted; most pedig miért adtad magad ily hoszszú alvásra?

17. богъ какъ свѣтаеть, твои такіе глаза пусть свѣтають, пусть смотрять! » az isten (ég) kivilágosodásához hasonló [fényességű] szemed világosodjék ki, tekintsen előre», lássa mi történik magad körül, mint futkosnak melletted nagy puskás, nagy fejszés, széles kőrpjás emberfiak.

18. божьяго царя большое ружье. — Az «isteni» jelző nem

vallásos czélzatú, hanem «isten hatalmával uralkodót» jelent; más helyen (*χulēm-pauliñ nē-uj ē.*) egyszerűbb *χān-turkū* változatát találjuk. Megjegyezzük itt, hogy a vogulok vadászfegyvere többnyire hadi használatból régóta kikerült kovás, taplós katonai puska; ezért nevezi az ének «czár (v. khán) puskájának». | *turkū* az orosz *дробовикъ* »srétpuska» szó elrontása.

19. люди мимо тебя бѣгаютъ ружьемъ и ты все еще спишь; прежде это не возможно было: emberek fegyverrel szaladgálnak körülötted s te egyre alszol; ez azelőtt nem volt lehetséges. — *jāni' turkū ālinētnē, pāχwēñ autā ālinētnē, jāni sa'irēp ālinētnē* kivételes, pusztán az ének nyelvében található szerkezet: a rendes beszédben instrum. -l ragos névszó (*turkūl, autāl ālinētnē*) volna itt helyén. Analog példák: *χār-nārēm jāni' sa'irēp ta-kwoss sa'irilāliti: tātēl ālnē ūs-ūgul ness ta sa'irilāliti* rénbika-lapoczká nagyságú fejszével hiába vágja: csak amúgy az üresen levő czombhúst vágja (eltéveszti a czélt a vadász s nem a valóságos, hanem a képzelt czombhúst vágja, azaz a levegőbe suhint fejszéjével) *χārēm-pauliñ Tomil-ē. || ūlilū χum takwsi-χul jāmēs nur-jiw, tūjā-χul jāmēs nur-jiw akwāt ti tūle'it* négy férfi ősi hal jó nyársán, tavaszi hal jó nyársán íme együtt állanak (értsd, a hősnek kilövött nyila négy férfit fűzött fel magára, úgy hogy ezek úgy állanak rajta, mint nyársra fűzött halak). *Ta'it-kwołl ājkā tēriñ ērjū | jelpiñ tumpēn nāñχāl tuštēnē tāriñ jiw tārū nāñχāl tuštawē* szent szigetedet fölforgatott (felfelé állított) gyökeres fa gyökere képpen fölforgatják. *Ta'it-talēχ ājkā tēriñ ērjū | molēχ patnē rakusam tī' patilān!* gyorsan eső esőszem ként esetek ide! *Vit-jelpiñ sātmiłū.*

20. человекъ рожденный сынъ какъ мимо тебя бѣгаетъ широкимъ коньемъ, какъ бычій языкъ: ember fia hogyan futkos mint bikanyelv, oly széles kopjával.

21. Az énekekben állandó szólás a jómódúság kifejezésére: *tūr-tēp šuñ, As-tēp-šuñ* «tavi eledel, obi eledel boldogsága (bősége)». A «tavi eledel» főképpen a kárászhal (*tūr-χul* «tavi hal»), melyek a vogulok tavaiban rendkívül nagyok s igen ízletes húsuak. Az «obi eledel» a tengerből a folyókba ereszkedő hal.

22. ты не думай больше о твоёмъ кедровникѣ; ты теперь въ богатомъ домѣ живешь, у тебя все есть передъ тобой на столѣ, куда тебя посадили: te ne gondolkozzál többé a te czir-

bolyafenyvesedről; te most gazdag házban lakol, előtted van mindenfelé azon az asztalon, hova téged ültettek.

23. сюда обратись, смотри наше веселье, смотри какъ молодежь играетъ! ide fordulj, nézd a mi vígságunkat, nézd mint játszik a fiatalság!

24. Az ének e helyének következő az értelme: te most ne gondoldj semerre, sem czirbolyatobzos erdőidre, sem bogyótermő hegyeidre, sem a sok szűnyog okozta bajokra: te most ide figyelj a mi vígságunkra; mert ide a nagy isten akarata rendelt téged (nem emberfia kényszerített); azt a szent helyecskéd, melyet kacsóiddal befödsz, ő bocsátotta számodra alá.

25. это не шабашное, долгое дѣтское веселье смотри! ezen meg nem szűnő, hosszú gyermeki mulatságot nézd!

26. *ältul* богатство, gazdagság; tkp. «birtok, a mi je valakinek van», az *äl-* «lenni» igétől (mint *pöréntul* vájógyalu forgácsa; v. ö. *pöri* gyaluval váj, pl. ladikot, *pörnü* vájógyalu | *kāstul* istenidézet; v. ö. *kāst-* emlegetni); *ältuliñ gum* módos, gazdag ember.

27. дай всѣмъ намъ жить съ тобою съ этимъ богатствомъ: add, hogy mindnyájan veled együtt élhessünk ezen gazdagsággal. — A finom selyem posztó, melynek boldogságos birtokáról itt szó van, a medvefej elé van leterítve, vagy letéve.

28. *gum-uj at et-ültä jekwawé*: a hímmedvét öt éjjelen át ünneplik tánczokkal.

29. Midőn a medvét végső útjára kísérik, felöltöztetik mind amaz ékességekkel, melyeket áldozat alkamával a *pupi*ⁱ-ra szoktak rakni; szokott ott lenni nyusztbőr, selyem, posztó s különösen ezüst keréklemezek, tányérkák, állati alakok stb. Ezért mondja az ének: nagy isten, nagy *pupi*ⁱ ruhájával ruháztassál fel.

30. духъ жертвы, жтвы, которую мы тебѣ ставили, пусть матери твоей, солнцу достанется: az eléd tett áldozatnak, ételeknek illata jusson anyád, a nap elé. A medve ép úgy mint a *pupi*ⁱ az emberek áldozatait az égi főbb istenek elé viszi.

31. A két ég, melyekről itt szó van: a *numi tärém* felső ég, menny és *joli tärém* alsó ég, föld. A medve fölszáll (mint máshonnan tudjuk vashágesón) *Numi-Tärém* atyjához a földről az égbe; ezt mondja az ének a két ég közötti út megnyílásának. Orosz fordítása e helynek: когда твоя дорога между небомъ и землей на верхъ откроется.

32. ЗВУКЪ ТВОИХЪ СЕРЕБРЯННЫХЪ УКРАШЕНІИ, КОТОРЫМИ МЫ ТЕБЯ УКРАШИЛИ, ПУСТЬ СЛЫШНО БУДЕТЬ: melyekkel mi téged fölékesítettünk, a te ezüstékségeid csengése, hadd hallassék! — Midőn a medvefőt a falu apraja nagyja végső útjára, az erdőszélre kíséri: a rajta elhelyezett ezüst karikalemezek és tányérkák nagy csillingelést visznek végbe. Ez nagyon kedves hang a medvének, ezt hallaniok kell az égben őt két oldal felől fogadó szárnyas isteneknek is. Más énekekben is nagyra van a mennybe szálló medve ezzel a hanggal, így mondja pl. az egyikben: *jüni' pupi' lüñän-ke tärätawem : jüni' aln sāmliñ sujil tärätawem ; māñ pupi' lüñän-ke tärätawem : māñ aln sāmliñ sujil tärätawem* : ha a nagy *pupi'* útjára bocsáttatom : nagy ezüst hangjával bocsáttatom ; ha a kis *pupi'* útjára bocsáttatom : kis ezüst csengő hangjával bocsáttatom. *Mirsusné-γum va'ilténé eri' Anjü-pault.*

4.

*Tam pūsēm pauliñ puuñ Kirä ājkä māñ āri Tārja
ērēm ēri'.*

- 1 *Kirä ājkä āškēm sēlsēm
sir lūlit kit γqptēmē
ñār-γāγmilt ünlim γāγtwäsēm.
supi'-siskwē saw urkēm-pält joztäsēm,*
5 *supi'-siskwē saw ñār-kēm-pält joztäsēm.
sätēr sālīkänēm γalnē tēliläsēm ;
pori'-talēγ jāmēs kwolkwē ta tuštäsēm.
sālīkänēm jui-pält jāmimē
ñārākāγēm pāsłēsēi' ;*
10 *vaγiñ nē va'em γālēs,
jāriñ nē jārēm γālēs.*

- γqnal am jui-pälēmt
ti pasān voipi γūrēm ñār-kēm,
ti uläs lūlit γūrēm urkēm*
15 *γoti nērišné jāmawēt ?
ti Kirä ājkä jāmēs āškēm*

sēlsēm sātēr sālīkänēm
χoti aul nērisné χulte'it?
ti porī'-talēχ jgmēs kwolkēm
 20 *χoti aul nērisné ānśawé?*
am χajtelēm jāmuñkwé χot tūli?!
am χajtelēm ānśuñkwé χot tūli?!
ti pasān voipi χurēm nārkēm,
ti ulās tūlit χurēm urkēm
 25 *tistimé ūnlē'it,*
tūnśimé χulte'it.

Am jui pālēmχ χultné āχin,
am la'il-jorēmne tūlné pīχēn
ti pasān voipi χurēm nārkēm,
 30 *ti ulās tūlit χurēm urkēm*
akw' toχ voss ērχawé,
akw' toχ voss ūlīlawé!
ti kātā māštēr nē varēm
χotāl ālné la'iliñ uj χansä,
 35 *χotāl ālné tawliñ uj χansä*
akw' toχ voss vārawé,
akw' toχ voss jūntawé!
ti kwosēr sispā jgmēs vāj
akw' toχ voss vārawé,
 40 *akw' toχ voss jūntawé!*
am ūsnēm jui-pālt
ti am sūp-ēri' χurēm ūlim,
ti am nēlm-ēri' nīlā ūlim
χoti aul āśēmne
 45 *akw' toχ voss ūlīlawé,*
akw' toχ voss ērχawé,
akw' toχ voss mojtawé!

A *Tampūsem*-falvi gazdag Kirä öreg kisebbik leányának Tárjának énekelt éneke.

- 1 Kirä öreg atyácskám szerezte
kerítésrúd magasságú ¹ két rénökröm
az Urálbércz-hágón ülve vitt föl. ² [tam,
Tokhal háta-cskájához hasonló ³ sok hegyecskémhez jutot-
5 tokhal háta-cskájához hasonló sok Uralbércze-cskémhez jutot-
Ezer rénszarvaskám közé elegyedtem⁴; [tam.
fűszár fejéhez hasonló szép sátorkát állítottam. ⁵
Rénszarvaskáim után járva
cipőcskéim elkoptak; ⁶
10 erős nő, erőm elfogyott,
hatalmas nő, hatalmam elfogyott.

- Egykor majd én utánam (értsd: halálommal)
ezen asztal alakú három Urálbércze-cskémet,
ezen szék magasságú három hegyecskémet
15 micsoda nőcske fogja majd járni?
Ezen Kirä öreg jó atyácskám
szerzette ezer rénszarvaskám
mi fajta nőcskének fog [öröktől] maradni?
Ezen fűszár fejéhez hasonló szép sátorkámat
20 mi fajta nőcske fogja majd bírni? [én? ⁷
Hol van (áll) olyan, ki úgy tudjon járni [a rénekkal], mint
Hol van olyan, ki úgy tudja [őket] tartani, mint én? !
Ezen asztal alakú három Urálbércze-cském,
ezen szék magasságú három hegyecském
25 szomorkodva fog ülni,
sírva fog hátramaradni.

- Az én utánam maradó leány,
a lábam nyomába lépő (álló) fiú
ezen asztal alakú három Uralbércze-cskémet,
30 ezen szék magasságú három hegyecskémet,
épp úgy énekelje meg, [mint én],
épp úgy lelje bennük gyönyörűségét, ⁸ [mint én] !
Ezen mesterkezű nő ⁹ (keze mester nő) készítette

- mindenfelé élő lábas állat hímzése,
 35 mindenfelé élő szárnyas állat hímzése,
 ép úgy készítessék majd,
 ép úgy varrassék majd!
 Ezen, a csikos evet ¹⁰ hátához hasonló szép rénbőr-botos¹¹
 ép úgy készítessék majd,
 40 ép úgy varrassék majd!
 Az én halálom után
 ezen szájénekbeli három vígalmam,
 ezen nyelvénkbeli négy vígalmam,
 valamelyik hugomnak ¹²
 45 ép úgy legyenek gyönyörűségére, ¹³ [mint nekem],
 ép úgy énekelje el [öket],
 ép úgy regélje el [öket]!

Följegyeztem ez éneket a felsőlozvai *Karp-jā-tit paul*-ból való Anna Ivanovna Ukladova asszony közlése után *Tārēz-paul*-ban 1888. június 14-ikén. Az utolsó hat sor egy változatból való toldalék, melynek közlője: Tatjana Alexejevna Szotyjinova.

Jegyzetek. Ez ének állítólagos szerzője Tārja Kirilovna Рахтjároва, a Рахтjár nemzetségből való dűs Kiril (богатый К. Томенскій) kisebbik leánya, ki a hatvanas években múlt ki mint viruló hajadon. Halála előérzetében megsiratja réneit s a hegyeket, melyeken őket legeltette. Kívánja, hogy magához hasonló ügyességű utódra jussanak. — 1. какъ жердь городьбы высокiй быкъ | 2. хāхтiл а хāñи «hág» ige származéka, «meredek hágó» jelentésű (крутая гора: «anhöhe, ansteig» Reg.); хāхт- ugyanez ige causativuma. — оленя меня сидящую на высокiя горы вывели, подняли. Hogy a rének ülve vihették fel a hágón a nélkül, hogy a szán fölborúlt volna, a rének ügyességét és erejét jelenti. | 3. похожiя горы на хребеть осетрины. | 4. тiл- keveredni, elegyedni (смѣшаться): vit rāktiñäi' tēlils a víz zavarossá lett, sárossá keveredett (мутна стала); хот-tēlilāsēm összezavarodtam, eltévedtem (pl. a számlálásban). — въ табунъ тысячи оленей смѣшалася, въ табунъ зашла. | 5. какъ у дудки вершина, поставила я тутъ хорошую юрту. | 6. за тысячей оленями ходила, мои обутки продыровались. | 7. хотēл хāнтjати тамлiñ nē ам хāj-tēlēm jāтiñкwē sālīkänēm jui-pālt гдѣ такая найдется, какъ я?

по моему ходить гдѣ досталось? какой бабешкѣ достанутся; можетъ-ли она ихъ править? можетъ быть она лѣниться станетъ. | 8. *ūli vígalom, gyönyörűség* (веселье); *ūlili gyönyörködik, vígad* (любоваться, веселиться). | 9. она мастерица была, вышивала всякія вышивки крылатыхъ и звѣрей (*6 ügyes kézi munkás volt, mindenféle szárnyas és lábas állat alakját ki tudta hímezni*) | 20. бурундукъ (*sciurus striatus*). A rénbőr-botos kivarrása olyan mint a csikos evet háta. | 11. *vāj* «harisnya», de itt *jārén vāj* «szamojéd harisnya», illetőleg kivarrott rénbőr-botos (юнта) értendőik. | 12. *ās* племянница *unokahúg* | 13. какъ я съ ними забавлялася, какъ я пѣла, также пусть и они любятъся и пѣли надъ этими камнями (уралами).

5.

Éjszaki vogul szólásmódok a közbeszédből.

1. *Nañ kant-šajl, kakrén-kéurt akw'-mūs miryi*: te haragvó zivatar, mindig dörög a belsődben = mindig haragszol | *simkénness miryi, ta'ints kantél* szivecskéd csak úgy dörög, megtelt haraggal | *kant-šajl!* te haragzivatar! = hirtelen haragú | *ūrék-šajl!* te hazugságzivatar! = te hazug, хлопуша (*akw'-mūs urki* mindig hazudik) | *lawēñ gum lawēñ nqmt zajte'in*: всегда сердился, злость имѣешь: *dühös férfi dühös elmével futsz* = felforrt a dühöd.

2. *Puuñä pusjelim sarän tiste'in, ūnle'in*: кручинился сидишь, какъ богатства отбили зырянъ: *úgy ülsz, búsúlsz, mint egy zürjén, kinek a gazdagságát elrabolták.*

3. *Ti vārñe polsántél tujiän-ke ūñkweñ xälä vārijin, tölän-ke jāñkēñ xälä vārijin*: этими клеветами лѣтомъ меня сдѣлаете покойникомъ черви сидятъ, зимою застылымъ покойникомъ: *ezen rágalmaitokkal engemet, (ha) nyáron nyüves tetemmé csináltak, (ha) télen jeges tetemmé csináltak* = megsztek, agyonkínóztok rágalmaitokkal.

4. *Nañkin ūñl vortsén*: magadnak állítottál föl kelepczét = tetted bosszút von maga után.

5. *qxsér-lē'i tārātañkwe saka māsťer qsen*: róka farkat ereszteti, abban nagy mester vagy = nagyon ravasz vagy.

6. *Lēřēm jol-tayāpim āli*: a farkam leakadt = le vagyok kötve e helyre, nem mehetek sehová.

7. *Tari-pākw mān simkēm ʒqut-jiw ta'ilēn lumtē kwossnāt sujti*: úgy érzem, mintha fenyőtobozhoz hasonló kis szivecském szurok-fenyő teljes parázsában égne = nagyon fáj a szívem.

8. *Taw kwalāü jāhtnāi' jēmts, ta-kēm nētā-pālt molēmlī*: онъ все равно, какъ веревку рѣжетъ, такъ онъ къ женѣ торопится: ő olyanná lett, mintha kötelet vágna, úgy siet a feleségéhez.

9. *Manēr jōřriñ suj, manēr ʒōřriñ suj tot sujti?* что-за стукъ, что-за громъ поднялся? micsoda zaj, micsoda lárma van ott? (A padlásan jártak, erre vonatkozott a kérdés).

10. *ʒūn ūsnē sorēm a'ĩmtal?! āřim-mā'ēs puñkēm jūw-pōsi*: какаѣ смерть идетъ безъ боли?! моеѣ дочери жалко будетъ (назадъ околѣетъ моя голова): hogyan volna fájdalom nélkül való a halál (elvesző halál)?! leányom miatt mered vissza a fejem = fáj a szívem, ő miatta nem szeretnék meghalni (V. ö. *ēlēm-ʒqlēs jol-pōseli, la'ilāřü, kātāřü tū-pōsei'* = *kārte'i'*: ha az ember meghal, keze lába megmered, oколѣетъ).

11. *Am pūtēm ʒoti jiseñ ʒum jiseñ tūřēmt pajēlti*: мой котель отнынѣ до вѣку не скипитъ: az én üstöm valamely örök életű férfi örök idejében fog felforrni = sohasem forr fel.

12. *Urā-ke sāt urā-mūs nqmtēm jāñʒtilēm*: a mi oldalát illeti, hét oldal szerint forgatom elmémet = mindenfelé forgatom elmém. (Ezt a megjegyzést a közlő akkor mondta, midőn az igeragozás alakjait igyekeztem tőle egymáshoz hasonló, számos kérdéssel kitudni).

13. *ʒotāl ālnē sāt lātiñ akw'-mūs nqmawē*: bármerre levő hét szó mind megemlítettik. (Ezt a megjegyzést a szótári jegyzetek összeírása alkalmával tette a közlő, a midőn t. i. mindenféle szó előkerült a beszédben).

14. *Ti tolmēs-nēn ʒqnal ness nqmēlmatilēn, ti kurjānē sāt pišā, sāt āprā akw'-mūs at ʒolilēn*: erre a tolmácsnődre egykor majd csupán emlékezni fogsz: az ő kiabáló hét fogását, hét ügyességét egyre nem fogod hallani. (Midőn a közlőtől az állatok hangjait utánzó szókat kérdezgettem s ő félreértésből a szókat egyszersmind valóságos hangutánzással kísérette: akkor tette e megjegyzést).

15. *Nolēn māřr-uj nañ pasīlařte'in, kārēlařte'in*: mint valami nagyorrú vakondok fúrkálsz, túrkálsz [ezeken a papirosokon] =

egész nap egyre írásaid mellett ülsz (v. ö. *kasäjil kārēlaχti* *ножомъ сверлитъ, дыру вертитъ, késsel fúr*).

16. *Ta'itné jüwén?* — *pus-ke ālnūm, ul minnūm?! Ta'itné minné lāñēm lap-porχeitawés:* Jössz-e a Szoszvamellékre? — Ha egészséges volnék, hogyne mennék?! Az én utamat a Szoszvamellékre befutotta a hó = nekem lehetetlen utaznom.

17. *Ātū āli tī' patēpālē'in, ātū χātēl ti patēpālē'in tajēχ:* később sem éjjel, sem nappal nem fogsz ide jutni = sohasem fogsz erre a vidékre jönni.

E mondatok közlője: Tatjana Alexejevna Szotyijova.

MUNKÁCSI BERNÁT.

Szófejtés: m. isten (*is-ten*).

E két szó: *nöstény* és *isten*, — vajjon végződését tekintve összetartozik-e? E kérdésre most már úgy hiszem, bizvást nem-mel felelhetünk. A *nöstény* szó *é*-je mindig zárt, sőt némely dialectusban *í*-re változott: *nöstīñ* (Nyőr XVI, 99); az *isten* szóban ellenben mindig nyílt *e* hangot találunk, mely még *é*-vel sem váltakozik, nemhogy *í*-re változnék. E szerint a *nöstény* szót még sem lehet eredetibb **nöstēny*-ből származtatni, mint eddigelé véltük; s e tekintetben Vasverő csakugyan helyes nyomon járt (Nyőr XVI, 99). Hogy tehát a *nöstény* szó utórésze másféle elemekből alakult, mint az *isten* szóé, az nyilvánvaló.

1. A *nöstény*-re nézve a lat. *femella*, ném. *weibchen*, f. *naarakse* (*naise femina*), észt *ematse* (*ema mater*), mord. *avaka* (*ava femina*) azt vallják, hogy a magy. *nöstény* alapszava a *nő* «femina», melyhez egy diminutiv képző, illetőleg képzőbokor járult. Így tehát nagyon valószínű Budenz magyarázata, mely szerint *nöstény* e h. van: **nőcskény*, mint *lustos* e h. *lucskos* (MUGSz. 402). Vasverő ugyan kivételesnek tartja a *k* : *t* hangváltozást (Nyőr XVI, 98), de tény, hogy néhány esetben mégis előfordul (MUGSz. 351). Egyébiránt itt nem csupán *k* : *t*-féle hangváltozással van dolgunk, hanem tulajdonképen a *csk* mássalhangzó-csoport helyébe lépett *st*; s úgy látszik, erre van a nyelvben némi hajlandóság, kivált a második szótag előtt, melyet kevesebb súlylyal ejtünk, mint a harmadikat (v. ö. *lucs-ko-* : *lus-to-*, *nyes-ke* : *nyes-te*- MUGSz. 416). A hangot nem szabad kiragadni környezetéből, ha meg akarjuk érteni változását.

A *nöstény* szót tehát így kell tagolnunk: *nő*+*cskény*; a diminutiv képzőbokrot pedig így: *nő*+*cs-k-j-n*. Az *é* zártságát a lapangó *-j* dim. képzőelem okozza, vagyis *nöstény* (dial. *nöstīñ*) = **nőcskej-ñ*. Analog például szolgálhat a deverbális *-j* ebben: *sérény* (dial. *sērīñ*) = **sērej-ñ* (MUGSz. 340). Tudvalevőleg a *j*-s diph-

thongus szóközépen mindig zárt *é*-t fejlesztett, a mely némely dialectusban *í*-re változott (NyK. XIX, 141). Azon sem kell megütköznünk, hogy ez a dim. képzőbokor egyedül áll a többiek körében, ha számba vesszük, hogy a *-csony* ebben *alacsony* szintilyen magánálló dim. képzőbokor.

2. *Isten.* Simonyi így olvasta a HB.-beli *isten* szót: *istèn* (Nyör IX, 148). Ámde valószínű-e, hogy a könnyű hangtestű *n* egy ilyen súlytalan *ë* mellett változatlanul megmaradt volna? E szóvégi *n* megmaradása csak úgy képzelhető, ha eredetileg teste-
sebb alakú volt, s később elrövidült, elkopott; csakhogy akkor ennek a magánhangzón kellene némi nyomát látnunk. De hiszen a mai *e*-nek nemcsak régi magy. *ë*, hanem *ê* is felelhet meg; azaz a HB. *isten* szavát helyesebben így olvashatjuk: *istèn*. S ezzel meg van fejtve az *n* keletkezésének és megmaradásának titka, sőt hitem szerint meg van fejtve maga az *isten* szó is. Ugyanis *istèn* e h. van: *istènne-*, *istèlne-*, mint *-bèn* e h. *bènne-*, *bèlne-* (Simonyi ez utóbbit is így olvasta eleinte: *-bèn* Nyör IX. 148). Hogy az *isten* szót így olvassuk és elemezzük, abban a későbbi codexek adatai sem akadályoznak meg bennünket, s pl. a Bécsi és Münchener codexek, melyek a nyílt és zárt *e*-t megkülönböztetik, mindig nyílt *e*-vel írják az *isten* szót, mint a *-ben*-t is.

Már Nyelvör XVI, 337. l. kifejttem, hogy a magy. *isten* szónak a rokon-nyelvek útmutatása szerint milyen alapjelentést kell tulajdonítanunk. Kimutattam ott, hogy az ugor nyelvek nagyrészen az «*ö* reg, a *tya*»-féle jelentés mellett tanúskodnak. Azt hiszem, a magy. *isten nyila* kifejezés is egészen olyan, mint a f. *ukon nuoli*, s szellemi rokonuk az észti *izu-tuli*, lp. *ača-tollo*. Nézetem szerint tehát *isten* is az, a mi a f. *ukko* (é. *izu*, lp. *ača*), vagyis «*ö* reg»-et («*a tyá*»-t) kell jelentenie. Ámde hogy jelentheti *isten* azt, hogy «*ö* reg»?

Budenz a vog. *tajl* (m. *têl*) segítségével igen szépen magyarázta néhány *-tal*, *-tel* végződésű szavunkat, a többi között a *fiatal* szót is, melyet így taglal: *fia-tál*, s mint analog példát említi a vog. *maí-tajl* «jung» szót (tkp. «kis-teljesség» Ugal. 217). Hátha a mi *isten* szavunk meg egyenesen egy föltételezhető vog. *jis-tajl* «alt» (mintegy «öreg-telj») mása? A vog. *jis*, *is* = «alt, bejahrt», (MUGSz. 857); **jis-tajl* körülb. «öregkorú, öregnyi». A magy. *istèn*, *istèln* (mint *bèn*, *bèln*) szépen megfelel a föntebbi

vogul alaknak, s így tagolható: *is-tél-n*. Ámde mi ez az *is*, s megfelelhet-e a vog. *jis*-nek?

Nézetem szerint Budenznek igaza van, midőn az *isten*-beli *is* szót egynek tartja a HB. *ise* szavával, s ezt ismét egynek mai *ös* szavunkkal. Vasverő nehézséget lát abban, hogy az *i* *ö*-re változott (Nyőr XVI, 97); de e változást igazolja a szó története. A szónak következő alakjait ismerjük: *ise* HB. XIII. sz.; *es* Pesti 1538—68; *öse* Erdy c. 1526—27; *ös* Bécsi c. 1436—39, Jord. c. 1516—19, Born. 1584, MA. 1604—1708, PP. 1708—1801; *üs* Zay F. 1521; ma: *ös* (v. *ö*. NytSz. D é d cikk). Tehát *is*: *és*: *ös*: *üs*; a mi csak olyan természetes hangfejlődés, mint pl. *gyűlél*: *gyűlél*: *gyűlöl*: *gyűllöl* (NytSz. 1209). Nyilvánvaló, hogy a HB. *ise* szava a mai *ös*-nek eredetibb alakja. Tudvalevőleg ez az *ise* «pater»-féle jelentésű szó (v. *ö*. HB. *i s e m u e u t A d a m u t* = *primum Adam p a t r e m nostrum*), az *isten*-beli *is* meg főntebbi fejtegetésünk szerint «senex» jelentésű; abban sincs tehát semmi nehézség, hogy a kettőt tkp. egynek vegyük (v. *ö*. mord. *ata* «senex»: magy. *atya* «pater»).

Más kérdés, hogy megfelelhet-e ez a magy. *is* a vog. *jis*-nek, vagyis, más szóval megfelelhet-e magy. *s* (*ś*) vog. *s*-nek szó közepén és végén? E hangmegfelelést is nem egy analogia bizonyítja: magy. *fesél* - : vog. *peseml* - ; *ásít* - : vog. *uosint* - ; *ros-t* : vog. *rus* ; *füs-t* : vog. *pos-im* ; *fes-t* : vog. *pos* - ; tehát m. *is-tél-n* : vog. *jis-tajl*. A vog. *jis* rokonai a f. *isä*, lp. *acče* is (v. *ö*. vog. *kis* - ; f. *kysy* - : lp. *kačča* -). Vog. *jis* ered. **jins* helyett van, mint *kis* - : *kins* - ; a finn *isä* is eredetibb **insä* helyett áll, v. *ö*. *inhä-mise* «nagy ember», a melyből kiválik *inhe*. Mindezen teljesebb alakokból tovább *inse*, *inše* (v. *ö*. lp. *acče* = **anše*, *anče* ; mord. *oču* = **onšu*, *onču* ; zürj. *izjid* = **inšid*, *inžid* dim. *d* végképzővel) fejthető ki, végül a nasalis kiestével *īše* = magy. *ise*, *ös*. MUGSz. 857.

Mi az oka már most, hogy az *isten*-beli *is* nem változott tovább, mint az *ös*? Ennek kétféle magyarázata lehet. Egyik a szó elszigetelt helyzete, a mint azt a Nyelvőr XVI. kötetében kifejtettem. Az *isten* szóban az eredetileg «pater»-féle *is* jelentése némileg megváltozott, elszakadt alapszavától, s nem vett részt annak változásaiban (v. *ö*. Simonyi «A magyar nyelv» I. 12). A másik magyarázat fonetikai, s az *s* hatásában látja az *i* megmaradásának okát. V. *ö*. Balassa. Nyőr XVIII, 27. Csakhogy ez

utóbbi magyarázat a dolognak csupán egyik oldalát tekintí, s az *ős*-t kihagyja a számításból. (Bár az is igaz, hogy az *st* stb. kezdetű idegen szavak elé rendszeren *i*-t tett a magyar nyelv: *István, istáp, ispán, iskola* stb.) Eleintén az *i* bizonyára hosszú volt: *ístèn* (v. ö. **inše, íse, ős*), s később megrövidült, mint a többi hosszú *i*.

Még a szóvégi *n*-ről kell megemlékezni. Az *istèn* (**istèln*) *n*-jét bizvást diminutívumnak tarthatjuk. E szónak ugor társai mutatják, hogy a diminutív alak igen jól ráillik. Igaz ugyan, hogy gyakoribb a jésült *ń*, de hogy ez *n*-vel is váltakozik, arra nézve v. ö. *alacson, alacsony*.

Fejtegetésem eredménye tehát az, hogy *isten* szavunk egy vogul **jis-tajl* mása, s eredetileg «öreg»-et, «atyá»-t jelentett. Ez most a nézetem e sokat vitatott szóról, melynek megfejtése azért olyan nehéz, mert reá vonatkozó nyelvtörténeti adatunk vajmi kevés, s a mi van, az sem igazít útba. STEUER JÁNOS.

J e g y z e t. Bizonyára figyelemre méltó az *isten* szónak ezen új magyarázata, mely azt *is-ten*-re taglalja s az utórészben (*ten* e h. *tèn*) a vog. *tajl* mását (illetőleg a m. *fiatal*-beli *-tal*-t) látja, még dim. *n* végképzővel megtoldva. Talán még egyszerűbb lesz a magyarázat, ha ezen végképző nélkül, a *-tèn*-t nem példátlan hangváltozással egyenesen *-tél* helyett valónak vesszük. Ilyen nézetem szerint, a *-tán, -tén* ezekben: *ollyatán, illyetén* (Ug. Alaktan 293. l.). De mégis van scrupulusom. Ugy tetszik, hogy ilyen *-tajl*-os (*-tal, tán*-os) szó amúgy alkalmas jelzőül vagy állítmányúl (*fiatal* ember; ő még *fiatal*), de főnévi megszólító szóúl (a milyen az «isten») mégis jobban illenék a «kedves»-féle diminutív alak. — Hogy e mellett az alapszó valóban a vog. *jis*-nek felel-e meg, magára az *isten* megfejtésére nézve nem fontos, hiszen megvan magában a magyarban az *is* (*ise*) alapszó «pater (avus)» jelentéssel. Mert lehet bár, hogy maga a vog. *āže* (Reg.) tényleg is «isten»-ről divatos szóhoz (*Tārom ā.*) van köze a m. *is, ős*-nek. Munkácsi e szót *ās* alakban hallotta (*āsém* atyám), s e mellett van még egy *āńś* «férfi, meglett ember» szó, mely jóformán egybetartozik vele (l. fent 325. l. *čkw'-āńś*). Dim. alakja *āńśukwé* = déli vog. *anšuz, āńčuz* «öreg, senex». Bátran fölvehető, hogy vog. *ās, āńś* régibben magashangú volt: v. ö. *āmp* = m. *eb*, vog. *apsi* — *öcs*. B. J.

Ismertetések és bírálatok.

Finmarki-lapp nyelven megjelent könyvek 1882 óta.

1. *Bibalhistoria ja vebaš girko historiast. Ucca üdnam-kartačein. Dat girje maksa čadnagasast 60 evre.* (Bibliai történet és egy kevés az egyháztörténetből. Kis mappával. Ezen könyv kötve 60 örébe kerül.) Kristiania 1882 (293 lap.)

2. *Laka bagjesami harrai dain ovtastattujuvvum gonogasrikain Norgast ja Ruoððarikast.* (Törvény a hegyi lappokat illetőleg Norvégia és Svédország egyesült királyságokban.) Kristiania 1884. (53 lap.)

3. *ABC. Darogiel ja samegiel abes daihe vuostas lohkamgirje same-manaidi. Samas čali J. K. Qvigstad. Maksa čadnagasast 20 evre.* (ABC. Norvég nyelvű és lapp ábéczé, vagy első olvasókönyv lapp gyermekek számára. Lappúl írta J. N. Qvigstad. Ára kötve 20 öre.) Kristiania 1885. (47 lap.)

4. *Dr. Martin Luther stuora katekismusa njüljad oasse gasta birra. Jorggalatti ja prentedatti darolaš Same-miššon.* (Luther nagy katekismusának negyedik része a keresztségről. Fordította és nyomatta a norvég lapp-téritőtársaság.) Kristiania 1889. (23 l.)

5. *Epistalok ja evangeliumak, oktasaš girikko-rokkus, oðða rippadovdastus-asatus ja oðða alla-mässo-girikko-mänok. Prenteduvvum gonagasa goččoma mielde* (episztolák és evangéliumok, általános templomi imádság, új gyónásrendelet és új nagy misei, egyházi eljárások. Nyomatott a király rendeletére). Kristiania 1889. (255 lap.)

6. *Vuostas Moses girje. Samas jorggaluvvum ja pränteduvvum Darrobibalsärve golatusa ala* (Mózes első könyve. Lappra fordított és nyomtatott a norvég biblia-társaság költségén). Kristiania 1889. (80 lap.)

A finmarki lapp nyelven megjelent könyvek száma igen

cesekély és Friis lapp mesegyűjteményének és néhány cesekéységnek kivételével mind fordítás. A legelső lpF. nyelvű könyv 1728., Friis szerint csak 1757-ben, jelent meg és nem más, mint Luther kisebb katejének fordítása, melynek egy más szerzőtől való újabb földolgozása 1776-ban látott napvilágot. A múlt században e könyvön kívül mindössze négy kis alkalmi beszédet bocsátottak közre 1755—58, melyeket esztendőnkint egy-egy szeminárium tanuló mondott el ötödik Frigyes norvég király születése napján. Azután szünetelt a lpF. irodalom egészen Stockfleth N. V. föllépéséig, a ki nemcsak nyelvtana és szótára által tette hozzáférhetővé a lpF. nyelvet, hanem ezen dialectus irodalmának s egyúttal a mai könyvnyelvnek és helyesírásnak is megteremtője lett. 1837—1857-ig tizenkét lapp nyelvű könyvet írt. Halála után Friis J. A. lett a lpF. irodalomnak úgyszólván kizárólagos művelője. Csak a hetvenes években kezdik mások is megkísérteni erejüket a lpF. dialectus művelése terén. 1876-ban ismeretlen szerzőtől egy gyermeknevelésről szóló könyvnek lapp fordítása jelent meg a norvég eredetivel együtt és mint különös kuriózumot említhetjük meg, hogy 1875. egy Christian Andreasen nevű ember «*Muitalägge*» (elbeszélő) cím alatt egy lapp ujságot adott ki, melyből áprilistól szeptemberig összesen öt szám látott napvilágot. Ugyanezen Andreasen megelőzőleg már 1864-ben fordított norvégből egy kis az állatok őrizéséről szóló értekezést.

A czímben említett könyvek mind a nyolczvanas évek termékei és tudtommal nem is jelent meg több a múlt évtizedben. Nyelvíleg nincs róluk különösebb megjegyezni való, mert valamennyi az eddig szokásos helyesírást és elfogadott irodalmi nyelvet követi és semmi újabb hangtani vagy alaktani sajátyságot sem találunk bennük, a mely az eddigi nyelvtanokban fölemlítve nem volna. A dialectusoknak a lpF. könyvek nem engednek úgy teret, mint az újabb időben megjelent lpS. nyelvűek. E könyveket lapozgatva az idegen legfőlebb annyit vehet észre, hogy ez új keletű műveknek lappsága vagyis a kifejezéseknek és mondatszerkezetnek a lapp nyelv szellemében való alkalmazása haladást tüntet föl a megelőzőkéhez képest, melyek csak úgy hemzsegnek a szószerint fordított norvég idiotismusoktól.

A tartalomról sem sokat szólhatunk. Az 1—3. számokban az egyik oldalon a norvég eredetűt, a másik oldalon a lapp fordítást.

találjuk. E kettősnyelvűséget azért alkalmazzák a lappok számára kiadott könyvekben, hogy részint a norvég nyelv elterjedését elősegítsék a lappok közt, részint pedig, hogy a lapp nyelvben nem kellően jártas norvég papok és tisztviselők könnyebben eligazodjanak a lappokkal való érintkezésben.

Az első szám alatti könyv rövid bibliai történet. Az első ilyenmű munkát Stockfleth adta ki, de csak a Mózes öt könyvebeli események elbeszélésére szorítkozott. Ez új bibliai történetben már az egész ó és új testamentom kivonatát és rövid egyháztörténetet is találunk.

A 2. számú könyv tartalma sokkal érdekesebb, mert a lappok életébe vág. A lappok t. i. Svédországból Norvégiába és viszont szabadon költözködhetnek rénszarvasaikkal, de ezen költözködések közben igen sok bajuk volt a svéd és norvég paraszttal, a kiknek földjein és erdein át vitt az útjuk. Számos birtoksértés a lappok és még több önkénykedés és erőszakoskodás a parasztok részéről származott a lappoknak e régi időkből örökölt költözködő szokásukból. Ezen bajokon igyekszik a törvény segíteni; szabályozza, hogyan becsültessenek meg a károk, melyeket magok a lappok vagy rénszarvasaik okoznak és mennyi kárpótlást kell ezért, vagy azért fizetniök.

Az ábéczés könyv e nemben már a harmadik. Az első lpF. ábéczét Stockfleth adta ki 1837-ben, a másodikat Friis 1863-ban. Qvigstad könyve mind pædagogiai berendezésre, mind külső kiállításra nézve igen csinos munka és sikerült szemlélhető képekkel van díszítve. A lapp gyermekek a lapp olvasással egy időben tanulják meg belőle a norvég olvasást és nyelvet is.

A 4. számú mű kisebb füzet és Luther nagy kátéjának negyedik, a keresztségről szóló részét foglalja magában. A nagy kátéból több tudtommal sem a lpF., sem a többi lapp nyelvjáráson nem jelent meg. Ez, valamint az 5. és 6. sz. művek már nincsenek norvég szöveggel is ellátva.

Az evangéliumok és episztolák gyűjteménye Friis Sabmagirje-jéhez csatolt hasonló tartalmú szövegeknek folytatólagos kiegészítése. Egyszersmind közölve vannak benne az 1886. és 1887. évben királyi rendelettel megengedett különböző alkalmakkor használt újabb imádságok.

Az ó-testamentumot a lpS. nyelvre már a mult században

kezdtek fordítani és a teljes szentírás 1811-ben jelent meg Hernösandban. A lpF. nyelvre azonban eddigelé csak Dávid király zsoltárai vannak lefordítva, még pedig Stockflethtől. Most úgy látszik, a teljes fordítását tervezik. Mózes első könyve a lpS. fordítással összevetve igen sikerült kezdet.

A szerző, illetve fordító neve csak az ábéczés könyvnl van kitéve, azonban a többi felsorolt műveket is részint maga fordította Qvigstad, mint az utóbbi hármát, részint pedig közreműködött a fordításnál. Megemlíthetjük még, hogy a 2. számú mű a Norvégiában és Svédország északi részeiben nagy számban élő finn lakosság kedvéért finn nyelven is megjelent Grape P. O. Felső-Torneai pap fordításában.

HALÁSZ IGNÁCZ.

Эскизы преданий и быта инородцевъ Глазовскаго уѣзда. I—III. Составилъ Н. Первухинъ. Вятка. 1888. — Vázlatok a glazovi kerület idegen ajkú lakóinak (a votjákoknak) hagyományai és életmódja köréből. Irta Pervuchin Miklós. I—III. füzet. Vjatka. 1888.

II.

Pervuchin népköltési gyűjteménye — mely «Vázlatai» harmadik füzetének tartalmát teszi — következő főbb csoportokra oszlik: *a*) imádások (*kuriskon*); számszerint 27 a különböző ünnepek (pl. *guž-dor*, «jégkísérő», «eke-kivitel», «áldozó csütörtök», «tavaszi nagy áldozatos ünnep», «a kis ekeutó», «ősi ünnep», keresztény «új év» stb.), születés és eljegyzés alkalmára, továbbá a vízi és erdei istenségekhez. — *b*) dalok; még pedig 10 ülőke-dal (a midőn t. i. legények és leányok együtt üldögélnek valamely házban, vagy a szabadban s mulatoznak); 11 lakodalmi dal; 4 halottsirató ének s 7 elferdített, votják jargonú orosz dal; — *c*) közmondások; számszerint 35. *d*) találós mesék; számszerint 165. Mindegyik csoport élén az illető műfajt jellemző és osztályozó bevezetések vannak; maguk a szövegek fordítással s néhol jegyzettel ellátva s a dalok alatt mindenütt a följegyzés helye is olvasható. Az orthographia sajnálatunkra igen fogyatékos, a közönséges orosz írásmódtól csak annyiban tér el, hogy a betűt alkalmaz a szóközépen is. Ez annál nagyobb mulasztás, minthogy Gavrilov már megmutatta, miként lehet néhány latin betű felhasználá-

sával s néhány csupán csak az orosz nyelvhez illő írási szabály (pl. szövégi ѣ) felrevetésével alkalmasan kifejezni a votják hangokat. Pervuchinnál seholsem ismerhető fel az *o* hang, nála *jo* (jég) = *э* *dođi* (szán) = *дэди*, *śos* (vad) = *сесъ*, *jolo* (tejes) = *ело*, *vośon* (imádság) = *восянъ*. Határozatlan a jésítés kifejezése is; ezekben: *zarņi* (= *zarņi* arany), *lэзіськомъ* (= *ležiśkom* eresztünk) az *i* orosz módra az előtte álló mássalhangzó jésítését is jelezi; ellenben ilyenekben: *ти* (= *ti* *ti*), *сүлтімъ* (= *sultim* fölkelünk), *одигъ* (= *odig* egy) puszta magánhangzó. Ha a szó elején áll ez *i* olvasható *i*-nek, *ji*-nek, vagy akár *ji*-nak, pl. *итымъ* = *iim* (szérű), *инмаръ* = *inmar* (isten); de *иръ* = *ir* (fej), *илозь* = *jiloz* (gyarapodik). Az *i*-nak megkülönböztetése az *i*-től jésített mássalhangzók után sem lehetséges, így: *тэди* = *tođi* (fehér), *дэди* = *dođi* (szán), *синэмъ* = *śinim* (apadás). Az *o* hang *j*, vagy jésített mássalhangzók után orosz módra *e*-vel íródik, mint pl. *сетъ* (= *śot* adj!), *езъ* (= *joz* izület), *кизень* (= *kizon* vetés), *кузе* (= *kužo* gazda); pedig ez az *e* az utolsó hangsúlyos szótagban is gyakran jelent *e*-t, pl. *сетмесъ* = *śetmäs* (hálóinkat), *медъ* = *med* hadd! *куроемъ* = *kurojem* szalmájú. — A szöveg fordítása általában szabad, gyakran egészen helytelen; pl. *uśjamon-veramon* nem «радость-удовольствие» («öröm-elégedettség» 3. l.), hanem «dicsérendő-beszélendő (híresztelendő)» | *kilīs-imīs* nem «однимъ сердцемъ, одною душою» («egy szívvel-lélekkel» u. o.), hanem «nyelvből-szájból»: *odig k. i.* «egyértelműleg, egy akarattal» | *berlo-vallo* nem *туда-сюда* («ide-oda» u. o.), hanem «előre-hátra» | *ōstā* nem *помилуйте* («irgalmazzatok». 7, 9, 10. ll.), hanem «uram!» | *Čupci vir-ser kiskonü* (25. l.) így van fordítva: *Чейца, рѣки сзади себя вѣь собирающая* («Csepeza folyó, mely magad háta mögött mind a folyócskákat összegyűjtöd»); pedig *vir-ser* ér, ín (жила); tehát a kifejezés ezt mondja: «ér-összehúzó» (mivel valószínűleg igen hideg a vize s ki bele megy görcsöt kap) | *žanim kar!* (26. l.) «услышьте насъ!» («hallgassatok meg bennünket!») — *žanim, žanim* tatár-perzsa eredetű szó (l. Votj. Nyelvtanm. 550. sz.) s ezt jelenti: «lelkem! kedvesem!»; tehát *žanim kar!* «tedd meg azt a kedvességet!», *synonymja* az előtte olvasható *muso kar!* *умилостивьтесъ надъ нами!* kifejezésnek | *mad'* «пѣсня» («ének, dal»): *śudon-madžos* «хороводныя пѣсни» («körtánc-dalok»), *junomadžos* «праздничныя пѣсни» («ünnepi dalok»), *śuan madžos*

«свадебныя пѣсни» («lakodalmi dalok») 42, 45, 51. ll. — Az ének közvotják neve *gur*, *kiržan-gur*, *ufai gūj*; ebből *junšan-gur* «a társas séta alkalmával énekelt dalok» (Gavr. 110, 111.), *šuan-gur* «lakodalmi ének», *muš-oton gur* «méhívó ének». A *mađ* szó «találós mese» értelemben ismeretes az eddigi irodalomban (загадка — *vožo-mađ* olyan találós mesék, melyeket különösen a *vožo-dir*-ban mondanak. Gavr. 160. l.). *mađ*- mint ige «mesélni, elbeszélni» valamit (разсказывать); találós mesét föladni (загадать загадку) *mađon*, *mađon-kěl* (Kaz.) «mese, rege», *mađkon* (Sar.), *mažkon* (Mal.), *mažiškon* (Glaz.) «találós mese» («példabeszéd» Glaz. Azbuka 89.) | A «találós mese» műneve P.-nál *amal*; pedig e szónak hiteles forrásokból csak «eszköz, mód; ravaszság, furfang, furfangos eszköz» jelentése igazolható.*) | *Čupci, Pizep ju-šur mumijos*: «о Чепца и Пызепъ матушки рѣки хлѣбородныя!» «(óh Cs. és P. gabonatermő folyó-anyák!» 9. l.). — A *ju-šur* összetétel előrészében aligha a *ju* «gabona» szó van. Ez t. i. nem illik dicsérő epithetonnak; amennyiben az éjszak rövid nyara mellett épenséggel nem áldás, ha a folyó még előnti a szántóföldeket s az őszi vetést kimossa, illetőleg a tavaszi szántásvetést lehetetlenné teszi. Előfordúl ugyane szó az erdei istenséghez intézett imádságban is, így: *ju-šur kužati mīnon-vetlon šamān med pumiškomi mījān, watān* «ha folyók mentében járunk-kelünk (когда наша путь будетъ лежать по рѣчкамъ) hadd találkozzunk hóddal, vidrával! (35. l.) — hol szintén nincs értelme, hogy a folyó (mint vadban bővelkedő, erdei) «gabonatermő»-nek dicsértessék. Én a *ju* szóban a *šur* utórész synonymját látom, mely megfelel a zürjén *ju*, vogul *jā*, magy. *jó*, finn *joke* «folyó» szóknak s a közönséges használatú *šur*-tól kizsorítatva immár csak a régies nyelvű imádságokban s ott is csak összetételben tartotta fön magát. Az összetételnek ilyen módja gyakori a votják imádságokban, ilyenek pl. *žec-bur* «jó», *ulni-vilni* «élni», *ju-šan* «gabona», *jolo-vojo* «tejes», *kil-dāj* «betegség», *sirk-*

*) Előfordúl ugyan Wiedemann szótárában is a «list, klugheit» mellett egy a P. meghatározásához közel járó «verblümte rede, gleichniss» mellékjelentés; de ez utóbbi — mint Wiedemann sok más igazolhatatlan adata — a régi selejtes vallásos tartalmú fordításokból származik, melyek a Jézus paraboláira nem találtak alkalmasabb szót.

jug «hulladék», *šuk-šak* «szerencsétlenség», *ut-vordā!* «örizz!», *tušmon-aman* «ellenséges szellem» stb. — A dalokat P. versben fordítja, noha ezt æsthetikai becsük nem valami különösen ajánlotta. A fordítás hűségéről természetesen szó sem lehet; v. ö. pl. e tekintetben: *šurū vaški, adej puni kiža* *кинулъ къ рѣчкѣ взоръ — тамъ несть бѣжитъ* («a folyóra vetettem tekintetem — ott egy eb fut»); pedig helyes fordítással: «leszállottam a folyóba, ott *Adej* kutya hugyozik» (45. l.) | *nállin malkid pi-ulān, pilān malkid nīl-vilīn* *быть при парнѣ — радость дѣвкѣ, парню-жѣ любо быть при дѣвкѣ* (48. l.); pedig a vers point-je (ha nem is «szalonképes») épen az *ulīn* és *vilīn* szókban van | *kin-kū kuraš, mon bižiš* «akárki legyen a kérő, én menyasszony (leszek)» ékes rigmusokban így hangzik: *Пусть кто хочетъ меня сватать, Не робѣя сватовъ шлеть: Онъ отказа не услышитъ! Онъ готовымъ все найдетъ!* (47. lap.).

Mindezen gyarlóságoknál azonban sokkal inkább kihívja a kritikát azon körülmény, hogy vannak P. textusközléseiben olyan részletek, melyek grammatikai képtelenségeket tartalmaznak, még pedig szemmel láthatólag annak következtében, hogy avatatlan kéz toldott-foldott az eredeti közlés szövegében. Legtöbbnyire syntaktikai szabálytalanságok azok, melyekből az ilyen helyek fölismerhetők. Effélék pl.: *tolaltā obin̄ puktām-berū kultoāz kwaštīnī, tilles med vošmaloz Inmarū!* *зимю, когда мы положимъ въ овинъ снопы для сушки, отъ огня да берегутъ насъ Инмаръ etc.* («télén, midőn szárítás czéljából kévét rakunk a színbe, óvd meg a tűztől óh I.!») 12. l. — Helyes mondatszerkesztéssel ez így volna: *tolaltā kultoāz kwaštīnī obinā puktām-berū etc.* | *zurod šuron-dārja kapčizū, kužimzū šot!* *midőn asztagot hányunk, adj nekünk könnyűséget, erőt (дай намъ легкости и силы)!* 8. l. — Itt kitetszik, hogy a *-zū* harmadik személyű accusativus végzetet a textus följegyzője egyszerű accusativusnak tekintette. Maga a votják ilyesmit nem mondhatott; v. ö. *šuddā-burdā šot Inmarū!*; tehát itt is ez kellene: *kapčidū, kužimzū šot!* | *Inmarū, Kildišinū etc. šot mīlem azveštū, mīlam med luoz tuštīmī, punīmī . . . pukonmī-no, krovatmī-no med luoz azveš!* *Inmar-om, Kildišin-om etc.* add nekünk ezüstödet, hogy a mi tányérunk, kanalunk . . . és székünk és ágyunk hadd legyen ezüst! 22. l. — Egész világos az oroszról való fordítás bélyege: «подайте намъ серебра, чтобы у насъ чашки, ложки . . .

лавки и кровати были серебрянные! A helyes szórend így volna: *tuštĩmi etc. azves med luoz!* | *važhalajos an voždũs vajũ!* ősök, ne nehezeltetek! 24, 28, 34. ll. — Helyesen így: *voždũ an vajũ!* mint 33 és 35. l. | *gidĩs životũz-kũ ležĩm luktani* midõn az istállóból a marhát itatni bocsátjuk. 16. l. — e h. *gidĩs životũz luktani ležĩm-kũ* | *život potton ludũ kuriškon* a marhának legelőre való kihajtása alkalmával mondott imádság. 17. l. — e h. *ž. ludũ p. k.* | *tulĩs, život ležĩku, veram val kurbon šotĩni* весною, выгоняя въ поле скотину, я обещался принести жертву («tavasszal, kihajtván a marhát a rétire, megígértem, hogy áldozatot hozok») 31. l. — Az állítmánynak a mondat legvégén van a helye. Idegenszerű a birtokos névmás használata az ilyen kifejezésekben: *an analĩ miništĩm nilmũ!* ne vesd el leányomat! 37. l. | *tileštĩd oštũs* a ti tulkotokat 20. l. Gyanús a közlemény hitelességére nézve, ha szükségtelen orosz szó van nagy számban benne, minõ pl. a 24. imádság, melyben ilyen részek olvashatók: *šet mãs, namot mãs, mordam mãs, kaltonmãs an isa Vu-murtũ* надъ нашими сѣтями, намета́ми, морда́ми не пути; ugyanott: *berog-durũ vaj!* давай къ берегу! A már fentebb gyanúba vett 25. és 26. állítólag fiú és leányszületéskor mondott imádságokban hasonlók: *užas lu, provor lu!* légy munkás, ügyes (проворный!) | *žec starik med šedõz* jó öregre (férjre) akadjon! — A dalokban P. maga is be vall bizonyos változtatásokat és toldásokat (44. l.); így a 3-ikban, hol ilyen versek vannak: *lud-tĩr kabanũ, kenos-tĩr juũ* (teli mezõ asztagom van, teli csũr gabonám van) — az egyik *ma-kađ minam ulãmũ!* (milyen az én életem!) sorhoz rímeldõl ezt szúrja be: *ma-kađ minam šudũ!* (milyen az én szerencsém!). Egy másik helyen (10. sz.) e verssornak: *kĩtin ben žažũgiosid?* (hol vannak hát ládaid?) ez felelt meg: *poplãn sadaz sur sisjalo* (a pap kertjében sört szũrnek), mely az elõbbihez képest kissé hosszú volt. Csinosabb alakja a következõ: *poplãn sadaz pukšĩlo, kudžon sur sisjalo* (a pap kertjében üldõgélnek, részegítõ sört szũrnek).

Befejezésül álljon itt néhány mutatvány a tárgyalt népköltési gyũjteménybõl:

A) I M Á D S Á G O K.

I. Ju-vižili kuriškon.

Óstü Inmarä, Kildišinä, Kwažü, žumja-Voršudä šud-bur kuriškom!

Mužemäz kwiñ-pol berlo-vallo girisa minim-kä, kižon-kudijüz bur-pal pel-pumam ponisa juüz kižim-kä: nomir medam ši, nil-das vižijän med vižijaloz! so šudüz-burüz Inmarä, Kildišinä, Kwažü, žumja-Voršudä kuriškom!

Gär-berleš važän das-kik jozaz med vuoz; uzi-kađ, namer-kađ med daltoz tišez!

Aran-kä kutškim: miłmi-kidmi kapči med luoz; čukna med sultomi! kwiñ kulto-kä aram: šekit med luoz žutinä! aram kulto dan-ak med luoz, aramtäez-no dan-ak med luoz! ož vošaškiškom Inmarä, Kildišinä, Kwažü, žumja-Voršudä! so šudüz kuriškom.

Aranüz bittem-berä ukniš obin, das obin med potoz kabanez; kaban-urdiš kaban med puksoz, kiž obin med potoz! so šudüz-burüz kuriškom Inmarä, Kildišinä, Kwažü, žumja-Voršudä!

Tolaltä obin puktäm-berä kultozü kwaštini, tilleš med vožmaloz Inmarä, Kildišinä, Kwažü, žumja-Voršudä! kultoez šinir-vilä völdäm-berä, óstü šiisa šukkiškom kutšän, tišez dan-ak med ušoz šiisa zarüi-kađ, azveš-kađ med luoz tišez! kurozä paläntäm-berä, vorokä lukam, azveš lopataän paltkäm-berä, zarüi-tiš med ušoz! dodian-ke minim šinir-dorä, pudovkaän tirimon med luoz. So šudüz-burüz kuriškom Inmarä, Kildišinä, Kwažü, žumja-Voršudä!

Ullašan ponim-kä šušägä valla-palkiz potimon med jiloz! so šudüz-burüz kuriškom óstü Inmarä! . . . etc.

So šušägiš juüz baštım-kä (kobiän-no, duriän-no, nučkoän-no) šinämez medam šodiški, dälätsä Inmar, Kildišin, Kwaž, žumja Voršud med šotoz!

So juän Inmarä, Kildišinä, Kwažü, žumja-Voršudä tirini vitsä med kosoz bidžim äksejli! bazarü-kä nuim so juüz, žel kužojošin med pumiškom, šum-potisa liktono med luoz bazaristiz! so šudüz-burüz kuriškom Inmarä etc. — bazaris liktäm-berä, so koñdon žinüz

bidzim äksejli vit tirini med jaraloz, a žiniüz kijami med kiloz! so šudüz-burüz kuriškom Inmarä! . . . etc.

Kuriškisli groš-kopejka-kä šotim šuän-šursän med šotoz milem Inmarä, Kildišinä, Kwažü, žumja-Voršudü!

Uram *Inmar-om* (Egem), *Kildišin-om* (Teremtő egem), *Kwaž-om* (Levegő egem), *Džumja-Voršud-om* (szerencseadó házi istenem)! Szerencsét áldást könyörgünk.

Ha a szántóföldet háromszor előre hátra megszántva megyünk s a vető kosorat jobb vállunkra rakva a gabonát vetjük: féreg azt meg ne egye! Negyven gyökérrel hadd gyökerezzen meg! Azt a szerencsét, áldást könyörgjük *Inmar-om*, *Kildišin-om*, *Kwaž-om*, *Džumja Voršud-om*.

A szántóünnepnél előbb tizenkét ízületeig hadd nőjön! Magva hadd gyarapodjék, mint a földi eper, mint a kövi szederj! Midőn a szántáshoz fogunk, lelkünk kedvünk vidám (könnyű) legyen; keljünk föl korán! Ha három kévét arattunk, nehéz legyen fölemelni! A learatott kéve jó sok legyen, a le nem aratott is jó sok legyen. Úgy imádkozunk óh *Inmar-om*! etc. . . . azt a szerencsét könyörgjük.

Az aratás befejezte után kilencz szín, tíz szín [alá] hadd jusson asztag. Asztag mögé asztag helyezkedjék! Húsz szín asztag hadd jusson ki! Azt a szerencsét, áldást könyörgjük óh *Inmar-om* etc.

Télen midőn szárítás céljából kévét rakunk a színbe, óvd meg a tüztől óh *Inmar-om*! etc.

Miután a szérűn kiterítettük a kévüket s istenségitset mondvá cséppel csapdossuk: hulljon jó számmal a magva; mint az arany, mint az ezüst, olyan legyen a magva! Miután a szalmáját eltávolítottuk, (a gabonát) halomba gyűjtöttük, ezüst lapáttal szórtuk: aranymag hulljon alá! Midőn a szérűre szánnal megyünk: annyi legyen (a gabona), hogy vékával tölthessük. Azt a szerencsét, áldást kérjük *Inmar-om*! etc.

Ha alúlról teszünk (gabonát) a szuszékba: a felső szélen kiesordúljon, oly bőségben legyen! Azt a szerencsét, áldást kérjük *Inmar-om*! etc.

Ha ama szuszékból merő kanállal, vagy csészével, vagy

fonott kosárral vettünk: ne lássék meg apadása; adja áldását *Inmar, Kildišin, Kwaž, žumja-Voršud!*

Azon gabonával *Inmar-om* etc. a fölséges császárnak adóját megfizetni rendelje! Ha a vásárra vittük azt a gabonát: jó gazdákkal találkozunk, örvendve jöjjünk meg a vásárról! Azt a szerencsét, áldást kérjük *Inmar-om!* etc. — Miután megjöttünk a vásárról, ama pénz fele a fölséges császár adóját megfizetni való legyen, másik fele ellenben kezünkben maradjon! Azt a szerencsét, áldást kérjük etc.

Ha a koldusnak egy garast, vagy egy kopékát adtunk: százával ezrivel adja vissza nekünk *Inmar-om, Kildišin-om, Kwaž-om, Džumja-Voršud-om!*

2. *Si žil-kurbon kuri škon.*

a)

Óstü Inmarä, Kildišinä, Kwažä, Bigra-Voršudä! tulíš, život ležiku, veram val kurbon šotini: so šizäm kurbonmä šotiško.

Gidü pirtäm životmä piv-tir, im-tir-kü baštiž kuštäm turinüz, kuroöz: kotsi med tiroz, šu-juzman dälätsü pon! azbarä-kü ležim šelo-pelo med luoz! lukmäš-durä-kü ležim kalikli vožjaškisa ukono med luoz!

Obinä kultoöz tiräm-berä, tilzä-puzä nuäm-berä, šumitsü ponäm-berä, Inmar, Kildišin! etc. šugleš, lekles vožma!

Čukna sultäm-berä, kuzezli-palezli wažäm-berä žeč milin-kidin med sultoz! jugak-sajkak viliz-tiriz med lo! obinä šudisa, šeräkjasa minini med kildoz! so obinüz sertäm, pertäm-berä, paškät itim völdäm-berä kutäsän-kü šukkim: zarniän, azvešän tišiz med paltkiškoz! šužam, višam-berä vorok-urdsi vorok med pukšoz, obin-bitsa med pukšoz!

Tolini-ke kutskim, zarni-, azveš-tiš med paltkiškoz! dodü žir-vilo tirimon med lo! žeč ulošojosin valtäm-berä kenos-dori: ullasän-kü ponim šušägä, vallasän potimon med lo!

Ok-pal serägzä-kä oskaltim: žir-vilo med atškoz, kiktätizü-kä serägüz oskaltim: žir-vilo med lo! kwinäti lukätäniz kalikän šüni, juini med kildoz! dälätsü med ponoz *Inmarä, Kildišinä, Kwažä.*

Bigra-Voršudä! žec kalik azbaram med piroz! tušmonleš-amonleš vožma Inmarä! etc.

žec kalik korkam med piroz, zarñi-žok-vilä puktäm šidäz-ñanäz šinñi med puksozi! žec kalikän piñ-tir-kä, im-tir-kä baštim, Inmarä, Kildišinä . . . etc. šu juzman dälätsü med ponoz!

žec malpašez piriša, potiša korkam med perešmoz! čukna sul-täm-berä, šikisü piräm-berä: waño-buro med luoz! kensi potäm-berä šuri-vilñ dišmi lačak med atškoz! so šudäz kuriskom Inmarä! etc.

čukna skal pumitü sarvaän potiša, vedraän med pumiškom; jolo-vejo med luoz!

Ma-kä kurim, ma-kä malpam soä šot Inmarä! etc. soleš-ana kuriskini um todiskä, voždä ün vaj!

Az őszi áldozat imádsága.

Uram *Inmar-om, Kildišin-om, Kwaž-om, Bigra-Voršud-om!*

Tavaszzsal, midőn kihajtottam a marhát [a rétre], megígertem, hogy áldozatot adok: azt a fogadott áldozatomat adom meg.

Ha istállóba vezetett marhánk teli foggal, teli szájjal veszi az elébe dobott szénát, szalmát: teljék meg a hasuk, tedd hogy éhségesillapító áldásuk legyen! Ha az udvarra eresztjük, [örömükben] fülebillegetők legyenek! Ha az [itató] lék szélére eresztjük, olyanok legyenek, hogy a nép irigykedve tekintsen rájuk!

Miután csürbe raktuk a kévéket, miután tüzet vittünk, meletet tettünk bele, *Inmar, Kildišin*, etc. óvj meg szomorúságtól, veszedelemtől!

Reggel a fölkelés után, miután szólott*) a feleségének, keljen föl jó kedvvel! Ragyogó, tiszta legyen a teste! Rendelje (*Inmar*), hogy játszva, nevetgélve menjünk a csürbe. Miután azt a csürt szétbontottuk, szétszedtük, miután széles szérúágyat terítettünk,

*) Itt a közlő nyilván kiesett eddigi imádkozó szerepéből, nem azt mondja, hogy mit imádkozom én (a mint eddig olvassuk: kihajtottam a marhát, megígertem, hogy áldozatot adok); hanem mit mond egy imádkozó valaki (harmadik személy): miután szólott (t. i. ő, az imádkozó). Ugyanily közlést nekem is volt alkalmam följegyezni; l. *Votj. Népk. Hagy.* 155. l. 1. jegyz.

ha a cséppel csapdosunk: aranyképpen, ezüstképen szóródjék a [gabona] magva! Miután megtisztítottuk, összehánytuk (?) a gabonát, egyik halom mellé a másik helyezkedjék, csűr nagyságú (gabonahalom) hadd helyezkedjék!

Ha szelelni (lapáttal fölszórni) kezdjük a gabonát: arany-ezüst magva szóródjék! Szánom tetejestől teljék meg vele! Miután jó herélt lovaimmal az éléstárba vittem: ha a szuszékba alulról tettem, fölülről hadd, hogy kicsorduljon!

Ha egyik szögletét nézem (éléstáramnak): egész tetőig érőnek mutatkozzék [a gabonahalom]; ha másik szögletét nézem, egész tetőig érő hadd hogy legyen! A harmad részével — úgy rendelje (*Inmar*)! — vendégeskedjünk (együnk, igyunk) a néppel! Nyujtsa áldását *Inmar*-om etc. Jó nép járjon udvaromba! Ellenségtől, gonosztól óvj meg óh *Inmar*-om! etc.

Jó nép járjon házamba; aranyasztalra helyezett ételt megenni üljenek le [nálam]! Ha jó népséggel egyetemben teli foggal, teli szájjal vettünk [az ételből], *Inmar*-om, *Kıldișin*-om etc. éhségcsillapító áldását hadd nyújtsa!

Jó gondolkozású [ember] bejárva, kijárva öregedjék meg házamban! Reggel, miután fölkeltünk s benyúltunk a ládába: legyen az teli vagyonnal! Miután a kamrába mentünk, kereszt-rúdon [függő] ruhánk sok lássék! Azt a szerencsét kérjük *Inmar*-om etc.

Reggel egy kis dézsával menvén ki a tehén elé, egy vederral (t. i. tejjel) találkozunk! Legyenek [teheneink] bőtejük (tejesek, vajasok)!

A mit kértünk, a mit gondoltunk, azt add meg óh *Inmar*-om, *Kıldișin*-om, *Kwaž*-om, *Bigra-Vorșud*-om! Azonkívül egyebet nem tudunk könyörögni, ne haragudjál!

b)

Óstă *Inmară*, *Kıldișină*, *Kwažă*, *Čola-Vorșudă*! — *Učki*, *Inmară*, *vilışin pinaljosid-vilü žec šinminid*!

žec kidis pažgon-dırja šizäm taga-pidä šotiskom-ni! todı dıšan-kutän, žec buskellän, šemjaän-vatagaän odig kilis-imis, kiltäk-kwaratük, čoč šısa-juısa šotiskom. kijad-pidad bašti, kozma Inmarä!

Vuzzü šiiskom, vilzä tınıštüd kuriskom. kižäm žegmi ožo-viži-kađ med vižijaloz, žec med toljoz! das-kik vižijem med vižijaloz, kwalton kurojem med pušjoz, kamiš-kuro-kađ med budoz, das-kik jozjem med budoz; azveš šepjem, zariü tšjem, šin tirimon, ki birtimom, kwiñ-pol vandisa kirim tirmimom med luož! kulto urdsi kulto, jušiš urdsi jušiš, kaban urdsi kaban med puksož!

Čukna, žit-ažü [žec] miñ-kidün, kiltäk-kwaratak užani, lukani Inmarü jurtti! gužäm lek tolleš, zorleš vožma! Obiñad nuini žec valjostä šot! kwaštiku tilleš-puleš, kižleš, čerleš, tušmonleš Inmarü, Kildišinü etc. vožma!

žec šemjañ-vatagañ, žec buskelän ušjaškisa šiimon-juimon, gosudarleš duššä-vitsä kiltäk-kwaratak, naññ-juñ, životän, šemjañ-vatagañ tirimon minda šot Inmarü!

Voršud, Ošmäš-, Mu-vir- mesta-ufšjos, ton-no Čatča-ñuñä Ilja-prorok, Kužma-Demjan čoč šiñi-juini liktä, kozmalä! šabaš!!

žec životmäš-no šošleš, kižleš, čerleš, tušmonleš, vuü, ñukü ušämleš, pis-pu pogramleš vožmalä Inmarü, Kildišinü! etc.

Čukna život šudikuz pinaljos; jurgo-valän, žok šuro oš-piñ, zariü šuro, azveš gonjem tagañ med pumiškozi, šot Inmarü! Mi pinaljos iči todiškom, ton ačid Inmarü tod-no, šoñerti-no!

Uram Inmar-om, Kildišin-om, Kwaž-om, Čola-Voršud-om! — Tekints alá, Inmar-om, felülről gyermekeidre jó szemeddel!

A jó vetőmag szétszórása idején fogadott (ígert) toklyódat most megadjuk. Fehér ruhával, jó szomszédal, az egész háznép-pel egy akarattal (tkp. egy nyelvből-szából), szidalom és perpatvar nélkül (tkp. beszéd és hang nélkül) együtt evén, iván adjuk meg. Fogadd kezedbe, lábadba, kegyeskedjél (?) *Inmar-om!*

A régít esszük, az újat tőled kérjük. Elvetett rozsunk mint a gyepfü gyökere gyökerezzék meg, jól teleljen át, tizenkét gyökerrűvé gyökeredjék, hatvan szárúvá sarjadjon, mint a nádszál úgy nőjön, tizenkét izületessé nőjön; ezüst kalászu, arany magvu, szemet kielégítő, kézzel tapintható (?), háromszori [sarló]-vágásra marékot betöltő legyen! Kéve mellé kéve, asztagrúd mellé asztagrúd, asztag mellé asztag helyezkedjék!

Segíts *Inmar-om*, hogy reggel, este, szidalom és perpatvar

nélkül munkálkodhassam, gyűjthessek! Nyáron gonosz széltől, esőtől óvj meg! Add jó lovidadat, hogy betakaríthassak csűrödbe! Midőn (kévéket) szárítok, tűzvésztől, ingörestől, betegségtől, ellenségtől óvj meg *Inmar*-om! etc.

Voršud, *Forrás*-, *Halom*-, *Helyőrzők* s te is *Liget-bátya*, *Illés prófeta*, *Kuzma* és *Demjan* [szentek] — jertek együtt enni és inni, kegyeskedjete (?!). Isten hozott benneteket!

Jó marhánkat is őrizzétek meg a vadtól, ingörestől, betegségtől, ellenségtől, vízbe-, árokba-eséstől, fa-feldőléstől óh *Inmar*-om, *Kildišin*-om! stb.

Add óh *Inmar*-om, hogy reggel midőn a gyermekek a lábas jószágot etetni mennek, poroszka lóval, nagy szarvú tulokkal, aranyszarvú, ezüstgyapjas kossal találkozzanak! Mi gyermekek keveset tudunk [kérni], te magad *Inmar* tudd és igazítsd el [a mi számunkra kell]!

B) DALOK.

1.

Tolezü, tolezü, ton-a zok?

mon-kü zok lušal,

pilem-šori-no oj šedišal! —

pilemä, pilemä ton-a zok?

mon-kü zok lušal,

gurežü oj pikikišal! —

gurežü, gurežü, ton-a zok?

mon-kü zok lušal,

šir-no čuti oj karisal! —

širü, širü, ton-a zok?

mon-ke zok lušal,

pišej-no oj kutisal! —

pišejä, pišejä, ton-a zok

mon-kü zok lušal,

ađamiän gir-pumaz-no oj silisal! —

ađamiü, ađamiü, ton-a zok?

mon-kü zok lušal,

gosudarli kuier oj jarasal! —

gosudařä, gosudařä, ton-a žok?

mon-kü žok oj luisal,

ta duńne taž-a luisal?! —

Holdam, holdam, te vagy-e a nagy?

Ha én nagy volnék:

a felhő mögé nem akadnék! —

Felhőm, felhőm, te vagy-e a nagy?

Ha én nagy volnék,

a hegybe nem ütközném! —

Hegyem, hegyem, te vagy-e nagy?

Ha én nagy volnék,

az egér nem tenne bénává! —

Egerem, egerem, te vagy-e a nagy?

Ha én nagy volnék,

a macska is meg nem fogna! —

Macskám, macskám, te vagy-e a nagy?

Ha én nagy volnék,

az embernek vállára nem állanék! —

Emberem, emberem, te vagy-e a nagy?

Ha én nagy volnék,

a császárnak, szegény nem kellenék! —

Császárom, császárom, te vagy-e a nagy?

Ha én nagy nem volnék,

ez a világ így állana-e?! —

2.

ibit uliki minisa, minisa

nil-puleš šonerzä oj šetti,

kiž-puleš tođizä oj šetti,

kišnoäles čeberzä oj šetti.

čimir-čanir činiez,

čaj juono-kad imiz!

punimä zavodi šorani,

kišnomä vaji užani.

ma-kađ mīnam ulāmā ? !
[ma-kađ mīnam šudā ? !]
lud-tīr kabanā,
kenos-tīr juā,
gid-tīr životā,
šikis-tīr uksoā,
purud-tīr čorigā,
korka ug tār šemjaā,
šin tīrmon kađ korkaā,
kar-bazar kađ azbarā !

Az *ibit* folyó mentében aláfelé menvén,
 a lúczfenyőnél egyenesebb fát nem találtam,
 a nyírfánál fehérebbet nem találtam,
 feleségemnél szebbet nem találtam.
 Gyöngge, kedveske (?) az ujjá,
 a szája, mintha theát innám [olyan édes]!
 Ebet szereztem, hogy [a vadat] nyomozhassam (?),
 feleséget hoztam a munkához.
 Milyen [nagyszerű] az én életem ?!
 [Milyen az én szerencsém ? !]
 Teli mező asztagom van,
 teli csűr gabonám van,
 teli istálló marhám van,
 teli láda pénzem van,
 teli folyógát halam van,
 a házba nem fér el családom,
 szemet kielégítő a házam,
 mint városi bazár az udvarom !

Közmondások.

1. *Inmar šur-kū-no puktiz : čidano.* — Ha *Inmar* egy szarvat tett is [homlokodra]: el kell tűrni.

2. *Kalíkjos šotozi žok pester-no űanžü ug pono.* — A nép nagy kosarat ad, de kenyeret nem tesz belé (azaz sok tanácsot tud adni, de kevés kalácsot).

3. *Puniles bizzü cögisa iz soä ud lešti.* — A kutyának levágva a farkát nem teszed juhhá (kutyából nem lesz szalonna).

4. *Par's-šurüz, kuräg-nonüüz, šurlo-pürtüz utča!* — Keress disznószarvat, tyükcescet, sarlóhüvelyt! (csomót keres a kákán).

5. *Paršlän nül pidiz: gozi-vilün ug bigati silüni; kuräglän kik-kä-no pidiz: bigatü silüni.* — A disznónak négy a lába: kötelen nem tud megállani; a tyúknak kettő van: meg tud rajta állani.

6. *Kizlän kuliez vízijaz usü.* — A fenyő toboza a tövéhez esik (nem esik az alma messze fájától).

7. *žutäs burdün, adami kužmün.* — Az ölyv szárnyával, ember erejével (boldogúl).

8. *Kej-kaj kužmün, adamä amalün.* — Állat erővel, ember fogással (boldogul).

9. *Pesterez zok, nañez ovol.* — Kosara nagy, kenyere nincs (fenn az ernyő, nincsen kas).

10. *Uzir kort-cögün ovol šukkämün.* — A gazdagság nincs vaszeggel leverve (a szerencse mulandó).

11. *cün lüdzüsa vetlo.* — Füstöt számlálva (azaz: tétlenül) járnak.

12. *östä kozma — sitandä kormč!* — Uram-segíts! — seggedet vakard! (крестился, крестился, — да на первомъ-же шагу и провалился: vetegette a keresztet; de az első lépésre feldőlt).

13. *Astan-karlün gurežez žužit, Kuzon-karlün bazarez paškit.* — Astan (? Astrachan) városnak a hegye magas, Kazán városnak a piacza téres (знають боярина по кафтану, а купца по карману: ismerik az uraságot a kaftánjáról, a kereskedőt pedig a zsebéből).

14. *Kečän, tagaün ug täro.* — Kecske a kossal nem férnek meg.

Исслѣдованія о нарѣчіяхъ черемисскаго языка. I. Д-ра М. Веске. Казань. 1889. — A cseremiszi nyelv dialektusa irai vonatkozó nyomozások. I. füzet. Irta dr. Weske Mihály. Kazán, 1889. (50 lap.)

A kazáni egyetem mellett fönnálló archæologiai, történeti és ethnographiai társaság az 1888. év nyarán egy háromtagú — Szmirnov és Weske tanárokból, továbbá Traubenberg muzeumi őrből álló — expeditiót küldött ki a cseremiszek ethnographiai és nyelvészeti tanulmányára. Ez expedíció munkásságának eredmé-

nyei eddigelé két munkában láttak napvilágot: az egyik Szmirnovnak «Cseremiszek. Történeti és ethnographiai vázlat»¹⁾ című műve, mely az ő saját megfigyelésein kívül kritikai gondnal összeállítja a cseremiszek múltjára és népeletére vonatkozó (jó részben csak nehezen hozzáférhető folyóiratokban elszórt) irodalmi anyagot is; — a másik a czimben jelzett értekezés, mely a cseremisiz nyelvjárások földrajzi meghatározását s hangtani sajátásaik vázlatos jellemzését tűzi ki czélul. A cseremiszeket eddigelé nyelv s ethnographiai sajátások tekintetében h e g y i e k r e (горные) és e r d e i e k r e (луговые) szokták osztani, úgy képzelve, hogy a Volga folyó képez közöttük természetes határt, a melynek t. i. jobb partbeli hegyes vidékén lakik az egyik fajta nép s bal partbeli erdős vidékén a másik. Weske utazásaiban azon meggyőződésre jutott, hogy e felosztás alapjában helytelen; a mennyiben a hegyi cseremiszek nyelvjárása messze kiterjeszkedik a Volga erdős oldalára is a kozmodemjanszki, makarjevi és jaranszki kerületekben. Szerinte megfelelőbb az igazságnak, ha keleti és nyugati cseremisiz nyelvjárásokról beszélünk, melynek határait s alsóbb fokú tájszólás-csoportjait ő egész tüzetességgel állapítja meg. — A cseremisiz magánhangzó-rendszerben ő néhány oly hangot fedez fel, melyeket az eddigi források nem jelölnek meg különösen; ilyenek jelesen: 1. az észti *o* hang, melyet úgy határoz meg, hogy csaknem olyan mint az orosz *ы*, csak hogy articulatiója nem oly hátraeső. Azonosnak találja e hangot a votják *o*-vel (pl. ezekben: votj. *úor* ág, *os* ajtó, *o^ool* nincs) s a mi különös a csuvas fordítások *ä*-jával is, mely utóbbinak pedig az én észlelésem szerint nem a votjékféle *o*, hanem *é* felel meg (l. NyKözl. XXI, 4)²⁾; —

¹⁾ И. Н. Смирновъ. Черемисы. Историко-этнографическiй очеркъ. Казань. 1889. — 255 oct. ll.

²⁾ E pontban aligha lesz helyes Weske megfigyelése. A votják *o* magas hang, melynek akustikai benyomása az *ö* és *e* között áll s azért az oroszok rendszeren *э*-t írnak helyében (pl. *э*, *дэди*, *тэди* = *jo* jég, *dođi* szán, *tođi* fehér) s Gavrillov *ö*-t. A csuvas *ä* mély hang s egyéb források *ы*-t írnak helyette, így pl. *äy* *äp* csödör Zolotnyiczkinél: *ыйыр*, az én átírásomban *éjér*; *вэхят* idő Zol.-nél *выгыт*, nálam *véj-ét*. Az *é* az *i*-nak megfelelő nyiltabb hangzó, mely úgy viszonylik az *e*-hez, mint *i* az *i*-hez; úgy látszik a cseremisiz és észti *o* a mi átírásunk szerint voltaképpen *é*.

2. Az én nyelvészeti följegyzéseimben használt *é* hang (a magy. *é*-nek megfelelő rövidje), melyet orosz fordítók hol *ə*-val, hol *u*-vel írnak. W. szerint kiejtésénél az ajak helyzete ugyanolyan, mint az előbbinél, az articulatio a lágyíny közelében történik, a nyelv hegye pedig az alsó foghúshoz ér. Ugyane hang szintén megvan a csuvasban (melyet az újabb fordítások *ž*-vel jelölnek, pl. *кĕĕнĕ* kicsiny = *kéžén*) s hozzátehetjük, hogy nagyszerepű a kazáni votjákban s a vogulban is; — 3. egy *o* és *u* között álló hang, melyet én *o*-val jelzek (l. NyKözl. XXI, 4.). Érdekes Weskének azon megfigyelése, hogy a magánhangzók illeszkedése a nyugati nyelvjárásban épp oly tökéletességben van meg, mint pl. a magyarban (pl. nyug. cser. *körgĕštĕ* belül, *šĕmnü* szívünk = kel. cser. *körgĕštĕ*, *šĕmna*) s hogy régebben így volt ez a keletiben is, biztos nyomokból látható (v. ö. pl. kel. cser. *volgĕdo* fényes, *joldĕmo* lábatlan, *kombo* lúd stb.; továbbá: *jerĕmä* tónélküli, *šĕdür* csillag, *ülĕnö* alatt stb.) A két nyelvjárás főbb eltérései a magánhangzók tekintetében a következők:

1. kel. cser. *o* az első szótagban = nyug. cser. *a*: keser. *vož* gyökér, *jol* láb, *mo* mi, *modan* játszom = nycser. *važ*, *jal*, *ma*, *madam*.

2. kel. cser. *a* az első szótagban = nyug. cser. *ä*: keser. *jamĕ*, *jamĕ* kész, *magrem* kiáltok, *šarem* teritek = nycser. *jamĕ*, *mügregm*, *širem*.

3. kel. cser. *u* az első szótagban = nyug. cser. *ê*: keser. *vuĕm* várok, *kumĕt* három, *ludo* récze = nyug. cser. *vĕĕm*, *kĕmĕt*, *lĕdĕ*.

4. kel. cser. *ü* az első szótagban = nyug. cser. *é*: *vüt* víz, *vür* vér, *küdür* fogolymadár = ny. cser. *vĕt*, *vĕr*, *kĕdĕr*.

5. kel. cser. *ĕ* az első szótagban = nyug. cser. *é*: *jĕlme* nyelv, *kĕžĕt* most, *kĕlmas* fázni = ny. cser. *jĕlmĕ*, *jĕlme*, *kĕžĕt*, *kĕlmäs*.

6. kel. cser. *e* az első szótagban gyakran megfelel nyug. cser. *i*-nek: *venge* vő, *lebe* meleg, *penkĕde* erős = nyug. cser. *vingĕ*, *livĕ*, *pinkĕdĕ*.

Értekezésének végén Weske szó- és textusmutatványokkal ismerteti az 1821-iki cser. evangeliumfordítás, az 1837-iki cser. grammatika s különösen Wiedemann írásmódjait. Az utóbbiról joggal állítja, hogy kellő kritika nélkül dolgozta fel a rendelkezésére állott források anyagát; volt alkalmam erről magamnak is szá-

mos esetben meggyőződni votják szótárom szerkesztése alkalmával. Mindamellett azt hiszem, túllő Weske a czélon, midőn Wied. szótárának ilyféle följegyzéseit is, mint: *miú* én, *nilit* négy, *vizit* öt, *tümdam* benneteket, *atada* atyátok, melyek helyett ő *méh*, *nélet*, *vézét*, *tümdäm*, *ätüdü* alakokat hallott — egyszerűen gondatlan följegyzésnek tekinti. A Wied.-féle alakokat igazolják Reguly és Castrén is s egyáltalában a hangbeli eltérés oly csekély fokú a kifogásolt és tapasztalt adatok közt, hogy azt még egyazon nyelvjáráson belül is meg lehet engedni. Mindenesetre igen merész Weskének azon megjegyzése, hogy a hegyi cseremiség nagy területén a szók kiejtése mindenütt változatlanul egyforma (произношение словъ на горной сторонѣ вездѣ одно и тоже 47. l.) s hogy a különböző forrásokban található eltérő feljegyzések, csak a hangok hibás felfogásának eredményei. Óvatos nyelvész nem ítélhet ily általánosságban s ily apodictice, különösen ha csak pár hónapig s egy-két helyen néhány személlyel érintkezett a nyelv megfigyelése czéljából. — Művének függelékében Weske egy kis statistikai kimutatást nyujt a cseremiszek létszámáról és a különböző kerületekben való megoszlásukról. Összes számuk körülbelül 300,000, tehát a mordvák után — kiknek száma közel egy millióra rúg — ők a legnépesebb faj a keleti ugorságban. A harmadik helyen szám tekintetében állanak a votjakok, kik Florinszkijnek 1874-ben adott kimutatása szerint 251,000-en vannak.

MUNKÁCSI BERNÁT.

